Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqyqtyq aqparat ınstıtýtynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal №1 (76)-2024

Редакция бағанасы.....7

Мемлекет және құқық теориясы

Е.Қ. НҰРПЕЙІСОВ, А.М. АУАНАСОВА Қазақстан Республикасындағы сайлау жүйесінің трансформациясы.....13

Н.С. ГАЗИЗОВА Абайдың құқықтық идеялары және оны қоғамда пайдалану мәселелері.....23

Б.Ж. АЙТИМОВ, А.А. НУКУШЕВА, С.С. ТИНИСТАНОВА Жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын жүзеге асырудың тәжірибелік мәселелері.....32

Конституциялық және әкімшілік құқық

Р.Қ. СӘРПЕКОВ Қазақстан Республикасында норма шығаруды жетілдірудің кейбір мәселелері.....40

Б.О. АЛТЫНБАСОВ, А.Р. БАЯНБАЕВА (Ұлыбритания, Бристоль қ.) Қазақстанда университет пен өнеркәсіп арасында ынтымақтастық орнату: құқықтық және саяси құжаттарға талдау 48

Э.Б. АБЛАЕВА Қазақстан Республикасының мамандандырылған әкімшілік соттары.....58

С.С. КАРЖАУБАЕВ Қазақстан Республикасының ғылым саласындағы заңнамасын жетілдіру мәселесіне.....70

И.О. ӘУБӘКІРОВА, Б.С. МОЛДАБЕКОВ Заң шығару қызметінде жасанды интеллект технологиясын енгізу: заманауи сын-тегеуріндер,тәуекелдер мен мүмкіндіктер.....78

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

А.А. АМАНГЕЛДІ Комплаенс және зияткерлік меншік саласындағы заңнама.....87

А.М. НУРМАГАМБЕТОВ, А.Б. ЖУМАБАЕВА Еңбек саласындағы кемсітушілік және еңбек және олармен тікелей байланысты қатынастар тараптарының міндеттері.....98

Б.А. ЖУСИПОВА, А.А. МУКАШЕВА, Е.Б. АБДРАСУЛОВ Меншік құқығы жүйесінде жануарлардың орны.....106

Э.Б. АБЛАЕВА, Б.Ш. ИСМАИЛОВА, С.М. МУХТАРОВА, С.Б. САУТБАЕВА, М.А. УТАНОВ Қазақстандағы дауларды реттеудің соттан тыс және сотқа дейінгі тәртіптері.....118

С.К. ТАСЫБАЕВА, А.А. АМАНГЕЛДІ Жеке еңбек даулары қарастырудың тәртібі.....130

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

Е.В. МИЦКАЯ, А.М. КОСМАМБЕТОВА, Р.А. АЛЬШУРАЗОВА Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 146-бабының жаңа редакциясы туралы және оның азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен жаза түрлеріне қарсы БҰҰ Конвенциясына сәйкестігі туралы.....142

Құрылтайшы және баспагер:
«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz
сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒССҚК 14.02.2022 ж. №38 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәрпеков Р.Қ. - *з.ғ.к , Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері (Астана, Қазақстан) – (төраға)*
Абайділдинов Е.М. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Абызов Р.М. – *з.ғ.д. (Барнаул, Ресей)*
Белых В.С. – *з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)*
Губин Е.П. – *з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)*
Мельник Р.С. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Моисеев А.А. – *з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)*
Муромцев Г.И. – *з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)*
Рахметов С.М. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Малиновский В.А. – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*
Унзила Шапақ – *з.ғ.д. (Астана, Қазақстан)*

Бас редактор

Құлжабаева Ж.О. – *з.ғ.к.*

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев – *PhD (Киль, Германия)*
Байниязова З.С. – *з.ғ.к. (Саратов, Ресей)*
Жанғарашев Р.М. – *LLM (Астана, Қазақстан)*
Ишеков К.А. - *з.ғ.д., доцент (Мәскеу, Ресей)*
Қарахожаев О.С. – *(Астана, Қазақстан)*
Қаржаубаев С.С. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Киязова А.Ж. – *LLM (Астана, Қазақстан)*
Мұрзашев Қ.Т – *(Астана, Қазақстан)*
Нұрмағамбетов Р.Ғ. – *PhD (Челябинск, Ресей)*
Примашев Н.М. – *з.ғ.к. (Астана, Қазақстан)*
Рахымбердин К.Х. – *з.ғ.д. (Өскемен, Қазақстан)*
Салықова Д.Ө. – *(Астана, Қазақстан)*
Тегізбекова Ж.Ч. – *з.ғ.к. (Бішкек, Қызғызстан)*

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Беттеуші – **Ақылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігі Ақпарат комитетінің БАҚ есепке қою туралы куәлігі № 17761-Ж 25.06.2019 ж. (Алғашқы есепке қою кезі №6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы: Қазақстан Республикасы, 010000, Астана қ., Жеңіс даңғ., 15А
тел: 8(7172)26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Т.Б. ХВЕДЕЛИДЗЕ, Ж.Ю. САЙЛИБАЕВА, Б.Х. ТОЛЕУБЕКОВА Тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігі: санаға қатыстылығын анықтау мәселелері.....153
Е.И. ИСИБАЕВА Пробация қызметінің бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың әлеуметтенуіне ықпалы 164
Н.И. ХАЙРМУХАНМЕДОВ, Ж.А. МАЛИКОВ Интернет желісіндегі бала құқықтарын сақтау проблемалары мен перспективалары.....174

Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану
Р.Р. ЧАХОР (Польша, Краков қ.) Польша Республикасының Орталық Азия елдерімен екіжақты қатынастарының халықаралық-құқықтық негіздері (Қазақстан Республикасын ерекше ескере отырып).....185
М.Т. БЕЙСЕНБАЕВА, Л.М. САТАНОВА, Э.Б. КУРМАНАЛИЕВА Қазақстанда және шет мемлекеттердегі тұрмыстық зорлық-зомбылықты криминализациялау мәселелері.....193

Құқықтық мониторинг
А.Ғ. ҚАЗБАЕВА, С.И. КЛИМКИН Қазақстан Республикасындағы риэлторлық қызметті құқықтық реттеу туралы мәселесіне.....204
Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, З. ЕРКІНҚЫЗЫ Өзіне қасақана қандай да бір зиян келтіру туралы заңнаманың мониторингі (өзіне зиян келтіру).....213
Д.Б. ТЕБАЕВ Қазақстан Республикасының президенті және жергілікті органдар: тарихи-құқықтықаспект.....223

Жас ғалым мінбері
Ә.А. БАЗАРБАЕВ «Астана» халықаралық қаржы орталығының соты және мемлекеттік-құқықтық реттеу мәселелері.....231
А.А. АЛИМПИЕВ Қазақстан Республикасында шартты соттау институтын іске асыру туралы: құқық қолдану тенденциялары мен мәселелері.....238
И.Н. ТУСТИКБАЕВ Вахталық әдіспен жұмыс жасайтын жұмыскерлердің еңбегін реттеу ерекшеліктері.....250
А.Е. НҰРТАН Атқару құжаттарының тізімін кеңейту қажеттілігі туралы (дауларды соттан тыс реттеу жағдайында).....257
А.Е. РАМАЗАН Халықаралық көші-қон жағдайында отбасылық өмірге құқық.....266

«Жаршының» архивтегі беттері
Ю.С. КОСТЯНАЯ З.ғ.к., профессор Ж. Тілембаеваның «Жасанды интеллектті құқықтық реттеудің кейбір тәсілдері туралы» атты ғылыми жарияланымына оралғанда.....273

ЗҚАИ-ның ғылыми қызметі туралы ақпарат
Н.Н. ТУРЕЦКИЙ. Ғылымдағы 75 жылдық меже (з.ғ.д., профессор С.М. Рахметовтың мерейтойына).....282

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан»
Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на сайте **www.zqai.kz**
Включен в перечень изданий для публикации основных научных результатов диссертаций по юридическим наукам
(Приказ КОКСОН МОН РК №38 от 14.02.2022 г.)

Состав Редакционного совета
Сарпеков Р.К. – *к.ю.н., Заслуженный деятель Казахстана (Астана, Казахстан) – (председатель)*
Абайдельдинов Е.М. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Абызов Р.М. – *д.ю.н. (Барнаул, Россия)*
Белых В.С. – *д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)*
Губин Е.П. – *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Мельник Р.С. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Моисеев А.А. – *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Муромцев Г.И. – *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Рахметов С.М. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Малиновский В.А. – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Унзила Шапак – *д.ю.н. (Астана, Казахстан)*

Главный редактор
Кулжабаева Ж.О. – *к.ю.н.*

Состав Редакционной коллегии
Азер Алиев – *PhD (Киль, Германия)*
Байниязова З.С. – *к.ю.н. (Саратов, Россия)*
Джангарашев Р.М. – *LLM (Астана, Казахстан)*
Ишеков К.А. - *д.ю.н. (Москва, Россия)*
Карахожаев О.С. – *(Астана, Казахстан)*
Каржаубаев С.С. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Киязова А.Ж. – *LLM (Астана, Казахстан)*
Мурзашев К.Т. – *(Астана, Казахстан)*
Нурмагамбетов Р.Г. – *PhD (Челябинск, Россия)*
Примашев Н.М. – *к.ю.н. (Астана, Казахстан)*
Рахимбердин К.Х. – *д.ю.н. (Усть-Каменогорск, Казахстан)*
Салыкова Д.О. – *(Астана, Казахстан)*
Тегизбекова Ж.Ч. – *к.ю.н. (Бишкек, Кыргызстан)*

Редактор – **Колтубаева Г.Б.**
Верстка – **Акылбаева С.А.**
Тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке на учет СМИ № 17761-Ж от 25.06.2019 г. Комитета информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан (Первичная постановка на учет №6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес: Республика Казахстан,010000, г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
тел.: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан

научно-правовой журнал №1 (76)-2024

Колонка редакции 9

Теория государства и права

Е.К. НУРПЕИСОВ, А.М. АУАНАСОВА Трансформация избирательной системы в Республике Казахстан.....13

Н.С. ГАЗИЗОВА Правовые идеи Абая и проблемы его использования в обществе.....23

Б.Ж. АЙТИМОВ, А.А. НУКУШЕВА, С.С. ТИНИСТАНОВА Практические проблемы реализации всеобщего активного избирательного права.....32

Конституционное и административное право

Р.К. САРПЕКОВ Некоторые вопросы совершенствования нормотворчества в Республике Казахстан.....40

Б.О. АЛТЫНБАСОВ, А.Р. БАЯНБАЕВА (Великобритания, г. Бристоль) Сотрудничество между университетами и промышленностью в Казахстане: анализ правовых и политических актов.....48

Э.Б. АБЛАЕВА Специализированные административные суды Республики Казахстан.....58

С.С. КАРЖАУБАЕВ К вопросу совершенствования законодательства Республики Казахстан в сфере науки.....70

И.У. АУБАКИРОВА, Б.С. МОЛДАБЕКОВ Внедрение технологии искусственного интеллекта в законотворческую деятельность: современные вызовы, риски и перспективы.....78

Гражданское и гражданско-процессуальное право

А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Комплаенс и законодательство в сфере интеллектуальной собственности.....87

А.М. НУРМАГАМБЕТОВ, А.Б. ЖУМАБАЕВА Дискриминация в сфере труда и обязанности сторон трудовых и непосредственно связанных с ними отношений.....98

Б.А. ЖУСИПОВА, А.А. МУКАШЕВА, Е.Б. АБДРАСУЛОВ Место животных в системе права собственности.....106

Э.Б. АБЛАЕВА, Б.Ш. ИСМАИЛОВА, С.М. МУХТАРОВА, С.Б. САУТБАЕВА, М.А. УТАНОВ Внесудебный и досудебный порядки урегулирования споров в Казахстане.....118

С.К. ТАСЫБАЕВА, А.А. АМАНГЕЛЬДЫ Порядок рассмотрения индивидуальных трудовых споров.....130

Уголовное право и уголовный процесс

Е.В. МИЦКАЯ, А.М. КОСМАМБЕТОВА, Р.А. АЛЬШУРАЗОВА О новой редакции статьи 146 Уголовного кодекса Республики Казахстан и ее соответствии Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания.....142

Т.Б. ХВЕДЕЛИДЗЕ, Ж.Ю. САЙЛИБАЕВА, Б.Х. ТОЛЕУБЕКОВА Процессуальная самостоятельность следователя: проблемы определения категориальной принадлежности.....153

Е.И. ИСИБАЕВА Влияние службы пробации на социализацию лиц, освобожденных из мест лишения свободы.....164

Н.И. ХАЙРМУХАНМЕДОВ, Ж.А. МАЛИКОВ Проблемы и перспективы соблюдения прав ребенка в сети интернет.....174

Международное право и сравнительное правоведение

Р.Р. ЧАХОР (Польша, г. Краков) Международно-правовые основы двусторонних отношений Республики Польша со странами Центральной Азии (с особым учетом Республики Казахстан).....185

М.Т. БЕЙСЕНБАЕВА, Л.М. САТАНОВА, Э.Б. КУРМАНАЛИЕВА Проблемы криминализации бытового насилия в Казахстане и в зарубежных странах.....193

Правовой мониторинг

А.Г. КАЗБАЕВА, С.И. КЛИМКИН К вопросу о правовом регулировании риелторской деятельности в Республике Казахстан.....204

Е.Н. КАЛИАКПЕРОВА, З. ЕРКІНҚЫЗЫ Мониторинг законодательства об умышленном причинении себе какого-либо повреждения (членовредительстве).....213

Д.Б. ТЕБАЕВ Президент Республики Казахстан и местные органы: историко-правовой аспект.....223

Трибуна молодого ученого

А.А. БАЗАРБАЕВ Суд Международного финансового центра «Астана» и вопросы государственно-правового регулирования.....231

А.А. АЛИМПИЕВ О реализации института условного осуждения в Республике Казахстан: тенденции и вопросы правоприменения.....238

И.Н. ТУСТИКБАЕВ Особенности регулирования труда рабочих, работающих вахтовым методом.....250

А.Е. НҰРТАН К вопросу о необходимости расширения перечня исполнительных документов (при внесудебном урегулировании споров).....257

А.Е. РАМАЗАН Право на семейную жизнь в контексте международной миграции....266

Архивные страницы «Вестника»

Ю.С. КОСТЯНАЯ Возвращаясь к научной публикации к.ю.н., профессора Ж. Тлембаевой «О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта».....273

Информация о научной деятельности ИЗПИ

Н.Н. ТУРЕЦКИЙ. 75-летний рубеж в науке (к юбилею д.ю.н., профессора С.М. Рахметова).....282

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal №1 (76)-2024

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute of Legislation and Legal information of the Republic of Kazakhstan»
Published since 2006
All journal materials are placed on the website
www.zqai.kz
Included in the list of publications of basic scientific results of dissertations on legal sciences (Order CCES MES RK №38 from 14.02.2022)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – *c.j.s., Honored Worker of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan) – (Chairman)*
Abaydeldinov E.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Abyzov R.M. – *d.j.s. (Barnaul, Russian)*
Belih V.S. – *d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)*
Gubin E.P. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Melnik R.S. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Moiseev A.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Muromcev G.I. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Rahmetov S.M. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Malinovski V.A. – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Unzila Shapak – *d.j.s. (Astana, Kazakhstan)*

Chief Editor
Kulzhabayeva Zh.O. – *c.j.s.*

Editorial Board members

Azer Aliyev – *PhD (Kiel, Germany)*
Bainiyazova Z.S. – *c.j.s. (Saratov, Russian)*
Dzhangarashev R.M. – *LLM (Astana, Kazakhstan)*
Ishekov K.A. – *d.j.s. (Moscow, Russian)*
Karakhozhaev O.S. – *(Astana, Kazakhstan)*
Karzhaubaev S.S. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Kiyazova A.Zh. – *LLM (Astana, Kazakhstan)*
Murzashev K.T. – *(Astana, Kazakhstan)*
Nurmagambetov R.G. – *PhD (Chelyabinsk, Russian)*
Primashev N.M. – *c.j.s. (Astana, Kazakhstan)*
Rakhimberdin K.H. – *d.j.s. (Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan)*
Salykova D.O. – *(Astana, Kazakhstan)*
Tegizbekova Zh.Ch. – *c.j.s. (Bishkek, Kyrgyzstan)*

Editor – **Koltubaeva G.B.**
Layout – **Akylbaeva S.A.**
Tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media №17761-G from 25.06.2019 from the Information Committee of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan (Number and date of primary registration №6592-Zh.07.09.2005.)

Address: The Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Zhenis ave., 15A,
тел: 8 (7172) 26-61-22
www.zqai.kz, e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Editorial.....11

Theory of State and law

E.K. NURPEISOV, A.M. AUANASOVA Transformation of the electoral system in the Republic of Kazakhstan.....13

N.S. GAZIZOVA Legal ideas of abai and problems of its use in society.....23

B.ZH. AITIMOV, A.A. NUKUSHEVA, S.S. TINISTANOVA Practical problems of realization of implementing universal active vote right.....32

Constitutional and Administrative Law

R.K. SARPEKOV Some issues of improving rule-making in the Republic of Kazakhstan.....40

B.O. ALTYNBASSOV, A.R. BAYANBAEVA (UK, Bristol) Establishing cooperation between university and industry in Kazakhstan: analysis of legal and policy documents.....48

E.B. ABLAEVA Specialized administrative courts Republic of Kazakhstan.....58

S.S. KARZHAUBAYEV On the issue of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of science.....70

I.U. AUBAKIROVA, B.S. MOLDABEKOV The introduction of artificial intelligence technology in lawmaking: modern challenges, risks and prospects.....78

Civil and Civil Procedure Law

A.A. AMANGELDY Compliance and legislation in the field of intellectual property.....87

A.M. NURMAGAMBETOV, A.B. ZHUMABAEVA Discrimination in the field of labor and obligations of the parties to labor and directly related relations.....98

B.A. ZHUSSIPOVA, A.A. MUKASHEVA, Y.B. ABDRASSULOV The place of animals in the system of property rights.....106

E.B. ABLAEVA, B.SH. ISMAILOVA, S.M. MUKHTAROVA, S.B. SAUTBAYEVA, M.A. UTANOV Out-of-court and judicial dispute settlement procedures in Kazakhstan.....118

S.K. TASSYBAYEVA, A.A. AMANGELDY Procedure for consideration of individual labor disputes.....130

Criminal law and Criminal procedure

E.V. MITSKAYA, A.M. KOSMAMBETOVA, R.A. ALSHURAZOVA On the new edition of article 146 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan and its compliance with the UN Convention against torture and other cruel, inhuman and degrading treatment or punishment.....142

T.B. KHVEDELIDZE, ZH.Y. SAYLIBAEVA, B.K. TOLEUBEKOVA Procedural independence investigator: identification issues categorical affiliation.....153
E.I. ISIBAYEVA The impact of the probation service on the socialization of persons released from prison.....164
N. HAIRMUHANMEDOV, ZH. MALIKOV Problems and prospects for the observance of the rights of the child on the internet.....174

International law and Comparative law
R.R. CZACHOR (Poland, Krakow) The legal basis of bilateral relations between the Republic of Poland and Central Asian states (with a focus on the Republic of Kazakhstan).....185
M.T. BEISENBAYEVA, L.M. SATANOVA, E.B. KURMANALIEVA Problems of criminalization of domestic violence in Kazakhstan and in foreign countries.....193

Legal monitoring
A.G. KAZBAYEVA, S.I. KLIMKIN On the issue of legal regulation of realtor activities in the Republic of Kazakhstan.....204
E.H. KALIAKPEROVA, Z. YERKINKYZY Monitoring of legislation on intentional self-harm (self-mutilation).....213
D.B. TEBAYEV The president of the Republic of Kazakhstan and local authorities: historical and legal aspect.....223

Young researchers' tribune
A.A. BAZARBAYEV The Court of «Astana» international financial center and public-legal regulation matters.....231
A.A. ALIMPIEV On certain issues of the implementation of the institution of probation in the Republic of Kazakhstan and the search for ways to improve it.....238
I.N. TUSTIKBAYEV Features of regulation of labor of workers working by the shift method.....250
A.Y. NURTAN On the question of the necessity to expand the list of executive documents (in case of out-of-court settlement of disputes).....257
A. RAMAZAN The right to family life in the context of international migration.....266

The archive pages of the «Bulletin»
YU.S. KOSTYANAYA Returning to the scientific publication of Candidate of Legal Sciences, Professor Zh. Tlembayeva «Some approaches to the legal regulation of artificial intelligence».....273

Information about the scientific activities of ILLI RK
N.N. TURETSKY. 75th milestone in science (to the anniversary of Doctor of Juridical Science, Professor S.M. Rakhmetov).....282

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАНДАР!

Сіздің алдыңызда «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы» ғылыми-құқықтық журналының кезекті шығарылымы тұр. Ұсынылған айдарларда ұлттық заңнама мен халықаралық құқықтың теориялық және практикалық сипатының неғұрлым өзекті мәселелері қарастырылады.

«Мемлекет және құқық теориясы» айдары «Қазақстан Республикасындағы сайлау жүйесін трансформациялау» мақаласынан басталады, онда мемлекеттің демократиялық қоғамының негізі болып табылатын сайлау құқықтарының жай-күйі туралы зерттеу нәтижелері көрсетіледі. Абайдың құқықтық көзқарастары мен идеяларын қазіргі заманғы қоғамдық құқықтық мәдениетті дамытуда, сондай – ақ адам құқықтарын қорғауда қолдану қажеттілігі туралы-Айдардың келесі мақаласында. Қазақстанда сайлау процесін ұйымдастыру және өткізу кезінде азаматтардың жалпыға бірдей сайлау құқығын іске асыруының практикалық мәселелерін талдау айдарын аяқтайды.

Конституциялық және әкімшілік құқық жөніндегі журнал айдарын Қазақстан Республикасында норма шығаруды жетілдірудің кейбір мәселелеріне арналған мақала ашады, онда Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Парламентінің заң жобаларын әзірлеудің әртүрлі әдістеріне назар аударылады. Автор қолданыстағы модель шеңберінде ғылыми құқықтық сараптаманы ұйымдастыру және үйлестіру процесін қарастырып, оған баға берді. Қарастырылып отырған мәселелерді шешу бойынша нақты ұсыныстар беріледі. Бұдан әрі Қазақстандағы университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастыққа арналған мақала: осы ынтымақтастықты реттейтін құқықтық және саяси актілерді талдау. Жүргізілген талдау оның тиімділігін бағалауға, одан әрі даму үшін проблемалар мен әлеуетті мүмкіндіктерді анықтауға мүмкіндік береді. Оқырмандар Қазақстан Республикасы әкімшілік соттарының мамандандырылған соттар ретінде қалыптасуы мен қалыптасуы қалай жүрді деп ойлаймыз. Тақырыптың өзектілігі соттар мен судьяларды мамандандыру қағидатына сәйкес сот құрылысын дамытудың, сот ісін жүргізуді жетілдірудің және судьялардың кәсібилігін арттырудың тұжырымдамалық бағыттарымен байланысты. Бұдан әрі Қазақстандағы университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастыққа арналған мақала: осы ынтымақтастықты реттейтін құқықтық және саяси актілерді талдау. Жүргізілген талдау оның тиімділігін бағалауға, одан әрі даму үшін проблемалар мен әлеуетті мүмкіндіктерді анықтауға мүмкіндік береді. Оқырмандар Қазақстан Республикасы әкімшілік соттарының мамандандырылған соттар ретінде қалыптасуы мен қалыптасуы қалай жүрді деп ойлаймыз. Тақырыптың өзектілігі соттар мен судьяларды мамандандыру қағидатына сәйкес сот құрылысын дамытудың, сот ісін жүргізуді жетілдірудің және судьялардың кәсібилігін арттырудың тұжырымдамалық бағыттарымен байланысты.

"Комплаенс және зияткерлік меншік саласындағы заңнама" бабы комплаенс институтын зерттеуге, меншік нысанына, заңды тұлғаның түріне, ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан ұйымда комплаенс-рәсімдерді енгізу қажеттілігіне арналған. Бұл бизнес-процесс қаржы секторында кеңінен енгізілді, бірақ экономикалық санкциялар мен қайталама санкцияларды қолдану қаупінің таралуына байланысты Қазақстанда да өзекті болды. Меншік мәселелерімен "меншік құқығындағы жануарлардың орны"бабы да байланысты.

Еңбек қатынастары мәселелері маңызды. Келесі бапта еңбек құқығының жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен еңбек қатынастары тараптарының міндеттерінің, оның ішінде мемлекеттің жұмыссыздықтан қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерінің арақатынасын айқындау мақсатында қолданыстағы заңнамаға талдау жүргізілді. Авторлар еңбек саласындағы кемсітушілікті болдырмау мақсатында қолданыстағы заңнаманың кейбір нормаларын қайта қарау қажеттігін көрсетеді. 2015 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек кодексінің қолданысқа енгізілуімен еңбек құқықтық қатынастарында жеке еңбек дауларын шешу және қарау тәртібінде елеулі өзгерістер болды. Бұл туралы айдардың соңғы мақаласында.

Сот дауларының мәселелері де назардан тыс қалған жоқ. Бұдан әрі заңнамада, шартта және сот практикасында көзделген Қазақстан Республикасындағы дауларды реттеудің соттан тыс және сотқа дейінгі тәртібі қаралады, проблеманы шешу жолдары ұсынылады.

«Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс» айдарына өтіп, бұл бағыт өте өзекті болып табылатынын және көптеген ғалымдардың зерттеу объектісіне айналатынын

атап өткім келеді. «ҚР ҚК-нің 146-бабының жаңа редакциясы және оның БҰҰ-ның азаптауға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясына сәйкестігі туралы» бапта Қазақстан заңнамасының көрсетілген Конвенцияда белгіленген адам құқықтарының халықаралық стандарттарына сәйкестігі мәселелері ашылады. Бұдан әрі тергеушінің іс жүргізу Тәуелсіздігінің орны мен рөлін анықтау мәселелерімен байланысты мақала. Тергеушінің іс жүргізу дербестігінің категориялық тиесілігі және ҚР қолданыстағы ҚІЖК-де осы дербестікті жаңғыртудың орындылығы туралы мәселені зерттеудің өзектілігі атап өтілді. Бұрынғы сотталғандарды әлеуметтендіру мәселелеріне жеке тоқталу қажет. Жалпы, пробация қызметі босатылған адамдарды әлеуметтендіру процесінде маңызды рөл атқарады, оларға қоғамдық өмірге сәтті енуге көмектеседі және қылмыстың қайталануын болдырмайды. Интернет желісіндегі баланың құқықтарын сақтау мәселелері мен перспективаларын қозғайтын мақала айдарын аяқтайды.

"Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану" айдары ерекше орын алады. Поляк әріптесі өз мақаласында Польша Республикасының Орталық Азия елдерімен (Қазақстан Республикасын ерекше ескере отырып) екіжақты қатынастарының халықаралық-құқықтық негіздерін ашады. Әрі қарай, бірлескен авторлар тобы тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің халықаралық тәжірибесін зерттей отырып, жаңа заңда қоғам үшін осындай қауіпті құбылыстың деңгейін төмендету үшін үйде жасалған заңсыз әрекеттерді қылмыстық жауапкершілікке тартуды ұсынады.

Құқықтық мониторинг мәселелері Қазақстан Республикасындағы риэлторлық қызметті құқықтық реттеу туралы мәселеге арналған баппен ашылады. Қазақстандағы риэлторлардың қызметін құқықтық реттеудің әртүрлі аспектілері қарастырылады. Бұдан әрі белгілі бір юрисдикциядағы өзіне зиян келтіру мәселелерін және оның халықаралық стандарттарға сәйкестігін реттейтін заңнаманың мониторингі болып табылатын мақала. Қазақстан Республикасы Президентінің және жергілікті атқарушы органдардың институты маңызды мәнге ие. Осы институттардың тарихи-құқықтық аспектісін ашу мәселелеріне «Қазақстан Республикасының Президенті және жергілікті органдар: тарихи - құқықтық аспект» айдарының мынадай мақаласы арналады.

«Жас ғалым трибунасы» айдарында зерттелетін мәселелердің кең ауқымы бар. Бұл «Астана» халықаралық қаржы орталығы сотының қызметін мемлекеттік-құқықтық реттеу, Қазақстан Республикасында шартты түрде соттау институтын іске асыру, вахталық әдіспен жұмыс істейтін жұмысшылардың еңбегін реттеу мәселелері. Жас зерттеушілердің көзқарасы бойынша дауларды соттан тыс реттеу кезінде атқарушылық құжаттар тізбесін кеңейту қажеттілігі, сондай-ақ халықаралық көші-қон контекстінде отбасылық өмірге құқық мәселелері.

«Хабаршының «Мұрағаттық беттері» айдарынан алынған материалдың авторы з.ғ. к., проф. ж. Тілембаеваның 2021 жылғы №2(65) басылымында жарияланған «Жасанды интеллектті құқықтық реттеудің кейбір тәсілдері туралы» мақаласын салыстырмалы түрде қарады.

«ЗҚАИ ғылыми қызметі туралы ақпарат» блогы институттың ғылыми өмірі 2024 жылдың бірінші тоқсанында немен толтырылғанын ашады.

Айта кетейік, біздің әріптесіміз, заң ғылымдарының докторы, профессор Саттар Мұқанұлы Рахметовтың 75 жылдық мерейтойы – айтулы оқиға күтілуде. Сіздің назарыңызға осы мерейтойға арналған оның атақты оқушысы, заң ғылымдарының докторы Н.Н. Түрік «Ғылымдағы 75 жылдық шекара» дайындаған мақала.

Журналдың редакциясы өз мақалаларын жариялауға ниет білдіргендердің барлығына алғысын білдіреді. Біз ғалымдарға, оқытушыларға, практикалық қызметкерлерге, аспиранттарға заң ғылымы мен құқық қолдану практикасының даму мәселелері мен перспективалары туралы өз зерттеулерінің нәтижелерін жариялауға мүмкіндік бергенімізге өте қуаныштымыз.

«Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы» журналының редакциясы

УВАЖАЕМЫЕ ЧИТАТЕЛИ!

Перед Вами очередной выпуск научно-правового журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан». В представленных рубриках рассматриваются наиболее актуальные вопросы теоретического и практического характера национального законодательства и международного права.

Рубрика «Теория государства и права» начинается со статьи «Трансформация избирательной системы в Республике Казахстан», где отражены результаты исследования о состоянии избирательных прав, являющихся основой демократического общества государства. О необходимости применения правовых взглядов и идей Абая в развитии современной общественной правовой культуры, а также в защите прав человека – в следующей статье. Далее следует анализ практических вопросов реализации гражданами всеобщего избирательного права при организации и проведении избирательного процесса в Казахстане.

Блок статей по конституционному и административному праву открывает статья, посвященная некоторым вопросам совершенствования нормотворчества в Республике Казахстан, в которой обращается внимание на различные методы разработки законопроектов Правительства и Парламента Республики Казахстан. Автором рассмотрен процесс организации и координации научной правовой экспертизы в рамках действующей модели и дана ее оценка. Даются конкретные предложения по решению рассматриваемых вопросов. Далее материал, посвященный сотрудничеству между университетами и промышленностью в Казахстане: анализ правовых и политических актов, регулирующих это сотрудничество. Проведенный анализ позволяет оценить его эффективность, выявить проблемы и потенциальные возможности для дальнейшего развития. Читателям, полагаем, будет интересно, как происходило формирование и становление административных судов Республики Казахстан в качестве специализированных. Актуальность темы связана с концептуальными направлениями развития судоустройства, совершенствования судопроизводства и повышения судейского профессионализма в соответствии с принципом специализации судов и судей. Актуальность для научного и академического сообщества в целом имеют статьи, в которых отражены вопросы совершенствования законодательства в сфере науки, а также внедрения технологии искусственного интеллекта в законотворческую деятельность и связанные с ним современные вызовы, риски и перспективы. Они представляют собой основу для развития новых идей и методов.

Статья «Комплаенс и законодательство в сфере интеллектуальной собственности» посвящена исследованию института комплаенс, необходимости внедрения комплаенс-процедур в организации независимо от форм собственности, вида юридического лица, организационно-правовой формы. Данный бизнес-процесс широко внедрялся в финансовом секторе, но в связи с распространением введения экономических санкций и угроз применения вторичных санкций стала особо актуальной и в Казахстане. Также с вопросами собственности связана и статья «Место животных в системе права собственности».

Важное значение имеют вопросы трудовых отношений. В следующем материале проведен анализ действующего законодательства в целях определения соотношения общепризнанных принципов трудового права и обязанности сторон трудовых отношений, в том числе обязанности государства по обеспечению защиты от безработицы. Авторы указывают на необходимость пересмотра некоторых норм действующего законодательства в целях исключения дискриминации в сфере труда. С введением в действие нового Трудового кодекса Республики Казахстан, принятого в 2015 году, в трудовых правоотношениях произошли существенные изменения в порядке разрешения и рассмотрения индивидуальных трудовых споров. Об этом в завершающей статье рубрики.

Не оставлены без внимания и вопросы судебных споров. Далее рассматривается внесудебный и досудебный порядок урегулирования споров в Республике Казахстан, предусмотренные законодательством, договором и судебной практикой, предлагаются пути решения проблемы.

Переходя к рубрике «Уголовное право и уголовный процесс», хотелось бы отметить, что данное направление является весьма актуальным и становится объектом исследования многих ученых. В статье «О новой редакции статьи 146 УК РК и ее соответствии Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания» раскрываются вопросы соответствия зако-

нодательства Казахстана международным стандартам прав человека, установленным в указанной конвенции. Далее следует статья, связанная с вопросами определения места и роли процессуальной самостоятельности следователя. Отмечается актуальность исследования вопроса о категориальной принадлежности процессуальной самостоятельности следователя и целесообразности модернизации этой самостоятельности в действующем УПК РК. Необходимо отдельно остановиться на вопросах социализации бывших осужденных. В целом служба пробации играет важную роль в процессе социализации освобожденных лиц, помогая им успешно интегрироваться в общественную жизнь и предотвращая рецидив преступлений. Завершает рубрику статья, затрагивающая проблемы и перспективы соблюдения прав ребенка в сети интернет.

Особое место занимает блок материалов, касающийся вопросов международного права и сравнительного правоведения. Польский коллега в своей статье раскрывает международно-правовые основы двусторонних отношений Республики Польша со странами Центральной Азии (с особым учетом Республики Казахстан). Далее группа соавторов, исследуя международный опыт борьбы с бытовым насилием, предлагает в новом законе криминализировать противоправные деяния, совершаемые в домашних условиях, для снижения уровня такого опасного для общества явления.

«Правовой мониторинг» открывается статьей, посвященной вопросу о правовом регулировании риелторской деятельности в Республике Казахстан. Рассматриваются различные аспекты правового регулирования деятельности риелторов в Казахстане. Далее статья, представляющая собой мониторинг законодательства, регулирующего вопросы членовредительства в конкретной юрисдикции и его соответствие международным стандартам. Важное значение имеет институт Президента Республики Казахстан и местных исполнительных органов. Вопросам раскрытия историко-правового аспекта этих институтов посвящена следующая статья рубрики - «Президент Республики Казахстан и местные органы: историко-правовой аспект».

«Трибуна молодого ученого» охватывает, - широкий спектр изучаемых вопросов. Это и государственно-правовое регулирование деятельности Суда Международного финансового центра «Астана», реализация института условного осуждения в Республике Казахстан, вопросы регулирования труда рабочих, работающих вахтовым методом. В поле зрения молодых исследователей вопросы необходимости расширения перечня исполнительных документов при внесудебном урегулировании споров, а также права на семейную жизнь в контексте международной миграции.

Автором материала из рубрики «Архивные страницы «Вестника» в сравнительном плане рассмотрена статья к.ю.н., проф. Ж. Тлембаевой «О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта», опубликованная в №2(65) за 2021 года.

Блок «Информация о научной деятельности ИЗПИ» раскрывает, чем была наполнена научная жизнь Института в первом квартале 2024 года.

Отметим, что ожидается яркое знаменательное событие – 75-летний юбилей нашего коллеги, доктора юридических наук, профессора Саттара Мукановича Рахметова. К Вашему вниманию статья, подготовленная его не менее именитым учеником, доктором юридических наук Н.Н. Турецким, - «75-летний рубеж в науке», посвященная этому юбилею.

Редакция журнала выражает благодарность всем, кто изъявил желание опубликовать свои статьи. Мы очень рады предоставить возможность ученым, преподавателям, практическим работникам, аспирантам публиковать результаты своих исследований, посвященных проблемам и перспективам развития юридической науки и правоприменительной практики.

Редакция журнала «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан»

DEAR READERS!

We present you the next issue of the scientific and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan». The presented sections consider the most relevant issues of theoretical and practical nature of national legislation and international law.

The section «Theory of State and law» begins with the article «Transformation of the electoral system in the Republic of Kazakhstan», which reflects the results of a study on the state of electoral rights – the basis of a democratic society of the state. The next article discusses the need to apply Abai's legal views and ideas within the development of modern public legal culture, as well as the protection of human rights. The following is the analysis of practical issues of citizens' realization of universal suffrage in the process of organization and conduct of the electoral process in Kazakhstan.

The group of articles on constitutional and administrative law opens with the article devoted to the issues of improving rulemaking in the Republic of Kazakhstan, which draws attention to various methods of drafting bills of the Government and Parliament of the Republic of Kazakhstan. The author reviews the process of organization and coordination of scientific legal expertise within the framework of the current model and gives its assessment. Specific proposals are given to address the issues under consideration. Further, the material is devoted to cooperation between universities and industry in Kazakhstan: the analysis of the legal and political acts regulating this cooperation. The analysis allows us to evaluate its effectiveness, identify problems and potential opportunities for further development. Readers, we believe, will be interested in how the formation and establishment of the administrative courts of the Republic of Kazakhstan as specialized ones took place. The relevance of the topic is related to the conceptual directions of the development of the judicial system, the improvement of judicial proceedings and the improvement of judicial professionalism in accordance with the principle of specialization of courts and judges. Articles that reflect the issues of the improvement legislation in the field of science, as well as the introduction of artificial intelligence technology into lawmaking and related modern challenges, risks and prospects are relevant for the scientific and academic community as a whole. They provide the basis for the development of new ideas and methods.

The article «Compliance and legislation in the field of intellectual property» is devoted to the study of the institute of compliance, the need to implement compliance procedures in an organization regardless of ownership forms, type of legal entity, organizational and legal form. This business process has been widely implemented in the financial sector, but due to the spread of economic sanctions and threats of secondary sanctions, it has become particularly relevant in Kazakhstan. The article «The place of animals in the system of property rights» is also related to property issues.

The issues of labor relations are important as well. The following material analyzes the current legislation in order to determine the ratio of generally recognized principles of labor law and the obligations of the parties to labor relations, including the state's obligation to provide protection against unemployment. The authors point out the need to revise some norms of the current legislation in order to exclude discrimination in the field of work. With the introduction of the new Labor Code of the Republic of Kazakhstan, adopted in 2015, significant changes have taken place in labor relations, to be exact, in the procedure for resolving and considering individual labor disputes. The final article of the heading reviews these issues.

The issues of litigation have not been ignored either. Next, the out-of-court and pre-trial dispute settlement procedures in the Republic of Kazakhstan, provided for by legislation, contract and judicial practice, are considered, and ways to solve the problem are proposed.

Turning to the sector «Criminal law and criminal procedure», I would like to note that this area is very relevant and is becoming the object of research by many scientists. The article «On the new version of Article 146 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and its compliance with the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment» reveals the issues of compliance of Kazakhstan's legislation with international human rights standards established in the said convention. This is followed by the article related to the issues of determining the place and role of the investigator's procedural independence. The relevance of the study of the categorical affiliation of investigator's procedural independence and the expediency of modernizing this independence in the current CPC of the Republic of Kazakhstan

is noted. It is necessary to focus separately on the issues of socialization of former convicts. In general, the probation service plays an important role in the process of socialization of released persons, helping them to successfully integrate into public life and preventing the recurrence of crimes. The section concludes with the article addressing the problems and prospects of observing the rights of the child on the Internet.

A special place is occupied by the group of materials related to the issues of international law and comparative law. In his article, the Polish colleague reveals the international legal foundations of the bilateral relations of the Republic of Poland with the countries of Central Asia (with special consideration for the Republic of Kazakhstan). Further, a group of co-authors, exploring the international experience in combating domestic violence, proposes in the new law to criminalize illegal acts committed at home in order to reduce the level of such a dangerous phenomenon for society.

«Legal Monitoring» opens with the article on the issue of legal regulation of real estate activity in the Republic of Kazakhstan. Various aspects of the legal regulation of the activities of realtors in Kazakhstan are considered. The following is the article that monitors legislation governing self-harm in a particular jurisdiction and its compliance with international standards. The institution of the President of the Republic of Kazakhstan and local executive bodies are of great importance. The following article of the section «The President of the Republic of Kazakhstan and local authorities: historical and legal aspect» is devoted to the issues of disclosure of the historical and legal aspect of these institutions.

The «Tribune of the Young Scientist» covers a wide range of studied issues. These are the state legal regulation of the activities of the Court of the Astana International Financial Center, the implementation of the institution of probation in the Republic of Kazakhstan, issues of regulating the work of shift workers. Young researchers paid attention to such issues as the need to expand the list of executive documents in the out-of-court settlement of disputes, as well as the right to family life in the context of international migration.

The author of the material from the sector «Archival pages of the Bulletin» made a comparative review of the article by Ph.D., prof. Zh. Tlembayeva «On some approaches to the legal regulation of artificial intelligence», published in No. 2(65) for 2021.

The block «Information on scientific activities of the Institute» reveals what filled the scientific life of the Institute in the first quarter of 2024.

It should be noted that a bright significant event is expected – the 75th anniversary of our colleague, Doctor of Law, Professor Sattar Mukanovich Rakhmetov. We present to your attention the article prepared by his no less famous student, Doctor of Law N.N. Turetsky, is «The 75th anniversary in science», dedicated to the anniversary.

The editorial board of the journal expresses gratitude to all those who expressed a desire to publish their articles. We are very pleased to provide an opportunity for scientists, teachers, practitioners, and graduate students to publish the results of their research on the problems and prospects of the development of legal science and law enforcement practice.

Editorial board of the journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan»

УДК 324.256 (575.2)

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН*

Нурпеисов Еркеш Калиевич
Академик Национальной академии права Казахстана, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Алматы; e-mail: yerkeshnurpeissov1946@gmail.com

Ауанасова Алима Мусировна[1]
Руководитель отдела РГУ «Институт истории государства» МНВО РК, доктор исторических наук, профессор, Республика Казахстан, г. Астана; e-mail: auanasova_a@mail.ru

**Статья подготовлена в рамках Программно-целевого финансирования ИРН № BR21882308 «Эволюция политических институтов и структур в истории Казахстана (XIX-XXI вв.)»*

Аннотация. *Статья посвящена эволюции избирательной системы Республики Казахстан. Авторы на основе анализа нормативно-правовой базы избирательной системы показывают ее эволюционный путь, как политического инструмента, способного содействовать как демократическому развитию общества, так и его стагнации, и деградации.*

С принятием Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 года начинаются принципиально новые страницы избирательной системы Казахстана, выбравшего путь Президентской республики с двухпалатным Парламентом и развитой системой местных представительных органов – маслихатов.

Конституционные реформы с 1998 года по 2017 год оказали существенное влияние на эволюцию выборного законодательства Казахстана постсоветского периода, выразившееся в том, что ряд его положений были больше политически мотивированными, чем диктовались необходимостью дальнейшей демократизации общественной жизни и соблюдения правовой логики. На их устранение были направлены изменения и дополнения в законодательство, предусмотренные Законом Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» №156-VII ЗРК[2]*. Всего внесено 174 изменений и дополнений в Конституционный Закон от 28 сентября 1995 года «О выборах в Республики Казахстан»*[3]*, включая 34 новых статей. Они касались всех аспектов избирательного права и практики его применения.*

Статья изложена в проблемно-хронологическом плане, однотипные или тесно связанные события, имевшие место разные периоды эволюции избирательного законодательства, в нарушении хронологии, но в соответствии с их логикой, излагаются в одном месте.

Ключевые слова: *Республика Казахстан, Конституция, выборы, избирательная система, законодательство, политические партии, президент, мажилис, маслихат, Верховный Совет Казахской ССР.*

[1] *Автор для корреспонденции*

[2] *Закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» № 156-VII ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/dt=2022-11-05&fulltext*

[3] *Конституционный Закон от 28 сентября 1995 года «О выборах в Республики Казахстан» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/dt=2022-11-05&fulltext=*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЙЛАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ*

Еркеш Қалиұлы Нұрпейісов
Қазақстан ұлттық құқық академиясының академигі, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.; e-mail: yerkeshnurpeissov1946@gmail.com

Әлима Мүсіркызы Ауанасова
ҚР ҒЖБМ «Мемлекет тарихы институты» РММ бөлім басшысы, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы, Астана қ.; e-mail: auanasova_a@mail.ru

** Мақала бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде дайындалған ЖТН № BR21882308 «Қазақстан тарихындағы саяси институттар мен құрылымдардың эволюциясы (XIX-XXI ғғ.)»*

Аннотация. *Мақала Қазақстан Республикасының сайлау жүйесінің эволюциясына арналған. Авторлар сайлау жүйесінің нормативтік-құқықтық базасын талдау негізінде қоғамның демократиялық дамуына, тоқырауы мен деградациясына ықпал ететін саяси құрал ретінде оның эволюциялық жолын көрсетеді.*

Қазақстанның сайлау жүйесін дамытудағы жаңа бетбұрыс Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясының қабылдануына байланысты болды. Осы кезеңнен бастап қос палаталы Парламент және дамыған жергілікті өкілді органдар – мәслихаттар жүйесі бар Президенттік Республика жолын таңдаған Қазақстанның сайлау жүйесінде түбегейлі жаңа беттер басталды.

1998 жылдан 2017 жылға дейінгі конституциялық реформалар Қазақстанның посткеңестік кезеңдегі сайланбалы заңнамасының эволюциясына айтарлықтай әсер етті. Бұл оның бірқатар ережелері қоғамдық өмірді одан әрі демократияландыру және құқықтық логиканы сақтау қажеттілігінен гөрі саяси астарлы екенін білдіреді. Сондықтан сайлау жүйесінің осы кемшіліктерін жою мақсатында, № 156-VII ЗРК 2022 жылғы 5 қарашадағы Конституциялық заңда «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» көзделгендей, заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Осының негізінде 1995 жылғы 28 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңға 174 өзгерістер мен толықтырулар, оның ішінде 34 жаңа бап енгізілді. Олар сайлау құқығының барлық аспектілеріне және оны қолдану тәжірибесіне қатысты болды.

Мақала проблемалық-хронологиялық тұрғыдан баяндалған. Хронологияны бұзатын сайлау заңнамасының эволюциясының әртүрлі кезеңдері болған, бірақ бір типті немесе бірбірімен тығыз байланысты оқиғалар, олардың логикасына сәйкес, бір жерде баяндалады.

Түйін сөздер: *Қазақстан Республикасы, Конституция, сайлау, сайлау жүйесі, заңнама, саяси партиялар, президент, мәжіліс, мәслихат, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі.*

TRANSFORMATION OF THE ELECTORAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN*

Nurpeisov Erkesh Kaliyevich
Academician of the National Academy of Law of Kazakhstan Candidate of Legal Sciences, Republic of Kazakhstan, Almaty; e-mail: yerkeshnurpeissov1946@gmail.com

Auanasova Alima Musirovna
Head of Department of RSU "Institute of State History" MNVO RK, Doctor of Historical Sciences, Professor, Republic of Kazakhstan, Astana; e-mail: auanasova_a@mail.ru

**The article was prepared within the framework of the Programme-Targeted Financing. IRN № BR21882308 «Evolution of political institutions and structures in the history of Kazakhstan (XIX-XXI centuries)».*

Abstract. *The article is devoted to the evolution of the electoral system of the Republic of Kazakhstan. The authors on the basis of the analysis of the normative-legal base of the electoral system show its evolutionary way as a political instrument capable to promote both democratic development of society and its stagnation and degradation.*

A new turn in the development of the electoral system of Kazakhstan was conditioned by the adoption of the Constitution of the Republic of Kazakhstan dated 30 August 1995. From that time on, fundamentally new pages of the electoral system of Kazakhstan began, which chose the path of a presidential republic with a bicameral Parliament and a developed system of local representative bodies - maslikhats.

Constitutional reforms from 1998 to 2017 had a significant impact on the evolution of electoral legislation of Kazakhstan in the post-Soviet period, expressed in the fact that a number of its provisions were more politically motivated than dictated by the need for further democratisation of public life and compliance with legal logic. Therefore, in order to eliminate these shortcomings of the electoral system, amendments and additions were made to the legislation provided for by the Constitutional «On amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan» Act № 156-VII Legislation of the Republic of Kazakhstan of 5 November 2022. It introduced 174 amendments and additions, including 34 new articles, to the Constitutional Law on Elections of 28 September 1995. They concerned all aspects of electoral law and the practice of its application.

The article is set out in a problem-chronological plan, similar or closely related events that took place in different periods of the evolution of electoral legislation, in violation of chronology, but in accordance with their logic, are set out in one place.

Keywords: *Republic of Kazakhstan, Constitution, elections, electoral system, legislation, political parties, president, mazhilis, maslikhat, Supreme Soviet of the Kazakh SSR.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_13

Введение

Избирательная система страны является политическим инструментом, способным содействовать как демократическому развитию общества, так его стагнации и деградации. Все зависит от ориентации господствующих в обществе политических сил и их лидеров. Известно, что в условиях сословно–представительной демократии, избирательная система содержала много привилегий для высших и ограничений для низших слоев общества. В условиях социалистической демократии весьма распространённым является такое явление как поражение в правах, которые, в первую очередь, касалось лишения избирательных прав граждан по классовому признаку.

В условиях тоталитаризма и авторитаризма, пытающихся скрыть свою подлинную сущность демагогической псевдодемократической фразеологией, выборное законодательство и основанная на нём избирательная система, становятся политической ширмой, прикрывающей фактически недемократические способы формирования представительных органов, что было характерно, к примеру, советской избирательной системе. Там, заранее отобранные партийными комитетами кандидаты всегда набирали 100% голосов избирателей. Способствовало этому также отсутствие на выборах альтернативных кандидатур. Между тем советская законодательство о выборах казалось вполне соответствующим самым высоким демократическим принципам, хотя повседневная практика его реализации находилась под контролем компартии и далеко расходилась с нормативными правовыми требованиями.

Это становилось все более заметным в конце восьмидесятых годов XX века, такое извращение демократии считалось недопустимым, особенно в избирательной системе.

Статья подготовлена в порядке обобщения суждений авторов по избирательной проблематике, а также с учётом изменений и дополнений в выборное законодательство, внесёнными Конституционным законом от 05.11.2022 г. См.: Нурпеисов Е.К., Ауанасова А.М. История законодательства о выборах в постсоветском Казахстане. – Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2019, № 1, с.26-35; Они же. История законодательства о выборах в системе местного самоуправления в Казахстане. – Вестник ЕАГИ, 2019, № 2, с.22-26. Они же. Избирательное законодательство Республики Казахстан и политические партии. – Сборник материалов конференции «Молодёжь Великой степи: историческая миссия и формирование нации и единого будущего». – Нур-Султан, 2019, с.100-106;

Они же. Эволюция казахстанского законодательства о выборах. – Вестник МЮ РК, 2023, №1 (46), с. 8-14.

Материалы и методы

Для достижение целей и задач научного исследования, касающегося вопроса трансформации избирательной системы в Республике Казахстан был проведен анализ документального материала, дополненный обзором литературы и действующим законодательством. При подготовке статьи использованы универсальные методы научного познания: анализ и синтез, восхождение от абстрактного к конкретному, системно-структурный, хронологический анализ, контент-анализ нормативных и правовых актов и публикаций в СМИ.

Результаты и обсуждение

За годы независимости избирательная система Казахстана прошла длинный путь эволюционного развития, внеся значительный вклад в формирование ключевых институтов государственной власти. В условиях всесторонних реформ Казахстан был нацелен на постоянное совершенствование выборного законодательства. Обсуждение этой актуальной проблематики состоялось в Астане 21 ноября 2023 г. на научном семинаре «Справедливый Казахстан: теория и практика политической модернизации в контексте эволюции политических институтов» в рамках программно-целевого финансирования «Эволюция политических институтов и структур в истории Казахстана (XIX-XXI вв.)». № BR 21882308 Участники семинара отметили, что изучение эволюции избирательной системы в Казахстане дает возможность сохранить приверженность высоким стандартам в области избирательного права и выстраивать открытый диалог с обществом. В продолжении этой темы 13 декабря 2023 г. в Астане на международной научно практической конференции «Конституционная реформа и избирательная система», приуроченной к 30-летию Центральной избирательной комиссии отмечалось, что наличие большого многообразия избирательных практик, технологий и систем, применяемых в мире, модель избирательной системы в Казахстане опирается на собственную конституционную идентичность и текущие этапы общественного развития. Для поиска ответа на вопрос, какими будут избирательные системы Казахстана в будущем, крайне важен профессиональный диалог власти и общества.

В Казахстане первым законодательным актом, положившим начало модернизации избирательной системы, стал Закон Казахской ССР «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Казахская ССР» № 4141-XI от 22 сентября 1989 года[4] [1, с. 137-208]. Им внесены изменения в главу 10 «Избирательная система», которыми предусмотрено, что «одна четвертая часть народных депутатов избирается от общественных организаций – Коммунистической партии Казахстана, профессиональных союзов, кооперативных организаций, Ленинского Коммунистического Союза Молодёжи Казахстана, объединений женщин, ветеранов войны и труда, научных работников, творческих союзов, Союзов юристов Казахской ССР, общественных организаций, сферы зарубежных связей и других организаций, созданных в установленном законом порядке и имеющих республиканские органы». (ст.84)

При этом ставилась цель преодолеть диктат КПСС, когда кандидаты в депутаты всех уровней определялись партийными комитетами и ими же обеспечивались их последующее избрание. Кроме того, этот закон способствовал повышению интеллектуального потенциала представительных органов посредством избрания депутатов творческими союзами, сообществом учёных, юристов и обществами дружбы с зарубежными странами.

Благодаря этому в первые месяцы 1990 года началась не характерная для прежнего Казахстана борьба за депутатские места в Верховном Совете Казахской СССР XII созыва. Избирательным процессом были охвачены политизированные группы, неформальные объединения. На 360 депутатских мандатов претендовали более 2000 кандидатов. Выборы в 270 избирательных округах проводились на альтернативной основе. Не однозначно было воспринято избрание депутатов от общественных организаций (90 мандатов), поскольку выборы там проходили в узком кругу без участия населения. Таким образом, начало модернизации избирательной системы стимулировало активность населения, охваченного ожиданием коренных политических перемен.

25 марта 1990 года состоялись выборы в Верховный Совет Республики Казахстан

[4] *Закон Казахской ССР «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного Закона) Казахской ССР», № 4141-XI от 22 сентября 1989 года // Ведомости Верховного Совета. 1989. – 22 сентября.*

12-го созыва. В том же году 24 апреля в соответствии с Законом Казахской ССР «Об учреждении поста Президента Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Казахской ССР № 6-XII»[5] Верховным Советом Казахской ССР избран Президентом Казахской ССР сроком на пять лет Н.А. Назарбаев (Ч. IV ст. 173). Эта была практика, характерная для парламентских республик, когда Президент, как глава государства избирается Парламентом. В этом проявилась одна из особенностей транзитного периода, в который вступал Казахстан в начале девяностых годов прошлого столетия. А 1 декабря 1991 года состоялось его избрание всенародным голосованием на основании Закона «О выборах Президента Республики Казахстан» от 10 октября 1991 года[6].

Дальнейшее развитие избирательной системы Казахстана было связано с принятием Конституции Республики Казахстан от 28 января 1993 года[7]. В ней были воспроизведены оправдавшие себя на практике положения, касающиеся избирательной системы: всеобщее, равное, прямое избирательное право граждан, достигших 18 лет, то есть активное избирательное право. Были установлены нижние пределы пассивного избирательного права – достижение 25 лет для кандидата в Верховный Совет Республики Казахстан и 20 лет – в местный представительный орган. Одним из признаков десоветизации представительной власти явился запрет на избрание одного человека одновременно депутатом Советов разных уровней – местного и Верховного Советов. В советское время была узаконена практика, когда одно должностное лицо могло одновременно быть депутатом местного и Верховного Советов.

Осенью этого же года в стране разразился парламентский кризис, начавшийся самороспуском около 100 местных Советов и завершившийся самороспуском Верховного Совета 13 декабря 1993 года. Возможно, с политической точки зрения эти акции были уместны или спровоцированы, но они не имели правовых оснований. Ни Конституция 1993 года, ни текущее выборное законодательство того времени не предусматривали самороспуск представительных органов. Ведь голосование за самороспуск могло быть не единогласным. Тогда депутат, проголосовавший «против», лишался депутатского мандата помимо своей воли и вопреки ожиданиям избирателей, избравшим депутата на определённый срок. Самороспуск означает незаконное прекращение деятельности государственного органа, состоящего помимо депутатов, из аппарата, обеспечивающего деятельность этого органа.

В такой ситуации ставится под угрозу такой государственный институт как система представительной власти, без которой немыслимо функционирование демократического государства. Это обстоятельство было учтено в Конституции Республики Казахстан 1995 года[8], где было установлено, что единственным основанием досрочного прекращения полномочий Парламента является решение Президента Республики Казахстан. Однако, Конституция устанавливая новый порядок прекращения полномочий маслихатов, согласно которому вместо Сената Президент наделяется полномочиями прекращения их деятельности, вместе с тем в п. 5 ст. 85, оставляет за маслихатом право на принятие решения о самороспуске.

Волна самороспуска докатилась и до Верховного Совета, который 13 декабря 1993 года объявил о прекращении своей деятельности. Незадолго до этого, 9 декабря 1993 года им был принят Кодекс «О выборах в Республике Казахстан»[9]. Он разрабатывался с учётом предстоящих избирательных кампаний в связи с истечением в 1995 году срока полномочий Верховного Совета XII созыва, что предполагала проведение большого объема работы по подготовке к избирательной кампании как со стороны государственных органов, так и политических партий, общественных объединений и отдельных граждан. По ряду причин, Кодекс «О выборах в Республике Казахстан»

[5] *Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 24 апреля 1990 г. Об учреждении поста Президента Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон) Казахской ССР // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1000133. Ведомости Верхивного Совета. – 1990. - №6-XII/ - Ст. 114.*

[6] *Закон «О выборах Президента Республики Казахстан» от 10 октября 1991 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/fulltext*

[7] *Конституция Республики Казахстан от 28 января 1993 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/dt=1993-01 28. НА РК Ф. 1 Оп. 1. Д. 1 Л.1-35.*

[8] *Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды) (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id*

[9] *Кодекс «О выборах в Республике Казахстан» № 2574-XII от 9 декабря 1993 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/search/docs/ddt=1993-12-09&fulltext НА РК Ф. 2. Оп. 271. Д. 1. Лл.90-145.*

оказался краткосрочным документом и утратил юридическую силу в связи с принятием Конституции РК от 30 августа 1995 года и изданием на ее основе Указа Президента РК, имеющего силу Конституционного Закона от 28 сентября 1995 года «О выборах в Республике Казахстан»[10]. Позднее Конституционным Законом РК от 6 мая 1999 года № 375-1, форма этого нормативного правового акта было изменена на Конституционный Закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан». Под этим названием данный закон с изменениями и дополнениями действует и в настоящее время.

Кодекс РК «О выборах в Республике Казахстан», несмотря на краткосрочность, сыграл большую роль в качестве кодифицированного законодательного акта, детально регламентирующего общественные отношения, связанные с выборами. В нем нашли отражение основные принципы избирательного права: свобода выборов, всеобщее, равное, прямое избирательное право, тайное голосование. Кодексом установлена система избирательных органов во главе с Центральной избирательной комиссией, являющейся постоянно действующим государственным органом, определены круг полномочий и организационно-правовые формы деятельности каждого уровня избирательных органов, определены понятия и сферы применения мажоритарной системы абсолютного и относительного большинства.

Согласно Кодексу «О выборах в Республике Казахстан», депутатский корпус должен был состоять из 177 депутатов, из которых 42 избирались по государственному списку, формируемому Президентом Республики Казахстан (ст. 58). Достаточно детальную правовую регламентацию получили порядок формирования избирательных округов, составления списков избирателей, выдвижения и регистрации кандидатов, предвыборной агитации, проведения выборов, голосования и подсчета голосов, проведения повторных выборов.

Кодекс о выборах Республики Казахстан был принят в расчете на транзит государственной власти в направлении парламентскойреспублики.Очередностьрасположения глав в Особенной части Кодекса, в которой статьи, посвященные выборам в Верховный Совет (ст. 57-68) предшествует положениям о выборах Президента и Вице-Президента (ст. 69-84) свидетельствует о приоритетном, по сравнению с Президентом, положении Верховного Совета. Кстати сказать, такая же очередность была сохранена и в Конституции Республики Казахстан 1993 года.

Однако, депутаты Верховного Совета, полагая, что движутся в сторону парламентской республики и, желая этого, видимо, смутно представляли ее необходимые атрибуты. Так, например, в Кодексе нет упоминания о постоянно действующем высшем представительном органе. Не предусмотрено участие в выборах политических партий по пропорциональной системе по общенациональному избирательному округу, но выделена квота для выборов по государственному списку, что противоречит принципу формирования парламента. Отсюда следует, что Кодекс о выборах в перспективе мог осложнить транзитный период длительной политической неопределенностью. Но логика политических событий повернула направление политического развития Казахстана в иную сторону, перечеркнув в 1995 году перспективу Кодекса о выборах. Но до этого времени он сохранял свою юридическую силу и стал правовой основой выборов в Верховный Совет XIII созыва.

В марте 1994 года состоялись новые выборы в Верховный Совет. На 177 депутатских мандата претендовали 744 кандидата. В избранном депутатском корпусе 75 из 177 депутатов представляли партии и общественные организации Союз народного единства (СНЕК) – 57 человек, Федерация профсоюзов Казахстана – 11, партия Народный конгресс Казахстана (НКК) – 9, Социалистическая партия Казахстана (СПК) – 8, Республиканское славянское движение «Лад» – 4, Республиканский Совет женских организаций – 3, по одному депутату от организации ветеранов Республики Казахстан, Демократического комитета по правам человека, Республиканской партии Казахстана, Союза молодежи Казахстана, международного общественного комитета «Арал-Азия-Казахстан», Крестьянского союза Казахстана, Конгресса предпринимателей Казахстана [2, с.150].

Впервые в истории постсоветского Казахстана политические партии и движения получили доступ к реальным рычагам власти и легитимную возможность влиять

[10] *Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 года № 2464 «О выборах в Республике Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2024 г.)» // URL: https: // adilet.zan.kz/rus/search/docs/dt=1993-01-28&fulltext*

на формирование и принятие государственных решений и программ через представителей, составивших 48% депутатского корпуса. Это были депутаты, выдвинутые данными организациями по одномандатным округам. А Верховный Совет XIII созыва избирался по мажоритарной избирательной системе относительного большинства. Тем не менее, впервые в высшем законодательном органе страны была сформирована парламентская оппозиция – парламентская группа «Прогресс», в которую вошли отдельные депутаты от фракций СПК, НКК, Федерации профсоюзов. Парламентская оппозиция выступала против правительственного курса экономических реформ, следования рекомендациям МВФ, характера и темпов приватизации, что, по их мнению, вело к социальному взрыву.

На основании Указа «О мерах, вытекающих из постановления Конституционного суда Республики Казахстан от 6 марта 1995 года связанного с прекращением деятельности Верховного Совета», Верховный Совет тринадцатого созыва был объявлен прекратившим свою деятельность, что помимо негативных политических последствий, привело к существенным правовым издержкам. Так, «Верховным Советом тринадцатого созыва за время своей деятельности с 19 апреля 1994 года по 6 марта 1995 года с соблюдением требований процедуры было введено в действие 314 актов, в том числе 24 Закона. Принятые законы и постановления Верховного Совета в одночасье лишились юридической основы» [3, с.157].

Таким образом, за короткий период Казахстан столкнулся с двумя парламентскими кризисами, вызванными самороспуском Верховного Совета XII созыва в 1993 году и признанием Конституционным Судом Республики Казахстан в 1995 году нелегитимными выборов в Верховный Совет XIII созыва. В этих условиях предстояли досрочные выборы в высший представительный орган республики.

Новый поворот в трансформации избирательной системы Казахстана был обусловлен принятием Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. С этого времени начинаются принципиально новые страницы избирательной системы Казахстана, выбравшего путь Президентской республики с двухпалатным Парламентом и развитой системой местных представительных органов – маслихатов. Их законодательную основу составили Конституция Республики Казахстан 1995 года и принятый в соответствии с ней Указ Президента, имеющий силу Конституционного Закона от 28 сентября 1995 года № 2464 «О выборах в Республике Казахстан». В нем правовую регламентацию получили процедуры проведения выборов Президента, депутатов Сената и Мажилиса, маслихата, а также в органы местного самоуправления. Попутно отметим, что в законодательстве Республики нет четкого понимания смысла местного самоуправления. Поправками в Конституцию Республики Казахстан от 21 мая 2007 года[11] установлено, что местное самоуправление осуществляется через маслихаты (ст. 89). В то же время ст. 85 маслихаты относит к органам, осуществляющим местное государственное управление. Эта же расплывчатость сохраняется в ныне действующем Конституционном Законе «О выборах в Республике Казахстан»[12], где ст. 131 озаглавлена «Сроки избрания членов иных органов местного самоуправления». При этом смысл «иных органов» не раскрыт.

По конституционной реформе от 7 октября 1998 года были установлены новые сроки полномочий: Президента – 7 лет, Сената – 6 лет, Мажилиса – 5 лет. Было положено начало перехода к смешанной избирательной системе: пропорциональной и мажоритарной, при которой 10 мандатов в Мажилисе, распределялись по партийным спискам между партиями, набравшими не менее 7% голосов избирателей.

В декабре 1999 года состоялись выборы по новой избирательной системе, в которых приняли участие 9 политических партий, а инициаторами выдвижения кандидатов по одномандатным округам выступили 10 партий. Однако барьер удалось преодолеть только трем из них. Оппозиционным партиям не удалось получить депутатские мандаты.

Следующие выборы в Мажилис Парламента РК состоялись 24 сентября 2004 года, в которых 7% барьер удалось преодолеть трем политическим партиям и избирательному блоку «АИСТ». 4 декабря 2005 года состоялись президентские выборы, в которых участвовали пять кандидатов.

[11] *Закон Республики Казахстан от 21 мая 2007 г. № 254-Ш «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30103613 // Казахстанская правда. – 2007. - № 73 (25318). – 17 мая.*

[12] *Конституционный Закон Республики Казахстан № 2464 от 28 сентября 1995 г. «О выборах в Республике Казахстан» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ НА РК Ф. 2. Оп. 1. Д.447ж. Лл. 226-306.*

16 мая 2007 года была начата новая конституционная реформа, согласно которой сокращен срок полномочий президента до 5 лет, после истечения действовавшего семилетнего срока. В ст. 42 Конституции РК было установлено: «Одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более двух раз подряд», за исключением первого Президента. Тем самым была попытка пресечь складывающуюся тенденцию многократного переизбрания одной и той же кандидатуры на часто меняющиеся сроки полномочий Президента.

Так, например, срок полномочий Президента устанавливался в: 1991 году – 5 лет, 1998 году – 7 лет, 2007 году – 5 лет и в 2022 году – 7 лет. При этом законодательный орган не дает вразумительного ответа о причинах таких изменений. То же самое можно сказать и о досрочных выборах первого Президента, которые под формулировками «досрочные», «внеочередные» выборы проводились в период с 1990 года до 2023 года 5 раз – в 1991, 1999, 2011, 2015 годах. К этому следует добавить продление срока полномочий Президента.

Ясность в этот вопрос и его рациональное решение внёс Закон Республики Казахстан от 17 сентября 2022 года, которым установлено, что «Президент Республики избирается сроком на семь лет, и одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более одного раза». В своем Послании народу Казахстана от 1 сентября 2022 год Президент РК К.-Ж.К. Токаев достаточно убедительно обосновал идею однократного президентства [4].

Конституционный императив однократного президентства, направленный на пресечение тенденции к авторитаризму, одновременно должен расширять, а не сужать круг претендентов на этот высокий пост. На это должны быть нацелены требования, предъявляемые кандидату в Президенты Республики. При этом никем не оспаривается справедливость требования свободного владения государственным языком, предъявляемого кандидату в президенты. Также вполне разумными признаются такие требования к кандидату, как гражданство РК по рождению, возраст не моложе 40 лет, проживание в Казахстане последние 15 лет и наличие высшего образования, предусмотренные ст. 41 Конституции РК.

Но в этот ряд не вписывается требование «иметь опыт работы на государственной или выборных должностях, составляющий не менее 5 лет» (ст.54 – Закона о выборах) предусмотренное дополнением от 15 июня 2017 года [5]. Тем самым, значительная часть населения лишается права быть избранным Президентом, так как опыт госслужбы имеет возможность приобрести незначительная часть населения. Люди, чья трудовая деятельность связана с бизнесом, сферой научного и художественного творчества, политической деятельностью в партиях и общественных объединениях, учреждениями бюджетной сферы и т.д. незаслуженно остаются вне поля избирательного законодательства и выборных кампаний [6].

Не лучшим образом обстояло дело с досрочным прекращением полномочий Мажилиса, включая самороспуск, и последующие внеочередные выборы, состоявшиеся 4 раза: 1993, 1995, 2012, 2016 годы [7].

Эти факты не всегда понятные населению, но неуклонно сокращающие конституционные сроки высших органов государственной власти, не утратили своей инерции и сегодня. Ныне действующий Президент РК досрочно переизбран на свою должность на семь лет, а Мажилис опять был распущен в преддверии новых досрочных выборов 19 марта 2023 г. Выборы в мажилис Парламента прошли по смешанной системе. Предшествующий опыт, не всегда логически объясняемой смены мажоритарной системы от смешанной до пропорциональной системы обнаружил негативные последствия такой трансформации избирательной системы [8].

Переход полностью к пропорциональной системе со временем привел к преобладанию в Мажилисе пропрезидентских политических партий. В досрочных выборах в Мажилисе 2016 года, проходивших по пропорциональной избирательной системе, приняли участие 6 политических партий. При этом разрыв между партиями, занявшими первую и последнюю строчку в списке партий, прошедших в Мажилис, выразился в следующем соотношении 82,2% к 2,01%. Это явилось показателем тенденции монополизации избирательного поля доминирующей пропрезидентской партией.

Понимание негативного характера этой тенденции, устраняющей политическую конкуренцию, обусловило внесение 5 ноября 2022 года изменений в Конституцию РК по восстановлению смешанной избирательной системы, когда 70% депутатов Мажилиса и 50% депутатов областных маслихатов будут избираться по партийным спискам, а остальные по мажоритарной

системе. Тем самым создаются условия для повышения политической активности и расширения возможностей для участия населения в выборных кампаниях. Этими же поправками в Конституцию восстановлено право отзыва избирателями депутата, утратившего их доверие [9].

В ходе исследования трансформации избирательной системы Республики Казахстана достигнуты следующие научные результаты:

1. С принятием Конституции Республики Казахстан от 30 августа 1995 года начинаются принципиально новые страницы избирательной системы Казахстана, выбравшего путь Президентской республики с двухпалатным Парламентом и развитой системой местных представительных органов – маслихатов.

2. Конституционные реформы с 1998 года по 2017 год оказали существенное влияние на эволюцию выборного законодательства Казахстана постсоветского периода.

3. Современная избирательная система Казахстана приведена в соответствие с изменениями и дополнениями в Конституцию Республики Казахстан, принятыми на республиканском референдуме 5 июня 2022 года.

Заключение

На основании изложенного делаются следующие выводы:

1. Эволюция выборного законодательства Казахстана постсоветского периода свидетельствует, что ряд его положений были больше политически мотивированными, чем диктовались необходимостью дальнейшей демократизации общественной жизни и соблюдения правовой логики. Поэтому на устранение этих недостатков избирательной системы были направлены отмеченные здесь и другие изменения и дополнения в законодательство, предусмотренные Законом от 5 ноября 2022 года «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан»[13]. Им было внесено 174 изменений и дополнений включая 34 новых статей, в Конституционный Закон от 28 сентября 1995 года «О выборах в Республике Казахстан». Они касались всех аспектов избирательного права и практики его применения [10].

В частности, предусмотрено повышение роли политических партий в избирательном процессе, начиная с этапа выдвижения кандидатов на выборах в депутатов Парламента и маслихатов, завершая участием в процедуре голосования и подсчёте голосов. Установлен порядок проведения назначения акимов областного и выборов районного уровня (в пилотном варианте). Предусмотрен на будущее порядок формирования институтов местного самоуправления, которые находятся на стадии становления.

2. Несомненным достоинством этого Закона является то, что в нём обоснованно много внимания уделено правовому регулированию процедурных вопросов избирательной системы, таких как порядок выдвижения кандидатов, режим голосования, подсчет голосования и др. Зачастую нечеткая регламентация процедурных вопросов вызывала споры и сомнения относительно легитимности проведённых выборов.

Таким образом, избирательная система Казахстана приведена в соответствии с изменениями и дополнениями в Конституцию Республики Казахстан, принятой на республиканском референдуме 5 июня 2022 года.

ЛИТЕРАТУРА

1. Подробнее о развитии выборного законодательства см. – Ауанасова А.М., Нурпеисов Е.К. Избирательная система Республики Казахстан. – В кн. История выборности в Казахстане. – Нур-Султан: изд-во «Жаркын Ко», 2020. - 268 с.

2. Аяган Б., Ауанасова А. Нурсултан Назарбаев и казахстанская модель строительства государства (исторический аспект). – Алматы: ТОО «Литера-М», 2012. – 256 с.

3. Аяган Б., Ауанасова А. Нурсултан Назарбаев: человек у власти. – Алматы: ТОО «Литера-М», 2015. – 376 с.

4. Когамов М.Ш. Выборы акимов – принципиальный шаг в развитии государства // Казахстанская правда. 2023. – 5 октября.

5. Когамов М.Ш. Дополнительный рычаг влияния // Казахстанская правда. 2023. – 15 ноября. URL: https://kazpravda.kz/n/dopolnitelnyy-rychag-vliyaniya/ дата обращения 22.12.2023 г.

[13] *Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам реализации Послания Главы государства от 16 марта 2022 года. Закон Республики Казахстан от 5 ноября 2022 года № 157-VII ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000157/history. См // Егемен Қазақстан. – 2022. - № 212 (29839). – 7 ноября*

6. Отегали Д. Механизм прямой демократии // Казахстанская правда. – 2023. – 7 ноября. https://kazpravda.kz/n/mehanizm-pryamoy-demokratii/ дата обращения 22.12.2023 г.

7. Демократия: прямая и непосредственная // Казахстанская правда. – 2023. – 6 ноября.

8. Петрова А. Прямые выборы – верное решение // Казахстанская правда. – 2023. – 4 октября. URL: https://kazpravda.kz/n/pryamye-vybory-vernoe-reshenie/ дата обращения 22.12.2023 г.

9. Сыздыкова Л. Акимы избраны // Казахстанская правда. – 2023. – 7 ноября.

10. Полетаев Э. Четкий вектор // Казахстанская правда. – 2023. – 7 ноября. URL: https://kazpravda.kz/n/chetkiy-vektor/ дата обращения 22.12.2023 г.

REFERENCES

1. Podrobnee o razvitii vybornogo zakonodatelstva sm. – Auanasova A.M., Nurpeisov E.K. Izbiratelnaya sistema Respubliki Kazahstan. – V kn. Istoriya vybornosti v Kazahstane. – Nur-Sultan: izd-vo «Zharkyn Ko», 2020, - 268 s.

2. Ayagan B., Auanasova A. Nursultan Nazarbaev i kazahstanskaya model stroitelstva gosudarstva (istoricheskij aspekt). – Almaty: TOO «Litera-M», 2012. – 256 s.

3. Ayagan B., Auanasova A. Nursultan Nazarbaev: chelovek u vlasti. – Almaty: TOO «Litera-M», 2015. – 376 s.

4. Kogamov M.Sh. Vybory akimov – principialnyj shag v razvitii gosudarstva // Kazahstanskaya pravda. 2023. – 5 oktyabrya.

5. Kogamov M.Sh. Dopolnitelnyj rychag vliyaniya // Kazahstanskaya pravda. 2023. – 15 noyabrya. URL: https://kazpravda.kz/n/dopolnitelnyy-rychag-vliyaniya/ дата обращения 22.12.2023 г.

6. Otegali D. Mehanizm pryamoj demokratii // Kazahstanskaya pravda. – 2023. – 7 noyabrya. URL: https://kazpravda.kz/n/mehanizm-pryamoy-demokratii/ дата обращения 22.12.2023 г.

7. Demokratiya pryamaya i neposredstvennaya // Kazahstanskaya pravda. – 2023. – 6 noyabrya.

8. Petrova A. Pryamye vybory – vernoe reshenie // Kazahstanskaya pravda. – 2023. – 4 oktyabrya. URL: https://kazpravda.kz/n/pryamye-vybory-vernoe-reshenie/ дата обращения 22.12.2023 г.

9. Syzdykova L. Akimy izbrany // Kazahstanskaya pravda. – 2023. – 7 noyabrya.

10. Poletaev E. Chetkij vektor // Kazahstanskaya pravda. – 2023. – 7 noyabrya. URL: https://kazpravda.kz/n/chetkiy-vektor/ дата обращения 22.12.2023 г.

ӘОЖ 340

АБАЙДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОҒАМДА ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Назигул Слямболовна Газизова
КЕАҚ Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті,
Әлеуметтік мониторинг және болжау орталығының жетекшісі, педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР ПҒА корреспондент-мүшесі; Семей қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: nazken_g@mail.ru

Аннотация. *Мақалада Абайдың құқықтық көзқарастары мен идеяларын қазіргі кездегі қоғамдық құқықтық мәдениетті дамытуға, сонымен қатар адам құқығын қорғауда қолдану қажеттілігі баяндалады. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, аталған мәселелерге қатысты ғылыми-әдіснамалық ұсыныстар беріледі. Зерттеу жұмысының пәні - адамгершілік, демократиялық, адамсүйгіштік қасиеттерді Абай идеялары арқылы дамыту. Мақалада Абай шығармашылығының кез келген адамның дүниеге көзқарасын, болмысын, азаматтық ұстанымын қалыптастыратыны баяндалады. Сонымен қатар мақалада Абай шығармашылығындағы заң, құқық саласындағы және құқықтық мемлекет туралы айтылғандарын зерттеудің қажет екендігі айтылады. Тақырыптың мазмұнын ашуда Абай шығармалары сараланып, оның теориялық негіздерін қазіргі кезеңдегі құқық саласында қолдану үшін салыстырмалы талдау жасалды, Абай шығармаларының құқықтық тұстарын насихаттау үшін сауалнама жүргізіліп, әртүрлі нысандағы іс-шаралар ұйымдастырылып, өткізіліп, оның нәтижелері мақалада сараланады. Зерттеу нәтижелері аталған тақырып бойынша толыққанды, жүйелі жұмыстардың жоқ екенін көрсетті.*

Мақалада Абай шығармашылығын талқылаудан туындаған мәселелерді зерттеудегі негізгі заманауи тәсілдер қарастырылады, сонымен қатар оқыту мен білімнің қазіргі тәжірибесінің өзгеруіне әсерін тигізетін дәстүрлі және заманауи әдістер қолданылды. Осыған орай жастарды әділеттілікке, елжандылыққа, адал еңбекке, біліктілікке, іскерлікке Абай шығармалары арқылы тәрбиелеп, ұлттық, құқықтық мәдениетті дамыту туралы ұсыныстар беріледі.

Бүгінгі таңда сапалы заңдарды қабылдап, әділ сот шешімін шығаруда, сонымен қатар сыбайлас жемқорлық қылмыстарға жол бермеуде, құқықтық нормаларды талқылауда Абай мұрасынан алатынымыз өте көп екендігі және Абайдың құқықтық көзқарастарын зерттеп, оның қоғамның барлық саласындағы құқықбұзушылықтың алдын алуға қолданылуы үшін педагогтармен қатар құқық саласындағы мамандарды тарту қажеттілігі анықталды. Жұмыстың нәтижесінде Абай шығармаларына сүйену арқылы қоғамдық құқықтық мәдениетті дамыту керек деген тұжырым жасалады.

Түйін сөздер: *құқық, заң, адам құқығы, адамгершілік, нигилизм, құқықтық мемлекет, демократия, парламент, азаматтық.*

ПРАВОВЫЕ ИДЕИ АБАЯ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Газизова Назигул Слямболовна
НАО «Университет имени Шакарима города Семей», руководитель Центра социального мониторинга и прогнозирования, кандидат педагогических наук, член-корреспондент АПН РК; г.Семей, Республика Казахстан;
e-mail: nazken_g@mail.ru

Аннотация. *В статье излагается необходимость применения правовых взглядов и идей Абая в развитии современной общественной правовой культуры, а также в защите прав человека и на основании результатов исследования даются научно-методологические*

рекомендации по обозначенным проблемам. Предмет исследовательской работы - развитие нравственных, демократических, человеческих качеств через идеи Абая. В статье отмечается, что творчество Абая формирует мировоззрение, бытие, гражданскую позицию любого человека. Также в статье подчеркивается необходимость изучения трудов Абая, в которых говорится о праве, законе и правовом государстве.

В раскрытии содержания темы изучены произведения Абая и сделан сравнительный анализ его теоретических основ для применения в области права на современном этапе, а для пропаганды правовых аспектов произведений Абая организован опрос и проведены мероприятия различных форм, результаты которых проанализированы в данной статье. Результаты исследований показали отсутствие полноценных, систематических работ по данной теме.

В статье рассмотрены основные современные подходы к изучению проблем, возникающих в результате обсуждения творчества Абая, а также использованы традиционные и современные методы, влияющие на изменение современной практики преподавания и образования. В этой связи будут даны рекомендации по воспитанию молодежи в духе справедливости, патриотизма, добросовестного труда и развитию национальной и правовой культуры.

На сегодняшний день определено, что в принятии качественных законов, вынесении справедливых судебных решений, а также недопущении коррупционных преступлений, обсуждении правовых норм мы многое получаем из наследия Абая. Для профилактики правонарушений во всех сферах жизни общества и для изучения и применения правовых взглядов Абая необходимо привлечение специалистов в области права наряду с педагогами. В результате работы сделан вывод о том, что нужно развивать общественную правовую культуру, опираясь на произведения Абая.

Ключевые слова: *право, закон, права человека, мораль, нигилизм, правовое государство, демократия, парламент, гражданство.*

LEGAL IDEAS OF ABAI AND PROBLEMS OF ITS USE IN SOCIETY

Gazizova Nazigul Slyambolovna
NAO «Shakarim University of Semey»,
Head of the Center for Social Monitoring and Forecasting, Ph.D.
Corresponding Member of the APN RK. Semey, Republic of Kazakhstan
e-mail: nazken_g@mail.ru

Abstract. *The article outlines the need to apply the legal views and ideas of Abai in the development of modern public legal culture, as well as in the protection of human rights, and based on the results of the study, scientific and methodological recommendations are given on the identified problems. The subject of the research work is the development of moral, democratic, human qualities through the ideas of Abai. The article notes that the work of Abay forms the worldview, being, civil position of any person. The article also emphasizes the need to study the works of Abai, which talk about law, law and the rule of law.*

In the disclosure of the content of the topic, the works of Abai were studied and a comparative analysis of its theoretical foundations for application in the field of law at the present stage was made, and a survey was organized to promote the legal aspects of Abai's works and events of various forms were held, the results of which are analyzed in this article. The results of the research showed the absence of full-fledged, systematic works on this topic.

The article discusses the main modern approaches to the study of problems arising from the discussion of Abay's work, as well as the use of traditional and modern methods that affect the change in modern practice of teaching and education. In this regard, recommendations will be given on educating young people in the spirit of justice, patriotism, conscientious work and the development of national and legal culture.

To date, it has been determined that in the adoption of high-quality laws, the issuance of fair judicial decisions, as well as the prevention of corruption crimes, the discussion of legal norms,

we get a lot from Abay's heritage. For the prevention of offenses in all spheres of society and for the study and application of Abai's legal views, it is necessary to involve specialists in the field of law along with teachers. As a result of the work, it was concluded that it is necessary to develop a public legal culture based on the works of Abai.

Keywords: *law, right, human rights, morality, nihilism, rule of law, democracy, parliament, citizenship.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_23

Кіріспе

Абай Құнанбаевтың есімі бүгінгі таңда әлемге әйгілі. Оны таныған мемлекеттер Абайдың өз заманында көтерген мәселелерін зерделеп, әлем деңгейіндегі ғұламалардың қатарына қосады. «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында ҚР Президенті Қ.Тоқаев: «...Абайды терең тануға баса мән бергеніміз жөн. Заң үстемдігін және қоғамдық тәртіпті сақтау баршаға ортақ міндет екенін ұғынған жөн. Сондықтан азаматтарға, әсіресе, жастарға мемлекетті сыйлаудың мән-маңызын түсіндіру қажет. Осы ретте тағы да Абайдың мұрасына зейін қойған абзал.» - деген еді [1]. Өкінішке орай, Абайды тану, оның құқықтық идеяларын қоғамда пайдалану мәселесі бүгінгі күндері өз дәрежесінде емес. Абайдың құқықтық көзқарастары бүгінгі күні жүйелі түрде зерттелмей жатқан өзекті тақырыптардың бірі. Мемлекетіміздің қазіргі даму жағдайында жастарды ұлттық, патриоттық сезімге баули отырып, құқықтық мәдениетті дамыту қажет. Құқықтық сана-сезімді арттыру, құқықтық сауатсыздықты жоюдың маңызы артуда. Абай әлемінен біз осы сұрақтардың жауабын таба аламыз. Оның сол кезеңде айтқан ой-пікірлерін терең саралай отырып, бүгінгі күнгі қоғамдық қатынастарды дамытуда қолдануымыз керек.

Қолданылған әдістер мен ақпараттар

Мақалада ғылыми әдіс ретінде зерттеу мәселелері бойынша философиялық, әлеуметтік, құқықтық, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді зерттеу және талдау; зерттелудегі құбылыстардың сараптамалық бағалау әдісі; зерттелудегі түсініктер мен үрдістердің салыстырмалы-педагогикалық талдауы қолданылған. Аталған мәселені зерттеуде Абай Құнанбаевтың қара сөздері, өлеңдерімен қатар, отандық ғалымдардың еңбектері қолданылды.

Талқылау мен нәтижелер

Абайдың өмір сүрген әлемі мен қазіргі уақыт аралығын сараласақ, қоғам мен мемлекет дамуында біршама өзгерістер болды. Бабалардың сөзін арқау етіп өскен қазақ халқы өркениеттің даму сатыларына көтеріліп жатса да, асыл қазына болып табылатын ғұламаларының нақыл сөздерінен айналып кетпеді. Өзектілігін заман өзгерсе де жоғалтпаған, керісінше заманның ағысында маңыздылығы артып отырған мұралардың бірегейі - Абай мұрасы. Қазіргі құқықтық қайта құрулар кезеңінде Абай шығармаларының зерделенуінің маңызы да осында.

Абай шығармаларында адамның ар-ожданы мен қадір-қасиетіне тіл тигізбейді. Біз өмір сүріп отырған қоғамда бұл жағдай керісінше өрши түскен. Адамдардың бір-біріне тіл тигізуі, ар-намысын қорлауы үйреншікті әдетке айналып кеткендей. Қоғамдық қатынастарға түсуде адамдардың мәдениетті, сабырлы, салмақты, мейірімді, әділ болуы бүгінгі күнгі өзекті мәселелердің біріне айналып отыр. Осы тұрғыда Абайдың бойындағы қасиеттерді адамдар өз бойларына дарытуы қажет. Құқықтық мемлекет құруға талпынып отырған еліміздің әрбір азаматы өз құқықтарын біліп қана қоймай, өзгенің құқықтарын сыйлап, бұзбауға тырысуы керек.

Абай өз кезеңінде құқықтық мемлекеттің не екенін білмегенімен, құқықтық мемлекетке тән белгілерге тоқталады. Мысалы, билік пен халықтың арасындағы байланыс, теңдік, адам құқығының қорғалуы туралы ойларының бүгінгі күні өзектілігі арта түспесе, кеміп отырған жоқ. Абай: «Адам баласына адам баласының бәрі - дос. Не үшін десең: дүниеде жүргенде туысың, өсуің, ашығуың, қайғың, қазаң, дене бітімің, шыққан жерің, барар жерің бәрі бірдей... Біріңе бірің қонақ, қонақ соры екенсің, өзің дүниеге де қонақ екенсің...» - дейді [2]. Бұл жерде ол тура айтпаса да адам баласының бірі-бірімен тең екенін, адам баласы бәріне ортақ табиғи құқықтарымен бірге өмірге келетінін астарлап жеткізіп отыр. Адамның өмір сүру

құқығы бүгінгі таңдағы құқықтық мемлекет қағидаттарының негізіне айналып отыр.

Қоғамдық қатынастарды реттеуде заңдар негізгі рол атқарады. Құқықтық мемлекеттің басты белгісі болып табылатын заңның үстемдігі, яғни заң алдындағы барлық адамдардың тең болуы, заңға бағыну, заңды сыйлау туралы мәселелер қазіргі қоғамда талқылаудан түспей жүрген сұрақтар қатарында. Зерттеу барысында біз Абай өз шығармаларында заң күшінің басым болуын, адамдардың жауаптылығын сөз ететіндігіне көз жеткіздік. Демократиялық қоғамдағы билік мәселесін, соның ішінде заң шығарушы органның құқықтық мәртебесінің жоғары болуына тоқталады. Бұған оның: «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім» отыз жетінші қара сөзі дәлел бола алады [3].

Абайдың үшінші қара сөзінде: «Халықтың болыстыққа сайлаймын деген кісісі пәлен қадәрлі орысша образование алған кісі болсын. Егер де орталарында ондай кісісі жоқ болса, яки бар болса да сайламаса, уезный начальник пенен военный губернатордың назначениесімен болады десе, бұл халыққа бек пайдалы болар еді. Оның себебі: әуелі - қызметқұмар қазақ балаларына образование беруге ол да - пайдалы іс, екінші - назначениемен болған болыстар халыққа міндетті болмас еді, ұлықтарға міндетті болар еді.» - деп айтылады [3]. Бұл жерде Абай билік басына парасатты адамның келгені дұрыс деп санайды. Жаңа Қазақстанды құрудағы «парасаттылық» ұғымының құндылығының артып отырғандығын бүгінгі күні барша қазақстандықтар сезінуде.

Қазіргі кезде сайлауды ұйымдастырып, өткізуде, сонымен қатар азаматтардың сайлау құқығын жүзеге асыруда орын алып жатқан олқылықтар қоғам тарапынан өткір сыналуда. Сайлауға қатысты мәселе тек біздің елімізде ғана емес, басқа мемлекеттерде де кездесуде. Халықтың бұл мәселеге араласуы демократиялық мемлекет құрып жатқан елдерге тән құбылыс. Абай өз шығармаларында сайлау мәселесін де сөз етеді. Себебі ол, өз айналасынан мансапқұмар адамдардың билікке таласуын көреді. Абай бұл туралы «Тағы да народный суд хақында» деген мақаласында: «Пайдалы адамды сайлаумен залалды адамды сайлау арасында ешбір парық болмаса, жұрт неге азаяды?... Яғни өз жақынын сайлап, бар мақсаты табылғандай көрінеді. Сайлау көп үшін берілген нәрсе, көп пайдасын көздеп сайланса... сайлау дұрыс өз мағынасында болғаны. Халықтың пайдасы, залалы қаралмай, «мынау туғаным-тұқымдасым...» деп сайланса, ол сайлау емес» - деп жазады [4]. Ол демократиялық мемлекетте сайлау еркін, әділ өтуі керек деп санайды. Абай заң шығарушы билік туралы ғана емес, сонымен қатар атқарушы билік туралы да жазады. Болыстыққа сайлану барысында бір-бірімен жарысып, бір-бірінің аяғынан шалып, өтірік уәде бергендерді көре отырып Абай билік басын келетіндер заңды білгендері дұрыс дейді. «Сәулең болса кеудеңде» [5] атты өлеңінде осы ойларын береді, атқарушы адамдардың сол кездегі биліктің осал тұстарын көріп, шыншыл, халықтың қамын ойлайтын адам болғанын қалайды.

Абайдың үшінші қара сөзінен билерді сайлау, олардың саны туралы айтқанын көреміз. Билердің санының тақ болуы керек деп жәй айтпаса керек. Билердің санының шағын болуы даулардың шешілуін жылдамдатады деген топшылауын да осы үшінші қара сөзінде береді. Абай: «Бұрынғы қазақ жайын жақсы білген адамдар айтыпты: «Би екеу болса, дау төртеу болады» деп. Оның мәнісі-тақ болмаса, жұп билер таласып, дау көбейте береді дегенмен, дұрыс айтылған сөз. Өйтіп би көбейткенше, әрбір болыс елден толымды-білімді үш-ақ кісі билікке жыл кесілмей сайланса, олар түссе, жаманшылығы әшкере білінгендікпенен түссе, әйтпесе түспесе. Ол билерге даугер адамдар қарамай, екеуі екі кісіні билікке таңдап алып, үстіне біреуді делдалға сайлап алып біте берсе, егер оған да ынтымақтаса алмаса, бағанағы үш бидің біреуін алып, яки жеребемен сайлап алып жүгінсе, сонда дау ұзамай, бітім болар еді», - дейді [3].

Сыбайлас жемқорлық мәселесі қазіргі кезеңдегі қоғам болып күресетін мәселеге айналды. Бұл Қазақстанға ғана тән емес, барлық мемлекеттерде кездесетін құбылыс. Қазақстанның барлық сала бойынша қарқынды дамуы үшін сыбайлас жемқорлықпен күресетін толыққанды жүйе жұмыс жасауы керек [6]. Пара алу, пара беру мемлекеттің дамуына айтарлықтай кедергісін келтіретіні белгілі. Мемлекеттік қызметкерлердің пара алуының кесірінен ел экономикасы зардап шегеді. Осы бағытта Абай шығармаларын оқып, зерделеу мемлекеттік қызметкерлерге ешқандай артық болмас еді. Абай облы-

сы бойынша мемлекеттік қызметкерлер арсында өткізілген «Абай және парақорлық» тақырыбындағы семинар-тренингтің қорытындысы да осы ойға келіп тірелді.

Адам құқықтарының қорғалуы демократиялық, құқықтық мемлекеттерде бірінші орынға қойылады. Қазақстан мемлекеті де осы бағыттағы саясатты ұстануда. Абай шығармаларынан да адам құқықтарының қорғалуына аса мән берілгенін көреміз. Ол билік қағидаттарын іске асыруда ресейлік саясаттың дұрыс емес екендігін айта келіп, адамның кінәсі дәлелденбей жауапқа тартуға болмайды дейді [7].

Қазіргі кезеңде мемлекетіміз адалдық қағидаттарын басты орынға қою саясатын ұстануда. Патриоттық рухтағы, жан дүниесі таза, білімді, ұлттық намысы бар жастарды тәрбиелеу мәселесі өзекті болып отыр. Құқықтық мемлекеттің әр адамы құқықтық мәдениетті бола отырып, адам құқықтарының аяқ асты тапталуына жол бермеуі керек. Өкінішке орай бүгінгі таңда деструктивті діни ағымға берілген, ұлттық құндылықтарды жоққа шығаратын, заңды менсінбей өз білгендерін жасауға талпынып, тіпті жасап жүрген жастарды қоғамнан кездестірудеміз. Осындай адамдардың билікке келуі, құқық қорғау органдарына қызметке тұруы мемлекеттің дамуына кедергісін келтіріп қана қоймай, оның болашағана қауіп төндіреді. Абай шығармаларынан біз, оның осындай адамдардан сақ болуға шақырғанын байқауымызға болады. Бұған Абайдың «Интернатта оқып жүр талай қазақ баласы» өлеңін [8, 119-б.] дәлел ретінде келтірсек болады. Ол қазіргі кезеңдегі лауазымды адамдардың бойындағы жат нәрсе – бюрократтық туралы да айтады. Қасым-Жомарт Мемлекеттік аппараттың қызметін бюрократиядан арылту жөніндегі шаралар туралы жарлыққа қол қойғанын білеміз[1]. Абайдың адам құқығы және оны қорғау мәселелерін қозғауы оның құқықтық мемлекеттің идеясын меңзегені деп ұғынамыз.

Абайдың заң туралы айтқан ойлары толыққанды зерттелмей жатыр. Алғаш рет Тайыр Құлтелеев пен Айдарат Тәукелов Абайдың заңи пікірлерін зерттеуді қолға алады, бірақ зерттеу нақты аяқталмады, елдегі партиялық саясаттың, тоскауылдың салдарынан зерттеу мазмұны өзгереді. Абайдың қатысуымен қабылданған Қарамола ережесі оның құқықтық салаға да ден қойғанын білдіреді, бірақ бұл ереже әлі толық зерттелмеген. Ереже туралы заңгер-ғалымдардың еңбектерінде, ішінара материалдар беріледі. Қазақ Совет энциклопедиясында қысқа ғана мәлімет берілген. Толыққанды, жүйеленген зерттеу жинағы жоқ. Абайдың Мүсірәлі ақсақалға айтқандары сақталған. Ол: «...оязбен сөйлестім, қазақ дауы туралы орыстың шығарған заңы бізге тура келмейтінін айттым, ояз оған тоқтап: олай болса сен қазақтың ғұрпына, әдетіне, тұрмысына лайықты заң шығарып жаз, оны съезге жиналған билерге, елге оқып бер, егер оларға ұнамағаны болса түзет, сол көптің ұнаған заңын мен бекітейін, бұдан былай қазақ ортасында белгілі заң болсын..., соны жазып жатырмын, жаңа заңды жұрт ұнатқаннан кейін ояз бекітеді». - деген екен. Бұл Ереже бізге «Абай заңдары», «Абай жазған ереже» деген атпен жетті. Құқық саласын дамытып, зерттеуде өзіндік маңызы зор бұл ережеге біраз жылдар қолға алынбады [9, 25-б.].

Бірнеше жылдардан кейін Ресей архивтерінің бірінен табылған Абайдың «Үкімет - Сенатқа» деп аталатын арызы ойшылдың құқықтық көзқарастарын зерттеу барысында жинақталған материалдарды толықтыра түседі. Абайдың құқықтық көзқарастарын зерттеуге ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы [1] өзіндік әсерін тигізді. Абайдың идеяларының дәл қазіргі кезеңде маңызды екендігін тәжірибе растап отыр.

Соттардың тәуелсіз болуы мемлекеттік билік қағидаттарының маңыздысы екендігі рас. Әділетті қоғамда соттар тек заңға ғана бағынады. Осы аталған қағидаларды Абай шығармаларынан таба аламыз. Судьяларды сайлау мәселесі бұрыннан айтылуда, бірақ іске асырылмаған.

Алдыңғы қатарлы дамыған мемлекеттерде бұл үрдіс жолға қойылған. Абайдың соттарды сайлау туралы ұсынысы, оның шет елдердің заңдарынан хабардар болғандығын білдіреді. [9, 27-б.]. Абайдың пайымдауында сот шешімдері заңға сүйеніп, әділ болуы шарт.

Ол: «Кез келген үкімнің яки жазықтылықты яки жазықсыздықты анықтаудың негізінде өзінің бүкіл жиынтығымен фактілер жатуға тиіс» деп тұжырымдайды.

[1] *«Мемаппарат қызметін бюрократиядан арылту жөніндегі шаралар туралы» ҚР Президентінің Жарлығы // https://www.akorda.kz/kz/memlekettik-apparattyn-kyzmetin-byurokratiyadan-aryltu-zhonindegi-sharalar-turaly-1333224 жүгіну күні:14.04.2022.*

«Ант» деген ұғымның мәнінің зор, жауапкершілігі жоғары екендігін ойшыл баса ескертеді. Ол ант берудің сол кездердегі элементтерін қолдануға болатындығын айтады. Аталмыш ойлар Абайдың заңгер екендігін дәлелдеп тұр. Заң ғылымдарының докторы С.Ударцев Абайды судья деп таныды [10]. Абайдың судьяларды сайлау туралы идеясы бүгінгі күні өз жалғасын тауып отыр.

ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев жоғарғы сот судьяларын сайлау арқылы таңдау тәсілін ұсынды. Ол: «Күштік құрылымдар сотқа ықпал етпеуге тиіс. Бұл – өте маңызды. Судьяларға әкімшілік қысым көрсететін амал-тәсілдің бәрі жойылуы керек. Судьялардың қызметіне араласуды шектей отырып, олардың заң бұзғаны үшін жауапкершілігін арттырамыз. Судьяның өрескел қателік жіберген және күшін жойған әрбір сот актісін Қазылар алқасы тексеруге тиіс. «Сот төрелігін атқару сапасы» бойынша судьяларды бағалау және жауапкершілікке тарту институтын түбегейлі қайта қараған жөн.» - дейді [11]. Зерттеу барысында сот жүйесіндегі реформаларды жүргізуде Абай айтқан тұшымды ойларды негізге алу, соттардың адал болып, әділ шешімдерді шығаруына әсер ететіні дәлелденді.

Абай өз заманында әйел адамдардың құқықтары туралы айтып, әйел бостандығына назар аударады. Оны «Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында» атты өлеңінен байқауымызға болады. Неке мәселесінен туындайтын жағдайлар, оның ішінде әйел мен ер адамның тең болуы керектігі толғандырады. Ертеден келе жатқан некеге қатысты дәстүрлердің озығын заңдастыруды ұсынады. Құқықтық іс қаралғанда әйел адамның құқығы шектелмеуі керек екендігін баса айтады. Қазіргі кезеңде заңды тұрғыда болмаса да әмеңгерлік бойынша қайнысына немесе қайын ағасына тұрмысқа шықтым дегендерді кездестіреміз. Аталған жағдай қазақ қоғамында заңи реттелген. Мысалы, Қарамола Ережесінің 51 бабында: «Күйеуі қайтыс болған баласы жоқ әйел күйеуге шықпаса да мал-мүлікке ие болуға құқы бар. Күйеуге тисе бар малының сегізден бірін, баласы болса алтыдан бірін алады».- делінген [12]. Осы бапты сараласақ, әмеңгерліктің құқықтық мәртебесін көруімізге болады. Қоғамымызда орын алып жатқан келеңсіз жағдайларды болдырмауда кейбір дәстүрлерімізді заңдастырғанымыз да жөн болар деп санаймыз.

Абай шығармаларын саралау нәтижесінде ойшылдың қылмыс туралы ғана емес, сонымен қатар қылмыстық заңдар мен жазалауға да тоқталғанын көруімізге болады. Сот әділ шешім шығаруда дәлелдерге сүйенеді, яғни жазаламас бұрын адамның кінәсінің дәлелденуі керек. Абай да адамды кінәсі дәлелденгенде ғана жазалаған дұрыс деп санайды [13]. Сол кездегі мал ұрлау, ұрып-соғу, күш көрсету, қорлау және т.б. құқыққа жат әрекеттерді ашып көрсетіп, оны болдырмау қажет дей отыра, құқықтық және құқыққа қарсы әрекеттерді түсіндіруге тырысады. Қылмыстық заңдарды саралау нәтижесі зайырлы қоғамның талаптарына сай қылмыстық заңнаманы ізгілендірілуге бет бұрғанын, ал қылмыстық жазаның мемлекеттік мәжбүрлеудің неғұрлым маңызды шарасы болып табылатынын анықтап отыр.

Қазіргі, біз өмір сүріп отырған қоғамда зорлық-зомбылық, соның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өршуі барша халықты, мемлекетімізді де алаңдатуда. Дағдарыс орталықтарына көмек сұрап жүгінгендердің саны артпаса кемімей тұр. Жүргізілген сауалнама нәтижесі тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендердің 30 пайызын әйелдер мен балалар құрайтынын көрсетті. Бүгінгі күні көтеріліп отырған осы жағдай ойшылдың өмір сүрген кезеңінде де болды. Абай оны көріп, қынжылды, өлеңдері арқылы наразылығын білдірді. Ресейдің отарлау саясатының келеңсіз тұстарын көріп өскен ол қазақ халқын білімді болуға, ғылыммен айналысуға тартады, көзі ашық, оқыған адамның биліктің көлеңке тұстарын көре біліп, оған қарсы тұра алатынын насихаттайды.

Абай шығармашылығын зерттеу нәтижесінде оның ел экономикасының дамуын қалағанына көз жеткіземіз. Оған оның өлеңдеріндегі өркениет, мәдениет, құқық, білім, ғылым т.б. ұғымдарды қолдануы дәлел. Қазақ халқының дамыған мемлекеттердегідей өмір сүруін аңсады. Қазақ елін шет мемлекеттер өздерімен тең санауы қажет дейді. Барлық азаматтардың құқықтары тең болғанда ғана адамдар қоғамда алаңсыз болады деп тұжырымдады [14].

Жемқорлық мәселесі бүгінгі күні қоғамдық қатынастардың барлық саласын жайлап отырғаны шын. Мемлекет болып онымен күресу жолдары айқындалып, адалдық қағидаттарының қатал орындалуын қадағалау барысында нормативтік-құқықтық актілер қабылданып, арнайы органдар құрылып,

әр түрлі деңгейдегі іс-шаралар жүргізілуде. Абайдың: «Әуелі Құдайға сыйынып, екінші өз қайратыңа сүйеніп, еңбегіңді сау еңбек қылсаң, қара жер де береді, құр тастамайды» [15] - деген сөздеріндегі «сау еңбек» ұғымы адал болуды көрсетіп тұр. Сонымен қатар ол адам бойындағы асыл қасиеттердің жоғалып бара жатқандығын сөз етеді. Жағымпаздарды сынайды, пара беріп билік басына келетіндердің елдің дамуына кедергісін тигізіп, қауіп төндіретінін айтады.Бұл жағдайлардың орын алуында бай адамдардың үлесі басым екендігін, қарапайым кедей халықтың шарасыз екендігін жазып, қара халықтың болашағын уайымдап, мұңаяды.

«Ұят» - адам бойындағы құндылығы басым қасиеттердің бірі. Абай бұл ұғымды былай сипаттайды: «Ұят деген адамның өз бойындағы, адамшылығы, иттігіңді ішіңнен өз мойныңа салып, сөгіп қылған қысымның аты. Ол уақытта тілге сөз де түспейді, көңілге ой да түспейді. Көзіңнің жасын, мұрныңның суын сүртіп алуға да қолың тимейді, бір ит боласың. Көзің кісі бетіне қарамақ түгіл, ешнәрсені көрмейді. Мұндай қылыққа жетіп ұялған адамға өкпесі бар кісі кешпесе, яки оның үстіне тағы аямай өртендіріп сөз айтқан кісінің өзінің де адамшылығы жоқ десе болар» [16]. Абай: «Осы күнде менің көрген кісілерім ұялмақ түгіл, қызармайды да» [16, 13-б.], — деп қынжылады.

«Ұят» ұғымы қай кезеңде болсын маңыздылығын жоймайтын құндылық. Қазіргі қоғамда ұяттан аттап, жат қылықтарға бой алдырған жастарымыздың кездесуі әрине, көңілімізге кірбің түсіреді. Оған дәлел әлеуметтік желідегі әдепсіз жазбалар, бейнероликтер, үлкендерге деген құрметтің жоқтығы, қоғамдық орындарда ұятсыз әрекеттерді жасау т.с.с. Ата-бабаларымыздан келе жатқан тамаша салт-дәстүрімізді жоғалтпай, жастардың бойына Абай аңсаған құндылықтарды сіңіре отырып тәрбиелеу бүгінгі аға және орта буынның еншісі деп ойлаймыз. Бұл жерде, әр адам өзін-өзі тәрбиелеу керек деген қағиданы да жоққа шығармаймыз. Болашақта «ұят болады» культінің құқықтық өмірдегі көріністерін де қоғам талқысына салу керек деп ойлаймыз [17].

Абай шығармашылығын насихаттау мемлекет тарапынан қолға алынған, «Абай әлемі» пәні оқытылады, «Абайтану» орталықтары жұмыс жасайды. Бүгінгі қоғам дамуында аса қажет болып отырған Абай әлемінің осындай тамаша тұстарын ала отырып, насихаттау жастарды аталған жат қылықтардан ада болуға жетелеуде өз нәтижелерін береді деп санаймыз. Бұл салада Абай білім мен ғылымға аса ден қояды. Адам бала кезінен білімді болуға талпынуы керек. Бұл жерде ата-анасының тәрбиесінің мәні зор болмақ. Отбасылық тәрбие тәрбиенің барлық саласының бастауы болуы қажет. Отбасында дұрыс тәрбие алған баланы ары қарай адал азамат ретінде шыңдау қоғамдық орындардың еншісінде. Адал да әділ тұлғаның қалыптасуында білім беру мекемелерінің ролі зор. Абай шығармаларының мазмұнды, жүйелі оқытылуы біз көтерген мәселелердің шешуін жеделдететін шарттардың бірі. Абайды тану деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген сауалнама нәтижесінде Абайдың құқықтық идеясын насихаттау әлі де өз деңгейінде емес екендігіне көз жеткіздік.

Бүгінгі күні интеллектуалды ұлт қалыптастыру идеясы айтылуда, оның түпкі мәні қоғамдағы зиялы, білімдар адамдардың елдің болашағы, оның дамуы туралы болжауы, ой-пікірлері. Аталғандардың негізін біз Абай шығармашылығынан көре аламыз. Қазіргі заман талабына сай ұлттық құндылықтарымызды дәріптеу рухани жаңғыруымыздың бір көрінісі болмақ.

Қорытынды

Қазіргі таңда құқықтық нигилизмді (құқықты жоққа шығаруды) жеңуіміз қажет, оған көпшіліктің таң қалуын тоқтатып, заңға деген сый, құрметтеуге тәрбиелеу және жауапкершілік сезімдерін ояту қажеттілігі, яғни бұл жерде жемқорлық, заңды басынушылықтар, заңға немқұрайлы қарауға жол бермеу керектігін және аталғандар құқықтық жүйеге кереғар екендігін түсіндіру керек. Абайдың саяси, құқықтық пікірлері сол кездегі мәселелерге ғана арналып қоймай, бүгінгі таңдағы күн тәртібінде тұрған өткір проблемаларға нақты жауап беретін өміршеңдігімен құнды. Абайдың қара сөздері мен өлеңдерін оқып қана қоймай, талдап, талқылап, ой елегінен өткізу, бүгінгі күні орын алып отырған келеңсіз жағдайлардың алдын алып, болдырмауда пайдалану барша қазақстандықтардың борышы болуы керек деп ойлаймыз. Сол себепті Абай шығармашылығының құқықтық қырларының зерттеліп, іс-тәжірибеде қолдануы маңызды.

Бүгінгі таңда шетелдіктер де өз өмір-

лерінде, қоғамдық қатынастарда қолдану үшін Абай идеяларына қызығушылық танытуда. Прага (Чехия), Минск (Белоруссия), Абу-Даби (БАЭ) қалаларында Абай орталықтары ашылған. Бұл орталықтарда Қазақстанда жоқ Абай еңбектерінің бар екендігі белгілі болды. Еліміз Абай шығармашылығы арқылы ұлттық бітім-болмысымызды әлемге көрсетуде. Абай тек қазақ халқына ғана емес, әлем үшін өшпестей із қалдырды. Ендеше, бізге қазіргі уақытта Абай айтқан «Ақылмен ойлап сөйлемек» [3] керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тоқаев Қ.К. Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан // Егемен Қазақстан. 2020жыл. - 09 қаңтар. – Б.2.

2. Абай Құнанбайұлының достық туралы ой орамдары // https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/45536/?ysclid=lhycgjatyd541370827 жүгіну күні: 27.04.2017.

3. Абайдың қара сөздері // https://abai.kz/post/6 жүгіну күні: 08.05.2009.

4. Тағы да народный сот хақында // https://vk.com/wall-38304529_288577?ysclid=lhyocfp0be15121385 жүгіну күні: 19.01.2016.

5. Сәулең болса кеудеңде // https://bilim-all.kz/olen/550?ysclid=lhypa3qqda928476057 жүгіну күні:16.04.2015.

6. Сарпеков Р.К. Коррупция - это болезнь: [внесены изменения и дополнения в законодательные акты РК по вопросам противодействия коррупции] // Казахстанская правда. - 2020. - 21 октябрь. - С. 6.

7. Бирманова А.И. Құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам туралы идеялардың саяси-құқықтық ілімдер тарихында қалыптасуы //Қарағанды университетінің хабаршысы. 2011. https://articlekz.com/kk/article/15858

8. Абай Құнанбайұлы. Өкініште көп өмір кеткен өтіп...: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. – Алматы: «Раритет», 2008. – 384 б.

9. Өзбекұлы С. Абай және адам құқы. - Алматы. Жеті Жарғы, 1995. - 112 б.

10. Ударцев С.Ф. Абай Кунанбаев: мыслитель, судья, законодатель // http://abai.kaznu.kz/rus/?p=294 дата обращения: 02.05.2013.

11. Тоқаев Қ.К. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам // Мемлекет басшысының қазақстан халқына жолдауы // https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-madeniet/documents/details/340635?lang=kk&ysclid=lhr7zq5so1345607058 жүгіну күні: 01.09.2022.

12. Бопабаева А.Т., Газизова Н.С. Абай Құнанбаев өлеңдерінің ерекшеліктері // «Последние тенденции в области науки и образования» Материалы научно-практической конференции. Нефтекамск, 31.01.2022. – С. 242-245

13. Абенова Г.Ж. Қазақстан Республикасында парақорлыққа - сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске арналған іс-шаралардың көрінісі // ҚазҰУ Хабаршысы. https://articlekz.com/kk/article/17188 жүгіну күні: 2009.

14. Каренов Р.С. Хакім Абайдың «Қара сөздер» атты керемет философиялық мұрасы. Туғанына 170 жыл толуына орай // Қарағанды университетінің хабаршысы.. https://articlekz.com/kk/article/15468 жүгіну күні: 2015

15. Кенжеғарев Н. Абайдың қара сөздері һәм қазіргі қоғам // https://www.abai.kz/post/39273 жүгіну күні: 14.01. 2015.

16. Пангереев А. Абай танымындағы табиғат, ғалам, адам концепциясы. // «Абай мұрасы қоғамдық сананың жаңғыру контексінде» Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Ақтау. 05.05.2020. file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%B9/Downloads/abai2020-1.pdf

17. Газизова Н.С. Абай әлеміндегі адам құқығы және қазіргі кезең // «Ұлы Даланың жеті қыры: жаһанданған әлем және ұлттық-мәдени түп- тамырымыз»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы материалдарының Семей: Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, 2020.- Б.119-125.

REFERENCES

1. Toqaev Q.K. Abaı jáne XXI ǵasyrdaǵy Qazaqstan // Egemen Qazaqstan. 2020jyl. - 09 qańtar. – B.2.

2. Abaı Qunanbaıulynyń dostyq týraly oı oramdary // https://massaget.kz/mangilik_el/tup_tamyir/asyil_soz/45536/?ysclid=lhycgjatyd541370827 júginý kúni: 27.04.2017.

3. Abaıdyń qara sózderi // https://abai.kz/post/6 júginý kúni: 08.05.2009.

4. Taǵy da narodnyı sot haqynda // https://vk.com/wall-38304529_288577?ysclid=lhyocfp0be15121385 júginý kúni: 19.01.2016.

5. Sáýleń bolsa keýdeńde // https://bilim-all.kz/olen/550?ysclid=lhypa3qqda928476057 júginý kúni:16.04.2015.

6. Sarpekov R.K. Korrýptsıa - eto bolezn: [vneseny ızmenenıa ı dopolnenıa v zakonodatelnye akty RK po voprosam protıvodeıstvıa korrýptsıı] // Kazahstanskaıa pravda. - 2020. - 21 oktıabr. - S. 6.

7. Bırmanova A.I. Quqyqtyq memleket pen azamattyq qoǵam týraly ıdeıalardyń saıası-quqyqtyq ilimder tarıhynda qalyptasýy //Qaraǵandy ýnıversıtetiniń habarshysy. 2011. https://articlekz.com/kk/article/15858

8. Abaı Qunanbaıuly. Ókinishti kóp ómir ketken ótip...: Óleńder, poemalar, qara sózder. – Almaty: «Rarıtet», 2008. – 384 b.

9. Ózbekuly S. Abaı jáne adam quqy. - Almaty. Jeti Jarǵy, 1995. - 112 b.

10. Ýdartsev S.F. Abaı Kýnanbaev: myslıtel, sýdıa, zakonodatel // http://abai.kaznu.kz/rus/?p=294 data obra&#8206enıa: 02.05.2013.

11. Toqaev Q.K. Ádiletti memleket. Birtutas ult. Berekeli qoǵam // https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-madeniet/documents/details/340635?lang=kk&ysclid=lhr7zq5so1345607058 júginý kúni: 01.09.2022.

12. Bopabaeva A.T., Gazızova N.S. Abaı Qunanbaev óleńderiniń erekshelikteri // «Poslednıe tendentsıı v oblastı naýkı ı obrazovanıa» Materıaly naýchno-praktıcheskoı konferentsıı. Neftekamsk, 31.01.2022. – S. 242-245 http://science-peace.ru/files/PTONO_2022.pdf

13. Abenova G.J. Qazaqstan Respýblıkasynda paraqorlyqqa - sybaılas jemqorlyqqa qarsy kúreske arnalǵan is-sharalardyń kórinisi // QazUÝ Habarshysy. 2009. https://articlekz.com/kk/article/17188

14. Karenov R.S. Hakim Abaıdyń «Qara sózder» atty keremet fılosofıalyq murasy. Týǵanyna 170 jyl tolýyna oraı // https://articlekz.com/kk/article/15468

15. Kenjeǵarev N. Abaıdyń qara sózderi hám qazirgi qoǵam // https://www.abai.kz/post/39273 júginý kúni: 14.01. 2015.

16. Pangereev A. Abaı tanymyndaǵy tabıǵat, ǵalam, adam konsepsıasy. // "Abaı murasy qoǵamdyq sananyń jańǵyrý konteksinde" Respýblıkalyq ǵylymı-tájirıbelik konferensıa materıaldary. Aqtaý. 05.05.2020. file:///C:/Users/%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%B9/Downloads/abai2020-1.pdf

17. Gazızova N.S. Abaı álemindegi adam quqyǵy jáne qazirgi kezeń // «Uly Dalanyń jeti qyry: jahandanǵan álem jáne ulttyq-mádenı túp- tamyrymyz»: Halyqaralyq ǵylymı-tájirıbelik konferentsıasy materıaldarynyń jınaǵy = «Sem granei Velikoı stepı: globalnyı mır ı natsıonalno-kýltýrnye kornı»: Sbornık materıalov Mejdýnarodnoı naýchno- praktıcheskoı konferentsıı – Semeı: Semeı qalasynyń Shákárim atyndaǵy memlekettik ýnıversıteti, 2020.- B.119-125.

ӘОЖ 342.8

ЖАЛПЫҒА БІРДЕЙ БЕЛСЕНДІ САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Болат Жолдасбекович Айтимов
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті құқық және экономика жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры; философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор (доцент); Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: bola_30081978@mail.ru

Айгуль Ашимовна Нукушева[1]
Академик Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университетінің азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры; заң ғылымдарының кандидаты, доцент; Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: akuka007@mail.ru

Салтанат Сайдахметовна Тинистанова
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті құқық және экономика жоғары мектебінің оқытушы-дәріскері; тарих ғылымдарының кандидаты; Талдықорған қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: tin_019@mail.ru

Аннотация. *Мақалада Қазақстандағы сайлау процесін ұйымдастыру мен өткізу барысында азаматтардың жалпыға бірдей сайлау құқығын жүзеге асыруының тәжірибелік мәселелері қарастырылған. Зерттеудің мақсаты сайлауды ұйымдастыру мен өткізуде азаматтардың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын жүзеге асыруында кездесетін тәжірибелік мәселелерді талдау және мұндай мәселелердің алдын-алу мақсатында ұсыныстар жасау болып табылады. Зерттеу жұмысын жүргізуде сайлау заңнамасы мен оны сайлау учаскелерінде іске асырудың тәжірибесін қарастыру талдау әдісі арқылы жүзеге асырылды. Сондай-ақ, сайлау заңнамасының тәжірибесін зерттеуде байқау әдісі пайдаланылса, нәтижелері синтез әдісімен біріктірілді. Нәтижеде сайлау заңнамасында қарастырылған жалпыға бірдей сайлау құқығы, тең сайлау құқығы сияқты әмбебап қағидаттардың учаскелік сайлау комиссияларының жұмысының бастауы болып табылатын жариялылық, алқалылық, ашықтық қағидаттарымен астаса жұмыс жасамайтыны байқалды. Және де осыған байланысты талқылаулардың нәтижелері ұсынылып, жергілікті атқарушы органдардың, учаскелік сайлау комиссияларының жұмысын жетілдіруге қатысты тәжірибелік және заңнамалық ұсыныстар жасалды. Зерттеу нәтижелерін азаматтың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын мейлінше қамтамасыз ету мақсатында сайлауды ұйымдастыру мен өткізуді жетілдіруде Орталық сайлау комиссиясының, жергілікті атқарушы органдар мен учаскелік сайлау комиссияларының қызметінде пайдалануға ұсынылады. Мақалада қарастырылған материалдар негізінде азаматтардың жалпыға бірдей сайлау құқығын қамтамасыз ету мақсатында сайлауды ұйымдастыру мен өткізу процесінің тәжірибесіне көбірек мән берілуі тиіс деген қорытындыға келдік. Себебі, теориялық тұрғыда сайлауды өткізудегі барлық құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктері қамтылған деп көрсетілгенімен де, оны іске асырудың тәжірибесі әр өңірде, әрбір сайлау учаскесінде әртүрлі болып келетіні анықталды. Осыған байланысты жергілікті атқарушы органдардың сайлаушылардың тізімін қалыптастыру жұмыстарын жетілдірудің негіздері анықталды. ҚР Президенті, ҚР Парламенті Мәжілісі депутаттарын сайлауда азаматтардың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын шектемеу мақсатында олардың тұрғылықты жері бойынша тіркеуде болу не болмауының маңыздылығы қарастырылды.*

Түйін сөздер: *сайлау, сайлау құқығы, азамат, сайлау процесі, демократия.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ВСЕОБЩЕГО АКТИВНОГО ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА

Айтимов Болат Жолдасбекович
Ассоциированный профессор высшей школы права и экономики Жетысуского университета имени И.Жансугурова; доктор философии (PhD), ассоциированный профессор (доцент), Республика Казахстан, г.Талдыкорган, e-mail: bola_30081978@mail.ru

Нукушева Айгуль Ашимовна
Профессор кафедры гражданского и трудового права Карагандинского университета имени академика Е.А. Букетова, кандидат юридических наук, доцент, Республика Казахстан, Караганда, e-mail: akuka007@mail.ru

Тинистанова Салтанат Сайдахметовна
Преподаватель-лектор высшей школы права и экономики Жетысуского университета имени И.Жансугурова; кандидат исторических наук; Республика Казахстан, г.Талдыкорган, e-mail: tin_019@mail.ru

Аннотация. *В статье рассмотрены практические вопросы реализации гражданами всеобщего избирательного права при организации и проведении избирательного процесса в Казахстане. Целью исследования является анализ практических вопросов, возникающих при организации и проведении выборов при осуществлении гражданами всеобщего активного избирательного права, и выработка предложений с целью предотвращения таких проблем. Рассмотрение избирательного законодательства и практики его реализации на избирательных участках в проведении исследовательской работы осуществлялось методом анализа. Также при изучении практики избирательного законодательства применялся метод наблюдения, результаты сочетались с методом синтеза. И в связи с этим были представлены результаты обсуждений, выработаны практические и законодательные предложения по совершенствованию работы местных исполнительных органов, участковых избирательных комиссий. Результаты исследования рекомендуются к использованию в деятельности Центральной избирательной комиссии, местных исполнительных органов и участковых избирательных комиссий в совершенствовании организации и проведения выборов в целях максимального обеспечения всеобщего активного избирательного права гражданина. На основании материалов, рассмотренных в статье, мы пришли к выводу, что в целях обеспечения всеобщего избирательного права граждан, больше внимания должно быть уделено практике процесса организации и проведения выборов. Причиной данного утверждения является то, что хотя теоретически как бы все правовые и организационные механизмы проведения выборов охвачены, установлено, что опыт их реализации различен в каждом регионе, на каждом избирательном участке. В этой связи определены основы совершенствования работы местных исполнительных органов по формированию списков избирателей. В целях недопущения ограничения всеобщего активного избирательного права граждан на выборах Президента РК, депутатов Мажилиса Парламента РК была рассмотрена важность наличия либо отсутствия регистрации по месту жительства граждан.*

Ключевые слова: *выборы, избирательное право, гражданин, избирательный процесс, демократия.*

PRACTICAL PROBLEMS OF REALIZATION OF IMPLEMENTING UNIVERSAL ACTIVE VOTE RIGHT

Aitimov Bolat Zholdasbekovich
Associate Professor of the Higher School of Law and Economics of Zhetysu University named after I.Zhansugurov; PhD, associate professor; Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: bola_30081978@mail.ru

Nukusheva Aigul Ashimovna
Professor of the Department of Civil and Labor Law of the Karaganda University named after Academician E.A. Buketov, Candidate of Law, Associate Professor, Republic of Kazakhstan, Karaganda, e-mail: akuka007@mail.ru

Tinistanova Saltanat Saidakhmetovna
Lecturer of the Higher School of Law and Economics of Zhetysu University named after I.Zhansugurov; Candidate of Historical Sciences; Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: tin_019@mail.ru

Abstract. *This article presents practical issues of citizens implementing universal suffrage in Kazakhstan during electoral processes, specifically their implementation during organisation and conduct of electoral processes. The objective is to analyze problems which arise during elections when citizens exercise universal active suffrage, in order to develop proposals on how best to manage these challenges in future elections. Analyses were employed when considering electoral legislation as implemented at polling stations via analysis method; when studying its practical implementation through observation method with results combined using synthesis. As a result, it was observed that electoral legislation does not align with its universal principles, such as universal and equal suffrage, nor with precinct election commission's working principles of transparency, collegiality and openness, which serve as foundation of their work. Discussion results were shared out, practical legislative proposals developed for improvement to strengthen local executive bodies/precinct election commission's work processes. The reason for this statement is that although theoretically all legal and organizational mechanisms of elections are covered, it is established that the experience of their implementation is different in each region, at each polling station. In this regard, the basis for improving the work of local executive bodies on the formation of voter lists has been determined.*

In order to prevent the restriction of the universal active suffrage of citizens in the elections of the President of the Republic of Kazakhstan, deputies of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, the importance of the presence or absence of registration at the place of residence of citizens was considered.

Key words: *elections, suffrage, citizen, electoral process, democracy.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_32

Кіріспе

Елімізде өтетін Қазақстан Республикасы Президенті немесе Парламенті Мәжілісінің депутаттарын, сондай-ақ жергілікті мәслихаттар депутаттарын сайлау саясаткерлерді ғана емес, сонымен бірге мемлекетіміздің тағдырына бей-жай қарамайтын әрбір қазақстандық үшін қызықтыратыны белгілі. Қазіргі уақытта елімізде ҚР Конституциясы негізінде қазақстандық қоғамның қажеттіліктері мен ерекшеліктерін, сондай-ақ халықаралық стандарттар мен қағидаттардың ережелері мен талаптарын ескеретін тиімді әрекет ететін сайлау заңнамасы қалыптасты деп есептейтін авторлар да жоқ емес [1, 6-13б.]. Шындығында заңнамалық тұрғыда сайлау процесі бұрынғыға қарағанда әлдеқайда жетілген және қажетті тұстары толыққан. Алайда, тәжірибеде оны іске асыруда кемшіліктері бар екені көрініп жатады және де мұндай заңнамалық-процедуралық кемшін тұстарын жетілдірудің жыл өткен сайын маңыздылығы артып келеді. Жоғарыда аталған авторлар азаматтардың «сайлау

құқықтарын жетілдірудің маңызы мен мәні қоғам мен мемлекет өмірінің өткір мәселелерін шешуде олардың өз еркін білдіруге мүмкіндік беретінімен, сол арқылы мемлекеттік өкілді органдар жүйесін қалыптастырумен» [1, 6-13б.] байланыстырады.

Біздің ойымызша, шынайы демократиялық сайлау бұл азаматтардың өз еркін ешкімнің араласуынсыз білдіре алуы арқылы мемлекеттің жоғары және жергілікті билік органдарын қалыптастыруымен көрініс табатын ел халқына ғана тиесілі егемендік құқығының көрінісі. Сайлауды ұйымдастыру мен өткізу - азаматтардың саяси билік үшін күресін бейбіт жолмен шешу мақсатын көздейді, сол арқылы елдегі бейбітшілік пен тұрақтылық сақталады. Сайлаудың әділ әрі ашық өтуі халықтың мемлекетке, мемлекеттік билік органдарына деген сенімін нығайтып, ол өз кезегінде саяси тұрақтылыққа қол жеткізудің бірден-бір құралы екенін ұғынатын уақыт жетті. Демек, мемлекеттегі саяси-экономикалық, әлеуметтік тұрақтылық пен бейбіт өмірдің басты негізі сайлау процесін ашық әрі жариялы өткізу десек қателеспейміз. Сондықтан сайлау процесінің барлық кезеңдерінде шынайы демократиялық сайлаудың жалпыға бірдей сайлау құқығы, тең сайлау құқығы, төте сайлау құқығы, азаматтардың жасырын дауыс беру арқылы ерікті еркін білдіруі сияқты әмбебап қағидаттары сайлау комиссиялары қызметінде сақталуы тиіс алқалылық, ашықтық пен жариялылық сияқты принциптерімен астасып жатуы тиіс.

ҚР Президентінің жыл сайынғы жолдауларын талдау сайлау процесін жетілдірудің мемлекет пен қоғам үшін көкейтесті мәселе болғанын көрсетеді. Жолдауларға құқықтық талдау жүргізу сайлау процесін реформалаудың қоғамды одан әрі демократияландырумен байланысты реформалармен қатар жүргенін байқатты. Айтар болсақ, ҚР Президенті Қ.Тоқаев 2021 жылғы Қазақстан халқына жолдауында «партиялардың Мәжіліске өту шегі 5 пайызға дейін төмендеді, сайлау бюллетеньдеріне «бәріне қарсымын» деген баған қосылды» деп көрсете отырып, сайлауды реформалаудың мұндай қадамдары қоғамның саяси жаңғыруының алғышарты болғанын атап өтті[2]. Сайлау процесі еліміздегі әкімшілік реформаларды жүзеге асырудың тәсілі ретінде де президент жолдауларында үнемі аталып өтіледі[3]. Президент жолдаулары мен сөйлеген сөздерінде сайлауды реформалау арқылы еліміздегі сайлау кезеңдерін тиімді жоспарлауға, ауыл, кент, сондай-ақ аудан әкімдерін сайлауға мүмкіндік алғанымызды аңғаруға болады.

Тақырыптың өзектілігін бізге дейінгі жасалған ғылыми талдаулардан байқауға болады. Отандық және шетелдік ғалымдар азаматтардың сайлау құқығының әртүрлі мәселелеріне тоқталып келеді және бұл қуантарлық жағдай екенін айта кетуіміз керек. Соңғы 5 жыл көлеміндегі оқу және ғылыми әдебиеттерге шолу жасай отырып, ғалымдардың сайлау құқығын жүзеге асырудың негізгі шарттарына [2, 39-51б.], сондай-ақ авторлардың көпшілігі сайлау құқығын іске асырумен байланысты шағымдарды қараудың сотқа дейінгі және соттық тәжірибесіне шолу жасайтыны анықталды. Қазақстандық ғалымдар Ф.А. Ержанова, Р.М. Жамиева, Г.А. Ильясова өз мақаласында сайлау заңнамасын қолданудың тәжірибесі сот тәжірибесін талдаған [3, 27-36б.]. Сондай-ақ, сайлау процесі барысындағы шешімдер мен әрекеттерге шағым жасау мен олардың күшін жоюдың сотқа дейінгі тәжірибесін авторлық ұжыммен қарастырса [4, 1-10б.] және сотта қаралу мәселелеріне де тоқталған ғылыми еңбектер кездеседі [1, 6-13б.]. Сайлау комиссиясы мүшелерінің мәртебесінің қазіргі жағдайына тоқталған ғылыми зерттеулер де бар [5, 19-28 б.].

Отандық ғалымдардың кейбірі мүгедек адамдардың еліміздің қоғамдық-саяси өміріне қатысуын қамтамасыз етудің арттыру мақсатында сайлау туралы заңнамаға өзгерістер енгізуді қарастырған [6, 50-59б.] және де бұл ғылыми зерттеулерді де нәтижелі болғаны қуантады. Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы Конституциялық заңына 2022 жылдың 5 қарашасында енгізілген өзгерістерге сәйкес Мәжіліс депутаттығына кандидаттарды тіркеуде партиялар тарапынан ұсынылатын тізімде және депутаттық мандаттарды бөлген кезде ман-

[2] Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың 2021 жылғы 1 қыркүйектегі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы. // https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340

[3] Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Қазақстан халқына Жолдауы. // https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340

даттардың жалпы санының кемінде отыз пайызын құрайтын үш санат өкілдеріне мүгедектігі бар адамдар енгізілді[4].

Азаматтардың сайлау құқықтарын жүзеге асыруда негізге алынуы тиіс бастапқы қағидалардың сақталауының маңызы мен мәнін, оның қазақстандық тәжірибесін ашуға тырысқан еңбекті ерекше атауға болады [7, 77-86 б.]. мақалада қазақстандық сайлау жүйесінің мажоритарлық жүйеге қайтадан көшуінің ерекшеліктерін, ауыл, кент көлеміндегі әкімдерді сайлаудың ерекшеліктері мен соңғы Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжіліс депутаттығына сайлауды өткізуде жіберілген бұзушылық жағдайларға тоқталған [7, 82-83б.].

2023 жылғы 19 наурызда өткен Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісі мен мәслихаттары депутаттарын сайлау барысында дауыстарды санауда[5], байқаушылармен жұмыс жасауда[6], дауыс беруді ұйымдастыруда[7], бюллетеньдерді таратуда[8], дауыстарды санауда[9] т.б. сайлауды ұйымдастыру мен өткізуде сан түрлі заңсыздықтар мен келеңсіздіктер орын алғанын БАҚ және әлеуметтік желі контенттерін талдауда байқалады. Және мұндай мысалдарды мақаламызда көптеп көрсетуге болады. Осыған орай, сайлау процесінің ашық әрі жариялы түрде өтуі, сайлауда азаматтың саяси құқықтарын толығымен қамтамасыз ету, сайлауды өткізу барысында саяси науқанға ешқандай кедергі жасамау мәселелері сайлау процесін, соның ішінде дауыс беруді ұйымдастыру тәжірибесін тағы да бір қайта қараудың өзектілігін туғызып отыр.

Материалдар мен әдістер

Қазақстан Республикасында сайлауды ұйымдастыру мен өткізуде сайлау құқығының принциптерінің сақталуын зерттеу үшін соңғы жылдардағы отандық ғалымдардың еңбектері, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары мен «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» ҚР Конституциялық заңы, Орталық Сайлау комиссиясы қабылдаған нормативтік актілері, сондай-ақ сайлау комиссияларының жұмысын байқау нәтижелері алынды. Ғылыми еңбектердегі ой-пікірлер мен сайлау туралы заңнама нормаларына талдау жасалып, олардың тәжірибемен салыстыруда салыстырмалы-құқықтық, синтез әдісі пайдаланылды.

Талқылау мен нәтижелер

Сайлауды өткізудің қазақстандық тәжірибесін талдай келе азаматтардың саяси құқығына, соның ішінде жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығы жүзеге асыруға мүмкіндік бермейтін бірнеше тәжірибелік мәселелер бар екені байқалды.

Азаматтардың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын жүзеге асыруда туындайтын ең бірінші мәселенің бірі олардың тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік тіркеуде болу мәселесі. ҚР Конституциясының 33-бабының 2-тармағы «Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға құқығы бар деп көрсетіледі. Демек, сайлауда жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын іске асырудың ең маңызды шарты ретінде ең жоғарғы күші бар ҚР Конституциясы «республика азаматы» болуы жеткілікті деп көрсетеді. Алайда, «Қазақстан Республикасындағы Сайлау туралы» ҚР Конституциялық заңы адамның азаматтардың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін негізгі шарттың бірі тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік тіркеуде болуы. Азамат сайлау күні өзінің болатын жерінде мемлекеттік тіркеуде болмаған жағдайда оған дауыс беру мүмкіндігі берілмейді. Мұндай мүмкіндік негізгі тіркелген жері бойынша есептен шығару куәліктері болғанда ғана беріледі. Облыстық, аудандық мәслихат депутаттарын сайлауда есептен шығару куәліктерін болғанның өзінде сайлаушы дауыс беру күні келген жеріне қарай өзіне тиесілі бюллетеньдердің біреуі (үшеуі не төртеуі) бойынша ғана дауыс беруге мүмкіндігі бар. Нәтижесінде, ҚР азаматтарының конституцияда баяндалған жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығы шектеледі. Осыған сәйкес, ҚР азаматтарының конституциялық

[4] *«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» ҚР 1995 жылғы 28 қыркүйектегі №2464 Конституциялық заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_*

[5] *Сайлау 2023 Мойнак / 2 часть // https://www.youtube.com/watch?v=mmUFxKqpxpU*

[6] *Сайлау 2023 Мойнак / 1 часть // https://www.youtube.com/watch?v=mmUFxKqpxpU*

[7] *Сайлау-2023: Бір өкініш, Бір үміт ... https://zhasalash.kz/news/sajlau-2023-bir-okinish-bir-umit-23841/*

[8] *Сайлау 2023: Дауыс беру қалай өтті? https://abai.kz/post/166584*

[9] *Амалбек Өміртай: Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың сеніміне қиянат жасалды // https://www.facebook.com/reel/944995443358028*

сайлау құқықтарын шектеуді болдырмау мақсатында мемлекеттік тіркеу мәселесі жетілдіруді талап етеді. Бұл мақсатта шетелдік тәжірибелерді ескере отырып[10], сайлаушыларды тіркеудің орталықтандырылған жүйесінен бас тартып, олардың кез-келген сайлау учаскесінде дауыс беруіне мүмкіндік беруді қамтамасыз ету уақыт күттірмейді. Оны шешу тәжірибегі ел (аймақ) болашағы үшін дауыс беруге мүмкіндігі бар азаматтарымыздың барлығының да еліміздің кез келген нүктесінде дауыс беруге мүмкіндігін тудырады.

Екінші мәселе учаскелік сайлау комиссияларының жұмыстарын ұйымдастыруда болып отыр. Мәселені тарқатып айтсақ, ең алдымен сайлау комиссияларының бюллетеньдермен қамтамасыз етілуі. Бұл аса маңызды мәселе себебі, сайлау бюллетеньдерінің кез келген қолда жүруі елімізді демократияландыру үрдісіне көлеңкесін түсіреді. Нәтижесінде, сайлаушылардың үмітін жоғалта отырып, мемлекеттік билік органдарына, сайлауға деген сенім азаяды. Учаскелік сайлау комиссияларын бюллетеньдермен қамтамасыз ету тәжірибесін зерттей келе, 2 түрлі сұрақ туындады. Біріншісі, сайлау бюллетеньдері тәжірибеде аудандағы аумақтық сайлау комиссиялары түрлі жеке баспа үйлерінде тапсырыс негізінде әзірлейді. Бюллетеньдердің сайлаушылардың жалпы санының 1% резервімен (немесе одан артық) дайындалып жатқанын байқаушылар немесе жоғары тұрған сайлау комиссиясы тарапынан бақылай алу механизмі қалыптаспаған. Екіншісі, сайлау бюллетеньдері учаскелік сайлау комиссияларына сайлау учаскесіндегі сайлаушылардың жалпы санының 1% резервімен жеткізіледі. Бұл жерде туындайтын мәселе сайлаушылардың саны 500-ден төмен сайлау учаскелеріне жеткізілетін резервтің санының жеткіліксіздігі. Айта кету керек ауылдық жердегі сайлаушылардың белсенділігі өте жоғары болып келеді. 1% резервтегі бюллетеньдер есептен шығару куәлігімен (бұл негізінен бюллетеньдерді күзетуге келген құқық қорғау органдары қызметкерлері) келгендерге, мемлекеттік тіркеуде бар, бірақ та сайлаушылар тізімінде жоқ азаматтарға (мұндай азаматтарды УСК өз шешімімен сайлаушылар тізіміне сайлау күні де енгізуге құқылы), бюллетеньді бүлдіріп алған азаматтарға жеткіліксіз. Бюллетеньдердің жеткіліксіздігі нәтижесінде азаматтарды дауыс беруге жібермеуге сол арқылы олардың конституциялық құқықтарын тағы да шектеуге алып келеді. Сонымен бірге тәжірибеде бюллетеньдер жеткіліксіз болған жағдайда, УСК-сы аумақтық сайлау комиссиясынан арнайы сұраныс негізінде алдырту тәжірибесі қалыптасқандығын байқадық. Егер, аумақтық сайлау комиссияларында басы артық бюллетеньдер болатынын ескерсек, біз жоғарыда айтқан демократиялық үрдістердің, әрбір азаматтың ел болашағынан қатысу мүмкіндігінің азаятынына көз жеткізу қиын емес. Сайлау бюллетеньдерінің жеткіліксіздігі ауруханалар мен уақытша ұстау изоляторларында құрылған УСК тәжірибелерінен байқауға болады. Мұндай мекемелерге сайлау күні келіп түскен азаматтар дауыс беруді өткізетін күні тізімге енгізіледі[11]. Қанша азаматтың науқастанып түсетінін немесе уақытша ұстау изоляторына түсетінін алдын ала білу мүмкін емес. Бұл жағдайда да кейбір азаматтар өзінің жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын жүзеге асыру мүмкіндігінен айырылады.

Учаскелік сайлау комиссияларының қызметі ашықтық, алқалылық және жариялылық принциптерінің негізінде жүргізілуі тиіс. Тәжірибеде осы принциптердің іске асырылу мәселесі біз айтып отырған екінші сұрақты туындатады. Нақтырақ айтсақ, учаскелік комиссия бұл алқалы орган, азаматты сайлаушылар тізіміне енгізу, тізімнен шығару, немесе бюллетень беруден бас тарту сияқты т.б. мәселелерді шешуді комиссияның алдына мәселе қойылып, 3/2 мүшелердің қатысуымен, ашық дауыс беру жолымен қабылданған шешімдер заңды деп танылуы тиіс. Тәжірибеде барлық шешімдерді комиссия төрағасы қабылдайды және шешім қабылдау процесі ашық түрде жүрмейді. Оны байқаушылардың бақылауына мүмкіндік берілмейді. Бұл сайлау процесінің ашық әрі жариялы түрде өтуіне ғана емес, сонымен бірге азаматтың жалпыға бірдей сайлау құқығын жүзеге асыруына да кедергі келтіреді деп есептейміз. Себебі, бірнеше рет өткен сайлауды бақылау, оның құжаттамаларын байқау барысында азаматтардың тізімге енгізу туралы өтініштерін тіркеп, бюллетень беруден бас тарту туралы

[10] *Процедура выборов в парламент Ирана // https://ria.ru/20200221/1564959730.html*

[11] *«Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» ҚР 1995 жылғы 28 қыркүйектегі №2464 Конституциялық заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002464_*

комиссиялары хаттамалары жоқтың қасы деп айта аламыз. «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» ҚР конституциялық заңының 18-бабы УСК-сы «сайлау туралы заңды түсіндіруді ұйымдастырады» деп нақты көрсеткен. Әрбір сайлау учаскесіне келген азаматтың дауыс беруге байланысты толық түсініктеме алуға құқығы бар. Сонымен бірге дауыстардың санау процедурасы да біз жоғарыда айтып отырған ашықтық, жариялылық принциптерін сақтай отырып өткізілуі тиіс. Біздің УСК дауыс санауда оған байқаушыларды қатыстыруда елеулі қателіктер жіберіп жатады.[12] ҚР Сайлау туралы конституциялық заңы «Сайлау бюллетеньдерін санау кезінде комиссия төрағасы немесе комиссияның белгілі бір мүшесі қатысушыларға сайлау бюллетенін көрсетеді және сайлаушының ерік білдіруін жариялайды», «Дауыс беруге арналған үй-жайдағы дауыстарды санау жүргізілетін столдар учаскелік сайлау комиссиялары мүшелерінің іс-әрекетін үй-жайдағы қатысушы барлық адамдардың көріп отыруы қамтамасыз етілетіндей етіп орналастырылады. Дауыстарды санау кезінде қатысатын сенім білдірілген адамдар мен байқаушылар дауыстарды санауды бюллетеньдердегі белгілердің көрініп тұруы қамтамасыз етілетіндей қашықтық пен жағдайда байқап тұрады.» деп көрсетілген. Алайда, тәжірибеде дауыстарды санаудың біркелкі тәжірибесі қалыптаспағанын байқау қиын емес. Көбіне дауыс берудің нәтижелерін комиссия мүшелері ешкімге жарияламастан санайды, сондай-ақ байқаушыларға заңсыз шектеулер қояды (6 метр қашықтықта тұру).[13] Осыған байланысты сайлау учаскелерінің жұмысын жоғары аталған қағидаттарға сәйкес ұйымдастыру мәселесі де күн тәртібінен түскен жоқ.

Азаматтардың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын жүзеге асыру тәжірибесін талдауда анықталған келесі мәселе дауыс беру процесіне байланысты туындайды. ҚР сайлау туралы конституциялық заңы «республика Президентін, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаттарын, мәслихат депутаттарын ҚР азаматтары тікелей сайлайды және де мұндай төте сайлау құқығын ешкімнің бақылауына мүмкіндік бермеу үшін дауыс берудің жасырын болуы» принципін қарастырады. Науқастығына, қарттығына байланысты бюллетеньді өз бетінше толтыруға мүмкіндігі жоқ сайлаушы өзі сенетін адамның көмегін алуға құқылы деп көрсетілген. Алайда, мұндай өзі сенетін адамның қандай адам болуы қажет деген мәселелер де шешімін таппаған. Мысалы, оның жас мөлшері, әрекетке қабілетті болуы деген сияқты мәселелер заңда нақты айқындалмаған. Тәжірибеде мұндай көмек көрсеткен адамдарды сайлаушылар тізімінің ескертпесіне немесе берілген өтінішке тіркеу, олардың мәліметтерін енгізу тәжірибесі қалыптаспаған. Нәтижесінде, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» ҚР конституциялық заңының 42-бабының 1-тармағында көзделген адам көмектесіп жатырған жоқ па? деген сұраққа мүлдем жауап таба алмайсыз. Ал бұл өз кезегінде азаматтардың жалпыға бірдей белсенді сайлау құқығын іске асырудағы адамның еркін ерікті білдіруіне әсер етеді. Бұл мәселе де заңда айқындалуы тиуыс деп ойлаймыз.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде, Қазақстан Республикасындағы сайлау процесін жүзеге асыру жеткен жетістіктерге қарамастан, алдағы уақытта әлі де жетілдірер тұстары бар екені анықталды.

1. ҚР азаматтығын алған, алайда тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік тіркеуге тұрмаған, сондай-ақ тумысынан ҚР азаматы болып табылатын, осыған қарамастан тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік тіркеуге тұрмаған азаматтарды айқындау және де сайлаушылар тізімінде қайтыс болған немесе шетелген тұрғылықты тұруға немесе азаматтығынан айырылған азаматтарды сайлаушылар тізімінде болдырмау мақсатында жеке тұлғалар туралы мемлекеттік дерекқордағы мәліметтерді жаңарту жұмыстарын қолға алу қажет.

2. Президент, Парламент мәжілісі депутаттарын сайлауда тұрғылықты жері бойынша мемлекеттік тіркеуде болу қағидатын негізге алынбауы қажет. Бұл жағдайда Шығыс Еуропа елдері мен Иран тәжірибесін негізге алуға болады.

3. Сайлаушылардың белсенділігіне Орталық және аумақтық сайлау комиссиясының тарапынан мониторинг жасалып, резервпен берілетін бюллетеньдердің санын арттыруға заңды мүмкіндік беру қажет.

4. Өз бетінше бюллетеньді толтыруға мүм-

[12] *«Қылмыстық топ сияқты». Референдумда «заң бұзуды» көрген тәуелсіз бақылаушылар сотта жеңілді // https://www.azattyq.org/a/kazakhstan-observers-who-found-violations-in-the-referendum-lost-in-a-lawsuit/31909324.html*

[13] *Сайқымазақ сайлау – ауылдан бастала ма?! // https://zhasalash.kz/news/sajqymazaq-sajlau-auyldan-bastala-ma-23155/*

кіндігі жоқ азаматтарға көмектесе алатын азаматтың белгілері заңда нақтылануы тиіс (мәселен, азаматтығы, жас мөлшері, әрекетке қабілеттілігі т.б.).

5. Учаскелік сайлау комиссияларында сайлау процесіндегі, соның ішінде дауыс беру күні атқарылуы тиіс процедуралардың нақты бір әдіснамасы жасалып, Орталық сайлау комиссиясының Қаулысымен бекітілуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мусилимова К.С., Е.К. Кубеев, Билялова М.И. Обжалование и отмена решений и действий в ходе избирательного процесса // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». - №3 (99)/2020. – С.6-13.

2. Таубаев Б.Р., Телеуев Г.Б., Амирова Б.К., Сабырбаев А.М. Қазақстан Республикасының сайлау құқығы: оқу құралы. – Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, 2018. – Б.39-51.

3. Ержанова Ф.А., Жамиева Р.М., Ильясова Г.А. Некоторые вопросы совершенствования избирательного законодательства РК: анализ судебной практики // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». - №1 (97)/2020. – С.27-36.

4. Bilyalova M.I. Some questions of improvement of electoral legislation in the Republic of Kazakhstan / M.I. Bilyalova, K.S. Musilimova, G.A. Ilyassova // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. — 2019. — V. 22. — Iss. 2. — P. 1–10.

5. Yerzhanova F.A. Status of members of election commissions: legislation, practice and international experience / F.A. Yerzhanova, K.S. Mussilimova // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Право. - 2019. - № 2 (94). - С. 19–28.

6. Сартаева Н.А., Ахметов Е.Б. Вопросы совершенствования законодательства о политических партиях и выборах в целях обеспечения участия лиц с инвалидностью в общественно-политической жизни страны // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал. – 2022. - №4 (71). – С.50-59.

7. Балабиев К.Р., Құрманова А.Қ. Қазақстанды жаңғырту бағытында сайлау құқығы қағидаларын жүзеге асыру мәселелері // Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqyqtyq aqparat instıtýtynyń JARSHYSY. Gylymi-quqyqtyq jýrnal. – 2023. - №3 (74). – Б.77-87.

REFERENCES

1. Musilimova K.S., E.K. Kubeev, Biljalova M.I. Obzhalovanie i otmena reshenij i dejstvij v hode izbiratel'nogo processa // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». - №3 (99)/2020. – S.6-13

2. Taubaev B.R., Teleuev G.B., Amirova B.K., Sabyrbaev A.M. Қazaқstan Respublikasynyң sajlau құқyғy: oқi құraly. – Taldyқorғan: I.Zhansygirov atyndaғy Zhetisu memlekettik universiteti, 2018. – B.39-51

3. Erzhanova F.A., Zhamieva R.M., Il'jasova G.A. Nekotorye voprosy sovershenstvovanija izbiratel'nogo zakonodatel'stva RK: analiz sudebnoj praktiki // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo». - №1 (97)/2020. – S.27-36

4. Bilyalova M.I. Some questions of improvement of electoral legislation in the Republic of Kazakhstan / M.I. Bilyalova, K.S. Musilimova, G.A. Ilyassova // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. — 2019. — V. 22. — Iss. 2. — P. 1–10.

5. Yerzhanova F.A. Status of members of election commissions: legislation, practice and international experience / F.A. Yerzhanova, K.S. Mussilimova // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. Право. - 2019. - № 2 (94). - С. 19–28.

6. Sartaeva N.A., Ahmetov E.B. Voprosy sovershenstvovanija zakonodatel'stva o politicheskih partijah i vyborah v celjah obespechenija uchastija lic s invalidnost'ju v obshhestvenno-politicheskoj zhizni strany // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubniki Kazahstan. Nauchno-pravovoj zhurnal. – 2022. - №4 (71). – S.50-59

7. Balabiev K.R., Qurmanova A.Q. Qazaqstandy zhangyrtu bagytynda sailau quqygy qagidalaryn zhuzege asyru maseleleri // Qazaqstan Respýblıkasy Zańnama jáne quqyqtyq aqparat instıtýtynyń JARSHYSY. Gylymi-quqyqtyq jýrnal. – 2023. - №3 (74). – Б.77-87

УДК 329.529

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМОТВОРЧЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сарпеков Рамазан Кумарбекович
Кандидат юридических наук, заслуженный деятель Казахстана, директор Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы совершенствования законопроектной деятельности. Автор уделил особое внимание на решение актуальных вопросов, основываясь на теоретических и научно-практических позициях ученых и результатах сложившейся практики уполномоченных органов. В статье обращается внимание на различные методы разработки законопроектов Правительства и Парламента Республики Казахстан. Например, для законопроектов, разрабатываемых Правительством предусмотрены отдельные Правила законотворческой работы, где предусмотрены дополнительные механизмы, которые предполагают более детальное и всестороннее рассмотрение разрабатываемого проекта Закона. В свою очередь, данные требования и некоторые нормы Закона Республики Казахстан «О правовых актах» не распространяются на законопроекты, инициированные депутатами Парламента Республики Казахстан. Данное различие, по мнению автора, является необоснованным и может привести негативным последствиям. Также в статье затрагиваются вопросы, рассматриваемые в Консультативном документе регуляторной политики к проекту закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» (проект разработан в декабре 2023 года), в части введения нового механизма оценки, а именно «Оценки регуляторной политики». Кроме того, автором рассмотрен процесс организации и координации научной правовой экспертизы в рамках действующей модели и дана ее оценка. В заключении автором даются конкретные предложения по решению рассматриваемых вопросов.*

Ключевые слова: *законотворческий процесс, законопроектная деятельность, консультативный документ регуляторной политики.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА НОРМА ШЫҒАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Рамазан Құмарбекұлы Сәрпеков
Заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Аннотация. *Мақалада заң жобалау қызметін жетілдіру мәселелері қарастырылады. Автор өзекті мәселелерді ғалымдардың теориялық және ғылыми-практикалық ұстанымдары мен уәкілетті органдардың қалыптасқан практикасының нәтижелеріне негіздей отырып шешуге ерекше назар аударады. Мақалада Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Парламентінің заң жобаларын әзірлеудің әртүрлі әдістеріне назар аударылады. Мысалы, Үкімет әзірлеп жатқан заң жобалары үшін жеке заң шығару жұмысының қағидалары көзделген. Онда әзірленіп жатқан заң жобасын неғұрлым егжей-тегжейлі және жан-жақты қарауды көздейтін қосымша тетіктер көзделген. Өз кезегінде, «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының осы талаптары мен кейбір нормалары Қазақстан Республикасы Парламентінің депутаттары бастамашылық жасаған заң жобаларына қолданылмайды. Автордың пікірінше, бұл айырмашылық негізсіз және жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Сондай-ақ, мақалада «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне норма шығаруды жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасына реттеушілік*

саясаттың консультативтік құжатында (жоба 2023 жылдың желтоқсанында әзірленді) бағалаудың жаңа тетігін, атап айтқанда «Реттеушілік саясатты бағалау» бөлігінде қаралатын мәселелер қарастырылады. Сонымен қатар, автор ғылыми құқықтық сараптаманы ұйымдастыру мен үйлестірудің қолданыстағы моделі негізінде жүргізу процесін қарастырып, оған баға береді. Қорытындылай келе, автор қарастырылып отырған мәселелерді шешу бойынша нақты ұсыныстар береді.

Түйінді сөздер: *заң шығару процесі, заң жобалау қызметі, реттеуші саясаттың консультативтік құжаты.*

SOME ISSUES OF IMPROVING RULEMAKING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sarpekov Ramazan Kumarbekovich
Candidate of Legal Sciences, Honored Worker of Kazakhstan, Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan; e-mail: instzak-kz@mail.ru

Abstract. *The article addresses issues related to the improvement of legislative drafting activity. The author pays special attention to solving pressing issues, based on the theoretical, academic and practical positions of scholars and the results of the current practice of authorized bodies. The article highlights various methods for drafting bills by the Government and Parliament of the Republic of Kazakhstan. For instance, there are separate Rules for legislative work for bills developed by the Government, which include additional mechanisms that necessitate a more detailed and comprehensive consideration of the draft law being developed. In turn, these requirements and some norms of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Legal Acts" do not apply to bills initiated by deputies of the Parliament of the Republic of Kazakhstan. According to the author, this distinction is unjustified and could lead to negative consequences. The article also covers issues discussed in the Regulatory Policy Advisory Document for the draft law of the Republic of Kazakhstan "On introduction of amendments and supplements to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan regarding the improvement of rule-making process" (the draft was developed in December 2023), specifically the introduction of a new evaluation mechanism, namely "Regulatory Policy Assessments". Furthermore, the author examines the process of conducting the current model of organization and coordination of academic legal expertise and provides an assessment of this topic. In conclusion, the author offers specific recommendations for addressing the issues under consideration.*

Keywords: *legislative process, legislative drafting activity, regulatory policy advisory document.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_40

Введение

Улучшение эффективности и качества процесса законотворчества является необходимым условием для успешного достижения государством экономической силы, социального благополучия, создания благоприятного международного инвестиционного климата и развития зрелого гражданского общества. На сегодняшний день в нормотворческом процессе Республики Казахстан ведутся работы по совершенствованию законопроектной деятельности, для более эффективного механизма разработки и принятия Закона.

Качество разрабатываемых и принимаемых законов является ключевым фактором для обеспечения стабильности всей правовой системы. Поэтому важно уделять серьезное внимание качеству законов уже на этапе их разработки. Это не только означает соблюдение правил и требований юридической техники, но и соответствие разрабатываемых законов принципам казахстанского права. Как я уже не раз отмечал, это можно обеспечить только при участии ученых-юристов в процессе разработки правовых актов.

Важная роль в законотворческой деятельности должна отводиться юридическому сообществу, при этом ученые-юристы должны активно участвовать в законопроектной

работе на всех ее этапах. Однако на практике не всегда возможно полностью выполнить это требование, что может привести к риску расхождения законодательства и действующей правовой доктрины.

Материалы и методы

Для подготовки данной статьи были изучены труды казахстанских и зарубежных ученых в области юриспруденции и политологии. Основными нормативными материалами, использованными в ходе исследования, являются:

1) Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года;

2) Правила законотворческой работы Правительства Республики Казахстан»[1];

3) Консультативный документ регуляторной политики к проекту закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» (по состоянию на декабрь 2023 года).

Основными методами, используемыми в данной статье, являются метод правового анализа, анализ нормативно-правовых и теоретических источников, метод компаративистики и правового моделирования.

Результаты и обсуждение

В отечественной юриспруденции проведено множество исследований, касающихся нормотворчества и процесса разработки правовых актов. Академик Зиманов С.З. называл законотворчество «живым процессом». Он писал, «что вместе с законами должно работать нормативное поле действия законов. Для того чтобы в дальнейшем исключить возможность хаотичного восприятия населением правовых норм, необходимо переходить «от количества к качеству», то есть от множества неработающих законов к активно действующим и благотворно воспринимаемым народом законов» [1 с.15].

Академик Сапаргалиев Г.С. еще в 2005 году на международной научно-практической конференции «Перспективы Казахстанского парламентаризма как важнейшего института демократизации и устойчивого развития страны» отметил, что законотворчество – это единый процесс, который нельзя делить на виды. Более того, Гайрат Сапаргалиевич выделил некоторые основные принципы законотворческого процесса, которые и актуальны по сей день, а именно: это «принцип конституционной законности; принцип согласованного функционирования Парламента, Президента и Правительства; принцип научной обоснованности; принцип демократизма; принцип стабильности; принцип реальной исполняемости; принцип непротиворечивости законов; принцип учета положительного опыта законотворчества передовых государств» [2 с.16].

Профессор Тлембаева Ж.У. в статье «Планирование законотворческой деятельности и его значение в совершенствовании законодательства и законодательного процесса Республики Казахстан» отметила, что «существующая на сегодняшний день законодательная база по регламентации законотворческой процедуры является достаточно четкой и продуманной. Однако подробная регламентация планирования законопроектной деятельности не снимает всех проблем законотворчества. Практика принятия законов свидетельствует о слабом контроле за соблюдением качества и сроков, лоббировании ведомственных интересов, недостаточно глубоком анализе планируемых инициатив. Для законотворческого процесса характерны недостаток ресурсов, негативно влияющий на качество законов, несогласованность в действиях государственных органов в законодательном процессе, короткие сроки законодательных процедур и др. Все это порождает потребность в исследовании проблем законодательного урегулирования вопросов, связанных с планированием законотворческой деятельности, и разработке мер по его совершенствованию» [3].

В свою очередь, профессор Жалыбин С.М., будучи председателем Комитета по законодательству и судебно-правовой реформе Мажилиса Парламента РК, для улучшения технологии законотворческого процесса предложил создать единый координирующий орган, не входящий в состав законодательной либо исполнительной ветвей власти, который должен обладать рекомендательно-консультативными функциями по подготовке и рассмотрению законопроектов. К таким функциям должен относиться анализ различных предложений и аргументации по внесению тех или иных поправок. Также он акцентировал внимание на роли институтов гражданского общества в зако-

[1] *Правила законотворческой работы Правительства Республики Казахстан», утвержденые Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 907 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000907 (дата обращения 08.02.2024)*

нотворческой деятельности. «Ведь без учета мнений объединений граждан, партий, профсоюзов надлежащая законодательная деятельность невозможна» [4, с.66].

Касательно участия субъектов в нормотворческом процессе можно рассмотреть мнения следующих зарубежных ученых. В своем исследовании А. Малько выделяет «народ» как один из ключевых участников рассматриваемого процесса. Автор подчеркивает, что граждане имеют право выражать свою волю и мнения относительно государственных вопросов [5]. Также, аналогичный взгляд представляется у В. Кудрявцева и В. Казимирчука, которые рассматривают нормотворчество как деятельность, направленную на развитие правовой системы - как на государственном, так и на общественном уровнях [6]. В работе В. Корельского обсуждаются два основных субъекта нормотворчества: народ и государственные органы. По его мнению, эти субъекты действуют и обладают властью в различных сферах: народ формирует нормы через референдумы, в то время как компетентные органы власти используют свои полномочия на основе других законных принципов [7].

Таким образом, нормотворческий процесс представляет собой сложную и взаимосвязанную систему этапов, начиная с подготовки и разработки проекта нормативного акта до его принятия и официального введения в силу. Важно признать не только официальные процедуры, но и вклад различных участников, формирующих государственную волю через обсуждение и предложения по содержанию нормативных актов.

Как известно, законотворческий процесс в Республике Казахстан осуществляется в соответствии с конституционными принципами и процедурами, установленными законодательством страны.

Основным Законом Республики Казахстан, регулирующим процесс нормотворчества, является Закон «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года (далее – Закон о правовых актах). Необходимо отметить, что настоящий Закон регулирует общественные отношения, связанные с порядком разработки, представления, обсуждения, принятия, регистрации, введения в действие, изменения, дополнения, прекращения, приостановления действия и опубликования правовых актов Республики Казахстан[2].

Согласно статье 61 Конституции Республики Казахстан, право законодательной инициативы принадлежит Президенту Республики, депутатам Парламента, Правительству и реализуется исключительно в Мажилисе[3].

Между тем Закон о правовых актах определяет различные подходы к разрабатываемым проектам Законов Правительства и проектам законов, разработанным в порядке законодательной инициативы Президента Республики Казахстан и депутатов Парламента Республики Казахстан.

Так, для проектов Законов, разрабатываемых Правительством, определяются дополнительные требования. А именно:

1) Планирование подготовки проектов законодательных актов, где перспективное планирование подготовки проектов законов должно осуществляться в рамках Концептуального плана законотворческой работы;

2) Порядок реализации права законодательной инициативы Правительством Республики Казахстан (статья 17-1 Закона), где для Правительства определяется отдельный механизм разработки, к примеру, подготовка консультативного документа регуляторной политики;

3) Обсуждение консультативного документа и проекта закона с общественностью (в том числе и с общественными советами), которое требует размещения на интернет-портале открытых нормативных правовых актов для публичного обсуждения, а также публичные слушания и дебаты.

4) Проведение в соответствии с Предпринимательским кодексом Республики Казахстан анализа регуляторного воздействия (АРВ), когда проектом Закона затрагиваются интересы субъектов частного предпринимательства.

Помимо этого, для законопроектов, разрабатываемых Правительством, предусмотрены отдельные Правила законотворческой работы[4]. Данные Правила определяют порядок разработки, размещения, публичного обсуждения, согласования консультативных документов регуляторной политики, а также проектов законов, подготавливаемых в порядке законодательной инициативы Правительства Республики Казахстан.

[2] *Закон РК «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000480 (дата обращения 07.02.2024г.)*

[3] *Конституция Республики Казахстан https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения 10.02.2024г.)*

[4] *Правила законотворческой работы, утвержденые Постановлением Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года № 907 https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000907 (дата обращения 08.02.2024)*

Таким образом, для законопроектов, разрабатываемых Правительством, предусмотрены дополнительные механизмы, которые предполагают более детальное и всестороннее рассмотрение такого проекта Закона. Как показывает практика, зачастую, отсутствие ряда требований для инициированных депутатами законопроектов приводит к лоббированию со стороны государственных органов. Ведь «в упрощённую процедуру» законодательной инициативы депутатов Парламента не относятся такие значимые аспекты, как:

1) разработка консультативных документов регуляторной политики (далее – КДРП);

2) публичное обсуждение, где проект Закона выносится на интернет-портал открытых нормативных правовых актов (НПА) и рассматривается всеми заинтересованными лицами;

3) проведение анализа регуляторного воздействия (АРВ) в отношении законопроектов, предусматривающих введение регуляторного инструмента и (или) требования, ужесточение регулирования в отношении субъектов предпринимательства;

4) согласование доработанного проекта Закона с государственными органами и заинтересованными лицами.

В этой связи, при подготовке законопроектов, инициированных депутатами, законотворческий процесс является наиболее «привлекательным», ведь отпадает большой объем работы в виде указанных выше пунктов, а также, соответственно, сокращаются сроки принятия самого проекта Закона. Данная «упрощённая» процедура законопроектной работы Парламента приводит к увеличению обращений государственных органов-разработчиков к депутатам Парламента с инициативой внести ту или иную поправку либо разработать законопроект. Во избежание конфликта интересов в этих вопросах, хочу акцентировать внимание на проблеме «лоббирования», которая на сегодняшний день является весьма актуальной. Считаю, что пришло время для принятия самостоятельного национального закона о лоббировании. Об этом можно судить по сформировавшейся неопределенной национальной практике. Конкретные подходы для реализации данной идеи, с учетом зарубежного опыта, мною были рассмотрены в статье «К вопросу о законодательной регламентации лоббирования в Казахстане» [8]. Полагаю, что признание лоббирования на законодательном уровне поможет избежать коррупционных рисков и необоснованных лазеек.

Прохождение полной процедуры законопроектной работы (разработка консультативного документа, публичное обсуждение, проведение при необходимости АРВ, доработка законопроекта с учетом замечаний и предложений заинтересованных лиц) помогает заранее выявить возможные общественные резонансы, определить эффективность той или иной нормы, а также в целом объективно рассмотреть необходимость принятия того или иного Закона.

Также отмечу, что на практике инициированные депутатами Парламента законопроекты не всегда попадают на рассмотрение к участникам законотворческого процесса. Общественность не всегда в курсе правовых изменений, которые проходят через такие проекты Законов, что в свою очередь, может привести к негативным социальным последствиям.

Я неоднократно писал, а также в своих публикациях, выступлениях говорил о важности участия неправительственных организаций в процессе создания законов. Практика последних лет показывает, что активное вовлечение представителей политических партий, общественных объединений, профсоюзов, бизнеса и других заинтересованных сторон помогает законодателям оперативно выявлять недочеты в законопроектах. Таким образом, активная практика широких дискуссий на различных платформах не только способствует увеличению прозрачности, но и способствует развитию правовой культуры общества и повышению авторитета государства в целом.

В этой связи, считаю правильным в отношении проекта закона, инициированного депутатами:

1. предусмотреть единые подходы законопроектных работ, как для Правительства, так и для депутатов Парламента;

2. в целях учета мнения народа установить обязательную процедуру параллельного обсуждения депутатских проектов законов на сайте Парламента.

Также заслуживает внимания случай, когда при рассмотрении законопроектов в Мажилисе Парламента, их редакция существенно подвергается изменениям и дополнениям, которая отличается от первоначального проекта Закона, размещенного на портале «Открытые НПА». Бывают случаи, что по итогам рассматриваемый проект Закона меняется полностью и не соответствует ожиданиям общества и заинтересованных лиц. В этой связи, в целях предотвращения

таких случаев, хочу предложить следующее:

- в случае, если редакция законопроекта, рассматриваемого в Мажилисе Парламента, будет подвергаться основательным изменениям или дополнениям, предлагается на сайте Парламента Республики Казахстан возле такой редакции предусмотреть возможность голосования «ЗА», «ПРОТИВ», «ВОЗДЕРЖАЛСЯ» для всех заинтересованных лиц в онлайн режиме, а также закрепить обязательное требование по пороговому количеству сбора подписей.

Полагаю, что данное предложение будет способствовать открытому обсуждению законопроектов, находящихся на рассмотрении в Парламенте Республики Казахстан с общественностью, где, на мой взгляд, прозрачность является основным критерием для принятия качественного законопроекта, без социально-негативных последствий.

Что касается в целом реформирования законотворческого процесса, то на сегодняшний день Министерством юстиции Республики Казахстан поднимается вопрос о неэффективности правового мониторинга законодательства и научных экспертиз по законопроектам. Указанная проблематика рассматривается в рамках Консультативного документа регуляторной политики к проекту закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества»[5] (далее – КДРП) (декабрь 2023 года).

Согласно КДРП, после внедрения в 2021 году в Закон «О правовых актах» понятие, цели и задачи регуляторной политики (внедрение консультативного документа регуляторной политики) возникает необходимость полноценного внедрения института Оценки регуляторного воздействия (ОРВ). В соответствии с международной практикой, ОРВ предусматривает проведение ряда экспертиз, в том числе правовую, экономическую антикоррупционную экспертизы, независимым органом, в связи с чем, предлагается исключить эти 3 вида экспертиз. Основывая свои сомнения на практику и мнения экспертов (специалистов), полагаю, что данный вопрос требует более детального изучения, так как с каждой экспертизой работает эксперт соответствующей сферы.

Вместе с тем, как я уже отмечал ранее в своих публикациях, важным направлением совершенствования процесса законотворчества является укрепление его научной составляющей. В настоящее время научная правовая экспертиза играет значительную роль в выявлении проблем и противоречий, возникших при разработке нормативных актов, что способствует повышению их качества.

В Казахстане введена новая модель проведения научной правовой экспертизы, начиная с момента принятия Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» от 12 марта 2021 года № 15-VII. Эта модель также регламентируется постановлением Правительства Республики Казахстан «Некоторые вопросы организации и проведения научной экспертизы» от 8 июня 2021 года № 386, устанавливающим правовые и организационные основы внедрения новой модели научной правовой экспертизы [9]. Основываясь на своем довольно солидном опыте работы в высшем представительном органе, осуществляющем законодательную власть, и приняв во внимание результаты трехлетней практики новой модели, с убежденностью хочу отметить, что новый порядок проведения научной правовой экспертизы имеет ряд преимуществ, по сравнению с предыдущей моделью. До введения новой модели Министерство юстиции РК объявляло конкурс государственной закупки услуг, в результате которого выигрывала научная организация, подавшая наименьшую цену за услугу. Как показывает рыночная стратегия современности, низкая оплата абсолютно не гарантирует высокое качество и не способствует его обеспечению. Более того, экспертиза проводилась из числа сотрудников выигравшей конкурс организации, таким образом отсутствовала заинтересованность экспертов в анализе и даче предложений на долгосрочную перспективу, так как в предстоящем году конкурс могла выиграть другая организация. Вопрос сопровождения данного заключения, в случае возникновения вопросов, тоже был открыт. Большая часть денежных средств оставалась у юридического лица, участвовавшего в конкурсе. Сегодня научная правовая экспертиза проводится из числа сотрудников, состоящих в Реестре экспертов, т.е. проводится отечественными и зарубежными экспертами вне зависимо-

[5] *Консультативный документ регуляторной политики к проекту закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования нормотворчества» https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14825284*

сти от их места работы и географической локации. Каждый эксперт несет персональную ответственность за данное им заключение и получает соответствующую оплату на основании заключенного договора оказания услуг. Эксперт вправе участвовать в обсуждении проекта закона в Парламенте страны для разъяснения предложений и замечаний, данных им в рамках заключения экспертизы. Несомненно, непродолжительный период реализации новой модели еще недостаточен для дальнейшего оценивания. Безусловно, требуется достойное финансирование автоматизации всего процесса организации и координации проведения научной правовой экспертизы. Также требуется внедрение информационной системы, которая позволит регулировать множество вопросов, связанных с проведением и координацией научной правовой экспертизой и др. Данная система будет интегрирована с информационными системами государственных органов для непрерывности движения проектов НПА и заключений экспертов.

Все это позволяет более обоснованно подойти к изучению рассматриваемого проекта Закона независимым экспертом. В связи с чем, возникает множество вопросов по введению нового института ОРВ. Например, как один эксперт может охватить все 3 направления (антикоррупционный, научно-правовой и экономический)? По каким критериям будет проводиться ОРВ? Есть ли конкретные требования для проведения такой оценки? Не столкнемся ли на практике с такой проблемой, как подготовка КДРП (до сих пор не все органы-разработчики представляют на рассмотрение КДРП, который соответствовал бы предъявляемым требованиям, так как нет полного понимания, что такое «КДРП»)? Также вызывает спор исключение понятий «реестр научных правовых экспертов», «научный правовой эксперт». Все эти вопросы предполагают необходимость более детального и объективного изучения внедрения института ОРВ с привлечением всех заинтересованных лиц.

Заключение

На основании вышеизложенного анализа можно сделать следующие выводы и рекомендации по совершенствованию законотворческого процесса:

1. В связи с тем, что прохождение полной процедуры законопроектной работы помогает заранее выявить возможные общественные резонансы, определить эффективность той или иной нормы, а также в целом объективно рассмотреть необходимость принятия того или иного Закона, предлагается предусмотреть единые подходы законопроектных работ как для Правительства, так и для депутатов Парламента.

2. В целях учета мнения народа установить обязательной процедуру параллельного обсуждения депутатских проектов законов на сайте Парламента.

3. В случае если редакция законопроекта, рассматриваемого в Мажилисе Парламента, будет подвергаться основательным изменениям или дополнениям, предлагается на сайте Парламента Республики Казахстан возле такой редакции предусмотреть возможность голосования «ЗА», «ПРОТИВ», «ВОЗДЕРЖАЛСЯ» для всех заинтересованных лиц в онлайн режиме, а также закрепить обязательное требование по пороговому количеству сбора подписей.

4. Необходимо более детально и объективно изучить тему исключения экспертиз (антикоррупционной, научно-правовой, экономической) и внедрения института ОРВ с привлечением всех заинтересованных лиц.

5. Рассмотреть вопрос о принятии самостоятельного Закона Республики Казахстан «О лоббировании».

6. Действующая модель организации и координации проведения научной правовой экспертизы показала результативность и эффективность экспертной оценки нормативных правовых актов. Данная работа требует дальнейшего совершенствования как в сфере менеджмента управления, так и автоматизации экспертной деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

1 Зиманов С.З. Законы и критерии их эффективности // Материалы международной научно-практической конференции от 30 ноября 2001 года «Парламентаризм в независимом Казахстане: состояние и проблемы», Астана – 2002. – 648 с.

2. Сапаргалиев Г.С. О функциях Парламента Республики Казахстан // материалы международной научно-практической конференции от 27 мая 2005 года 2Перспективы Казахстанского парламентаризма как важнейшего института демократизации и устойчивого развития страны. - Астана, 2005. – 516 с.

3. Тлембаева Ж.У. Планирование законотворческой деятельности и его значение в совершенствовании законодательства и законодательного процесса Республики Казахстан // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2017. – с. 28 - https://cyberleninka.ru/article/n/planirovanie-zakonotvorcheskoy-deyatelnosti-i-ego-znachenie-v-sovershenstvovanii-zakonodatelstva-i-zakonodatelnogo-protsessa

4. Жалыбин С.М. «Альтернативные механизмы законотворчества» // материалы международной научно-практической конференции от 30 ноября 2001 года «Парламентаризм в независимом Казахстане: состояние и проблемы», Астана – 2002. – 648 с.

5. Малько А.В. Теория государства и права: учеб. – М.: Юрист, 2001. – 304 с.

6. Казимирчук В.П., Кудрявцев В.Н. Современная социология права. – М.: Юристъ, 1995. – 297 с.

7. Теория государства и права. – Изд. 2-е. / под ред. В.М. Корельского и др. – М.: Инфра-М., 2002. – 616 с.

8. Сарпеков Р. К., Конусова В.Т. К вопросу о законодательной регламентации лоббирования в Казахстане // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. - №4. - С. 20-28.

9. Сарпеков Р.К. «О современных новеллах организации института научной правовой экспертизы в Республике Казахстан» // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2021. -№4. - С. 13-20.

REFERENCES

1 Zimanov S.Z. Zakony i kriterii ih jeffektivnosti // Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii ot 30 nojabrja 2001 goda «Parlamentarizm v nezavisimom Kazahstane: sostojanie i problemy», Astana – 2002. – 648 s.

2. Sapargaliev G.S. O funkcijah Parlamenta Respubliki Kazahstan // materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii ot 27 maja 2005 goda 2Perspektivy Kazahstanskogo parlamentarizma kak vazhnejshego instituta demokratizacii i ustojchivogo razvitija strany. - Astana, 2005. – 516 s.

3. Tlembaeva Zh.U. Planirovanie zakonotvorcheskoj dejatel'nosti i ego znachenie v sovershenstvovanii zakonodatel'stva i zakonodatel'nogo processa Respubliki Kazahstan // Zhurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedenija. 2017. – s. 28 - https://cyberleninka.ru/article/n/planirovanie-zakonotvorcheskoy-deyatelnosti-i-ego-znachenie-v-sovershenstvovanii-zakonodatelstva-i-zakonodatelnogo-protsessa

4. Zhalybin S.M. «Al'ternativnye mehanizmy zakonotvorchestva» // materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii ot 30 nojabrja 2001 goda «Parlamentarizm v nezavisimom Kazahstane: sostojanie i problemy», Astana – 2002. – 648 s.

5. Mal'ko A.V. Teorija gosudarstva i prava: ucheb. – M.: Jurist, 2001. – 304 s.

6. Kazimirchuk V.P., Kudrjavcev V.N. Sovremennaja sociologija prava. – M.: Jurist#, 1995. – 297 s.

7. Teorija gosudarstva i prava. – Izd. 2-e. / pod red. V.M. Korel'skogo i dr. – M.: Infra-M., 2002. – 616 s.

8. Sarpekov R. K., Konusova V.T. K voprosu o zakonodatel'noj reglamentacii lobbirovanija v Kazahstane // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2022. - №4. - S. 20-28.

9. Sarpekov R.K. «O sovremennyh novellah organizacii instituta nauchnoj pravovoj jekspertizy v Respublike Kazahstan» // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2021. -№4. - S. 13-20.

УДК: 347.211

ҚАЗАҚСТАНДА УНИВЕРСИТЕТ ПЕН ӨНЕРКӘСІП АРАСЫНДА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ОРНАТУ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ САЯСИ ҚҰЖАТТАРҒА ТАЛДАУ

Бақыт Өмірханұлы Алтынбасов[1]
Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты, Бристоль Университеті, Ұлыбритания; заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: altynbasov@yandex.ru

Әйгерім Рақымғалиқызы Баянбаева
Құқық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторы, Бристоль Университеті, Ұлыбритания; құқық магистрі, e-mail: bayanbaevaaigerim@gmail.com

Аннотация. *Бұл мақала Қазақстандағы университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты қолдауда кездесетін құқықтық актілерді зерттейді, және де ортақ бастамалар мен кедергілерді көрсетеді. "2023-2029 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының Жоғары білім беру мен ғылымды дамыту концепциясына" сәйкес, Қазақстан Үкіметі өңірлік университеттерді өнеркәсіппен тығыз байланыстырып, инновациялық орталықтарға айналдыруды көздейді. Концепцияның идеялары мықты болғанымен, оның тиімді іске асырылуы үшін бірқатар заңнамалық өзгерістер мен түзетулер қажет деген ұсыныстар жасалады. Университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты күшейту үшін ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің нормативтік актілерге өзгерістер дайындап жатқаны және Үкімет тарапынан өнеркәсіптің қызығушылығын оятатын шаралар бар екені айтылды. Дегенмен, мақалада заң шығару процесінің баяу жүруі және министрліктер арасында келісімге келу оңай шаруа емес екені осы Концепцияның идеяларын жүзеге асырылуына кедергі бола ма деген ойға әкеледі. Заңнамалық актілерді талдаудың негізінде ҚР Жер қойнауын пайдалану Кодексі өнеркәсіп компаниялардан кадр дайындау және ғылыми зерттеулерге инвестиция салуды талап ететіні көрсетілді. Мақалада бұл Кодекстің университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты дамытуға әлі де әлсіз болып тұрғаны және кешенді заңнамалық өзгерістер қажеттігі ұсынылды. Сонымен қатар, университеттерді орталықтандырылған мемлекеттік басқару және ол университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастық әлеуетіне қалай әсер ететінін қарастырылды. Бұл мақаланың мақсаты Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы және инновациялық ландшафты үшін маңызды болып табылатын осындай ынтымақтастықтың ағымдағы жағдайы мен болашақ перспективалары туралы толық түсінік беру.*

Түйін сөздер: *университеттер, өнеркәсіп, ынтымақтастық, заңнама, реформа.*

ESTABLISHING COOPERATION BETWEEN UNIVERSITY AND INDUSTRY IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF LEGAL AND POLICY DOCUMENTS

Altynbassov Bakhyt Omirkhanovich
Doctoral student of the Faculty of Law and Social Sciences, University of Bristol, UK; Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, e-mail: altynbasov@yandex.ru

Bayanbaeva Aigerim Rakimgalievna
DoctorEdD, Law and Social Sciences Faculty, University of Bristol, UK; Master of Law, e-mail: bayanbaevaaigerim@gmail.com

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

Abstract. *This article examines the legal frameworks and challenges in promoting cooperation between universities and industry in Kazakhstan, emphasizing the initiatives and obstacles in this collaborative endeavour. The focus is on the "Concept of the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029," proposed by the Kazakhstani government, which aims to transform regional universities into innovative hubs closely linked with industry. Although this concept is progressive, the article explains that it requires legislative changes and amendments to be effectively implemented. The Ministry of Science and Higher Education's efforts to propose regulatory changes to improve collaboration between universities and industry and the government's preference for offering incentives to industries are also discussed. However, the article emphasizes the slow speed of legislative processes and a lack of inter-ministerial cooperation as significant challenges that hamper the achievement of these initiatives. The analysis focuses on the only legal provision in place, the Code of the Republic of Kazakhstan on Subsoil Use, which mandates companies to invest in personnel training and research. The article highlights the limited functionality of this Code and the absence of a comprehensive legal framework that mandates industry-university collaboration. Furthermore, the article explores the state's centralized governance and its influence on collaboration between universities and industry in Kazakhstan. The aim is to give a complete comprehension of the current and future possibilities of cooperation, which is necessary for Kazakhstan's socio-economic development and innovation landscape.*

Keywords: *universities, industry, cooperation, legislation, reform.*

СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ УНИВЕРСИТЕТАМИ И ПРОМЫШЛЕННОСТЬЮ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ АКТОВ

Алтынбасов Бахыт Омирханович
Докторант Факультета права и социальных наук Бристольского университета, Великобритания; кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, e-mail: altynbasov@yandex.ru

Баянбаева Айгерим Ракимгалиевна
Доктор Факультета права и социальных наук Бристольского университета, Великобритания; магистр права, e-mail: bayanbaevaaigerim@gmail.com

Аннотация. *Эта статья исследует правовые рамки и проблемы содействия сотрудничеству между университетами и промышленностью в Казахстане, выделяя инициативы и препятствия в этом совместном начинании. Основное внимание уделяется "Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023-2029 годы", предложенной Правительством Казахстана, целью которой является преобразование региональных университетов в инновационные хабы, тесно связанные с промышленностью. Несмотря на эту прогрессивную концепцию, статья указывает на необходимость законодательных изменений и поправок для ее эффективной реализации. Также обсуждаются усилия Министерства науки и высшего образования в предложении поправок в нормативные акты для усиления сотрудничества университетов и промышленности, а также готовность правительства предлагать стимулы для промышленности. Однако статья подчеркивает медленный темп законодательных процессов и отсутствие межминистерского сотрудничества как значительные препятствия для реализации этих инициатив. Анализ законодательных актов показывает, что Кодекс Республики Казахстан о недрах и недропользования является, на сегодняшний день, единственным актом, обязывающий промышленные компаний инвестировать в обучение персонала и исследования. В статье также говорится, что потенциал данного Кодекса не полностью используется и отсутствует комплексная правовая база, обязывающая к сотрудничеству промышленности и университетов. Кроме того, статья углубляется в более широкие системные вопросы, такие как централизованное государственное управление и ее влияние на потенциал*

сотрудничества между университетами и промышленностью в Казахстане. Целью является предоставление всестороннего понимания текущего состояния и будущих перспектив такого сотрудничества, необходимого для социально-экономического развития Казахстана и инновационного ландшафта.

Ключевые слова: *университеты, промышленность, кооперация, законодательство, реформа.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_48

Кіріспе

Бұл мақалада жоғары білім саласы мен өнеркәсіп компанияларының ынтымақтастығы еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуына қаншалықты ықпал етеді және ондай ынтымақтастық орнатуда қандай кедергілер бар екенін зерттеу көзделіп отыр. Мұндай ынтымақтастықты орнату және оны қолдау туралы бірқатар уәкілетті органдарының нормативтік актілері жарияланған. Атап айтқанда, Үкіметтің қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасындағы жоғары білім мен ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған концепциясын»[2] айтуға болады. Осы Концепцияда өңірлік университеттердің ғылыми және инновациялық әлеуетін көтеру, оларды сол өңірлердің экономикалық және инновациялық хаб ету, өнеркәсіппен ынтымақтастық орнату арқылы қаржы тарту деген сияқты идеялар көрініс тапқан. Өнеркәсіп пен жоғары білім саласында ынтымақтастық орнату идеялары осының алдындағы Үкімет бекіткен бағдарламаларда да жанама түрде айтылған болатын. Мысалы, Қазақстан Республикасының Білім мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында[3] ғылымға арналған шығындарды жалпы ішкі өнім бойынша 1 %-ға дейін ұлғайту көзделген. Оның ішінде 0,34 %-ын республикалық бюджет қаражатынан және бірлесіп қаржыландыру есебінен, 0,66 %-ын жеке инвестициялар қаражаты есебінен қаржыландыру жоспарланған болатын. Сонымен қатар, өнеркәсіп компаниялары ғылымға қаржы бөлу үшін түрлі ынталандыру шаралары қарастырылады деп көзделген болатын. Дегенімен, университет пен өнеркәсіп арасында шынайы ынтымақтастық орнады және одан екі тарапта та пайда тауып жатыр деп айту қиын. Біздің пікірімізше, мұндай ынтымақтастықтың орнамауы әлі де тиісті заңнамалық базаның нашар болуында және мемлекеттік органдардың өзара келісіп жұмыс істемеуінде. Сол себепті, бұл мақаланың көлемінде университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты дамыту қандай құқықтық және өзге кедергілер бар, және де бұл қазақстандық жағдайда қаншалықты мүмкін екенін қарастырып көреміз.

Әдебиетке шолу

Бүгінгі таңда жоғары білім ұйымдары өнеркәсіп компанияларымен ынтымақтастық орнатудың арқасында өзінің білім бағдарламаларын жаңартып, келешек мамандарды заман талабына сай оқытып, ғылыми жаңалықтарын өндіріске енгізіп, инновациялық хабтарға айналуда. Мұндай ынтымақтастықтың артықшылықтарын мен пайдасы, дамуына кедергі болып отырған мәселелер түрлі ғылым салаларының өкілдерімен жан жақты зерттелген. Әрине, университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықтың пайдасы көп. Мұндай ынтымақтастықтың барлық тараптарға пайдасы тиеді. Біріншіден, мұндай ынтымақтастықтың негізінде ең алдымен университет үлкен олжаға оралады. Бүгінгідей мемлекеттік бюджеттен түсетін қаржының тапшылығы тұсында университеттерге мұндай ынтымақтастықтың берері көп. Ең алдымен, өнеркәсіп компанияларымен әріптестік орнату арқылы қосымша қаржы көзі пайда болады [1]. Өнеркәсіп компаниялары кадр дайындау мен ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуге қаражат беруі мүмкін, ғалымдардың жаңалықтары мен патенттерін өндіріске енгізуге мүмкіндіктер туады. Университеттер өнеркәсіп қызметкерлеріне қысқа оқу курстарын ұйымдастыру, кадрларды қайта дайындықтан өткізу, кәсіби біліктілігін арттыру сияқты түрлі қызметтер көрсете алады [1]. Сондай-ақ,

[2] *Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысымен бекітілген //https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248, 25.11.2023.*

[3] *Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 202-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы / Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы, https://adilet.zan.kz/kaz/docs, 25.11.2023.*

өнеркәсіп компанияларының ұсыныстарын ескеріп, оқу бағдарламалары мен жоспарларын жаңартуға, еңбек нарығында сұранысқа ие мамандар дайындауға мүмкіндік туады. Университет оқытушылары мен студенттер мен магистранттар шынайы тәжірибеде болып жатқан мәселелерді зерттеумен айналысатын болады. Яғни, зерттеу жұмыстарын тәжірибеге бағытталған болады. Осы айтылған ынтымақтастықтың тиімді жақтарының басым көпшілігі университетке сырттан қаржы әкелетінін көріп отырмыз [2], [3] .

Екіншіден, университет пен өнеркәсіп ынтымақтастығы өнеркәсіп компанияларына да тиімді болып табылады. Олар өздеріне қажетті заманауи кадрларды дайындатуға, өндірістік проблемаларды тегін және ақылы зерттертуге мүмкіндік алады. Өндіріске инновациялық идеяларды енгізу, жаңа патенттер мен авторлық құқықтарға қол жеткізу арқылы өндірістің сапасын жоғары сатыға шығаруға мүмкіндік туады. Танымал ғалымдар мен эксперттердің ғылыми кеңестер алып, лабораторияларда сынақтар жасап, экспертизалар өткізуге болады. Университет ғимараттарында түрлі жиындар өткізіп, бизнес партнерлермен кездесулер өткізе алады. Үшіншіден. Университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықтың қоғамға, яғни сол жердің халқына пайдасы көп [4], [5]. Мысалы, халық тұтынушы ретінде жаңа өнімдер, сапалы тауарлар мен қызметке қол жеткізуі мүмкін. Өнеркәсіп компаниялары жаңа технологияларды қолданып, істері алға басса, салықта көп түсіп, сол өңірдің экономикасы ілгерілейді. Мұның халыққа тағы пайдасы болады. Мұндай ынтымақтастықтың арқасында халықтың жұмыспен қамту мәселесі де шешімін табуы мүмкін. Демек, мұндай ынтымақтастықтың барлық тараптарға материалдық, рухани, ғылыми және қаржылық жағынан тиімді екені көріп отырмыз. Әрине, бұл тақырыпта әлемдік ғылыми әдебиеттерде шолу жасап көп зерттеулер жүргізілгенін көріп отырмыз. Әр елдің контекстінде университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастық түрлі нысанда көрініс табатынын байқатады.

Келесі бір ғалымдар университеттер ұлттық экономиканың дамуында және инновация мен адами капиталды қалыптастыруда шешуші рөл атқарады деп санайды [6]. Бүгінгі университеттер тек білім беріп және ғылыми зерттеу жұмыстарымен шектелмейді, жаңа идеялардың генераторлары және соларды өнеркәсіппен әріптестік орната отырып тәжірибеге енгізу керек деп санайды. Университеттердің инновациялық және идеялардың генераторы ретіндегі функциясы АҚШ және Еуропа елдерінің тәжірибесінен айқын көруге болады. Әсіресе, сол елдердің жетекші университеттерінің жаңа ақпараттық технологиялар саласына қосқан үлесі зор болып отыр. Қазіргі таңда АҚШ-тың әлемге танымал Стэнфорд, Гарвард, Иель сияқты университеттері ірі өнеркәсіп компанияларымен ынтымақтастық орнатып, әлемді өздеріне қаратып отыр. Тек бір Стэнфорд университеттінің аумағында Кремний алқабы (Silicon Valley) орналасқан, ол жерде жүздеген гигант IT компанияларының офистері ашылған [7]. Осындай ынтымақтастықтың нәтижесінде бұл университеттер әлемдік деңгейде танылып, мемлекеттің бюджетінен тәуелсіз болып отыр. Олардың жеке өзіндік эндаумент қорларындағы қаражаты бір мемлекеттің бір жылдық бюджетінен көп болып табылады. Мысалы, Гарвард университетінде 50,9 миллиард доллар, Йель университетінде 41,4 миллиард, Стэнфорд университетінде 36,3 миллиард, Принстон университетінде 35,1 миллиард долларлық эндаумент қорлары бар[4] .

Әдеби шолу жасай келе, университет пен өнеркәсіп арасында ынтымақтастық орнату университеттің ғылыми және қаржылық әлеуетін көтеруге мүмкіндік беретінін көріп отырмыз. Өнеркәсіп компаниялары да жаңа идеяларға қол жеткізіп, инновациялық өндіріске және экономикалық тиімділікке жете алады. Мұндай ынтымақтастық сол жердің қоғамына да пайдалы екенін, яғни олар жаңа және сапалы өнім түрлерін тұтынуға, жұмыссыздық мәселесі шешілуі мүмкін екенін көріп отырмыз. Алайда, Қазақстандық контексте бұл тақырыпта әлі де зерттеу жұмыстары аз жүргізілгенін және нормативтік актілерге баға беретіндей жұмыстар жоқ екенін байқап отырмыз. Осы жұмыста заңнамадағы сондай олқылықтар мен қарама қайшылықтарды анықтау және жою жолдары қарастырылмақ.

Әдістеме

Бұл зерттеу Қазақстандағы университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықтың ағымдағы тенденцияларын зерттеу үшін құжаттық талдау әдісін пайдаланды.

[4] *15 National Universities With the Biggest Endowments // https://www.usnews.com/education/best-colleges/the-short-list-college/articles/10-universities-with-the-biggest-endowments, 20.11.2023.*

Зерттеу барысында университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты реттейтін құқықтық және саяси құжаттарға ерекше назар аударылды. Мұндай ынтымақтастықтың қазіргі кездегі жағдайын түсіну үшін әртүрлі стратегиялық құжаттар, соның ішінде бағдарламалық құжаттар, институционалдық келісімдер, есептер мен жарияланымдар жүйелі түрде зерттелді. Соған қоса, білім беру, зияткерлік меншік және салалық-академиялық серіктестікке қатысты бағдарламалық құжаттар талданды [8]. Бұл инклюзивті тәсіл университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастыққа әсер ететін әртүрлі факторларды жан-жақты түсінуді қамтамасыз етеді.

Жиналған деректерден мағыналы ақпаратты алу үшін зерттеуде тақырыптық талдау әдістемесі қолданылды [9]. Бұл зерттеу тақырыбына қатысты қайталанатын үлгілерді, үрдістерді және жалпы тақырыптарды анықтау үшін жиналған деректерді мұқият кодтау процесін қамтыды. Әртүрлі құжаттар жинағынан алынған ақпаратты санаттау және жүйелеу арқылы зерттеу университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықтың ағымдағы жай-күйін ғана емес, сонымен қатар осы маңызды ынтымақтастықты қалыптастыратын негізгі факторларды, кедергілерді және мүмкіндіктерді анықтауға тырысты. Тақырыптық талдау тәсілі Қазақстандағы университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықтың көп қырлы аспектілерін жан-жақты қарастыруға және бұл ынтымақтастықтың трендтерін, оған қатысты құқықтық шектеулер мен саяси олқылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Ғылыми нәтижелер мен талқылау

Саяси және құқықтық актілерге талдаудың нәтижесінде келесідей нәтижеге қол жеткіздік. Үстіміздегі жылы ҚР Үкіметі Қаулысымен «Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы»[5] бекітілді. Бұл Тұжырымдамада өңірлік университеттер сол өңірдің ғылыми және инновациялық хабына айналу, ғылым-инновация-өндіріс байланысын қамтамасыз ету, өнеркәсіп университеттердің қамқоршысы болады деп көзделген. Заңнамалық тұрғыдан қарасақ бұл тек тұжырымдама, яғни бұл идеялар іске асу үшін әлі оны жүзеге асыру бойынша заңдар мен заңға сәйкес актілерге тиісті өзгерістер мен толықтырулар енгізілуі қажет. Әрине, Қазақстанда университет пен өнеркәсіп саласында ынтымақтастық орнату бойынша нормативтік актілерге өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстар ҚР ҒЖБ министрлігі тарапынан дайындалып жатқанын жуырда министр С. Нұрбек өз сұхбатында айтты. Министрдің айтуынша өнеркәсіп саласының жоғары білім саласымен ынтымақтастық жасауға ынтасын көтеру үшін, Үкімет оларға 150%-ға дейін салықтық жеңілдіктер мен несиелер беруге және өзге де жеңілдіктер беруге дайын екенін айтты. Ол нормативтік актілерге өзгерістер бойынша ұсыныстар келесі жылдың көктем айларында дайын болатынын айтты. Әрине, бұл өте орынды және тиімді бастамалар. Алайда, заңдардың Парламенттен өту процедурасы ұзақ мерзім алатынын, және заңға сәйкес актілер басқа министрліктермен келісімнен өту қажеттігін және олардың аса мүдделі емес екенін ескерсек, бұл идеялар өмірге келу мүмкіндігі шамалы екенін байқауға болады.

Шын мәнінде заңды түрде өнеркәсіп компанияларын университеттермен ынтымақтастық орнатуына заңды негіз болып табылатын жалғыз заң, яғни Жер қойнауы пайдалану туралы ҚР Кодексі[6] бар. Осы Кодекске сәйкес, бұл салада қызмет ететін компаниялардың барлығы өз инвестициялық салымынан 1% кадр дайындауға және 1% ғылыми зерттеу жұмыстарына жұмсау керек. Алайда, бұл Кодекстің нормалары әлі де толық жұмыс істемей келеді. Өнеркәсіп компанияларын университеттермен ынтымақтастық жасауына міндеттейтін басқа заң немесе заңға сәйкес акт әлі естімедік. Әрине, басқа министрліктердің кадр дайындау және ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізуге жоспарланатын бюджеті болатын шығар, алайда ондай қаржының университеттерге жеткені туралы ақпараттар табу өте қиын. Мұнда бір қатар сұрақтар туындайды. Неге Үкімет біреу бірақ министрліктер өзара келісіп Үкіметтің қаулысымен бекітілген бағдарламаны жүзеге асырмайды. Осының алдында да бес жыл он жыл сайын мемлекеттік бағдарламалар Президенттің жарлықтарымен немесе Үкіметтің қаулыла-

[5] *Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №248 қаулысымен бекітілген //https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000248, 25.11.2023.*

[6] *Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года №125-VI «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) / https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125, 25.11.2023.*

рымен бекітіліп келген. Сол құжаттарда да өнеркәсіп пен жоғары білім саласы бірлесіп қызмет ету керек деп талай айтылған болатын [10]. Алайда, университеттерге өнеркәсіп компанияларынан қаржы түсіп жатыр деген ақпараттар болған емес. Тек соңғы екі жылда ғана Жер қойнауын пайдалану туралы Кодекстің күшімен өнеркәсіп компаниялары тарапынан жергілікті университеттерге кішігірім қаражат түсіп жатқаны туралы естіліп жатыр.

Өнеркәсіп пен жоғары білім саласының арасында ынтымақтастықтың орнату Қазақстанда неге дамымай отыр және оған қандай кедергілер бар екенін білу үшін, ең алдымен осы екі саланың бір бірімен әріптестік орнатуына қандай ортақ мүдделері бар екенін қарастырып көрейік. Әлемдік тәжірибеге шолу жасақ, университет пен өнеркәсіп арасында ынтымақтастық орнату идеясы бірқатар объективті себептердің негізінде пайда болды. Мұндай ынтымақтастыққа баруға екі жақ та мүдделі болды деп айтуға болады. Ең алдымен, әрине мұндай әріптестікке университеттер мұқтаж болды деуге болады. Оған келесідей себептер болды. Біріншіден, барлық елдердің үкіметтері жоғары білім саласы өнеркәсіп компанияларымен ынтымақтастық жасасып, білім мен ғылым инновациялық өзгерістерге әкелсін деген саясат ұстануда [1]. Мұндай әріптестіктің нәтижесінде өнеркәсіпке жаңа идеялар барып, өндірістік қатынастар экономикалық тұрғыдан тиімді болады деген сенім бар. Мұндай саясат университеттердің үшінші миссиясының маңызды рөл атқаратынын және олардың әлеуметтік, инновация және кәсіпкерлік функциясы мемлекет үшін маңызды екенін көрсетеді [11]. Екіншіден, университеттің кәсіпкерлік қабілетін дамытуға қатысты мемлекеттің саясаты білім алмасу және университеттегі ғылымның өмірде болып жатқан тәжірибелік мәселелерді шешуіне әкелді деп саналады [12]. Үшіншіден, әлемде көп елдерде жоғары білім саласы неолибералдық идеяларға негізделген басқару жүйесіне бет бұрды, яғни жоғары білім саласына мемлекеттік бюджеттен бөлінетін қаржы жыл санап азайып барады. Мұндай жағдай АҚШ университеттерінің бюджетінен айқын көрініс тауып отыр [13]. Сол себепті де, АҚШ-тың университеттері нарыққа бағытталған басқару саясатын ұстанып, кәсіпкерлік университет моделін кең қолдауда. Мемлекеттік бюджеттен қаржы аз бөлінген сайын университеттер коммерциялық пайда табуды көздеп, оқу ақысын асыра көтеріп отырғанын көріп отырмыз. Сондай-ақ, ол университеттер өнеркәсіп компанияларымен тығыз ынтымақтастық орнатып, өздерінің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін түрлі көзден қаржы тарту жолдарын іздестіруде. Әрине, жекелеген елдердің контекстінде мұндай ынтымақтастыққа барудың өзге де себептері кездесуі мүмкін.

Өнеркәсіп компаниялары да жоғары білім саласымен ынтымақтастық орнатуға мүдделі болып отыр. Әрине, Қазақстан сияқты елдерде өнеркәсіп компаниялары мұндай әріптестікке аса мүдделі емес. Оның бірқатар себептері бар және оны төменде қарастырамыз. Алайда, жоғарыда айтып кеткендей, АҚШ-тың университеттерінің тәжірибесі озық тәжірибені көрсетіп отыр. Дегенімен, өнеркәсіп компаниялары да университеттермен ынтымақтастық орнатуға қызығушылығы бар және оған келесідей себептер негіз болуы мүмкін. Біріншіден, көптеген елдердің үкіметтері өнеркәсіптің университетпен әріптестік орнатуын қамтамасыз ететін түрлі нормативтік актілер мен халықаралық келісім шарттар жасасып жатыр. Мысалы, Экономикалық ынтымақтастық даму ұйымының (ЭЫДҰ) сарапшылары осы ұйымға мүше елдерге университеттің басқару органдарына сыртқы мүдделі тараптар ретінде өнеркәсіп компанияларының өкілдерін тартуды ұсынды [1]. ЭЫДҰ-ның мүше елдерінің үкіметтері, өз кезегінде, осы ұсыныстарды қолдап, осы бағытта белсенді жұмыстар жүргізуде. Бұл ұйымға кіретін елдер онсыз да экономикасы мықты елдер, соған қарамастан осындай саясатты үкімет аралық деңгейде маңызды деп тауып отыр. Ал Қазақстанда мұндай бағыттағы жұмыстар соңғы екі жылда ғана қолға алынып жатыр. Тек жер қойнауын пайдаланушы өнеркәсіп компаниялары ғана заң бойынша өз инвестициялық қаржысының көлемінен 1% кадр дайындауға және 1% ғылыми зерттеу жұмыстарына жұмсауға міндетті[7]. Алайда заңдардағы қарама қайшылықтар мен олқылықтардың салдарынан бұл бағыттағы жұмыстар әлі де нашар жүріп жатыр. Екіншіден, өнеркәсіп компаниялары да университеттер сияқты мұндай ынтымақтастыққа өз пайдасы үшін мүдделі

[7] *Кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 2017 года № 125-VI «О недрах и недропользовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2023 г.) / https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1700000125, 25.11.2023.*

болуы мүмкін. Себебі, АҚШ-тың әлемдік университеттерінің тәжірибесінен көріп отырғанымыздай, жүздеген IT компаниялары Стэнфорд университетінің аумағында орналасқан Кремний алқабында кеңселері бар [7]. Яғни, ол компанияларға сол жерде жұмыс істеген тиімді болған соң отырғанын білдіреді. Бизнес әлемінде бір компанияны оның еркінен тыс әріптестікке тарту мүмкін емес, тек оның қызығушылығы мен сенімі арқылы ынтымақтастық болады [14]. Ондай ынтымақтастықтан ол компаниялар пайда таппаса, зиян шекпейтінін әлемдік тәжірибе көрсетіп отыр. Әрине, өнеркәсіп компанияларын қызықтыратын басқа да себептер көп және ол түрлі сипатта болуы мүмкін.

Алайда, университет пен өнеркәсіп арасында ынтымақтастық орнатуда белгілі бір кедергілер де болуы мүмкін. Ең алдымен, бұл екі тараптың мүдделерінің түрлі болуында. Университеттер білім беру мен оны таратуға басымдық берсе, өнеркәсіп компаниялары бәсекелестік пен нарықта басымдыққа ие болуға тырысады [15]. Мұндай мүдделер қарама қайшылығын жою үшін екі тарапты ашық әңгімеге шақырып бір бірінің мүдделерін ескеріп, әңгіменің басын ашып алған дұрыс деп саналады. Келесі бір ғалымдар өнеркәсіп компаниялары салған инвестициясын қысқа мерзімде қайтаруға тырысады, ал университеттер ынтымақтастықты ұзақ мерзімді мақсаттарды көздеп жасайды дейді [16]. Әрине бұл орынды мәселе, себебі Қазақстанда өндіріс орындарында көп жағдайда құрал саймандар шетелдің компанияларының өнімі. Олар қазақстандық ғалымдардың өнімдерін тәжірибеге енгізу өте көп ақша және ұзақ уақыт талап ететін шығынды шаруа ретінде санайды. Келесі бір қазақстандық ғалымдар индустриалдық инновациялық бағдарлама еліміздің университеттерінің ғылыми инновациялық әлеуетін көтеруге бағытталған және ол үшін ғылымда халықаралық әріптестік орын алу керек деп санайды [10]. Олар сонымен қатар, қазақстандық университеттер кеңестік дәуірден қалған миссиясын, яғни тек білім беруге бағытталған емес, ал білім, ғылым және өнеркәсіп саласымен тығыз байланыста даму керек дейді. Кеңес үкіметі кезінде ғылым жоғары оқу орындарынан бөлек болған және ол ҚР Ғылыми Академиясының еншісінде болған деп саналады. Сондықтан да, жоғары оқу орындары негізінен кадр дайындауға бағытталып, оқытумен айналысқан дейді. Тағы бір зерттеушілердің пікірінше, Қазақстанның жоғары білім саласында әкімшілік реформалардың оң нәтиже бермей жатқанының бір себебі ол қатаң орталықтандырылған бюрократиялық басқару жүйесінде [17]. Мұндай жүйеде парақорлық жайлап, ашық және әділ басқару болмайды деп түсініледі. Қатаң орталықтанған басқару жүйесі университеттердің автономиясын шектеп, оларға өзін өзі қаржыландыратын деңгейге жетуге мүмкіндік бермейді деп саналады. Әрине, мұндай жағдайда университет пен өнеркәсіп арасында ынтымақтастық орнату өте қиын.

Парақорлық Қазақстанның атқарушы билік органдарында жиі кездесетін құбылыс екенін күнделікті жаңалықтан көріп отырмыз. Ал білім және ғылым саласында парақорлыққа қатысты қылмыстық істер жыл сайын қозғалуда. Әрине, парақорлық туралы қылмыс өз табиғаты бойынша латентті, яғни жасырын көп жағдайда ашылмайтын және анықталмайтын қылмыстар қатарына жатады. Себебі, бұл қылмыс түрінде екі тараптың да жауапқа тартылу қауіпі бар және сондықтан да, екі тарап та қылмысын жасыруға тырысады. Көп жағдайда бұл ұйымдасқан топпен, лауазым иелерінің арасында келісіммен жасалады. Ал енді жоғары білім саласын басқарудағы парақорлық өнеркәсіп пен университет арасына қалай әсер етуі мүмкін деген сұраққа жауап беріп көрейік. Біздің пікірімізше, мұны біз министрліктердің бір бірімен келісіммен жұмыс істемеуі және ірі өнеркәсіп компанияларының олигархтар мен трансұлттық компанияларына тиесілі болуында. Ондай ірі компанияларды университеттермен әріптестікке тартуға министрліктің немесе жергілікті атқарушы билік органдарының шамасы келмей отыр. Мысалы, мұнай, газ, уран, мыс, көмір өнеркәсіптерінде шетелдің ірі компаниялары жұмыс істеп жатыр. Олардың барлығы Үкіметпен шарт негізінде жұмыс істеуде және олар үшін Ғылым және жоғары білім министрлігінің бұйрықтарының заңды күші болмайды. Оның үстіне Ескі Қазақстанның тұсында жер қойнауын пайдалану саласындағы компаниялар ірі олигархтардың қолында болып, солардың жеке меншігі болып саналды. Халықтың ортақ байлығы болып саналатын ата бабаларымыздан қалған жер қойнауындағы байлықтың қызығын неге халық көрмейді? Неге ол байлық тек бір адамдардың немесе бір әулеттің меншігіне айналу керек? Бұл парақорлық емегенде не? деген сұрақтар туындайды. Мысалы, 2000-шы жылдары Қазақстанның оншақты ірі университеті жекешелендіріліп кетті [18]. Ол университет-

тер кімнің меншігінде екені белгісіз. Мұны ешкім білмейді. Барлығы жасарын болып отыр. Мұндай ашықтық жоқ қоғамда жоғары білім саласын дамыту мүмкін емес деген ой келеді.

Қазіргі кезде Жаңа Қазақстанда заңдар жұмыс істей бастады, оның куәсі жоғарыда аталған Кодекстің жұмыс істей бастауы. Әлі де бұл Кодекстің нормаларын орындамай отырған ірі компаниялар көп болып отыр. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, ірі компаниялар өз ішінен зерттеу институттарын ашып, ақшаны өз ішінде аударып, қаржыны сыртқа университеттерге шығармай отыр. Жер қойнауын игеру саласында мұнай, газ, уран өндіретін жүздеген компаниялар қызмет етіп жатқанын ескеретін болсақ, кадр дайындау және ғылымға бөлінетін миллиардтаған қаражат университеттерге түспей отырғаны анық. Өңірлік ірі мемлекеттік университеттерінің бір жылдық бюджеті 6-8 миллиард теңге төңірегінде екен. Мысалы, бір өңірлік университеттің жылдық бюджеті 6,5 миллиард теңге. Ал ол университетте 15 мыңнан астам студент екі мыңнан астам оқытушы қызмет етуші персонал жұмыс істейді екен. Мұндай бюджетпен өңірлік университетті көтеру мүмкін емес екенін барлығы түсінеді және ондай жерде оқытушылардың жалақысы нашар және жақсы ғалымдарды ұстап отыру өте қиын. Жеке меншік майда университеттердің бюджеті одан да төмен. 2017 жылғы ЭЫДҰ-ның эксперттерінің қорытындысы бойынша Қазақстанның жоғары білім саласы ұзақ уақыт қаржылық тапшылықты басынан кешіруде [19]. Яғни, Кеңес Үкіметі құлағаннан бастап, бұл сала қаржы тапшылығында. Мемлекет бұл саланы қаржыландыруға мүмкіндігі жоқ екені анық. Сондықтан да, университеттерді автономдық ұйымдарға айналдырмақ. Өзін өзі қаржыландыра алатын деңгейге шығармақ. Келесі бір ғалымдар университеттердің қаржылық жағдайын көтеру үшін оларға мемлекеттік жер қорынан ірі жер телімін беру керек деп санайды [20]. Тағы бір топ ғалымдар еліміздің университеттері өзінің кәсіпкерлік әлеуетін дамыту және жергілікті бизнеспен тығыз ынтымақтастықта жұмыс істеу керек деген пікірлер айтады [21].

Бүгінгі таңда Қазақстандық жоғары оқу орындарын қаржылық тапшылықтан шығарудың ең тиімді жолы өнеркәсіп компанияларымен ынтымақтастығын дамыту. Ол тек қана Үкіметтің қолдауымен ғана жүзеге асырылатын іс болып отыр. Ғылым және жоғары білім министрлігінің бұл мәселені шешуге құзыретті жетпей отыр. Сол үшін Үкімет жоғарыда аталған Концепцияда көзделген мақсаттарды жүзеге асыру үшін бірқатар нормативтік актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу керек.

Қорытынды

Бұл зерттеуде Қазақстандағы университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты дамытуда кездесетін кедергілер мен стратегиялық қажеттіліктер қарастырылды. Қазақстандағы саяси және құқықтық актілерге талдау жасаудың нәтижесінде университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастыққа қатысты бірқатар кешенді мәселелер анықталды. Мысалы, Қазақстандағы стратегиялық құжаттар, соның ішінде Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы ауқымды мақсаттарды көздеп отыр. Дегенмен, бұл Тұжырымдаманың идеялары жүзеге асырылуы үшін қолданыстағы заңнамаға жылдам және тиімді түрде өзгерістер енгізілуі қажет. Бұл әсіресе, бюрократиялық мәселелер мен министрліктердің белсенділігі сияқты мәселелерде маңызды. Яғни, Қазақстандағы университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты дамытудағы негізгі кедергілердің бірі – заң шығарудағы және нормативтік-құқықтық актілердегі олқылықтар.

Келесі бір маңызды мәселе – мемлекеттік органдардың үйлесімді қызмет етуіндегі кемшіліктер бірлескен жұмыс бағдарламаларын сәтті жүзеге асыруда кедергі болып табылады. Жоғары деңгейде мемлекеттік саясат университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықтың маңыздылығын танып, оған қатысты стратегиялық мақсаттар белгілегенімен, мұндай ынтымақтастықты іс жүзінде жүзеге асыруға университеттерді тартуда түрлі кедергілер анықталды.

Бюрократиялық мәселелерді шешу және этикалықтәжірибелерді насихаттау да маңызды фактор болып табылады. Қазақстандағы білім беру және ғылым секторлары жариялық жоқтық және коррупция мәселелерінен зардап шегеді, бұл қоғамдық мекемелер, жеке кәсіпорындар және оқу орындары арасындағы сенімді нашарлатады. Қатаң антикоррупциялық процедураларды енгізу, ашықтықты арттыру мәдениетін дамыту арқылы бірлескен жұмыстардың тиімділігін арттыруға болады. Бұл үкіметтік органдар мен білім беру және өнеркәсіп саласының лидерлерінен ортақ күш-жігерді талап етеді.

Қазақстандағы университеттердің қаржылық қиындықтары тағы бір кедергі болып табылады. Әсіресе, кішігірім жеке оқу орындары жеткіліксіз қаржыландырумен күресуде, бұл олардың білікті оқытушылар мен зерттеушілерді тарту қабілетіне әсер етеді. Университеттер жаңа қаржыландыру үлгілерін іздеу қажет, мысалы, білім беру және зерттеулерге инвестиция салатын өнеркәсіптік секторға арналған үкіметтік жеңілдіктер. Сонымен қатар, университеттер өздерінің қаржылық тәуелсіздігін арттыру үшін зерттеулерді коммерцияландыру сияқты жаңа табыс көздерін іздеуі тиіс.

Зерттеу көрсеткендей, университеттердің мақсаттарын өнеркәсіп саласының мақсаттарымен үйлестіру өте маңызды. Университеттер жаңашылдықты арттыру, нақты проблемаларды шешу және мемлекеттік қаржыландырудың қысқаруына жауап ретінде сыртқы ынтымақтастыққа көбірек ұмтылуда. Мұндай ынтымақтастық екі тараптың да мүддесі үшін пайдалы және білімнің дамуына, экономикалық өсуге және қоғамның дамуына ықпал етеді. Жалпы алғанда, университет пен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастық инновациялар мен зерттеулерді жетілдіруге, жұмыс күшін дамытуға, экономикалық өсу мен бәсеке қабілеттілікті арттыруға, ресурстарды оңтайландыруға мүмкіндік береді. Ынтымақтастық нәтижесінде университеттер білім беру мен зерттеу орталығы ретінде қалыптасып, жүргізіліп жатқан зерттеулерді коммерцияландыруға, оқу бағдарламаларын өзгертіп, заман талабына сай мамандар дайындауға, қосымша қаржы тартуға мүмкіндік алады. Ал өнеркәсіп орындары озық зерттеулерге, соңғы технологияларға және білікті және білімді түлектерге қол жеткізеді; университет зерттеушілері жасаған жаңа перспективалар мен инновациялық идеялардың пайдасын көреді; ғылыми-зерттеу негізіндегі инновацияларға, дамып келе жатқан технологияларға және заманауи білім мен дағдыларға ие жұмыс күшіне қол жеткізу арқылы бәсекелестік артықшылыққа ие болады; өздерінің корпоративтік әлеуметтік жауапкершілігін арттыра алады; маңызды алдын ала инвестицияларды қажет етпей-ақ университеттердің тәжірибесінен, инфрақұрылымынан және зерттеу мүмкіндіктерінен пайда көреді. Қорытындылай келе, университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастық дәстүрлі шекаралардан шығатын серпінді және көп қырлы серіктестік болып табылады. Бір-бірінің күшті жақтарын пайдалана отырып, университеттер мен өнеркәсіп инновация, экономикалық өркендеу және қоғамға оң әсер ететін синергияны қалыптастырады.

Бұл зерттеудің Қазақстандағы университеттер мен өндіріс арасындағы ынтымақтастықты дамытудағы кедергілер мен стратегиялық қажеттіліктерді сараптауы осы маңызды серіктестіктегі қиындықтар мен мүмкіндіктерді түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеудің маңыздылығы Қазақстандағы университеттер мен өнеркәсіп арасындағы ынтымақтастықты дамытудағы кедергілерді анықтап, оларды шешуге қатысты тәжірибелік ұсыныстар жасауымен байланысты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. OECD. University-Industry Collaboration - New Evidence and Policy Options. OECD Publishing Paris. – 2019. Available at: https://www.oecd.org/fr/innovation/university-industry-collaboration-e9c1e648-en.htm

2. Ankrah, S. and Omar, A.T. Universities–industry collaboration: A systematic review // Scandinavian Journal of Management. – 2015. – №31(3). –P.387-408.

3. Sjöö, K. and Hellström, T. University–industry collaboration: A literature review and synthesis // Industry and higher education. – 2019. – №33(4), - P.275-285.

4. Awasthy, R. A Framework for Evaluating and Improving University-Industry Collaboration: Doctoral dissertation. – Canberra, 2021. – 264 p.

5. Alexander, A., Martin, D. P., Manolchev, C., & Miller, K. University–industry collaboration: using meta-rules to overcome barriers to knowledge transfer // Journal of Technology Transfer. – 2020. – №45(2), - P. 371–392.

6. Draghici, A., Baban, C.F., Gogan, M.L. and Ivascu, L.V. A knowledge management approach for the university-industry collaboration in open innovation // Procedia Economics and Finance. – 2015. – №23. – P. 23-32.

7. Adams, S.B. Stanford and Silicon Valley: Lessons on becoming a high-tech region // California management review. – 2005. – №48(1), – P. 29-51.

8. Bowen, G. A. Document Analysis as a Qualitative Research Method // Qualitative Research Journal – 2009. – №9(2). – P. 27–40.

9. Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., & Terry, G. Thematic analysis BT - Handbook of research methods in health social sciences // Springer Nature Singapore Pte Ltd. – 2019.

10. Jumakulov, Z., Ashirbekov, A., Sparks, J., & Sagintayeva, A. Internationalizing Research in Kazakhstan Higher Education: A Case Study of Kazakhstan's State Program of Industrial Innovative Development 2015 to 2019 // Journal of Studies in International Education. – 2019. – № 23(2). – P. 234-247.

11. Guimón, J. Promoting university-industry collaboration in developing countries // World Bank. – 2013. – №3. – P. 12-48.

12. Etzkowitz, H. Anatomy of the entrepreneurial university// Social science information. – 2013. – №52(3). – P. 486-511.

13. Saunders, D.B. Neoliberal ideology and public higher education in the United States // Journal for Critical Education Policy Studies. – 2010. – №8(1). – P. 41-77.

14. Al-Tabbaa, O. and Ankrah, S. Social capital to facilitate engineered university–industry collaboration for technology transfer: A dynamic perspective // Technological Forecasting and Social Change. – 2016. – №104. – P. 1-15.

15. Bruneel, J., d'Este, P. and Salter, A. Investigating the factors that diminish the barriers to university–industry collaboration // Research policy. – 2010. – №39(7). – P. 858-868.

16. Attia, A.M. National innovation systems in developing countries: barriers to university–industry collaboration in Egypt // International Journal of Technology Management & Sustainable Development. – 2015. – №14(2). – P. 113-124.

17. Monobayeva, A. and Howard, C. Are post-Soviet republics ready for the new public management? The case of educational modernization in Kazakhstan // International Journal of Public Sector Management. – 2015. – №28(2). – P. 150-164.

18. Алтынбасов, Б.Ө. Мемлекеттік университеттердің азаматтық құқықтық мәртебесінің реформасы: теориялық және практикалық мәселелер // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы. – 2020. – №4(62). – P. 73-82. = Altynbasov, B.Ө. Memlekettik universitetterdің azamattyқ құқyқtyқ mәrtebesinің reformasy: teorijalyқ zhәne praktikalyқ mәseleler // Қazaқstan Respublikasynyң Zaңnama zhәne құқyқtyқ aқparat institutynyң Zharshysy. – 2020. – №4(62). – P. 73-82.

19. OECD. Higher Education in Kazakhstan: Reviews of National Policies for Education. - Paris. – 2017. Available at: https://www.oecd.org/fr/innovation/university-industry-collaboration-e9c1e648-en.htm

20. Алтынбасов, Б.Ө., Баянбаева, Ә.Р. Заманауи жоғары оқу орындарын қалыптастыруда жер мәселесінің рөлі мен маңыздылығы: саяси және құқықтық аспектілері // Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының Жаршысы. – 2021. – № 4(67). – P. 40-53. = Altynbasov, B.Ө., Bajanbaeva, Ә.R. Zamanaui zhoғary oқu oryndaryn қalyptastyruda zher mәselesinің rөli men maңyzdylyғy: sajasi zhәne құқyқtyқ aspektileri // Қazaқstan Respublikasynyң Zaңnama zhәne құқyқtyқ aқparat institutynyң Zharshysy. – 2021. – № 4(67). – P. 40-53.

21. Bayanbayeva, A., Makhmadinov, D., Myrzatayev, N., Niyetalina, G., Narbayeva, G., Suleimenova, S., & Altynbassov, B. The Transformational Role of Entrepreneurial Universities in Fostering Tourism Sector of Kazakhstan: Legal Documentary Analysis // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2023. – №4(68). – P. 2046 - 2055.

УДК 342.565.4

СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫЕ АДМИНИСТРАТИВНЫЕ СУДЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аблаева Эльвира Бекболатовна
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент) Высшей школы права «Әділет» Каспийского университета, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. *В работе изложен исторический путь формирования и становления административных судов Республики Казахстан в качестве специализированных. Намечены направления развития специализированных административных судов, повышения качества рассмотрения ими административных дел, а также совершенствования административного судопроизводства. Даны объяснения терминам административная юстиция, административное судопроизводство, административный процесс и мн. др.*

Актуальность темы связана с концептуальными направлениями развития судоустройства, совершенствования судопроизводства и повышения судейского профессионализма в соответствии с принципом специализации судов и судей.

Анализу и оценке подвергнуты организационное и функциональное состояние специализированных административных судов Казахстана. Изучение данных вопросов показало, что они образованы по типу межрайонных судов в городах республиканского и областного значения, составляют низшее звено судов общей юрисдикции, рассматривают административные дела, вытекающие из публичных правоотношений, по правилам суда I инстанции.

Специализированные административные суды представляют собой аналог судов административной юстиции, действующие в ряде зарубежных стран, созданные по образцу англосаксонской, французской или немецкой моделям.

Теоретическая значимость работы состоит в том, что в ней проведен анализ организационных и процессуальных основ деятельности специализированных административных судов в контексте принципа специализации судов и судей, составляющего основу строения и функционирования единой судебной системы во главе Верховного Суда Республики Казахстан.

Практическая значимость работы состоит в сформулированных автором выводах, которые могут быть использованы для научных разработок.

Методологические основы исследования свидетельствуют о строгом соблюдении Республикой Казахстан преемственности в праве и государстве.

Эмпирическая основа работы представлена данными о деятельности специализированных административных судов по рассмотренным ими административным делам за период первых полугодий 2021-2023 годов.

Ключевые слова: *специализация судов; специализация судей; судебная специализация; специализированные суды; административные суды; административное судопроизводство; административная юстиция; административные дела; публичные споры.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МАМАНДАНДЫРЫЛҒАН ӘКІМШІЛІК СОТТАРЫ

Эльвира Бекболатқызы Аблаева
Заң ғылымдарының кандидаты, Каспий университетінің «Әділет» Жоғары заң мектебінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Аннотация. *Жұмыста Қазақстан Республикасының әкімшілік соттарының пайда болуының объективті шарттары зерделенді, олардың мамандандырылған соттар ретінде*

қалыптасуы мен дамуының тарихи жолы баяндалды. Мамандандырылған әкімшілік соттарды дамыту, олардың әкімшілік істерді қарау сапасын арттыру, сондай-ақ әкімшілік сот ісін жүргізуді жетілдіру бағыттары белгіленген. Әкімшілік юстиция, әкімшілік сот ісін жүргізу, әкімшілік процесс және басқа да көптеген терминдерге түсініктемелер берілген.

Тақырыптың өзектілігі соттар мен судьяларды мамандандыру қағидатына сәйкес сот құрылысын дамытудың, сот ісін жүргізуді жетілдірудің және судьялардың кәсібилігін арттырудың тұжырымдамалық бағыттарымен байланысты.

Қазақстан Республикасының мамандандырылған әкімшілік соттарының ұйымдастырушылық және функционалдық жай-күйі талдауға және бағалауға ұшырады. Аталған мәселелерді зерделеу олардың республикалық және облыстық маңызы бар қалаларда аударанралық соттардың үлгісі ретінде құрылғанын, жалпы юрисдикция соттарының төменгі буынын құрайтынын, жария-құқықтық қатынастардан туындайтын әкімшілік істерді I сатыдағы соттың ережелері бойынша қарайтынын көрсетті.

Сондай-ақ, қазақстандық мамандандырылған әкімшілік соттар англо-саксон, француз немесе неміс үлгілері бойынша құрылған бірқатар шет елдерде жұмыс істейтін әкімшілік юстиция соттарының аналогы болып табылады.

Жұмыстың теориялық маңыздылығы оның ҚР Жоғарғы Сотының басындағы бірыңғай сот жүйесінің құрылымы мен жұмыс істеуінің негізін құрайтын соттар мен судьяларды мамандандыру қағидаты контекстінде мамандандырылған әкімшілік соттар қызметінің ұйымдастырушылық және процессуалдық негіздеріне талдау жүргізілуінен тұрады.

Жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы ғылыми әзірлемелер үшін пайдаланылуы мүмкін автор тұжырымдаған қорытындылардан тұрады.

Зерттеудің әдіснамалық негіздері Қазақстан Республикасының құқық пен мемлекеттегі сабақтастықты қатаң сақтауын айғақтайды.

Жұмыстың эмпирикалық негізін 2021-2023 жылдардың бірінші жарты жылдығы кезеңінде өздері қараған әкімшілік істер бойынша қазақстандық мамандандырылған әкімшілік соттардың қызметі туралы деректер құрады.

Түйінді сөздер: *соттардың мамандануы; судьялардың мамандануы; сот мамандануы; мамандандырылған соттар; әкімшілік соттар; әкімшілік сот ісін жүргізу; әкімшілік юстиция; әкімшілік істер; жария-құқықтық даулар.*

SPECIALIZED ADMINISTRATIVE COURTS REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ablaeva Elvira Bekbolatovna
Candidates' degree in jurisprudence, associate Professor of the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Abstract. *The paper describes the historical path of formation and formation of the administrative courts of the Republic of Kazakhstan as specialized. The directions of development of specialized administrative courts, improvement of the quality of their consideration of administrative cases, as well as improvement of administrative proceedings are outlined. Explanations of the term's administrative justice, administrative proceedings, administrative process and many others are given.*

The relevance of the topic is related to the conceptual directions of the development of the judicial system, the improvement of judicial proceedings and the improvement of judicial professionalism in accordance with the principle of specialization of courts and judges.

The organizational and functional state of specialized administrative courts of Kazakhstan has been analyzed and evaluated. The study of these issues showed that they are formed according to the type of inter-district courts in cities of republican and regional significance, constitute the lowest level of courts of general jurisdiction, consider administrative cases arising from public legal relations, according to the rules of the court of first instance.

Specialized administrative courts are analogous to administrative justice courts operating in

a number of foreign countries, modeled after the Anglo-Saxon, French or German models.

The theoretical significance of the work is that it analyzes the organizational and procedural foundations of the activities of specialized administrative courts in the context of the principle of specialization of courts and judges, which forms the basis of the structure and functioning of the unified judicial system headed by the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan.

The practical significance of the work is the conclusions formulated by the author, which can be used for scientific research.

The methodological foundations of the study testify to the strict observance by the Republic of Kazakhstan of continuity in law and the state.

The empirical basis of the work was data on the activities of specialized administrative courts on administrative cases considered by them for the period of the first six months of 2021-2023.

Keywords: *specialization of courts; specialization of judges; judicial specialization; specialized courts; judicial system; administrative courts; administrative proceedings; administrative justice; administrative cases; public disputes.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_58

Введение

По состоянию на июнь 2023 года во всех 20 административно-территориальных единицах РК, в том числе 3 городах республиканского значения и 17 областных регионах, с 01 июля 2021 года действует в количестве 21 специализированный административный суд (САС), специализирующийся на рассмотрении и разрешении административных дел по существу.

САС, как характерно всем иным специализированным судам, также имеют свои условия возникновения, свой исторический путь формирования и практический опыт становления.

Двухлетняя судебная практика САС РК за период первых полугодий 2021-2023 годов показала их востребованность и состоятельность.

Реформирование системы судоустройства, порядка судопроизводства и отбора судей РК обусловлено усиленным вниманием казахстанского государства к обеспечению верховенства закона в сфере государственного управления и местного самоуправления, повышению уровня доверия населения к судебной власти, улучшению управленческой деятельности административных органов и должностных лиц, соблюдению принципа взаимной ответственности государства перед личностью и личности перед ним.

Названные обстоятельства, непременно, вызывают необходимость исследования новых судов административной юстиции.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют обще-логический, теоретический, исторический, сравнительный, эмпирический, специальный юридический методы познания объективной действительности.

В процессе исследования использовались научные, статистические, аналитические и иные материалы по организации устройства и функционированию САС.

Результаты

По сей день, ученые продолжают распознавать сущность и заниматься поиском более точных определений юридических категорий, как: административная юстиция, административный процесс, административное судопроизводство, административная процессуальная форма. Обсуждение спорных вопросов привело к тому, что в научной среде состоялись достаточно аргументированные и порой безосновательно противоречивые мнения, но четкое понимание этих терминов не устоялось. Дискуссии обострились с принятием единого Административного процедурно-процессуального кодекса РК, формированием комплексного административного процедурно-процессуального права, образованием специализированной системы административных судов, признанием самостоятельной процессуальной формы административного судопроизводства, обособлением административных дел, различением административного иска. Автор, не вступая в полемику спора, избегая излишних разъяснений, считает нужным лишь поделиться своими научными результатами, которые были получены им по итогам исследований нескольких лет.

Итак, САС РК один из важных составляющих элементов института административной юстиции. Обращение к ним с административными исками об оспаривании,

о принуждении, совершении действия, признании представляют собой административно-процессуальную форму защиты граждан и организаций от незаконных актов и решений, а также неправомерных действий либо бездействий административных органов и должностных лиц. Форма обращения в САС – административный иск. В свою очередь, административная юстиция – институт, составляющий механизм защиты прав и свобод человека и гражданина, а также законных интересов юридических лиц, сформировавшийся в той или иной культуре как квазисудебное или судебное образование в зависимости от принадлежности государственной власти, ее распределения, характера отношений власти и народа. Такого же мнения придерживается Р.К. Сарпеков, рассматривая административную юстицию как особый механизм разрешения спора между субъектами публичных правоотношений, а административный суд – субъекта административного судопроизводства [1, с.17-18].

Административное судопроизводство – это установленный законодателем процессуальный порядок рассмотрения и разрешения САС административных дел. К достаточно определенным суждениям автора относительно того, какое содержание казахстанский законодатель вкладывает в само понятие «административное судопроизводство», позволяет прийти анализ некоторых норм законодательства РК. Так, ч. 2 ст. 75 Конституции РК гласит: «Судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом форм судопроизводства»[1]. Комментируя схожую норму, содержащуюся в ч. 2 ст. 118 Конституции Российской Федерации, Н.М. Чепурнова верно подметила, что в ней закреплены разные формы судопроизводства на осуществление судебной власти, но не правосудия [2, с.225]. Поэтому вряд ли можно согласиться с позицией А.А. Амангельды, которая смешивает форму административного судопроизводства с функцией правосудия по административным делам. «Понятие административного судопроизводства, - по ее мнению, - представляет собой деятельность суда по отправлению правосудия по категориям дел, определенным в АППК РК» [3, с.29]. К тому же, в АППК РК отсутствует сам термин «правосудие по административным делам». Схожее мнение у А.О. Панковой: «… термин административное правосудие является достаточно условным, поскольку в действующем российском законодательстве он не употребляется» [4, с.135]. Данный термин встречается только в Гражданском процессуальном и Уголовно-процессуальном кодексах РК. Например, в статьях 7 и 13 ГПК РК говорится о правосудии по гражданским делам, соответственно в статьях 11 и 51 УПК РК о правосудии по уголовным делам. В соответствии с ч. 3 ст. 1 АППК РК, «порядок административного судопроизводства на территории РК определяется конституционными законами РК, настоящим Кодексом, основанными на Конституции РК и общепризнанных принципах, и нормах международного права»[2]. В соответствии с ч. 3 ст. 1 ГПК РК, «законодательство РК о гражданском судопроизводстве устанавливает порядок рассмотрения дел по спорам, возникающим из гражданских, семейных, … и других правоотношений, …»[3]. Изложенные нормы подтверждают, что судопроизводство есть не более, чем процессуальный порядок рассмотрения и разрешения судами тех или иных дел, возникающих в различных сферах правоотношений, в том числе в сфере госуправления и местного самоуправления. Административное, гражданское, уголовное судопроизводство – это те процессуальные формы, в которых реализуется судебная власть,

а правосудие есть самостоятельная функция, осуществляемая судебной властью.

Между тем, правосудие далеко не единственная функция судебной власти, наряду с ним есть функция судебного контроля. Соответственно рассмотрение и разрешение судами заявлений, жалоб, исков на административные акты, нормативные правовые приказы, процессуальные решения, неправомерные действия либо бездействия административных органов, должностных лиц, судебных исполнителей, нотариусов, в том числе органов уголовного преследования, относится к функциям судебного контроля по обеспечению верховенства правового закона и основных прав в сфере госуправления и местного самоуправления.

Административный процесс более емкое

[1] *Конституция РК от 30 августа 1995 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_*

[2] *Административный процедурно-процессуальный кодекс РК от 29 июня 2020 года № 350-VI // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

[3] *Гражданский процессуальный кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

и широкое понятие, нежели отдельно взятые административное судопроизводство или административные процедуры, составляющие его содержание. Административный процесс является одним из разновидностей юридического процесса, представляет собой порядок урегулирования административных дел, возникающих из различных публично-правовых отношений, а вместе с тем, форму осуществления управленческой деятельности. Г.Ж. Сулейменова, рассматривая соотношение между этими двумя понятиями, верно исходит из того, что понятие административного судопроизводства является составной частью административного процесса – самостоятельной отрасли юридической науки и судоустройственного права. При этом, автор ставит знак равенства между административным судопроизводством и административной юстицией [5]. Соотношение административного процесса или судопроизводства с административным правом в том, что первое, как отмечено в литературе, является внешним отражением, формой реализации и защиты второго [6, с.209]. Однако, круг общественных отношений, подпадающих в сферу влияния административного права, намного шире, чем мы себе представляем. Об этом свидетельствует анализ норм Концепции правовой политики РК от 2009 г., из которых вытекает, что предмет правового регулирования административного права охватывает общественные отношения в сфере осуществления административных процедур, оказания населению госуслуг, деятельности госслужбы, контроля и надзора госорганов, законодательства об административных правонарушениях. Концепция предвидела, что возникают совершенно новые институты, отрасли, смешанные отношения, обусловленные усложнением общественной жизни, которые диктуют необходимость разработки соответствующей для них правовой базы и порядка регламентации [4].

Как представляется автору настоящего исследования, такое понимание рассмотренных юридических категорий более соответствует положениям АППК РК, содержащего в себе нормы законодательства РК об административных процедурах и об административном судопроизводстве. Тем самым, законодатель поставил окончательную точку в данном вопросе. Следовательно, какие-либо споры относительно данного вопроса бессмысленны. Более того, следует упомянуть о том, что до принятия АППК РК в действующей редакции, проект кодекса прошел длительное и широкое обсуждение общественностью, претерпел значительные изменения и дополнения, в его разработке принимали участие известные казахстанские ученые и даже привлекались зарубежные эксперты.

Обсуждение

САС вовсе не являются чуждыми и принципиально новыми для казахстанской судебной системы, поскольку в досоветский период при власти Временного Правительства функционировала трехзвенная система административных судов, в чьей подсудности находились административные дела, вытекающие из публично-правовых отношений. Подтверждением тому является п. 1 «Положения о судах по административным делам», утвержденный постановлением Временного Правительства от 30 мая 1917 г.: «Власть судебная по делам административным принадлежит административным судьям, окружным судам и Правительствующему Сенату» [7, с.527].

Обращу внимание на последний п. 92 Положения, который в том или ином варианте содержится в АППК РК: «Случаи, в которых Административный Суд встретит затруднения в порядке судопроизводства, разрешаются ими по соображениям настоящего Положения с правилами Устава Гражданского Судопроизводства». В свою очередь, п. 3 ст. 1 АППК РК гласит: «В административном судопроизводстве применяются положения ГПК РК, если иной порядок не предусмотрен настоящим Кодексом»[5]. Другое не менее важное сходство между ними, которое как вытекает из самого названия Положения 1917 г., состоит в том, что современным казахстанским и старым дореволюционным административным судам подсудны «административные дела».

На верный взгляд С.М. Рустамовой, указанное Положение от 1917 г. «сделало чрезвычайно радикальный шаг на пути окончательного отделения административно-судебных функций от функций "активного управления" и создания в России системы подлинных органов администра-

[4] *Указ Президента РК от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_*

[5] *Административный процедурно-процессуальный кодекс РК от 29 июня 2020 года № 350-VI // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

тивной юстиции – административных судов» [8, с.61-62].

В юридической печати также встречаются труды ученых, например, А.Ф. Воронова, который признает «Положение о судах по административным делам» первым Кодексом административного судопроизводства России [9, с.152-165].

На следующем советском периоде при районных городских судах Казахской Советской Социалистической республики, являющейся исторической предшественницей Республики Казахстан, состояли судьи по административным делам и исполнительному производству. Эти судьи действовали в постсоветский и переходный для современного Казахстана периоды на протяжении 10 лет с 1990 г. по 2000 г. Так, в соответствии со ст. 5 Закона КазССР от 23 ноября 1990 г. «О судоустройстве Казахской ССР» дела об административных правонарушениях рассматривались районными (городскими) народными судами (народными судьями), судьями по административному и исполнительному производству, состоящих при этих судах, а также Ленинским горсудом (членами суда). К их компетенции ст. 33 названного закона отнесла: производство по делам об административных правонарушениях; контроль за работой судебных исполнителей; вопросы, связанные с исполнением в порядке гражданского судопроизводства решений судов и других органов[6].

Таким образом, судьи по административному и исполнительному производству КазССР осуществляли судопроизводство по делам об административных правонарушениях и по делам о публично-правовых спорах. Судебный контроль, осуществляемый за работой судебных исполнителей, по сути, есть контрольная функция государства, которой наделены судьи КазССР по обеспечению верховенства закона в сфере государственного управления и местного самоуправления. Как видим, в этом наблюдается характерная для современной РК соблюдение преемственности в праве и поэтапного развития государства, так как районные суды с 01 июля 1999 г. в порядке гражданского судопроизводства рассматривали жалобы на действия либо бездействия судебного исполнителя при исполнении решения[7] , а с 01 июля 2021 г. САС стали в порядке административного судопроизводства рассматривать иски на действия либо бездействия судебного исполнителя по исполнению исполнительных документов[8] .

В постсоветский и переходный период до вступления в силу первого ГПК РК от 1999 г. казахстанские суды в порядке, установленном ст. 228 ГПК Казахской ССР от 1963 г., осуществляли производство по следующим 5 категориям дел, вытекающим из административно-правовых отношений:

1) по жалобам на неправильности в списках избирателей;

2) по жалобам на действия органов и должностных лиц в связи с наложением административных взысканий;

3) по жалобам на неправомерные действия органов госуправления и должностных лиц, ущемляющие права граждан;

4) по заявлениям о взыскании с граждан недоимки по налогам, самообложению сельского населения и государственному обязательному страхованию;

5) по заявлениям прокурора о признании правового акта незаконным[9] .

Указанные категории дел рассматривались судами по общим правилам гражданского судопроизводства с некоторыми изъятиями, установленными законодательством Союза ССР и Глав 23-25 ГПК КазССР. Стоит взглянуть на порядок, установленный ст. 237 ГПК КазССР от 1963 г. В соответствии с ним, с заявлениями о взыскании с граждан недоимки по налогам, самообложению сельского населения и государственному обязательному страхованию, в советские суды обращались финотделы, исполкомы, органы госстраха, то есть административные органы или должностные лица, что исключено при ныне действующем порядке, установленного АППК РК от 2021 г.

На следующем этапе развития права и государства РК все вышеперечисленные дела считались гражданскими делами, рассматриваемые в порядке особого искового производства, с применением к ним некоторых исключений и отдельных добавлений.

---

*[6] Закон Казахской ССР от 23 ноября 1990 года «О судоустройстве Казахской ССР» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z900001400_*

[7] См.: статью 240-5 Гражданского процессуального кодекса РК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000411_#z911

[8] См.: часть 4 статьи 136 Административного процедурно-процессуального кодекса РК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350#z1167

*[9] Гражданский процессуальный кодекс Казахской ССР от 28 декабря 1963 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630002000_*

По правилам подсудности эти дела рассматривались и разрешались всеми судами в качестве судов I инстанции, в том числе ВС РК, городскими и областными судами, а также в зависимости от предмета спора и спорящих сторон специализированными военными, экономическими, финансовыми и административными судами ныне переименованных в специализированные суды по административным правонарушениям. С вступлением в силу 01 января 2015 г. нового Кодекса РК об административных правонарушениях, САС стали рассматривать жалобы на действия, бездействия и решения органа или должностного лица, осуществляющего производство по делу об административном правонарушении, в порядке Главы 44 КоАП РК[10].

Прежнее законодательство о гражданском судопроизводстве РК от 1999 г., в отличие от ранее действовавшего советского законодательства о гражданском судопроизводстве КазССР от 1963 г., не использовало термин «дела, возникающие из административно-правовых отношений». Вместо него в ч. 3 ст. 2 ГПК РК 1999 г. использовался термин «дела в сфере госуправления и местного самоуправления», к которым относились публичные споры, рассматриваемые судами в порядке особого искового производства. Ныне действующее с 01 июля 2021 г. законодательство РК об административных процедурах и административном судопроизводстве названные категории дел теперь именует «административными делами».

Административная юстиция того или иного периода времени, непременно связана с курсом правовой политики государства. Впервые о создании административных судов в Казахстане заговорили в начале 2000 гг. Так, четвёртая приоритетная задача по повышению эффективности судебной системы, поставленная Н.А. Назарбаевым на III съезде судей РК, состояла в поэтапном создании специализированных экономических и административных судов. Казахстан не стал медлить с решением этих вопросов [10]. Указом Президента РК от 09 февраля 2002 г. № 803 в качестве эксперимента в городах – Астаны и Алматы были образованы первые специализированные межрайонные административные суды[11]. Поначалу эти суды осуществляли производство по делам об административных правонарушениях в соответствии с КоАП РК от 2001 г., а также производство по делам об оспаривании постановлений административных органов и должностных лиц в соответствии с Главой 26 ГПК РК от 1999 г. В том же 2002 г. принята первая Концепция правовой политики РК. В ней определено, что совершенствование судебной системы РК на том этапе предполагает развитие специализированных экономических и административных судов, а на следующем – ювенальных и др.[12] Соответственно работа по созданию в РК САС продолжилась. Указом Президента РК от 09 сентября 2004 г. № 1437 на всей территории РК созданы в количестве 29 САС[13]. Однако эти суды, действовавшие до 01 июля 2021 г., не имели ничего общего с настоящими судами административной юстиции, за исключением дел об обжаловании действий (бездействия) и решений органа (должностного лица), осуществляющего производство по делу об административном правонарушении, рассматриваемых ими в порядке Главы 44 КоАП РК.

О создании в РК настоящих судов административной юстиции впервые сказано в Концепции правовой политики РК от 2009 г. В ней поставлен вопрос о развитии отрасли административно-процессуального права. Решение его виделось в принятие первого Административного процессуального кодекса РК. Наряду с ним стоял вопрос о создании института административной юстиции, разрешающей споры о праве между государством и гражданином, возникающих из публичных правоотношений. Не остался без внимания вопрос об обособлении дел публично-правового характера в отдельную категорию с установлением процессуального порядка их рассмотрения. Полагаем, речь шла о формировании новой самостоятельной формы административного судопроизводства. Вместе с тем, Концепция правовой политики РК от 2009 г. указала, что основным вектором развития судебной системы РК является специализация судов и судей, который на том этапе подразумевал разви-

[10] *См.: Главу 44 Кодекса РК от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК «Об административных правонарушениях» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235#z2891*

[11] *Указ Президента РК от 09 февраля 2002 года N 803 «Об образовании специализированных межрайонных экономических и административных судов» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000803_*

[12] *Указ Президента РК от 20 сентября 2002 года № 949 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000949_*

[13] *Указ Президента РК от 09 сентября 2004 года N 1437 «Об образовании, реорганизации и упразднении некоторых районных и приравненных к ним судов Республики Казахстан» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001437_*

тие ювенальных судов, создание уголовных судов, а в перспективе налоговых и других специализированных судов, в том числе на базе действовавших тогда административных судов – судов административной юстиции, рассматривающих публично-правовые споры, с передачей дел об административных правонарушениях в подведомственность судов общей юрисдикции[14].

К сожалению, решение перечисленных вопросов затянулось на 12 лет. Вопрос о создании судов административной юстиции стал актуализироваться в условиях II институциональной реформы по обеспечению верховенства закона в сфере госуправления и местного самоуправления, объявленной в 2015 г. первым Президентом РК, а ныне построения во главе действующего Президента РК – Нового Справедливого Казахстана, слышащего и видящего, стоящего на защите прав, свобод, интересов граждан.

Несомненно, САС РК призваны обеспечивать верховенство закона и верховенства прав человека в сфере госуправления и местного самоуправления, что подтверждается Анализом их деятельности за 2021-2022 г. Так, наибольшее количество исков поступают в суды по земельным, жилищным, налоговым спорам, а также в сфере госзакупок и об оспаривании действий или бездействий судебных исполнителей. Со временем наблюдается рост исков и по другим категориям споров, что говорит об активном использовании гражданами и организациями административно-процессуальной формы защиты прав. Удивляет, что имеется увеличение в судах дел по таким категориям споров, где стороны представлены только в лице госорганов. Это означает, что САС РК рассматривают споры о компетенции или целесообразности принятия акта. Процент удовлетворенных в полном и частичном объеме требований истца составил – 52%, то есть в пользу административного органа или должностного лица процент вынесенных решений составил 48%. В сравнении со II полугодием 2021–2022 гг., показатель удовлетворения требований истцов в 2022 г. увеличился на 8%. Впечатляет, что несмотря на наличие административного усмотрения заметно увеличение дел возвращенных или оконченных в связи с примирением сторон от 11% во II полугодии 2021 г. до 16% во II полугодии 2022 г. И, последнее, самое интересное, что в сравнении со II полугодием 2021–2022 гг., количество исков поступивших в суды в 2022 г. уменьшилось на 9%. Следовательно, улучшаются показатели деятельности административных органов и должностных лиц в соблюдении ими прав граждан и организаций[15] .

Тем не менее, недоумение вызывает то обстоятельство, что споры между госорганами рассматривают САС. Еще 5 лет назад в своем выступлении на конференции, прошедшей 11 октября 2018 г., экс-председатель ВС РК заявил о том, что в 70% дел, поступающих в суды, нет споров. Как следствие увеличивается судебная нагрузка и судьи отвлекаются от вопросов правосудия. Так снижается качество рассмотрения судами дел и уровень доверия населения к ним. Судебная власть еще вовлечена в разрешение споров между госорганами. Поэтому Ж.К. Асанов предложил сосредоточить судей на делах, где есть споры, не вовлекать их в разрешение споров между госорганами, которые должны разрешаться внутри системы органов госуправления и местного самоуправления. «Суды не должны разрешать вопросы целесообразности» [11], – верно подметил в своей речи Ж.К. Асанов.

Споры между госорганами озадачило и Главу государства. Год назад поручено разобраться с этим. «Если два министерства по-разному понимают закон, то точку в этом вопросе должно ставить Правительство» [12], - сказал Президент РК. В своем обращении К.К. Токаев еще поднял вопрос о расширении сферы административной юстиции путем передачи в АППК РК широкого круга административных проступков и гражданско-правовых споров с госорганами.

Судя по всему, некоторые категории дел, находящиеся в подсудности специализированных экономических судов и судов по административным правонарушениям, будут переданы в подсудность САС.

Смущение вызывает еще то обстоятельство, что по состоянию на июнь месяц 2023 г. заявления об оспаривании законности подзаконного нормативного правового акта рассматриваются и разрешаются судами общей юрисдикции в порядке особого ис-

[14] *Указ Президента РК от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858_*

[15] *Анализ отправления правосудия судами республики по административным делам за 12 месяцев 2022 г. // URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.sud.gov.kz%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fpagefiles%2Fappk._itogi_goda_sudov.doc&wdOrigin=BROWSELINK*

кового производства, установленном Главой 30 ГПК РК, а жалобы на нотариальные действия или на отказ в их совершении в порядке особого производства, установленного Главой 45 ГПК РК. Полагаю, что эти категории дел подведомственны САС РК, должны рассматривать ими в порядке административного судопроизводства. К такому выводу автор пришел по итогам изучения правовой природы дел, относящихся к категории особого искового производства, отличий и сходства данного порядка от иных видов производств.

Итак, особое исковое производство – это двустороннее спорное исковое производство, в порядке которого по правилам искового производства с применением к ним некоторых исключений или отдельных добавлений рассматриваются дела, вытекающие из публичных правоотношений, в данном случае – об оспаривании законности нормативных правовых актов. Особое производство – это есть одностороннее бесспорное неисковое производство, в порядке которого по правилам искового производства с применением к ним особенностей рассматриваются дела, связанные с установлением юридически значимых событий, удостоверением фактов, признанием права или определенного состояния, в данном случае – об обжаловании неправильности совершенного нотариального действия или отказ в их совершении. Но некоторые исключения или отдельные добавления, применимые к делам особого искового производства, а также особенности, применимые к делам особого производства, не оговариваются законодателем в точном описании и полном содержании.

В этом плане, показательно мнение судей, рассматривающих в своей практике дела особого производства. Так, раскрывая особенности рассмотрения дел в порядке особого производства, Ж.М. Дуйсенова определяет его видом гражданского судопроизводства, отличающегося от искового производства тем, что в нем отсутствует спор о праве. Соответственно, где нет спора, там нет спорящих сторон с противоположными интересами. Поэтому она характеризует особое производство как неисковое, одностороннее производство [13].

В российской юридической печати опубликованы труды казахстанских авторов, которые особое исковое производство, признаваемое разновидностью искового производства и известное только постсоветскому Казахстану, изучают как разновидность публичного производства [14, с.204].

Существуют несколько критериев разграничения дел или отнесения их определенной категории. В делах особого искового производства наличествуют стороны в лице административного органа, должностного лица, граждан и юридических лиц, публично-правовой спор и связанное с ним спорное административное правоотношение, а в делах особого производства отсутствуют стороны, спор о праве и спорное правоотношение. Само понятие «особое исковое производство» является собирательным, обобщающее элементы дел искового и неискового производства. Несмотря на это, дела особого искового производства имеют отличия от дел особого производства. Так, если взглянуть на субъектов процессуальных правоотношений, то увидим, что в делах особого искового производства истцами являются только граждане, юридические лица, прокурор. Ответчиками являются орган или должностное лицо. Стороны находятся в вертикальных формах отношений, а не горизонтальных. Соответственно между ними не частноправовой спор, а публично-правовой спор. Характер отношения сторон и характер спора – это те главные критерии отнесения дел к той или иной категории. Неслучайно, в теории гражданского процесса дела, рассматриваемые в порядке особого искового производства, принято называть публично-правовыми, а в действующем законодательстве – административными делами.

Напротив, в делах особого производства на стороне заявителей выступают различные категории субъектов: гражданин, члены его семьи или близкие родственники; прокурор; общественные объединения; орган опеки и попечительства или внутренних дел; психиатрическое лечебное или противотуберкулезное учреждение; организация, оказывающая медпомощь в области психического или психоневрологического здоровья; администрация исправительного учреждения и т. п. Однако в делах особого производства отсутствует сам спор и вторая сторона ответчик. Собственно, поэтому в теории гражданского процесса особое производство принято именовать односторонним бесспорным неисковым производством.

Во исполнение поручений Президента РК от 01 сентября 2022 г., разработан и вынесен на публичное обсуждение проект Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам совершенствования и расширения сферы административной юсти-

ции», который предусматривает исключение Глав 30 и 44 из ГПК РК, с дополнением АППК РК соответствующими Главами[16]. Не исключено, что в скором времени дела об оспаривании законности подзаконного нормативного правового акта, рассматриваемые в особом исковом производстве, а также об установлении неправильностей записей актов гражданского состояния, рассматриваемые в особом производстве, будут подсудны САС.

Нельзя не упомянуть о ст. 9 Гражданского кодекса РК, в которой предусмотрен способ защиты гражданских прав, осуществляемый в суде путем: «признания недействительным или не подлежащим применению не соответствующего законодательству РК акта органа госуправления или местного представительного либо исполнительного органа»[17] . Этот частноправовой способ защиты в ч. 1 ст. 267 ГК РК подразумевает защиту права собственника путем признания недействительности несоответствующего законодательству нормативного или индивидуального акта госоргана или должностного лица. В соответствии с ч. 6 ст. 3 ГК РК «такие акты являются недействительными с момента их принятия и не должны применяться». Особых отличий между этими и теми категориями дел нет, кроме как самого предмета оспаривания: «признания незаконным в порядке ст. 228 ГПК РК» или «недействительным в порядке ч. 1 ст. 267 ГК РК». Кроме того, у них одинаковые юридические последствия, влекущие за собой аннулирование и ничтожность актов, то есть судебную нуллификацию: «признаются "недействительными" или "недействующими" с момента принятия». Думаю, они должны рассматриваться в порядке, установленном АППК РК, по основаниям оспаривания законности подзаконного нормативного правового акта или административного акта.

Нельзя обойти молчанием и то обстоятельство, что законодатель при изложении норм АППК РК использовал бланкетный и отсылочный способы формирования норм, не способствующих выделению административного судопроизводства в качестве самостоятельной процессуальной формы.

Заключение

Исследование показало, что в РК институт административной юстиции по характеру, форме и структуре формируется совершенно по-иному, приобретая новые элементы, вырабатывая собственную модель, несколько отличную от существующих западных моделей. Казахстанский институт административной юстиции в своем формировании и становлении прошел длительный, сложный, запутанный путь до образования на всей территории РК настоящих судов административной юстиции – специализированных административных судов; принятия первого в РК единого кодекса – Административного процедурно-процессуального; формирования новой отрасли публичного права – административного процедурно-процессуального; обособления публично-правовых споров в отдельную категорию дел – административные дела; выделения самостоятельной процессуальной формы реализации судебной власти – административного судопроизводства; различения административно-процессуальной формы защиты прав – административного иска. Какую в итоге модель административной юстиции Казахстан выберет в качестве оптимальной для её национальной правовой системы, а какую отвергнет, посчитав не совместимой с идеей разделения власти и верховенства закона, покажет будущее.

В процессе исследования выявлено, что усиливается роль САС РК, как в разрешении споров между гражданами и госорганами, так и между самими госорганами, расширяется их подсудность, функция осуществления судебного контроля в сфере госуправления и самоуправления смешивается с функцией осуществления правосудия по административным делам. Однако, нельзя сказать, что, рассматривая административные иски, САС осуществляют правосудие по административным делам. При этом, на текущий момент судебный контроль за действиями, бездействиями, решениями, актами должностных лиц и органов, осуществляющих производство по делу об уголовном или административном правонарушении, находится в полномочиях специализированных следственных судов (судей) и судов по административным правонарушениям, в порядке ст. 109 УПК РК и Главы 44 КоАП РК.

[16] *Проект Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования и расширения сферы административной юстиции» // URL: https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14422226&ysclid=liqdgvclgv137702626*

[17] *Гражданский кодекс РК от 27 декабря 1994 года № 268-XIII // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_*

ЛИТЕРАТУРА

1. Сарпеков Р.К. Сравнительно-правовой анализ правового статуса суда в административном судопроизводстве некоторых европейских стран // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2019. - № 4 (58). – С. 15-25.

2. Чепурнова Н.М. Конституционные основы судебной власти / В кн. Конституционные основы, формы и методы государственного управления: науч. изд. / под общ. ред. Н.М. Чепурновой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – С. 7-306.

3. Амангельды А.А. Правовой анализ применения некоторых аспектов административного процедурно-процессуального кодекса в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, 2022. - № 3 (70). – С. 27-38.

4. Панкова О.В. Административное правосудие и административная юстиция в контексте соотношения с правосудием по делам об административных правонарушениях и административной юрисдикцией // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право, 2019. – № 1. – С. 135-139.

5. Сулейменова Г.Ж. Административные суды в судебной системе Республики Казахстан: проблемы организации и правового регулирования // Информационная система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33842955 (дата обращения: 05.05.2023)

6. Аблаева Э.Б. Формирование системы административной юстиции в Республике Казахстан: проблемы и перспективы // Проблемы экономики и юридической практики. – М.: Изд-во «ЮрВАК». - 2017. - № 5. – С. 208-215.

7. Сборник указов и постановлений Временного правительства: Вып. 1 - 2. - Пг., 1917 - 1918. - 2 т. Вып. 2: 5 мая - 24 июля 1917 г. Ч. 1. Отд. I-VIII / Сост. Упр-нием Кодификационной частью. - 1918. - VII, 799 с.

8. Рустамова С.М. Институт административной юстиции в законодательстве Временного правительства // Вестник Дагестанского государственного университета. 2011. Вып. 2. – С. 57-62.

9. Воронов А.Ф. Постановление от 30 мая 1917 года «Положение о судах по административным делам» (или первый Кодекс административного судопроизводства России) // Вестник гражданского процесса, 2022. - № 6. – С. 152-165.

10. Правосудие – это справедливость [Электронный ресурс]: Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на III съезде судей Республики Казахстан от 06 июня 2001 г. Доступ предоставлен Информационной системой «Юрист». Режим доступа: ограниченный. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013364&pos=38;-55#pos=38;-55 (дата обращения: 16.03.2023).

11. Выступление Асанова Ж.К. на международной конференции «Механизмы разрешения инвестиционных и коммерческих споров в Казахстане и ОЭСР», 11 октября 2018 г. // Видеохостинг YouTube. - URL: https://www.youtube.com/watch?v=UBX9AGccgpw (дата обращения: 11.06.2023).

12. Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество [Электронный ресурс]: Послание Главы государства К.К. Токаева от 01 сентября 2022 года народу Казахстана. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Akorda.kz. Режим доступа: свободный. URL: http://president.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 (дата обращения: 30.05.2023).

13. Дуйсенова Ж.М. Особенности рассмотрения дел в порядке особого производства // Информационная система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32987058 (дата обращения: 30.05.2023).

14. Аблаева Э.Б., Енсебаева А.Р., Утанов М.А. Особое исковое производство как разновидность публичного производства // Проблемы экономики и юридической практики. – М.: Изд-во «ЮрВАК». - 2020. Т. 13. - № 1. – С. 204-210.

REFERENCES

1. Sarpekov R.K. Sravnitel'no-pravovoj analiz pravovogo statusa suda v administrativnom sudoproizvodstve nekotoryh evropejskih stran // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, 2019. - № 4 (58). – S. 15-25.

2. Chepurnova N.M. Konstitucionnye osnovy sudebnoj vlasti / V kn. Konstitucionnye osnovy, formy i metody gosudarstvennogo upravlenija: nauch. izd. / pod obshh. red. N.M. Chepurnovoj. – M.: JuNITI-DANA, 2012. – S. 7-306.

3. Amangel'dy A.A. Pravovoj analiz primenenija nekotoryh aspektov administrativnogo procedurno-processual'nogo kodeksa v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan, 2022. - № 3 (70). – S. 27-38.

4. Pankova O.V. Administrativnoe pravosudie i administrativnaja justicija v kontekste sootnoshenija s pravosudiem po delam ob administrativnyh pravonarushenijah i administrativnoj jurisdikciej // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pravo, 2019. – № 1. – S. 135-139.

5. Sulejmenova G.Zh. Administrativnye sudy v sudebnoj sisteme Respubliki Kazahstan: problemy organizacii i pravovogo regulirovanija // Informacionnaja sistema «Jurist». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33842955 (data obrashhenija: 05.05.2023)

6. Ablaeva Je.B. Formirovanie sistemy administrativnoj justicii v Respublike Kazahstan: problemy i perspektivy // Problemy jekonomiki i juridicheskoj praktiki. – M.: Izd-vo «JurVAK». - 2017. - № 5. – S. 208-215.

7. Sbornik ukazov i postanovlenij Vremennogo pravitel'stva: Vyp. 1 - 2. - Pg., 1917 - 1918. - 2 t. Vyp. 2: 5 maja - 24 ijulja 1917 g. Ch. 1. Otd. I-VIII / Sost. Upr-niem Kodifikacionnoj chast'ju. - 1918. - VII, 799 s.

8. Rustamova S.M. Institut administrativnoj justicii v zakonodatel'stve Vremennogo pravitel'stva // Vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta. 2011. Vyp. 2. – S. 57-62.

9. Voronov A.F. Postanovlenie ot 30 maja 1917 goda «Polozhenie o sudah po administrativnym delam» (ili pervyj Kodeks administrativnogo sudoproizvodstva Rossii) // Vestnik grazhdanskogo processa, 2022. - № 6. – S. 152-165.

10. Pravosudie – jeto spravedlivost' [Jelektronnyj resurs]: Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A. Nazarbaeva na III s#ezde sudej Respubliki Kazahstan ot 06 ijunja 2001 g. Dostup predostavlen Informacionnoj sistemoj «Jurist». Rezhim dostupa: ogranichennyj. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013364&pos=38;-55#pos=38;-55 (data obrashhenija: 16.03.2023)

11. Vystuplenie Asanova Zh.K. na mezhdunarodnoj konferencii «Mehanizmy razreshenija investicionnyh i kommercheskih sporov v Kazahstane i OJeSR», 11 oktjabrja 2018 g. // Videohosting YouTube. - URL: https://www.youtube.com/watch?v=UBX9AGccgpw (data obrashhenija: 11.06.2023).

12. Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaja nacija. Blagopoluchnoe obshhestvo [Jelektronnyj resurs]: Poslanie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva ot 01 sentjabrja 2022 goda narodu Kazahstana. Dostup predostavlen internet-resursom Akorda.kz. Rezhim dostupa: svobodnyj. URL: http://president.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130 (data obrashhenija: 30.05.2023)

13. Dujsenova Zh.M. Osobennosti rassmotrenija del v porjadke osobogo proizvodstva // Informacionnaja sistema «Jurist». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32987058 (data obrashhenija: 30.05.2023)

14. Ablaeva Je.B., Ensebaeva A.R., Utanov M.A. Osoboe iskovoe proizvodstvo kak raznovidnost' publichnogo proizvodstva // Problemy jekonomiki i juridicheskoj praktiki. – M.: Izd-vo «JurVAK». - 2020. T. 13. - № 1. – S. 204-210.

УДК 342

К ВОПРОСУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ НАУКИ

Каржаубаев Серик Сеитович
Ведущий научный сотрудник отдела уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, Астана, Республика Казахстан, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. *Наука, как отрасль экономики, всегда нуждается в стимулировании. Первостепенным в этом является стимулированием самих ученых, как наиболее важное звено развития науки. Поэтому необходимо предпринять шаги по совершенствованию законодательства в сфере науки.*

Первое направление совершенствования законодательства является процедура присвоения ученых званий. Сложившаяся практика присвоения ученых званий требует пересмотра, так как затруднена процедурой опубликования научных статей в национальных и международных изданиях и требующая финансовых затрат.

В данной статье автор предлагает предусмотреть четкие критерии присвоения ученого звания. Такими условиями должны быть трудовой стаж в качестве педагогического работника и стаж научной работы более пятнадцати лет в организациях образования и научных организациях. Наряду с этим необходимо наличие научных публикаций, как важного условия «зрелости» ученого. При наличии у ученого таких достижений, необходимо разработать процедуру присвоения научных званий путем ходатайства Ученого совета научной или учебной организации Министерству науки и высшего образования Республики Казахстан.

Вторым направлением совершенствования законодательства является материальное вознаграждение ученых. Действующие надбавки не отвечают принципу справедливости. Наблюдается грубейшая диспропорция в материальных надбавках, порождающая негодование в среде ученых.

Автор в статье предлагает изменить размеры доплат исходя из принципа справедливости и гуманизма, установив разрыв между степенями в пять МРП. Такой подход позволит избежать многих социальных проблем, совершенствовать систему доплат.

Третье направление совершенствования законодательства представлено проблемой продолжительности ежегодного трудового отпуска для ученых. Действующие нормы, также, как и материальные надбавки не отвечают принципу справедливости. Автор предлагает предусмотреть установить продолжительность ежегодного трудового отпуска для докторов наук в пятьдесят шесть календарных дней, для кандидатов наук – сорок девять дней, для докторов философии (PhD) и докторов по профилю – сорок два календарных дня.

Ключевые слова: *наука, права ученых, социальная поддержка ученых, ученые звания, доплата за ученые звания, трудовой стаж, педагогический стаж, стаж работы в научных организациях, ежегодный трудовой отпуск.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМ САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМАСЫН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕСІНЕ

Серік Сейітұлы Қаржаубаев
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және қылмыстық-атқару заңнамасы бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының кандидаты, Астана, Қазақстан Республикасы, e-mail: serikseit@mail.ru

Аннотация. *Экономика саласы ретінде ғылым әрқашан ынталандыруды қажет етеді. Бұл ғылымның дамуындағы ең маңызды буын ретінде ғалымдардың өзін ынталандыру болып табылады. Сондықтан ғылым саласындағы заңнаманы жетілдіру жөнінде қадамдар жасау қажет.*

Заңнаманы жетілдірудің бірінші бағыты ғылыми атақтар беру рәсімі болып табылады. Ғылыми атақтарды берудің қалыптасқан тәжірибесі қайта қарауды талап етеді, өйткені ұлттық және халықаралық басылымдарда ғылыми мақалаларды жариялау процедурасы қиын және қаржылық шығындарды талап етеді.

Бұл мақалада автор ғылыми атақ берудің нақты критерийлерін қарастыруды ұсынады. Мұндай жағдайлар педагог қызметкер ретіндегі еңбек өтілі және білім беру ұйымдары мен ғылыми ұйымдардағы он бес жылдан астам ғылыми жұмыс өтілі болуы тиіс. Сонымен қатар, ғалымның «жетілуінің» маңызды шарты ретінде ғылыми жарияланымдардың болуы қажет. Ғалымда осындай жетістіктер болған жағдайда ғылым министрлігіне ғылыми немесе оқу ұйымының Ғылыми кеңесінің өтініші арқылы ғылыми атақтар беру рәсімін әзірлеу қажет.

Заңнаманы жетілдірудің екінші бағыты ғалымдардың материалдық сыйақысы болып табылады. Қолданыстағы сыйлықақылар әділеттілік қағидатына сәйкес келмейді. Материалдық үстемеақыларда өрескел диспропорция бар, бұл ғалымдар арасында наразылық тудырады.

Мақалада автор әділеттілік пен гуманизм принципіне сүйене отырып, бес АЕК дәрежесі арасындағы алшақтықты белгілей отырып, қосымша ақы мөлшерін өзгертуді ұсынады. Бұл тәсіл көптеген әлеуметтік проблемаларды болдырмайды, қосымша төлемдер жүйесін жетілдіреді.

Заңнаманы жетілдірудің үшінші бағыты ғалымдар үшін жыл сайынғы еңбек демалысының ұзақтығы проблемасымен ұсынылған. Қолданыстағы нормалар, сондай-ақ материалдық үстемелер әділеттілік қағидатына сәйкес келмейді. Автор жыл сайынғы еңбек демалысының ұзақтығын ғылым докторлары үшін күнтізбелік елу алты күн, ғылым кандидаттары үшін – қырық тоғыз күн, философия докторлары (PhD) және бейіні бойынша дәрігерлер үшін – күнтізбелік қырық екі күн белгілеуді ұсынады.

Түйінді сөздер: *ғылым, ғалымдардың құқықтары, ғалымдарды әлеуметтік қолдау, ғылыми атақтар, ғылыми атақтар үшін қосымша ақы, еңбек өтілі, педагогикалық өтілі, ғылыми ұйымдардағы жұмыс өтілі, жыл сайынғы еңбек демалысы.*

ON THE ISSUE OF IMPROVING THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FIELD OF SCIENCE

Karzhaubayev Serik Seitovich
Leading Researcher of the Department of Criminal, Criminal Procedure and Penal Enforcement Legislation of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: serikseit@mail.ru

Abstract. *Science, as a branch of the economy, always needs to be stimulated. The primary thing in this is to stimulate the scientists themselves, as the most important link in the development of science. Therefore, it is necessary to take steps to improve legislation in the field of science.*

The first direction of improving legislation is the procedure for awarding academic titles. The current practice of awarding academic titles requires revision, as it is complicated by the procedure of publishing scientific articles in national and international publications and requires financial costs.

In this article, the author proposes to provide clear criteria for awarding an academic title. Such conditions should be work experience as a teacher and scientific work experience of more than fifteen years in educational organizations and scientific organizations. Along with this, it is necessary to have scientific publications as an important condition for the «maturity» of a scientist. If a scientist has such achievements, it is necessary to develop a procedure for

awarding scientific titles by petition of the Academic Council of a scientific or educational organization to the Ministry of Science.

The second direction of improving legislation is the material remuneration of scientists. The current allowances do not meet the principle of fairness. There is a gross disproportion in material allowances, generating resentment among scientists.

The author in the article proposes to change the size of surcharges based on the principle of justice and humanism, establishing a gap between the degrees of five MCI. This approach will help to avoid many social problems and improve the system of surcharges.

The third direction of improving legislation is represented by the problem of the duration of annual leave for scientists. The current norms, as well as material allowances, do not meet the principle of fairness. The author proposes to provide for setting the duration of annual work leave for doctors of sciences at fifty–six calendar days, for candidates of sciences – forty-nine days, for doctors of philosophy (PhD) and doctors in the profile - forty-two calendar days.

Keyword: *science, rights of scientists, social support of scientists, academic titles, additional payment for academic titles, work experience, teaching experience, work experience in scientific organizations, annual work leave.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_70

Введение

Для развития любого общества и государства важным является наука. Без научных исследований невозможно поступательное движение общества вперед. Всем известна положительная сторона науки и научных исследований и поэтому очень важно всесторонняя поддержка государством науки и научных кадров. Самым важным фактором развития науки в современных условиях является стимулирование труда научных работников.

Достаточное стимулирование труда научных работников направлено прежде всего на мотивацию ученых достигнуть наилучших показателей. Как известно, ученый, которому не надо думать о насущных проблемах, хорошо решает научные задачи и не отвлекается на бытовые проблемы. Данная формула общеизвестна и актуальна во все времена. Достаточно фактов в истории, когда ученые, изобретатели получали определенные льготы от власти. Например, ученые в СССР в 30-50 годы XX века, несмотря на их статус, как «изменников Родины» содержались в специальных лагерях с особым содержанием. Такое содержание было намного лучше, содержания обычных заключенных. Поэтому, налицо научные достижения СССР в те годы.

Основные положения

Сегодняшние реалии заставляют планомерно развивать научные исследования, решать возникающие острые проблемы научными методами. Доподлинно известно, что, применяя научный подход, можно эффективно решать возникающие и сложившиеся проблемы. При этом, финансовые затраты наименее, чем при необдуманном подходе. Говоря о финансовых затратах, следует иметь ввиду, что научный подход намного экономичнее, чем иной подход в решении проблем. Поэтому, думающие о будущем люди стремятся применять научные методы.

В Казахстане сложилась порочная практика оценивания научных кадров посредством наличия у ученых статей в международных рецензируемых научных журналах. Данная практика сложилась на основании Приказа Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 марта 2011 года № 128 «Об утверждении Правил присвоения ученых званий (ассоциированный профессор (доцент), профессор» (далее – Правила присвоения ученых званий).

Среди ученых сложилось негативное отношение к такой системе, которая не способствует развитию науки и творчества. По мнению О.Н. Римской, С.Н. Науменко, существующая оценка труда ученных, в целях присвоения им ученых званий, основана на подсчете количества публикаций в изданиях, рекомендованных уполномоченным органом в сфере образования. Такая система не только не способствует развитию науки, но и вызывает противоположный эффект среди ученых. Также они считают, что такая система, действует только временно, но не способна повышать качество и результативность научных кадров [1].

Факты о том, что незаслуженно присваиваются научные звания стали все чаще обсуждаться в социальных сетях. Вольное сообщество экспертов провело свое рас-

следование и пришло к выводу о том, что система присвоения научных званий стало порочным. Ведущую роль в этой системе играют не научные достижения, а влияние. Такое влияние исходит со стороны самих научных руководителей, всякого рода бизнесменов и политиков. Данная категория лиц, не утруждают себя научной работой, а всего лишь дают денежные средства, это в лучшем случае, для опубликования научных публикаций[1].

Изучая проблему присвоения научных званий, сообщество «Диссернет» пришло к выводу, что мошенники от науки преобладают в тех сферах, которые отстают от мировых. Так, например, наибольшее число присвоенных званий было в сфере экономики. Второе место заняла такая сфера как педагогика. Третье место досталось сфере права. Далее разместились такие науки как медицина, политология, технические и социальные науки. Практически не представлены естественные науки[2].

Все эти факты свидетельствую о наличии проблем в присвоении ученых званий. Сложившаяся порочная практика не способна поднять на новый уровень науку в Казахстане. Бездействие власти в лице уполномоченного органа в сфере науки свидетельствует о недостаточной проработанности данного вопроса.

Второй аспект этой проблемы состоит в том, что для такой публикации требуется не только сама публикация, но и финансовая поддержка. Политика многих рецензируемых научных журналах исходит из финансовой возможности автора опубликовать свою научную статью. Только после оплаты редакционных услуг, редакция журнала начинает процесс публикации. Не секрет, что такая услуга редакций рецензируемых научных журналах достигает суммы, которая является не подъемной для многих ученых. Такой барьер отпугивает многих ученых от публикации своих статей. Соответственно, данная проблема остается не решенной и не решаемой в масштабах страны.

Кроме того, еще одним барьером для публикации в рецензируемых международных научных журналах является сроки опубликования. Многие журналы, ввиду наличия большого количества заявок, могут годами не опубликовывать материал. Такая ситуация еще сильнее усугубляет положение ученых, которые заплатили за редакционные услуги, но в виду загруженности редакции не могут опубликовать в ближайшие сроки.

Что касается наличия публикаций в отечественных журналах, то ситуация в данном направлении также остается напряженной. Уполномоченный орган в сфере науки усилил требования к журналам, рекомендованных органом. Для многих журналов такие требования стали невозможными в силу разных обстоятельств, что привело к сокращению отечественных журналов, рекомендованных уполномоченным органом в сфере науки. Соответственно возникла проблема, опубликования научных статей в этих журналах, которая заключается в наличии загруженности эти журналов. Такая загруженность сказывается на количестве публикаций и сложности для ученых.

Методы и материалы

При написании статьи были использованы общие научные методы исследования, такие как анализ, обобщение. Наряду с ними применялись частные научные методы, такие как метод правового анализа, моделирования и прогнозирования. Научные воззрения ученых подкреплялись общедоступными данными.

Результаты. Обсуждение

Все эти проблемы остаются нерешенными и требуют скорейшего их решения. В юридической литературе встречаются пути решения этих проблем. Так по мнению С.А. Белоусова, В.В. Ныркова, решение проблемы присвоения ученых званий возможно путем ходатайства ученного совета научной организации или высшего учебного заведения перед Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан. Преимущество такой системы налицо, и оно может положительно отразиться на положении ученого. Законность такого ходатайства основано на тайном голосовании членов ученого совета и наличии научных публикаций претендентов [2].

По мнению Н.В. Бухаровой возможно применение существующей системы присвоения ученых званий, при наличии стимулирования труда ученых, путем доплат

[1] *Жулики и воры в науке: рецепты борьбы с фальшивыми учёными // https://www.sbras.info/articles/sciencestruct/zhuliki-i-vory-v-nauke-retsepty-borby-s-falshivymi-uchenymi (дата обращения: 25.09.2023 г.).*

[2] *Некоторые наблюдения в области фальсификации научно-квалификационных работ в России // https://dissernet.org/media/nekotoryye_nablyudeniya_v_oblasti_fal_sifikatsii_nauchno_kvalifikatsionnykh_rabot_v_rossii (дата обращения: 26.09.2023 г.).*

к основной заработной плате в качестве оплат редакционных услуг [3]. Действительно, проблема опубликования научных статей в международных рецензируемых научных журналах, а также в журналах, рекомендованных уполномоченным органом в сфере науки упирается в финансовые вопросы. Оплата таких услуг в виде надбавок к заработной плате мотивирует ученых публиковать свои научных статьи в таких журналах.

Однако, при этом данный подход подвержен риску, когда все выделенные доплаты не смогут достичь своей цели в виду усиливающейся девальвации тенге и постоянного роста цен на товары и услуги. Поэтому, такой подход может не оправдать себя. Кроме того, постоянные проблемы с финансированием науки не позволят выделять значительные финансовые средства на данную статью расходов. Наиболее эффективным средством решения проблем, может стать ходатайство ученых советов перед Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан о присвоении ученого звания.

Присвоение ученого звания возможно при наличии определенных условий. Такими условиями должны быть трудовой стаж в качестве педагогического работника и стаж научной работы. Как правило, педагогический трудовой стаж и стаж работы в научных учреждениях свидетельствует о достаточной квалификации ученого, преподавателя. Постоянное преподавание и следование новом направлениям для эффективного преподавания прибавляют знаний и повышают уровень квалификации. Данный фактор является наиболее важным, так как жизненный опыт намного ценнее чем приобретенные знания.

В юридической литературе бытует мнение о необходимости стимулирования ученых, имеющих стаж работы в учебных и научных заведениях. Так по мнению С.С. Каржаубаева, необходимо предусмотреть нормы о возможности присвоения ученого звания профессор при наличии трудового стажа более пятнадцати лет в организациях образования и научных организациях [4].

Второе условие – наличие публикаций. Публикации являются еще одним важным условием. Именно путем опубликования своих научных разработок и своего видения решения проблем происходит самосовершенствование ученого, формирование его внутренней позиции. Ученый, тем и отличается от официальных должностных лиц, что имеет свое видение. Такое видение иногда может расходится с официальным мнением. Наличие таких взглядов не только не подрывает основы государственности, но и служит альтернативным решением проблем. Поэтому, всегда важно иметь несколько альтернативных мнений, так как при таком подходе возможно принять самое верное решение.

На основе указанных фактов и воззрений ученых можно прийти к выводу о необходимости присвоения научных званий путем ходатайства Ученого совета научной или учебной организации к Министерству науки и высшего образования Республики Казахстан о присвоении.

Второй аспект стимулирования научных кадров заключается в наличии доплат за ученые звания. Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан разработан проект закона, предусматривающий доплаты за ученные звания. Анализ предлагаемых норм выявил наличие определенных социальных проблем. Само по себе задумка органа-разработчика направлена на поддержку ученых. Однако, данные нормы недостаточно проработаны. Ранее действующие нормы, отвечали принципу справедливости и пропорциональности. Существовала единая градация по уровню научной степени. Предлагаемые нормы существенно расширили уровни научной степени. Предлагается существенно увеличить надбавки ученым имеющим степень доктора наук и звание профессора до 50 месячных расчетных показателей (далее – МРП). При этом кандидатам наук, докторам философии (PhD), докторам по профилю при отсутствии ученого звания надбавка за ученую степень сохраняется в размере семнадцати МРП. Такой диапазон является существенным, и составляет тридцать три МРП. В пересчете на тенге составляет сто тринадцать тысяч восемьсот пятьдесят тенге. Довольно-таки существенная сумма. Такая существенная разница в доплатах не способна стимулировать науку и научных работников. Напротив, такой неравенство способно вызвать обратный эффект. По мнению С.С. Каржаубаева, предлагаемые доплаты не отвечают принципу справедливости и пропорциональности при вознаграждении [4].

Анализ кадрового состава научных и учебных заведений показывает, что большинство ученых составляют кандидаты наук, не имеющих научных званий. Отсутствие научных званий объясняется отсутствием необходимости их получения. Исторически так сложилось, что надбавки

предоставлялись только за наличие ученых степеней. Длительное время существовала градация на докторов наук, кандидатов наук. Доктора философии (PhD) и доктора по профилю приравнивались к кандидату наук.

Принятие норм, предусматривающий такие надбавки усилит социальную напряженность. Кроме того, возможно создание условий для усиления коррупционности, так как предлагаемые надбавки являются существенными и не исключают риск злоупотребления должностными лицами, своих полномочий. С.С. Каржаубаев предлагает изменить размеры доплат исходя из принципа справедливости и гуманизма, установив разрыв между степенями в пять МРП [4]. Такой подход позволит избежать многих социальных проблем, совершенствовать систему доплат.

Следующим направлением социальной поддержки ученых является продолжительность ежегодного трудового отпуска. О необходимости субъектной дифференциации в зависимости от эмоционального и умственного напряжения для увеличения продолжительного трудового отпуска в юридической литературе говорилось много. По мнению Л.П. Степановой, А.Д. Анучкиной, утверждали, что в трудовое или специальное законодательство должны быть введены нормы, предусматривающие более продолжительный трудовой отпуск для отдельных профессий в зависимости от эмоционального и умственного напряжения [5]. Что касается трудового отпуска для ученых, то по мнению многих ученых, необходимо единообразное применение. Так, по мнению Г.С. Скачковой, внесение изменений в законодательство, предоставляющее созданию оптимального трудового режима, способствует мотивации ученых [6].

Медицинские показатели также свидетельствуют о необходимости предоставления более длительного периода отпуска для восстановления трудоспособности ученых. Исследование, проводимое компанией Draugiem Group, показало, что человек не может постоянно находится на уровне постоянной трудоспособности. Более того, человеческий мозг нуждается в отдыхе[3]. Интеллектуальная деятельность ученных напрямую связана с мозговой деятельностью и поэтому ученным необходим продолжительный отпуск. Действительно, наличие продолжительного трудового отпуска позволяет ученым восстановить силы для дальнейшей плодотворной работы. В Казахстане действует норма, согласно которой для докторов наук предусмотрен ежегодный трудовой отпуск в пятьдесят шесть календарных дней. Для кандидатов наук, докторов философии (PhD) и докторов по профилю предусмотрен ежегодный трудовой отпуск в сорок два календарных дня. Так, согласно статье 13 Закона Республики Казахстан «О науке» от 18 февраля 2011 года научным работникам, предоставляется оплачиваемый ежегодный трудовой отпуск продолжительностью пятьдесят шесть календарных дней для докторов наук, сорок два календарных дня для кандидатов наук, докторов философии (PhD), докторов по профилю, тридцать пять календарных дней для иных научных работников с выплатой пособия на оздоровление в пределах имеющихся у них средств на оплату труда в размере одного должностного оклада[4]. Различие между этими сроками составляет четырнадцать дней, что составляет две недели. Это срок является значительным и вызывает массу вопросов.

Первый вопрос, связан с тем, в каких целях предоставляется такие разные по продолжительности отпуска. Вразумительного ответа можно и не ожидать. Если исходить из того, что доктора наук больше заняты и на них больше возлагается нагрузки, то данный аргумент не выдерживает никакой критики. Достаточно часто, на практике, встречаются случаи, когда кандидаты наук и доктора наук имеют одинаковую нагрузку. Следовательно, в чем такое значительное расхождение в их продолжительности. Такое расхождение имеет и свои недостатки. Важным недостатком является то, что оно вызывает непонимание со стороны кандидатов наук. Кроме того, способствует обострению социальной напряженности. В целях дифференциации, исходя из принципа справедливости, необходимо минимизировать такой разрыв в продолжительности сроков трудового отпуска. Предлагается предусмотреть разрыв в семь дней.

Исходя из вышеизложенного можно установить продолжительность ежегодного трудового отпуска для докторов наук в пятьдесят шесть календарных дней. Для кандидатов наук – сорок девять дней, для докторов философии (PhD) и докторов по профилю – сорок два календарных дня.

Предложенный разрыв между продолжи-

[3] *Точное количество времени для ежедневного труда // https://habr.com/ru/companies/mbaconsult/articles/285946/*

[4] *Закон Республики Казахстан «О науке» от 18 февраля 2011 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000407*

тельностью ежегодного трудового отпуска в семь дней является наиболее удачным по ряду причин. К таковым можно отнести дифференциацию степени ученого и вклада в научные исследования.

Заключение

На основе вышесказанного можно сделать вывод о необходимости совершенствования законодательства в области науки, позволяющее стимулировать труд ученых. Важным условием поддержки ученых должны стать присвоение ученого звания. При этом необходимо предусмотреть четкие критерии присвоения ученого звания. Такими условиями должны быть трудовой стаж в качестве педагогического работника и стаж научной работы более пятнадцати лет в организациях образования и научных организациях. Наряду с этим необходимо наличие научных публикаций, как важного условия «зрелости» ученого. При наличии у ученого таких достижений, необходимо разработать процедуру присвоения научных званий путем ходатайства Ученого совета научной или учебной организации Министерству науки и высшего образования Республики Казахстан.

Само по себе присвоение научных званий без соответствующего материального вознаграждения не способствует стимулированию ученых. Необходимы нормы, предусматривающие надбавки за наличие ученых званий. Поэтому предлагается изменить размеры доплат исходя из принципа справедливости и гуманизма, установив разрыв между степенями в пять МРП. Такой подход позволит избежать многих социальных проблем, совершенствовать систему доплат.

Важным, для труда ученых, также является продолжительность трудового отпуска. Нормы действующего законодательства предусматривают различие в продолжительности трудового отпуска для отдельных категорий ученых. Такой подход не всегда оправдан и справедлив и, следовательно, необходимо установить продолжительность ежегодного трудового отпуска для докторов наук в пятьдесят шесть календарных дней для кандидатов наук – сорок девять дней, для докторов философии (PhD) и докторов по профилю – сорок два календарных дня. Предложенный разрыв между продолжительностью ежегодного трудового отпуска в семь дней является наиболее удачным по дифференциации степени ученого и вклада в научные исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Римская О.Н., Науменко С.Н. Стимулирование труда научных работников отраслевого научно-исследовательского института // https://cyberleninka.ru/article/n/stimulirovanie-truda-nauchnyh-rabotnikov-otraslevogo-nauchno-issledovatelskogo-instituta (дата обращения: 25.09.2023 г.).

2. Белоусов С.А., Ныркова В.В. Механизм оценки научной квалификации посредством института присвоения ученых званий: проблемные аспекты и анализ возможных вариантов совершенствования // https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-otsenki-nauchnoy-kvalifikatsii-posredstvom-instituta-prisvoeniya-uchenyh-zvaniy-problemnye-aspekty-i-analiz-vozmozhnyh (дата обращения: 27.09.2023 г.).

3. Бухарова Н.В. Особенности стимулирования труда научных работников // https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-stimulirovaniya-truda-nauchnyh-rabotnikov (дата обращения: 28.09.2023 г.).

4. Каржаубаев С.С. К вопросу об усилении статуса ученых в Казахстане // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35325058&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 02.10.2023 г.).

5. Степанова Л.П., Анучкина А.Д.О правовом регулировании удлиненного отпуска // https://cyberleninka.ru/article/n/o-pravovom-regulirovanii-udlinennogo-otpuska (дата обращения: 02.10.2023 г.).

6. Скачкова Г.С. Инновации и труд ученых (научных работников) // https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-i-trud-uchenyh-nauchnyh-rabotnikov (дата обращения: 03.10.2023 г.).

REFERENCES

1. Rimskaja O.N., Naumenko S.N. Stimulirovanie truda nauchnyh rabotnikov otraslevogo nauchno-issledovatel'skogo instituta // https://cyberleninka.ru/article/n/stimulirovanie-truda-nauchnyh-rabotnikov-otraslevogo-nauchno-issledovatelskogo-instituta (data obrashhenija: 25.09.2023 g.).

2. Belousov S.A., Nyrkov V.V. Mehanizm ocenki nauchnoj kvalifikacii posredstvom instituta prisvoenija uchenyh zvanij: problemnye aspekty i analiz vozmozhnyh variantov sovershenstvovanija // https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-otsenki-nauchnoy-kvalifikatsii-posredstvom-instituta-prisvoeniya-uchenyh-zvaniy-problemnye-aspekty-i-analiz-vozmozhnyh (data obrashhenija: 27.09.2023 g.).

3. Buharova N.V. Osobennosti stimulirovanija truda nauchnyh rabotnikov // https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-stimulirovaniya-truda-nauchnyh-rabotnikov (data obrashhenija: 28.09.2023 g.).

4. Karzhaubaev S.S. K voprosu ob usilenii statusa uchenyh v Kazahstane // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35325058&pos=6;-106#pos=6;-106 (data obrashhenija: 02.10.2023 g.).

5. Stepanova L.P., Anuchkina A.D.O pravovom regulirovanii udlinennogo otpuska // https://cyberleninka.ru/article/n/o-pravovom-regulirovanii-udlinennogo-otpuska (data obrashhenija: 02.10.2023 g.).

6. Skachkova G.S. Innovacii i trud uchenyh (nauchnyh rabotnikov) // https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsii-i-trud-uchenyh-nauchnyh-rabotnikov (data obrashhenija: 03.10.2023 g.).

ZQAI

УДК 004.8

ВНЕДРЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЗАКОНОТВОРЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ, РИСКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аубакирова Индира Ураловна
Доктор юридических наук, Associate professor Maqsut Narikbayev University, Республика Казахстан, г. Астана;
e-mail: i_aubakirova@kazguu.kz

Молдабеков Бекболат Серикович[1]
Магистрант Maqsut Narikbayev University, Республика Казахстан, г. Астана;
e-mail: moldabekov-b@mail.ru

Аннотация. *В данной статье исследуются возможности использования потенциала искусственного интеллекта в процессе подготовки законов. На основе изучения трудов зарубежных исследователей выявляются смысловые нюансы понятия искусственного интеллекта. Внимание автора сосредоточивается также на изучении особенностей внедрения в деятельность субъектов законодательного процесса в различных странах технологии искусственного интеллекта. Обосновывается, что данная технология может повышать эффективность правотворческой деятельности, поскольку позволяет ее существенно автоматизировать и упростить.*

В статье особое внимание уделено инновационным направлениям развития законотворческой деятельности, которые диктуются вызовами, стоящими перед правовыми системами современных государств. Сегодня высокая интенсивность социальных процессов и динамичность общественных отношений обусловливает необходимость своевременного реагирования субъектов законотворческого процесса, в том числе с использованием цифровых технологий. В выявлении перемен в потребностях общества и обработке соответствующего информационного массива большая роль может принадлежать искусственному интеллекту, что ставит на повестку дня вопрос об его эффективном правовом регулировании. Закрепление норм, касающихся искусственного интеллекта, поможет обеспечить прозрачность всех стадий законодательного процесса, сделать текст законов более структурированным, исключить противоречия и ошибки. Особая значимость внедрения данной технологии заключается в минимизации рисков и субъективного фактора при разработке проектов законов.

Следовательно, рассматривается тенденция развития использования новейших технологий для автоматизации работы правовой системы Казахстана, а также потенциальные перспективы внедрения искусственного интеллекта в законотворческую деятельность. В статье охватываются позитивные и негативные риски внедрения искусственного интеллекта в законотворческую деятельность.

Ключевые слова: *законотворчество, правовое регулирование искусственного интеллекта, инновационные правовые технологии, цифровизация права.*

ЗАҢ ШЫҒАРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЕНГІЗУ: ЗАМАНАУИ СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР, ТӘУЕКЕЛДЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

Индира Оралқызы Әубәкірова
Заң ғылымдарының докторы, Maqsut Narikbayev University, Associate professor, Қазақстан Республикасы, Астана қ;
e-mail: i_aubakirova@kazguu.kz

1 Автор для корреспонденции

Бекболат Серікұлы Молдабеков
М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ университетінің магистранты,
Қазақстан Республикасы, Астана қ;
e-mail: moldabekov-b@mail.ru

Аннотация. *Бұл мақалада заңдарды дайындау процесінде жасанды интеллект әлеуетін пайдалану мүмкіндіктері зерттеледі. Шетелдік зерттеушілердің еңбектерін зерделеу негізінде жасанды интеллект ұғымының мағыналық (семантикалық) нюанстары анықталады. Автордың назары сондай-ақ әртүрлі елдердегі заңнамалық процесс субъектілерінің қызметіне жасанды интеллект технологиясын енгізу ерекшеліктерін зерттеуге бағытталған. Бұл технология заң шығару қызметінің тиімділігін арттыра алады, өйткені ол оны барынша автоматтандыруға және жеңілдетуге мүмкіндік береді.*

Мақалада қазіргі заманғы мемлекеттердің құқықтық жүйелерінің алдында тұрған сын-қатерлерге байланысты заң шығару қызметін дамытудың инновациялық бағыттарына ерекше назар аударылады. Бүгінгі таңда әлеуметтік процестердің жоғары қарқындылығы және қоғамдық қатынастардың серпінділігі заң шығару процесінің субъектілеріне, оның ішінде цифрлық технологияларды пайдалана отырып, уақтылы ден қою қажеттілігін анықтайды. Қоғамның қажеттілігін өзгерістерді анықтауда және тиісті ақпараттық массивті өңдеуде жасанды интеллект ауқымды рөл атқара алады, бұл оны тиімді құқықтық реттеу туралы мәселені күн тәртібіне қояды. Жасанды интеллектке қатысты нормаларды бекіту заң шығару процесінің барлық кезеңдерінің ашықтығын қамтамасыз етуге, заңдардың мәтінін неғұрлым құрылымды етуге, қайшылықтар мен қателіктерді болдырмауға ықпал етеді. Бұл технологияны енгізудің ерекше маңыздылығы заң жобаларын әзірлеу кезінде тәуекелдер мен субъективті факторды азайту болып табылады.

Демек, Қазақстанның құқықтық жүйесінің жұмысын автоматтандыру үшін жаңа технологияларды пайдалану даму үрдісі, сондай-ақ заң шығару қызметіне жасанды интеллектті енгізудің әлеуетті перспективалары қарастырылуда. Мақалада заң шығару қызметіне жасанды интеллектті енгізудің оң және теріс тәуекелдері қамтылған.

Түйінді сөздер: *заң шығару, жасанды интеллектті құқықтық реттеу, инновациялық құқықтық технологиялар, құқықты цифрландыру.*

THE INTRODUCTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN LAWMAKING: MODERN CHALLENGES, RISKS AND PROSPECTS

Aubakirova Indira Uralovna
Doctor of Law, Associate Professor, Maqsut Narikbayev University,
Republic of Kazakhstan, Astana city;
e-mail: i_aubakirova@kazguu.kz

Moldabekov Bekbolat Serikovich
Master's student of Maqsut Narikbayev University,
Republic of Kazakhstan, Astana city;
e-mail: moldabekov-b@mail.ru

Abstract. *This article explores the possibilities of using the potential of artificial intelligence in the process of preparing laws. Based on the study of the works of foreign researchers, the semantic nuances of the concept of artificial intelligence are revealed. The author's attention is also focused on studying the features of the introduction of artificial intelligence technology into the activities of subjects of the legislative process in various countries. It is proved that this technology can increase the efficiency of law-making activities, since it allows it to be significantly automated and simplified.*

The article pays special attention to innovative areas of development of legislative activity, which are dictated by the challenges facing the legal systems of modern states. Today, the high intensity of social processes and the dynamism of public relations necessitates the timely response

of subjects of the legislative process, including through the use of digital technologies. Artificial intelligence can play a big role in identifying changes in the needs of society and processing the relevant information array, which puts on the agenda the question of its effective legal regulation. The consolidation of norms related to artificial intelligence will help ensure transparency of all stages of the legislative process, make the text of laws more structured, and eliminate contradictions and errors. The special importance of the introduction of this technology lies in minimizing risks and the subjective factor in the development of draft laws.

Consequently, the trend of the development of the use of the latest technologies to automate the work of the legal system of Kazakhstan, as well as the potential prospects for the introduction of artificial intelligence into lawmaking activities, is considered. The article covers the positive and negative risks of introducing artificial intelligence into lawmaking.

Keywords: *lawmaking, legal regulation of artificial intelligence, innovative legal technologies, digitalization of law.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_78

Введение

В наши дни внедрение технологии искусственного интеллекта (ИИ) становится мейнстримом во многих сферах жизнедеятельности общества. О том, что широкое применение искусственного интеллекта в Казахстане может стать важным шагом для развития республики, отметил Глава государства Касым-Жомарт Токаев на пленарной сессии цифрового форума Digital Bridge, проходившей в октябре прошлого года. По его мнению, технология искусственного интеллекта является такой же революционной, какими в свое время были электричество и интернет.

Понимание огромного потенциала ИИ для оптимизации политических, правовых, экономических, социальных и иных процессов обусловливает стремление исследователей и практиков лучше познать его особенности и последствия использования. В парламентской среде многих современных государств наблюдается повышенный интерес к данной технологии, поскольку, во-первых, вопросы законотворческой деятельности напрямую влияют на правовое регулирование общественных отношений, связанных с ним, и, во-вторых, использование ИИ может сыграть важную роль в вопросах повышения эффективности законотворческих процедур.

Следует отметить, технология ИИ – изобретение далеко не сегодняшнего дня. Еще в научной литературе начала 90-х годов исследователями технология искусственного интеллекта определялась как «научно-техническое направление, в рамках которого ставятся и решаются задачи по аппаратному и программному моделированию видов человеческой деятельности, которые относятся к интеллектуальным» [1].

Сегодня в той или иной степени большинство гаджетов и иных технических устройств, без которых уже трудно представить нашу повседневную жизнь, использует искусственный интеллект, что обусловливает необходимость его релевантного правового регулирования. При этом в юридическом дискурсе все еще не сложилось единое понятие искусственного интеллекта.

В юридической литературе справедливо отмечается, что данный термин появился в связи и как нечто противоположное термину «естественный интеллект». Так, по мнению В.Б. Наумова и Г.Г. Камаловой, «со времени введения в научный оборот и по сегодняшний день определение базового понятия «искусственный интеллект» строится на дихотомии понятий «естественный интеллект» («интеллект») и «искусственный интеллект». Это выявляет их необходимую взаимосвязь, позволяет преодолеть ограниченность формально-логического метода права и непротиворечиво отразить в теоретическом построении диалектические основы регулирования» [2].

И.В. Понкин и А.И. Редькина рассматривают данную технологию как «искусственную сложную кибернетическую компьютерно-программную систему с когнитивно-функциональной архитектурой и собственными или релевантно доступными вычислительными мощностями, обладающую свойствами субстантивности (включая определенную правосубъектность и автономность), элаборативной операциональностью, высокоуровневыми возможностями восприятия и моделирования окружающих образов, самореферентно принимающую и реализующую решения, анализирующую и понимающую свое поведение и опыт, са-

мостоятельно моделирующую и корригирующего алгоритмы действий, воспроизводящую когнитивные функции (включая связанные с глубинным самообучением), способную самореферентно адаптировать свое поведение и осуществлять омологацию себя и подсистем» [3]. Как можно заметить, данная формулировка содержит узкоспециальные термины. Вместе с тем, обращает в ней на себя внимание указание на такие существенные признаки, как наличие «определенной правосубъектности и автономности», а также способности «самореферентно принимать и реализовать решения», «адаптировать свое поведение».

Из сказанного можно заключить, искусственный интеллект – это технология (совокупность технологий), воспроизводящая определенные свойства нейронных связей, характерные для функционирования человеческого разума. Она предполагает создание такого алгоритма, которым закладывается способность автономного реагирования на внешние импульсы (команды). К примеру, автомобиль марки «Tesla» предполагает использование нейронных сетей, с помощью которых будет производиться генерация кода. Данное новшество связано с тем, что невозможно запрограммировать вручную все возможные ситуации на дороге. Вследствие этого, базовые операции (поддержание скорости, смена полосы, реакции на препятствие и т.п.), как и ранее, программируются вручную, а обработка данных с датчиков возлагается на искусственный интеллект[2].

Все это свидетельствует, что внедрение ИИ в различные отрасли приобретает характер конкуренции с интеллектом человека, что обусловливает необходимость понимания всех плюсов и минусов этого процесса. Безусловно, данная технология создает более благоприятные условия для жизни человека. Вместе с тем, с интеграцией искусственного интеллекта в общественные отношения актуализируется и потребность в их регулировании и предупреждении возможных юридических проблем, которые придется решать, в том числе в законотворческом процессе. Субъектам законодательной инициативы и разработки законопроектов необходимо исходить из баланса возможностей и рисков использования ИИ, в особенности в вопросах, касающихся прав человека, верховенства закона и демократии. Новую технологию следует адаптировать к законотворческой деятельности так, чтобы она отвечала на современные вызовы, становилась эффективнее, но при этом не нивелировала базовые конституционные принципы и нормы.

Материалы и методы

Материалами для данной статьи стали труды казахстанских и российских ученых, исследовавших вопросы искусственного интеллекта и использования этого термина в области права, а также правовом регулирование данного объекта. Изучены международный опыт применения ИИ в законотвореском процессе, а также нормы законодательства зарубежных стран в правовом регулировании ИИ.

В ходе исследования использовались сравнительно-правовой, аналитический, логический и структурно-функциональный методы научного познания.

Результаты и обсуждение

Стремительное вторжение в повседневную жизнь общества технологии ИИ поставило на повестку дня вопрос о необходимости ее релевантной регламентации с учетом накопленного опыта и возможных правовых последствий. Положительные и негативные стороны внедрения искусственного интеллекта активно обсуждаются и учитываются в зарубежных парламентских средах. Рядом парламентов к настоящему времени накоплен определенный опыт по использованию ИИ. Так, Сенат Италии использует искусственный интеллект для классификации законов и поправок в них, проверки текстовых, но и семантических сходств, а также выявления связанных законопроектов, на которые поправки могут аналогичным образом повлиять[3]. Парламент Южной Африки использует чат-бот для оказания помощи членам парламента в предоставлении парламентской информации, например, о статусе конкретного законопроекта, резолюции, вопроса или процесса надзора. Чат-бот основывается на технологии диалогового интерфейса, а также на обработке естественного языка (NLP). Палата представителей Нидерландов внедрила систему «Speech2Write», которая включает в себя функции автома-

[2] *Tesla Autopilot / Encyclopedia, Science News & Research Reviews https://academicaccelerator.com/encyclopedia/tesla-autopilot (Date of reference: 15.11.2023)*

[3] *How AI helps the Italian Senate manage amendments / Inter-Parliamentary Union, 6 October 2022 https://www.ipu.org/innovation-tracker/story/how-ai-helps-italian-senate-manage-amendments (Date of reference: 20.11.2023)*

тического распознавания речи и автоматического редактирования, которые могут вносить грамматические исправления либо предлагать решения по редактированию. Палата представителей Конгресса США представила инструмент искусственного интеллекта для автоматизации процесса анализа различий между законопроектами, поправками и действующими законами, помогая сотрудникам законодательных органов легче увидеть влияние поправочных положений, содержащихся в законопроектах, которые они продвигают через законодательный процесс. Используя технологию NLP, этот инструмент способен толковать фрагменты правовых норм, содержащихся в законопроектах, при этом взаимосвязь улучшается по мере того, чем чаще технология используется[4].

В США за 2023 год законодатели как минимум в 24 штатах и округе Колумбия представили законопроекты, связанные с ИИ, и как минимум 14 штатов приняли резолюции или приняли законы по его регулированию[5]. Но при этом общефедерального акта, регулирующего данные правоотношения, по сей день еще не принято.

Интересен опыт Бразилии. Здесь в ноябре 2023 года в городе Порту-Алегри был принят закон, созданный ChatGPT по запросу члена законодательного органа Рамиро Росарио, и который был адаптирован с учетом норм законодательства страны. Только после того, как закон уже приняли, всем стало известно, что он был подготовлен искусственным интеллектом[6].

Рассматривая российскую практику регулирования искусственного интеллекта, следует остановиться на Указе Президента РФ от 10 октября 2019 г. № 490 «О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации»[7]. В пункте 5а статьи 1 данного Указа искусственный интеллект определяется как «комплекс технологических решений, позволяющий имитировать когнитивные функции человека (включая самообучение и поиск решений без заранее заданного алгоритма) и получать при выполнении конкретных задач результаты, сопоставимые, как минимум, с результатами интеллектуальной деятельности человека». Закрепляется, что данный комплекс включает в себя информационно-коммуникационную инфраструктуру, программное обеспечение (в том числе, в котором используются методы машинного обучения), процессы и сервисы по обработке данных и поиску решений.

Для понимания юридических нюансов регулирования сферы искусственного интеллекта следует учесть международный опыт, прежде всего, Евросоюза.

Примечательно, что в Резолюции Европарламента от 16 февраля 2017 года 2015/2013(INL) упоминаются «три законы Азимова». Сам по себе факт, что нормативный акт основывается на принципах, сформулированных автором литературного произведения фантазийного жанра, является интересным прецедентом. Иными словами, соответствующих правоотношений еще нет, но при этом законодатель закрепляет нормы, касающиеся их регулирования[8] .

В 2020 году ПАСЕ приняла ряд резолюций с рекомендациями по минимизации рисков, связанных с использованием ИИ в направлениях, которые оказывают влияние на права человека, демократию и верховенство закона[9]. В апреле 2021 года Европейская комиссия разработала нормативную базу ЕС для ИИ и представила проект закона[10]. После этого стали реализовываться процедуры соответствующих инстанций по его принятию. Комиссия исходила из того, что необходимо закрепить в законопроекте четкое понятие системы ИИ, учитывая, что это определение имеет «решающее значение

---

[4] Artificial Intelligence: Innovation in parliaments / Inter-Parliamentary Union. February 12,2020 URL: https://www.ipu.org/innovation-tracker/story/artificial-intelligence-innovation-in-parliaments (Date of reference: 09.11.2023)

[5] What is artificial intelligence? Legislators are still looking for a definition / The Missouri Independent. October 9,2023 URL: https://missouriindependent.com/2023/10/09/what-is-artificial-intelligence-legislators-are-still-looking-for-a-definition/ (Date of reference: 28.11.2023)

[6] В Бразилии приняли закон, который сгенерировал ChatGPT 02.12.23 г / сайт сообщества IT специалистов. URL: https://habr.com/ru/news/777994/3 (Дата обращения: 06.12.2023)

[7] О развитии искусственного интеллекта в Российской Федерации: Указ Президента Российской Федерации от 10.10.2019 г. № 490 URL: http://www.kremlin.ru/acts/bank/44731 (Дата обращения: 16.12.2023)

[8] Нормы гражданского права о робототехнике: Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 года (2015/2013(INL)). URL: https://robotrends.ru/images/1725/66137/201706722_Resolution_and_Charter_EU_RoboTrendsru.pdf https://robotrends.ru/images/1725/66137/201706722_Resolution_and_Charter_EU_RoboTrendsru.pdf 11 (Дата обращения: 25.11.2023)

[9] Artificial intelligence: Ensuring respect for democracy, human rights and the rule of law / Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2020. URL: https://pace.coe.int/en/pages/artificial-intelligence (Date of reference:14.12.2023)

[10] A European approach to artificial intelligence, 2021 / European Commission. URL: https: //digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/european-approach-artificial-intelligence., retrieved May 05, 2022. (Date of reference: 12.12.2023)

для распределения юридических обязанностей в рамках новой структуры ИИ». Статья 3(1) указанного законопроекта гласит, что система искусственного интеллекта – это программное обеспечение, разработанное с использованием специфичных методов и подходов и способное для определенных человеком целей генерировать выходные данные, такие как контент, прогнозы, рекомендации или решения, влияющие на среду, с которой они взаимодействуют. В Приложении 1 к законопроекту установлен перечень методов и подходов, которые используются для разработки ИИ[11].

Европейская комиссия установила, что системы искусственного интеллекта, используемые в ЕС, должны быть безопасными, прозрачными, отслеживаемыми, недискриминационными и «экологически чистыми». Технологии искусственного интеллекта в целях предотвращения вредных последствий должны контролироваться людьми, а не автоматизированными механизмами. Системы искусственного интеллекта, которые можно использовать в различных приложениях, анализируются и классифицируются в соответствии с риском, который они представляют для пользователей. В зависимости от уровня рисков определяется содержание и объем норм по их регулированию.

Уровень, отнесенный к неприемлемому риску, подразумевает системы ИИ, которые представляют угрозы для людей и должны быть запрещены. Они включают:

- когнитивно-поведенческое манипулирование людьми или конкретными уязвимыми группами: например, активируемые голосом игрушки, которые поощряют опасное поведение у детей;

- социальный ранжирование: классификация людей на основе поведения, социально-экономического статуса или личных характеристик;

- биометрическая идентификация и категоризация людей;

- системы биометрической идентификации в реальном времени и удаленно, такие как распознавание лиц.

Регулятор предусматривает исключение для целей правоохранительной деятельности.

Уровень риска, отнесенный к высокому риску, подразумевает системы ИИ, которые имеют негативные последствия для безопасности или основных прав человека. Он включает системы искусственного интеллекта, которые: 1) используются в продукции, подпадающей под действие законодательства ЕС по обеспечению безопасности продукции (игрушки, авиация, автомобили, медицинское оборудование и лифты), а также 2) относятся к областям, подлежащим регистрации в базе данных ЕС (в их числе управление и эксплуатация критической инфраструктуры; образование и профессиональная подготовка; занятость, управление персоналом и доступ к самозанятости; доступ и пользование основными частными услугами, государственными услугами и льготами; деятельность правоохранительных органов; управление миграцией, убежищем и пограничным контролем; помощь в юридическом толковании и применении закона).

Универсальный и генеративный ИИ (например, ChatGPT) – это уровень, который подразумевает соответствие требованиям максимальной прозрачности:

- раскрытию информации о том, что контент был создан искусственным интеллектом;

- разработку модели, предотвращающей создание незаконного контента;

- публикацию резюме защищенных авторским правом данных, используемых для обучения.

Уровень, отнесенный регулятором к ограниченному риску, подразумевает системы ИИ, которые должны соответствовать минимальным требованиям прозрачности, то есть позволяют пользователям принимать обоснованные решения. После взаимодействия с приложениями пользователь самостоятельно может решить, хочет ли он продолжать его использовать. Обязательным требованием является то, что пользователи должны быть осведомлены о том, что взаимодействуют с ИИ. На данный уровень риска отнесены системы искусственного интеллекта, которые генерируют или манипулируют изображением, аудио- или видеоконтентом, например, дипфейками[12].

Одним из основных вопросов, связанных с правовой регламентацией технологии ИИ, является определение субъекта ответствен-

[11] *Artificial intelligence act / European Parliamentary Research Service, 25 December 2023 URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698792/EPRS_BRI(2021)698792_EN.pdf (Date of reference: 28.12.2023)*

[12] *EU AI Act: first regulation on artificial intelligence / European Parliament, 8 June 2023 URL: https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence (Date of reference: 28.11.2023)*

ности за деятельность, осуществляемую им, в том числе связанную с законотворчеством. Необходимо предусмотреть правовую регламентацию, обеспечивающую возложение юридических обязанностей на субъектов, разрабатывающих соответствующие алгоритмы и применяющих искусственный интеллект.

Важным аспектом внедрения ИИ является то, что речь идет не только и не столько о механическом его использовании, но и об изменениях в законодательной культуре, учете этических факторов в новой технологической среде. Для успешной реализации возложенных законотворческих функций в цифровую эпоху следует понимать, что человеческий фактор в связке «человек-машина» имеет решающее значение. Внедрение ИИ должно носить человеко-ориентированный характер. При том, что он способен выполнять множество точных расчетов с большими данными для целей законодательного процесса, у него отсутствуют навыки принимать решения, учитывая морально-оценочную сторону. ИИ будет искать и предлагать быстрые и наиболее эффективные пути в правовом регулировании тех или иных общественных отношений, но правовые последствия с точки зрения справедливости или несправедливости, хорошего или плохого данная технология просчитывать не способна. Иными словами, главным образом человеческий фактор должен иметь определяющее значение при инициировании, разработке и принятии законодательных актов, как впрочем, и в правоприменительной практике. Следует присоединиться к мнению Р.К. Сарпекова, затронувшего вопрос об использовании данной технологии при отправлении правосудия и обосновывающего, что ИИ не должен быть наделен функцией принятия процессуальных решений, связанных с оценкой личности. ИИ способен производить оценку конкретного юридического действия, но в отрыве от оценки личности, которое его совершило, что может поставить под сомнение обоснованность и справедливость таких решений и, в целом, степень защищенности фундаментальных прав личности [4].

Существуют также проблемы в области кибербезопасности, и не в последнюю очередь в обеспечении того, чтобы недобросовестные субъекты не манипулировали функциями ИИ. Данная технология пока не лишена возможности вводить в заблуждение. Человеческий фактор может проявляться при определении искусственным интеллектом субъектов, в чьих интересах инициируется принятие конкретного законопроекта. Технология ИИ не исключает аберраций, генерирования ложных данных, дезинформации в интересах определенных групп. Субъектам законотворческой деятельности следует учитывать все риски, связанные с предлагаемыми ИИ законодательными решениями. Например, внедрение ИИ в законотворческий процесс должно предусматривать последствия его воздействия на фактор занятости населения.

С учетом этого необходимо установление таких гарантий, чтобы процедуры инициирования, разработки и принятия законопроектов с использованием ИИ были прозрачными, справедливыми и беспристрастными, а также предусматривались правовые механизмы обнаружения отклонений от установленных принципов и норм подготовки проектов законов и внесения корректировок.

Значимым юридическим риском интеграции с данной технологией является возможность нарушения прав интеллектуальной собственности. Если документы, содержащие обоснование принятия конкретного законопроекта, основываются на работах тех или иных авторов, то они могут нарушать право на интеллектуальную собственность.

Все вышеуказанное показывает, что использование ИИ в законотворческой деятельности требует овладения новыми компетенциями.

Перед Казахстаном, как и перед иными современными государствами, с наступлением цифровой эпохи актуализовались задачи, связанные с использованием новых цифровых технологий. Сегодня можно констатировать, что технологические новшества стали неотъемлемой частью правовой системы РК.

Первый этап правового регулирования этой сферы берет начало с принятием в 2007 году Закона РК «Об информатизации». Важная задача, которая решалась в тот период, была связана с разработкой портала «Электронное правительство» (e-gov). Внедрение данного новшества оптимизировало получение государственных услуг населением. Услуги на портале электронного правительства возможно получить, не выходя из дома, в один клик.

На данный момент Казахстан занимает 28-е место в рейтинге ООН по электронному правительству, а также 8-е место по качеству оказания государственных услуг. Это

свидетельствует, что страна стремится идти в ногу с вызовами информационной эпохи.

Второй этап процесса цифровизации начался с принятием Государственной программы «Цифровой Казахстан», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года. В ней было указано о необходимости интеграции информационной системы «Smart bridge», которая помогает быстро обмениваться данными между различными информационными системами казахстанских организаций. Данная программа способствовала эффективному функционированию банковских приложений. Сейчас множество государственных услуг оказываются посредством использования государственной платформы egovmobile, которые для удобства граждан размещены в банковских приложениях. Для государства важно, чтобы предоставить госуслуги гражданам в той системе, которую ему привычно использовать.

Третий этап связан с разработкой Цифрового кодекса РК, который будет охватывать правовое регулирование общественных отношений, связанных с использованием ИИ.

Казахстанскому законодателю следует учитывать особенности и риски внедрения искусственного интеллекта. ИИ способен самостоятельно обучаться вне предусмотренных человеком функций, осваивать новые навыки благодаря нахождению соответствующей информации в интернете. Отнюдь не случайно более 1000 экспертов и руководителей компаний по развитию искусственного интеллекта, включая Илона Маска, Стива Возняка, подписали открытое письмо с призывом приостановить на полгода обучение систем искусственного интеллекта для того, чтобы создать механизм по их контролю и подготовить протоколы безопасности. Гонка в создании «мощных цифровых умов» грозит тем, что они заменят людей, предупредили они. Вместе с тем, использование ИИ в различных сферах жизнедеятельности общества сегодня воспринимается учеными-юристами как неизбежная и перспективная реальность, объективно требующая эффективного регулирования. Как справедливо подчеркивается в юридической литературе, создание нормативной правовой базы, касающейся функционирования данной технологии, должно осуществляться на основе четко выработанных подходов, учитывающих ее специфику и потенциальные риски, а также ориентацию на обеспечение интересов человека, общества и государства [5].

Однако, исходя анализа зарубежного опыта, страны учитывают свою степень стратегического развития искусственного интеллекта. Тем самым, исходя степени стратегического развития ИИ, каждая страна адаптируется в правовом регулировании.

В Казахстане в течение двух лет по поручению Главы государства предполагается строительство дата-центров, специализирующихся на искусственном интеллекте. Подобные меры предполагают правовое сопровождение, учитывающие современные вызовы, реалии, тенденции и угрозы[13].

ИИ-право является динамично развивающейся областью, и казахстанский законодатель понимает необходимость своевременного реагирования веяния времени с учетом того, чтобы внедрение технологических новшеств служило драйвером развития общества и государства. Тем не менее, взгляды отечественных ученых касательно о кодификации законодательства в сфере ИИ различаются.

В Сенате Парламента РК придают большую значимость цифровизации парламентской работы. К примеру, на заседаниях Проектного офиса Сената и Maqsut Narikbayev University сенатором Ж.К. Асановым ставился на обсуждение вопрос о внедрении искусственного интеллекта в законотворческую деятельность.

Полагаем, что ныне назрела необходимость разработать стратегию и базовые принципы использования ИИ в законотворческом процессе.

Заключение

Как показал анализ международного и зарубежного опыта, в настоящее время технология искусственного интеллекта становится важным инструментом в юридической деятельности. Он внедряется в разные правовые сферы, что благотворно отражается на эффективности реализации государственно-правовых функций.

В законотворческой деятельности искусственный интеллект имеет большой потенциал. Использование его возможностей для анализа больших данных, выявления противоречий, повторов, технических и иных погрешностей могут быть весьма полезными.

[13] *Глава государства принял участие в международном форуме Digital Bridge 2023 / Официальный сайт Президента РК. URL: https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-mezhdunarodnom-forume-digital-bridge-2023-1294242 (Дата обращения: 01.12.2023)*

При этом он не способен к самостоятельной подготовке проектов законов, требующей учета человеко-ориентированности, справедливости и иных морально-этических качеств. Только в связке с человеком искусственный интеллект может стать эффективным механизмом законотворческой деятельности. Поэтому в ближайшей перспективе технология искусственного интеллекта ни в коей мере не заменит полностью интеллектуальный труд человека, оставаясь дополнительным средством совершенствования подготовки законопроектов.

Проблематика искусственного интеллекта для оптимального внедрения его в законотворческий процесс нуждается в дальнейшем исследовании. Требуется качественная правовая база для обеспечения того, чтобы ИИ разрабатывался и использовался ответственным и этическим образом. Субъектам, работающим в сфере искусственного интеллекта, необходимо быть осведомленными о юридических нюансах регулирования данных правоотношений. Законодатель обязан обеспечить соблюдение ими установленных требований путем установления соответствующей юридической ответственности.

Ныне можно уже смело предсказывать, что использование ИИ будет дальше расширяться и развиваться, поэтому важно, чтобы морально-этические соображения шли с этим процессом в унисон и были установлены юридические гарантии того, что данная технология разрабатывается и используется исключительно во благо нашего общества и государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аверкин А.Н., Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. Толковый словарь по искусственному интеллекту. - М.: Радио и связь, 1992. - 256 с.

2. Наумов В.Б., Камалова Г.Г. Вопросы построения юридических дефиниций в сфере искусственного интеллекта // Труды Института государства и права РАН / Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2020. Т. 15. № 1. С. 81–93. DOI: 10.35427/ 2073-4522-2020-15-1-naumov-kamalova

3. Понкин И.В., Редькина А.И. Искусственный интеллект с точки зрения права // Вестник Российского университета дружбы народов. Сер.: Юридические науки. - 2018. - Т. 22. - № 1. - С. 91–109.

4. Сарпеков Р.К. Цифровизация правового пространства // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. 2020. № 3. С. 12-24. https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/149

5. Тлембаева Ж.У. О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. 2021. № 65. Т.2. С. 61-74. https://doi.org/10.52026/2788-5291_2021_65_2_61

REFERENCES

1. Averkin A.N., Gaaze-Rapoport M.G., Pospelov D.A. Tolkovyj slovar' po iskusstvennomu intellektu. - M.: Radio i svjaz', 1992. - 256 s.

2. Naumov V.B., Kamalova G.G. Voprosy postroenija juridicheskih definicij v sfere iskusstvennogo intellekta // Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN / Proceedings of the Institute of State and Law of the RAS. 2020. T. 15. № 1. S. 81–93. DOI: 10.35427/ 2073-4522-2020-15-1-naumov-kamalova

3. Ponkin I.V., Red'kina A.I. Iskusstvennyj intellekt s tochki zrenija prava // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Ser.: Juridicheskie nauki. - 2018. - T. 22. - № 1. - S. 91–109.

4. Sarpekov R.K. Cifrovizaciya pravovogo prostranstva // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoj informacii RK. 2020. № 3. S. 12-24. https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/149

5. Tlembaeva Zh.U. O nekotoryh podhodah k pravovomu regulirovaniyu iskusstvennogo intellekta // Vestnik Instituta zakonodatelstva i pravovoj informacii RK. 2021. № 65. T.2. S. 61-74. https://doi.org/10.52026/2788-5291_2021_65_2_61

ӘОЖ 347.1

КОМПЛАЕНС ЖӘНЕ ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК САЛАСЫНДАҒЫ ЗАҢНАМА

Айжан Амангелдікызы Амангелді
Заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі Алматы Академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, Алматы қ., Қазақстан Республикасы,
e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. *Бұл мақала комплаенс институтын, меншік нысанына, заңды тұлға түріне, ұйымдық-құқықтық нысанына қарамастан ұйымда комплаенс рәсімдерін енгізу қажеттілігін зерттеуге арналған. Бұл бизнес процесс қаржы секторында кеңінен енгізілді, алайда экономикалық санкциялардың таралуына және қайталама санкциялардың қаупіне байланысты ол Қазақстанда ерекше өзекті болды.*

Бұл мақалада комплаенс мәні, рәсімдері, мақсаттары мен міндеттері, қызметтердің функциялары, комплаенс түрлері, заң талаптарын, корпоративтік нормаларды, әдептік нормаларды және ішкі нормативтік құжаттарды сақтамаудың жағымсыз салдары талданады.

Мақалада автор сыбайлас жемқорлыққа қарсы, санкциялық немесе монополияға қарсы комплаенсті енгізумен шектелмей, комплаенс бақылаушыларының функцияларына зияткерлік меншіктің айналысы саласындағы тәуекелдерді зерттеуді енгізу қажеттілігін негіздейді, бұл зияткерлік меншік туралы құқықтық нормаларды сақтаудың қажетті шарасы болып табылады. Іс жүзінде бұл бағыттар қалыптасқан болып табылады. Алайда, зияткерлік меншіктің заңсыз айналымы, айрықша құқықтардың бұзылуы елеулі құқықтық тәуекелдер мен қаржылық салдарды тудырады. Осыған байланысты автор компания қызметінің түріне байланысты комплаенсті енгізу, оның ішінде зияткерлік меншік туралы заңнаманы сақтау үшін қажет деп санайды.

Бұл ұстаным көптеген сот талқылаулары фактілеріне, құқық бұзушыларды қылмыстық және әкімшілік жауапкершілікке тартуға негізделген, бұл комплаенс бақылаудың осы түрін қолдану кезінде зияткерлік меншік құқығы нормаларының бұзылуын алдын ала болдырмас еді. Осы салаға комплаенс бақылауды енгізу құқықтық салдарлардың және қаржылық шығындардың (айыппұлдар, тәркілеу) туындауын болдырмас еді.

Түйінді сөздер: *комплаенс, комплаенс бақылау, тәуекелдер, заңнама, зияткерлік меншік құқығы, сәйкестік, рәсімдер, залалдар, беделді тәуекелдер, санкциялар.*

КОМПЛАЕНС И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В СФЕРЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Амангельды Айжан Амангельдыкызы
Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской Академии МВД РК им. М. Есболатова, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию института комплаенс, необходимости внедрения комплаенс-процедур в организации независимо от форм собственности, вида юридического лица, организационно-правовой формы. Данный бизнес-процесс широко внедрялся в финансовом секторе, но в связи с распространением введения экономических санкций и угроз применения вторичных санкций стала особо актуальной и в Казахстане.*

В данной статье анализируются вопросы сущности комплаенс, процедуры, целей и задач, функций служб, виды комплаенса, негативные последствия несоблюдения требова-

ний законодательства, корпоративных норм, этических норм и внутренних нормативных документов.

В статье автор обосновывает необходимость включения в функции комплаенс контролеров изучение рисков в сфере оборота интеллектуальной собственности, что является необходимой мерой соблюдения правовых норм об интеллектуальной собственности, не ограничиваясь только внедрением антикоррупционного, санкционного или антимонопольного комплаенса. На практике эти направления являются устоявшимися. Однако неправомерный оборот интеллектуальной собственности, нарушения исключительных прав создают серьезные правовые риски и финансовые последствия. В этой связи, автор считает необходимым внедрять комплаенс в зависимости от вида деятельности компании в том числе для соблюдения законодательства об интеллектуальной собственности.

Данная позиция основана на многочисленных фактах судебных разбирательств, уголовного и административного преследования правонарушителей, которые при применении данного вида комплаенс контроля могли бы заранее предупредить нарушения норм права интеллектуальной собственности. Внедрение же комплаенс контроля в этой сфере предотвратило бы наступление юридических последствий и финансовых потерь (штрафов, конфискации).

Ключевые слова: *комплаенс, комплаенс-контроль, риски, законодательство, право интеллектуальной собственности, соответствие, процедуры, убытки, репутационные риски, санкции.*

COMPLIANCE AND LEGISLATION IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy
Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Kunaev University, researcher of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Abstract. *This article is devoted to the study of the institute of compliance, the need to implement compliance procedures in an organization regardless of the form of ownership, type of legal entity, organizational and legal form. This business process has been widely implemented in the financial sector, but due to the spread of the introduction of economic sanctions and threats of secondary sanctions, it has become particularly relevant in Kazakhstan.*

This article analyzes the issues of the essence of compliance, procedures, goals and objectives, functions of services, types of compliance, negative consequences of non-compliance with legal requirements, corporate norms, ethical standards and internal regulatory documents.

In the article, the author substantiates the need to include in the functions of compliance controllers the study of risks in the sphere of intellectual property turnover, which is a necessary measure of compliance with legal norms on intellectual property, not limited only to the introduction of anti-corruption, sanctions or antimonopoly compliance. In practice, these areas are well-established. However, illegal turnover of intellectual property, violations of exclusive rights create serious legal risks and financial consequences. In this regard, the author considers it necessary to implement compliance depending on the type of activity of the company, including for compliance with intellectual property legislation.

This position is based on numerous facts of judicial proceedings, criminal and administrative prosecution of offenders who, when applying this type of compliance control, could have prevented violations of intellectual property law in advance. The introduction of compliance control in this area would prevent the onset of legal consequences and financial losses (fines, confiscation).

Keywords: *compliance, compliance control, risks, legislation, intellectual property law, compliance, procedures, losses, reputational risks, sanctions.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_87

Кіріспе

Соңғы уақытта әртүрлі сыртқы факторлар мен жағдайларға байланысты комплаенс бақылауды қолдану ерекше өзекті тақырыпқа айналды. Комплаенс институты Қазақстанның тәжірибесі мен заңнамасы үшін жаңалық емес, бұл рәсім қаржы секторында кеңінен қолданылады. Комплаенс бақылау құралдары американдық және еуропалық компанияларда тұрақты негізде кеңінен қолданылады. Бұл құралдар – критерийлер жиынтығы, олардың негізінде компания қызметінің бизнес жүргізу ашықтығы жөніндегі халықаралық талаптарға сәйкестігін бағалау жүзеге асырылады. Комплаенс қызметінің болуы компаниялардың бизнес жүргізу кезінде жалпы белгіленген нормаларға сәйкестік стандарттарын ұстанады деген көрсеткіштердің бірі болып табылады. Кез келген байыпты батыс компаниясы серіктес ретінде ортақ бизнесті жүргізу үшін осындай серіктесті таңдайды және өз қызметінде осындай негіз қалағанмен ынтымақтастықта болуға артықшылық береді.

Бизнес жарияланымдар бүгінгі күні комплаенс қызметтерінің күн тәртібіндегі басты 5 өзекті тәуекелдерді атап көрсетеді: сыбайлас жемқорлық тәуекелдері; іскерлік әдеп нормаларының сақталуы; жұмыс орнында адам құқықтарының сақталуы; ақпараттың құпиялылығын қамтамасыз ету және дербес деректерді қорғау; өнеркәсіптік қауіпсіздікті және еңбекті қорғауды қамтамасыз етумен байланысты тәуекелдер[1]. Көріп отырғанымыздай, бұл тәуекелдер шынымен де ерекше назар аударуды қажет етеді және оларды елемеу компанияларды шығындар мен айыппұлдарға әкелуі мүмкін.

Қазір компанияны жылжымайтын мүлік, құрал-жабдықтарсыз, тіпті адамдарсыз елестетуге болады, алайда, интеллектуалдық меншіксіз мүмкін емес. Зерттеулер мен әзірлемелерден бастап маркетингтік белсенділікке дейінгі жұмыстардың барлығы бұл – интеллектуалдық нәтижелерді құрайтын жұмыстар. Қызметкерлер өңделген өнімді тіркеп, бәсекелестеріне сата алады, бірнеше миллиард рубль тұратын интеллектуалдық меншікті шетелге шығаруға, сондай-ақ, меншікті өңдеу негізінде өз бизнесін құруға құқылы, ал мердігер-компаниялар немесе патенттік тролльдер ішкі және сыртқы нарықтағы сатылымдарды бұғаттай алады [1].

Өз қызметінде кез келген компания, қалай болғанда да, зияткерлік меншікті пайдаланады, мысалы, жарнамада, өнім өндіру немесе көрсету кезінде қызметтер. Бұл сот немесе әкімшілік талқылауларға қатысуына байланысты қаржылық, еңбек және беделдік шығынға әкелуі мүмкін. Ең көп таралған жағдайлардың бірі, компания іс-әрекеттің заңсыздығын түсінбей, бұл жай ғана нарықтық тенденцияларға сәйкес келеді деп басқа біреудің сауда белгісін пайдалану. Сондықтан IP болмауы кез-келген компания үшін елеулі тәуекелдері болуы мүмкін. Көрсетілген тәуекелдерді бағалай отырып, бизне алатын пайданы да талдауға болады. Ең алдымен, бұл тәуекелдерден қорғану туралы айту керек. Айта кету керек, комплаенс кез-келген қауіптен құтылу емес, тек қана сыни жағдайлардың пайда болуын алдын алу және теріс салдарын азайтуды қамтамасыз ету. Бұл зияткерлік меншікті бойынша, зияткерлік қызмет нәтижелерімен жұмысы негізінде компанияның ішкі ережелерін құру ретінде көрсетілуі мүмкін [2].

Әдістер мен материалдар

Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, технико-заңи сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар

Комплаенс ағылшын compliance сөзінен аударғанда келісімді немесе сәйкестікті білдіреді; «to comply» етістігі орындау, яғни сұрауға немесе нұсқауға сәйкес әрекет ету, бағыну деп аударылады [3, 102 б.].

Батыс тәжірибесінде комплаенс жүйесін енгізуге айтарлықтай көңіл бөлінеді. Сәйкестікті басқару жүйесі (CMS) талаптарды сақтамау ықтималдығын азайтуға көмектеседі. Соңғы жылдары менеджерлер әртүрлі салалардағы сәйкестік мәселелерін шешу үшін CMS қолдана бастады: қоршаған орта, еңбекті қорғау және қауіпсіздік техникасы, қаржы, денсаулық сақтау және авиация, т.б. CMS менеджерлер өз ұйымдарының мемлекеттік қаулыға сәйкестігін жақсартуға ұмтылатын бақылау тізімдеріне ұқсас жүйелі процестерді орнатады. Олар менеджерлерге талаптарды сақтау міндеттемелерін анықтауға, олардың орындалуы үшін жауап-

[1] *Комплаенс check: что важно знать? // https://kapital.kz/business/112058/komplayens-check-chto-vazhno-znat.html (Жүгінген күні 07.09.2023)*

кершілікті жүктеуге, ілгерілеуді қадағалауға және қажет болған жағдайда түзету шараларын қолдануға көмектеседі. Негізінде, CMS фирмалардың өзіндік ішкі инспекциялық және құқы қолдану міндеттерін анықтайды және құрылымдайды. Кем дегенде теориялық тұрғыдан алғанда, CMS қызметкерлер мен менеджерлер үшін қолжетімді ақпарат көлемін ұлғайту, талаптарды орындамаудың анықталған оқиғаларын түзету үшін ішкі ынталандыруды жасау және талаптарды орындау мәдениетін қалыптастыру арқылы талаптардың орындалмауын азайтады [4]. Заң әдебиетінде комплаенс ұғымына қатысты әртүрлі көзқарастар бар. Сәйкестікті анықтау – «топты сақтау әрекеті» немесе «ережелерді не стандарттарды сақтау жағдайы». Корпоративтік әлемде бұл компанияның және қызметкерлердің сіздің ұйымыңыз бен салаңызға қолданылатын барлық заңдарды, ережелерді, стандарттарды және әдептік нормаларды сақтауын қамтамасыз ету процесі деп анықталады[2].

Комплаенс – бұл ұйым қызметінің ресейлік және шетелдік заңнамамен, басқа да орындауға міндетті реттеуші құжаттармен қойылған талаптарға сәйкестігін қамтамасыз ету, сондай-ақ ұйымның жалпы заңнаманы және, атап айтқанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы бұзу тәуекелдерін талдау, анықтау және бағалау механизмдерін құру, сондай-ақ ұйымның кешенді қорғалуын қамтамасыз ету [5, 9 б.]. Құқықтанудағы комплаенс – шаруашылық жүргізуші субъект жүзеге асыратын қызметтің сәйкессіздік тәуекелдерін басқару жүйесі: 1) нормативтік құқықтық актілердің, өзін-өзі реттейтін ұйымдардың әдет-ғұрыптарының, міндетті стандарттарының талаптарына; 2) бақылаушы органдардың ұйғарымдарына; 3) қалыптасып келе жатқан құқық қолдану тәжірибесіне; 4) макроэкономикалық параметрлерге; 5) қызметті жүзеге асырудың басқа да маңызды факторларына [3, 106 б.].

Бұл ұғымдар тұтастай алғанда комплаенстің мәнін ашады, өйткені оның негізгі рөлі компаниялар қызметінің тек нормативтік құқықтық актілерге, халықаралық актілерге ғана емес, сонымен қатар халықаралық стандарттарға, ұсынымдарға, корпоративтік нормаларға және іскерлік тәжірибеге сәйкестігін тексеру болып табылады. Ақырында, комплаенс аясындағы кез келген рәсім ұйым үшін қаржылық тәуекелдердің алдын алуға бағытталған. Комплаенс бақылау іс жүзінде кәсіпкерлердің, жалпы алғанда жеке ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік заңды тұлғалардың қызметінің кез келген аспектілеріне әсер етеді: сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, салықтық, беделді, монополияға қарсы, контрагенттер мен байланысты тұлғаларды зерттеу, экологиялық, сатып алулар және т.б. Дегенмен, басқа да пікірлер бар. Комплаенс рәсімдері нормативтік құқықтық актілер талаптарының сақталуын бақылаумен шектелмеуі керек және мүдделі субъектілердің тәуекелге бағдарланған мінез-құлық үлгісінің көрінісі ретінде экономикалық қызметтің кез келген түрін жүзеге асыру шарттарына әсер ететін барлық факторларды ескеруі керек (кәсіпкерлік, кәсіби, өзін-өзі жұмыспен қамтыған және т.б.) [3, 107 б.].

Авторлардың пікірінше, комплаенс жай ғана нормативтік талаптарға сәйкестіктен гөрі кеңірек құбылыс ретінде ашылады. Комплаенс – бұл монополияға қарсы немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы сияқты белгілі бір заңнаманы ғана емес, кез келген заңнаманы, жалпы заңнаманы, соның ішінде зияткерлік меншік саласындағы заңнаманы, сондай-ақ ұйымның ішкі ережелерін сақтау деп санаймыз. Комплаенсті әкімшілік (монополияға қарсы, банктік және басқа да қадағалау) бақылау құралы ретінде емес, оның қызметімен байланысты тәуекелдерді үнемі есепке алатын кәсіпкердің өзін-өзі бақылау құралы ретінде қарастыру керек [3, 109 б.]. Комплаенс бақылау келесі қағидаттар жиынтығына негізделуі керек: ұйымның бақылау жүйесінің қызметті жүзеге асыру үшін маңызды факторларға сәйкестігі; комплаенс тәуекелдерді басқаруда жалпы бақылау үшін басқару органдарының жауапкершілігі; комплаенс рәсімдерінің ықтимал тәуекелдерге мөлшерлестігі; комплаенс рәсімдерінің тиімділігі мен ашықтығы; жауапкершілік және жазаның бұлтартпастығы; комплаенс бақылаудың жүйелілігі [3, 107 б.].

Бұл қағидаттар қажет, өйткені қызметтің осы түрін жүзеге асыру кезінде құрылымдық бөлімшенің тәуелсіздігі талап етілетіндіктен, комплаенс бақылаушы атқарушы органға тәуелсіз болуы керек, сондықтан, әдетте, бұл бөлімше басқару органына, яғни директорлар кеңестеріне немесе бақылау кеңестеріне бағынады. Комплаенс бақылаушының әрекеттері қаржылық тәуекелдер шегінде болуы керек, әйтпесе бұл бизнестің

[2] *What is corporate compliance in business? // https://www.powerdms.com/policy-learning-center/what-corporate-compliance-is-and-why-its-important (Жүгінген күні 07.09.2023)*

дамуын тұрақсыздандыруы мүмкін. Бұл қызмет ақпарат алу мен беруде айқындық пен ашықтықты, жүйелілікті талап етеді. Әрекеттерді немесе әрекетсіздіктерді мезгіл-мезгіл тексеруге болмайды, бұл тұрақты бақылау. Комплаенс рәсімдері бастапқыда банктік тәжірибеде қолданылуымен белгілі болған, бұл осы кәсіпкерлік қызметтің негізі болып табылатын тәуекел менеджменті жүйесіне байланысты. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 12 қарашадағы № 188 қаулысымен бекітілген «Екінші деңгейдегі банктерге, Қазақстан Республикасының бейрезидент-банктерінің филиалдарына арналған тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларының» 4-тармағына сәйкес, банктің Директорлар кеңесі таңдалған бизнес үлгісіне, қызмет ауқымына, операциялардың түрлері мен күрделілігіне сәйкес келетін тәуекелдерді басқару жүйесінің болуын қамтамасыз етеді және банк қызметіне тән елеулі тәуекелдерді жабу үшін қажетті меншікті капитал мен өтімділік мөлшерін банкпен анықтау мақсатында банктің елеулі тәуекелдерін анықтау, өлшеу және бағалау, мониторинг жасау, бақылау және азайту рәсімдерінің тиісті процесін қамтамасыз етеді[3].

Қазақстанда қаржы ұйымдары деп тек банктер ғана емес, сақтандыру компаниялары да түсініледі[4], олар үшін ҚР Ұлттық Банкі Басқармасының 2018 жылғы 27 тамыздағы № 198 «Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары, Қазақстан Республикасы бейрезидент - сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының филиалдары үшін тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» қаулысымен тәуекелдерді басқару процесін реттейтін ережелер қарастырылған. Алайда, уақыт өте келе комплаенс рәсімдері қаржылық емес сипаттағы компанияларда да енгізіле бастады, өйткені олардың қажеттілігі айқын болды, бұл батыс елдерінің санкциялық саясатының күшеюіне, қайталама санкцияларды қолдану қаупіне, халықаралық салық салу белгілі бір үрдістеріне, елдердің сыбайлас жемқорлыққа, терроризмді қаржыландыру қарсы іс-қимыл саясатының күшеюіне байланысты. Осыған орай Қазақстанда комплаенс қызметтері қаржы секторымен ғана шектелмей, әртүрлі саладағы компанияларда жұмыс істейді. Батыс компанияларының тәжірибесі осы ішкі бақылау механизмінің қызмет саласына қарамастан енгізілуін дәлелдейді.

Комплаенс белгілі бір нормативтік құқықтық актіге негізделген деп айтуға болмайды, әрине ол халықаралық стандарттарға негізделген, мысалы, бақылаудың осы түрін корпоративтік басқару жүйесіне міндетті түрде енгізуге қойылатын талаптарды көбінесе қамтитын Банктік қадағалау жөніндегі Базель комитеті жасаған құжаттар[5]. Тиімді банктік қадағалаудың негізгі қағидаттарына үлкен мән беріледі (2012 жылғы қыркүйек)[6] . Д.Я. Примаков комплаенс белгілерін атап өтеді: 1) комплаенс – бұл рәсім; 2) бұл функция; 3) реттеу объектісінің ерекшеліктерін көрсетеді; 4) әдеппен тығыз байланысты; 5) сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау үшін маңызды; 6) бұл нормаларды сақтау әдістемесі, тұрақты оқытуды және бақылауды көздейді; 7) сексуалды алымсақтықты қоса алғанда, әртүрлі сипаттағы тәуекелдерді анықтау әдістемесі; 8) Комплаенс белгілерінің бірі – сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормалардың аумақтан тысқарылық әсерінде [5, 10-20 б.].

Қазіргі уақытта кәсіпкерлердің қызметінде комплаенс түрлерінің үлкен саны пайда болды. Комплаенс осындай болуы мүмкін: сыбайлас жемқорлыққа қарсы, салықтық, монополияға қарсы және санкциялық. Комплаенс менеджерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс те, санкциялық комплаенс те функциялары да берілуі мүмкін, ал салықтық комплаенсті әдетте заң бөлімінің функциясына жатқызады [6, 3 б.]. Комплаенс жоғарыда аталған түрлермен шектелмейді. Еңбек, корпоративтік, қаржылық мониторинг, қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қи-

---

[3] «Екінші деңгейдегі банктерге, Қазақстан Республикасының бейрезидент-банктерінің филиалдарына арналған тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы»
Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2019 жылғы 12 қарашадағы № 188 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36263651#activate_doc=2 (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)

[4] «Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары, Қазақстан Республикасы бейрезидент - сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының филиалдары үшін тәуекелдерді басқару және ішкі бақылау жүйесін қалыптастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2018 жылғы 27 тамыздағы № 198 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39375676#activate_doc=2 (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)

[5] «Банктерге арналған корпоративтік басқару қағидаттары» нұсқаулығы // http://www.cbr.ru/content/document/file/36687/basel_cgpb.pdf. (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)

[6] www.bis.org/publ/bcbs230.pdf. (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)

мыл саласындағы комплаенс, реттелетін сатып алу саласындағы комплаенс, экологиялық комплаенс өзекті болып табылады. Комплаенстің тағы бір жіктелуі ерекшеленеді: операциялық, заңды, беделдік[7] .

Комплаенс тәуекелдерін басқа топтар бойынша да жүйелеуге болады: Тәртіптік: алаяқтық, кірістерді жылыстату, қылмыстық жолмен алынған ақшаны заңдастыру, лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану, сыбайлас жемқорлық, мүдделер қақтығысы. Реттеуші: қабылданған мемлекеттік заңдарды, сала стандарттарын, корпоративтік тәртіп нормаларын, санкциялық талаптарды, бағалы қағаздар нарығындағы қызмет ережелерін, ақпараттық қауіпсіздік саясатын сақтамау. Азаматтық-құқықтық: клиенттермен өзара әрекеттесу регламентін бұзу және нәтижесінде олардың адалдығы мен сату нарығын жоғалту[8] .

Қазіргі таңда санкциялық комплаенс өзекті болды. Айта кету керек, соңғы уақытқа дейін бұл аспект іс жүзінде кеңінен қолданылмады, алайда қайталама санкциялар қаупі жағдайында белгілі бір елдердің санкциялар тізіміне енгізілген адамдармен қарым-қатынас саясатын талқылау және анықтау қажет екендігі түсінікті болды, себебі оны орындамау қаржылық тәуекелдермен (айыппұлдармен) ғана емес, сондай-ақ мұндай тізімдерді енгізетін батыс елдерінің уәкілетті органдары тарапынан экономикалық шектеулермен де қауіп төндіреді. Әрбір ел бұл тізімдерді дербес әзірлейді, мысалы, OFAC (АҚШ Шетелдік активтерді бақылау басқармасы) немесе Еуропалық комиссия жасаған тізімдерді[9]. Қиындық мұндай ден қою шараларының белгісіздігі мен аумақтан тысқарылығында жатыр. Санкциялық комплаенс дегеніміз не? Бұл енгізілген тыйымдар мен шектеулерді орындау жүйесі. Комплаенстің бұл түрі шектеу шараларының аумақтан тысқарылық сипатымен, әртүрлі санкциялық режимдердің қатарлас әрекетімен және тез өзгеретін заңнамамен ерекшеленеді [7, 36 б.].

Комплаенс жүйесін енгізу кезінде азаматтық айналым субъектілері нені ескеруі керек? Мұндай жүйе келесіні қарастыруы керек: санкцияға ұшыраған субъектілермен әрекеттер тәртібі; ұйым құрылымында санкцияларды талдаумен айналысатын уәкілетті тұлғаны бөлу; қойылған тыйымдарға қатысты контрагенттер мен мәмілелерді тексеру туралы ережені қабылдау және қолданысқа енгізу; санкциялық тәуекелдерді анықтау рәсімін және АҚШ, ЕО және РФ құзыретті органдарымен өзара іс-қимыл тәртібін белгілеу; компания қызметкерлерін контрагенттер мен мәмілелерді тексеруге үйрету [7, 36-37 б.].

ҚР заңнамасын Қазақстандағы комплаенс тұрғысынан талдайық. ҚР Кәсіпкерлік кодексінің 195-1-б. 1-т. сәйкес Қазақстан Республикасының бәсекелестікті қорғау саласындағы заңнамасын бұзушылықтардың алдын алу жөніндегі шаралар жүйесі монополияға қарсы комплаенс болып табылады[10] . Сонымен қатар, ҚР Кәсіпкерлік кодексінің 195-1-б. 5-т. Монополияға қарсы комплаенстің ішкі актісін әзірлеу және енгізу жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды қарастырады. Монополияға қарсы комплаенс – бәсекелестікті қорғау саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуға ықпал ететін құралдардың жиынтығы, атап айтқанда: жазасы үлкен көлемдегі әкімшілік айыппұлдармен көрсетілген бәсекеге қарсы әрекеттердің және бәсекелестікке қарсы келісімдер жасасудың алдын алу, нарықтағы монополияны немесе үстем жағдайды теріс пайдалану және т.б. Тиісінше, комплаенс бақылаудың бұл түрін енгізу компаниялар үшін айыппұлдар және монополиялық кірістерді тәркілеу түріндегі қаржылық шығындар тәуекелдерін барынша азайтуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты шарттарға, баға саясатына және т.б. сараптама жүргізу, тауар нарығын талдау, адал бәсекелестік жағдайында бизнес жүргізу ерекше маңызды. Дегенмен, жеке компаниялар өздерінің бизнес процестеріне, әсіресе реттелетін нарықта жұмыс істейтіндерге монополияға қарсы компленсті енгізумен шектелмейді.

ҚР заңнамасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы міндетті комплаенсті Қазақстанның квазимемлекеттік компанияларында ғана қарастырады. Комплаенс бақылаушылардың тәуелсіздігі қағидасы ҚР заңнамасында да бекітілген. Осылайша, «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан

[7] *Основные комплаенс-риски и способы их минимизации // https://compliance.su/info/articles/osnovnye-komplaens-riski-i-sposoby-ikh-minimizatsii/ (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

[8] *Основные комплаенс-риски и способы их мин// https://compliance.su/info/articles/osnovnye-komplaens-riski-i-sposoby-ikh-minimizatsii/ (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

[9] *Sanctins List Search\\https://sanctionssearch.ofac.treas.gov/, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33343533. (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

[10] *«Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кодексі // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39147530#activate_doc=2 (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңының 16-б. 3-т. сәйкес квазимемлекеттік сектор субъектілерінде негізгі міндеті тиісті ұйымның және оның жұмыскерлерінің Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасын сақтауын қамтамасыз ету болып табылатын құрылымдық бөлімшелер айқындалады. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс қызметі өз өкілеттіктерін квазимемлекеттік сектор субъектісінің атқарушы органынан, лауазымды адамдарынан тәуелсіз жүзеге асырады, директорлар кеңесіне, байқау кеңесіне (ол болған кезде) немесе өзге де тәуелсіз басқару органына есеп береді және Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы талаптарының сақталуын қамтамасыз ету кезінде тәуелсіз болып табылады деп қарастырылған. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс қызметінің құзыреті, қызметін ұйымдастыру мен оның тәртібі квазимемлекеттік сектор субъектісінің ішкі актісінде айқындалады[11].

Мемлекеттік басқару жүйесін цифрландыру сыбайлас жемқорлыққа қарсы күшті фактор болып табылады. Заманауи технологиялық мүмкіндіктер ашық және айқын басқару процестерін қамтамасыз ету, үкіметтерге сенімді арттыру, азаматтардың динамикалық қатысуы мен тартылуы негізінде заң үстемдігін нығайту жолымен мемлекеттік сектордың адалдығы мен сатылмайтындығын және есеп берушілігін арттыру арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жетілдіруге мүмкіндік береді [8, 174 б.]. Қазақстанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 қаулысымен бекітілген 2023-2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасы әзірленді және қабылданды, онда «ақылды» технологияларды пайдалана отырып, басқаруды жүргізу қажеттілігі, сондай-ақ мемлекеттік басқарудың сервистік және «адамға бағытталған» үлгісін қалыптастыру көзделген[12].

Сонымен қатар, цифрландыру мұқият назар аударуды талап етеді, бұл сайып келгенде, осы салаға мамандарды тарту қажеттілігін тудырады, сондықтан қазіргі уақытта цифрлық бақылаушыларды енгізу мәселелері көтерілуде. Цифрлық бақылаушы ретінде келесіні түсінуге болады: 1. Цифрлық технологияларды пайдалана отырып, жария қаржылық бақылауды жүзеге асыратын бақылау-қадағалау органы, осы түсіндірмеде бақылау-қадағалау органының оның мәртебесінің өзгеруіне, жаңа құқықтар мен міндеттер беретін жаңа сипаттамаларға ие болуы байқалады. 2. Барлық бақылау-қадағалау органдары цифрлық технологияларды дамыту мен пайдалануды уәкілетті органдардың жүргізіп жатқан ынталандыру саясаты шеңберінде автоматтандырылған жүйелерді енгізіп, жаңа әзірлемелермен айналыса отырып және енгізілген автоматтандырылған жүйелерді жетілдіре отырып, осы бағытта дамуын жалғастыруда [9, 59 б.]. Осылайша, И.О. Антропцеваның пікірінше, бағдарламалық жасақтамаларды дұрыс пайдалануды тексеру үшін цифрлық бақылауды енгізу қажет, олар қоғамдық қатынастарды цифрландыру жағдайында бұрынғыдан да көп қолданыла бастады [9, 60 б.].

Заңды сұрақ туындайды: тек сыбайлас жемқорлыққа қарсы және монополияға қарсы комплаенсті сақтау қажет пе? Біздің ойымызша, бұл жеткіліксіз. Комплаенс мақсаттарына, міндеттеріне және функцияларына сүйене отырып, ол кәсіпкерлік пен меншіктің нысандары мен түрлеріне қарамастан кез келген компанияларда қажет, бірақ комплаенсті тек заңнаманың белгілі бір түрін сақтауға дейін қысқартуға болмайды, яғни құқықтық тәуекелдерді барынша азайту үшін тұтастай алғанда ҚР заңнамасын сақтау қажет, өйткені бұл заңдық жауапкершіліктің әртүрлі түрлеріне тартуға ықтимал қауіп төндіреді. Бұған жол бермеу үшін комплаенс рәсімдерін енгізу қажет. Комплаенс бақылау кәсіпкерлердің қызметіндегі көптеген аспектілерге әсер етеді: мүдделер қақтығысына, сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға, контрагенттерді тексеруге, контрагенттер мен компанияның лауазымды тұлғаларының байланысының болуына, бизнесті жүргізудің беделі мен тазалығына. Дегенмен, біздің ойымызша, бұл әдеттегі рәсімдер тізімінде бір маңызды нюанс жетіспейді: зияткерлік меншік, ал шын мәнінде зияткерлік меншік объектілеріне айрықша құқықтарды бұзу

[11] *«Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33698576#activate_doc=2 (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

[12] *2023 - 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №269 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32540304#activate_doc=2(жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

елеулі құқықтық тәуекелдер мен қаржылық салдарларды тудырады.

Осыған байланысты, компанияның қызмет түріне, оның ішінде зияткерлік меншік заңнамасының сақталуына байланысты комплаенсті енгізу қажет деп санаймыз. Оның үстіне, зияткерлік меншік өзінің жаратылысынан материалдық емес сипатқа ие, бұл оның кеңістіктен тыс санат екенін білдіреді, бұл айрықша құқықтардың бұзылу қаупін арттырады, мұны көптеген трансшекаралық сот даулары дәлелдейді. Бұл сондай-ақ батыстың қайталама санкцияларына ұшырау қаупімен де күшейеді және қазақстандық компаниялар үшін мұндай перспектива әбден шынайы. Бұл туралы ҚР заңнамасының нормаларында да тікелей көрсетілген. Атап айтқанда, «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V Заңының 4-б. 9) тш. (бұдан әрі – Мемлекеттік сатып алу туралы ҚРЗ) мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру сатып алынатын тауарлар құрамындағы зияткерлік меншік объектілеріне құқықтарды сақтау қағидаттарына негізделеді деп айтылады[13]. ҚР зияткерлік меншік саласындағы заңнамасын сақтамау қылмыстық, әкімшілік және азаматтық-құқықтық жауапкершілікке әкеп соғады. Мұны сот тәжірибесінің мысалында қарастырайық.

2016 жылғы 03 наурызда Қ. облысының Р. қалалық соты ашық сот отырысында келесі қылмыстық істі қарады. Сотталушы «АНК» ЖШС директоры бола тұра, «Большая красная чашка» бөтен тауар белгісін және шатастыру деңгейі бойынша ұқсас «Больщая красная чащка» мен «Большая класная чашка» атауларды заңсыз пайдалана отырып, жалпы сомасы 9 111 300 теңге тез дайындалатын кеспені сатуға жасаған. Оның бір бөлігі 2016 жылдың 08 қаңтарында «Большая красная чашка» бөтен тауар белгісімен 2 124 360 теңгеге сатылып, жәбірленуші «Т-7» ЖШС-не жалпы сомасы 9 111 300 теңге ірі шығын келтірілген. Ел аумағында заңмен қорғалған 25.07.2011 жылы тіркелген куәліктерге сәйкес «Большая красная чашка» және «Үлкен қызыл кеседегі кеспе» ауызша белгілердің, сондай-ақ «Т-7» ЖШС 06.01.2012 жылғы № 37527 аспазшы бейнесі бар бейнелі тауар белгісінің айрықша құқық иесі болып табылады. 2016 жылғы 8 қаңтарда жәбірленушінің арызы негізінде «Т-7» ЖШС-де жедел-іздестіру іс-шарасы жүргізіліп, оның барысында ҚР ҚМ МКК СДТД СКҚҚБТБ сарапшы офицері әлеуетті сатып алушыға еліктеп, «АНК» ЖШС кеңсе үй-жайында бөтеннің Большая красная чашка» бөтен тауар белгісімен сомасы 2 124 360 теңге саны 2 623 қорап (78 690 бума) тез дайындалатын кеспені бақылау сатып алуды жүргізген. Осы тапсырысты алғаннан кейін, 2016 жылғы 14 қаңтардағы, 01.09.2014 жылғы №17 бұйрыққа сәйкес «АНК» ЖШС директоры бола тұра, «Большая красная чашка» тауар белгісі бөтен тауар белгісі және осы ауызша белгілерді пайдалануға айрықша құқық иесі «Т-7» ЖШС екенін біле тұра, материалдық пайда алу мақсатында қоймашыға «Большая красная чашка», «Больщая красная чащка» және «Большая класная чашка» атаулары бар қораптар мен қаптама үлдірін тауып беру туралы қасақана заңсыз нұсқау берген және тапсырыс беруші мен басқа да клиенттерге әрі қарай сату үшін жоғарыда аталған бөтен тауар белгілерімен тез дайындалатын кеспені мүмкіндігінше үлкен көлемде жасау туралы технологқа нұсқау берген. Сотта сотталушы қылмыстық құқық бұзушылықты жасаудағы кінәсін ішінара мойындап, 01.09.2014 жылдан бастап «АНК» ЖШС директоры қызметін атқарғанын көрсетті. ЖШС қиын қаржылық жағдайда болғандықтан, басқа біреудің тауар белгісімен тауар өндіруге болмайтынын біле тұра, технологқа «Большая красная чашка» атауымен және шатастыру деңгейі бойынша ұқсас «Больщая красная чащка» мен «Большая класная чашка» атаумен өнімді мүмкіндігінше үлкен көлемде жасауды тапсырған. Қоймашыға қоймада оның алдында істеген кісі бұрын пайдаланған қалдықтардан осы атаулармен қаптамалар қораптарды табуды тапсырған. Бұл ретте жауапкершілігінің салдарын түсінгендіктен, ЖШС жұмысшыларының ешқайсысы оның ниетінің заңсыздығы туралы білмеген. Үй-жайдың қоймасын тінту кезінде «Большая красная чашка» және «Большая класная чашка» сауда белгісімен кеспе өнімі, сондай-ақ жоғарыда аталған тауар белгісі бар қаптама үлдірі табылып, тәркіленді. Сот сотталушыны ҚР ҚК 1-б. 222-б. қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін кінәлі деп танылсын және 100 (жүз) айлық есептік көрсеткіш (АЕК), яғни 212 100 (екі жүз он екі мың бір жүз) теңге мөлшерінде айыппұл салу түрінде жазаға тартылсын деген үкім

[13] *«Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы № 434-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34146377#activate_doc=2(жүгінген күн 30.08.2023 ж.).*

шығарды. Сотталушыдан мемлекет кірісіне процестік шығындарды, сондай-ақ өкілдік шығыстарды өндірілсін. «Т-7» ЖШС талап арызы ішінара қанағаттандырылып, жауапкер «АНК» ЖШС-нен «Т-7» ЖШС пайдасына 9 111 300 теңге материалдық залал өндіріліп, талап арыздың қалған бөлігі қарусыз қалдырылсын деген үкім шығарды[14].

Осы мысалдан көріп отырғанымыздай, сот ҚР Тауар белгілерінің мемлекеттік тізілімінде тіркелген 25.07.2011 жылғы №35870 және №35871 куәліктерге сілтеме жасай отырып, ел аумағында құқықтық қорғалуы бар айрықша құқықтардың тиесілігін бағалады, сондай-ақ құқық бұзушыға айрықша құқықтардың берілуін растайтын құжаттардың бар-жоғын бағалады. Сот тәжірибесінде айрықша құқықтарды бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту туралы істер сирек емес. Осылайша, А. қ. мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соты ашық сот отырысында F. қ. Әділет департаментінен ӘҚБтК 1-б. қарастырылған әкімшілік құқық бұзушылықты жасау туралы келіп түскен «Р К» ЖШС-не қатысты әкімшілік істі қарады. 29.01.2020 жылғы тексеру барысында құқық иесі М.Е. компаниясының L.O.L SURPRISE тауар белгісі бар, жалпы сомасы 25 200 теңгені құрайтын 12 бірлік өнімі анықталды. Бұл тауарлар заңсыз сатылған, сақталған, өткізілген. «Р К» ЖШС-де М.Е. компаниясының рұқсат құжаттары жоқ, осылайша ӘҚБтК 158-б. талаптары бұзылған. Осылайша, судья «Р К» ЖШС Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 158-б. қарастырылған әкімшілік құқық бұзушылықты жасағаны үшін кінәлі деп тануды және «L.O.L SURPRISE» фирмасының ойыншықтар тауары саны 12 дана сомасы 25 200 теңге көлемінде тәркіленіп, сексен айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде, 212 080 (екі жүз он екі мың сексен) теңге айыппұл салу түріндегі әкімшілік жаза салуды қаулы етті[15].

ҚР сот тәжірибесінде азаматтық-құқықтық жауапкершілікке тарту жиі кездеседі. 2021 жылғы 07 маусымда Алматы қаласының Мамандандырылған ауданаралық экономикалық соты ашық сот отырысында «Л С» ЖШС-нің «С Z» ЖШС-не келтірілген шығынды өндіру туралы талап арызы бойынша азаматтық істі қарады. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігімен берілген № 51813 тауар белгісінің куәлігіне сәйкес «Л С» ЖШС 2021 жылдың 10 наурызына дейінгі мерзімде «$ Займи до зарплаты» тауар белгісінің құқық иесі болып табылады, ТҚХС – 36-сынып, өтінім нөмірі – 70088, өтінім берілген күні – 2015 жылғы 10 наурыз, Тауар таңбаларының мемлекеттік тізілімінде 2016 жылғы 20 сәуірде тіркелген, түс көрсеткіші: ақ, қызғылт сары, қызыл, қара, қорғалмаған элементтер: белгі «$» символына тәуелсіз құқықтық қорғау қамтамасыз етілмей, тұтастай қорғалған (бұдан әрі – 1-тауар белгісі). Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Ұлттық зияткерлік меншік институты берген, Қазақстан Республикасының Тауар таңбаларының мемлекеттік тізілімінен № 58397 үзінді көшірмеге сәйкес, «Л С» ЖШС сонымен қатар 2027 жылдың 12 наурызына дейінгі мерзімде «ЗАЙМИ ДЕНЕГ ДО ПЕНСИИ ЗЕЙНЕТКЕ ШЫҒУҒА ДЕЙІНГІ ҚАРЫЗДАР» тауар белгісінің құқық иесі болып табылады, ТҚХС – 36-сынып, өтінім нөмірі – 79248, өтінім берілген күні – 2017 жылғы 12 наурыз, тіркелген және жарияланған күні – 2017 жылғы 29 желтоқсан, түс көрсеткіші: қара (бұдан әрі – 2-тауар белгісі). Солтүстік Қазақстан облысы Петропавл қаласының мамандандырылған әкімшілік сотының 2019 жылғы 04 желтоқсандағы заңды күшіне енген қаулысымен «С Z» ЖШС Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 158-бабына сәйкес Тауар белгілерін «Л С» ЖШС келісімінсіз пайдалану факті бойынша әкімшілік жауапкершілікке тартылды және осыған байланысты әкімшілік айыппұл түріндегі әкімшілік жазаға тартылды. Талапкер жауапкерден 809 847,88 теңге шығынды өндіріп алу туралы талап арызбен сотқа жүгінген, уәждеме ретінде жауапкердің оның Тауар белгілерін заңсыз пайдалана отырып, оған сомасы 502 465 теңге жоғалған пайда және сомасы 307 382,88 теңге оның Тауар белгілеріне құқықтарының бұзылуы бойынша алымдар мен дәлелдемелерді бекіту шығыстары, жиыны – 809 847,88 теңге түрінде залал келтіргенін айтқан. Сот «Л С» ЖШС-нің жауапкер «С Z» ЖШС-не келтірілген шығынды өндіру туралы қуым талабын ішінара қанағаттандыруды шешті. «С Z» ЖШС-нен «Л С» ЖШС-нің пайдасына 607 382 (алты жүз жеті мың үш жүз сексен екі) теңге мөлшеріндегі залал, 18 221 (он сегіз мың екі жүз жиырма бір) теңге мөлшеріндегі сот шығындары, бар-

[14] *2016 жылғы 03 наурыздағы №1-29/16 үкім // BESTPROFI Opensud.kz ақпараттық жүйесі (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*
[15] *№ 407 іс, 2020 жылғы 5 наурыздағы қаулы // BESTPROFI Opensud.kz ақпараттық жүйесі (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

лығы – 625 603 (алты жүз жиырма бес мың алты жүз үш) теңге өндірілсін. Талаптың қалған бөлігін қанағаттандырудан – бас тартылсын деп шешті[16].

Қорытынды

ҚР зияткерлік меншік саласындағы қылмыстық, әкімшілік заңнамасын сақтамау кәсіпкерлік субъектісінің түріне қарай (ірі, орташа, шағын) компанияларға айыппұл салуға әкеп соғады, ал азаматтық заңнама тұрғысынан шығындарды өтеуге әкеледі. Және бұл даулар санаты қойылатын ақшалай талаптардың ірі мөлшерімен ерекшеленеді. Сондықтан комплаенс бақылау құралдарын пайдалану табысты және қауіпсіз бизнесті жүргізудің кілті болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Л. Карасева, Г. Добрякова. Риск-ориентированный аудит процессов управления интеллектуальной собственностью // https://gaap.ru/articles/Risk_orientirovannyy_audit_protsessov_upravleniya_intellektualnoy_sobstvennostyu/(Жүгінген күні 23.10.2023)

2. Я.О. Лазарев. IP -комплаенс для бизнеса // https://cyberleninka.ru/article/n/ip-komplaens-dlya-biznesa/viewer (Жүгінген күні 23.10.2023)

3. В.Ф. Попондопуло, Д.А. Петров. Комплаенс как правовой инструмент минимизации рисков и профилактики правонарушений // Вестник СПбГУ. Право. 2020. - Т. 11. - Вып. 1. - 102-114 б.

4. Cary Coglianese, Jennifer Nash. 39 Compliance Management Systems: Do They Make a Difference? // https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-handbook-of-compliance/compliance-management-systems-do-they-make-a-difference/5B6EF4E9E434AE2BEE03509F20EEDC0D#access-block. (Жүгінген күні 07.09.2023)

5. Примаков Д.Я. Специальные виды комплаенса: антикоррупционный, банковский, санкционный и розыск активов (форензик). – М.: Инфотропик Медиа, 2019. 270 б.

6. Примаков Д.Я. Санкционный комплаенс // Сборник статей «Экономические санкции против России: Правовые вызовы и перспективы» // Под ред. С.В. Гландина, М.Г. Дораева. – 2018. 2-23 б.

7. С. Гландин, Д. Примаков. Санкционный комплаенс в 2019 году: тенденции и новые веяния // Legal Insight. - № 04 (80). - 2019. 36 – 39 б.

8. Валиахметова А.А., Сотников А.А., Черкашин И.Д. Современные цифровые технологии в сфере противодействия коррупции // Молодой учёный. – 2021. - № 21. –173-174 б.

9. Антропцева И.О. Цифровой контролер как субъект публичного финансового контроля // Актуальные проблемы российского права. - 2022. - Т. 17. - № 4. – 57-64 б.

REFERENCES

1. L. Karaseva, G. Dobryakova. Risk-oriyentirovannyy audit protsessov upravleniya intellektual'noy sobstvennost'yu // https://gaap.ru/articles/Risk_orientirovannyy_audit_protsessov_upravleniya_intellektualnoy_sobstvennostyu/ (Jügingen küni 23.10.2023)

2. YA.O. Lazarev. IP -komplayens dlya biznesa // https://cyberleninka.ru/article/n/ip-komplaens-dlya-biznesa/viewer (Jügingen küni 23.10.2023)

3. V.F. Popondopulo, D. A. Petrov. Komplayens kak pravovoy instrument minimizatsii riskov i profilaktiki pravonarusheniy // Vestnik SPbGU. Pravo. 2020. T. 11. Vyp. 1. 102-114 b.

4. Cary Coglianese, Jennifer Nash. 39 Compliance Management Systems: Do They Make a Difference? // https://www.cambridge.org/core/books/abs/cambridge-handbook-of-compliance/compliance-management-systems-do-they-make-a-difference/5B6EF4E9E434AE2BEE03509F20EEDC0D#access-block. ((Jügingen küni 07.09.2023)

5. Primakov D.YA. Spetsial'nyye vidy komplayensa: antikorruptsionnyy, bankovskiy, sanktsionnyy i rozysk aktivov (forenzik). – M.: Infotropik Media, 2019. 270 b.

6. Primakov D.YA. Sanktsionnyy komplayens // Sbornik statey «Ekonomicheskiye sanktsii protiv Rossii: Pravovyye vyzovy i perspektivy» // Pod red. S.V. Glandina, M.G. Dorayeva. – 2018. 2-23 b.

[16] *№7527-21-00-2/3294 іс. 2021 жылғы 07 маусымдағы шешім // BESTPROFI Opensud.kz ақпараттық жүйесі (жүгінген күн 30.08.2023 ж.)*

7. S. Glandin, D. Primakov. Sanktsionnyy komplayens v 2019 godu: tendentsii i novyye veyaniya // Legal Insight. - № 04 (80). - 2019. 36 – 39 b.

8. Valiakhmetova A.A., Sotnikov A.A., Cherkashin I.D. Sovremennyye tsifrovyye tekhnologii v sfere protivodeystviya korruptsii // Molodoy uchonyy. – 2021. - № 21. –173-174 b.

9. Antroptseva I. O. Tsifrovoy kontroler kak sub"yekt publichnogo finansovogo kontrolya // Aktual'nyye problemy rossiyskogo prava. — 2022. — T. 17. — № 4. — 57–64 b.

ZQAI

УДК 349.2; 349.3

ДИСКРИМИНАЦИЯ В СФЕРЕ ТРУДА И ОБЯЗАННОСТИ СТОРОН ТРУДОВЫХ И НЕПОСРЕДСТВЕННО СВЯЗАННЫХ С НИМИ ОТНОШЕНИЙ

Нурмагамбетов Аманжол Магзумович
Доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева, Республика Казахстан, г. Астана, e-mail: amanzhol_nur@mail.ru

Жумабаева Айгерим Бауыржанкызы[1]
Докторант ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, магистр юридических наук, Республика Казахстан, г.Астана, e-mail:aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

Аннотация. *Целью статьи является анализ действующего законодательства в целях определения соотношения общепризнанных принципов трудового права и обязанности сторон трудовых отношений, в том числе обязанности государства по обеспечению защиты от безработицы. Авторами проанализированы нормы Трудового кодекса РК, касающиеся обязанностей работодателей и работников направляющей стороны, нормы Социального кодекса РК в отношении некоторых вопросов правового регулирования безработицы. В результате анализа действующего трудового и смежного с ним законодательства авторы пришли к выводу, что некоторые нормы Трудового кодекса РК, а также нововведенного Социального кодекса РК носят дискриминационный характер. В частности, правовой статус работников и работников направляющей стороны в ТК РК разнится, особенно касательно обязанностей работников направляющей стороны. Так, был выявлен ряд признаков, позволяющих сделать вывод о том, что несмотря на отсутствие равных прав и возможнейстей работников направлющей стороны по сравнению с обычными работниками, осуществляющими трудовую деятельность по трудовому договору, обязанности у вышеуказанных сторон трудовых отношений совпадают. В отдельных случаях некоторые обязанности, присущие обычным работникам, излишне вменяются работникам направляющей стороны. В качестве примера приводится обязанность работника направляющей стороны возместить материальный ущерб работодателю в случае нарушения условия о неконкуренции. Помимо этого, анализ некоторых норм Социального кодекса РК, касающегося правового регулирования безработицы, позволили определить тенденции дискриминации в отношении отдельных лиц. Так, пп.6 п.3 ст.99 Социального кодекса РК ограничивает право осужденных лиц в защите от безработицы со стороны государства. Авторы указывают на необходимость пересмотра некоторых норм действующего законодательства в целях исключения дискриминации в сфере труда.*

Ключевые слова: *принципы права, принципы трудового права, социальный кодекс, дискриминация в сфере труда, безработица.*

ЕҢБЕК САЛАСЫНДАҒЫ КЕМСІТУШІЛІК ЖӘНЕ ЕҢБЕК ЖӘНЕ ОЛАРМЕН ТІКЕЛЕЙ БАЙЛАНЫСТЫ ҚАТЫНАСТАР ТАРАПТАРЫНЫҢ МІНДЕТТЕРІ

Аманжол Магзумович Нурмагамбетов
Заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Астана қ., e-mail: amanzhol_nur@mail.ru

[1] *Автор для корреспонденции*

Айгерим Бауыржанкызы Жумабаева
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы, Астана қ., email:aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

Аннотация. *Мақаланың мақсаты еңбек құқығының жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен еңбек қатынастары тараптарының міндеттерінің, оның ішінде мемлекеттің жұмыссыздықтан қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерінің арақатынасын айқындау мақсатында қолданыстағы заңнаманы талдау болып табылады. Авторлар жұмыс берушілер мен бағыттаушы тарап қызметкерлерінің міндеттеріне қатысты ҚР Еңбек кодексінің нормаларын, жұмыссыздықты құқықтық реттеудің кейбір мәселелеріне қатысты ҚР Әлеуметтік кодексінің нормаларын талдады. Қолданыстағы Еңбек және онымен сабақтас заңнаманы талдау нәтижесінде авторлар ҚР Еңбек кодексінің, сондай-ақ жаңадан енгізілген ҚР Әлеуметтік кодексінің кейбір нормалары кемсітушілік сипатқа ие деген қорытындыға келді. Атап айтқанда, ҚР Еңбек Кодексіндегі қызметкерлер мен бағыттаушы тарап қызметкерлерінің құқықтық мәртебелерінің айырмасы бар, әсіресе бағыттаушы тарап қызметкерлерінің міндеттеріне қатысты. Себебі, бағыттаушы тарап қызметкерлерінің еңбек шарты бойынша еңбек қызметін жүзеге асыратын қарапайым қызметкерлермен салыстырғанда тең құқықтары мен мүмкіндіктерінің жоқтығына қарамастан, жоғарыда аталған тараптардың еңбек қатынастарындағы міндеттері сәйкес келеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік беретін бірқатар белгілер анықталды. Бірқатар жағдайларда қарапайым жұмысшыларға тән кейбір міндеттер бағыттаушы тараптың жұмысшыларына артығымен жүктеледі. Мысал ретінде бағыттаушы тарап қызметкерінің бәсекелестік туралы шарт бұзылған жағдайда жұмыс берушіге материалдық залалды өтеу міндеті келтіріледі. Сонымен қатар, жұмыссыздықты құқықтық реттеуге қатысты ҚР Әлеуметтік кодексінің кейбір нормаларын талдау жеке тұлғаларға қатысты кемсітушілік тенденцияларын анықтауға мүмкіндік берді. Осылайша, ҚР Әлеуметтік кодексінің 99-бабы 3-тармағының 6-тармақшасы сотталған адамдардың мемлекет тарапынан жұмыссыздықтан қорғау құқығын шектейді. Авторлар еңбек саласындағы кемсітушілікті болдырмау мақсатында қолданыстағы заңнаманың кейбір нормаларын қайта қарау қажеттігін көрсетеді*

Түйінді сөздер: *құқық қағидаттары, еңбек құқығы қағидаттары, әлеуметтік кодекс, еңбек саласындағы кемсітушілік, жұмыссыздық*

DISCRIMINATION IN THE FIELD OF LABOR AND OBLIGATIONS OF THE PARTIES TO LABOR AND DIRECTLY RELATED RELATIONS

Nurmagambetov Amanzhol Magzumovich
Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional and Civil Law, Eurasian National Gumilev University, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: amanzhol_nur@mail.ru

Zhumabaeva Aigerim Bauyrzhankyzy
Eurasian National Gumilev University doctoral student, Master of Law, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigerim.zhumabayeva92@mail.ru

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the current legislation in order to determine the ratio of generally recognized principles of labor law and the obligations of the parties to labor relations, including the obligation of the state to ensure protection against unemployment. The authors analyzed the norms of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan concerning the duties of employers and employees of the guiding party, the norms of the Social Code of the Republic of Kazakhstan in relation to some issues of legal regulation of unemployment. As a result of the analysis of the current labor and related legislation, the authors came to the conclusion that some norms of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, as well as the new Social Code of the Republic of Kazakhstan, are discriminatory. In particular, the legal status of employees*

and employees of the sending party in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan varies, especially regarding the duties of employees of the sending party. Thus, a number of signs were identified that make it possible to conclude that despite the lack of equal rights and opportunities for employees of the sending party in comparison with ordinary employees engaged in labor activities under the employment contract, the obligations of the above-mentioned parties to labor relations coincide. In some cases, some duties inherent in ordinary workers are unnecessarily imputed to the employees of the guiding party. As an example, the obligation of the employee of the sending party to compensate for material damage to the employer in case of violation of the non-competition condition is given. In addition, the analysis of some norms of the Social Code of the Republic of Kazakhstan concerning the legal regulation of unemployment made it possible to determine the trends of discrimination against individuals. Thus, clause 6, paragraph 3, article 99 of the Social Code of the Republic of Kazakhstan limits the right of convicted persons in protection against unemployment by the state. The authors point to the need to revise some of the current legislation in order to exclude discrimination in the workplace.

Keywords: *principles of law, principles of labor law, social code, discrimination in the field of labor, unemployment.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_98

Введение

Под принципами права понимаются руководящие, основополагающие, исходные идеи, начала, являющиеся фундаментом и основным вектором направления права. Е.Н.Нургалиева и С.А.Бухарбаева под принципами трудового права понимают общие нормативные руководящие положения, отражающие объективные и субъективные начала права в статике, восполняющие пробелы в трудовом законодательстве и определяющие его дальшнейшее развитие [1, с.42]. Л.Ю.Бугров выделяет политическое значение, как общих принципов права, так и трудовых, указывая, что их роль, в том числе, заключена в наглядном представлении сущности права, государства, общества [2,с.53]. По мнению В.Н.Уварова, принципы трудового законодательства играют роль официально утвержденных ориентиров для сторон трудовых отношений [3, с.45-46]. Таким образом, принципы права играют и должны играть важную роль в процессе правового регулирования общественных отношений. А.М.Лушников справедливо полагал, что принципы трудового права представляют собой систему социального долженствования, носят императивный характер. Несмотря на то, что трудовые принципы не содержат конкретных правил поведения, однако, они носят не декларативный, а прикладной характер [4, с.93].

В большинстве своем принципы трудового права заключены в нормах-принципах, отраженных в нормативно-правовых актах в сфере труда прямо или опосредованно. Основные принципы трудового права перечислены в ст.4 ТК РК[2]. ТК РК раскрывает лишь несколько трудовых принципов в тексте закона (свобода труда, запрещение дискриминации в сфере труда, запрещение принудительного труда). На практике возникает множество коллизий и несоответствий некоторых норм трудового и иного законодательства принципам трудового права. Так, противоречивым видится вопрос ограничения прав человека и гражданина в сфере труда. К примеру, вступивший 1 июля 2023 года Социальный кодекс РК[3], регулирующий различные вопросы социальной поддержки граждан РК, трудоустройства, безопасности труда, социального страхования, пенсионного обеспечения и прочие аспекты социально-правового регулирования, содержит нормы дискриминационного характера, ограничивающие право граждан на труд и защиту от безработицы.

Методы

Для исследования вопросов дискриминации в сфере труда, а также рассмотрения вопросов некоторых обязанностей сторон трудовых и непосредственно связанных с ними отношений авторы, наряду с общепризнанными общенаучными и частноправовыми, юридическими методами, использовали метод правового анализа действующих

[2] *Трудовой кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗРК // "Казахстанская правда" от 25.11.2015 г., № 226 (28102)*

[3] *Социальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК // "Казахстанская правда" № 75 (29952), 21.04.2023 г.*

нормативных правовых актов на предмет обнаружения правовых коллизий и пробелов.

Обсуждение

Согласно ст.6 ТК РК, запрещается ограничивать кого-либо в правах в сфере труда, кроме случаев, когда такое ограничение предусмотрено самим ТК РК или иными законами РК. Пункт 2 ст.6 ТК РК содержит перечень индикаторов трудовой дискриминации (происхождение, социальное, должностное, имущественное положение, пол, раса, язык и т.п.). Помимо вышеуказанных признаков, МОТ[4] включает в понятие дискриминации в сфере труда всякое другое различие, недопущение или предпочтение, приводящее к уничтожению или нарушению равенства возможностей или обращения в области труда и занятий. ТК РК разделяет термины «работник» и «работник направляющей стороны» (п.п.27, 52-1, 69-1, 48-2 п.1 ст.1, п.2 ст.8, п.1 ст.48, ст.105, ст.123, ст.137-1, ст.181-1, п.п.2,3,7 ст.186, ст.187-1, ст.188-1 ТК РК). Под последними подразумеваются работники, привлекаемые на основании трудового договора, заключенного с направляющей стороной в соответствии с договором на оказание услуг по предоставлению персонала. Основные статутные обязанности работника, указанные в ст.22 ТК РК, соотносятся с соответствующими обязанностями работников направляющей стороны. Так, обязанности работника выполнять трудовые обязанности в соответствии с соглашениями, трудовым, коллективным договорами, актами работодателя (пп.1 п.2 ст.22 ТК РК) соответствует обязанности работника направляющей стороны выполнять трудовую функцию в интересах, под управлением и контролем принимающей стороны, в соответствии с определением отношений по предоставлению персонала (пп.69-1, п.1 ст.1 ТК РК), а также правом принимающей стороны требовать от работников направляющей стороны выполнения условий трудового договора, правил трудового распорядка и других актов принимающей стороны (пп.1 п.10 ст.137-1). Аналогично соотносятся обязанности: пп.2 п.2 ст.22 ТК РК с пп.69-1, п.1 ст.1 ТК РК и пп.1 п.10 ст.137-1 (обязанность соблюдать трудовую дисциплину); пп.3 п.2 ст.22 ТК РК с пп.1 п.2 ст.181-1 ТК РК (обязанность в сфере безопасности и охраны труда); пп.4п.2 ст.22 ТК РК с п.3 ст.48 ТК РК (обязанность по обеспечению сохранности имущества); пп.5 п.2 ст.22 ТК РК с пп.2 п.2 ст.181-1 ТК РК (обязанность сообщать о ситуациях, представляющих угрозу жизни и здоровья); пп.6 п.2 ст.22 ТК РК с пп.5 п.8 ст.123 ТК РК (обязанность не разглашать сведений, коммерческой тайны и т.п.); пп.7 п.2 ст. 22 ТК РК с п.3 ст.123 ТК РК (обязанность возмещать причиненный ущерб). Таким образом, можно сделать вывод о том, что все обязанности работника содержатся в обязанностях работника направляющей стороны, однако большое количество прав, присущих работнику, отсутствует у работника направляющей стороны. Данный факт, в свою очередь, наводит на мысль о наличии в современном трудовом праве субъектов, осуществляющих трудовую деятельность, баланс прав и обязанностей которых превалирует в сторону увеличения обязанностей, необходимых для выполнения, и уменьшения соответствующих прав.

Так, в соответствии с пп.5 п.8 ст.123 ТК РК работник направляющей стороны несет полную материальную ответственность перед работодателем и принимающей стороной, в соответствии с которой обязан возместить работодателю и принимающей стороне материальный ущерб, в связи с нарушением условий о неконкуренции. Данный пункт ТК РК прямо противоречит п.1 ст.29, пп.48-2 п. 1 ст.1 ТК РК. Договор о неконкуренции может быть заключен только между работником и работодателем. Кроме того, противоречивым видится упоминание работников принимающей стороны в тексте абз.1 п.8 ст.123 ТК РК, поскольку из смысла статьи предполагается возможность заключения договора о неконкуренции с работодателем-направляющей стороной.

Согласно п.1-1 ст.103 ТК РК, принимающая сторона обязана производить оплату труда работникам направляющей стороны соразмерно с заработной платой иных работников, осуществляющих трудовую деятельность у принимающей стороны на основании договора на оказание услуг по предоставлению персонала. Установление данной обязанности обеспечивает недопустимость дискриминации работников по оплате труда направляющей стороны по отношению к другим работникам направляющей стороны. Однако ТК РК не гарантирует защиту от дискриминации работников направляющей стороны по отношению к обычным работникам, состоящих с работодателем-принимающей сторо-

[4] *Закон Республики Казахстан от 20 июля 1999 года № 444-I. О ратификации Республикой Казахстан Конвенции 1958 года о дискриминации в области труда и занятий // "Казахстанская правда" от 31.07.99 г. № 184.*

ной в трудовых отношениях. Так, согласно пп.3 п.3 ст.137-1 ТК РК, законодатель допускает отношения по представлению персонала в случаях, когда требуется заменить временно отсутствующего работника. В данном случае видится двойная дискриминация в сфере труда. С одной стороны, принимающая сторона в ситуации, когда по тем или иным обстоятельствам имеется необходимость во временной замене сотрудника, обладает возможностью заключить либо трудовой договор с вытекающими из него социальными и трудовыми гарантиями работника (пп.4 п.1 ст.30 ТК РК), либо принять на работу работника направляющей стороны, на которого не распространяются существенные гарантии в сфере труда. Не трудно предположить, что работодатель с большей вероятностью обратится к возможностям договора по представлению персонала. Частные работодатели дискриминируют своих работников не только из-за сексистских, расистских, эйджистских или иных стереотипов, но и по чисто экономическим причинам. Зачастую дискриминация экономит работодателю денежные средства [5, с.1043]. В данном случае происходит дискриминация работников, изъявляющих желание осуществлять трудовую деятельность с заключением трудового договора. Их нежелание поступиться своими трудовыми правами может стать дискриминационной основой для отказа работодателем (принимающей стороной) в заключении трудовых отношений. С другой стороны, безусловно, осуществление работы временно отсутствующего работника работником направляющей стороны ограничивает право последнего получить одинаковую с замещенным работником заработную плату, право получить ежегодный трудовой отпуск, компенсационные выплаты, доплаты и т.п. Кроме того, в отличие от работников, работающих по трудовому договору, работники направляющей стороны лишены трудового права обращения в согласительную комиссию, ведения коллективных переговоров и т.п. Законодатель четко указывает, что трудовой спор может возникнуть только у работника и работодателя по вопросам применения трудового законодательства РК, выполнения или изменения условий соглашений, трудового и (или) коллективного договоров, актов работодателя (пп.16 п.1 ст.1 ТК РК).

Результаты

В соответствии с Социальным кодексом РК, не допускается регистрация лиц в качестве безработных, если они осуждены по решению суда к исправительным работам либо общественным работам (пп.6 п.3 ст.99). В данном случае считаем необходимым указать на дискриминационный характер данного пункта закона, поскольку запрет на регистрацию осужденного лица в качестве безработного, ущемляет права последнего на реабилитацию. Требования статьи буквально ограничивают права граждан на труд, нарушают принцип свободы труда. Согласно п.3 ст.65 УПК РК[5], осужденным именуется подсудимый, в отношении которого вынесен обвинительный приговор. Норма Социального кодекса РК, указанная в пп.6 п.3 ст.99, прямо противоречит конституционному принципу социальной защиты от безработицы (п.2 ст.24). Получается, что поскольку безработными признаются лица, ищущие работу и готовые к ней приступить, запрет для осужденных на общественные или исправительные работы считаться безработными лишает их возможности государственной поддержки в сфере занятости. Таким образом, из круга потенциальных субъектов государственного патронажа в сфере занятости искусственно выпадает значительная часть социально-уязвимого населения. Примечательно, что Закон РК «О занятости населения РК»[6], в отличие от Социального кодекса РК содержит всего пять оснований для обязанности соблюдать запрет на регистрацию в качестве безработного. В силу пп.10 п.1 ст.10 УИК РК, осужденные имеют право на социальное и пенсионное обеспечение в соответствии с законодательством РК. Однако Социальный кодекс РК лишает осужденных возможности не только иметь статус безработного, получить государственную поддержку в сфере занятости, но и быть субъектом социальной защиты от безработицы путем возможности получать социальную выплату по случаю потери работы (п.1 ст.113). Кроме того, не понятен обширный круг лиц, охватываемый рассматриваемой нормой.

Во-первых, осужденным считается лицо, в отношении которого вынесен приговор, и совсем не обязательно, что вышеупомянутый судебный акт вступил в законную силу.

[5] *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // "Казахстанская правда" от 10.07.2014 № 133 (27754)*

[6] *О занятости населения. Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК. Утратил силу кодексом Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII. // "Казахстанская правда" от 08.04.2016 г., № 66 (28192)*

К примеру, УК РК предусмотрена отсрочка исполнения наказания беременным женщинам, женщинам, имеющим малолетних детей, мужчинам, воспитывающим в одиночку малолетних детей на срок от одного года до пяти лет (ст.74 УК РК). В случае применения отсрочки исполнения приговора, осужденный, содержащийся под стражей, освобождается в зале суда незамедлительно, а осужденный, в отношении которого применено наказание в виде лишения свободы, после вынесения приговора под стражу не заключается. В течение пятнадцати дней приговор может быть обжалован. Уголовное дело с учетом сроков формальных процедур подготовки и передачи материалов уголовного дела на рассмотрение в апелляционной инстанции, как правило, находится на рассмотрении в апелляционном суде от одного, двух месяцев и далее, в зависимости от сложности. Таким образом, при потенциальной возможности оправдания, сам факт вынесения приговора и следующего за ним получения статуса осужденного, лишает потенциально невиновного в преступлении лица стать субъектом реализации принципа трудового права на защиту от безработицы, связанную с обязанностью государства всесторонне содействовать обеспечению занятости населения.

Во-вторых, несмотря на то, что обвиняемое лицо было осуждено приговором суда, данный приговор вступил в законную силу, а осужденный отбывает наказание в местах лишения свободы или состоит на учете уголовно-исполнительных органов в связи с осуществлением общественных, исправительных работ, у осужденного не утрачивается возможность кассационного обжалования, обращения в Конституционный суд либо возобновить рассмотрение уголовного дела по вновь открывшимся обстоятельствам. Считаем неприемлемым ограничивать права физических лиц и сужать подобным образом обязанность государства в сфере трудового права по обеспечению социальной защиты от безработицы лишь на основании вынесения судебного акта. Суды могут ошибаться, судебные акты могут быть отменены, пересмотрены, отправлены на новое рассмотрение. Статус осужденного сам по себе не может быть основанием для лишения человека фундаментальных социальных гарантий, поскольку данный статус указывает лишь на результат государственного карательного воздействия, представляет собой указание на меру ответственности за какое-либо правонарушение. Кроме того, осужденные, помимо основного наказания, приобретают судимость, т.е. особое правовое состояние осужденного лица, которое влияет на его социальное положение в обществе, ограничивает на законном основании его определенные трудовые права, препятствует реализации права на трудоустройство по некоторым видам профессий, обязывает работодателей не допускать с такими лицами трудовых отношений. Тем не менее, судимость может быть погашена (п.3 ст.79 УК РК[7]), и в таком случае, осужденное лицо имеет право на реабилитацию, в том числе путем получения соответствующей справки об отсутствии судимости. Однако пп.6 п.3 ст.99 Социального кодекса РК лишает осужденных, в том числе с погашенной судимостью, социальных гарантий, причем совершенно безосновательно. На наш взгляд, вполне оправдано недопущение регистрации в качестве безработных лиц, указанных в пп.пп.1-5 п.3 ст.99 Социального кодекса РК. Причины такого недопущения могут быть разными: от законодательных ограничений, в том числе вступать в трудовые отношения (пп.1,4 п.3 ст.99) до наличия у претендующих лиц другой работы, личных средств (пп.2,3,5 .3 ст.99), и они объективно не подпадают под категорию лиц, нуждающихся в работе, чего нельзя сказать об осужденных лицах.

В-третьих, в связи с намерением увеличить количество административных взысканий, т.е. добавить в КоАП РК[8] в качестве наказания общественные работы, которые ранее как мера ответственности за правонарушения предусматривалась только в рамках уголовного законодательства, значительно расширяется круг лиц, которым государство прямо отказывает в обеспечении мер социально-трудовой защиты. Так, пп.6 п.3 ст.99 Социального кодекса РК не регистрируются в качестве безработного лица, осужденные по решению суда к общественным работам. Формулировка законодателя «решение суда» вкупе с изменениями в Конституцию РК касательно расширения видов принудительного труда подразумевает не только лиц,

[7] *Уголовный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК // "Казахстанская правда" от 09.07.2014 № 132 (27753)*

[8] *Закон РК О внесении изменений и дополнений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях (февраль 2023 года). Проект. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35891452&base_id=1&pos=4;-110#pos=4;-110*

осужденных за уголовное правонарушение, но и лиц, привлеченных судом к административной ответственности. В понятие решение суда входят все судебные акты, вынесенные по итогам рассмотрения различных видов судебных дел (решения по гражданским делам, приговоры, административные постановления и т.п.). Поскольку в диспозиции рассматриваемой статьи идет речь о решении суда, в которых могут содержаться наказания в виде исправительных работ, общественных работ, а также лишения свободы, подразумевается, что законодатель имел в виду именно приговоры суда по уголовным делам, однако неточность формулировки создает условия для субъектного сужения границ реализации принципа социальной защиты от безработицы, сокращения обязанностей государства в обеспечении занятости населения.

Помимо вышеуказанного необоснованного охвата лиц, кому запрещено пользоваться услугами государства по содействию в ликвидации безработицы, рассматриваемая норма Социального кодекса РК содержит дискриминацию внутри дискриминируемых субъектов. Так, по не понятным причинам не регистрируются в качестве безработных осужденные лишь за некоторые виды правонарушений, содержащие санкции в виде исправительных работ, общественных работ либо реальное лишение свободы, в то время как в отношении лиц, получивших наказание в виде штрафов, арестов, ограничения свободы, а также условного лишения свободы реализуется обязанность государства по обеспечению социальной защиты от безработицы.

Заключение

Анализ действующего трудового законодательства, а также отдельных норм Социального кодекса РК позволяет сделать вывод о том, что некоторые приницпы трудового права могут быть обоснованно ограничены в тех или иных целях, однако некоторые ограничения могут носить дискриминационный характер. Принятые один за другим изменения в законодательство, а также намерения законодателя внести рассмотренные ранее изменения и дополнения в КоАП РК, указывают на то, что ограничения в получении социальной защиты от безработицы в отношении отдельных категорий лиц. Данное обстоятельство дает основания предполагать тенденции к сужению реализации основных принципов трудового права, в том числе путем ликвидации некоторых обязанностей со стороны государства в сфере трудового права.

В таком случае считаем необходимым пересмотреть некоторые нормы действующего законодательства.

Предлагается исключить из текста пп.5 п.8 ст.123 ТК РК слова «или принимающей стороны». Данная мера необходима для того, чтобы исключить факты дискриминации работников направялющей стороны.

Кроме того, предлагается целесообразным внесение изменений в пп.6 п.3 ст.99 Социального кодекса РК следующего содержания: «Не регистрируются в качестве безработного:…6) лица, содержащиеся или отбывающие наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы, а также лица, отбывающие наказание в виде общественных, исправительных работ по вступившим в законную силу приговорам и постановлениям суда».

ЛИТЕРАТУРА:

1. Нургалиева Е.Н., Бухарбаева С.А. Принципы трудового права. – Алматы. – 2004. – 160 с.

2. Бугров Л.Ю. Проблемы свободы труда в трудовом праве России. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та. – 1992. – 236 с.

3. Уваров В.Н. Трудовое право Республики Казахстан: Учебник. 2-е изд. – Алматы. Раритет, 2008. – 616 с.

4. Лушников А.М. Теория государства и права. Базовый курс: учебное пособие. – М. – 2013. – 270 с.

5. Лютов Н.Л. Определение дискриминации в сфере труда: международные трудовые стандарты и российский подход // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия Право. – Т.13.Вып.4. – 2022. – С. 1041-1057.

REFERENCES

1. Nurgalieva E.N., Buharbaeva S.A. Principy trudovogo prava. – Almaty. – 2004. – 160s.

2. Bugrov L.YU. Problemy svobody truda v trudovom prave Rossii. – Perm': Izd-vo Perm. un-ta. – 1992. – 236s.

3.Uvarov V.N. Trudovoe pravo Respubliki Kazahstan: Uchebnik. 2-e izd. – Almaty. Raritet. – 2008. – 616s.

4. Lushnikov A.M. Teoriya gosudarstva i prava. Bazovyj kurs: uchebnoe posobie. – M. – 2013. – 270s.

5..Lyutov N.L Opredelenie diskriminacii v sfere truda: mezhdunarodnye trudovye standarty i rossijskij podhod // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Seriya Pravo. – T.13.Vyp.4. – 2022. – S.1041-1057.

ZQAI

ӘОЖ 347.2/.3

МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАНУАРЛАРДЫҢ ОРНЫ

Бакыт Акылбаевна Жусипова[1]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail bakyt-enu@yandex.kz

Анар Абайханкызы Мукашева
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail anarabai@mail.ru

Ермек Баяхметович Абдрасулов
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail aermek_19@mail.ru

Аннотация. *Мақалада жануарлардың құқықтық режимінің ерекшелігін бекітетін нормативтік құқықтық актілерге және ғылыми әдебиеттерге жалпы талдау жасалды, оның ішінде халықаралық тәжірбиені ескере отырып жүргізілген талдау негізінде жануарларды қарау, ұстау және пайдалану кезіндегі жауапкершіліктің өзекті мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар азаматтық құқық объектілері жүйесіндегі жануарлардың орнын талдауға ерекше назар аударылады. Жануарларға меншік құқығы туралы мәселе жеткіліксіз дамыған және күрделі, осыған байланысты қоғамда құқықтық қақтығыстар жиі туындайды. «Жануарлар дүниесі» мен қатар басқа жануарлар санатына меншік нысанын нақтылауға мүмкіндік береді.*

Қоғамда жануар иесінің көпшілігі жануарларға қарау оларды ұстау және пайдалану кезінде азаматтық заңнамада бекітілген адамгершілік қағидатының болуын, жануарларға үлкен жауапкершілікпен қарауды ұмытады. Нәтижесінде жануарларға үлкен зиян келтіретін көптеген құқықбұзушылықтарға жол беріледі.

Авторлар қолданыстағы заңнамаларда және ғылыми әдебиеттерде жануарларды жіктеуге бірыңғай көзқарас біртұтас болмауы туралы мәселе көтереді. Жануарлар ұғымын анықтау мәселесінде жануарларға меншік құқығы объектісінде жансыз зат болып табылмайтындығын жалпы түсінуіміз қажет. Жануарлар тірі тіршілік иелеріне жатады, бұл олардың құқықтық режимінің ерекшеліктерін азаматтық құқықтың тәуелсіз объектісі ретінде анықтайды. Азаматтық кодекстегі жануарлардың құқықтық мәртебесін реттеу үшін оларды өңдеуді жаңартатын және жаңғыртатын, оның қоғамның қажеттіліктеріне сәйкестігін қамтамасыз ететін өзгерісті қажет етеді.

Сонымен қатар ұлттық заңнамаларға өзгертулер мен толықтырулар енгізуді, оның ішінде осы жануарларды күтіп-бағу және оларға тиісінше қарау жөніндегі қосымша талаптарға байланысты өзіндік ерекшеліктерін ескеріп, ҚР Азаматтық кодексіне меншік құқығы объектілеріне арнайы тарауды енгізуді ұсынады.

Түйінді сөздер. *Жануарлар, үй жануарлары, қараусыз жануарлар, жануарлар дүниесі, азаматтық құқық объектісі, азаматтық құқықтық режим, меншік құқығы, заттық құқық, мүлік.*

МЕСТО ЖИВОТНЫХ В СИСТЕМЕ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

Жусипова Бакыт Акылбаевна
Кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного и гражданского права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г Астана, Республика Казахстан, e-mail bakyt-enu@yandex.kz

[1] *Хат-хабарға арналған автор*

Мукашева Анар Абайханкызы
Доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г Астана, Республика Казахстан,
e-mail: anarabai@mail.ru

Абдрасулов Ермек Баяхметович
Доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, г Астана, Республика Казахстан,
e-mail aermek_19@mail.ru

Аннотация. *В статье проведен общий анализ нормативных правовых актов и научной литературы, закрепляющих специфику правового режима животных, в том числе на основе анализа, проведенного с учетом международного опыта. Рассматрены актуальные вопросы ответственности при обращении, использовании и содержании животных. Также особое внимание уделяется анализу места животных в системе объектов гражданского права.*

Вопрос о праве собственности на животных недостаточно развит и сложен, в связи с чем в обществе часто возникают правовые конфликты. Уточнена форма собственности с «животного мира» на категорию других животных.

В обществе большинство владельцев забывают о том, что при обращении с животными имеет место нравственный принцип, закрепленный в гражданском законодательстве, к животным необходимо относиться с большой ответственностью. В настоящее время допускаются многочисленные нарушения, которые наносят большой вред животным.

Авторы поднимают вопрос об отсутствии единого подхода к классификации животных в действующем законодательстве и научной литературе.

В вопросе определения понятия животных необходимо общее понимание того, что объект права собственности на животных не является неодушевленным предметом. Животные относятся к живым существам, что определяет особенности их правового режима как отдельного объекта гражданского права.

Для регулирования правового статуса животных в Гражданском кодексе обновляется и модернизируется их обработка, требуются изменения обеспечивающие его соответствие потребностям общества.

А также внесение изменений и дополнений в национальное законодательство, в том числе с учетом специфических особенностей, связанных с дополнительными требованиями при обращении, использовании и содержании животных, предложено ввести в Гражданский кодекс РК специальную главу об объектах права собственности.

Ключевые слова. *Животные, домашние животные, безнадзорные животные, животный мир, объект гражданского права, гражданско-правовой режим, право собственности, вещное право, имущество.*

THE PLACE OF ANIMALS IN THE SYSTEM OF PROPERTY RIGHTS

Zhussipova Bakyt Akylbaevna
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Constitutional and Civil Law of L.N. Gumilyov ENU, Astana, Republic of Kazakhstan,
e-mail bakyt-enu@yandex.kz

Mukasheva Anar Abaikhankyzy
Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law of L.N. Gumilyov ENU, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail anarabai@mail.ru

Abdrassulov Yermek Bayakhmetovich
Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law of L.N. Gumilyov ENU, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail aermek_19@mail.ru

Abstract. *The article provides a general analysis of regulatory legal acts and scientific literature that consolidate the specifics of the legal regime of animals, including on the basis of an analysis conducted taking into account international experience.*

Topical issues of responsibility in the handling, use and maintenance of animals are considered. Special attention is also paid to the analysis of the place of animals in the system of objects of civil law.

The issue of animal ownership is insufficiently developed and complex, and therefore legal conflicts often arise in society. The form of ownership from the "animal world" to the category of other animals has been clarified.

In society, most owners forget that when dealing with animals, there is a moral principle enshrined in civil legislation, animals must be treated with great responsibility. Currently, numerous violations are allowed that cause great harm to animals.

The authors raise the issue of the lack of a unified approach to the classification of animals in the current legislation and scientific literature. In the matter of defining the concept of animals, it is necessary to have a general understanding that the object of animal ownership is not an inanimate object.

To regulate the legal status of animals in the Civil Code, their processing is being updated and modernized, changes are required to ensure its compliance with the needs of society.

As well as amendments and additions to the national legislation, including taking into account the specific features associated with additional requirements for handling, use and keeping of animals, it is proposed to introduce a special chapter on objects of property rights into the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

Keywords. *Animals, pets, neglected animals, wildlife, object of civil law, civil law regime, property right, property right, property.*

Ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылыми комитеті қаржыландыратын AP19679495-«Жануарлардың құқықтық режимін регламенттеу мәселелері: отандық және шетелдік тәжірибе» жобасын іске асыру мақсатында дайындалды.

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_106

Кіріспе

Соңғы жылдары бұқаралық ақпараттарда адамдардың жануарларға қатегездікпен қарауы оның әрекеттері, сонымен қатар жануарларды қорлау секілді видеороликтерге және фото-бейнеге түсіріп, әлеуметтік желігі орналастырғаны туралы материалдар жиі жарияланды, бұл халықаралық және ұлттық деңгейді үлкен резонанс тудырды.

Қазақстан Республикасында (бұдан әрі ҚР) жануарларға қатегездік жасау әрекеттері, иттердің (қаңғыбас) адамдарға шабуыл жасауы, оның ішінде жасөспірім балаларды қабуы жиі кездесті, оның салдары адамның өліміне, денсаулығына, мүлкіне зиян келтіруі, тағы да басқа да қоғамға қауіптілігі дәрежесі артып келе жатқаны бәрімізге мәлім.

ҚР Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Заңы 2021 жылғы 30 желтоқсанда қабылданып, 2022 жылғы 1 наурыздан бастап күшіне енгізілді.

Қоғамның мәдени және моральдық деңгейін артыруына, адамдардың жануарларға мейірімділік танытып, жануарларды қарау, ұстау және пайдалану кезіндегі жауапкершілігіне, ветеринарлық-санитарлық талаптарды орындауына, жануарлардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелесіне аса назар аудару қажеттілігі туындады, сонымен қатар мемлекеттік органдар, ұйымдар, тиісті лауазымды адамдар жекелеген азаматтарға жаңа Заңның нормаларын дұрыс біріңғай қолданылуын, оны іске асырудың себептерін түсіндіруі тиіс.

Сондықтан біз жануарларды қорғауды бала тәрбиесімен, қоғамдық моральдық жандандырумен, мемлекеттің құқықтық негіздерін нығайтумен өз үйлесім табуы оң шешімін береді деп санаймыз.

Қазақстанда жануарларды қорғау, оларға жауапкершілікпен қарау мәселесін, меншік құқығының объектісі ретінде жануарларды тану, үй жануарларының иесінің құқықтары мен міндеттерін құқықтық реттеу үшін жаңа заңнама қабылданып, құқық жүйесінде өзіндік орынға иеленді, дегенмен де Заңның олқылықтары мен кемшіліктері кездеседі. Демек жануарларды қорғау және оларға жауапкершілікпен қарау жүйесін реттеу өзекті мәселенің бірі болып табылады.

Жануарларға жанашыр әрі эколог, практик заңгерлер мен эксперттер жануарларды қорғау бойынша шараларды жасау, жануарларға қатегездікпен қараудың алдын-алу, күресуге негіз болып табылатын идеялар мен қағидаларды қалыптастырып, түрлі қоғамдық ұйымдардың арасында үйлесімді жұмысты ұйымдастыру арқылы осы сала бойынша мемлекеттің басқару жүйесін жетілдіру, қаржыландыру тәртібін іздестіру секілді мәселелер жан-жақты зерттеліп, қоғамдық талқылауға негіз болды.

Атап айтсақ практик-заңгер О.И.Ченцова (Правовая защита животных) еңбектерінде, эксперт О.Жораев (Застрелить нельзя помиловать. Почему не работает закон гуманном обращении с животными) т.б. жанашыр тұлғалардың еңбектерінде жануарларға жауапкершілікпен қарауды ұйымдастыру тәсілдеріне және заңнаманың орындалуына сыни көзқарастарын жариялады.

Нысаны мен әдістері

Сонымен қатар, осы зерттеудің проблемалық мәселесі меншік құқығының объектісі болып табылатынын анықтауға мүмкіндік беретін формальды-логикалық әдістер пайдаланбаған жағдайда елеулі ғылыми түсініктер ала алмайды. Зерттеудің толықтығы үшін шетел тәжірибелерін салыстырмалы-құқықтық қорытынды жасамай жануарларды азаматтық құқық объектісі санатына жатқызу көзқарастарын, жануарларға меншік құқығының туындауын, жануарлардың құқықтық статусын, жануарларды қорғау жүйесін зерттеу мүмкін емес.

Талқылау және нәтижелер

Жануарлар ұғымына әртүрлі ғылыми түсініктер, оның ішінде жануарлардың түсінігіне жаратылыстану ғылымы, философиялық ұғымына ғалымдардың пікірлері қалыптасқан. Айта кету керек, құқықтық анықтамасында «Жануарлар» ұғымынан басқа тағы бір ұғымын «жануарлар дүниесі» ұғымын ҚР заңнамаларында кеңінен қолданылады. Бұл терминді әртүрлі салалық заңнамалық актілерде қолданады және олардың әрқайсысы оған өз мазмұнын енгізеді.

Жануарлар негізінен азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, экологиялық, табиғи ресурстық, сондай-ақ эксперименттік (зертханалық) жануарларды пайдалану бойынша нақты құқықтық қатынастардың объектілері ретінде әрекет етеді.

Азаматтық құқық бұл жерде маңызды орындардың бірін алады. Тұтастай алғанда, меншік құқығы азаматтық құқық саласының негізгі институты болып табылады.

ҚР Азаматтық кодексінің 124-бабына сәйкес, «жануарлар егер арнайы заңнамада өзгеше көзделмесе, оларға заттар туралы ережелер қолданылады, және (188-193-бап) меншік құқығы туралы нормалары қолданылады»[2]

Бұдан шығатыны, жануарлар азаматтық құқық объектілерінің мүліктік игіліктер түрлеріне теңестіріледі, сондықтан оларға меншік құқығы және меншік иесінің мүлкіне келтірілген зиян үшін азаматтық жауапкершілік туралы заңдар да қолданылады (917-бап)[3]

Меншік иесінің өзіне тиесілі затты пайдалануы қолданыстағы заңнамаға сәйкес жүзеге асырылуы тиіс және осы затқа қолданылатын құқықтық режимге байланысты болуы мүмкін.

ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (143, 407-1, 407-2 баптар) меншік құқығын бұзу, жануарларға қатегездікпен қарау, жауапкершілік қарастырылған.[4] Ал, ҚР Қылмыстық кодексінің бөтенің малын ұрлауғаны үшін, жануарларға қатыгездік жасағаны үшін, жануарлар дүниесін қорғау қағидасын бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілікті қарастырады (188-1, 316, 338 баптар)[5] Жануарларды қорғау мен пайдаланудың құқықтық режимі Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы ҚР заңмен реттелінеді.[6] Жануарлар дүниесі объектілері жануарлар дүниесі қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы заңда белгіленген негіздер бойынша жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың пайдалануына беріледі.

Жабайы жануарларды пайдалану кезінде өсімін молайту және орнықты пайдалану, ізгілік принциптеріне сәйкес жануарларға

[2] Қазақстан Республикасның Азаматтық кодексі. 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268- XIII.https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_(жүгінген күні 9.08.2023 ж.)

[3] Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_ (жүгінген күні 9.08.2023 ж.)

[4] Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V .// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235_ (жүгінген күні 09.08.2023ж)

[5] Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_ (жүгінген күні 09.08.2023ж.)

[6] Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы.// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593_ (жүгінген күні 09.08.2023 ж.)

қатал қарауға жол бермейтін тәсілдермен пайдаланады, бұл биологиялық әртүрлілікті үнемді тұрақты пайдалануды білдіреді, осылайша болашақ ұрпақтың жануарларды пайдалану мүмкіндігіне қауіп төндірмей, қалпына келтіру қабілетінен айырылмайды.

ҚР Экологиялық кодексінің 244-бабы «жануарлар дүниесін жалпы пайдалану кезінде жануарларды алуға, олардың паналау орындарын және басқа да құрылыс жайларын қиратуға, жануарларды көбею кезеңде мазалауға, жануарлардың мекендеу ортасын бұзуға және олардың көбею жағдайларын нашарлатуға тыйым салынады»[7]

Қолданыстағы ҚР Азаматтық кодексінің ережелері жануарлардың азаматтық құқық объектілері ретінде анықталуына қатысты аз ақпарат береді, сонымен қатар жалпы қолданыстағы заңнаманың кемшілігі жануардың заңды анықтамасы жоқтығын мойындауымыз керек, ал, Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы ҚР заңда жануарларды «жабайы жануарлар» түсінігін берген, яғни, аталған норма табиғи еркіндік жағдайындағы жануарлардың құқықтық режимін реттеуге бағытталған. Сонымен қатар, табиғи тіршілік ету ортасы жоқ жануарлар заң шығарушының тиісті назарынсыз қалды. Олардың анықтамасы да, жіктелуі де жоқ.

Біз «Жануарлар» ұғымын қозғалмалы, бөлінбейтін, тұтынылмайтын, азаматтық айналымда сатылым сапасына ие, ауырсынуды сезіну қабілеті және өзіндік қажеттіліктері (азықтандыру, жататын орындары т.б) бар жанды зат деп түсінеміз.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 6-бабы «Меншік құқығы мемлекеттік жеке меншік танылады және бірдей қорғалады. Жануарлар дүниесі Халыққа тиісілі. Халық атынан меншік құқығын мемлекет жүзеге асырады деген норма бекітілген»[8] Бұл меншіктің формалары. Әртүрлі әлеуметтік мақсат пен құқықтық режим оларды бөліп алуға негіздеме болады.

Конституциялық ережелер Азаматтық кодекстің меншік құқығы туралы қатаң дәлелдеуді қажет етпейтін негізгі саласындағы белгілі бір тұрақтылық туралы айтуға болады, жануарлар мемлекеттік және жеке меншікте болуын көздейді. Демек жануарлардың аталған белгілерге сәйкестігін анықтау олардың азаматтық құқықтар объектілеріне қатыстылығы туралы мәселені шешуге мүмкіндік береді.

ҚР Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Заң нормалары жануарларды ұстау, пайдалану кезіндегі ерекшеліктерін жекелеген санаттарға бөліп қарастырады[9] Оның ішінде жабайы жануарлар, ауыл шаруашылығы жануарлары, мәдени ойын-сауық мақсаттарында пайдаланатын жануарлар, қызметтік жануарлар, үй жануарлары, демек, бұл нормалардан жануарларға меншік құқығын жануарлар иесінің заң құжаттары арқылы өзіне тиісілі мүлікті өз қалауынша иелену, пайдалану, оған билік ету құқығын білдіріп отыр, сонымен қатар меншік иесінің жануарларға қарау, ұстау және пайдалану үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікті жүктейді.

Заңнамада қолданылатын терминдердің осы келтірілген тізімінен көріп отырғанымыздай, қазіргі уақытта осы саладағы заңнама жануарлардың жекелеген түрлерінің құқықтық режимінің ерекшелігіне қатысты айтарлықтай бытыраңқы болып табылады.

Осылайша, жаңа заң жабайы жануарларға, оның ішінде су биологиялық ресурстарына, аңшылық шаруашылығы, ауыл шаруашылығы және зертханалық жануарларға, сондай-ақ акваөсіру объектілеріне, қазақы ит тұқымдарын сақтау, яғни өсіру және (немесе) жасанды түрде құрылған мекендеу ортасында жүзеге асырылатын басқа да су жануарларына қолданылмайды.

Үй жануарлары (ауылшаруашылық жануарларын қоспағанда), мәдени-ойын сауық мақсаттарында пайдаланатын жабайы жануарлар еріксіз немесе жартылай еріксіз ұсталынған (хайуанаттар бағы, цирктер, океанариумдар), қараусыз жануарлар, қаңғыбас жануарлар Заңның қолданылу аясына енеді деген қорытынды жасауға болады.

С.А. Боголюбов жануарлар дүниесін табиғи ресурстар институты ретінде қарастырды, жануарлар дүниесін қорғау құқықтық институты зерттелетін қоғамдық қатынастарға әсер етудің белгілі бір тетіктеріне (тәсілдері мен құралдарына) ие екендігіне сипаттама береді. Оның пікірінше, «Заң шығарушының жабайы жануарларға меншік қатынастарын реттеуге екі түрлі көзқа-

[7] *Қазақстан Республикасының Экология кодексі 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI .// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400_ (жүгінген күні 09.08.2023ж.)*

[8] *Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_(жүгінген күні 09.08.2023ж.)*

[9] *Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 97-VII . //https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000097 _(жүгінген күні 09.08.2023ж.)*

расы белгілі (аң аулау объектілері де, балық аулау объектілері де). Олардың біріне сәйкес, жабайы табиғатқа меншік құқығы жерге меншік құқығынан туындайды. Жер учаскесінде, орманда немесе су қоймасында орналасқан жабайы жануарлар осы табиғи объект иесінің меншік құқығының жалғасы ретінде қарастырылады. Тағы бір тәсіл жабайы жануарларға меншік құқығын жерге меншік құқығынан бөлуді көздейді, бұл көбінесе аң аулау еркіндігіне айналады. Аңшылық фаунаның алғашқы тәсілі Ресей империясында ал екіншісі қазіргі Ресей Федерациясында жүзеге асырылды» [1, 354-б.].

Жалпы құқықтық жүйеде жануарлар дүниесін қорғауды және қалпына келтіруді қамтамасыз ететін құқықтық институт бұрыннан қалыптасқан, ол отандық заңнамаға байланысты негізінен мемлекеттік меншік режимі арқылы жүзеге асырылады.

Д.Е. Захаровтың пікірінше, «бір жағынан, жануарлар азаматтық құқықтардың объектілері болып табылады, сондықтан жануарларға қатысты қалыптасқан қатынастар азаматтық құқықпен өзіне тән диспозитивтілік қағидаты негізінде реттеледі, сонымен қатар жануарлар - бұл тиісті мүліктік қатынастарды реттеу ерекшеліктерінде көрініс таба алмайтын тірі заттар. Екінші жағынан, «жабайы табиғаттың» табиғи ресурс ретіндегі маңыздылығы мемлекеттің табиғи еркіндік жағдайындағы жабайы табиғатқа қатыстылығы, қорғалуы және пайдаланылуы мәселелеріне ерекше қатынасын анықтайды» [2, 10-б.].

С.В Тычинин., Е.В Королева жануарлардың азаматтық құқықтар объектілері ретіндегі ерекшеліктерін талдап, авторлық бірқатар тұжырымдар берді: «Жануарлар азаматтық құқықтың объектілері болып табылады; - заң шығарушы жабайы жануарларды табиғи мекендеу ортасынан алынған жануарлар айналымын құқықтық реттеу саласын ажыратады; - табиғи мекендеу ортасынан алынған жануарлар өзге мүлік санатына жатқызылуы және зат ұғымымен сәйкестендірілмеуі тиіс; белгілі бір жағдайлар болған кезде жануарлар жоғары қауіп көзі ретінде танылуы мүмкін» [3, 84-б.].

Жануарлардың азаматтық-құқықтық режиміне мұқият назар аудару қарастырылып отырған объектілердің ерекшелігімен түсіндіріледі.

Қазақстандық жетекші цивилист ғалымдар М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин ҚР Азаматтық кодекстің 124-бабына түсініктеме берді, «Жануарлар, азаматтық заңнама тұрғысынан, мүлік, заттар, яғни азаматтық құқықтардың объектілері болып табылады. Сондықтан жануарларға заттар ретінде түсініктеме берілген бапқа сәйкес құқық объектілері туралы азаматтық заңнаманың жалпы нормалары қолданылады. Сонымен қатар, бірқатар нормативтік құқықтық актілерде жануарлардың құқықтардың жанды (тірі) объектілері ретіндегі ерекшелігі ескеріледі, атап айтқанда, жануарларға қатыгездікпен қарауға жол берілмейді» [4]. 124-баптың ережелері жануардың азаматтық құқықтардың ерекше объектісі екенін көрсетеді деп санаймыз, бұл зат емес, өйткені олар жануардың «жанды» объектісін бекітеді.

Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамаларында жалпы жануарларды оның ішінде қаңғып жүрген, ауылшаруашылығы жануарларын т.б. қараусыз қалған жануарлар ұғымына кіргізеді.

ҚР Азаматтық кодексінің 246-бабы «қараусыз жануарларға қараусыз немесе қаңғып жүрген малды және басқа да үй жануарларын немесе қолға үйретілген жануарларды жатқызады, яғни, қараусыз қалған жануар (бақылаусыз жануар) иесі жоқ жануар емес, ол табылған жағдайда оларды меншік иесіне дереу қайтаруды талап етеді, жоғалған жануарды іздестіру шараларын жүргізетін мемлекеттік органдарға міндетті түрде хабарлануы тиіс». Бастапқыда бұл норма ауыл тұрғындары үшін, шаруа немесе фермер қожалықтары үшін ерекше құнды болған төрт түлік малға (сиыр, жылқы, қой) бағытталған. Қазір ол кез-келген үй жануарларына қатысты болып табылады. ҚР Азаматтық кодексі қараусыз қалған жануарларға қатысты оларды иесіне қайтару тәртібін және мұндай жануарға меншік құқығын алу мүмкіндігін бекітеді. Бір қызығы, жалпы жануарларды мүліктің бір түрі, меншік объектісі ретінде қарастыратын Кодекс олардың ерекшеліктерін ескереді.

Егер жануардың (үй жануардың мал, ірі қара малдан басқа) екі ай ішінде меншік иесі табылмаса, бұл жануарға меншік құқығы тауып алған оны баққан және пайдаланған адамға көшеді. Бұрынғы меншік иесі келген ретте егер жануардың жаңа меншік иесі жануарға қатыгездікпен қарайтыны анықталса, жануарды бұрынғы меншік иесі жаңа меншік иесімен келісім бойынша немесе сот тәртібімен қайтаруды талап етуге құқылы. (АК 246-бабы, 6-тармағы)

Яғни, ҚР Азаматтық кодексі мүлікке қатыгездік жасағандығына жауапкершілік туындауын, оның бастапқы меншік иесіне қайта-

рылуы мүмкіндігін бекітеді, бұл өзі құқықтың икемділік көрсеткіші болып табылады.

ҚР Азаматтық Кодексі мен Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Заңның бір біріне қиылысатын тағы да бір нормалары кездеседі.

1. Азаматтық кодекстің 124-бабына сәйкес, жануарлар азаматтық құқықтар объектілеріне жатады және субъектілер бола алмайды. Мұраға қалдырушы өзінің кез келген мүлкі, оның ішінде болашақта сатып алуы мүмкін мүлкі туралы да өкім бар өсиет жасауға құқылы» (1046 бабы 5-тармағы). Бұл нормадан біз жануарларды да мұрагерлік құқықтың объектісі ретінде танылуы мүмкін деп санаймыз.

2. Жануарларға мүлік туралы жалпы ережелерді қолдануды қарастырады, мысалы, жылжымалы заттарға меншік құқығының ауысу ерекшеліктерін анықтайтын ережелер, шарттық қатынастардың жекелеген түрлері, атап айтқанда, сатып алу-сату, жалдау және т. б. Сонымен, сатып алу-сату шарты бойынша берілген малдың төліне меншік құқығына қатысты дау туындаған кезде ҚР Азаматтық кодексінің 188, 235, 406, 444-баптарының ережелері жануарларды сатып алу, сатуға қолданылады.

3. ҚР Азаматтық кодексінің 238-бабының 1-тармағына сәйкес, егер заңда немесе шартта өзгеше көзделмесе, затты сатып алушының шарт бойынша меншік құқығы оны берген сәттен бастап туындайды, ал, ҚР Азаматтық кодексінің 123-бабына сәйкес, мүлікті пайдалану нәтижесінде алынған түсімдер (жемістер, өнімдер, табыстар), егер заңда, басқа құқықтық актілерде немесе осы мүлікті пайдалану туралы шартта өзгеше көзделмесе, заңды түрде осы мүлікті пайдаланатын адамға тиесілі.

Біздіңше, жануарлар жанды заттар санатына жатады бұл олардың құқықтық режимінің кейбір ерекшеліктерін айқындайды. Мысалы, жануарларды ұстау олардың тіршілігін қамтамасыз ету үшін шығындарды талап етеді, бұл келісімшарттар да ескерілген жөн. Жануарлардың жанды заттар ретіндегі белгілері меншік құқығын, сондай-ақ жануарға басқа да құқықтарды алу және жүзеге асыру үшін маңызды.

Мысалы, Өскемен қаласы қалалық сотына мүлікті бөлу туралы талап арыз түскен. 2023 жылғы 14 наурызда неке тоқтатылған, жылжымалы және жылжымайтын мүліктермен қатар «померандық шпиц» тұқымдас екі иттерін Ресейден 829500 теңге (150 000 рубль) сатып алынған. Демек, екі иттің құны 1 659 000 теңгені құрайды және оның жартысын жауапкерден өндіріп алуды сұрайды. Бырақ, сараптама жүргізуге құжаттары ұсынбаған. Кейіннен талапкер К.Д. Соттан талап-арыздар бөлігінде «померандық шпиц» тұқымды иттерге қойылатын талаптарды қараусыз қалдыруды сұрады.

Сот бұл жерде иттер тауар емес, сондықтан оларды бағалау және бөлу мүмкін еместігін негізге алып отыр және талап қоюшы иттерді бөлуден бас тартуына байланысты, мүлікті бөлу кезінде ескерілмеді.[10]

Марита Хименес-Кандела (Marita Giménez-Candela) Барселона автономды университетінің профессоры, жануарлар құқығы саласын зерттеуші ғалым Испанияның Азаматтық кодексінің 333-бабындағы жануарлар түсінігін «сезімталдық тіршілік иелері» ретінде қарауды олардың құқықтық табиғаты мен оларды қорғауға арналған ережелерді түсіндіру барысында төмендегідей өзінің авторлық ұсыныстарын берді:

1) Жануарлар-сезімталдыққа ие тірі заттар. Меншік құқығы олардың табиғатымен және оларды қорғауға арналған ережелермен үйлесімді болған жағдайда ғана қолданылады.

2) Жануардың иесі одан ләззат ала алады және оны пайдаланады, оның қасиеттерін сезімталдыққа ие тіршілік иесі ретінде құрметтейді, әр түрдің ерекшеліктерін ескере отырып, оның әл-ауқатына кепілдік береді.

3) Жануарларды пайдалану туралы заң теріс пайдалануға жол бермейді. Заңды нормаларда көзделген жағдайларды қоспағанда, жануарды пайдалану туралы заңда тастап кету немесе жануарды сою нормасы қарастырылмаған.

4) Жалпы азаматтық жауапкершілік ережелеріне сәйкес өтемақы төленгеніне қарамастан, үшінші тараптың үй жануарларына келтірген зияны оның өліміне, өмірлік маңызды мүшесінің немесе мүшесінің жоғалуына әкеп соқтырған жағдайда, оның қозғалу қабілеті елеулі немесе тұрақты түрде бұзылған жағдайда, оның иесі және жануарлармен бірге тұратындар өтемақы алуға құқылы, бұл туралы сот жануардың моральдық азап шеккені үшін тиісті түрде шешім қабылдайды [6, 15-б.]

Бұл жаңа категорияны түсінудің кілті жануарлардың өздерінің ақылға қонымды тіршілік иелері ретіндегі жағдайына бейім-

[10] *Сот актілернің банкі. https://office.sud.kz/courtActs/index.xhtml _(жүгінген күні 09.08.2023ж.)*

делген құқықтық базасы болуы керек екенін мойындау болып табылады, бұл оларды 1889 жылғы Азаматтық кодексте осы уақытқа дейін қалыптасқан римдік дәстүр бойынша анықталғандай, оларды қозғалмалы заттар ретінде қарастырудан ажыратады.

ҚР Азаматтық кодекстің 235-бабының 3-тармағында «Азаматтық кодексте көзделген реттер мен тәртіп бойынша тұлға меншік иесі жоқ мүлікке, меншік иесі белгісіз мүлікке, не меншік иесі бас тартқан немесе өзге негіздер бойынша ол меншік құқығын жоғалтқан мүлікке меншік құқығын алуы мүмкін», және ҚР Азаматтық кодекстің 243-бабы «меншік иесі тастаған немесе меншік құқығынан бас тарту мақсатымен өзгеше түрде қалдырып кеткен жылжымалы заттар осы заттарды меншігіне қаратқандығына куә болатын өзге де іс әрекет жасап, оларды меншігіне айналдыруға құқығы бар» деген нормалар қамтылған.

Ал, ҚР Азаматтық кодексінің 246-бабының екінші абзацында жануарлардың иесін іздеу кезінде оларды ұстаған адам оларды өзінің бағынуында және пайдалануында қалдыруы, немесе осы үшін қажетті шарттары бар басқа адамға ұстауға және пайдалануға беруі мүмкін екендігі қарастырылған.

ҚР Жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Заңның 23-бабының 5 тармағында адасып қалған жануарларды иелеріне немесе жауапты адамдарға қайтару қарастырылған. Бұл нормадан біз егер, адасып қалған үй жануарларын (ит, мысық) тауып алса, оның иесін іздеуге үш күннен кешіктірмей ішкі істер органдарына немесе атқарушы органға хабарлауы тиіс. Қараусыз қалған жануарларды ұстаған адамның өтініші бойынша оларды ұстау үшін қажетті жағдайлары бар адамды іздестіруді және оған жануарларды беруді жергілікті атқарушы органдары жүзеге асырады.

Иесі табылмаған жағдайда қараусыз қалған жануарларды өзіне ұстауына немесе арнайы панажайларға тапсыруға өтініш береді. Панажай иесі жануар келіп түскен күннен бастап, иесі іздестіруге, деректер базасына тіркеуге (жануарлар туралы мәліметтер), ветеринариялық қызметтер көрсетеді, волонтерлік арқылы жұртшылықты хабардар етуге тиіс.

Егер адам екі ай ішінде олардың иесі табылмаса, адасып қалған жануарды өзіне ұстауға қалдырып, кейін бағынуында болған жануарды меншігінен бас тартқан жағдайда, олар коммуналдық меншікке беріледі, тиісті жергілікті атқарушы органдары белгілейтін тәртіппен пайдаланады.

Мысалы, Чехияның Азаматтық кодексінде иесі белгісіз кез-келген зат табылған муниципалитетке берілуі керек, содан кейін иесі 6 ай ішінде өз мүлкін қайтаруды талап ете алады; егер жоқ болса, муниципалитет меншік құқығын алады[11]

Бұл мәселенің оң жағы қаңғыбас жануарларға муниципалитеттер жауапты болғандықтан қаржымен қамтамасыз етіледі, жануарларға арналған баспана желісін қолданады. Керісінше, бұл кезең меншік құқығын қорғаудың жалпы қағидатымен негізделген. Алайда, жануарлардың бастапқы иелері үшін ұзақ кезең болып табылады, жаңа үйлерді табуды қиындатады, өйткені баспанадан жануарды алуға мүдделі адамдар бұл уақытты күтуі керек.

Бастапқы иелер, әдетте, бірнеше айдан кейін өз жануарларын қайтарып алуға іс жүзінде онша қызығушылық танытпайды; негізінен баспаналарда жануарларды ұстау үшін төленетін жоғары шығындарға байланысты, бұл жағдайда жануардың иелері өтеуі тиіс.

М.А. Шабалинаның пікірінше, «қараусыз қалған жануар» ұғымы жалпы болып табылады және ауылшаруашылығы жануарларын да қамтиды, ал «иесіз жануарлар» мен «бас тартатын жануарлар»- бұл қараусыз қалған жануарлардың түрлері ретінде танылады. Меншік иелерінің жануарларды ұстау жөніндегі өз міндеттерін орындамау арқылы жануарға қатегездік көрсетуге әкелетін жағдайлар орын алуынан туындап отырған мәселелерді атап өтті» [5, 205-б.].

Ирландияның Жануарларды қорғау туралы заңында көбінесе құқықбұзушылықтар түрлеріне, жауаптылық негіздеріне жеке-жеке тоқталған, мысалы, «адам жануардың құйрығын кесіп тастайтын болса, (2) егер адам (А) бұл адам ит үшін жауап берсе, (б) басқа адам иттің бүкіл құйрығын немесе оның кез-келген бөлігін алып тастаса және (в) бірінші аталған адам бұған жол берсе немесе мұндай қадамдар жасамаса (ол арқылы болсын) құқық бұзушылық жасайды. басқа адамды бақылау тәсілі немесе басқаша), мұның алдын алу үшін барлық жағдайда ақылға қонымды болды»[12]

Германия Жануарларды қорғау туралы негізгі заңмен қорғалатын жалғыз мемлекет, мұнда жануарға зиян келтіруге себептер бо-

[11] *Гражданский Кодекс. Парламент Чешской Республики принял данный закон Чешской Республики: https://anesro.com/downl/zakon/89-2012_Sb.pdf (жүгінген күні 10.08.2023 ж.)*

[12] *(Part-2. Protection og animals.) Welfare of Animals Act (Northern-Ireland) 2011. https://docviewer.yandex.kz/view/278442*

луы керек деген утилитарлық қағида бекітілген, адамдардың жануарлардың өмірі мен әл-ауқатын қорғауға жауапты екендігі нақты көрсетілген. Сонымен қатар, 20 а - бабында «мемлекет сонымен қатар болашақ ұрпақ үшін жауапкершілік шеңберінде заңға сәйкес және Заңға және атқарушы биліктің заңнамасына және сот практикасына сәйкес конституциялық құрылыс шеңберінде тіршілік пен жануарлардың табиғи негіздерін қорғайды» делінген[13] Бұл мемлекетте Конституциялық нормалармен реттелінетіндігін көреміз.

О.И. Ченцова жануарлардың құқықтарын қорғау жөніндегі еңбектерінен көптеген сұрақтарға өз шешім бере отырып, жануарлар құқықтың субъектісі ме, әлде объектісі деген сұрақтарға теориялық, практикалық қортынды берді, «бірінші сұрақтың жауабы өте қарапайым-иә, позитивті құқық теориясы аясында, жануарлардың табиғи құқықтарының танылған ережелерін ескере отырып, жануарларды заң субъектілері ретінде ресми-заңды түрде тану қиын емес. Әрине, көптеген басқа субъектілер сияқты-тек белгілі бір көлемде ғана танылуы мүмкін, екіншісіне жалпы философиялық көзқарасқа сәйкес, сондай-ақ позитивті құқық теориялары субъект деп танылады, Жануарларды объектілер санатынан субъектілерге ауыстыру арқылы тиісті заңнамалық құрылымдарды құру мүмкіндігі арқылы олардың бірінші кезектегі мүдделерін қорғау мақсатына қол жеткізіледі. Сонымен қатар, мәнінде санасы бар, ауырсыну мен азапты сезінуге қабілетті жануарлардың кішкене бөлігі туралы ғана айтылады» [7, 12-б.].

Мысалы, Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 137-бап- Жануарларға мүлік туралы жалпы ережелер қолданылады, құқықтарды жүзеге асыру кезінде адамгершілік қағидаттарына қайшы келетін жануарларға қатыгездікпен қарауға жол берілмейді нормасы нақты белгіленген, Ал, 230, 231, 232-баптары қараусыз қалған жануарлардың тағдырын анықтайды, 235-бабы, 4-тармағы меншік құқығын тоқтату негіздерінің арасында үй жануарларын сатып алу деп аталады, ал Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 241-бабы мұндай сатып алу шарттарын ашады: «үй жануарларының иесі оларға заң негізінде белгіленген ережелерге және қоғамда қабылданған жануарларға адамгершілік қатынас нормаларына айқын қайшы келетін жағдайларда, бұл жануарларды сотқа тиісті талап қойған адам оларды сатып алу арқылы иесінен алып қоя алады. Сатып алу бағасы тараптардың келісімімен, ал дау туындаған жағдайда сот арқылы анықталады»[14]. Сондай-ақ, Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің 1139-бабы өсиет қалдырушының бір немесе бірнеше мұрагерлерге өсиет қалдырушыға тиесілі үй жануарларын ұстау, сондай-ақ оларға қажетті қадағалау мен күтімді жүзеге асыру міндетін жүктеу құқығы реттеледі[15]. Сонымен қатар, кейбір елдерде жануарларға азаматтық-құқықтық қатынастар субъектілерінің құқықтары беріледі, мысалы, Ұлыбритания мен АҚШ заңдары қайтыс болған иесінің мүлкінің мұрагері жануар болуы мүмкін деп мойындайды.

Қазақстанда алғаш рет үй жануарларын есепке алу механизмі іске қосылды, міндетті тіркеуге және сәйкестендіруге жататын жануарлардың иелері егерде, мұндай жануар бақылаусыз болған жағдайда, оны ұстаған адам жануардың заңды иесін еш қиындықсыз анықтай алуға мүмкіндік туады, бір жағынан қараусыз жануарлар саны азаяды.

Үй жануарларын есепке алу қағидаларын және есепке алуға жататын үй жануарларының тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің 2022 жылғы 20 мамырдағы бұйрығына сәйкес, «жануарларды есепке алу жөніндегі біріңғай деректер базасына ветеринариялық ұйымдарда жануарларын есепке алу бұйымдары (болюстер, чиптер т.б.) құралдарды арқылы ақылы негізде, жануарларды есепке алу жөніндегі біріңғай деректер базасына жануар иесінің электрондық қолтаңба арқылы өтеусіз негізде жүзеге асырады».

«Есепке алынуға тиіс үй жануарлары, меншік құқығымен тиісілі жануарларға арналған панажайлардағы, уақытша ұстау орталықтарындағы, зоологиялық питомниктердегі үй жануарлары міндетті, егерде иесі ауысқан жағдайда, өзгергені туралы қайта есепке алу міндетті болып табылады»[16].

746/?page=1&=zlSCQ%252Bf9LKRBNG2. (жүгінген күні 11.08.2023 ж.)*

[13] Animal Welfare Act (Germany) https://www.animallaw.info/statute/germany-cruelty-german-animal-welfare-act. (жүгінген күні 11.08.2023 ж.)

[14] Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК РФ) 30 ноября 1994 года N 51-ФЗ https://www.consultant.ru (жүгінген күні 11.08.2023 ж.)

[15] "Гражданский кодекс Российской Федерации (часть третья)" от 26.11.2001 N 146-ФЗ (ред. от 24.07.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 04.08.2023) //https://www.consultant.ru (жүгінген күні 11.08.2023 ж.)

[16] Үй жануарларын есепке алу қағидаларын және есепке алуға жататын үй жануарларының тізбесін бекіту туралы

Мысалы, ауыл тұрғындары иттерді көбінесе үй және малдарын күзетуге пайдаланады, олардың бірнешеуін ұстайды, кейбір жағдайларда иттер бос жүреді, оның салдары қаңғыбас итке айналады және адамдарға, үй құстарына шабуыл жасауы да мүмкін, осындай жағдайларда олардың иелеріне зиянды өтеу тек мүліктік зиянды өтеу ережелеріне сәйкес жүргізілуі мүмкін.

Сонымен қатар, практикада жануарлар тарапынан адамдардың өміріне, денсаулығына зиян келтіруге байланысты, оның ішінде меншік иесіне жауапкершілік туындайды, оның ішінде меншік иесі бас тартқан жануарлар проблемасы туындауы да мүмкін, оған кім жауапты болуы мүмкін. Осыған байланысты осы мәселелерді шешу мүмкіндігіне қатысты көптеген даулар туындайды, атап айтқанда ҚР Азаматтық кодекстің 931-бабы «қызметі айналасындағылар үшін жоғары қауіптілікпен байланысты заңды тұлғалар мен азаматтар (көлік ұйымдары, өнеркәсіп орындары, құрлыстар, көлік құралдарының иелері және т.б) егер зиян дүлей күштердің немесе жәбірленушінің теріс пиғылының салдарынан пайда болғанын дәлелдемесе, жоғары қауіптілік көздері келтірілген зиянды өтеуге міндетті» Зиянды өтеу міндеті меншік құқығында, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығында не өзге де заңды негізде (жалдау құқығында, көлік құралын басқару құқығына сенімхат бойынша, тиісті органның өзіне жоғары қауіптілік көзін беру туралы өкіміне байланысты және т.б.) жоғары қауіптілік көзін иеленетін заңды тұлғаға немесе азаматқа жүктеледі.

Бұл нормаға Жоғарғы соттың 2015 жылғы 27 қарашадағы нормативтік қаулысында түсіндірме берілген, «Соттар жоғары қауіптілік көзі келтірген моралдық зиян өтемақысын өндіру туралы азаматтардың талап қоюларын қараған кезде үй жануарлары иесінің ырқынан шығып кетуіне байланысты келтірілгенін дәлелдей алмаса, жоғары қауіптілік көзінің иесі моральдық зиянды өтеуге міндетті екенін назарда ұстауға тиіс»[17].

Соттар жәбірленушінің жоғары қауіптілік көзімен қауіпсіз жұмыс істеу ережесін біле тұра қасақана бұзуын (иттер, басқа да үй жануарларын айтақтау, хайуанаттар бағында қамауда ұсталынатын басқа жерлердегі жабайы жануарларды айтақтау) дәлелдейтін, оның жәбірленушіге моральдық зиян келтіруіне ықпал еткен әрекеттерін жәбірленушінің пиғылы деп түсіндіреді» Бұл тұжырым ҚР Азаматтық кодексінің 931-бабының ережелерінен туындайды және осы норма ешқандай өзгерістер енгізуді қажет етпейді.

Қорытынды

Ғылыми әдебиеттер мен заңнамаларды қысқаша талдау нәтижесінде барлық жануарларға тән және белгілі бір тірі организмдерді құқықтық қатынастардың объектісі ретінде жануарлар санатын жатқызуға мүмкіндік беретін біліктілік белгілерінің нақты көрсеткіштері бар нормалар мен анықтамалар жоқ екендігі анықталды, яғни жануарлардың меншік құқығы жүйесіндегі орны мен рөлін анықтау мәселесінің күрделілігі мен түсініксіздігін көрсетеді.

Қазіргі уақытта ғылыми әдебиеттерде азаматтық құқық объектілері ұғымдарын егжей-тегжейлі талдауға, олардың құқықтық режим ерекшеліктерін анықтауға қайта оралу байқалып отыр.

Ең алдымен, осы азаматтық құқық институтына назар аудару 2020-2022 жылы ҚР Азаматтық кодексінің 115-193-баптарына өзгерістер енгізумен байланысты болды, ол азаматтық құқық объектілерін жіктеудің жаңа тәсілдерін бекітті, табиғи ресурстарды Қазақстан халқына тиістілігі (Халықтың меншігі), сонымен қатар, құқықтық айналымға объектілердің жаңа түрі цифрлық активтер айналымының ерекшеліктерін айқындады.

Алайда, азаматтық құқық объектілерінің жаңа түрлерін белсенді зерттеу мен талдау, сондай-ақ азаматтық заңнамадағы өзгерістерді талқылау толқынында объектілердің дәстүрлі түрлеріне біздіңше жануарлар дүниесін халықтың меншік құқығында жеке-дара қарап, жануарларға жауапкершілікпен қарау туралы Заңда жануарларды жеке санаттарға бөліп қарағаны және жеке меншіктегі жануарлардың құқықтық статусын (үй жануар) нақтылау үшін ҚР Азаматтық кодекстің 124-бабына толықтырулар енгізуді ұсынамыз.

Сонымен қатар, азаматтық айналымдағы жануарлардың құқықтық мәртебесін анықтау мәселесін шешудің бір жолы ҚР Азаматтық кодексіне жануарларға арналған Азаматтық құқықтардың жеке объек-

Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрінің 2022 жылғы 20 мамырдағы бұйрығы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200028148 (жүгінген күні 10.08.2023ж.)

[17] Соттардың моральдық зиянды өтеу жөніндегі заңнаманы қолдануы туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 27 қарашадағы № 7 нормативтік қаулысы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000007S (жүгінген күні 10.08.2023ж.)

тілері ретінде арнайы тарауды енгізу қажет деп санаймыз. Бұл ретте, біздің ойымызша бұл тарауда біріншіден, «жануар» ұғымы заттардан өзгеше, сезімталдық тіршілік иесі ретінде қозғалыс еркіндігі бар, мекендеу ортасы, олардың (азықтануы, биологиялық, оларды емдеу, т.б) табиғи қажеттіліктерін қанағаттандыруды қажет ететін азаматтық құқықтың ерекше объектісі ретінде қамтылуы тиіс.

Екіншіден, үй жануарларының иесіне меншік ауыртпалығын жүзеге асыру бойынша ерекше заңды міндеттер жүктеледі: атап айтсақ, санитарлық-эпидемиологиялық ережелерді сақтау, жануарлардың иелеріне олардың денсаулығы, күтімі мен қолданылуы үшін жауапкершілік жүктейді, аурулардың алдын алу үшін ветеринарлық шараларды жүзеге асыру т.б.

Үшіншіден, жануарлардың белгілі бір түрлері биологиялық ерекшеліктеріне байланысты иесінің (адамның) ерік-жігерінің толық бақылауында бола алмайды, бұл олардың зиянды қасиеттерімен бірге оларды жоғары қауіп көзі ретінде жіктеуге мүмкіндік береді; бұл мұндай жануарлардың иесіне оның кінәсіне қарамастан зиянды өтеу міндетін (заңда көрсетілген ерекшеліктерді қоспағанда) жүктейді.

Төртіншіден, қараусыз қалған жануарларға арналған панажайларға меншік құқығы мемлекеттік және жеке меншік болып табылады, біздіңше жер учаскелерін беру тәртібіне ҚР Жер кодексіне, қоршаған ортаға зиян келтіруіне жол бермеу, үй жануарларды ұстау және пайдалану кезіндегі экологиялық талаптар ҚР Экология кодексіне толықтырулар енгізу қажет деп санаймыз.

Заң шығарушы жабайы жануар мен үй жануардың мекендейтін ортасын ескеруі тиіс.

Осы ұсыныстарды қолданыстағы заңнаманы одан әрі жетілдіру үшін пайдаланылуы мүмкін деп санаймыз. Қалай болғанда да, біздің ойымызша, жануарларды заттарға- жансыз материалдық объектілерге жатқызуға болмайды. Жануарлар азаматтық құқықтың жеке және ерекше объектісі ретінде қарастырылуы тиіс.

Алайда бірде бір заң мәселелерді қоғамның құқықтық және әлеуметтік мәдениеттің жоғары деңгейінсіз шеше алмайды. Адамның жануарларға адамгершілік және жауапкершілікпен қарау көзқарасын өзгертуі тиіс. Өйткені, егер адам өзін жануардың иесі ретінде сезінсе, жануарына қамқорлық жасаса және оның жануардан бас тарту салдарынан жағымсыз әрекет болатынын түсінсе, үй жануарларының бір де біреуі қараусыз қалмайтыны анық.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Боголюбов С.А. и др. Институты экологического права. - М.: Эксмо, 2010.-480 с. ISBN 978-5-699-45230-9

2. Захаров, Д. Е. Животные как объекты гражданских прав: учебное пособие / Д.Е. Захаров. - Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2020-98с- ISBN 978 5 7996 3103 1.

3. Тычинин С.В., Королёва Е.В. Животные в системе объектов гражданских прав // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2020. – № 1 (85). – С. 81-85. DOI: 10.35750/2071-8284-2020-1-81-85.

4. Гражданский кодекс Республики Казахстан. Общая часть. В 2 кн. : комментарий (постатейный). Кн. 2 : Ст. 188-405 / ответственный редактор: М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. - 2-е изд., испр. и доп., с использованием судебной практики. - Алматы: Жеті Жарғы, 2003. - 528 с. - Алф.-предм. указ.: с. 451-517.- ISBN 9965-11-058-1. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750 _(жүгінген күні 09.08.2023 ж)

5. Шабалина. М.А. Проблемы правового регулирования обращения с безнадзорными животными в России. Шабалина М А Проблемы правового регулирования обращения с безнадзорными животными в России // Право Журнал Высшей школы экономики 2022 Т.15 №5. – С. 198-227 DOI: 1017323/2072-816620225198227 https://www.elibrary.ru/item asp?id=50015455 _(жүгінген күні 09.08.2023 ж)

6. GIMÉNEZ-CANDELA, M., The legal status of animals in the Civil Code: The long-awaited de-objectification of animals, dA. Derecho Animal (Forum of Animal Law Studies) 12/2 (2021).- DOI https://doi.org/10.5565/rev/da.582https://www.animallaw.info/sites/default/files/Vol%2012-2%20page%207-22%20English.pdf _(жүгінген күні 09.08.2023ж.)

7. Ченцова О.И. Правовая защита животных // https://aequitas.kz.(жүгінген күні 09.08.2023 ж.)

REFERENCES

1. Bogoljubov S.A i dr Instituty jekologicheskogo prava. - M.: Jeksmo, 2010. -480s ISBN 978-5-699-45230-9

2. Zaharov, D. E. Zhivotnye kak obekty grazhdanskih prav : uchebnoe posobie / D. E. Zaharov. -Ekaterinburg: Izd vo Ural. un ta, 2020-98s- I SBN 978 5 7996 3103 1.

3. Tychinin S.V., Koroljova E.V. Zhivotnye v sisteme ob#ektov grazhdanskih prav // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii. – 2020. – № 1 (85). – S. 81–85. DOI: 10.35750/2071-8284-2020-1-81-85.

4. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan. Obshhaja chast'. V 2 kn.: kommentarij (postatejnyj). Kn. 2 : St. 188-405 / otvetstvennyj redaktor: M.K. Sulejmenov, Ju.G. Basin. - 2-e izd., ispr. i dop., s ispol'zovaniem sudebnoj praktiki. - Almaty : Zheti Zharғy, 2003. - 528 s. - Alf.-predm. ukaz.: s. 451-517. - ISBN 9965-11-058-1.// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1019750.(Data obrashcheniya 09.08.2023g)

5. Shabalina. M.A. Problemy pravovogo regulirovanija obrashhenija s beznadzornymi zhivotnymi v Rossii. Shabalina M A Problemy pravovogo regulirovanija obrashhenija s beznadzornymi zhivotnymi v Rossii // Pravo Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki 2022 T 15 № 5 S 198–227 DOI: 1017323/2072-816620225198227 (Data obrashcheniya 09.08.2023g)

6. GIMÉNEZ-CANDELA, M., The legal status of animals in the Civil Code: The long-awaited de-objectification of animals, dA. Derecho Animal (Forum of Animal Law Studies) 12/2 (2021).- DOI https://doi.org/10.5565/rev/da.582https://www.animallaw.info/sites/default/files/Vol%2012-2%20page%207-22%20English.pdf. (Data obrashcheniya 09.08.2023g)

7. Chencova O.I. (Pravovaja zashhita zhivotnyh // https://aequitas.kz (Data obrashcheniya 09.08.2023g)

УДК 347.91/.95

ВНЕСУДЕБНЫЙ И ДОСУДЕБНЫЙ ПОРЯДКИ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аблаева Эльвира Бекболатовна[1]
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор Высшей школы права «Адилет» Каспийского Университета, г. Алматы, Республика Казахстан, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Исмаилова Бакытгуль Шаймерденовна
Кандидат юридических наук, доцент кафедры Юриспруденции Факультета «Экономики и права» Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г. Актобе, Республика Казахстан, e-mail: daulet070108@mail.ru

Мухтарова Самал Маликовна
Кандидат юридических наук, доцент кафедры Юриспруденции Факультета «Экономики и права» Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г. Актобе, Республика Казахстан, e-mail: samal.m78@mail.ru

Саутбаева Салтанат Бакытжановна
Магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры Юриспруденции, Факультета «Экономики и права» Актюбинского регионального университета имени К. Жубанова, г. Актобе, Республика Казахстан, e-mail: Salt_1979@mail.ru

Утанов Мухтархан Айдарханович
Доктор юридических наук, доцент, советник председателя Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. *В статье рассматривается внесудебный и досудебный порядок урегулирования споров в Республике Казахстан, предусмотренные законодательством, договором и судебной практикой. Отмечены преимущества урегулирования споров вне суда и до суда, которые в качественных и количественных характеристиках отражаются на уровне правовой культуры населения и нормативной нагрузке судов.*

В числе проблем теории и практики урегулирования споров авторами указаны отсутствие четких критериев и пределов урегулирования споров во внесудебном и досудебном порядках. В решение данной проблемы авторы проводят разграничение между внесудебным, досудебным и судебным порядком урегулирования споров.

Уделено внимание на неоднозначное понимание внесудебного и досудебного порядка урегулирования споров в законодательстве, теории, судебной практике. Поэтому авторы урегулирование споров в том или ином порядках в целом признают альтернативными судебному порядку способами урегулирования споров, а также как внесудебные и досудебные формы защиты прав, свобод и законных интересов.

Изучены нормы законодательства РК, регламентирующие внесудебный и досудебный порядок урегулирования споров, научные труды казахстанских и зарубежных авторов, методические рекомендации Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК, пилотные проекты Верховного Суда РК и судебная практика по досудебному урегулированию споров.

[1] *Автор для корреспонденции*

В завершении работы сделан вывод о том, что к внесудебному порядку урегулирования споров в большей части относятся арбитраж и нотариат, а к досудебному порядку с условной долей – внешние административные процедуры, медиативные процедуры и партисипативные процедуры. В целом они есть альтернативные способы разрешения споров, различающиеся между собой целями, для которых они проводятся, а также субъектами, которые проводят их.

Ключевые слова: *урегулирование споров; претензия; уведомление; переговоры; медиация; арбитраж; примирительные процедуры; внесудебный порядок; досудебный порядок.*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАУЛАРДЫ РЕТТЕУДІҢ СОТТАН ТЫС ЖӘНЕ СОТҚА ДЕЙІНГІ ТӘРТІПТЕРІ

Эльвира Бекболатқызы Аблаева
Заң ғылымдарының кандидаты, Каспий Университетінің «Әділет» Жоғары құқық мектебінің қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Бакытгүль Шаймерденқызы Исмаилова
Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Экономика және құқық» Факультетінің Құқықтану кафедрасының доценті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: daulet070108@mail.ru

Самал Малікқызы Мухтарова
Заң ғылымдарының кандидаты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Экономика және құқық» Факультетінің Құқықтану кафедрасының доценті, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: samal.m78@mail.ru

Салтанат Бақытжанқызы Саутбаева
Заң ғылымдарының магистрі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің «Экономика және құқық» Факультетінің Құқықтану кафедрасының аға оқытушысы, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: Salt_1979@mail.ru

Мұхтархан Айдарханұлы Утанов
Заң ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының қылмыстық істер жөніндегі кеңесшісі, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: mau_25@mail.ru

Аннотация. *Мақалада заңнамада, шартта және сот тәжірибесінде көзделген Қазақстан Республикасындағы дауларды реттеудің соттан тыс және сотқа дейінгі тәртібі қарастырылады. Соттан тыс және сотқа дейінгі дауларды реттеудің артықшылықтары атап өтілді, олар сапалық және сандық сипаттамаларда халықтың құқықтық мәдениеті деңгейінде және соттардың нормативтік жүктемесінде көрінеді.*

Дауларды реттеу теориясы мен тәжірибесі мәселелерінің ішінде авторлар соттан тыс және сотқа дейінгі тәртіпте дауларды реттеудің нақты критерийлері мен шектерінің жоқтығын көрсетті. Осы мәселені шешу үшін авторлар дауларды шешудің соттан тыс, сотқа дейінгі және сот тәртібін ажыратады.

Заңнамадағы, теориядағы, сот тәжірибесіндегі дауларды реттеудің соттан тыс және сотқа дейінгі тәртібін екіұшты түсінуге назар аударылды. Сондықтан авторлар дауларды қандай да бір тәртіппен шешуді тұтастай алғанда дауларды шешудің балама тәсілдері ретінде, сондай-ақ құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың соттан тыс және сотқа дейінгі нысандары ретінде таниды.

Дауларды соттан тыс және сотқа дейінгі реттеу тәртібін, қазақстандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектерін, ҚР Жоғарғы Сотының азаматтық істер жөніндегі сот алқасының әдістемелік ұсынымдарын, ҚР Жоғарғы Сотының пилоттық жобаларын және дауларды сотқа дейін реттеу жөніндегі сот тәжірибесін реттейтін ҚР заңнамасының нормалары зерделенді.

Жұмыс соңында дауларды шешудің соттан тыс тәртібіне көбіне төрелік пен нотариат, ал сотқа дейінгі тәртіпке шартты түрде – сыртқы Әкімшілік рәсімдер мен медиативтік рәсімдер жатады деген қорытынды жасалды. Тұтастай алғанда, олар жүзеге асырылатын мақсаттарымен, сондай-ақ оларды жүзеге асыратын субъектілермен ерекшеленетін дауларды шешудің балама әдістері болып табылады.

Түйінді сөздер: *дауларды реттеу; шағым; хабарлама; келіссөздер; медиация; төрелік; татуластыру рәсімдері; соттан тыс тәртіп; сотқа дейінгі тәртіп.*

OUT-OF-COURT AND JUDICIAL DISPUTE SETTLEMENT PROCEDURES IN KAZAKHSTAN

Ablaeva Elvira Bekbolatovna
Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor of the Higher School of Law of the Caspian University, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: ablaeva_1981@mail.ru

Ismailova Bakytgul Shaimerdenovna
Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics and Law, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: daulet070108@mail.ru

Mukhtarova Samal Malikovna
Candidates' degree in jurisprudence, Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics and Law, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: samal.m78@mail.ru

Sautbayeva Saltanat Bakytzhanovna
Master of Law, Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics and Law, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Republic of Kazakhstan, e-mail: Salt_1979@mail.ru

Utanov Mukhtarhan Aidarkhanovich
Doctor of Law, Associate Professor, Counselor of the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan in Criminal Cases, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: mau_25@mail.ru

Abstract. *The article discusses the extrajudicial and pre-trial procedure for resolving disputes in the Republic of Kazakhstan, provided for by law, agreement and judicial practice. The advantages of resolving disputes out of court and before trial are noted, which are reflected in qualitative and quantitative characteristics at the level of the legal culture of the population and the regulatory burden of the courts.*

Among the problems of the theory and practice of dispute resolution, the authors indicate the lack of clear criteria and limits for the settlement of disputes in extrajudicial and pre-trial procedures. To solve this problem, the authors make a distinction between extrajudicial, pre-trial and judicial procedures for resolving disputes.

Attention is paid to the ambiguous understanding of the extrajudicial and pre-trial procedure for resolving disputes in legislation, theory, and judicial practice. Therefore, the authors generally recognize dispute resolution in one form or another as alternative to judicial procedure as methods of resolving disputes, as well as as extrajudicial and pre-trial forms of protection of rights, freedoms and legitimate interests.

The norms of the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating the extrajudicial and pre-trial procedure for resolving disputes, scientific works of Kazakh and foreign authors, methodological recommendations of the Judicial Collegium for Civil Cases of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, pilot projects of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan and judicial practice on pre-trial settlement of disputes were studied.

At the end of the work, it was concluded that the out-of-court procedure for resolving disputes mostly includes arbitration and the notary, and the pre-trial procedure with a conditional share includes external administrative procedures, mediation procedures and participatory procedures. In general, they are alternative methods of resolving disputes, differing in the purposes for which they are carried out, as well as the subjects who carry them out.

Keywords: *dispute resolution; claim; notification; negotiations; mediation; arbitration; conciliation procedures; out-of-court procedure; pre-trial procedure.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_118

Введение

Уровень правовой культуры населения служит мерилом качества правовой жизни любого общества. Он зависит от эффективности проводимой государством политики. Одним из важных составляющих правовую политику Республики Казахстан продолжает оставаться повышение уровня правовой культуры граждан. Вопрос о подлинно качественном состоянии национальной правовой системы актуализируется в условиях необходимости формирования интеллектуального потенциала личности, обеспечения индустриально-инновационного развития государства РК, ее вхождения в среду конкурентоспособных стран мира, способных гарантировать каждому надежную правовую защиту и социальное благополучие.

Самым распространенным является мнение о том, что вследствие пренебрежительного отношения граждан к закону и праву или отсутствия у них культуры межличностного взаимоотношения в обществе возникают юридически опосредованные социальные конфликты. С течением времени они становятся предметом судебного разбирательства. Судьи невольно вовлекаются в них, отвлекаясь от особо важных дел, требующих особой внимательности. Тем временем, увеличение нагрузки судей приводит к негативной тенденции снижения качества правосудия. Несомненно, при таких обстоятельствах способы урегулирования споров, вытекающих из тех или иных правоотношений, вне суда и до суда приобретают обязательный характер для всех, кто оказался вовлеченным в юридически опосредованный социальный конфликт. Именно эти вопросы предстоит рассмотреть в настоящей работе.

Материалы и методы

Методологическую основу исследования составляют обще-логический, теоретический, эмпирический, специальный юридический методы. В процессе исследования использовались методические рекомендации Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК по спорам, в которых законом предусмотрен внесудебный и обязательный досудебный порядок, Методические рекомендации по проведению партисипативной процедуры адвокатами, одобренные Президиумом Республиканской коллегии адвокатов, а также Правила и Регламент проведения примирительных процедур (медиации), принятые Казахстанским Центром медиации.

Результаты и их обсуждение

Одними из новых задач гражданского судопроизводства, предусмотренного ст. 4 ГПК РК, являются содействие мирному урегулированию спора и формирование в обществе уважительного отношения к закону и суду[2]. Следуя данной задаче, содействие мирному урегулированию спора оказывают все: суд, арбитраж, медиатор, адвокат, юрисконсультант, нотариус. Стороны, между которыми возник конфликт интересов, так же своими активными действиями должны способствовать тому, чтобы спор как можно был разрешен ими самостоятельно и окончен миром. Частноправовые отношения сторон регулируются, как законом, так и договором. Следовательно, задача гражданского судопроизводства, направленная на формирование уважительного отношения к закону и суду, подразумевает еще формирование у сторон частноправовых отношений уважительного отношения к правам другого чело-

[2] *ГПК РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

века, в том числе к правам стороны, с кем у них заключен договор гражданско-правового характера. Поэтому законодатель ч. 4 ст. 8 ГК РК призывает граждан и организации действовать при реализации своих гражданских прав добросовестно, разумно и справедливо, соблюдая все требования закона, нравственные принципы общества, правила деловой этики[3].

Неслучайно законодатель среди основополагающих идей и руководящих начал осуществления судопроизводства по делам, вытекающих из гражданских и публичных правоотношений, в ст. 8 ГПК РК и ст. 9 АППК РК предусмотрел защиту прав, свобод и законных интересов лица[4]. Указанный принцип вытекает из ст. 13 Конституции РК, закрепившей за каждым конституционное право на судебную защиту своих прав и свобод[5]. Оно предполагает его право обратиться с заявлением, иском в суд за защитой нарушенных или оспариваемых кем-либо прав, свобод, законных интересов. Все же, прежде чем обратиться в суд, лицо обязано соблюсти требования закона или условия договора, в том числе установленный ими порядок урегулирования спора. Собственно, в этом заключается суть принципа судебной защиты прав, свобод и законных интересов. Поэтому в ч. 6 ст. 8 ГПК РК в качестве условия обращения в суд установлено правило: «если законом установлен или договором предусмотрен досудебный порядок урегулирования спора для определенной категории дел, обращение в суд может быть после соблюдения этого порядка»[6] . Следуя этому правилу, в пунктах 6) и 6-1) ч. 2 ст. 148 ГПК РК установлено, что при подаче иска в суд в нем истец должен указать сведения о соблюдении им досудебного порядка обращения к ответчику, если это установлено законом или предусмотрено договором, предпринятых ими действиях, направленных на примирение, если такие действия предпринимались, а также документы в подтверждение этих сведений[7]. Такие же требования указаны в пунктах 5) ч. 2, ч. 8 ст. 131 АППК РК[8].

Озадачившись оказанием активного содействия сторонам в мирном урегулировании спора и обеспечением судебной защиты прав, свобод и законных интересов, в 2017 г. Верховный Суд РК стартовал пилотный проект, нацеленный на внедрение досудебного урегулирование споров по отдельным категориям споров в порядке медиации, со сроком реализации февраль-июль 2017 г. Сфера применения примирительных процедур распространялась в отношении споров об определении места жительства ребенка и порядка общения с родителем, отобрании ребенка от родителей или от других лиц, на попечении которых он находится, о взыскании алиментов на содержание совершеннолетних детей, в том числе обучающихся до 21 года, а также трудовых, наследственных, земельных, жилищных, займовых, страховых спорах. Все эти споры подлежали урегулированию в досудебном порядке ювенальными, экономическими, гражданскими судами, а также медиаторами, в том числе судебными[9].

Пилотный проект дал высокие результаты в деле досудебного урегулирования споров посредством медиации по указанным выше категориям дел. Остановимся на них. На примере приведем данные Бородулихинского районного суда Восточно-Казахстанской области, принимавшей участие в реализации пилотного проекта, которые показывают, что в связи с заключением соглашения об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации с февраля по июль 2017 г. было окончено 118 дел гражданских дел [1]. Востребованность медиации и заинтересованность сторон в ней послужило поводом для продления срока реализации пилотного проекта и возможности ее применения по другим категориям споров. Итак, срок реализации пилотного проекта продлился до конца 2017 г. и охватил имущественные, потребительские, корпоративные, медицинские споры, а также споры, вытекающие из договоров поставки, аренды, купли-продажи, перевозки[10]. По сообщениям судьи за 8 месяцев 2017 г. Талгарским райсудом, учас-

[3] *ГК РК от 27 декабря 1994 года № 268-XIII // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_*
[4] *ГПК РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*
[5] *Конституция РК от 30 августа 1995 года // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_*
[6] *ГПК РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*
[7] *Там же. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*
[8] *АППК РК от 29 июня 2020 года № 350-VI // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*
[9] *Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 26 января 2017 г. «Об утверждении Положения о реализации пилотного проекта по внедрению досудебного урегулирования споров (конфликтов) по отдельным категориям споров в порядке медиации» // URL: https://sud.gov.kz/sites/default/files/polozhenie_o_realizacii_pilotnogo_proekta.pdf (дата обращения: 05.05.2023)*
[10] *Распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 26 июля 2017 г. № 6001-17-7-4/188 «О внесении изменения*

твовавшем в пилотном проекте, в порядке медиации рассмотрено дел уголовных – 26, гражданских – 189, административных – 18. В свою очередь, привлеченный к медиации, медиатор высказалась положительно о пилотном проекте и поделилась итогами пилотного проекта. Так, по состоянию на 31 августа 2017 г. досудебное урегулирование состоялось по делам: о расторжении брака и разделе имущества – 185, по спорам в сфере договорных обязательств – 114, об определении границ земельного участка – 11, об истребовании из чужого незаконного владения земельного участка - 2, об определении места жительства и порядке общения с детьми – 68, о взыскании алиментов на содержание супруги - 5, о возмещении ущерба – 48, о возмещении ущерба в результате дорожно-транспортных происшествий – 53, о праве собственности на имущество – 13, жилищные споры – 157, трудовые споры – 4, наследственные споры – 19, об обжаловании действий нотариусов – 1 [2].

Следует указать, что ныне несоблюдение правила, установленного ч. 6 ст. 8 ГПК РК, влечет самые разнообразные юридические последствия в виде возмещения судебных расходов за нарушение претензионного, досудебного, внесудебного порядка урегулирования спора (ч. 2 ст. 109), возвращения судом иска (п. 1) и п. 7) ч. 1 ст. 152), оставления судом иска без рассмотрения (п. 2) ст. 279), утраты права ссылаться на новые доказательства (ч. 2 ст. 73, ч. 2 ст. 404), невозможности истцу заявить ходатайство об изменении предмета или основания иска, увеличении или уменьшение исковых требований (ч. 1 ст. 169).

Аналогичным образом, по правилам АППК РК основанием для возвращения судом административного иска является несоблюдение истцом установленного законом досудебного порядка урегулирования спора, наличие заключенного соглашение о примирении или передаче спора на разрешение арбитража (пункты 1), 9), 16) ч. 2 ст. 138)[11].

Как видим, имеет огромное значение осведомленность сторон обо всех критериях и пределах урегулирования споров во внесудебном и в досудебном порядках. К сожалению, законодательство РК о гражданском судопроизводстве не оговаривает категории дел и споров, подлежащих разрешению в порядке внесудебного или обязательного досудебного урегулирования, кроме указания в ст. 24 ГПК РК возможность урегулирования спора медиацией, партисипативом, арбитражем, судом Международного финансового центра «Астана», то есть альтернативных судебному разбирательству способами. Более того, в указанной норме речь идет о спорах, уже поступивших в суд и подведомственных ему, которые по соглашению сторон могут быть урегулированы медиатором, адвокатом, юрисконсультом, арбитражем, судом МФЦА. Несмотря на то, что ныне нотариус наделен правом проводить примирительные процедуры, законодатель умалчивает об этом. Возможно, это объясняется тем, что по бесспорным требованиям совершается исполнительная надпись нотариуса. Тем не менее, проведение примирительных процедур нотариусом и совершение им исполнительной надписи не есть одно и то же. Как раз таки, при процедуре совершения исполнительной надписи нотариус вполне может осуществить свое право на проведение примирительных процедур и урегулировать спор вне суда.

Гражданское законодательство РК тоже не указывает о критериях и пределах урегулирования споров во внесудебном и в досудебном порядках, за исключением некоторых положений определенных в ч. 1 ст. 9 ГК РК, где законодатель перечисляет две формы защиты гражданских прав – судом и арбитражем, разнообразные способы их защиты, в том числе возмещением морального вреда потребителю посредством обращения к субъектам досудебного урегулирования потребительских споров[12].

Равным образом, Законом РК о госуслугах не регламентирован внесудебный или досудебный порядок урегулирования споров, кроме указания в п. 3) ч. 1 ст. 4 прав услугополучателей на обжалование решений, действий, бездействий услугодателя[13]. Аналогично тому, в правилах или регламентах оказания госуслуг в той или иной сфере правоотношений не прописан порядок урегулирования споров вне или до суда. Исключение составляет норма, встречаю-

и дополнения в распоряжение Председателя Верховного Суда РК от 26 января 2017 года № 6001-17-7-4/16» // URL: https://atr.sud.kz/sites/default/files/o_vnesenii_izmeneniya_i_dopolneniya.pdf?ysclid=lnd4lxbn72726434673 (дата обращения: 05.05.2023)

[11] *АППК РК от 29 июня 2020 года № 350-VI // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

[12] *ГК РК от 27 декабря 1994 года № 268-XIII // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_*

[13] *Закон РК от 15 апреля 2013 года № 88-V «О государственных услугах» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1300000088*

щаяся практически во всех нормативных правовых актах, образующих законодательство в сфере оказания госуслуг: «если иное не предусмотрено законом, обращение в суд допускается после обжалования в досудебном порядке»[14]. В некоторых нормативных правовых приказах, например, в Правилах по оказанию госуслуг в сфере земельных отношений есть норма, ссылающаяся на АПК РК: «если иное не предусмотрено законом, обращение в суд допускается после обжалования в досудебном порядке в соответствии с пунктом 5 статьи 91 АППК РК»[15].

Полагаем, что во всех перечисленных случаях под «законом» законодатель имеет в виду правовые акты, регламентирующие определенную сферу правоотношений, в которых возник спор. По справедливому замечанию Ж.У. Тлембаевой отсутствие в регламентах оказания госуслуг исчерпывающей информации о порядке досудебного, внесудебного, судебного обжалования говорит об их формальности, что, в свою очередь, препятствует эффективному использованию форм защиты прав различными способами [3]. Аналогичное мнение высказано А.А. Амангельды, которая сделала критические замечания относительно тех положений, что законодатель, упоминая в ст. 24 ГПК РК различные способы разрешения спора, конкретно не определил, какие же споры относятся к досудебному и внесудебному порядку урегулированию, а вместе с тем, в ст. 25 ГПК РК указал на принцип судебной подведомственности [4].

Таким образом, сложность урегулирования споров между участниками гражданского оборота во внесудебном или в досудебном порядке вызвано именно тем обстоятельством, что законодательством конкретно не указаны категории дел, которые обязательно должны рассматриваться вне суда или до суда, а также четкие критерии, определяющие или разграничивающие их. Очень часто сторонам приходиться исходить из общих начал и смысла норм гражданского законодательства, а также руководствоваться нормативными правовыми актами, регулирующими определенную сферу правоотношений.

В этой связи в феврале 2023 г. Судебной коллегией по гражданским делам Верховного Суда РК были разработаны Методические рекомендации по спорам, в которых законом предусмотрен внесудебный и обязательный досудебный порядок. Отметим, что в них даны определение понятиям внесудебных и досудебных способов урегулирования споров, разъяснения судам РК при принятии ими иска в производство, указаны особенности урегулирования спора в гражданском судопроизводстве до суда, способы проведения данных процедур, в том числе и вне суда, а также отмечены преимущества урегулирования споров вне суда и до суда. Так, согласно разъяснениям Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК, внесудебными способами разрешения споров признаются способы, разрешаемые с согласия сторон внесудебными институтами, к которым отнесены арбитраж и нотариат. Досудебными способами признаются обязательные процедуры, разрешаемые до суда, без урегулирования которых обращение в суд не представляется возможным. К ним отнесены обращения с претензией, требованием, жалобой контрагенту, неплатежеспособным заемщикам или должникам, апелляционным советам или комиссиям при уполномоченных государственных органах в сфере охраны изобретений, полезных моделей, промышленных образцов, в сфере охраны товарных знаков, знаков обслуживания, географических указаний и наименований мест происхождения товаров, а также в области охраны окружающей среды[16].

Определимся с тем, что такое внесудебное и досудебное урегулирование споров и какие у них критерии. Итак, из смысла ч. 1 ст. 9 ГК РК вытекает, что арбитраж представлен одной из форм защиты гражданских прав, альтернативой судебному разбирательству и правильнее его отнести к внесудебному порядку урегулирования гражданско-правовых споров, к которым в основном часто обращаются юридические лица, инвесторы и редко индивидуальные предприниматели. Казахстанский ученый М.К. Сулейменов альтернативные способы разрешения споров, в том числе переговоры, медиацию, арбитраж признает внесудебны-

[14] *Приказ Министра образования и науки РК от 24 апреля 2020 года № 158 «Об утверждении Правил оказания государственных услуг в сфере семьи и детей» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020478*

[15] *Приказ Министра сельского хозяйства РК от 01 октября 2020 года № 301 «Об утверждении Правил по оказанию государственных услуг в сфере земельных отношений» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021366*

[16] *Методические рекомендации по спорам, в которых законом предусмотрен внесудебный и обязательный досудебный порядок, принятые Судебной коллегией по гражданским делам Верховного Суда РК от 21 февраля 2023 г. // URL: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/metodicheskie_rekomendacii._dosudebnyy_poryadok.pdf (дата обращения: 10.05.2023)*

ми формами защиты прав и относит их к отрасли права – частное процессуальное право [5, с. 35]. Схожего мнения придерживается Ж.У. Тлембаева. Автор, разделяя условно альтернативные способы разрешение споров на досудебные и внесудебные способы защиты прав, усматривает сходство досудебного способа защиты прав со сделкой с уголовным правосудием, а к внесудебным способам защиты прав относит обращение граждан и организаций с жалобами в различные госорганы [3]. Следовательно, на ее взгляд, разрешение споров госорганами и должностными лицами в рамках административных процедур есть внесудебный порядок урегулирования спора. Обратившие на это внимание российские исследователи правильно отмечают, что в теории и практике термины «досудебный» и «внесудебный» часто подмениваются, однако понятие последнего имеет смысл административного способа защиты прав [6, с. 141]. Также представляется верным мнение российских исследователей, которые понимают досудебный порядок урегулирования споров как одну из форм защиты гражданских прав, выражающийся в принятии сторонами мер для урегулирования спора до обращения в суд [7, с. 556]. На наш взгляд, заслуживает внимание мнение А.А. Амангельды, для которой определяющим критерием является то обстоятельство, что внесудебный порядок есть альтернативный судебному порядку способ разрешения спора, а досудебный порядок есть предшествующий судебному порядку способ разрешения спора. Автор, ссылаясь на принцип судебной подведомственности и судебной практики урегулирования споров различными способами, к внесудебным порядкам урегулирования споров относит арбитраж, нотариат и Международный финансовый центр «Астана», а к досудебному порядку урегулирования споров – медиацию и партисипатив [4].

Солидаризуясь с мнением А.А. Амангельды, считаем необходимым разобраться с тем, что же представляют из себя внесудебный и досудебный порядки урегулирования спора, уяснение чего немыслимо без изучения вопросов их соотношения с судебным порядком урегулирования спора.

Как вытекает из самого названия «внесудебное урегулирование», оно представляет собой урегулирование спора в альтернативном или аналогичном судебному разбирательству порядке, вне рамок публичного порядка, установленного нормами процессуального законодательства РК, посредством которых осуществляются различные формы судопроизводства. Так считают сами арбитражи, действующие на территории РК, например, Арбитражный Центр Национальной Палаты Предпринимателей РК «Атамекен» информирует о том, что их задачей является обеспечение комфортного разрешения договорного спора во внесудебном порядке[17]. Казахстанский Международный Арбитраж считает арбитражное разбирательство широко признанным механизмом альтернативного разрешения споров[18]. Арбитраж Алматы признает арбитраж одним из видов альтернативного урегулирования споров[19].

Соотношение между внесудебным и судебным порядками урегулирования споров в том, что, во-первых, они являются разновидностями юридического процесса. Во-вторых, осуществляются с соблюдением норм и требований, то есть в определенном процедурно-процессуальном порядках. Наиболее показательным в этом соотношении является содержание исполнительной надписи, порядок и условия его совершения нотариусом, ее отмена, аналогично совершаемого судьей в приказном производстве с вынесением судебного приказа. По аналогии к ГПК РК, представляющего собой порядок рассмотрения и разрешения судами дел, вытекающих из гражданских правоотношений, то есть деятельность суда, Регламент арбитража является правилом осуществления арбитражного разбирательства и порядком, в соответствии с которым организуется деятельность арбитража. В-третьих, общим для государственных судов, арбитража и суда МФЦА является термин «суд», которым именуют и позиционируют себя арбитражи, функционирующие в РК, а также суд МФЦА.

Хотелось бы подчеркнуть, что не каждый спор, рассматриваемый в том или ином порядке, разрешается миром. Однако в отличие от арбитражного разбирательства, гражданское судопроизводство ставит перед

[17] *Арбитражный Центр Национальной Палаты Предпринимателей РК «Атамекен» // URL: https://aca.kz (дата обращения: 11.05.2023)*

[18] *Арбитражный Регламент Казахстанского Международного Арбитража // URL: https://arbitrage.kz/custom/wysiwyg/image/file/20190508/20190508172301_45086.pdf (дата обращения: 11.05.2023)*

[19] *Арбитраж Алматы // URL: http://gorsud.kz (дата обращения: 11.05.2023)*

собой задачу – активное содействие мирному урегулированию спора, в решении которой, как правило, задействованы судьи, судьи-примирители. Закон РК «Об арбитраже» в ст. 46 лишь упоминает о том, что в ходе арбитражного разбирательства можно заключить мировое или медиативное соглашение[20]. В соответствии с этим, практически во всех Регламентах арбитражей, действующих на территории РК, есть норма о разрешении спора в ходе арбитражного разбирательства другими методами урегулирования. Так, Арбитражный регламент МФЦА содержит ст. 40 «Мировое соглашение», в соответствии с которой арбитражный суд прекращает арбитражное разбирательство, если в ходе арбитражного разбирательства стороны урегулируют спор мировым соглашением[21]. Регламент суда МФЦА содержит ст. 25, именуемую «Альтернативное разрешение споров», к которым отнесены арбитраж, медиация и иные методы[22]. В отличие от судов РК, предлагающих сторонам урегулировать спор различными способами, к полномочиям суда МФЦА входит право требовать от сторон урегулировать свой спор путем медиации или любым другим внесудебным способом. Заметно, что здесь медиация представлена как внесудебный способ урегулирования спора. Следовательно, в деятельности суда МФЦА медиация считается внесудебным способом урегулирования спора, а в деятельности судов РК – досудебным.

Одно из различий между ними состоит в том, что внесудебный порядок урегулирования спора осуществляется органами и лицами, не образующими единую систему судов, о чем говорится в ч. 2 и ч. 4 ст. 13 Конституционного закона РК «О Международном финансовом центре "Астана": Суд Центра независим в своей деятельности и не входит в судебную систему РК, не осуществляет уголовное и административное судопроизводство[23]. Закон РК «Об арбитраже» в ст. 2 разграничивает порядок рассмотрения споров в арбитраже от публичного порядка РК, а также арбитраж от судов, входящих в единую систему судов РК, рассматривающих гражданские дела в соответствии с ГПК по правилам судов первой инстанции. Другое различие состоит в том, что судебный порядок урегулирования споров обладает исключительным, преимущественным характером, допускающего возможность пересмотра судом спора, разрешенного во внесудебном порядке, в чем, собственно, заключается суть принципа судебной подведомственности. Исключение составляет ч. 7 ст. 13 КЗ РК «О Международном финансовом центре "Астана", в соответствии с которым, решения апелляционного суда Центра являются окончательными, не подлежат обжалованию и обязательны для всех физических и юридических лиц[24]. Арбитраж и арбитражный суд МФЦА как внесудебные способы урегулирования споров соотносятся между собой тем, что в них действует «применимое» право. Сходство между судом МФЦА и государственным судом заметно в их преимущественной и исключительной юрисдикции, заключающиеся в том, что решение арбитражного суда МФЦА может быть отменено только судом МФЦА, а решение арбитража государственным судом. Еще одно сходство между ними в действующем праве, каковым для суда МФЦА является «английское» право, а для государственного суда «национальное» право.

Как правило, досудебное урегулирование споров предшествует судебному разбирательству и является обязательным для спорящих сторон. Обязательным же условием для обращения к внесудебным способам урегулирования спора (арбитраж, исполнительная надпись) является наличие арбитражной оговорки и бесспорного требования. Судебная власть в силу своей исключительности и преимущества над всеми делами и спорами, возникающими из правовых актов и договоров, распространяется на все дела и споры, в особенности на те, которые вытекают из публичных правоотношений. Как правило, в последующем они могут быть оспорены в суде и признаны им незаконными. Суды, административные органы, должностные лица при рассмотрении обращений руководствуются единым для них АППК РК, устанавливающего порядок осуществления административного судопроизвод-

[20] *Закон РК от 8 апреля 2016 года № 488-V ЗРК «Об арбитраже» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000488*

[21] *Постановление Совета по Управлению МФЦА от 5 декабря 2017 г., об утверждении Арбитражного Регламента МФЦА // URL: https://aifc.kz/files/legals/73/file3/18b-06-k9-53-0.pdf (дата обращения: 12.05.2023)*

[22] *Постановление Совета по управлению МФЦА от 5 декабря 2017 года об утверждении регламента суда МФЦА // URL: https://aifc.kz/files/legals/68/file3/53-0.pdf (дата обращения: 12.05.2023)*

[23] *Конституционный закон РК от 07 декабря 2015 года № 438-V ЗРК «О Международном финансовом центре "Астана"» // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000438 (дата обращения: 12.05.2023)*

[24] *Там же. // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000438*

ства и административных процедур. Соответственно обращение в административные органы и к должностным лицам с различными его формами, правильнее всего, отнести к досудебному урегулированию споров, а не к внесудебному урегулированию споров. В подтверждение своих доводов уместно сослаться на ч. 2 и ч. 5 ст. 91 АППК РК, определяющих следующий порядок обжалования административного акта, действия или бездействия: вначале в административном (досудебном) порядке вышестоящему административному органу, должностному лицу, а в последующем в судебном порядке суду[25]. Как видим, законодатель ставит знак равенства между административным и досудебным порядком обжалования. Таким образом, согласно порядку обжалования, установленного АППК РК, обращение в специализированный административный суд возможно только при соблюдении истцом внешних административных процедур, то есть после рассмотрения обращения административным органом или должностным лицом. Это положение неприменимо в тех случаях, когда законом не предусмотрен досудебный порядок урегулирования публично-правового спора или отсутствует орган, рассматривающий жалобу.

К примирительным процедурам ГПК РК относит мировое соглашение, медиацию, партисипатив. Вместе с тем, если исходить из разъяснений судов, методических рекомендаций Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РК, а также целей и задач пилотных проектов Верховного Суда РК, то к досудебному порядку урегулированию споров в основном относится претензия, партисипативные процедуры, судебная и классическая медиация. Тем не менее, согласно сложившейся судебной практике, медиативные и партисипативные процедуры имеют место быть только после обращения в суд. До принятия иска в производство суда сторонам предлагают урегулировать спор в рамках перечисленных процедур, для чего привлекаются судьи-примирители, которые приглашают спорящие стороны к любой процедуре примирения. К сожалению, на практике судьи не принимают во внимание факт проведения одной из сторон устных и телефонных переговоров до обращения в суд, требуя от него предоставить сведения и документы, свидетельствующие об этом, под которыми имеются в виду письменная претензия с уведомлением о вручении почтового отправления. В противном случае, судьи оставляют иск без рассмотрения. С учетом этого, вред ли уместно переговоры, являющиеся одним из этапов любого самостоятельного метода альтернативного урегулирования спора, которые наличествуют в основном в спорах, вытекающих из социальных и трудовых правоотношений, выделять в качестве самостоятельного метода альтернативного урегулирования спора.

Далее, если обратиться к нормам ГПК РК и Методическим рекомендациям по проведению партисипативной процедуры адвокатами, партисипативная процедура несмотря на то, что отнесена к примирительным процедурам, понимается законодателем и адвокатами как «переговоры». Так, в ч. 2 ст. 181 ГПК РК партисипативная процедура законодателем определена как способ проведения адвокатами или юрисконсультами обеих сторон переговоров между сторонами по урегулированию спора[26]. В Методических рекомендациях партисипативная процедура адвокатами определена как переговорный процесс урегулирования спора между сторонами с обязательным участием их адвокатов[27]. При изучении Методических рекомендаций, складывается мнение, что партисипативная процедура рассматривается в виде юридической помощи, оказываемой сторонам для урегулирования спора. Сами адвокаты признаются в том, что статистика урегулирования споров с примирением сторон сложилась не в их пользу. Объясняется это тем, что, во-первых, если примирение состоялось до того, как дело поступило в производство в суда, то оно, как правило, не войдет в статданные, во-вторых, в статистику примирения, проведенных адвокатами, входят только партисипативные процедуры несмотря на то, что адвокаты участвуют и в других способах примирения, например, по делам, рассматриваемым в порядке упрощенного (письменного)

[25] *АППК РК от 29 июня 2020 года № 350-VI // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000350*

[26] *ГПК РК от 31 октября 2015 г. № 377-V ЗРК // URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377*

[27] *Методические рекомендации по проведению партисипативной процедуры адвокатами, одобренные Президиумом Республиканской коллегии адвокатов от 11 марта 2016 г. (протокол № 12) // URL: https://advokatura.kz/ru/intervu/metodiceskie-rekomendacii-po-provedeniu-partisipativnoj-procedury-advokatami?ysclid=lng49afpj967398089 (дата обращения: 30.05.2023)*

производства[28]. Однако нужно учесть, что в силу изменений и дополнений, внесенных в Главы 13 и 21-1 ГПК РК, дела об исполнении соглашений об урегулировании споров, заключенных с участием адвоката по договору поручения сторон или адвокатов и сторон в порядке партисипативной процедуры, не подлежат рассмотрению в порядке упрощенного (письменного) производства. Напротив, в понимании же медиаторов медиация есть примирительная процедура, что вытекает из самих названий «Правил проведения примирительных процедур (медиации)»[29] и «Регламента проведения примирительных процедур (медиации)»[30].

Заключение

Внесудебный и досудебный порядки урегулирования споров, в особенности придание последним условие обязательности, имеют больше преимуществ, нежели недостатков. Сегодня урегулирование споров вне суда и до суда в обобщенном виде представляются частноправовым институтом регулирования правоотношений без вмешательства органа публичной власти – суда; альтернативой судебному разбирательству; одной из форм защиты прав; наиболее эффективными мерами повышения правовой культуры граждан; целесообразными средствами стимулирования добросовестного поведения участников гражданско-правового оборота; самостоятельным способом выхода из конфликтной ситуации; одним из методов снижения нормативной разгрузки судов; уникальной возможностью устранить ошибки, допущенные в процессе осуществления управленческой и административной деятельности.

Принимая во внимание общие начала и смысл законодательства РК, а также сложившуюся судебную практику, следует к внесудебным порядкам урегулирования споров отнести арбитраж и нотариат, а к досудебным порядкам урегулирования споров – внешние административные, медиативные и партисипативные процедуры. При этом, последние как один из видов примирительных процедур, в том числе примирительные процедуры, правом на проведение которых ныне наделены нотариусы, не имеют востребованности и эффективности в силу социального и функционального назначения институтов адвокатуры, юридической консультации, нотариата, заключающиеся в оказании ими юридической помощи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Наукенова Д. Какова судебная практика по реализации пилотного проекта по медиации? // Национальный портал электронного сервиса Mail.KZ – URL: https://mail.kz/ru/news/kz-news/kakova-sudebnaya-praktika-po-realizacii-pilotnogo-proekta-po-mediacii (дата обращения: 15.06.2023)/

2. Алина Галымова. Более 200 споров решились через медиацию // Информационный Портал г. Талдыкорган. – URL: https://www.tinfo.kz/news/obshchestvo/bolee-200-sporov-reshilis-cherez-mediatsiyu.html (дата обращения: 18.06.2023).

3. Тлембаева Ж.У. Внесудебное урегулирование правовых споров, возникающих из административных и иных публично-правовых отношений в Республике Казахстан: состояние и перспективы развития // Информационная система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37502772 (дата обращения: 20.06.2023).

4. Амангельды А.А. Досудебный и внесудебный порядок урегулирования споров в сфере интеллектуальной собственности в Республике Казахстан // Информационная система «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37580083 (дата обращения: 22.06.2023).

5. Сулейменов М.К. Внесудебное урегулирование споров в Казахстане: проблемы теории и практики // Вестник института законодательства Республики Казахстан, 2013. - №3 (31). – С. 35-41.

6. Федоров П.В. Понятие "внесудебный" и "досудебный" способ защиты прав // Право и государство: теория и практика, 2018. – 1 (157). – С. 141-144.

[28] *Примирительные процедуры с участием адвокатов // Пресс-служба Республиканской Коллегии адвокатов. – URL: https://www.agka.kz/ru/primiritelnye-protsedury-s-uchastiem-advokatovattachment/ (дата обращения: 29.06.2023).*

[29] *Правила проведения примирительных процедур (медиации) // URL: http://www.kazmediation.kz/methodical-center/8-rules-for-mediation-procedures-mediation.html (дата обращения: 01.06.2023)*

[30] *Регламент проведения примирительных процедур (медиации) // URL: http://www.kazmediation.kz/methodical-center/9-regulations-for-mediation-procedures-mediation.html (дата обращения: 01.06.2023)*

7. Глухова К.Д., Корогод А.В. Целесообразность введения обязательного досудебного порядка для гражданско-правовых споров в арбитражном процессе и основные проблемы его осуществления // Вопросы российской юстиции, 2022. Вып. № 22. – С. 555-563.

REFERENCES

1. Naukenova D. Kakova sudebnaja praktika po realizacii pilotnogo proekta po mediacii? // Nacional'nyj portal jelektronnogo servisa Mail.KZ – URL: https://mail.kz/ru/news/kz-news/kakova-sudebnaya-praktika-po-realizacii-pilotnogo-proekta-po-mediacii (data obrashhenija: 15.06.2023)/

2. Alina Galymova. Bolee 200 sporov reshilis' cherez mediaciju // Informacionnyj Portal g. Taldykorgan. – URL: https://www.tinfo.kz/news/obshchestvo/bolee-200-sporov-reshilis-cherez-mediatsiyu.html (data obrashhenija: 18.06.2023).

3. Tlembaeva Zh.U. Vnesudebnoe uregulirovanie pravovyh sporov, voznikajushhih iz administrativnyh i inyh publichno-pravovyh otnoshenij v Respublike Kazahstan: sostojanie i perspektivy razvitija // Informacionnaja sistema «Jurist». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37502772 (data obrashhenija: 20.06.2023).

4. Amangel'dy A.A. Dosudebnyj i vnesudebnyj porjadok uregulirovanija sporov v sfere intellektual'noj sobstvennosti v Respublike Kazahstan // Informacionnaja sistema «Jurist». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37580083 (data obrashhenija: 22.06.2023).

5. Sulejmenov M.K. Vnesudebnoe uregulirovanie sporov v Kazahstane: problemy teorii i praktiki // Vestnik instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan, 2013. - № 3 (31). – S. 35-41.

6. Fedorov P.V. Ponjatie "vnesudebnyj" i "dosudebnyj" sposob zashhity prav // Pravo i gosudarstvo: teorija i praktika, 2018. – 1 (157). – S. 141-144.

7. Gluhova K.D., Korogod A.V. Celesoobraznost' vvedenija objazatel'nogo dosudebnogo porjadka dlja grazhdansko-pravovyh sporov v arbitrazhnom processe i osnovnye problemy ego osushhestvlenija // Voprosy rossijskoj justicii, 2022. Vyp. № 22. – S. 555-563.

ӘОЖ 349.22

ЖЕКЕ ЕҢБЕК ДАУЛАРЫН ҚАРАСТЫРУДЫҢ ТӘРТІБІ

Сауле Кенесбаевна Тасыбаева
Юриспруденция магистрі, Қонаев университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: cool.saule81@mail.ru

Айжан Амангелдікызы Амангелді[1]
Заң ғылымдарының докторы, Қонаев университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, М. Есболатов атындағы ҚР ІІМ Алматы академиясының Ғылыми - зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің ғылыми және ғылыми-техникалық қызметінің аккредиттелген сарапшысы; Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Аннотация. *2015 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек кодексінің қолданысқа енгізілуімен еңбек құқық қатынастарында жеке еңбек дауларын шешудің және оларды қарастырудың тәртібінде едәуір өзгерістер орын алды. Тараптар арасында кез-келген еңбек дауы екі тәсілмен, яғни сотқа дейінгі және сот тәртібімен қаралады. Қазақстан Республикасында жеке еңбек дауларын қарау тәртібін реттеу тиісті заңнамалық актілер мен бұйрықтар негізінде жүзеге асырылады. Қазіргі таңда еңбек дауларын сотқа дейінгі тәртіпте шешудің жолы тәжірибеде көптеп қолданылуда. Дауларды сотқа дейін ымырыластықта шешуге деген ұмтылыс қазіргі таңда «әлемдік трендке» айналуда және бұл үрдіс сот органдарының кәсібилігінің көрсеткіші болып табылады.*

Жеке еңбек даулары - бұл жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы қандай да бір қайшылықтарға байланысты туындайтын кез-келген еңбек қызметінің құрамдас бөлігі. Жеке еңбек даулары жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек қатынастары аясында туындайды мәселен, жалақы, еңбек жағдайлары, заңсыз жұмыстан шығару, қызметкердің құқықтарын бұзу және т.б. сияқты еңбек қызметінің аспектілерінде көрініс табады. Еңбек даулары тараптардың субъективтік құрамы бойынша, даудың сипаты мен ведомстволық бағыныстылығына байланысты жіктеледі.

Қазақстан Республикасының әрбір азаматы өз еңбек құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға құқылы. Еңбек дауларын сотқа дейінгі реттеудің бірден-бір төте жолы – ұжымдағы келісу комиссиясымен шешу тәртібі болып табылады. Алайда, егер дау келісу комиссиясы шеңберінде шешілмеген болса, жұмыскер өзінің еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғау туралы талап арызбен сотқа жүгіне алады.

Түйін сөздер: *жеке еңбек даулары, келісу комиссиясы, жұмыскер, жұмыс беруші, еңбек қатынастары, талап қоюшы, жауапкер, еңбек шарты.*

ПОРЯДОК РАССМОТРЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Тасыбаева Сауле Кенесбаевна
Магистр юриспруденции, старший преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail : cool.saule81@mail.ru

Амангельды Айжан Амангельдыкызы
Доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД РК им. М. Есболатова, аккредитованный эксперт научной и научной-технической деятельности Министерства науки и высшего образования РК; Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

Аннотация. *С введением в действие нового Трудового кодекса Республики Казахстан, принятого в 2015 году, в трудовых правоотношениях произошли существенные изменения в порядке разрешения и рассмотрения индивидуальных трудовых споров. Любой трудовой спор между сторонами рассматривается двумя способами: досудебным и судебным. Регулирование порядка рассмотрения индивидуальных трудовых споров в Республике Казахстан осуществляется на основании соответствующих законодательных актов и приказов. В настоящее время все больше практикуется решение трудовых споров в досудебном порядке. Стремление разрешать споры в досудебном порядке в настоящее время становится «мировым трендом» и является показателем профессионализма судебных органов.*

Индивидуальные трудовые споры являются составной частью любой трудовой деятельности, возникающей в связи с какими-либо противоречиями между работником и работодателем. Индивидуальные трудовые споры возникают в рамках трудовых отношений между работником и работодателем например, отражаются в таких аспектах трудовой деятельности, как заработная плата, условия труда, незаконное увольнение, нарушение прав работника и др. Трудовые споры классифицируются по субъективному составу сторон, в зависимости от характера и ведомственной подчиненности спора.

Каждый гражданин Республики Казахстан имеет право защищать свои трудовые права и законные интересы. Единственным путем досудебного урегулирования трудовых споров является порядок разрешения в коллективе согласительной комиссией. Однако, если спор не разрешен в рамках согласительной комиссии, работник может обратиться в суд с иском о защите своих трудовых прав и интересов.

Ключевые слова: *индивидуальные трудовые споры, согласительная комиссия, работник, работодатель, трудовые отношения, истец, ответчик, трудовой договор.*

PROCEDURE FOR CONSIDERATION OF INDIVIDUAL LABOR DISPUTES

Tassybayeva Saule Kenesbayevna
Magistr of Jurisprudence, of Civil Law Disciplines of the Kunaev University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: cool.saule81@mail.ru

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy
Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Kunaev University, Researcher at the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, accredited expert of scientific and scientific-technical activities of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan; Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: aizhan_amangeldy@mail.ru

Abstract. *With the entry into force of the new Labor Code of the Republic of Kazakhstan, adopted in 2015, there have been significant changes in labor relations in the procedure for resolving and considering individual labor disputes. Any labor dispute between the parties is considered in two ways: pre-trial and judicial. Regulation of the procedure for consideration of individual labor disputes in the Republic of Kazakhstan is carried out on the basis of relevant legislative acts and orders. Currently, pretrial settlement of labor disputes is increasingly practiced. The desire to resolve disputes out of court is now becoming a «global trend» and is an indicator of the professionalism of the judiciary.*

Individual labor disputes are an integral part of any labor activity that arises in connection with any contradictions between the employee and the employer. Individual labor disputes arise within the framework of labor relations between an employee and an employer, for example, they are reflected in such aspects of labor activity as wages, working conditions, illegal dismissal, violation of employee rights, etc. Labor disputes are classified according to the subjective composition of the parties, depending on the nature and departmental subordination of the dispute.

Every citizen of the Republic of Kazakhstan has the right to protect their labor rights and legitimate interests. The only way to pre-trial settlement of labor disputes is the procedure for

resolving in a team by a conciliation commission. However, if the dispute is not resolved within the framework of the conciliation commission, the employee may apply to the court with a claim to protect his labor rights and interests.

Keywords: *individual labor disputes, conciliation commission, employee, employer, labor relations, plaintiff, defendant, employment contract.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_130

Кіріспе

Жеке еңбек даулары - бұл жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы қандай да бір қайшылықтарға байланысты туындайтын кез-келген еңбек қызметінің құрамдас бөлігі. Жеке еңбек даулары жұмыскер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек қатынастары аясында туындайды мәселен, жалақы, еңбек жағдайлары, заңсыз жұмыстан шығару, қызметкердің құқықтарын бұзу және т.б. сияқты еңбек қызметінің аспектілерінде көрініс табады.

Жалпыға белгілі, кез-келген еңбек дауы екі тәсілмен, яғни сотқа дейінгі және сот тәртібімен қаралады. Қазақстан Республикасында жеке еңбек дауларын қарау тәртібін реттеу тиісті заңнамалық актілер мен бұйрықтар негізінде жүзеге асырылады.

Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі (бұдан әрі – ҚР ЕК) еңбек дауларын сотқа дейінгі тәртіппен қараудың құқықтық негіздері мен рәсімдерін белгілейді. ҚР ЕК 159-бабына сәйкес жеке еңбек дауы сотқа дейінгі тәртіпте келісу комиссиясымен шешіледі. Келісу комиссиясы жұмыс берушілер мен жұмысшылардың өкілдерінің бірдей санынан тепе-тең негізде құрылады және жұмысшылардың жұмыс берушінің әрекеттері немесе әрекетсіздігі туралы өтініштері бойынша дауларды қарастырады[2] .

Ғалым А.М. Куреннойдың пікірімен келіспеуге болмайды, оның пайымдауынша кез-келген даудың (жанжал) арты құқықтық дауға айнала алады және еңбек құқығымен реттелетін қатынастарға қатысушылар өздерінің қақтығыстарын бейбіт жолмен шешіп, өзара туындаған келіспеушіліктерді еңбек дауына айналуына жол бермейді [1, 14 б.]. Дәл осы орайда, ол жеке еңбек дауларын «осы үшін уәкілетті органдарға қарау үшін ауыстырылған еңбек жағдайларын белгілеу немесе өзгерту және оларды қолдану мәселелері бойынша еңбек құқықтық қатынастарындағы қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы реттелмеген келіспеушіліктер (жанжалдар)» деп түсіндіреді [1, 16 б.].

Алайда, егер дау келісім комиссиясы шеңберінде шешілмеген болса, жұмыскер өзінің еңбек құқықтары мен мүдделерін қорғау туралы талап арызбен сотқа жүгіне алады.

Елімізде ұжымдық және жеке еңбек даулары көбеюде. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2023 жылдың бірінші жартыжылдығына арналған жұмыс жоспарына сәйкес еңбек дауларын қарау кезінде мемлекеттік және құқық қорғау қызметі туралы заңнаманы қолданудың сот практикасын қорыту есебі жүргізіліп тұрады. Ондағы мақсат - аталған санаттағы істер бойынша сот практикасын зерделеу, соттардың құқық қолдану практикасында туындайтын проблемалық мәселелерді анықтау, заңнаманы біркелкі қолдануды қалыптастыру бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының №7/2023 Бюллетеніне сәйкес 2021-2022 жылдары және 2023 жылдың қаңтар-сәуірінде жергілікті соттар қараған азаматтық істерді зерделеу, облыстық соттардың талдамалық анықтамалары, сондай-ақ Жоғарғы Соттың кассациялық практикасы негізінде жүргізілді.

Келтірілген деректер 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда еңбек дауларына қатысты істердің саны өсіп отырғанын көрсетеді. Мәселен, 2022 жылы 987 талапарыз келіп түссе, 2021 жылы 919 талап арыз қаралды.

2021 жылы еңбек даулары бойынша 675 іс қаралып, оның ішінде 496 іс бойынша сот шешімі шығарылып, 138 арыз қанағаттандырылды, 359 арыз қанағаттандырылмаған. Қараусыз қалдырылған істердің саны – 119. Соттылығы бойынша 10 іс жіберілген.

Оның ішінде 328 іс апелляциялық сатыда қаралды, 31 (9,5%) шешімнің күші жойылды, 22 (6,7%) өзгертілді, 273 (83,2%) өзгеріссіз қалдырылды.

Кассацияда 31 іс қаралды, оның 17-сі (54,8%), 0-і өзгертілді, 4-і (13%) өзгеріссіз қалдырылды;

[2] *Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929*

2022 жылы аяқталған істер саны 750 (76%) құрайды, оның ішінде 575 іс бойынша шешім шығарылған, оның ішінде 159 арыз қанағаттандырылып, (21,2%), 404 (53,8%) іс қанағаттандырудан бас тартумен аяқталды, 103 (13,7%) арыз қараусыз қалдырылған, соттылығы бойынша - 14 іс жолданған (1,9%).

Оның ішінде 389 іс апелляцияда қаралып, 40 (10,3%) шешімнің күші жойылды, 56 (14,4%) өзгертілді, 281 (72,2%) өзгеріссіз қалдырылды[3].

Әдістер мен материалдар

Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, технико-заңи сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Талқылаулар мен нәтижелер

ҚР ЕК 159-бабының нормалары 2023 жылдың бірінші жартыжылдығында екі рет өзгертулер мен толықтыруларға ұшырады, атап айтқанда: «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және мемлекеттік қорғауға жататын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 3 қаңтардағы №188-VII Қазақстан Республикасының Заңы мен «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне еңбек даулары мен жанжалдарын шешу тәртібін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 15 ақпандағы №199-VII Қазақстан Республикасының Заңы мен[4] ҚР ЕК аталған бабына тиісінше түзетулер енгізді. Аталған өзгерістерді талдасақ.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және мемлекеттік қорғауға жататын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2023 жылғы 3 қаңтардағы № 188-VII Қазақстан Республикасының Заңы ҚР ЕК 159-бабын мынадай мазмұндағы 4-1-тармақпен толықтырды:

«4-1. Жұмыскер, оның ішінде бұрын еңбек қатынастарында болған, ұйымның жоғары тұрған басшысына және (немесе) басшылығына ақпарат беру арқылы осы ұйымда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсететін (көрсеткен) жұмыскер тарапы болатын жеке еңбек дауы "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген ерекшеліктер ескеріле отырып, осы бапта белгіленген тәртіппен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органның өкілі міндетті түрде шақырыла отырып және Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасында айқындалған тәртіппен жасалған, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсету туралы ақпаратты жария етпеу туралы келісім болған кезде құпиялылық қамтамасыз етіле отырып қаралады[5].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органның өкілін шақыру осы тармақтың бірінші бөлігінде көрсетілген ұйымның хабарламаны және еңбек дауына байланысты тиісті материалдарды еңбек дауы қаралғанға дейін үш жұмыс күнінен кешіктірмей, оның қаралатын орны мен уақытын көрсете отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органға жіберуі арқылы жүргізіледі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органның өкілі еңбек дауын қарауға келмеген жағдайда келісу комиссиясының отырысы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген ерекшеліктер ескеріле отырып, осы бапта айқындалған тәртіппен оның қатысуынсыз өткізіледі.

Осы тармақтың бірінші, екінші және үшінші бөліктерінің талаптары уәкілетті мемлекеттік органдар жұмыскердің сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарын қабылдаған күннен бастап немесе ол сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға өзге де жәрдем көрсеткен кезден бастап үш жыл бойы қолданылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсеткен жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы жеке еңбек дауын қарау қажеттілігі туралы жұмыскердің арызы бой-

[3] *Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының №7/2023 Бюллетені. 42 б.*

[4] *«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне еңбек даулары мен жанжалдарын шешу тәртібін оңайлату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 15 ақпандағы № 199-VII Заңы // https: // online.zakon.kz /Document/?doc_id=38720558.*

[5] *Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі (2023.01.05. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929*

ынша Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органның басшының атына хабарлама келіп түскен жағдайда жұмыс беруші «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып, осы бапта айқындалған тәртіппен осы дауды қарау жөніндегі шараларды қабылдауға міндетті.

Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 3 қаңтардағы Заңымен ҚР ЕК 159-бабына ұйымда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсететін (көрсеткен) жұмыскер тарапыны болатын жеке еңбек дауы туындаған жағдайда келісу комиссиясының отырысын өткізу регламентіне өзгерістер енгізілді.

ҚР ЕК 159-бабының 3-тармағында Келісу комиссиясының отырысын ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып өткізу мүмкіндігі көзделген. Мұндай жағдайда келісу комиссиясы мүшелерінің және өзге де тұлғалардың қатысуы электрондық цифрлық қолтаңбамен немесе авторизациялану, сәйкестендірілу қамтамасыз етіле отырып және жұмыс берушінің отырыс жазбасын сақтауымен өзге де электрондық тәсілмен расталады.

Жоғарыда көрсетілген ҚР 2023 жылғы 15 ақпандағы № 199-VII Заңымен ҚР ЕК 159-бабының 4-тармағы мынадай мазмұндағы үшінші және төртінші бөліктермен толықтырылды:

«Өтініш берушінің келісу комиссиясының шешімі шығарылғанға дейін комиссия хатшысын өтінішті кері қайтарып алу туралы жазбаша хабардар ете отырып, бұрын берілген өтінішін кері қайтарып алуға құқығы бар.

Бұрын еңбек қатынастарында болған адам келісу комиссиясында өзінің мүдделерін білдіру құқығын кәсіподақ органдарына, жұмыскерлердің сайланбалы өкілдеріне жазбаша өтінішпен беруге құқылы.

Сондай-ақ, ҚР 2023 жылғы 15 ақпандағы №199-VII Заңымен ҚР ЕК 159-бабының 5-тармағы мынадай мазмұндағы екінші, үшінші, төртінші және бесінші бөліктермен толықтырылды:

«Келісу комиссиясын екі жылда кемінде бір рет мерзімділікпен ротациялық негізде жұмыс беруші өкілдері мен жұмыскерлер өкілдерінің қатарынан комиссия мүшелері сайлайтын төраға басқарады.

Егер жеке еңбек дауын қарау кезінде отырысқа жұмыс беруші өкілдері мен жұмыскерлер өкілдерінің тарапынан келісу комиссиясы мүшелерінің тең саны қатысса, келісу комиссиясының отырысы мен шешімі заңды болып табылады. Дауыс беру кезінде келісу комиссиясының әрбір мүшесі бір дауысқа ие болады.

Шешім уәжді болуға, жазбаша нысанда жазылуға және оған келісу комиссиясының төрағасы мен хатшысы қол қоюға тиіс.

Келісу комиссиясының мүшелері жалақысы сақтала отырып, жеке еңбек дауын қарау кезінде Еңбек міндеттерін орындаудан босатылады.».

Осылайша, келісу комиссиясы мүшелерінің, атап айтқанда осы комиссия төрағасының жұмыс тәртібі өзгертілді.

Бірнеше сот актілерінің мысалында жеке еңбек дауларының сот тәжірибесін қарастырамыз. А. есімді азаматша «G» жауапкершілігі шектеулі серіктестігімен (бұдан әрі - ЖШС) еңбек қатынастарына түсіп, онда 2020 жылдың 1 сәуіріне дейін қойма меңгерушісі қызметін атқарды. Қойма меңгерушісі А. талап қоюшы ретінде жауапкер «G» ЖШС-нен өзінің пайдаланылмаған еңбек демалысы үшін жалақы мен өтемақы төлемін өндіріп алу туралы талап арызбен сотқа жүгінді.

Талап қоюшы аталған серіктестікте өзінің 120 000 теңге жалақысы бар қойма меңгерушісі лауазымында жұмыс істегендігімен дәлелдеді. Сондай-ақ, талап арызда жұмыс берушінің 2020 жылғы наурыздағы жұмыстың соңғы айы үшін 120 000 теңге сомасында және пайдаланылмаған еңбек демалысы үшін 120 000 теңге мөлшерінде өтемақы төлемегенін, барлығы 240 000 теңге өндіріп алуды сұрайды.

Ал, жазбаша пікірде Жауапкер талап арызды толық көлемде мойындамайды, себебі, талап қоюшы А.-мен «G» ЖШС арасында еңбек қатынастары туындамаған. Талап қоюшыға жұмыс беруші тараптан ешқандай (еңбек кітапшасы, еңбек шарты, жұмыс берушінің актілері және т.б.) құжаттар ұсынылмаған. Жауапкер сондай-ақ, жазбаша пікірде 2018 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңде серіктестік басшысының жеке өтініші бойынша талапкер А. оған өз кәсіпорнының қызметінде көмек көрсеткені, яғни азаматтық-құқықтық қатынастардың туындағандығын алға тартады.

Серіктестіктің ішкі еңбек тәртібінің ережелері Талап қоюшыға қолданылмаған. Талап қоюшының қызмет көрсетуінің мәні тауарды тиеу мен түсіруді бақылау, тауарды есепке алуды ұйымдастыру, тауарды түгендеу және т.б. болған. Талап қоюшы Кәсіпо-

рынның штатында ешқашан болмаған және жұмысқа орналасу туралы өтінішпен ешқашан жүгінбеген. Талап қоюшыны жұмысқа қабылдау, еңбек демалысын беру, жұмыстан босату туралы бұйрықтар ешқашан шығарылмаған. Жауапкер жоғарыда аталған жағдайларға байланысты талап қоюшының арызындағы қойған талаптарының заңдық негіздері жоқ деп санайды. Талап арызды қанағаттандырудан бас тартуды сұрайды.

Талап қоюшы А. талап арызда көрсетілген дәлелдеріне сүйене отырып талаптарын қолдайтынын және толық көлемде қанағаттандыруды сұрады. Сондай-ақ, ол жұмысқа орналасу үшін өтініш жазғандығын, алайда оған жұмыс беруші тарапынан еңбек шарты мен бұйрық жасалмағандығын және құжаттармен таныстырмағанын алға тартады. Жалақысын барлық қызметкерлермен бірге журналға қол қойып алып жүрген. Жұмыс барысында анықталған кемшіліктерге байланысты басшымен ымыраға келе алмай, жанжалдасуының нәтижесінде жұмыстан шығарылған. Жұмыс беруші жұмыскердің соңғы жұмыс істеген наурыз айындағы жалақысын төлеуге ниетті болған, алайда, есеп журналының болмауына байланысты жұмыскер қолма-қол ақша алудан бас тартқан. Ал, жұмыскер жұмыс берушімен демалыссыз үздіксіз жұмыс істегенін, өзінің пайдаланылмаған еңбек демалысы үшін лайықты жалақы мен өтемақы алғысы келеді.

Жауапкердің заңды өкілі талап арызды мойындамайды, кері қайтарып алу туралы дәлелдерге сүйене отырып, соттан талап арызды қанағаттандырудан бас тартуды сұрайды.

Сот №1 талап бойынша аталған іс бойынша шешімнің дәлелді бөлігінде Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 24 бабын негізге алады, оған сәйкес еңбек шарты бойынша жұмыскер жұмысты (еңбек функциясын) жеке өзі орындауға, еңбек тәртіптемесі қағидаларын сақтауға міндеттенеді, ал жұмыс беруші жұмыскерге келісілген еңбек функциясы бойынша жұмыс беруге, осы Кодексте, Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінде, ұжымдық шартта, жұмыс берушінің актілерінде көзделген еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге, жұмыскерге уақытылы және толық мөлшерде жалақы төлеуге міндеттенеді.

ҚР ЕК 120-бабының 3-тармағына сәйкес еңбек шартында жұмыскер мен жұмыс берушінің материалдық жауапкершілігі нақтылануы мүмкін.

«G» ЖШС құжаттарында талап қоюшы А. жұмыскер ретінде тұрмаған. Сонымен қатар, аталған факт талап қоюшы А. - ның аталған серіктестікте өзінің еңбек қызметін өзге де сенімді дәлелдермен дәлелдеу мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Сот бұл дәлелдемелерді нақты дәлелді және туындаған дауды шешу үшін жеткілікті деп санайды.

Сондықтан, Жауапкердің заңды өкілі талап қоюшы А. - ның «G» ЖШС серіктестігінде қойма қызметкері ретінде жұмыс істеу фактісіне дау келтірмеді.

Аталған мән-жайлар сондай-ақ «G» ЖШС келісу комиссиясының 2020 жылғы 14 желтоқсандағы шешімінен туындайды, оған сәйкес талап қоюшы А. қойма жұмысына көмек көрсетіп, ол үшін тиісті материалдық сыйақы алған.

Жауапкер өкілінің түсіндірмесінде көрсетілгендей, талап қоюшы А.-ның міндеттеріне тауарларды тиеу мен түсіруді бақылау, тауарларды есепке алу, тауарларды түгендеу және т.б. кірген, бұл ретте тараптар арасында азаматтық-құқықтық қатынастар болғанын, яғни ішкі еңбек тәртібінің ережелері талап қоюшыға қолданылмаған. Сондай-ақ, сот ұсынылған дәлелдерді сыни тұрғыдан қарастырып және жұмыс беруші жұмыскерге төленуі тиіс ақыны төлеу бойынша өз міндеттемелерін орындаудан жалтару тәсілі ретінде қарастырады, себебі жауапкер тарапынан да азаматтық-құқықтық қатынастарды растайтын құжаттар сотқа ұсынылмаған.

Сонымен қатар, қоймада жұмыс өтеулі қызметтерді немесе мердігерлік қызметтерді көрсетілуге жатпайды, себебі, ол кәсіпорынның тауарлық-материалдық құндылықтарымен тікелей жұмыс істейтін жұмыскердің материалдық жауапкершілігін қарастырады. Бұдан бөлек, талап қоюшы А.-ның «G» ЖШС-де жұмыс істеу фактілері серіктестік басшысының талап қоюшыға қойма жөніндегі, тауардың жетіспеушілігі, жұмысқа шығу мәселелері жөніндегі дауыстық хабарламаларымен, сондай-ақ оны жұмыстан шығару жөніндегі айтылған дыбыстық хабарламалармен расталады.

Осылайша, сот талап қоюшы А.-ның «G» ЖШС-інде қойма қызметкері ретінде жұмыс істегендігін ескере отырып, жалақы бойынша берешек ақша сомасын өндіріп алуға құқылы деген нақты қорытындыға келеді.

Сот жауапкердің заңды өкілі тарапынан «G» ЖШС-нің 2018 жылдың 20 қыркүйегінде ғана заңды тұлға ретінде тіркелгені туралы, сонымен қатар, талап қоюшы А.-ның 2018 жылдың наурыз айынан жұ-

мысқа орналаспағандығы жөнінде ұсынған дәлелдерін есепке алмады, себебі, талап қоюшы арызда 2019-2020 ж.ж. белгіленген жұмыс кезеңіндегі төлемдерді өндіріп алу талаптарын қойып отыр. Жауапкердің заңды өкілі штатта «қойма меңгерушісі» лауазымының жоқ екендігін, орнына «қойма бойынша жетекші» лауазымы қарастырылғандығын ескерткенімен, сот жауапкер өкілінің бұл ескертпесі дауды шешуде маңыздылыққа ие емес деп есептейді.

«Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ақмола облысы бойынша Ұлттық статистика бюросының департаменті» республикалық мемлекеттік мекемесінің жауабына сәйкес Ақмола облысы бойынша қойма меңгерушісі мамандығы бойынша бір жұмыскердің орташа жалақысы 2020 жылы 141 045 (бір жүз қырық бес мың) теңгені құрайды.

Талап қоюшының өндіру талабының мөлшері көрсетілген жұмыс үшін белгіленген орташа жалақыдан 120 000 теңгеден төмен болғандықтан, сот талап арызда көрсетілген жалақымен келісе отырып, 2020 жылғы наурыз айының жалақысын толық көлемде өндіруді қажет деп санайды.

Осылайша, талап қоюшы А.-ның жалақыны өндіріп алу туралы талаптары толық қанағаттандырылуға жатады. № 2 талап бойынша: Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 1 бабының 13-тармағына сәйкес демалыс – жұмыс орны (лауазымы) мен осы Кодексте белгіленген жағдайларда орташа жалақысын сақтай отырып, жұмыскердің жыл сайынғы демалуын қамтамасыз ету немесе әлеуметтік мақсаттар үшін жұмыскерді белгілі бір кезеңге жұмыстан босату.

ҚР ЕК 22 бабының 1 тармағы 7) тармақшасына сәйкес жұмыскердің тынығуға, оның ішінде жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысына құқығы бар.

ҚР ЕК 23 бабы 2 тармағының 5), 16) тармақшасына сәйкес жұмыс беруші жұмыскерге жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысын беруге; жұмыскерге Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінде, еңбек, ұжымдық шарттарда, жұмыс берушінің актілерінде көзделген жалақы мен өзге де төлемдерді уақтылы және толық мөлшерде төлеуге міндетті. ҚР ЕК 33 бабының 4 тармағына сәйкес жұмыс берушінің кінәсінен еңбек шартын жарамсыз деп тану бұрынғы қызметкердің еңбекақы төлеу құқығынан айырылуына, 5 жыл сайынғы ақылы еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтемақы төленуіне, өзге де төлемдер мен жеңілдіктерге әкеп соқпайды.

Сондай-ақ, ҚР ЕК 70-бабы 2-тармағына сәйкес толық емес жұмыс уақыты жағдайларында жұмыс істеу жұмыскер үшін осы Кодексте, еңбек, ұжымдық шарттарда, келісімдерде белгіленген жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалысының ұзақтығын, еңбек өтілін есептеуде және еңбек саласындағы басқа да құқықтарын шектеуге әкеп соқтырмайды.

ҚР ЕК 87 бабы 1 тармағының 1 тармақшасына сәйкес жұмыскерлерге демалыстардың мынадай түрлері беріледі: жыл сайынғы ақы төленетін еңбек демалыстары және әлеуметтік демалыстар.

Жоғарыда көрсетілген нормалардан еңбек шартының жасалмауы, сондай-ақ толық емес жұмыс уақыты жағдайында жұмыс істеу бұрынғы қызметкер үшін ақылы еңбек демалысының пайдаланылмаған күндері үшін өтемақы төлемін жоғалтуға немесе еңбекақы төлеуге шектеу қоюға әкеп соқпайды.

Талап қоюшының «G» ЖШС-де сот жұмысының фактісінің дұрыс анықталуы себепті, талап қоюшының жалақыны өндіріп алу бөлігіндегі талаптары қанағаттандырылды, сот талап қоюшы А.-ның пайдаланылмаған еңбек демалысы үшін 120 000 теңге сомасында өтемақы төлемін өндіріп алу туралы талаптарын да қанағаттандыруға жатады деп санайды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚР АПК) 243 бабының 2) тармақшасына сәйкес қызметкерге жалақыны, бірақ үш айдан аспайтын жалақыны алып беру туралы шешімдер дереу орындалуға жатады[6]. Осылайша, сот тың 120 000 теңге сомасындағы жалақыны өндіріп алу бөлігіндегі шешімі дереу орындалуға жатады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 117 бабының 1 тармағына сәйкес талап қоюшы төлеуден босатылған мемлекеттік баж, сондай-ақ іс бойынша іс жүргізуге байланысты шығындар сот мемлекет кірісіне шығыстарын төлеуден босатылмаған жауапкерден толық немесе талап қоюдың қанағаттандырылған бөлігіне пропорционалды өндіріліп алынады. Осы негізде жауапкерден жергілікті бюджеттің

[6] *«Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі (2023.08.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909.*

пайдасына 2 400 теңге сомасында төленбеген мемлекеттік баж өндіріліп алынады[7].

Осылайша, сот талап қоюшы А.-ның «G» жауапкершілігі шектеулі серіктестігіне жалақыны, пайдаланылмаған еңбек демалысы үшін өтемақы төлемін өндіріп алу туралы талабын толық қанағаттандырды. Естеріңізге сала кетейік, жалақыны өндіріп алу бөлігіндегі шешім ҚР Заңнамасы бойынша дереу орындалуға жатады.

Сот практикасында талап қоюшының талаптары негізсіз болып табылатын жағдайлар мысалдар көптеп кездеседі.

«С» есімді азаматша «Т» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінен (бұдан әрі – Серіктестік) жалақы бойынша берешекті өндіріп алу туралы, жалақы төлеуді кешіктіргені үшін өсімпұлды өндіріп алу туралы, 500 000 теңге моральдық зиянның өтемақысын өндіріп алу туралы талап арызбен сотқа жүгінді.

2018 жылғы 23 шілдедегі еңбек шарты негізінде С. серіктестікке қойма меңгерушісі лауазымына жұмысқа қабылданған. Еңбек шартының талаптарына сәйкес жеті сағаттық жұмыс күнімен алты күндік жұмыс аптасы белгіленеді. Жалақы 190 000 теңге, оның ішінде 142 500 теңгесі тұрақты бөлігі, 47 500 теңгесі жалақының ауыспалы бөлігін құрайды. Тараптар арасында еңбек шарты азаматша С.-ның бастамасының негізінде 2019 жылғы 15 ақпандағы №003 бұйрықпен бұзылды.

С.-ның шағымы бойынша «А. облысының еңбек инспекциясы басқармасы» (бұдан әрі - Инспекция) мемлекеттік мекемесінің 2019 жылғы 26 сәуірдегі «Т» ЖШС-ін жоспардан тыс тексеру актісіне сәйкес заңнама талаптарын бұзушылықтар анықталмады. С. сотқа жүгініп, жұмыс берушінің жалақыны толық төлемегендігін, еңбек шартын жасалған сәттен бастап және оны бұзғанға дейін қосымша жұмыс істегенін алға тартады.

Нормадан асатын жұмыс фактісі жұмыс уақытын есепке алу табельдерімен расталады. Серіктестіктің берешек қарызы 1 317 460 теңгені құрайды. Талап қоюшы жұмыс берушінің төленуі тиіс 61 235 теңге жалақыны төлеуді кешіктіргені үшін ақшалай өтемақы төлеуге міндетті деп санайды.

Жұмыс берушінің заңсыз әрекеттерінің салдарынан жұмыскердің денсаулығының нашарлауына әкеп соқтыратын моральдық зиян келтірілген. Талап қоюшы соттан жалақы және өсімпұл бойынша берешекті өндіріп алуды, сондай-ақ, 500 000 теңге моральдық зиянның орнын толтыруды сұрайды.

Серіктестік талап арызға жазбаша пікірінде талап қоюшыға жұмыс уақытының есеп карточкаларына сәйкес жалақы толық төленгенін алға тартып, соттан талапты қанағаттандырудан бас тартуды сұрайды. Талап қоюшыға қарыз емес екендігі Инспекцияның тексеру актісімен расталады.

Сот отырысында талап қоюшы талаптарын қолдай отырып, соттан талап арызды толық көлемде қанағаттандыруды сұрады. Жауапкердің өкілі пікірде берілген дәлелдерді қолдай отырып, соттан талап арызды қанағаттандырудан бас тартуды сұрады.

Шешімнің дәлелді бөлігінде сот Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 107-бабының талаптарына сәйкес қызметкердің жалақысы жұмыс берушінің қолданыстағы еңбекке ақы төлеу жүйелеріне сәйкес еңбек шартында белгіленетінін көрсетті.

Еңбекке ақы төлеу жүйесі еңбек, ұжымдық шарттардың талаптарымен және (немесе) жұмыс берушінің актілерімен айқындалады.

2018 жылғы 23 шілдеден бастап 2019 жылғы 15 ақпанға дейінгі жұмыс уақытын есепке алу табельдеріне сәйкес азаматша С.-ның қосымша жұмыс уақытында, демалыс және мереке күндері жұмысқа тартылмағаны анықталды.

Серіктестік талап қоюшыға еңбек шартында белгіленген ай сайынғы жалақысын толық көлемде төлегені туралы Инспекция маманы М.-ның қорытындысымен және Кодекс талаптарының сақталуына жоспардан тыс тексеру материалдарымен расталды.

Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 72-бабының талаптарына сәйкес дәлелдеу ауыртпалығы тараптарға жүктеледі. Демек, талап қоюшының үстеме жұмыс уақыты үшін жалақы бойынша берешекті өндіріп алу туралы талаптары негізсіз, себебі, талап қоюшыны қосымша жұмыс уақытында, демалыс және мереке күндері жұмысқа тарту бойынша құжаттардың көшірмелері факті ретінде сотқа ұсынылмаған. Осыған байланысты талап қоюшының талаптары қанағаттандырусыз қалдырылуға жатады.

ҚР ЕК 113-бабының талаптарына сәйкес жұмыс беруші жалақыны толық көлемде және еңбек шартында белгіленген мерзімде төлемеген кезде жұмыс беруші Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады. Жұмыс беруші жұмыскерге

[7] *Дело № х// Информационная система BESTPROFI opensud.kz*

төлемді кешіктіру кезеңінде берешек пен өсімпұл төлейді. Сот талап қоюшының талаптарын негізсіз және қанағаттандырусыз қалдыруға жатады деп санайды, себебі, Серіктестік еңбек шартында белгіленген жалақыны талап қоюшыға толық көлемде және заңда белгіленген уақытта төленген.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 951 бабына сәйкес моральдық зиян – жеке тұлғалардың өзіндік мүліктік емес игіліктері мен құқықтарының бұзылуы, кемсітілуі немесе олардан айырылуы, оның ішінде өзіне қарсы құқық бұзушылықтың жасалуы салдарынан жәбірленушінің, ал осындай құқық бұзушылық салдарынан (төзімін тауысқан, уайымға салған) жан азабы немесе тән азабы (қорлау, ызаландыру, қысым жасау, ашуландыру, ұялту, түңілту, тән қиналуы, залал шегу, қолайсыз жағдайда қалу және т.б.). Нәтижесінде талап қоюшыға мүліктік емес игіліктерден айырылған, моральдық және физикалық азаптар келтірілген жауапкердің іс-әрекеттерінің заңсыздығы сотта дәлелденбеді, демек, моральдық залалдың орнын толтыруға негіз жоқ, осы негізде, 500 000 теңге мөлшерінде моральдық зиянның орнын толтыруды өндіріп алу туралы талап қанағаттандырудан бас тартуға жатады.

Осылайша, талап қоюшы С.-ның талабы қанағаттандырудан толық бас тартуға жатады. ҚР АПК-нің талаптарына байланысты сот шығындары бюджет қаражаты есебінен өтелуге жатады.

Жоғарыда аталғандардың негізінде ҚР АПК-нің 223-226-баптарын басшылыққа ала отырып, сот талап қоюшы С.-ның «Т» жауапкершілігі шектеулі серіктестігіне жалақы бойынша берешекті, төлемдерді кешіктіргені үшін өсімпұлды, 500 000 теңгеден моральдық зиянның өтемақысын өндіріп алу туралы талабын қанағаттандырудан бас тарту туралы шешім қабылдады[8].

Е.А. Голованова еңбек дауларын мазмұны бойынша белгіленген еңбек жағдайларын қолдануға, сондай-ақ Заңмен реттелмеген жаңа немесе белгіленген еңбек жағдайларын өзгертуге байланысты туындайтын дауларға бөліп жіктейді.

Объектісі бойынша ол еңбек дауларын: мүліктік (жалақыны өндіріп алу, үстеме жұмыс үшін ақы төлеу, мереке және демалыс күндеріндегі жұмыс үшін даулар және т.б.); мүліктік емес (жұмыстан босату себебін өзгерту туралы даулар және басқалар) деп бөлді. Сондай-ақ, автордың пікірінше, даулар кейбір жағдайларда мүліктік және мүліктік емес талаптарды қамтуы мүмкін [2, 348 б.].

Ал, В.Н. Толукнованың пайымы өте орынды, ол барлық еңбек дауларын үш негіз бойынша жіктейді :

1) дауласушы субъекті бойынша;

2) даудың сипаты бойынша;

3) даулы құқықтық қатынастардың түрі бойынша.

Дауласушы субъекті бойынша автордың пікірінше, барлық еңбек даулары жеке және ұжымдық болып бөлінеді. Сонымен, жеке еңбек дауларында белгілі бір жұмыскердің субъективті құқықтары, оның заңды мүдделері дауласады және қорғалады. Ұжымдық дауларда бүкіл еңбек ұжымының (немесе оның бір бөлігінің) құқықтары, өкілеттіктері мен мүдделері даулы және қорғалады.

Даудың сипаты бойынша барлық еңбек даулары екі түрге бөлінеді:

1) ол белгілеген еңбек заңнамасының нормаларын, ұжымдық немесе еңбек шарттарын, құқықтар мен міндеттер келісімдерін қолдану туралы даулар. Мұндай даулар еңбек қатынастарынан да, олармен тікелей байланысты құқықтық қатынастардан да туындауы мүмкін.

2) заңнамамен реттелмеген еңбек пен тұрмыстың жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайларын белгілеу немесе қолданыстағыларын өзгерту туралы даулар. Бұл даулар - жұмыскерге жергілікті тәртіпте жаңа еңбек жағдайларын белгілеу туралы және барлық әлеуметтік-серіктестік құқықтық қатынастардан туындауы мүмкін.

Құқықтық қатынастар бойынша туындайтын еңбек дауларын В.Н. Толкунова келесідей жіктейді :

1) еңбек құқық қатынастарынан туындайтын даулар;

2) жұмысқа орналастыру бойынша құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;

3) еңбек заңнамасының және ебекті қорғау қағидаларының сақталуын қадағалау және бақылау жөніндегі құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;

4) өндірісте кадрлар даярлау және біліктілікті арттыру жөніндегі құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;

5) жұмыскердің кәсіпорынға келтірген материалдық залалын өтеу жөніндегі құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;

[8] *Дело № xx // Информационная система BESTPROFI opensud.kz*

6) кәсіпорынның жұмыскерге жұмыстағы денсаулығына зиян келтіруіне байланысты келтірілген залалды өтеу жөніндегі құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;

7) еңбек, тұрмыс, мәдениет мәселелері бойынша кәсіподақ комитетінің әкімшілікпен құқықтық қатынастарынан туындайтын даулар;

8) еңбек ұжымының әкімшілікпен құқықтық қатынастарынан туындайтын даулар;

9) бес жоғары деңгейдегі әлеуметтік-әріптестік құқықтық қатынастардан туындайтын даулар [3, 7-9 б.].

А.М. Куренной еңбек дауларының бірнеше негіздері бойынша егжей-тегжейлі жіктеп қарастырады. Ол еңбек дауларын талап қоюға жататын және талап қоюға жатпайтын деп бөлуді маңызды санайды. Талап қоюға жататын дауларды ол бұрын заңдарда және басқа да нормативтік құқықтық актілерде және жеке шарттарда белгіленген еңбек жағдайларын, яғни бұзылған құқыққа қатысты даулар деп түсінеді.

Талап қоюға жатпайтын еңбек даулары еңбек жағдайларын белгілеуге немесе өзгертуге байланысты туындайды. Сондай - ақ, А.М. Куренной еңбек дауларын тиісті құзыретті органдарда-жұмыс берушіде немесе жұмыскерде дауды қараудың бастамашысы кім екеніне қарай жіктейді.

Сондай-ақ, ғалым еңбек дауларын еңбек құқығының субинституттары бойынша жіктеуді анықтайды:

1. Ұжымдық шарттар мен келісімдер туралы заңнаманы қолдану және еңбек туралы шарттардың талаптары бойынша даулар.

2. Жұмыспен қамту туралы заңнаманы қолдану туралы келіспеушіліктерге

негізделген даулар.

3. «Еңбек шарты» институтына кіретін нормаларды қолдануға байланысты туындайтын даулар. Бұл жағдайда еңбек шартына байланысты А.М. Куренной бұл дауларды келесідей кіші түрлерге бөледі:

• жұмысқа қабылдау және еңбек шартын жасасу туралы даулар;

• еңбек кітапшасына жазбалар енгізу туралы даулар;

• жұмыстан шеттету туралы даулар;

• басқа жұмысқа ауысу, орын ауыстыру немесе маңызды еңбек жағдайларын өзгерту туралы даулар;

• жұмыста қалпына келтіру туралы даулар;

• мәжбүрлі сабаққа келмеу уақытын төлеу туралы даулар;

• жұмыстан шығу жәрдемақысын төлеу туралы даулар;

• еңбек кітапшасын беру және оны кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар;

• жұмыста қалпына келтіру туралы сот шешімінің орындалуын кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар;

• еңбек кітапшасын беру және оны кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар;

• жұмыста қалпына келтіру туралы сот шешімінің орындалуын кешіктіру уақытын төлеу туралы даулар.

4. Жұмыс уақыты туралы заңнаманы қолдану туралы даулар.

5. Демалыс уақыты туралы заңнаманы қолдануға байланысты даулар.

6. Жалақы институтына кіретін нормаларды, оның ішінде еңбек нормалары мен бағаларды қолдану туралы даулар.

7. Кепілдіктер мен өтемақылар туралы заңнаманы қолдану бойынша даулар.

8. Еңбек қатынастары тараптарының материалдық жауапкершілігі туралы заңнаманы қолданудан туындайтын даулар.

9. Тәртіптік жауапкершілікті қолдану мәселелері бойынша туындайтын даулар.

10. Еңбекті қорғау саласындағы даулар.

11. Әйелдердің еңбек заңнамасын қолдануға байланысты туындайтын даулар.

12. Жастардың еңбек заңнамасын қолдануға байланысты туындайтын даулар.

13. Жұмысты оқытумен ұштастыратын қызметкерлерге жеңілдіктер беру мәселелері бойынша туындайтын даулар.

14. Жұмысты оқытумен ұштастыратын қызметкерлерге жеңілдіктер беру мәселелері бойынша туындайтын даулар [1, 23-25 б.].

Осы ретте атап өтетін жәйт, сотқа бірдей талап-арыздар берілген жағдайда (мысалы, жалақының кешігуі туралы) мұндай даулар ұжымдық болып табылмайды. Ұжымдық еңбек даулары тек жалдамалы жұмысшылар мен олар жұмыс істейтін жұмыс беруші арасында туындауы мүмкін, ал жеке даулар белгілі бір құқықтық қатынастың мазмұнына ғана емес, сонымен қатар еңбек шартын жасасқанға дейін немесе оның қолданылу кезеңінде (немесе тіпті осындай құқықтық қатынастың әрекеті аяқталғаннан кейін) туындаған мәселелерге де қатысты болуы мүмкін.

Профессор Е. Нұрғалиева Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде «ұжымдық еңбек дауы» ұғымының анықтамасы жоқ екеніне баса назар аударады. ҚР ЕК 32-тарауы дауларды қарау рәсіміне арналған. Бұл

олқылықтар еңбек дауының туындау негіздері қамтылған, ҚР ЕК 289-бабының 1-тармағы ішінара толықтырылған [4].

И.А. Костян еңбек дауларын институттар және педагогикалық институттар сияқты негіздер бойынша бөлу дауды шешудің процедуралық тәртібін анықтауда үлкен маңызға ие екенін атап көрсетеді. Алайда, А. М. Куренныйдың жіктеуі бойынша еңбек даулары қазіргі заманның талаптарына сай келе бермейді, себебі бүгінгі күні жеке еңбек дауларына әлеуметтік сақтандыру бойынша жәрдемақыларды өндіріп алу туралы талап-арыздар жатады, олар жіктеуде көрініс таппаған, алайда автордың пікірінше, солай [5, 60-61 б.].

Қазіргі кезеңде, И.А. Костянның пікірінше, жеке еңбек дауларының жіктелуі анағұрлым өзекті болып табылады, келіспеушілік туындайтын даулы құқықтық қатынастарды бөліп қарастырады:

1) еңбек құқық қатынастарынан туындайтын даулар;
2) жұмысқа орналасу бойынша құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;
3) өндірісте кадрлар даярлау және біліктілікті арттыру жөніндегі құқықтық қатынастардан туындайтын даулар;
4) материалдық залалды өтеу жөніндегі даулар;
5) жұмыс берушілердің жұмыскерге келтірілген зиянды өтеуі жөніндегі даулар;
6) әлеуметтік қамсыздандыру бойынша жәрдемақыларды есептеу және төлеу жөніндегі даулар;
7) еңбек заңнамасының және еңбекті қорғау қағидаларының сақталуын қадағалау және бақылау жөніндегі құқықтық қатынастардан туындайтын даулар.

Бұл жіктеу, автордың пікірінше, құқықтық қатынастардың динамикалық жүйесі болып табылады, яғни бұл қатынастардың шеңберін тұрақты нәрсе ретінде қарастыруға болмайды. Жүйенің мәні еңбек нарығындағы жағдайға байланысты өзгермелі сипатқа ие болып табылады [5, 16 б.].

Отандық зерттеуші Г. Галиакбаровнаың пайымдауынша, елімізде еңбек дауларын реттеудің бірден-бір жолы еңбек соттарын құру болып табылады. Оның көзқарасымен, еңбек даулары жеке өз алдына мамандандырылған еңбек соттарында қаралуы тиіс. Ал, қазіргі кезде еңбек даулары жалпы юрисдикцияда азаматтық сот өндірісінде қарастырылады [6, 135 б.].

Қорытындылар

Ең бастысы, азаматтардың өздерінің еңбек құқықтары бен мүдделерін қорғауға дұрыс және уақытылы жүгінуі - еңбек қатынастары шеңберінде жұмысшы мен жұмыс беруші арасындағы тепе-теңдікті сақтаудың маңызды аспектісі екенін есте ұстаған жөн. Еңбек даулары еңбек қатынастарының және еңбекпен тікелей байланысты өзге де қатынастардың міндетті субъектілері арасында туындайтын жанжалдарды шешудің құралы ретіндегі азаматтық істердің ең өзекті санаттарының бірі болып табылады. Еңбек дауларына қатысты шешімнің дұрыстығы бұл тек құқықтық емес, сонымен бірге әлеуметтік маңыздылыққа да ие және ол біздің қоғамдағы еңбек құқықтық қатынастарының қалыптасуы мен тұрақтылығына жанама әсер етеді [7, 205 б.]. Отандық ғалым В.Н. Уваров еңбек даулары деп еңбек заңнамасын қолдану, келісімдердің, еңбек және (немесе) ұжымдық шарттардың, жұмыс беруші актілерінің талаптарын орындау немесе өзгерту мәселелері бойынша қызметкер (қызметкерлер) мен жұмыс беруші (жұмыс берушілер) арасындағы келіспеушіліктер деп түсіндіреді [7, 444 б.].

Көп жағдайда еңбек дауларының пайда болу себептері ретінде: жұмыс үшін жағдайлардың болмауы және еңбек міндеттерін орындау үшін сәйкес келмейтін жұмыс орны; төмен жалақы, жалақыны уақтылы төлемеу; басшылық тарапынан адалдықтың болмауы және еңбекке қатысты негізсіз қатаң жүйе; ұйымдағы өз функцияларын түсінбеушілік; жұмыс берушінің еңбек заңнамасының талаптарын және еңбек құқығы қатынастары туралы жалпы ережелерді сақтамауын атап өтуге болады [9, 204 б.].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Трудовые споры: Практ. коммент. / А. М. Куренной. - Москва: Акад. нар. х-ва при Правительстве Рос. Федерации: Дело, 2001. - 445 с.

2. Советское трудовое право: Учебник для юрид. школ / проф. Н. Г. Александров. - Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. - 360 с.

3. Трудовые споры и порядок их разрешения : Учеб. пособие / В. Н. Толкунова. - 3. изд. , перераб. и доп. - Москва : Юристъ, 1999. - 235 с.

4. Нургалиева Е. Пути совершенствования законодательства о коллективных трудовых спорах и забастовках. Апрель, № 4, 2012 // https://journal.zakon.kz/4491238-puti-sovershenstvovanija.html. (жүгінген күні 02.11.2023)

5. Костян И.А. Индивидуальные трудовые споры и гарантии их разрешения : автореферат дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.05. - Москва, 2000. - 29 с.

6. Галиакбарова Г. К вопросу о подведомственности индивидуальных трудовых споров в Республике Казахстан. 2014 // https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-podvedomstvennosti-individualnyh-trudovyh-sporov-v-respublike-kazahstan/viewer (жүгінген күні 02.11.2023)

7. Куанова И. З. Методика судебного разбирательства и составления судебного решения по трудовым спорам. Практическое пособие. – Астана: Prosper Print, 2014. – 84 с.

8. Уваров В.Н., Уварова-Патенко Н.В. Трудовое право Республики Казахстан: Учебник. 3-е изд. – Алматы, 2019. – 717 с.

9. Шайзадаев Б.А., Копжасарова С.И. «Келісу комиссиясы еңбек дауларын шешудің соттан тыс тәсілі ретінде» // Вестник Института законодательства и правовой информации РК № 2 (65) 2021. 201-208 б.

REFERENCES

1. Trudovye spory: Prakticheski kommentarii. Kurenni A.M. Moscow: Akad. NAR. X-VA under the Government of the Russian Federation: Delo, 2001. - 445 p.

2. Sovetskoe trudovoe parvo. Textbook for Jurists. Schools / prof. N. G. Alexandrov. - Moscow: State Publishing House of Legal Lit., 1950. - 360 p.

3. Tolkunova V.N. Trudovye spory i poriadok ih razreshenia. / Ucheb. Posobie 2-e izd., pererab. i dop. M.: «Iurist», 1997. - 235 p.

4. E. Nurgalieva. Puti sovershenstvovania zakonodatelstva o kollektivnih trudovih sporah I zabastovkah. Aprel, № 4, 2012 // https://journal.zakon.kz/4491238-puti-sovershenstvovanija.html. (date of application 02.11.2023)

5. Kostian I.A. Individualnye trudovyie spory i garantii ih razreshenia: Diss kand. urid. Nauk. abstract of the dissertation of the Candidate of Legal Sciences: 12.00.05. - Moscow, 2000. - 29 p.

6. Galiakbarova G. K voprosu o podvedomstvennosti individualih trudovih sporov vRespublikeKazakstan.2014//https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-podvedomstvennosti-individualnyh-trudovyh-sporov-v-respublike-kazahstan/viewer (date of application 02.11.2023)

7. Kuanova I.Z. Metodika sudebnogo razbiratelstva i sostavlenia sudebnogo reshenia po trudovym sporam. Prakticheskoe posobie. Prosper Print. Astana. 2014. - 84 p.

8. Uvarov V.N., Uvarova-Patenko N.V. Labor law of the Republic of Kazakhstan: Textbook. 3rd ed. – Almaty, 2019. – 717 p.

9. Shaizadaev B.A., Kopzhasarova S.I. "Kelisu komissysy enbek daularyn sheshudin sottan tys tasili retinde". Vestnik instituta zakonodatalstva i pravovoi informatsii RK. №2 (65) 2021. 201-208 p.

УДК 343.2

О НОВОЙ РЕДАКЦИИ СТАТЬИ 146 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЕЕ СООТВЕТСТВИИ КОНВЕНЦИИ ООН ПРОТИВ ПЫТОК И ДРУГИХ ЖЕСТОКИХ, БЕСЧЕЛОВЕЧНЫХ И УНИЖАЮЩИХ ДОСТОИНСТВО ВИДОВ ОБРАЩЕНИЯ И НАКАЗАНИЯ

Мицкая Елена Владимировна[1]
Профессор кафедры уголовного права и уголовного процесса Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, доктор юридических наук, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: elenamits@mail.kz

Космамбетова Амина Мухтаровна
Магистрант Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: amiwei333@gmail.com

Альшуразова Раушан Аубакировна
Старший преподаватель, магистр права кафедры уголовного права и уголовного процесса Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова, г. Шымкент, Республика Казахстан, e-mail: rau_0708@mail.ru

Аннотация. *Казахстан как демократическое, правовое государство следует нормам международного права и возложил на себя обязанность соблюдения прав и свобод человека, защищая их от любых противоправных посягательств и нарушений, в том числе путем законодательного запрета жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и пыток. Данная статья посвящена анализу новой редакции ст. 146 УК РК, закрепляющей отдельным составом жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение и пытки. На основе сравнительно-правового анализа уголовно-правовых норм, устанавливающих ответственность за данные деяния, а также за истязания, умышленное причинение тяжкого вреда здоровью с особой жестокостью и умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью с особой жестокостью ставится вопрос о сложности дифференциации указанных форм насилия против человека в силу отсутствия в уголовном законе точных критериев их разграничения. Простой состав истязания, пыток, жестокого обращения по объективной стороне абсолютно одинаковы. При этом нужно не упускать из внимания то, что цель пыток может быть абсолютно любой. Аналогичная ситуация и с квалифицированными составами жестокого обращения и пыток. Это существенно осложняет разграничение данных преступлений между собой при их квалификации, а значит проблемно осуществить правильную квалификацию. В то время как положения Конвенции ООН против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания по отношению к определению пыток устанавливает критерий «сильной боли или страданий» и рекомендует относить пытки к тяжким преступлениям. Авторы излагают свои доводы по устранению несоответствия нового определения пыток международным нормам и отграничению ст.146 УК РК от других смежных составов.*

Ключевые слова: *уголовный кодекс; пытки; жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение; истязание; квалификация преступлений.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 146-БАБЫНЫҢ ЖАҢА РЕДАКЦИЯСЫ ТУРАЛЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АЗАПТАУҒА ЖӘНЕ БАСҚА ДА ҚАТЫГЕЗ, АДАМГЕРШІЛІККЕ ЖАТПАЙТЫН ЖӘНЕ АР-НАМЫСТЫ ҚОРЛАЙТЫН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ПЕН ЖАЗА ТҮРЛЕРІНЕ ҚАРСЫ БҰҰ КОНВЕНЦИЯСЫНА СӘЙКЕСТІГІ ТУРАЛЫ

Елена Владимировна Мицкая
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің қылмыстық құқық және қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: elenamits@mail.kz

Амина Мухтаровна Космамбетова
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің магистранты,Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: amiwei333@gmail.com

Раушан Аубакировна Альшуразова
М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің қылмыстық құқық және қылмыстық процесс кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі, Шымкент қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: rau_0708@mail.ru

Аннотация. *Қазақстан демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде халықаралық құқық нормаларын ұстанады және адам құқықтары мен бостандықтарын сақтау міндетін өзіне жүктеді, оларды кез келген құқыққа қайшы қол сұғушылықтар мен бұзушылықтардан, оның ішінде қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе қадір-қасиетін қорлайтын қарым-қатынас пен азаптауға заңнамалық тыйым салу жолымен қорғады. Бұл мақала қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас пен азаптауды жеке құраммен бекітетін ҚР ҚК 146-бабының жаңа редакциясын талдауға арналған. Осы іс-әрекеттер үшін, сондай-ақ қинау, ерекше қатыгездікпен денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру және аса қатыгездікпен денсаулыққа қасақана орташа ауырлықтағы зиян келтіру үшін жауапкершілікті белгілейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде қылмыстық заңда оларды ажыратудың нақты критерийлерінің болмауына байланысты адамға қарсы зорлық-зомбылықтың көрсетілген нысандарын саралаудың күрделілігі туралы мәселе қойылады. Қинаудың, азаптаудың, зорлық-зомбылықтың қарапайым құрамы объективті жағынан бірдей. Бұл жағдайда азаптаудың мақсаты кез-келген адам болуы мүмкін екенін ескермеу керек. Осындай жағдай қатыгездік пен азаптаудың білікті құрамдарымен де байланысты. Бұл осы қылмыстарды саралау кезінде олардың арасындағы айырмашылықты едәуір қиындатады, яғни дұрыс біліктілікті жүзеге асыру қиын. БҰҰ-ның азаптауға және азаптауды анықтауға қатысты басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын емдеу мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясының ережелері "қатты ауырсыну немесе азап шегу" критерийін белгілейді және азаптауды ауыр қылмыстарға жатқызуды ұсынады. Авторлар азаптаудың жаңа анықтамасының халықаралық нормаларға сәйкестігін жою және ҚР ҚК-нің 146-бабын басқа аралас құрамдардан ажырату жөнінде өз дәлелдерін баяндайды.*

Түйін сөздер: *қылмыстық кодекс; азаптау; қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын қарым-қатынас; қинау; қылмыстардың біліктілігі.*

ON THE NEW EDITION OF ARTICLE 146 OF THE CRIMINAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS COMPLIANCE WITH THE UN CONVENTION AGAINST TORTURE AND OTHER CRUEL, INHUMAN AND DEGRADING TREATMENT OR PUNISHMENT

Mitskaya, Elena V.
Doctor of law, professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure of M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: elenamits@mail.kz

Kosmambetova, Amina M.
Master's student of M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: amiwei333@gmail.com

Alshurazova, Raushan A.
Senior lecturer, master of law of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure of M. Auezov South Kazakhstan University, г. Shymkent, Republic of Kazakhstan, e-mail: rau_0708@mail.ru

Abstract. *Kazakhstan, as a democratic, law-abiding state, follows the norms of international law and has made it its duty to respect human rights and freedoms, protecting them from any unlawful encroachments and violations, including through the legislative prohibition of cruel, inhuman or degrading treatment and torture. This article analyses the new wording of Article 146 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which establishes cruel, inhuman or degrading treatment or torture as a separate offence. On the basis of comparative legal analysis of criminal legal norms establishing liability for these acts, as well as for torture, intentional infliction of serious harm to health with particular cruelty and intentional infliction of moderate harm to health with particular cruelty, the question is raised about the complexity of differentiation of these forms of violence against a person due to the lack of precise criteria for their differentiation in the criminal law. The simple elements of tortures, torture and ill-treatment are absolutely the same in terms of objective side. At the same time, it should not be overlooked that the purpose of torture can be absolutely any. The situation is similar with the qualified corpus delicti of ill-treatment and tortures. This significantly complicates the differentiation of these offences between themselves in their qualification, and therefore it is problematic to carry out the correct qualification. While the provisions of the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman and Degrading Treatment or Punishment in relation to the definition of tortures establishes the criterion of "severe pain or suffering" and recommends to classify torture as a serious offence. The authors present their arguments to eliminate the inconsistency of the new definition of tortures with international norms and to distinguish Article 146 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan from other related offences.*

Keywords: *riminal code; tortures; cruel, inhuman or degrading treatment; torture; qualification of offences.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_142

Введение

Казахстан с самых первых шагов обретения независимости конституционно закрепил запрет пыток: «никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию»[2], следуя признанию в международном праве недопустимым подавление личности таким способом. Конституцией было положено начало формирования превентивной нормативно-правовой базы противодействия пыткам и жестокому обращению с учетом международных стандартов. Однако, несмотря на то, что Республика Казахстан присоединилась к Конвенции ООН против

[2] *Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменения-ми и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата обращения 16.06.2023 г.)*

пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания (ратифицирована 29 июня 1998 года)[3] (далее - Конвенция ООН против пыток), пытки как самостоятельный состав преступления не были криминализированы. Это было сделано в 2002 году, пытки были введены в уголовный кодекс как отдельный состав[4]. Возможность подачи индивидуальных жалоб в отношении Казахстана [1, с.19] в Комитет ООН против пыток появилась после ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах[5]. Через десять лет после ратификации Конвенции ООН против пыток был ратифицирован Факультативный протокол к ней[6], в силу которого в Казахстане учреждается Национальный превентивный механизм борьбы против пыток[7] как общественный институт, члены которого наделены правом свободного, внезапного и регулярного доступа в учреждения закрытого типа с целью их мониторинга на предмет соблюдения прав человека, недопущения пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания. Наряду с этими основными международными документами по противодействию пыткам, Казахстан придерживается целого ряда других международных правил и стандартов[8], имеющих необязательный, рекомендательный характер, среди которых можно назвать Минимальные стандартные правила обращения с заключенными, основные положения и принципы которых вошли в действующий УИК РК [2, с.185], Принципы эффективного расследования и документирования пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения или наказания (Стамбульский протокол 1999 года) и другие. Тем самым в Казахстане заложены прочные основы превентивного механизма против пыток. Однако, нельзя сказать, что с таким явлением как пытки уже покончено. С начала 2023 года отмечалось снижение уголовных дел о пытках в два раза по сравнению с прошлым годом[9]. На июль 2023 года в производстве находилось 171 уголовное дело по ст. 146 «Пытки» УК РК[10]. Хотя, в 2022 году по сравнению с 2021 годом количество жалоб о допросе с пристрастием увеличилось в 2,4 раза[11], но 69% уголовных дел по факту пыток было прекращено за отсутствием доказательств[12]. В 2020 году осуждённых за пытки УК РК было 24 человека, 2021 году – 7, а в 2022 году с учетом январских событий – 2 человека[13]. Количество зарегистрированных фактов о пытках превосходит количество направленных в суд дел и осужденных за пытки.

---

[3] *Закон Республики Казахстан от 29 июня 1998 года № 247 «О присоединении Республики Казахстан к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000247_ (дата обращения 16.06.2023 г.)*

[4] *Закон Республики Казахстан от 21 декабря 2002 года № 363 «О внесении изменений и дополнений в Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы Республики Казахстан». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000363_/history (дата обращения 18.06.2023 г.)*

[5] *Закон Республики Казахстан от 28 ноября 2005 года № 91 «О ратификации Международного пакта о гражданских и политических правах». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000091_(дата обращения 18.06.2023 г.)*

[6] *Закон Республики Казахстан от 26 июня 2008 года № 48-IV «О ратификации Факультативного протокола к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z080000048_ (дата обращения 18.06.2023 г.)*

[7] *Закон Республики Казахстан от 2 июля 2013 года № 111-V «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам создания национального превентивного механизма, направленного на предупреждение пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31414216&pos=1;-15#pos=1;-15 (дата обращения 18.06.2023 г.)*

[8] *Анализ законодательства Республики Казахстан на соответствие международным стандартам эффективного расследования пыток (Общественное объединение «Қадір-қасиет». 2022 год). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32876848& pos= 28;-61#pos=28;-61(дата обращения: 20.06.2023).*

[9] *Генпрокурор о пытках в Казахстане: С начала года 220 дел. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://tengrinews.kz/news/genprokuror-o-pyitkah-v-kazahstane-s-nachala-goda-220-del-497012 (дата обращения: 28.06.2023).*

[10] *Отчет №1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» КПСиСУ при Генеральной прокуратуре. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics (дата обращения: 20.08.2023).*

[11] *Доклад по правам человека (Казахстан) за 2022 год — полный текст. Human rights report [Kazakhstan] January 2022 — December 2022 — full report (Global Affairs Canada) . - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://kkassiyet.wordpress.com/reports/ (дата обращения: 28.06.2023).*

[12] *Пытки в Казахстане: за пять лет прекращено 85% уголовных дел. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа:https://mk-kz.kz/incident/2022/10/06/pytki-v-kazakhstane-za-pet-let-prekrashheno-85-ugolovnykh-del.html (дата обращения: 28.06.2023).*

[13] *Доклад по правам человека (Казахстан) за 2022 год — полный текст. Human rights report [Kazakhstan] January 2022 — December 2022 — full report (Global Affairs Canada) . - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://kkassiyet.wordpress.com/reports/ (дата обращения: 28.06.2023).*

Пытки подрывают конституционные основы государства, принижая верховенство права, дискредитируют отправление правосудия и, соответственно, веру людей в справедливость в обществе. Статья 146 УК РК не так давно подверглась изменению, в связи с этим хотелось бы обратить внимание на ее новую редакцию, которая, по нашему мнению, навряд ли будет способствовать повышению эффективности практической реализации уголовно-правового запрета пыток и других форм насилия.

Материалы и методы

Для проведения данного исследования были использованы основные международно-правовые акты устанавливающие абсолютный запрет пыток и нетерпимость к другим актам жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания, аналитические материалы, рекомендации и отчеты по ситуации с пытками в Европе, Казахстане, действующее казахстанское законодательство в исследуемой сфере, а также специальная юридическая литература помогающая глубже понять квалификацию пыток и жестокого обращения. Методология данного исследования основывалась на диалектическом методе и частно-научных методах познания.

Результаты и обсуждение

Впервые самостоятельным составом пытки были введены в УК РК 1997 года в 2002 году. И первоначально пытки относились к преступлениям против правосудия и порядка исполнения наказаний, но в последующем они были переведены в категорию преступлений против конституционных и иных прав и свобод человека и гражданина. Тем самым, законодатель поменял родовой объект пыток, ставя в приоритет отношения по защите достоинства человека, его права на неприкосновенность. Определение пытки, справедливо критиковавшееся на предмет его частичного несоответствия Конвенции ООН против пыток [3, с.117; 4, с.6], тем не менее перешло в новый УК РК 2014 года. И, наконец, в марте 2023 года законодательно было изменено определение пыток[14] для приведения его в соответствие с конвенционным определением. Сравним статью

Конвенция ООН против пыток	**ч. 1 ст.146 УК РК до ее редакции Законом от 17 марта 2023 года**	**ч. 2 ст. 146 УК РК в редакции Закона от 17 марта 2023 года**
…определение "пытка" означает любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия. В это определение не включается боль или страдания, которые возникают лишь в результате законных санкций, неотделимы от этих санкций или вызываются ими случайно[15]	Умышленное причинение физических и (или) психических страданий, совершенное следователем, лицом, осуществляющим дознание, или иным должностным лицом либо другим лицом с их подстрекательства либо с их ведома или молчаливого согласия, с целью получить от пытаемого или другого лица сведения или признания либо наказать его за действие, которое совершило оно или другое лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера[16]	Пытки, то есть умышленное причинение физических и (или) психических страданий должностным лицом или лицом, выступающим в официальном качестве, либо другим лицом с их подстрекательства либо с их ведома или молчаливого согласия, совершенное с целью получить от пытаемого или другого лица сведения или признания либо наказать его за действие, которое совершило оно или другое лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера[17]

[14] *Закон Республики Казахстан от 17 марта 2023 года № 212-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам прав человека в сфере уголовного судопроизводства, исполнения наказания, а также предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2300000212 (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[15] *Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания от 10 декабря 1984 года. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[16] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[17] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

146 УК РК как было и как стало с положениями Конвенции ООН против пыток:

В связи с изменениями субъект пыток существенно расширился. Теперь наряду с должностными лицами, и в первую очередь осуществляющими уголовное преследование, введено понятие лица, выступающего в официальном качестве. К таким лицам, согласно примечанию к ст. 146 УК РК, относят лиц, не подпадающих под определение должностного лица или представителя власти, данных в УК РК, обладающих распорядительными полномочиями в отношении лица, содержащегося, проходящего лечение, обучающегося или воспитываемого на постоянной, временной либо периодической основе в организации, с которой лицо состоит в трудовых отношениях, в том числе: работник учебного, воспитательного, лечебного, медико-социального учреждения (организации), педагог, инструктор, медицинский работник, а также работники по договору[18].

Однако, по нашему мнению, такое понимание лица, выступающего в официальном качестве, представлено в усеченном виде. Международный пакт о гражданских и политических правах под лицом, совершающим пытку, понимает любое лицо, действующее либо в рамках своих должностных полномочий, либо вне их, либо в личном качестве[19]. Соответственно, субъектом пытки может быть абсолютно любое лицо. Согласно примечанию к ст. 146 УК РК понимание лица, выступающего в официальном качестве, ограничено сферой здравоохранения, образования и медико-социальной сферой, что сужает не только круг субъектов пыток, но и круг потенциальных жертв пыток. Считаем, такое разъяснение необходимо устранить и дать расширенное понимание лица, выступающего в официальном качестве.

Из конвенционного определения пыток, а теперь и в соответствии с ним из нового определения пыток в ч.2 ст. 146 УК РК, пыткой следует признать как действие, так и возможное бездействие (молчаливое согласие). Согласно нормативного постановления Верховного Суда РК к бездействию следует относить безмолвное одобрение (кивок, жест и др.), бездействие при осведомленности о противоправных действиях других лиц, а также незаконный допуск этих лиц к тем, в отношении которых затем были применены пытки, причиняющие физические и (или) психические страдания[20]. Важно обратить внимание на определение целей пыток. Они могут быть совершены с целью:

- принуждения пытаемого или другого лица к даче показаний или совершения им иных действий;

- наказания пытаемого лица за действие, которое было совершено им или другим лицом;

- запугивания пытаемого лица или через него другого лица;

- любой другой целью, основанной на дискриминации любого характера (например, по гендерному признаку; возрасту – люди старшего возраста, несовершеннолетние; на почве различных религиозных представлений, национальности, нетрадиционной сексуальной ориентации и т.д.).

Именно наличие цели становится разграничительной чертой между пытками и жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращением, которое получило криминализацию в качестве самостоятельного состава преступления в ч.1 ст.146 УК РК. С одной стороны, разделение ст. 146 УК РК на два состава видится прогрессивным. С другой стороны, очевидно то, что объективная сторона данных преступлений абсолютно одинакова. Жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращением признается умышленное причинение физических и (или) психических страданий при отсутствии признаков пыток[21]. Так и пытками признается умышленное причинение физических и (или) психических страданий[22], но осуществляемое с одной из целей, а может быть и с несколькими целями, которые были нами перечислены выше. Следователь-

[18] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[19] *Замечание общего порядка 20. Статья 7 (Сорок чётвертая сессия, 1992 год). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://hrlibrary.umn.edu/russian/gencomm/Rhrcom20.html(дата обращения 20.07.2023 г.)*

[20] *Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 28 декабря 2009 года № 7 «О применении норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства по вопросам соблюдения личной свободы и неприкосновенности достоинства человека, противодействия пыткам, насилию, другим жестоким или унижающим человеческое достоинство видам обращения и наказания». - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P09000007S_(дата обращения 18.07.2023 г.)*

[21] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[22] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

но, различие двух составов ч.1 ст.146 УК РК и ч.2 ст. 146 УК РК будет осуществляться по субъективной стороне. Для квалификации деяния по ч.2 необходимо установить цель. Для квалификации деяния по ч.1 цель не имеет значения. Но, тогда как же между ними сделать разграничение, если жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение было совершено по признаку, например, религиозной ненависти, а может из-за мести, и при пытках возможна любая цель, основанная на дискриминации любого характера. Данный вопрос остается открытым. Можно предположить, что в связи с политикой гуманизации выбор будет сделан в пользу применения ч.1 ст. 146 УК РК с более мягкой санкцией по сравнению с санкцией за пытки по ч.2 ст.146 УК РК. Комитет ООН против пыток в свое время выражал обеспокоенность по поводу того, что сотрудники правоохранительных органов, обвиненные в совершении деяний, представляющих собой пытки, часто преследуются в судебном порядке по другим статьям с меньшим наказанием, чем за пытки, а пытки должны признаваться более тяжким преступлением[23].

Конвенционное определение пыток дает разграничение пыток от других форм жестокого обращения по степени силы физических и (или) психических страданий. При пытках физические и (или) психические страдания должны быть сильными. В этом новое определение пыток в УК РК не соответствует конвенционному, оно не привязывает пытки к причинению сильных физических и (или) психических страданий. На первый взгляд может показаться, что данное отличие нельзя рассматривать как значительное и значимое для разграничения пыток со смежными составами преступлений. Однако, в конвенционном определении такая конкретизация сделана не просто так, а с целью уточнения сути пыток и их отличия от других форм жестокого обращения. Отсутствие в УК РК в описании пыток критерия «сильные страдания» говорит о более широком понимании страданий по сравнению с Конвенцией ООН против пыток. Поскольку даже легкой степени причиненные страдания уже охватываются диспозицией ч.2 ст.146 УК РК. Это, вроде бы, и хорошо. Но как тогда отличить жестокое обращение от пыток, при том, что и то, и другое насилие было, скажем, на почве дискриминации любого характера, или сделано для наказания лица за действие, которое было совершено им или другим лицом, или запугивания лица или через него другого лица? Кроме этого, сложно отличить пытки и жестокое обращение, причинившие легкий вред здоровью, от истязания. Возможно за исключением того, когда пытки применялись сотрудниками правоохранительных органов либо с их согласия и с целью выбивания нужных показаний. Санкция простого состава истязания, как одной из форм жестокого обращения и насилия в отношении человека, предусматривает штраф в размере до 1 тысячи МРП либо исправительные работы в том же размере, либо привлечение к общественным работам на срок до 600 часов, либо ограничение свободы на срок до 2 лет, либо лишением свободы на тот же срок[24]. А за простой состав пыток предусмотрен штраф в размере до 5 тысяч МРП либо исправительные работы в том же размере, либо ограничение свободы на срок до 6 лет, либо лишение свободы на тот же срок и с обязательным дополнительным наказанием - лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до трех лет)[25].

И сравним наказание за жестокое обращение (простой состав, т.е. с причинение легкого вреда здоровью) - штраф до 2 тысяч МРП либо исправительные работы в том же размере, либо привлечение к общественным работам на срок до 600 часов, либо ограничение свободы на срок до 2 лет, либо лишение свободы на тот же срок, с лишением права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью на срок до 2 лет или без такового.[26] Как видим, простой состав жестокого обращения от простого состава пыток отличается более мягким наказанием.

---

[23] *Заключительные замечания Комитета против пыток от 12 декабря 2014 года. Заключительные замечания по третьему периодическому докладу Казахстана (Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1400000002*

[24] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[25] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

[26] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/ (дата обращения 16.07.2023 г.)*

Наказание за истязание и жестокое обращение отличается размером штрафа или исправительных работ и обязательным дополнительным наказанием при жестоком обращении. Другие основные виды наказания за истязание и жестокое обращение – одинаковые. Тем самым законодатель показывает насколько похожи простые составы истязания и жестокого обращения. Сделать между ними выбор и, соответственно, какие применить уголовно-правовые нормы при установлении фактов насилия в отношении человека достаточно сложно. Сейчас не будем дискуссировать по поводу того, почему в УК РК за причинение легкого вреда здоровью при истязании и в случае жестокого обращения разный размер штрафа/исправительных работ, при том, что истязание является разновидностью жестокого обращения. Проблема системности наказаний, их соразмерности в УК РК не решена [5, с.48].

Международные эксперты отмечали, что наказание по ч.1 ст.141-1 «Пытки» УК РК 1997 года - «штраф в размере от 200 до 500 МРП или в размере заработной платы или иного дохода осужденного за период от 2 до 5 месяцев либо лишение права занимать определенные должности на срок до 3 лет, либо ограничение свободы на срок до 5 лет, либо лишение свободы на тот же срок» не соответствует тяжести такого преступления как пытки, поскольку ст. 4 Конвенции ООН против пыток относит пытки к тяжким преступлениям [6]. Было рекомендовано отнести наказание по ч.1 ст. 146-1 «Пытки» к другим формам насилия против человека, в частности к жестокому обращению и тем самым, криминализировать жестокое обращение и разделить наказание за него как за менее тяжкое преступление и за пытки как тяжкое преступление. Несмотря на то, что с момента данной рекомендации прошло почти 9 лет, она не потеряла своей актуальности по отношению к новой конструкции ст.146 УК РК. Потому, что в части включения причинения легкого вреда здоровья в «Пытки» не соответствует пониманию пыток Конвенции ООН против пыток, так как в этом пытки уравниваются с жестоким обращением.

По логике конструкции статьи 146 УК РК ее часть 2 охватывает причинение легкого вреда здоровью в результате пыток, часть 3 – вреда здоровью средней тяжести и часть 4 – тяжкий вред здоровью. Аналогично и в отношении жестокого обращения: ч.1 ст.146 УК РК охватывает причинение легкого вреда здоровью, ч.3 – средней тяжести и ч.4 – тяжкий вред здоровью. Получается, что жестокое обращение вывели в самостоятельный состав, но по степени нанесения вреда средней тяжести и тяжкого вреда здоровью, отягчающим признакам и наказанию данный состав ничем не отличается от пыток. Кроме того, с выведением жестокого обращения в отдельный состав возникла конкуренция данного состава с умышленным причинением тяжкого вреда здоровью с особой жестокостью (п.4 ч.2 ст.106 УК РК) и умышленным причинением средней тяжести вреда здоровью с особой жестокостью (п.3 ч.2 ст.107 УК РК). Возможно, что Верховный Суд РК даст определенные разъяснения по этому поводу. Сейчас же лишение свободы за деяние, предусмотренное п.4 ч.2 ст.106 УК РК, - от 6 до 10 лет, по ч.4 ст.146 УК РК - от 7 до 12 лет. В случае же смерти по неосторожности в результате причинения тяжкого вреда здоровью - лишение свободы на срок от 8 до 12 лет. Если пытки или жестокое обращение повлекли причинение тяжкого вреда здоровью или по неосторожности смерть потерпевшего, то виновное лицо наказывается лишением свободы на срок от 7 до 12 лет. Как видим, по нижнему пределу санкция за пытки и жестокое обращение мягче, она начинается с 7 лет лишения свободы, тогда как при причинении вреда здоровью тяжкого вреда, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего нижний предел санкции начинается с 8 лет лишения свободы.

Надо сказать, нормы международного права не могут дать исчерпывающий и подробный ответ на то, как между собой соотносятся пытки и жестокое обращение. Провести четкую грань между жестоким обращением и пытками довольно сложно [7, p.380]. Причем, как отмечают исследователи как в жестоком обращении могут быть элементы пыток, так и в пытках, естественно, присутствуют элементы жестокости [7, p.373]. При принятии решения о том, имела ли место пытка или жестокое обращение, международные органы по защите прав человека учитывают:

1) характер соответствующего действия или действий;
2) тяжесть физического и/или психического вреда, причиненного в результате этих действий;
3) цель субъекта;
4) официальный статус и/или индивидуальную ответственность субъекта;
5) явился ли вред результатом законной санкции [7, p.376-377]

6) обстановку, в которой осуществлялось действие или действия[27].

Для определения тяжести обязательно учитывается уязвимость жертвы (например, инвалидность, старость), которая является компонентом оценки интенсивности боли и страданий [8, p.254]. Понятно, что определение степени интенсивности, силы нравственных страданий как при жестоком обращении, так и при пытках будет сложным, в отличие от физической боли и страданий. Однако, пытка представляет собой крайнюю форму проявления жестокости [9, p.67; 10, p.468] и при незначительном причинении вреда здоровью жестокое обращение не признается пыткой [8, p.255]. В данной связи, целесообразным было бы пересмотреть понимание жестокого обращения и пыток в УК РК. За пытками оставить тяжкое причинение вреда здоровью, которое характеризуется сильной болью и страданиями, и повлекшее смерть по неосторожности. Соответственно, к жестокому обращению будет относиться причинение вреда здоровью средней тяжести. В случае, когда жестоким обращением вред здоровью будет причинен тяжкий, то давать юридическую оценку по п.4 ч.2 ст.106 УК РК – как за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью с особой жестокостью. Истязания, являющиеся разновидностью жестокого обращения, будут также, как и сейчас охватываться лёгким вредом здоровью. В перспективе не исключается включение истязания в состав ст. 146 УК РК отдельной частью. При этом над квалифицированным составом истязаний, жестокого обращения и пыток также есть над чем подумать. При определении наказания за пытки нужно учитывать положение Конвенции ООН против пыток - с учетом тяжкого характера данного преступления.

Заключение

Следует констатировать, что в казахстанском уголовном законодательстве достаточно норм для привлечения к ответственности лиц, совершающих насилие в отношении личности. С обновленным определением пыток в новой редакции ст.146 УК РК наконец-то были выполнены рекомендации Комитета ООН против пыток в части несоответствия легального определения пыток конвенционному и отсутствия среди субъектов пыток лица, выступающего в официальном качестве.

Тем самым субъектный состав пыток расширен. Субъектами пыток теперь являются: 1) должностное лицо; 2) лицо, выступающее в официальном качестве; 3) другое лицо с их подстрекательства либо с их ведома или молчаливого согласия. Однако, данное в примечании к ст. 146 УК РК понимание лиц, выступающих в официальном качестве, ограничено сферой здравоохранения, образования и медико-социальной сферой, что противоречит международным нормам и сужает не только круг субъектов пыток, но и круг потенциальных жертв пыток. Понимание пыток в новой редакции ст.146 УК РК как менее тяжкого деяния (т.е. при причинении легкого вреда здоровью) не соответствует пониманию пыток Конвенции ООН против пыток, что, на наш взгляд требует, исправления. Жестокое, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение выделено в отдельный состав преступления в силу его повышенной общественной опасности. Это показывает приверженность государства противодействовать любому насилию в отношении личности. В то же время по объекту, объективной стороне, субъекту, субъективной стороне (за исключением цели принуждения пытаемого или другого лица к даче показаний) жестокое обращение не имеет отличий от пыток, в том числе и квалифицирующие признаки, и наказание за квалифицированные составы в УК РК одинаковые. Хотя в международно-правовом понимании пытка представляет собой отягченную форму жестокости или крайнюю форму ее выражения. Истязания и простой состав жестокого обращения, пыток между собой сложно различимы. В данной связи считаем необходимо провести законодательное разграничение между жестоким обращением, пытками и истязанием. Необходимы разъяснения Верховного Суда не только по поводу конкуренции норм о жестоком обращении и умышленного причинения тяжкого вреда здоровью с особой жестокостью (п.4 ч.2 ст.106 УК РК) и умышленного причинения средней тяжести вреда здоровью с особой жестокостью (п.3 ч.2 ст.107 УК РК), но и в целом об отграничении жестокого обращения и пыток от других преступлений.

[27] *Руководство по статье 3 Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. Запрещение пыток. Европейский Суд по правам человека, 2022. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_3_rus (дата обращения 18.08.2023 г.)*

ЛИТЕРАТУРА

1. Имплементация норм международных договоров в области прав человека (гражданские и политические права) в законодательство Республики Казахстан. Аналит. отчет по теме фундаментального и прикладного научного исследования 2018 года. – Астана: ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан», 2018. – 190 с.

2. Скаков А.Б. Имплементация норм Минимальных стандартных правил обращения с заключенными в новеллах Уголовно-исполнительного кодекса Казахстана // Информационно-аналитические материалы по вопросам модернизации уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан. Часть III. – Астана, 2016. – С.185-192.

3. Турецкий Н.Н. Применение комплексных мер в борьбе с пытками в Республике Казахстан // Право и государство. – 2022. – № 3(96). – С. 109-123.

4.Канафин Д.К. Экспертное заключение. Процессуальные гарантии защиты от пыток в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://bureau.kz/files/bureau/Docs/ Docs%202017/Kanafin_Zaklyuchenie.pdf (дата обращения 20.06.2023 г.)

5. Сарпеков Р.К., Рахметов С.М. Проблемы построения системы наказания в уголовном кодексе Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2022. – №1(68). – С.42-50.

6. Чернобиль Т. Независимый отчет Республики Казахстан в Комитет ООН против пыток. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39720417&pos =144;-47#pos=144;-47 (дата обращения 02.07.2023 г.)

7. Weissbrodt D. and Heilman C. Defining Torture and Cruel, Inhuman, and Degrading Treatment // Law & Ineq. – 2011. – Vol. 29. – Pp. 343-394.

8. Mendez J.E. How International Law Can Eradicate Torture: A Response to Cynics // Southwestern Journal of International Law. – 2016. – Vol. 22(2). – Pp.247-267.

9. Bessler J.D. The Gross Injustices of Capital Punishment: A Torturous Practice and Justice Thurgood Marshall's Astute Appraisal of the Death Penalty's Cruelty, Discriminatory Use, and Unconstitutionality // Washington and Lee Journal of Civil Rights and Social Justice. – 2023. – Vol. 29(2). – Pp.65-150.

10. Rodley N.S. The definition(s) of torture in international law // Current Legal Problems. – 2002. – Vol.55. – Pp.467-493.

REFERENCES

1. Implementatsiya norm mezhdunarodnykh dogovorov v oblasti prav cheloveka (grazhdanskiye i politicheskiye prava) v zakonodatel'stvo Respubliki Kazakhstan. Analit. otchet po teme fundamental'nogo i prikladnogo nauchnogo issledovaniya 2018 goda. – Astana: GU «Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan», 2018. – 190 s.

2. Skakov A.B. Implementatsiya norm Minimal'nykh standartnykh pravil obrashcheniya s zaklyuchennymi v novellakh Ugolovno-ispolnitel'nogo kodeksa Kazakhstana // Informatsionno-analiticheskiye materialy po voprosam modernizatsii ugolovnogo, ugolovno-protsessual'nogo i ugolovno-ispolnitel'nogo zakonodatel'stva Respubliki Kazakhstan. Chast' III. – Astana, 2016. – S.185-192.

3. Turetskiy N.N. Primeneniye kompleksnykh mer v bor'be s pytkami v Respublike Kazakhstan // Pravo i gosudarstvo. – 2022. – № 3(96). – S. 109-123.

4. Kanafin D.K. Ekspertnoye zaklyucheniye. Protsessual'nyye garantii zashchity ot pytok v ugolovnom sudoproizvodstve Respubliki Kazakhstan. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: https://bureau.kz/files/bureau/Docs/Docs%202017/ Kanafin Zaklyuchenie.pdf (data obrashcheniya 20.06.2023 g.)

5. Sarpekov R.K., Rakhmetov S.M. Problemy postroyeniya sistemy nakazaniya v ugolovnom kodekse Respubliki Kazakhstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii Respubliki Kazakhstan. – 2022. – № 1(68). – S.42-50.

6. Chernobil' T. Nezavisimyy otchet Respubliki Kazakhstan v Komitet OON protiv pytok. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39720417&pos=144;-47#pos=144;-47 (data obrashcheniya 02.07.2023 g.)

7. Weissbrodt D. and Heilman C. Defining Torture and Cruel, Inhuman, and Degrading Treatment // Law & Ineq. – 2011. – Vol. 29. – Pp. 343-394.

8. Mendez J.E. How International Law Can Eradicate Torture: A Response to Cynics // Southwestern Journal of International Law. – 2016. – Vol. 22(2). – Pp.247-267.

9. Bessler J.D. The Gross Injustices of Capital Punishment: A Torturous Practice and Justice Thurgood Marshall's Astute Appraisal of the Death Penalty's Cruelty, Discriminatory Use, and Unconstitutionality // Washington and Lee Journal of Civil Rights and Social Justice. – 2023. – Vol. 29(2). – Pp.65-150.

10. Rodley N.S. The definition(s) of torture in international law // Current Legal Problems. – 2002. – Vol.55. – Pp.467-493.

ZQAI

УДК: 343.1

ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ СЛЕДОВАТЕЛЯ: ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ КАТЕГОРИАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Хведелидзе Теймураз Бичикоевич
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры юриспруденции Института истории и права НАО «КазНПУ имени Абая», г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Сайлибаева Жанель Юрсуновна[1]
Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой юриспруденции Института истории и права НАО «КазНПУ имени Абая», г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Толеубекова Бахитжан Хасеновна
Доктор юридических наук, профессор кафедры юриспруденции Института истории и права НАО «КазНПУ имени Абая», г.Алматы, Республика Казахстан, e-mail: madina_khv@mail.ru

Аннотация. *Вопросы, связанные с определением места и роли процессуальной самостоятельности следователя, не теряют своей актуальности с момента ее законодательного установления. Наиболее часто рассматриваемыми предметами споров теоретиков и практиков выступают проблемы правовой гарантированности процессуальной самостоятельности следователя. Нам же представляется, что эти проблемы должны разрешаться на основе определения категориальной принадлежности самого спорного понятия. Данное положение является основанием для правовой интерпретации процессуального статуса следователя. Статус структурно состоит из совокупности прав и обязанностей, а также полномочий, соблюдение и применение которых должно обеспечиваться соответствующими условиями, а именно: процессуальными гарантиями. Характер и содержание таких гарантий зависят от решения вопроса о том, к какой процессуально-правовой категории относится ключевое понятие – самостоятельность следователя в досудебном производстве.*

Наряду с этим, в результате укрепления судебного контроля, осуществляемого в досудебном производстве, усиления роли прокурорского надзора за соблюдением законности в уголовном процессе процессуальная самостоятельность следователя утратила ряд своих признаков. Данное обстоятельство обострило актуальность исследования вопроса о категориальной принадлежности процессуальной самостоятельности следователя и целесообразности модернизации этой самостоятельности в действующем УПК РК.

В статье авторами дается Динамика развития прав и обязанностей (полномочий) следователя в нормах уголовно-процессуального законодательства Казахстана по УПК 1959г., 1997г., 2014г., а также Регламентация процессуальной самостоятельности следователя по УПК стран Центральной Азии постсоветского пространства.

Ключевые слова: *процессуально-правовая категория, гарантия соблюдения законности, процессуальная самостоятельность следователя.*

[1] *Автор для корреспонденции*

ТЕРГЕУШІНІҢ ІС ЖҮРГІЗУ ТӘУЕЛСІЗДІГІ: САНАҚА ҚАТЫСТЫЛЫҒЫН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Теймураз Бичикоевич Хведелидзе
Заң ғылымдарының кандидаты, «Абай атындағы ҚазҰПУ» КЕАҚ Тарих және құқық институты құқықтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Жанель Юрсуновна Сайлибаева
Заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, «Абай атындағы ҚазҰПУ» КЕАҚ Тарих және құқық институты құқықтану кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Бахитжан Хасенқызы Төлеубекова
Заң ғылымдарының докторы, «Абай атындағы ҚазҰПУ» КЕАҚ Тарих және құқық институты құқықтану кафедрасының профессоры, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы, e-mail: madina_khv@mail.ru

Аннотация. *Тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігінің орны мен рөлін анықтаумен байланысты мәселелер, оның заңдық тұрғыда бекітілген сәтінен бастап өзектілігін жоғалтпайды. Теоретиктер мен практиктердің пікір-таластарының ең жиі талқыланатын тақырыптары болып, тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігінің құқықтық кепілдігі мәселелері болып отыр. Біздіңше, бұл мәселелер осы даулы ұғымның санатқа қатыстылығын анықтау негізінде шешілуі керек. Бұл ереже тергеушінің процессуалдық мәртебесін құқықтық түсіндіруге негіз болып табылады. Күй құрылымдық жағынан құқықтар мен міндеттердің, сондай-ақ өкілеттіктердің жиынтығынан тұрады, олардың сақталуы мен қолданылуы тиісті шарттармен қамтамасыз етілуі тиіс, атап айтқанда: процессуалдық кепілдіктер. Мұндай кепілдіктердің сипаты мен мазмұны негізгі ұғым қай процессуалдық-құқықтық категорияға жататындығы – сотқа дейінгі іс жүргізудегі тергеушінің тәуелсіздігі туралы мәселенің шешілуіне байланысты.*

Сонымен қатар, сотқа дейінгі өндірісте жүргізілетін сот бақылауын күшейту, қылмыстық процесте заңдылықтың сақталуына прокурорлық қадағалаудың рөлін күшейту нәтижесінде тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігі жойылды. оның бірқатар ерекшеліктері. Бұл мән-жай Қазақстан Республикасының қолданыстағы Қылмыстық-процестік кодексінде тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігінің категориялық тиістілігі және осы тәуелсіздікті жаңғыртудың орындылығы мәселесін зерттеудің өзектілігін одан сайын күшейтті.

Мақалада авторлар 1959, 1997, 2014 жылдардағы Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес Қазақстан қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларында тергеушінің құқықтары мен міндеттерінің (өкілеттіктерінің) даму динамикасын, сондай-ақ Посткеңестік кеңістіктегі Орталық Азия елдерінің Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сәйкес тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігін реттеу.

Түйін сөздер: *іс жүргізушілік-құқықтық санат, заңдылықты сақтау кепілдігі, тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігі.*

PROCEDURAL INDEPENDENCE INVESTIGATOR: IDENTIFICATION ISSUES CATEGORICAL AFFILIATION

Khvedelidze Teimuraz Bichikoevich
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Department of Jurisprudence, Institute of History and Law, Abai KazNPU, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: khvedelidze_tima@mail.ru

Zhanel Yursunovna Saylibaeva
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Jurisprudence, Institute of History and Law, Abai KazNPU, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhanel.sailibayeva@mail.ru

Toleubekova Bakhitzhan Khasenovna
Doctor of Law, Professor, Department of Jurisprudence, Institute of History and Law, Abai KazNPU, Almaty, Republic of Kazakhstan, e-mail: madina_khv@mail.ru

Abstract. *Issues related to the determination of the place and role of the procedural independence of the investigator do not lose their relevance since its legislative establishment. The most frequently considered subjects of dispute between theorists and practitioners are the problems of legal guarantee of the procedural independence of the investigator. It seems to us that these problems should be resolved on the basis of determining the categorical affiliation of the most controversial concept. This provision is the basis for the legal interpretation of the procedural status of the investigator. The status structurally consists of a set of rights and obligations, as well as powers, the observance and application of which must be ensured by appropriate conditions, namely: procedural guarantees. The nature and content of such guarantees depend on the solution of the question of which procedural and legal category the key concept belongs to - the independence of the investigator in pre-trial proceedings.*

Along with this, as a result of the strengthening of judicial control carried out in pre-trial proceedings, the strengthening of the role of prosecutorial supervision over the observance of the rule of law in the criminal process, the procedural independence of the investigator has lost a number of its features. This circumstance exacerbated the relevance of the study of the issue of the categorical affiliation of the procedural independence of the investigator and the feasibility of modernizing this independence in the current Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan.

In the article, the authors give the Dynamics of the development of the rights and obligations (powers) of the investigator in the norms of the criminal procedure legislation of Kazakhstan according to the Criminal Procedure Code of 1959, 1997, 2014, as well as the Regulation of the procedural independence of the investigator according to the Criminal Procedure Code of the Central Asian countries of the post-Soviet space.

Keywords: *procedural and legal category, guarantee of compliance with the rule of law, procedural independence of the investigator.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_153

Введение

В соответствии с ч. 7 ст. 60 действующего Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК) следователь обладает процессуальной самостоятельностью. Исследование отдельных этапов в генезисе процессуальной самостоятельности следователя свидетельствует о том, что в соответствии со ст. 28 Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик[2] следователь является органом предварительного следствия.

[2] *Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик – Закон СССР от 25.12.1958 г. В редакции от 28.11.1989 г.//https://docs.cntd.ru>document (дата обращения: 22.05.2023 г.).*

Такое понимание места и роли следователя в уголовном процессе сохранилось в законодательстве РК по настоящее время. В частности, в п.23) ст.7 действующего УПК РК поясняется, что к органам уголовного преследования, наряду с другими, относится следователь. Как нам представляется, данное положение является основанием для правовой интерпретации процессуального статуса следователя. Статус структурно состоит из совокупности прав и обязанностей, а также полномочий, соблюдение и применение которых должно обеспечиваться соответствующими условиями, а именно: процессуальными гарантиями. Характер и содержание таких гарантий зависят от решения вопроса о том, к какой процессуально-правовой категории относится ключевое понятие – самостоятельность следователя в досудебном производстве.

Проблема заключается в том, что начиная с ноября 2014 года, то есть через четыре месяца со дня принятия и по настоящее время, в УПК РК внесено большое количество изменений и дополнений, необходимость в которых была объективно обусловлена принятием нового законодательства о прокуратуре от 30.06.2017 г. и от 05.11.2022 г., изменениями, внесенными в Конституцию РК от 10.03.2017 г. и от 23.03.2019 г., а также конституционной реформой 2022 года, нормативными постановлениями Конституционного Совета РК, изменениями и дополнениями, внесенными в иные нормативные правовые акты, процессами, связанными с реформой правоохранительных органов.

В настоящей работе рассмотрены и разрешены следующие вопросы:

1. Краткий историко-правовой экскурс процессуальной самостоятельности следователя;

2. Проблемы институционализация процессуальной самостоятельности следователя;

3. Пути усовершенствования законодательной регламентации процессуальной самостоятельности следователя.

Материалы и методы

В процессе исследования использован обширный нормативно-правовой материал, включающий уголовно-процессуальное законодательство советского периода развития права, постсоветского периода развития права Казахстана и иных республик, ранее входящих в состав СССР, законодательство, регулирующее правоотношения в области прокурорско-надзорной деятельности. Использован значительный объем энциклопедического и справочного материала, научные публикации разных лет издания по проблемам регламентации процессуальной самостоятельности следователя.

Методология исследования заключается в применении комплекса методов общего и частного характера, способствующих объективизации оценочных суждений и выводов, приемлемости авторских рекомендаций для внедрения в законодательную сферу и следственную практику. В числе таких метод использованы компаративистика, анализ нарративных источников, историко-правовой и дидактический подходы.

Обсуждение и результаты

1. Краткий историко-правовой экскурс процессуальной самостоятельности следователя

Нормативное закрепление самостоятельности следователя было прописано в ст.264 Устава уголовного судопроизводства, принятого в России в 1864 году.: «…судебный следователь принимает собственною властию все меры, необходимые для производства следствия, за исключением тех, в коих власть его положительно ограничена законом»[3]. С.И. Викторский писал по этому поводу: «Следователь не может не исполнить законных требований прокурора, относящегося к исследованию преступления и к собиранию доказательств, а лишь просить разрешения, если возникает какое-либо недоразумение. Во всяком случае - обсуждению следователя подлежит лишь вопрос о фактической исполнимости, требуемого прокурором, и пререканий между этими лицами не допускается: следователь обязан непременно уже исполнить предложение прокурора, … причем всякая ответственность в случае незаконности требования, падает на прокурора» (ст. ст. 281-282 Устава) [1].

Не уходя вглубь истории вопроса, полагаем целесообразным краткое рассмотрение генезиса процессуальной самостоятельности следователя начиная с дореволюционной судебной реформы М. М. Сперанского, которая была в определенной мере предтечей для построения процессуального законодательства в советский период развития

[3] *Устав уголовного судопроизводства // Электронный ресурс. Режим доступа: https://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/ (дата обращения: 10.11.2023г.)*

права и затем на основе принципа преемственности была сохранена в современном УПК РК, но уже подвергнутая определенной трансформации.

Судебная реформа М. М. Сперанского относится к одному из этапов крупной реформы государственного управления, начало которой относится к 1801 году. В соответствии с ее проектом предполагалось осуществить разделение властей на три ветви: законодательную, исполнительную и судебную. Каждая из ветвей получала свой высший орган: законодательная ветвь – Государственную думу; Исполнительная – правительство; судебная ветвь – Сенат. Судебная реформа была разработана в период 1811-1823 гг. [2].

Применительно к теме настоящего исследования обстоятельствами, обусловившими судебную реформу, являются:

- существование в дореволюционной России двух видов следствия – предварительного и формального. Предварительное и формальное следствие фактически осуществлялось одним органом – полицией. Каких-либо существенных правовых и практических разграничений между указанными формами не существовало. Иными словами, были созданы такие условия, при которых полицейский произвол населением стал восприниматься как должное явление;

- правосудие как таковое не осуществлялось в необходимой форме и не имело правового эффекта.

В этих условиях, благодаря реформе М. М. Сперанского, было проведено размежевание полицейской деятельности от судебной. Полиция в новых условиях должны была проводить только дознание и следствие, а квалификацию уголовного деяния – только суд [3, с. 52-53]. В ходе дальнейшего развития Указами Императора Александра II от 08.06.1860 г. были приняты такие важнейшие документы, как «Учреждение судебных следователей» и «Об отделении следственной части от полиции» [2]. При этом в функции полиции входило только производство дознания, а следственного судьи – только расследование. Примечательно, что должность судьи приравнивалась к должности судьи уездного суда. Назначение на должность следственного судьи входило в полномочия министра юстиции, чем статус такого судьи получал значительно высокую социальную ступень. Далее, в 1862 г. следственные судьи были введены в качестве членов в составы окружных судов. Именно в этот период был реализован принцип несменяемости судей, в том числе следственных судей.

В ходе дальнейшей реализации судебной реформы были достигнуты такие результаты, которые вывели правосудие на новый уровень, судебный следователь получил определенную самостоятельность [4].

Для советского периода развития права характерно сохранение процессуальной самостоятельности следователя. В частности, в нормах Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик, принятых 31.10.1924 г., уже имелись положения о процессуальной самостоятельности следователя, интерпретируемого с позиций социалистической законности [5]. Дальнейшее развитие соответствующей нормы усматривается в положениях Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 25.12.1958 г. Необходимость принятия новых Основ была связана с изменениями, внесенными 25.12.1958 г. в Конституцию СССР, принятую 05.12.1936 г. Далее, принятие в 07.10.1977 г. новой Конституции СССР потребовало внесения изменений и дополнений в Основы отраслей права, включая Основы уголовного судопроизводства. Последняя редакция Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 25.12.1858 г., относящихся к советскому периоду развития права, датируется 28.11.1989 г. Согласно ст. 28 названного акта следователь признается органом предварительного следствия со всеми последующими закреплениями данного положения в УПК всех союзных республик.

Уголовно-процессуальное законодательство, принятое суверенными республиками постсоветского пространства, практически было представлено временной модификацией последних кодексов, принятых еще во времена СССР.

Редакция норм, устанавливающих процессуальную самостоятельность следователя, была настолько своеобразной, что установить категориальную принадлежность данного признака в статусе данного органа было достаточно сложно. Данное обстоятельство объясняет множество спорных мнений относительно толкования правовой сущности процессуальной самостоятельности следователя. Например, в ст. 127 УПК РСФСР (от 19.12.1960 г., введен в действие с 01.01.1961 г.) о полномочиях следователя устанавливается, что при производстве предварительного следствия все решения

о направлении дела и производстве следственных действий следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получении санкции от прокурора, и несет полную ответственность за их законное и своевременное проведение. В условиях суверенизации в УПК РФ (от 18.12.2001 г., введен в действие с 01.07.2002 г.) в ст.38 «Следователь», части 2 о полномочиях следователя содержится следующее положение: «следователь уполномочен … 3) самостоятельно направлять ход расследования, принимать решения о производстве следственных и иных процессуальных действий, за исключением случаев, когда в соответствии с настоящим Кодексом требуется получение судебного решения и (или) санкции прокурора». Таким образом, отнесение самостоятельности следователя к категории полномочий уже само по себе вызывает споры о правомерности такого понимания сущности рассматриваемого признака.

До 1997 года объем процессуальной самостоятельности выступал основным критерием разграничения между предварительным следствием и дознанием, и именно по отношению к полномочиям прокурора границы этой самостоятельности постоянно урезались. По УПК КазССР следователь был вправе не соглашаться с указаниями прокурора о квалификации, объеме обвинения, направлении уголовного дела прокурору для решения вопроса о предании суду и прекращении уголовного дела. При этом несогласие следователя являлось основанием для приостановления исполнения полученных указаний до разрешения в вышестоящей инстанции. А уже вышестоящий орган, рассмотрев мотивы несогласия, либо ставил вопрос о замене следователя, и он оставался при своем мнении, либо об отмене решения прокурора.

По ст. 121 УПК КазССР (1959 г.), равно по ст. 64 УПК РК (1997 г.) устанавливалось, что все решения о направлении следствия и производства следственных действий следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получение санкции прокурора. Данное положение сохранено в действующем УПК РК: в ч.7 ст. 60 данного Кодекса. Различия в текстах связаны с тем, что по уголовно-процессуальному законодательству 2014 г. (введен в действие с 01.01.2015 г.) ряд полномочий прокурора по санкционированию решений следователя был передан следственному судье, а роль прокурора в соответствующих случаях сведена к даче согласия на обращение следователя к следственному судье для получения санкции.

Таким образом, положение о процессуальной самостоятельности следователя, начиная со времен судебной реформы М. М. Сперанского, практически каким-либо значимым изменениям не подвергалось. При этом оставался открытым вопрос о его категориальной принадлежности. Решение этого вопроса требует применения законодательного способа на том основании, что от этого зависит метод его обеспечения, то есть законодательного гарантирования, а также установление объема полномочий, относящихся непосредственно к процессуальной самостоятельности.

2. Проблемы институционализация процессуальной самостоятельности следователя

По вопросам категориальной принадлежности понятия о самостоятельности следователя в юридической литературе высказано немало различных точек зрения. Представители советской школы правовой науки в превалирующем своем большинстве относили процессуальную самостоятельность следователя к его полномочиям, что отражено в работах М. С. Строговича [6, с.44-45], М. М. Гродзинского [7], Н. А. Якубович [8] и других авторов. Реже высказывается такая точка зрения, согласно которой процессуальная самостоятельность – это один из элементов его прав. Так, например, В. П. Божьев прямо указывал на то, что процессуальная самостоятельность следователя означает, что он «вправе самостоятельно направлять ход следствия» [9, с. 129]. Отдельные авторы вообще избегают указания или определения категориальной принадлежности понятия о процессуальной самостоятельности следователя и обозначают это обобщенно как одно из положений уголовно-процессуального законодательства. Например, Б. Т. Безлепкин пишет, что это «положение принято связывать с понятием процессуальной самостоятельности, сравнимой с гарантированной Конституцией судейской независимостью» [10, с. 59]. Сходной позицией обладают Т. Г. Николаева [11, с.107-108], А. П. Рыжаков [12, с. 61]. Иной точки зрения придерживается Б.Х. Толеубекова, которая склонна относить процессуальную самостоятельность следователя к системе уголовно-процессуальных принципов [13, с. 263 -264]. При этом названный автор по-

лагает, что данный принцип в качестве самостоятельной нормы должен быть включен в УПК РК и сопровождаться соответствующей системой процессуальных гарантий. Казиев З.Г., Ахпанов А.Н. в своих трудах подчеркивают, что «ключевые решения должны приниматься только следователем, на которого возлагается персональная ответственность за полноту, всесторонность и объективность исследования обстоятельств уголовного дела» [14, с.75].

Для уяснения категориальной сущности процессуальной самостоятельности следователя полагаем целесообразным провести сравнительное исследование положений об этом явлении путем сопоставления содержания соответствующих норм в УПК стран Центральной Азии, входящих в постсоветское пространство. УПК этих стран были приняты в период с 1994 по 2009 гг.

Регламентация процессуальной самостоятельности следователя по УПК стран Центральной Азии постсоветского пространства:

УПК (страна, дата принятия) - Республика Казахстан 13.12.1997 г.

Регламентация процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 64, ч. 5: Все решения о направлении следствия и производстве следственных действий следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получение санкции прокурора или решения суда.

Гарантии соблюдения процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 64, ч. 5: - следователь несет полную ответственность за их законное и своевременное исполнение; - незаконное вмешательство в деятельность следователя влечет уголовную ответственность.

Ст. 64, ч. 6: - в случае несогласия следователя с указаниями прокурора по расследуемому делу, он вправе обжаловать их вышестоящему прокурору.

УПК (страна, дата принятия) - Кыргызская Республика 30.06.1999 г.

Регламентация процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 35, ч. (3): Все решения о направлении следствия и производстве следственных действий следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получение решения суда или санкции прокурора.

Гарантии соблюдения процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 60, ч. (3): - следователь несет полную ответственность за их законное и своевременное проведение.

Ст. 60, ч. (4): - при несогласии следователя с решением прокурора по уголовному делу следователь вправе обратиться к вышестоящему прокурору с письменным изложением своих возражений.

УПК (страна, дата принятия) - Республика Таджикистан 23.03.2009 г.

Регламентация процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 39, ч. 1: Следователь уполномочен: самостоятельно принимать решения по уголовному делу, кроме случаев, когда настоящим Кодексом требуется согласие прокурора или разрешение суда

Гарантии соблюдения процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст.39, ч. 1: Следователь уполномочен: в случае несогласия с указаниями прокурора вправе предоставить дело вышестоящему прокурору с письменным изложением своих возражений.

Ст. 39, ч. 2: - исполнение постановлений, вынесенных следователем по уголовному делу, находящемуся в его производстве, обязательно в соответствии с положениями настоящего Кодекса для всех юридических лиц, независимо от их организационно-правовых форм, должностных лиц и граждан.

УПК (страна, дата принятия) – Туркменистан 01.07.2009 г.

Регламентация процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст.74, ч. 2: При производстве предварительного следствия все решения о направлении следствия и о производстве следственных действий следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получение санкции прокурора.

Гарантии соблюдения процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст.74, ч. 2: - следователь несет полную ответственность за их законность и своевременное проведение.

Ст. 74, ч. 3: - в случае несогласия с указаниями прокурора следователь вправе представить дело вышестоящему прокурору с письменным изложением своих возражений.

УПК (страна, дата принятия) – Республика Узбекистан 22.09.1994 г.

Регламентация процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 36, абзац 3: Все решения о направлении следствия и производстве следственных

действий следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получение санкции прокурора.

Гарантии соблюдения процессуальной самостоятельности (статья, часть, пункт): Ст. 36, абзац 4: - при несогласии с указаниями прокурора следователь вправе представить дело вышестоящему прокурору с письменным изложением своих возражений.

Ст. 36, абзац 5: - письменные поручения и постановления следователя, вынесенные в соответствии с законом по находящимся в его производстве делам, обязательны для исполнения всеми предприятиями, учреждениями, организациями, должностными лицами и гражданами.

Таким образом, пилотажный анализ регламентации процессуальной самостоятельности следователя нормами УПК таких стран постсоветского пространства, как Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан, свидетельствует о следующем:

- за незначительными редакционными различиями смысловое содержание регламентации процессуальной самостоятельности следователя в нормах УПК этих стран совпадает;

- гарантии также совпадают, за исключением УПК Республики Казахстан, в котором предусмотрена достаточно сильная гарантия в виде уголовной ответственности за незаконное вмешательство в деятельность следователя;

- ни в одном из рассмотренных УПК нет однозначного указания на категориальную принадлежность процессуальной самостоятельности следователя, кроме УПК Республики Таджикистан, в котором прямо устанавливается, что процессуальная самостоятельность – это полномочие следователя;

- те нормы, которые нами отнесены к категории гарантий, исходя из их редакций, гарантиями в чистом виде не являются. Нами они отнесены к гарантиям исключительно из доктринальных соображений.

Признать процессуальную самостоятельность следователя в качестве процессуально-правового института не представляется возможным по следующим основаниям:

- отсутствие в законодательстве признаков категориальной принадлежности процессуальной самостоятельности следователя;

- отсутствие законодательного определения (правовой дефиниции) понятия «процессуальная самостоятельность следователя»;

- отсутствие законодательно установленного круга полномочий, осуществляемых следователем в пределах его процессуальной самостоятельности;

- отсутствие законодательно определенных последствий, наступающих в результате нарушения или невыполнения следователем полномочий, включаемых в пределы его процессуальной самостоятельности.

Развитие процессуальной самостоятельности по казахстанскому уголовно-процессуальному законодательству протекает в замедленном темпе. Темпоральный аспект в данном случае очень важен на том основании, что активизируются процессы переадресовки полномочий между судом и органами уголовного преследования. Эти полномочия непосредственно влияют на степень процессуальной самостоятельности следователя.

Уголовно-процессуальное законодательство начиная с 1959 года по развитию прав и обязанностей (полномочий) следователя, имеющих непосредственное отношение к пониманию процессуально-правовой сущности процессуальной самостоятельности следователя, свидетельствует о том, что динамика развития полномочий следователя по мере усовершенствования уголовно-процессуального законодательства демонстрирует рост объема его прав и обязанностей. При этом, начиная с 1997 г., обязанности превалируют над правами. Данное обстоятельство требует законодательного установления баланса между правами и обязанностями следователя. Для утверждения процессуальной самостоятельности следователя необходимы сильные полномочия и значительный объем прав.

Решение вопроса в пользу сохранения процессуальной самостоятельности следователя предпочтительнее его упразднения в силу того, что во всех УПК, которые принимались в Казахстане, одним из ключевых положений признается персональная полная ответственность следователя за ведение досудебного производства по уголовному делу. Сохранение такой ответственности нуждается в процессуальной самостоятельности следователя, подкрепленной сильными гарантиями.

Таким образом, для реализации процессуальной самостоятельности необходимы соответствующие гарантии, направленные на определенную (условно – усеченную) «неприкосновенность» следователя. Иначе реализовать следователю свою процессуаль-

ную самостоятельность не представляется возможным.

Необходим институциональный подход к регламентации процессуальной самостоятельности, который позволит укрепить правовые основы статуса следователя, несущего персональную полную ответственность за качество предварительного расследования по уголовному делу. Институционализация процессуальной самостоятельности следователя означает наделение данного явления системой признаков, наличие которых обусловливает правомерность признания самостоятельности в качестве процессуального правового института. Нами предлагается вопрос об институционализации в данном случае решить путем признания процессуальной самостоятельности следователя в качестве нового уголовно-процессуального принципа.

Полагаем имеющим значение для уяснения сущности процессуальной самостоятельности следователя рассмотрение вопроса о правовом качестве самого определения понятия «следователь». Динамику развития определения данного субъекта правоотношений можно проследить по представленным ниже данным:

Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 25.12.1958 г. - Определения нет.

УПК КазССР от 22.07.1959 г. - Определения нет.

УПК РК от 13.12.1997 г. - Ст. 64, ч. 1: Следователь – должностное лицо, уполномоченное осуществлять предварительное следствие или упрощенное досудебное производство по уголовному делу в пределах своей компетенции.

УПК РК от 04.07.2014 г. - Ст. 60, ч.1: Следователь – должностное лицо, уполномоченное осуществлять досудебное расследование по уголовному делу в пределах своей компетенции.

Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 25.12.1958 г. - Ст.30: Субъекты: - следователь прокуратуры; - следователь органов внутренних дел; - следователь органов государственной безопасности.

УПК КазССР от 22.07.1959 г. - Ст. 21, п. 6): Субъекты: - следователь Государственного следственного комитета и его органов; - следователь органов внутренних дел; - следователь органов национальной безопасности.

УПК РК от 13.12.1997 г. - Субъекты:

- специальный прокурор;
- следователь органов внутренних дел;
- следователь органов национальной безопасности;
- следователь антикоррупционной службы;
- следователь службы экономических расследований.

УПК РК от 04.07.2014 г. - Субъекты:

- следователь органов внутренних дел;
- следователь органов национальной безопасности;
- следователь антикоррупционной службы;
- следователь службы экономических расследований;
- прокурор в случаях, предусмотренных УПК РК.

Пилотажный анализ приведенных данных позволяет утверждать следующее:

- Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик не содержали определения ключевого понятия «следователь», что объясняет отсутствие такого понятия в нормах УПК КазССР, который, согласно существующим правилам, должен был соответствовать и не противоречить нормам Основ;

- первое официальное закрепление понятия «следователь» в уголовно-процессуальном законодательстве Казахстана было осуществлено в рамках УПК РК 1997 г., то есть в период начального этапа процессов капитализации общественных отношений, свободных от просоциалистических догм;

- попытки формулирования дефиниции «следователь» в исследованиях советского периода развития права осуществлялись исключительно доктринальным путем;

- изменения, происходящие в системе правоохранительных органов, связанные с созданием новых ведомств, отражались на перечне субъектов, обладающих правом осуществлять предварительное (досудебное) расследование уголовных дел;

- статус следователя в современном понимании определяется термином «должностное лицо», что означает распространение на него государственной защиты, а также определенное укрепление его процессуальной самостоятельности;

- расширение перечня субъектов, относимых к следователям, предполагает необходимость законодательного усмотрения порядка построения взаимоотношений между ними, что имеет значение для определения границ процессуальной самостоятельности

следователя;

- отсутствует иерархия в системе субъектов, относимых к следователям, что означает равенство их процессуально-правовых статусов. Различия существуют в пределах подследственности.

3. Пути усовершенствования регламентации процессуальной самостоятельности следователя

Авторская позиция в определении путей усовершенствования регламентации процессуальной самостоятельности следователя состоит в следующем:

- признать процессуальную самостоятельность следователя в качестве нового принципа уголовного судопроизводства;

- сопроводить принцип процессуальной самостоятельности следователя надлежащими гарантиями соблюдения законности;

- на основе реализации первых двух предложений разработать признаки, характеризующие процессуальную самостоятельность следователя как новый процессуально-правовой институт.

Заключение

1. Формула, относящаяся к процессуальной самостоятельности следователя, со времен советского периода развития права по настоящее время какого-либо существенного развития не получила. Указанная самостоятельность присутствует в УПК, начиная с 1959 г., исключительно номинально. При этом обязанности по мере принятия новых УПК постоянно превалировали над правами. Очевидно, что при таком подходе законодателя способы реализации процессуальной самостоятельности постоянно сужались. Иными словами, процессуальная самостоятельность не подкреплялась рациональным объемом прав и полномочий. Обязанности объективно работают на сужение правового поля самостоятельности. Самостоятельность может проявляться только в решениях и действиях, составляющих права и полномочия следователя.

2. Целесообразно сохранить в УПК РК процессуальную самостоятельность следователя на том основании, что эта самостоятельность является специфической гарантией правомерности возложения на следователя персональной и полной ответственности за расследование преступления. Нельзя требовать от следователя реализации ответственного отношения к своим функциям при отсутствии соответствующих процессуальных механизмов в виде рациональных прав и полномочий.

3. Регламентация процессуальной самостоятельности следователя во все времена носила аморфный характер, не позволяющий определить ее категориальную принадлежность. Без категориальной принадлежности институционализация процессуальной самостоятельности невозможна. Признание данного явления в качестве процессуального института позволит дать импульс дальнейшему его развитию, придать регламентации полный и завершенный вид. Исходя из этих соображений, авторы предлагают отнести процессуальную самостоятельность следователя к категории процессуальных принципов с последующим укреплением системой гарантий. Наличие процессуальных гарантий как обеспечительных мер автоматически переведет процессуальную самостоятельность следователя из номинальных атрибутов в действенный и эффективный механизм отправления правосудия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Викторский С. И. Русский уголовный процесс: Учеб. пос. — М.: Юрбюро «Городок», 1997. — 448 с.

2. Пьянкова В. Принцип разделения властей в контексте Российской правовой действительности // Электронный ресурс. Режим доступа: https://cyberleninka.ru/article/n/printsip-razdeleniya-vlastey-v-kontekste-rossiyskoy-pravovoy-deystvitelnosti (дата обращения: 22.05.2023 г.).

3. Арсенова Т.Б., Прокофьева С.М. Историко-правовые предпосылки процессуальной самостоятельности следователя // Вестник Московского университета МВД России, серия «Юридические науки». 2009, № 5. – С. 52-56.

4. Миннеханова Р. Г. Результаты судебной реформы М. М. Сперанского в Сибири // Вестник Омского университета, Серия «Право». 2007, № 4 (13). – С. 36-43.

5. Хорьяков С. Н. Процессуальная самостоятельность следователя. // Автореф. дис. … к.ю.н. (12.00.09). – М., 2006. – 24 с.

6. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. В двух томах. Том II. – М.:

Издательство «Наука», 1970. – 516 с.

7. Гродзинский М. М. Процессуальное самостоятельность следователя. – М.: Издательство АН СССР, 1951. – 191 с.

8. Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия. – М.: НИиРИО ВШ МВД СССР, 1971. – 142 с.

9. Божьев В.П. Субъекты уголовного процесса // Уголовный процесс: Учебник для вузов / Под общей редакцией В.П. Божьева. – М.: Спарк, 2000. – 312с.

10. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: Учебное пособие. 2-е издание, переработанное и дополненное. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2004. – 480 с.

11. Николаева Т. Г. Участники уголовного судопроизводства // Уголовно-процессуальное право: Учебник для юридических вузов / Под общей редакцией В.И. Рохлина. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. – 400с.

12. Рыжаков А.П. Уголовный процесс России: Курс лекций. – СПб.: Питер, 2009. – 432 с.

13. Толеубекова Б.Х. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Учебник. – Алматы, Издательство «Баспа», 1998. – 432 с.

14. Казиев З.Г., Ахпанов А.Н. Стратегия развития уголовно-процессуального права и законодательства Республики Казахстан // Вестник Института законодательства и правовой информации РК №3 (57) – 2019. – С.72-80.

REFERENCES

1. Viktorskij S. I. Russkij ugolovnyj process: Ucheb. pos. — M.: YUrbyuro «Gorodok», 1997. — 448 s.

2. P'yankova V. Princip razdeleniya vlastej v kontekste Rossijskoj pravovoj dejstvietl'nosti // Elektronnyj resurs. Rezhim dostupa: https://cyberleninka.ru/article/n/printsip-razdeleniya-vlastey-v-kontekste-rossiyskoy-pravovoy-deystvitelnosti (data obrashcheniya: 22.05.2023 g.).

3. Arsenova T.B., Prokof'eva S.M. Istoriko-pravovye predposylki processual'noj samostoyatel'nosti sledovatelya // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii, seriya «YUridicheskie nauki». 2009, № 5. – S. 52-56.

4. Minnekhanova R. G. Rezul'taty sudebnoj reformy M. M. Speranskogo v Sibiri // Vestnik Omskogo universiteta, Seriya «Pravo». 2007, № 4 (13). – S. 36-43.

5. Hor'yakov S. N. Processual'naya samostoyatel'nost' sledovatelya. // Avtoref. dis. ... k.yu.n. (12.00.09). – M., 2006. – 24 s.

6. Strogovich M. S. Kurs sovetskogo ugolovnogo processa. V dvuh tomah. Tom II. – M.: Izdatel'stvo «Nauka», 1970. – 516 s.

7. Grodzinskij M. M. Processual'noe samostoyatel'nost' sledovatelya. – M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1951. – 191 s.

8. YAkubovich N. A. Teoreticheskie osnovy predvaritel'nogo sledstviya. – M.: NIiRIO VSH MVD SSSR, 1971. – 142 s.

9. Bozh'ev V.P. Sub"ekty ugolovnogo processa // Ugolovnyj process: Uchebnik dlya vuzov / Pod obshchej redakciej V.P. Bozh'eva. – M.: Spark, 2000. – 312s.

10. Bezlepkin B.T. Ugolovnyj process Rossii: Uchebnoe posobie. 2-e izdanie, pererabotannoe i dopolnennoe. – M.: TK Velbi, Izdatel'stvo Prospekt, 2004. – 480 s.

11. Nikolaeva T. G. Uchastniki ugolovnogo sudoproizvodstva // Ugolovno-processual'noe pravo: Uchebnik dlya yuridicheskih vuzov / Pod obshchej redakciej V.I. Rohlina. – SPb.: Izdatel'stvo «YUridicheskij centr Press», 2004. – 400s.

12. Ryzhakov A.P. Ugolovnyj process Rossii: Kurs lekcij. – SPb.: Piter, 2009. – 432 s.

13. Toleubekova B.H. Ugolovno-processual'noe pravo Respubliki Kazahstan. CHast' Obshchaya: Uchebnik. – Almaty, Izdatel'stvo «Baspa», 1998. – 432 s.

14. Kaziev Z.G., Ahpanov A.N. Strategiya razvitiya ugolovno-processual'nogo prava i zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK №3 (57) – 2019. – S.72-80.

УДК 343.8

ПРОБАЦИЯ ҚЫЗМЕТІНІҢ БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУ ОРЫНДАРЫНАН БОСАТЫЛҒАН АДАМДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУІНЕ ЫҚПАЛЫ

Елизавета Иманғалиқызы Исибаева
Құқықтану кафедрасының доценті, тарих ғылымдарының кандидаты,
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.,
Қазақстан Республикасы; e-mail: isibaeva liza @mail.ru

Аннотация. *Мақалада жазасын өтеп жатқан сотталған адамдардың кездесетін проблемалық сәттері туралы айтылады. Қылмыстық жазасын өтеп қылмыстық атқару мекемелерінен босатылған тұлғаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу өте күрделі процесс. Қазіргі таңда осындай қызметті пробация қызметі атқарады.*

Пробация қызметі бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың әлеуметтену ықпалына арналған. Қылмыстың өсуі мен қоғамды қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселесі адамзат пайда болғаннан бері әлемді толғандырып келеді.

ҚР Конституциясының 13-бабында әркімнің құқық субъектісі ретінде танылуына құқығы бар және өзінің құқықтары мен бостандықтарын, қажетті қорғанысты қоса алғанда, заңға қайшы келмейтін барлық тәсілдермен қорғауға, өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар деп бекітілген талабы шалыс басып, қылмыстық процесс шеңберіне тартылған адамдарға да қолданылады.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 26-бабында барлық адамдар заң алдында тең және қандай да болсын кемсітуге ұшырамай, заңмен тең қорғалуға құқылы екені белгіленген. Ал Токио ережелері, Еуропа Кеңесі министрліктері комитетінің № (99) 22 Ұсынымдары барлық мемлекеттерге бас бостандығынан айыруды қолдануды қысқарта отырып, басқа мүмкіндіктерді қамтамасыз ету, сондай-ақ, қажетті адам құқықтарын, әлеуметтік әділдік талаптарын сақтау және құқық бұзушының қоғамдағы қалыпты өмірге оралуына қатысты қажеттіліктерін ескере отырып, қылмыстық сот төрелігі саласындағы саясатты оңтайландыру мақсатында түрмеге қамаумен байланыссыз шараларды қабылдауды ұсынады.

Осы ретте ҚР Құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында «қылмыстық-құқықтық реттеудің жазалау, қалпына келтіру және алдын алу құралдарының теңгерімділігін» қамтамасыз етудің маңызына назар аударылғанын атап өткен жөн. Сотталғанға әлеуметтік-құқықтық көмек беру, оған қатысты пробациялық бақылауды жүзеге асыру және тоқтату тәртібін түсіндіреді. Сотталған адамға сот жүктеген міндеттерді орындау тәртібін және мәжбүрлі еңбекті орындау немесе орындамағаны және пробациялық бақылау шарттары мен тәртібін бұзғаны үшін жауапкершілікке тарту тәртібі де түсіндіріледі.

Түйін сөздер: *пробация, әлеуметтік жағдай, бақылау, заңнама, қылмыстық жаза.*

ВЛИЯНИЕ СЛУЖБЫ ПРОБАЦИИ НА СОЦИАЛИЗАЦИЮ ЛИЦ, ОСВОБОЖДЕННЫХ ИЗ МЕСТ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ

Исибаева Елизавета Имангалиевна
Доцент кафедры юриспруденции, кандидат исторических наук,
Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г. Актобе,
Республика Казахстан; e-mail: isibaeva liza @mail.ru

Аннотация. *Статья посвящена влиянию социализации лиц, освобожденных из мест лишения свободы службы пробации. Проблема роста преступности и привлечения общества к уголовной ответственности волновала мир с момента появления человечества.*

Статья 13 Конституции РК гласит, что каждый имеет право быть признанным субъектом права и имеет право защищать свои права и свободы всеми способами, не противоречащими закону, включая необходимую защиту, судебную защиту своих прав и свобод. Статья 26 Международного пакта о гражданских и политических правах устанавливает, что все лица имеют право на равную защиту законом, не будучи равными перед законом и не подвергаясь какой-либо дискриминации.

В то время как правила Токио, рекомендации комитета министерств Совета Европы № (99) 22 предусматривают обеспечение других возможностей, сокращая применение лишения свободы ко всем государствам, а также соблюдение необходимых прав человека, требований социальной справедливости и с учетом потребностей правонарушителя в отношении возвращения к нормальной жизни в обществе, уголовный суд предлагает принять меры, не связанные с тюремным заключением, с целью оптимизации политики в сфере правосудия. При этом следует отметить, что в Концепции правовой политики РК до 2030 года обращено внимание на важность обеспечения «сбалансированности карательных, восстановительных и превентивных средств уголовно-правового регулирования». Разъясняет порядок предоставления осужденному социально-правовой помощи, осуществления и прекращения в отношении него пробационного контроля.

Осужденному также разъясняется порядок выполнения возложенных судом обязанностей и порядок привлечения к ответственности за исполнение или неисполнение принудительного труда и нарушение условий и порядка пробационного контроля.

Ключевые слова: *пробация, социальный статус, контроль, законодательство, уголовное наказание.*

THE IMPACT OF THE PROBATION SERVICE ON THE SOCIALIZATION OF PERSONS RELEASED FROM PRISON

Isibayeva Elizaveta Imangalievna
Associate Professor of the Department of Jurisprudence, Candidate of Historical Sciences Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Republic of Kazakhstan; e-mail: isibaeva liza @mail.ru

Abstract. *The article is devoted to the influence of socialization of persons released from prison by the probation service. The problem of increasing crime and bringing society to criminal responsibility has worried the world since the appearance of humanity. Article 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan states that everyone has the right to be recognized as a subject of law and has the right to defend their rights and freedoms in all ways that do not contradict the law, including the necessary protection, judicial protection of their rights and freedoms.*

Article 26 of the International Covenant on Civil and Political Rights establishes that all persons have the right to equal protection by law, without being equal before the law and without being subjected to any discrimination. While the Tokyo Rules, recommendations of the Committee of Ministries of the Council of Europe No. (99) 22 provide for the provision of other opportunities, reducing the application of deprivation of liberty to all States, as well as compliance with the necessary human rights, social justice requirements and taking into account the needs of the offender with regard to the return to normal life in society, the Criminal Court proposes to take measures, not related to imprisonment, in order to optimize the policy in the field of justice. At the same time, it should be noted that the Concept of the Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 draws attention to the importance of ensuring "a balance of punitive, restorative and preventive means of criminal law regulation." Clarifies the procedure for providing social and legal assistance to the convicted person, the implementation and termination of probation control in relation to him. The convicted person is also explained the procedure for performing the duties assigned by the court and the procedure for bringing to responsibility for the performance or non-performance of forced labor and violation of the conditions and procedure for probation control.

Keywords: *probation, social status, control, legislation, criminal punishment.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_164

Кіріспе

Қылмыстық жазаларды орындау жүйесі сотталғандарды түзеуге және оларды жазасын өтегеннен кейін қоғам өміріне толық бейімдеуге тікелей бағытталған. Жазасын өтеп жатқан адамдарды Жазасын өтеп жатқан адамдарды мекемеде болған алғашқы күннен бастап босатуға дайындықты жүзеге асыру қажет. Бұл процеспен одан әрі бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін пробация қызметі айналысады және әр адамға соттылық мерзімі жойылған уақытқа дейін қолданылатын жеке пробациялық бағдарлама жасайды.

Қылмыстық жазасын өтеген сотталғандарды әлеуметтік бейімдеу күрделі моральдық-құқықтық процесс. Бұл процесстің тұтас кешені қоғамда қылмыстық жазасын өтеп келген адамның әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіруге байланысты мәселелер.

Әлеуметтік ортаға оның бейімделуіне кедергі келтіретін заңсыз факторлардан арылу заңға сәйкес өмір салтын қалыптастыру. Сотталғандардың негізгі санаты нарықтық экономикаға көшу сатысы әр түрлі аурулары бар, әлеуметтік жағдайы төмен азаматтар. Бұрын сотты болған адамдарды қоғамға қайта бейімдеу мақсатында оларға әлеуметтік құқықтық көмек көрсету пробация қызметінің негізгі мақсаты болып табылады. Бостандыққа шыққаннан кейін олардың өмірге бейімделуі мен қоғамға сіңіп кетуінде көбінесе еңбек нарығында орнын табумен тығыз байланысты. Сондықтан, нарықтық экономикаға еңбек нарығында маңызды болып табылатын қажетті дағдылар тізіміне түзетулер енгізді.

Осы саладағы заңнаманы, сондай-ақ уәкілетті органның көптеген есептері мен баяндамаларын талдау біздің модельдің негізгі мәні қылмыскерді қайта әлеуметтендіру екенін көрсетеді. Бұл 2016 жылғы 30 желтоқсандағы "Пробация туралы" заңға енгізілген, оның 1-бабында пробацияның мақсаты ретінде қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жәрдемдесу айқындалған; яғни,

1) күдіктінің, айыпталушының мінез-құлқын түзету;

2) сотталған адамды қайта әлеуметтендіру;

3) қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемесінен босатылған адамды әлеуметтік бейімдеу және оңалту[1].

Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасы пробация қызметінің есебінде тұрған адамға оның жеке басын, денсаулық жағдайын, білім деңгейін және еңбекпен қамтылуын, тұрғылықты жерінің бар-жоғын зерделеу негізінде әзірленген, әлеуметтік бейімдеу мен оңалтуға көмек көрсетуге байланысты пробацияны жүзеге асыратын субъектілер іске асыруға тиіс нақты іс-шаралар жиынтығын білдіреді.

Материалдар мен әдістер

Бүгінгі таңда жазаларды орындау жүйесі тиімділігінің басты маңыздылығы сотталғандарды қайта әлеуметтендірумен анықталады, бұл оның негізінде жазаны өтегеннен кейін әр сотталушының қоғамның қалыпты өмір сүру жағдайларына қосылуға дайындығын қалыптастыруға бағытталған психологиялық – педагогикалық, экономикалық, медициналық, құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың күрделі кешені бар ұзақ процесті түсіну керек.

Оның ішінде арнайы – құқықтық, ресми – құқықтық және сала аралық. Құқықтану ғылымы бойынша зерттеудің кейбір аспектілерін қарастыруды анықтайды, оның ерекшелігі практикамен байланыс орнату қажеттілігі болып табылады. Зерттеу жұмысын іске асыру кезеңдері, зерттелетін тақырып бойынша зерттеушілердің, жұмыстары қарастырылатын дайындық; ғылыми көздермен жұмыс кезектілігін белгілеу; қазіргі уақытта зерттелетін мәселенің жағдайын талдау арқылы жүзеге асырылатын зерттеу, статистикалық мәліметтер, шет елдік зерттеулердің салыстырмалы жағдайы; төртіншіден, тұжырымдар мен нәтижелерді анықтау.

Негізгі ережелер

Осы жұмыста қарауға шығарылатын негізгі ережелер:

1. Әлеуметтік бейімделу-бұл жеке тұлғаны жаңа ұжыммен қарым-қатынасқа бейімдеу.

2. Сотталғандармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің маңыздылығы күмән тудырмайды, бірақ мемлекетімізде мұндай жұмысты негізінен бас бостандығынан айыру жазасына сотталған адамдармен ұйымдастыру

[1] *Қазақстан Республикасының "пробация туралы" 30.12.2016 № 38-VI ҚРЗ Заңы [Электрондық ресурс]: // http://www.adilet.kz/rus/docs/Z1600000038 (өтініш берген күні: 07.02.2020).*

процесіне көп көңіл бөлінді. Қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларға сотталғандар әлеуметтік қызметтердің құзырына түседі.

3. Пробация қызметінің есебінде тұратын адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету, бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалардың заңмен айқындалған түрлерін орындау, бас бостандығын шектеу түріндегі жазасын өтеп жүрген сотталғандарға, шартты түрде сотталғандарға, бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғандарға бақылау жасауды жүзеге асыру, қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемесінде жазасын өтеп жүрген сотталған адамды босатуға дайындауға қатысу – мұның бәрі пробацияның қызметі.

Талқылау

Іс жүзінде пробация есебіне түсетіндердің барлығына стандартты көмек түрлері ұсынылады және олар міндетті түрде сот тағайындаған міндеттерге бағытталмайды. Сонымен қатар, пробация қызметі заңда жазылған көптеген көмек түрлерін тікелей бермейді және табиғи түрде бере алмайды, тек оларды алуға көмектеседі.

Соған қарамастан, ресми дереккөздерді пайдалана отырып, пробация есебінде тұрған адамдардың жалпы санынан әлеуметтік-құқықтық және өзге де көмекті 2013 жылы - 12,9%, 2014 жылы - 21,1%, ал 2021 жылы - 60% алды деп есептеу қиын емес. Әрине, керемет динамика. Бас бостандығынан айыруды өтеген адамдарды қайта әлеуметтендіру криминология мен қылмыстық құқықтың маңызды проблемаларының бірі болып табылады, өйткені бұл түзету әсер ету процесінің қаншалықты тиімді болғанын көрсетеді [1,59-б.].

Мерзімінен бұрын босатылған адамның заң талаптарын сақтауы шартты түрде мерзімінен бұрын босату институты мен мемлекеттік органдардың қайта әлеуметтендіру шаралары тиімділігінің маңызды өлшемі болып табылады. Сондықтан қылмысты бейтараптандырудың соңғы кезеңі ретінде жазаны орындау емес, тәрбие және түзету әсерінің нәтижелерін бекіту, түзеу мекемелерден босатылғандарды бақылауды ұйымдастыру процесі қарастырылуы керек. Бұл жағдайда мемлекеттік міндет - адамның оқшауланыуынан болатын зиянды азайту және азат етілгендердің қоғамдағы өмірге сәтті бейімделуіне жағдай жасау.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, түзеу мекемелерінен босатылған адамдарды әлеуметтік оңалту бағдарламалары адамға отбасымен бірге тұруға, қалыпты қарым-қатынасты сақтауға, жұмыс істеуге, отбасын асырауға, салық төлеуге мүмкіндік береді.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға неғұрлым тиімді кешенді көмек көрсету үшін байланыстарды неғұрлым өнімді нығайту және кеңейту, сондай-ақ пробация қызметінің денсаулық сақтау мекемелерімен, жұмыспен қамту қызметтерімен, көші-қон қызметтерімен, қайырымдылық ұйымдарымен тығыз ынтымақтастығы ықпал ететін болады. Бөлімше органдарының бірлескен өзара іс-қимылының арқасында пробация қызметі өз қызметін уақтылы, табысты және кедергісіз жүзеге асырады.

Барлық бөлімшелер өзара іс-қимыл жасай отырып, өздеріне белгілі болған дайындалып жатқан немесе жасалған құқық бұзушылықтар мен қылмыстар фактілері туралы ақпарат алмасады. Бірлескен іс-шаралар мен кеңестер өткізеді. Барлық деректер, өзара іс-қимыл бойынша жүзеге асырылатын іс-шаралар жүргізілетін жұмыстың сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Алдын алу шараларын жүргізу арқылы пробация қызметкерлері көмек көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар қылмыстың қайталануын азайтады. Пробация қызметінің қызметкерлері жүзеге асыратын профилактикалық іс-шаралар түрлі бағыттар бойынша жүргізіледі [2,58-б.].

Жазаны өтеудің тікелей тәртібіне қатысты барлық негізгі тұстарды түсіндіру. Біздің алдымызға қойылған барлық міндеттерді орындай отырып қана, өткізілетін іс-шаралардың нәтижесіне қол жеткізе аламыз. Осылайша біз сотталғандарды қоғамға сәтті қайта әлеуметтендіру және әлеуметтік бейімдеу үшін нақты жағдай жасай аламыз.

Пробация теориясы мен практикасының проблемалары оның алдында тұрған, одан әрі оңтайлы шешуді талап ететін проблемалардың бір бөлігі ғана.

Пробация – сынақ, шартты соттау деген мағынаны білдірсе, пробациялық бақылауды сынақтық бақылау, шартты түрде соттауға шарттық сипат беретін элемент деп түсіну қажет. Дегенмен, пробациялық бақылау бас бостандығын шектеу жазасымен белгіленетін оның ажырамас бөлігі екенін де атап өткен жөн [3, 21-б.]. Пробациялық бақылауды белгілей отырып, сот сотталғанға

міндеттер жүктейді «сотталған адамның мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органға хабарламай, тұрақты тұрғылықты жерін, жұмысын, оқуын ауыстырмау ... басқа да міндеттерді орындауды қамтиды. Заң шығарушының мұндағы «... басқа да міндеттерді орындауды қамтиды» дегені осындағы көрсетілген міндеттердің тізімі ашық екенін білдіреді. Бұл бұзушылықтар жеке адамдардың психофизикалық және жас ерекшеліктеріне байланысты, бұл олардың осы әлеуметтік топтың құндылықтарын игеруіне кедергі келтіреді және сайып келгенде, адамның әлеуметтенуіне, оның қоғамға қарама-қайшылығына әкеледі. Болашақта құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін әлеуметтендірілген адамдар қайта әлеуметтенуді қажет етеді. Қайта әлеуметтену-бұл сотталғандар мен түзеу мекемелерінен босатылған адамдарға оларды оқшаулаудың жағымсыз салдарын жою және оң әлеуметтік байланыстарға қосу мақсатында әсер ету процесі, ол түзеу мекемесінде босатуға дайындықтан және одан кейінгі әлеуметтік бейімделуден тұрады. Алайда, қайта әлеуметтену мүмкіндіктері психологиялық сипаттағы бірқатар жағымсыз факторлармен шектеледі, өйткені түзету мекемелерінің жұмысында кемшіліктер болған кезде қылмыскердің санасын психологиялық және педагогикалық қолайсыз ортада толығымен қалпына келтіру мүмкін емес.

Әрбір адам түзеліп, парасатты азамат бола алмайды және бола бермейді Сондықтан оларды тек ерікті түрде, тек түзетуге және қалыпты адамзат қоғамының лайықты мүшесі болуға қабілетті адамдарға қолдану керек.

Жазаға тартылған адамның қателігін, мінін бетіне басу емес, орын алған қылмыстың себеп салдарын зерттеп, мүмкіндігінше сотталушының қайталап қылмыс жасамауы үшін оның әлеуметтік жағдайын жақсартуға психологиялық тұрғыдан көмек беру. Жазасын өтеген адамдарды әлеуметтік бейімдеу мәселелерін шешудің өзекті шешімі олардың әлеуметтік иеліктен шығарылуына байланысты Осыған байланысты қылмысқа қарсы күрес міндеттерін шешуге ықпал ететін шаралар жүйесінде қылмыстық жазаларды орындау саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіруге елеулі рөл берілуге тиіс.

Мемлекет тарапынан әлеуметтік бейімделу процесін бақылау және еңбек, тұрмыстық және отбасылық құрылыста қажетті көмек көрсету талап етіледі. Бас бостандығынан айыруды өтеуден мерзімінен бұрын босатылған адамдарды қайта әлеуметтендіру процесін зерттей отырып, ол сотталған адам босатылғанға дейін басталады және қатарынан екі, өзара байланысты кезеңнен тұрады: сотталған адамды түзеу мекемелерінде жазасын өтеу кезеңінде бостандықта өмір сүруге дайындау және босатылғаннан кейін әлеуметтік бейімделуге көмектесу.

Шартты түрде сотталған адамның: әкімшілік құқық бұзушылық, дәлелді себепсіз тіркелу үшін келмеуі, пробация қызметіне хабарламай тұрғылықты жерінің өзгеруі және қылмыстық теріс қылық сияқты әрекеттері пробациялық бақылау мерзімін бір жылға ұзартуға ғана әкеп соғуы мүмкін (ҚР ҚК 64-бабы). Сондықтан, қазақстандық "түрме тұрғындарының" құрылымында бастапқыда тағайындалған шартты соттау немесе баламалы жаза кейіннен бас бостандығынан айырумен ауыстырылғандардың үлесі ешқашан 5% - дан аспайды (АҚШ-та бұл көрсеткіш, жоғарыда айтылғандай, 40% - ға дейін жетеді). Бұл біздің қылмыстық заңнамамыздың серпімділігі төмен және сынақ режиміне өте нашар бейімделгендігін көрсетеді [4,10-б.]. Мұндай жағдайларда пробацияның қадағалауындағы адамнан соттың барлық нұсқамаларын мүлтіксіз орындауға қол жеткізу өте қиын. Пробация олар үшін сынақ емес, минималды жауапкершілікпен мемлекеттен көмек алу мүмкіндігі болып табылады. Жоғарыда атап өткеніміздей, қазақстандық пробацияның қалыптасқан шетелдік модельдерден айтарлықтай ерекшеленетінін растауға мүмкіндік береді. Егер оларда пробацияның мәні сынақ болса, ал мақсаты "түрме тұрғындарын" азайту болса, онда бізде әлеуметтік - құқықтық көмек көрсету, ал мақсат-қайта әлеуметтендіру. Бұл айырмашылықтар өте маңызды және біздің жағдайда пробация қайта әлеуметтенуге ауыстырылды деп болжайды. Бұл екі ұғым бір - біріне сәйкес келсе де, табиғаты бойынша ерекшеленеді, пробация - бұл заңды категория, ал қайта әлеуметтену-әлеуметтік категория [5, 13-б.]. Қазір пробация бойынша адамдарды әлеуметтендіруге бағытталған бірқатар бағдарлама жүзеге асырыла бастады. Пробацияның есебінде тұрғандарды жұмысқа орналастыру, емдеу, білім алуына жәрдемдесу, құжаттарын қайта қалпына келтіру, психологиялық көмек беру және басқа да қолдау көрсетілетін болды.

Пробация – сотталғандарды қайтадан қылмыстық жолға түсуден сақтауға арналған қызмет түрі, сондай-ақ Үкімет тарапынан оларды бақылау мен әлеуметтік-құқықтық сипаттағы тәрбиелеудің

заңмен белгіленген жүйесі. Қазақстанда алғаш рет 2016 жылғы 30 желтоқсандағы «Пробация туралы» Заңның қабылдануына орай пробацияның қолданылу аясы анағұрлым кеңейе түскен. Оның одан әрі қарайғы дамуы Елбасы ұсынған «100 нақты қадам» Ұлт жоспарының 33-қадамының аясында жүзеге асырылды. Нақтырақ айтсақ, 2016 жылғы желтоқсанда «Пробация туралы» заң қабылданып, пробацияның әлеуеті мен өзектілігі артты. Елімізде түрмеден шыққандарға әлеуметтік-құқықтық көмек беру ісі жолға қойылған. Осы орайда айта кетейік, әлеуметтік-құқықтық көмек, ол – пробацияның есебінде тұрған адамдарды әлеуметтендіруге бағытталған жеке бағдарламалар негізінде іске асырылатын шаралар кешені. Осы жылдың басынан бері еліміздің барлық өңірінде пробация қызметінің есебінде тұрған елу мыңнан аса сотталған адам әлеуметтік-құқықтық көмектер алған көрінеді.

Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудегі негізгі бағыттарға пробацияның есебінде тұрғандарды жұмысқа орналастыру, емдеу, білім алуына жәрдемдесу, құжаттарын қайта қалпына келтіру, психологиялық көмек беру және өзге де әлеуметтік-құқықтар жатады. Айта кетейік, пробация – Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, есепте тұрғандарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету бойынша мемлекеттік органдармен, азаматтармен, қоғамдық ұйымдармен және өзге де заңды тұлғалармен өзара әрекеттесе отырып атқарылатын қызмет түрі. Азаматтардың қылмыстық сот төрелігіне түсуін азайту, қылмыстық жазалау шараларын азайту мақсатында қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес қылмыстық-құқықтық шараларды кеңінен қолдану үшін жағдайлар жасалған, жаңа Қылмыстық кодексте бірқатар санкциялар жеңілдетіліп, сотталғандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босату уақыттары азайтылды. Пробация, ол – есепте тұрған адамдарға пробациялық бақылау және әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету түрінде жүзеге асырылады.

Пробация салааралық институт болып табылады және оны тек қылмыстық-атқару заңнамасы мен қылмыстық-атқару жүйесі шеңберінде құру мүмкін емес, сынақ режимі бірінші кезекте Қылмыстық кодексте белгіленіп, қылмыстық прцестік кодексінің нормаларымен қамтамасыз етілуі тиіс.

Пробация қызметі мұндай дербестікке ие емес, ҚАЖ облыстық департаменттерінің құрылымында оның бөлімшелері тек бөлімдер мәртебесіне ие. Бұл бөлімдер ұйымдық, кадрлық, материалдық-қаржылық департаменттердің басшыларына толығымен бағынады, олар үшін түзеу колониялары мен тергеу изоляторлары басым бағыт болып табылады, осы жерден туындайтын барлық салдары бар. Лауазымдардың қолданыстағы иерархиясына байланысты мансаптық өсуді қалайтын пробация қызметкерлері қылмыстық атқару жүйесі жабық мекемелеріне жедел және режимдік лауазымдарға ауысуға тырысады. Осы және басқа да жағдайлар, өкінішке орай, қазақстандық пробация қызметінің дамуына кедергі келтіреді. Объективті түрде біз қылмыстық-атқару инспекциясын пробация қызметі деп өзгерттік және бұған қанағаттандық [6, 56-б.]. Ал пробация туралы, жүйе құрушы, салааралық құқықтық институт ретінде, әлі ерте.

Батыс елдері ондаған жылдар бойы пробацияның заманауи үлгілеріне көшіп, тәжірибе жасап, бір-бірінен ең озығын өздеріне тиімдісін алды десек болады. Шет елдік тәжірбиенің негізінде олардың тәжірибесіне тереңірек зерттеп, менталитетімізді, құқықтық мәдениетімізді және мемлекеттік және қоғамдық құрылым жүйесін ескере отырып, өз заңнамызға ең жақсы әлемдік үлгілерді енгізуіміз қажет сияқты.

Мұндай адамдарға қайтадан қылмыскер болмас үшін қоғамның мүддесі үшін көмек көрсету керек. Судьялар мен қылмыстық-атқару жүйесі қызметкерлерінің 87,5%-ы мерзімінен бұрын босатылған адамдарды қайта әлеуметтендіру жөніндегі іс-шараларды өткізу қажеттілігін үнемі айтылып жүр . Сотталғандардың қоғаммен қарым-қатынасын бұзу жазасын өтеген адамдар тарапынан ҚЫЛМЫСТЫҚ қайталанудың негізгі себебі болып табылады деп санаймыз.

Ұзақ уақыт бойы ғалымдардың талқылау тақырыбы болып келген және болып келе жатқан әлеуметтік мәселелердің бірі сотталғандарды түзету және қайта әлеуметтендіру мақсатына жетудің оңтайлы жолдарын анықтау. Бұл мәселені шешу органикалық түрде қылмыспен күресумен, ең алдымен, оның ең қауіпті көрінісі - рецидивизммен байланысты.

Бұл ретте түзету және қайта әлеуметтендіру қоғамның әлеуметтік және практикалық қызметінің кең ауқымды мәселелерін шешу үшін тек қылмыстың алдын алу және жою бойынша ғана емес, сонымен бірге жалпы әлеуметтік ауытқулардың алдын алу бойынша да принципті маңызға ие.

Сотталғандарды түзету мен қайта әлеу-

меттендіруді қамтамасыз ету, сондай-ақ қоғамның қауіпсіздігін және оның қорғау жағдайында қалыпты жұмыс істеу мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында қылмыстық атқару органдары жүйесін дамытудың қазіргі кезеңіндегі аса маңызды іс-шаралардың бірі болып табылады.

Нәтижелер

Кез-келген мемлекеттің өркениеті мен құқықтық мәдениетінің деңгейін куәландыратын негізгі критерийлердің бірі-оның азаматтарының, оның ішінде сотталғандардың құқықтарын сақтау және қорғау жағдайы, сондай-ақ бұрынғы қылмыскерлерді тиімді қайта әлеуметтендіру. Бұл бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамды қайта әлеуметтендіру, оның әлеуметтік пайдалы байланыстарын, қоғаммен қарым-қатынасын қалпына келтіруді және одан әрі дамытуды, өзін объективті бағалай алатын үйлесімді тұлғаны қалыптастыруды қамтамасыз етуге арналған.

Белгілі бір уақыт аралығында сотталғандарды түзетудің және қайта әлеуметтендірудің ұтымды механизмін іздеу мәселесі бірқатар ғалымдармен зерттелді, бірақ оны жүзеге асыру тәртібінде бірауыздылыққа қол жеткізілмеді. Осылайша, біз белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған сотталғандарды түзету және қайта әлеуметтендіру процесінде, сондай-ақ олар бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін туындайтын кейбір мәселелерге назар аударамыз [7]. Сотталғандарды табысты қайта әлеуметтендіру мұндай адамдардың қоғамға бірқалыпты кірігуіне мүмкіндік беретін дербес әлеуметтік-нормативтік мінез-құлқын мақсатты қалыптастыруға байланысты оң өзгерістерді қамтамасыз етуге тиіс. Әрине, мемлекеттік реттеудің тиімді тетіктерін және тиісті функцияларды, әдістер мен құралдарды пайдалануды талап етеді. Олардың ықпалы осы үдеріс үшін қолайлы жағдайлар жасауға, сотталғандардың проблемаларын шешу жолымен қоғамның мүдделерін қорғауға және осы адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауына ықпал еткен себептерді бейтараптандыруға, бас бостандығынан айыру салдарын барынша бейтараптандыруға бағытталуы тиіс.

Түзету деп сотталушыға оның әлеуметтік-психологиялық қасиеттерін түзету, теріс көзқарастарды бейтараптандыру, қылмыстық жауапкершілік туралы заңның ережелерін сақтауды қамтамасыз ету, одан да жақсысы - заңға құрметпен қарау мақсатында оның зорлық-зомбылық әсерін түсіну керек. Мұндай нәтижеге қол жеткізу жазаны қолданудың маңызды нәтижесі, оның тиімділігінің маңызды көрсеткіші болып табылатын құқықтық түзету деп танылады. Қайта әлеуметтену - бұл сотталған адамның қоғамның толыққанды мүшесі ретіндегі әлеуметтік мәртебесін саналы түрде қалпына келтіру; оның қоғамдағы тәуелсіз жалпы қабылданған әлеуметтік және нормативтік өмірге оралуы. Қайта әлеуметтену-жазаны өтеу кезінде де, одан кейін де әлеуметтік байланыстарды қалпына келтірудің әртүрлі аспектілерін қамтитын күрделі әлеуметтік-құқықтық категория. Сондықтан пенитенциарлық педагогикада қайта әлеуметтену пенитенциарлық және постпенитенциарлық болып бөлінеді.

Бостандыққа шығып, басқа әлеуметтік жағдайға тап болған бұрынғы тұтқын өзінің бейімделуінің бірнеше міндеттеріне тап болады:

- өз өмірін қайта қарау;
- қылмысқа әкелген сценарийден басқа жаңа өмірлік сценарийді жүзеге асыру;
- қоғам мен мемлекеттің өзгерген жағдайларына бейімделе білу;
- бас бостандығынан айыру орындарында өмір сүрудің таныс стереотиптерін өзгерту мүмкіндігі.

Өкінішке орай, біздің еліміздегі көптеген қоғамдық-саяси жағдайлар тұтқындарды әлеуметтік оңалту үшін әлі де қолайлы емес. Осылайша, ұзақ уақыт бойы ғалымдардың талқылау тақырыбы болып келген және болып қала беретін әлеуметтік мәселелердің бірі-бостандыққа шыққан сотталғандарды түзету және қайта әлеуметтендіру мақсатына жетудің оңтайлы жолдарын анықтау.

Психолог О. Ф. Дубова атап өткендей, бұрынғы сотталғандар үшін әлеуметтік бейімделу – қалыпты, әлеуметтік пайдалы қатынастарды орнату, ал психологиялық-мінез-құлық стандарттары мен құндылық бағдарларын игеру болып табылады [8, 48-б.]. Психологиялық бейімделу әлеуметтік бейімделумен тығыз байланысты, бұл оның шарты да, сәттілігінің көрсеткіші. Яғни, әлеуметтік және психологиялық бейімделулер ажырамас бірлікте қарастырылады, дегенмен бейімделудің осы екі түрі біріктірілмеген жағдайлар болуы мүмкін [9, 28-б.].

Сондықтан, осы процестің құқықтық, педагогикалық және әлеуметтік аспектілерін зерттеген ғалымдар мен практиктердің тұжырымдарына сәйкес қайта әлеуметтенудің әлеуметтік-құқықтық табиғатын талдау

кезінде, ең алдымен, қайта әлеуметтену кезеңдерін бөліп көрсету қажет. Тиісінше, қайта әлеуметтену кезеңдері жіктеледі:

1. Қайта әлеуметтенудің пенитенциарлық кезеңі;

2. Бас бостандығынан айыру орындарында қайта әлеуметтендіру;

3. Түзеу мекемелерінен босатылғаннан кейін қайта әлеуметтену.

Сотталғандарға оларды қайта әлеуметтендіру процесінде қолданылатын психологиялық әсер ету әдістері үш белгімен ерекшеленетінін көрсетті. Қолдану формасы бойынша жеке және топтық әсер ету әдістері ажыратылады; қолдану тәсілі бойынша-тікелей және жанама; негізгі мақсаты бойынша - сендіру әдісі, психикалық күйлерді реттеу әдісі, ақпарат беру немесе әңгімелесу әдісі, ұсыныс және өзін-өзі гипноз әдісі, психологиялық-педагогикалық эксперимент, жағдай жасау әдісі, психотерапиялық әдістер.

Біз өз кезегінде келесі әдістерді бөліп көрсетеміз: әкімшілік; экономикалық; нормативтік-құқықтық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік-психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық. Тәрбиелік, рухани-экономикалық, моральдық-құқықтық, психологиялық-тәрбиелік сипаттағы әдістер құралдар болып табылады, оларды қолдану сотталғандардың денсаулығын, физикалық және рухани дамуын жақсартуға, әртүрлі зиянды тәуелділіктерден айыруға, тәрбиелеуге, саналы қызметке дайындауға бағытталған. қоғамдағы әлеуметтік-нормативтік өмір, жеке бағдарламаларды құру және іске асыру, кәмелетке толмаған сотталғандарды жалпы, кәсіптік оқытуды, мәдени-ағартушылық қызметті ұйымдастыру, олардың құқықтық мәдениетін арттыру, сотталғандарды қоғамдық жұмыстарға тарту арқылы сыртқы әлеммен тұрақты байланыстар орнату, дене шынықтыру және спорт, салауатты өмір салты дағдыларын қалыптастыру, даму үшін жағдайлар жасау кәмелетке толмағандардың қоғамға сәтті енуіне, жазасын өтеу процесінде психологиялық көмек көрсетуге көмектесетін дағдылары мен дағдылары бар, жалпы сотталғандарға және жазаны орындау мен өтеудің белгіленген тәртібіне (режиміне), қоғамдық жұмыстарға, әлеуметтік-тәрбие жұмысына, жалпы және кәсіптік даярлыққа, атап айтқанда әлеуметтік ықпалға ерекше назар аудару қажет.

Айта кету керек, Еуропа елдерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жатқан сотталғандарды әлеуметтендірудің жеткілікті оң тәжірибесі жинақталған.

Еуропа елдерінің көпшілігі өз азаматтарына бас бостандығынан айыру сияқты жазаны және қамауда ұстау сияқты бұлтартпау шарасын қолданады, бұл адамды оқшаулау көп жағдайда олардың қайта тәрбиеленуіне немесе түзетілуіне ықпал етпейді деп санайды.

Еуропалық тәжірибеге сәйкес сотталғандарды бөлу мыналарға бағытталуы керек:

1. Бірлескен үй-жайды өз пайдасына пайдалана алатын немесе басқаларға теріс әсер етуі мүмкін сотталғандарға бөлу;

2. Сотталғандарды орналастыруға ықпал ету, бұл басқару мен қауіпсіздік талаптарын ескере отырып, оларды түзетуге және әлеуметтік реинтеграцияға ықпал етеді.

Еуропалық тәжірибе үкімдерді орындау кезінде нақты жағдайлар мен жеке көзқарастарды нақтылап болжайды.

Дамыған шет елдерде қылмыстық жазаларды орындау жүйесі балама жазаларды қолдануға бейім. Көптеген елдердің (Англия, АҚШ, Голландия және басқалары) заңнамасында қылмыстық жауапкершілікті жазаны нақты орындамай немесе қоғамнан оқшауламай жүзеге асыруға бағытталған пробация ережелері негізінде деп айтуға болады. Әлемдік қоғамдастықтың басқа мемлекеттерінің пробация заңнамасын зерттеу жекелеген елдердің озық тәжірибесін алу үшін қажет болып табылады. Бірқатар шет елдердің заңнамасындағы пробация институты (АҚШ, Англия) ұзақ тарихы бар, жүз жылдан астам уақыт бойы жұмыс істеп келеді және сәтті қолданылып келеді. Кейбір елдерде пробация тәуелсіз әрекет ету шарасы ретінде ұсынылған, ал басқаларында бұл жазаның бір түрі.

Тікелей бас бостандығынан айырудың айыппұлдар, шартты мерзімдер мен сынақ мерзімдері, сондай-ақ қоғамдық айыптау және қоғамдық жұмыстардың әртүрлі нысандары сияқты баламалары бірқатар Еуропа елдеріндегі қылмыстық жаза жүйесінің бір бөлігі ретінде қарастырылған. Шартты түрме режимінің қатаңдығы негізінен екі фактормен анықталады деп саналады: кейінге қалдыруға байланысты жеке өмірге араласу және сынақ мерзімінің ұзақтығы. Олар ұстаудың қатал жағдайлары минималды қайта әлеуметтенуге әкеледі деп санайды.

Қорытынды

Сонымен, бұрынғы тұтқындарды әлеуметтік оңалту процесіне әсер ететін факторларды да бөліп көрсеттетін болсақ: Олардың ең маңыздылары:

Осылайша, «қайта әлеуметтендіру» ұғымының қылмыстық - құқықтық маңыздылығын, сондай-ақ сотталғандарды ұзақ мерзімге қайта әлеуметтендіру процесінің заңнамалық негіздерін егжей-тегжейлі зерделей отырып, біз мынадай қорытындыға келдік:

1. Әлеуметтік-құқықтық көмек Қазақстан Республикасында қылмыстық саясатты ізгілендірудің қазіргі кезеңінде әлеуметтік көмек көрсету және қолдау, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған немесе пробация қызметінде есепте тұрған адамдарды әлеуметтік қорғауды жүзеге асыру жөніндегі қызметтің ерекше түрі ретінде белсенді дамып келеді. Сотталғандарды қоғамнан оқшаулауға байланысты емес жазаларды және қылмыстық - құқықтық ықпал етудің өзге де шараларын орындау, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға көмек көрсету мақсатында қылмыстық атқару жүйесінің арнайы уәкілетті органдары- болып пробация қызметі құрылды.

Әлеуметтік-құқықтық көмек көрсетудің жеке бағдарламасын іске асыру кезінде пробация қызметі:

1) босатуға дайындалатын адамдарды жұмысқа және тұрмыстық орналастыру мәселелері бойынша пробацияны жүзеге асыратын өзге де субъектілермен өзара іс-қимыл жасайды;

2) өздеріне қатысты пробация қолданылатын адамдарға Қазақстан Республикасының еңбекке және тұрмыстық орналастыру тәртібін регламенттейтін заңнамасын түсіндіру бойынша жұмыс жүргізеді, құқықтар мен бостандықтарды іске асыру мен қорғаудың қолданыстағы құқықтық тетіктері туралы хабарлайды;

3) бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған кезде әлеуметтікқұқықтық көмек алудың көлемі мен тәртібін түсіндіреді;

4) әкімшілік қадағалауды және пробациялық бақылауды жүзеге асыру тәртібі, сондай-ақ оны бұзудың салдарлары туралы алдын ала хабардар етеді.

Сонымен қатар, бұрынғы сотталушының өмірлік ұстанымы болуы мүмкін: белсенді (адамдарды түсінуге, сенімге ие болуға және оларға әсер етуге деген ұмтылыспен сипатталады), пассивті (өз әрекеттерін қоршаған орта талаптарымен мәжбүрлі түрде үйлестірумен сипатталады), сақ (адамдар мен жағдайды үнемі зерттеуге орнатуды көздейді), бейімделгіш (оларға қол жеткізу үшін күштілерге деген құмарлықта көрінеді қамқоршылық).

Белсенді әлеуметтік қажеттілікке байланысты мәселелердің өзектілігі сотталғандардың бейімделуі мынадай объективті мән-жайлар:

1) оқшаулау жағдайында ұзақ уақыт болу отбасымен, туыстарымен, достарымен, жақындарымен, әріптестерімен үнемі әлеуметтік пайдалы байланыстарының жоғалуына әкеледі;

2) сотталғандардың әлеуметтік көзқарастары өзгереді;

3) сотталғандардың пассивті әлеуметтік ұстанымының болмауы прогрессивті мүдделер, басқалардың және мемлекеттің есебінен өмір сүруге деген ұмтылыстың жоқтығы сотталғандарға жазасын өтегеннен кейін ерекше қиындықтарға тап болады.

4. Сотталғандардың құқықтық түзелуіне олардың моральдық түзелуінен кейін ғана қол жеткізуге болады.

5. Қайта әлеуметтену процесі сотталушының жеке басын қайта құру нысаны ретінде түзету процесіне қарағанда әлдеқайда күрделі.

6. Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмектің негізгі бағыты білім алуға, мамандықты меңгеруге, жұмысқа орналасуға, емделуге, сондай-ақ құқықтық көмекті қамтамасыз етуге жәрдемдесу болып табылады. Әрине, қайта әлеуметтену мәселесін кез-келген мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жағдайынан бөлек қарастыруға болмайды. Сарапшылар қылмыстың терең әлеуметтік тамыры бар екенін дәлелдеді, сондықтан бұл мәселені шешудің алғышарттарының бірі тек құқық қорғау жүйесінде ғана емес, табысты МЕМЛЕКЕТТІК реформалар болып табылады.

ӘДЕБИЕТ

1. Ким Д. Вопросы развития пробации в Республике Казахстан // Исполнение наказаний. - №8 август. – 2012. – 59-61 б.

2. Бобылева И., Тимошенко С. Пробация // Преступление и наказание. - 1992. - №10. - 58-59 б.

3. Ермасов Е., Дегтярева О. Проблемы создания службы пробации в России // Преступление и наказание. - 2015. - N 10. – 21-23 б.

4. Нильс Кристи. Приемлемое количество преступлений. – Санкт-Петербург: Алетейя, 2006. - 176 б.

5. Гета М.Р. Пробация как форма социально-правового контроля // Научные труды «Әділет». -1999. - № 2. - 10-13 б.

6. Аккулев А.Ш. Перспективы развития пробации в Казахстане. – Астана: АФ АО «НЦ НТИ», 2011. – 56 б.

7. Саламатов Е.А. Проблемы казахстанской пробации. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www. zakon.kz/4838204- problemykazakhstanskojjprobacii.html – Дата доступа: 26 октября 2017г.

8. Дубова О.Ф. Адаптация лиц, освобожденных из мест лишения свободы [Текст] / О.Ф. Дубова // Социальная работа . - 2007. - №1. - 48-53 б.

9. Балтабаев К.Ж. Проблемы сокращения и численность «тюремного населения» Казахстана за последние 10 лет: динамика и причины ее колебаний. - Астана: ТОО «Media projectkz», 2012. - 28-29 б.

REFERENCES

1. Kim D. Voprosy razvitija probacii v Respublike Kazahstan // Ispolnenie nakazanij. - №8 avgust. – 2012. – 59-61 b.

2. Bobyleva I., Timoshenko S. Probacija // Prestuplenie i nakazanie. -1992. - №10. - 58-59 b.

3. Ermasov E., Degtjareva O. Problemy sozdanija sluzhby probacii v Rossii // Prestuplenie i nakazanie. - 2015. - N 10. – 21-23 b.

4. Nil's Kristi. Priemlemoe kolichestvo prestuplenij. – Sankt-Peterburg: Aletejja, 2006. - 176 b.

5. Geta M.R. Probacija kak forma social'no-pravovogo kontrolja // Nauchnye trudy «Ədilet». -1999. - № 2. - 10-13 b.

6. Akkulev A.Sh. Perspektivy razvitija probacii v Kazahstane. – Astana: AF AO «NC NTI», 2011. – 56 b.

7. Salamatov E.A. Problemy kazahstanskoj probacii. [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www. zakon.kz/4838204- problemykazakhstanskojjprobacii.html – Data dostupa: 26 oktjabrja 2017g.

8. Dubova O.F. Adaptacija lic, osvobozhdennyh iz mest lishenija svobody [Tekst] / O.F. Dubova // Social'naja rabota . - 2007. - №1. - 48-53 b.

9. Baltabaev K.Zh. Problemy sokrashhenija i chislennost' «tjuremnogo naselenija» Kazahstana za poslednie 10 let: dinamika i prichiny ee kolebanij. - Astana: TOO «Media projectkz», 2012. - 28-29 b.

ӘОЖ 343.3/.7

ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН САҚТАУ ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Нұрбек Исабайұлы Хайрмуханмедов
PhD докторы, Астана Халықаралық университетінің Құқық жоғары мектебінің доценті, Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: nurbek.isabay@gmail.com

Жандос Анарбекұлы Маликов[1]
Заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны, Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, жоғары білім беру факультетінің докторанты, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: malikov.zhandos@gmail.com

Аннотация. *Мақалада интернет желісіндегі баланың құқықтарын сақтау мәселелері қарастырылады, бұл ретте кәмелетке толмағандардың құқықтарын киберкеңістіктегі тәуекелдер мен қауіп – қатерлерге неғұрлым бейім санат ретінде қорғауға, сондай-ақ Интернет желісін пайдаланушы балалардың мінез-құлқын бақылау функцияларын күшейту іс-шараларының келешегіне ерекше назар аударылады. Жалпы осы күндері ақпараттық технологиялардың ілгері дамуы әлемдегі миллиондаған балалардың психологиялық тұрғыдан да, физикалық тұрғыдан да дұрыс жетілуіне кері әсерін тигізеді деген пікірлер көп болса, сонымен қатар сол үрдістің дамуын дұрыс пайдалану қажет деген көзқарастар да жоқтың қасы емес. Әрине осы орайда айта кететін жайт-Интернет ол бір ұшы-қиыры жоқ мұхиттан да терең орта. Оның бетінде адамзат атаулының бүкіл жақсы-жаман жақтарының барлығы бар. Бұл әрқашан жақсылық пен жамандық үшін қолданылатын құрал. Біздің міндетіміз-зиянды әсерді азайту және цифрлық технологиялардан туындайтын пайдалы мүмкіндіктерді кеңейту. Зерттеу балаларға ересектердің, соның ішінде мемлекет тарапынан көмек пен қорғаныс қажет екенін атап өтті, өйткені олар өз жасына байланысты өздерін киберкеңістіктегі кейбір адамдардан келетін зиянды әсерлерден өз бетінше қорғай алмайды. Бұл зерттеудің мақсаты баланың құқықтарын қорғау және сол жүйенің қазіргі жағдайын талдау, сондай-ақ Интернет желісіндегі балалардың қорғалу деңгейін арттыру бойынша тиімді ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Ғылыми зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы-құқықтық әдістері негізінде Интернет желісінде баланың құқықтарын сақтау мәселелері қарастырылады. Жүргізілген зерттеудің нәтижесі Интернет желісінде баланың құқықтарын сақтау мен қорғаудың құқықтық шараларын жетілдіруге, оның ішінде Интернет желісінде баланың құқықтарын қорғауға бағытталған құқықтық нормаларды толықтыру туралы ұсынымдар болып табылады. Мақалада Интернет желісіндегі бала құқықтарын сақтау мәселелері тек заңды сипаттағы шаралар арқылы ғана емес, сонымен қатар киберкеңістікте бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету мақсатында халық арасында жалпы ақпараттық мәдениетті қалыптастыру бойынша ұйымдастырушылық және материалдық шаралар жүйесін құру арқылы қауіп-қатерлерге қарсы тұруды болжайды деген тұжырым негізделген.*

Түйін сөздер: *бала құқықтарын сақтау және қорғау, Интернет желісі, әлеуметтік желілер, киберкеңістік, қауіп-қатер, теріс ақпараты бар контент, ақпараттық мәдениет, желілік этикет.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОБЛЮДЕНИЯ ПРАВ РЕБЕНКА В СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Хайрмуханмедов Нурбек Исабаевич
Доктор PhD, доцент Высшей школы права Международного университета Астана; г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: nurbek.isabay@gmail.com

Маликов Жандос Анарбекович
Магистр юридических наук, капитан полиции, докторант факультета послевузовского образования Карагандинской академии им. Б. Бейсенова МВД Республики Казахстан, г. Караганда, Республика Казахстан;
e-mail: malikov.zhandos@gmail.com

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы соблюдения прав ребенка в сети интернет, при этом особое внимание уделяется защите прав несовершеннолетних как категории, наиболее подверженной рискам и угрозам в киберпространстве, а также перспективам мероприятий по усилению функций контроля за поведением детей – пользователей сети Интернет. В целом, несмотря на то, что в наши дни существует много утверждений о том, что прогрессирование информационных технологий отрицательно скажется на правильном развитии миллионов детей во всем мире, как психологически, так и физически, также встречается множество утверждений о том, что необходимо правильно использовать развитие этой тенденции. Конечно, стоит отметить, что Интернет - это более глубокая среда, которой нет конца. На его онлайн-платформах есть все плюсы и минусы, влияющие на жизнедеятельность человечества. Это инструмент, который всегда используется для добра и зла. Наша задача - уменьшить вредное воздействие и расширить возможности цифровых технологий. В исследовании отмечается, что детям нужна помощь и защита со стороны взрослых, в том числе со стороны государства, поскольку они не могут самостоятельно защитить себя от вредных воздействий, исходящих от некоторых людей в киберпространстве из-за своего возраста. Целью данного исследования является анализ современного состояния системы и защиты прав ребенка, а также разработка эффективных рекомендаций по повышению уровня защищенности детей в сети Интернет. На основе общенаучных и специально-правовых методов научного исследования рассматриваются вопросы соблюдения прав ребенка в сети Интернет. Результатом проведенного исследования являются рекомендации, направленные на совершенствование правовых мер по соблюдению и защите прав ребенка в сети Интернет, в том числе на дополнение правовых норм, направленных на защиту прав ребенка в сети Интернет. В статье обоснован вывод о том, что вопросы соблюдения прав ребенка в сети Интернет предполагают противодействие угрозам не только посредством мер правового характера, но и путем создания системы организационных и материальных мер по формированию общей информационной культуры среди населения в целях обеспечения соблюдения прав ребенка в киберпространстве.*

Ключевые слова: *соблюдение и защита прав ребенка, сеть Интернет, социальные сети, киберпространство, угрозы, контент с негативной информацией, информационная культура, сетевой этикет.*

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE OBSERVANCE OF THE RIGHTS OF THE CHILD ON THE INTERNET

Nurbek Hairmuhanmedov
PhD, Associate Professor of the Higher School of Law of Astana International University, Astana, Republic of Kazakhstan;
e-mail: nurbek.isabay@gmail.com

Malikov Zhandos
master of Law, police captain, PhD the doctoral candidate, Faculty of Postgraduate Education, Barimbek Beisenov Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan,Karaganda, Republic of Kazakhstan;
e-mail: malikov.zhandos@gmail.com

Abstract. *The article examines the issues of observance of children's rights on the Internet, with special attention paid to the protection of the rights of minors as the category most exposed to risks and threats in cyberspace, as well as the prospects for measures to strengthen the functions of monitoring the behavior of children – Internet users. In general, despite the fact that nowadays there are many claims that the progression of information technology will negatively affect the proper development of millions of children around the world, both psychologically and physically, there are also almost no points of view that it is necessary to properly use the development of this trend. Of course, it is worth noting that the Internet is a deeper medium than the ocean, in which there is not a single end. On his face there are all the pros and cons of the name of humanity. It is a tool that is always used for good and evil. Our task is to reduce the harmful effects and expand the possibilities of digital technologies. The study notes that children need help and protection from adults, including from the state, because they cannot independently protect themselves from harmful influences emanating from some people in cyberspace because of their age. The purpose of this study is to analyze the current state of the system and the protection of children's rights, as well as to develop effective recommendations for improving the level of protection of children on the Internet. On the basis of general scientific and special legal methods of scientific research, the issues of observance of the rights of the child on the Internet are considered. The result of the study is recommendations aimed at improving legal measures to respect and protect the rights of the child on the Internet, including the addition of legal norms aimed at protecting the rights of the child on the Internet. The article substantiates the conclusion that the issues of observance of children's rights on the Internet involve countering threats not only through legal measures, but also by creating a system of organizational and material measures to form a common information culture among the population in order to ensure respect for children's rights in cyberspace.*

Keywords: *observance and protection of children's rights, the Internet, social networks, cyberspace, threats, content with negative information, information culture, network etiquette.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_174

Кіріспе

Тарихта және қазіргі заманда, яғни дәлірек айтсақ, XXI ғасыр – жаңа ақпараттық технологиялар ғасырында бала құқықтарын сақтау мәселесі көптеген елдер үшін ең өткір мәселелердің бірі болып қала береді, оның ішінде бұл мәселе Қазақстан үшін де өзекті болып табылады. Қазақстан Конституциясының кіріспесінде Қазақстан Республикасы өзін әлемдік қоғамдастықтың бір бөлігі ретінде халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларын өзі үшін міндетті деп тани отырып, олардың орындалуы, оның ішінде балалық шақты қорғау және қамтамасыз ету саласында жауапты болатыны бекітілген. Бұл ретте цифрлық кеңістікті қарқынды дамыту, ақпарат ағынын, оның ішінде теріс ақпараты бар контентті бұғаттау, балалар үшін Интернет желісінен келіп түсетін зиянды ақпараттың әсерін азайтуға бағытталған алдын алу шараларын дамытуды болжайды.

Интернет желісіндегі бала құқықтарын қамтамасыз ету және сақтау проблемаларын зерттеу қазіргі уақытта ерекше өзекті болып табылады, бұл мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың қазақстандықтарға Жолдауынан туындайды. Қазақстан Президенті өзінің үндеуінде 2022 жылды балалар жылы деп жариялап, балаларға ерекше назар аудару қажет екенін атап өтті, өйткені олардың әл - ауқаты – мемлекеттің табысты болашағының сенімді кепілі. Бұл ретте мемлекет басшысы баланың құқықтарын сақтау ұрандармен және мерекелік іс-шаралармен ғана шектелмеуге тиіс екендігін тілге тиек етті. Балаларды қорғау мақсатында денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы билік органдары тарапынан нақты шаралар әзірленіп, іске асырылуы тиіс. Президент өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен

бақытты балалық шағы біздің жалпыұлттық міндетіміз екенін атап өтті[2]. Бұл тұрғыда Интернет желісіндегі балалардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету маңызды аспект болып табылады, өйткені қазіргі уақытта өскелең ұрпақты тәрбиелеуге айтарлықтай әсер ететін құрал, бұл-киберкеңістік.

Сонымен қатар 2024 жылғы 22 қаңтардағы Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысы барысында Президент Қ.К.Тоқаев: «Бұл, сайып келгенде, елдің дамуына кедергі келтіреді және мемлекеттің имиджіне әсер етеді. Бұның бір дәлелі - қоғамдық орындардағы вандализм. Деструктивті идеология, әсіресе күмәнді идеяларға жүгінетін және жалған кейіпкерлердің соңынан еретін жас ұрпақ үшін үлкен қауіп төндіреді. Әлеуметтік желілерде жастарды заңсыз әрекеттерге итермелейтін материалдар таратылуда. Тіпті заңдарды ашық түрде таптайтын адамдарды пұтқа айналдыратындар да бар. Біздің азаматтар заңсыздыққа қарсы тұруы керек, яғни бізге кез келген құқық бұзушылыққа қарсы күшті иммунитет қажет. Біз деструктивті, асоциалды мінез-құлықты ақтау әрекеттеріне қарсы тұруымыз керек және құқықтық нигилизмге жол бермеуіміз керек. Заңды құрметтеу жауапты азаматтың негізгі қасиеттерінің бірі ретінде қабылдануы керек. Бұл тек мемлекеттік органдардың ғана емес, барлық азаматтардың ортақ міндеті. Бір сөзбен айтқанда, заң мен тәртіптің үстемдігін қамтамасыз ету»-дей отыра, құқықтық сауаттылықтың төмендігі елеулі теріс салдарға әкеп соқтыратынын және жас жеткіншектердің құқықтарын қорғау жүйесін жаңғырту керектігін атап өтті[3].

Осыған байланысты Интернет желісінде баланың құқықтарын сақтау мәселелеріне жүгіну тек өзекті ғана емес, сонымен қатар электрондық ресурстарды пайдалану барысында осы құқықтардың сақталуын қамтамасыз ететін және ақпараттық ортадағы балалардың заңды мүдделерін қорғау үшін, және сол қорғау іс-әрекеттерінің сенімді жүйесін қалыптастыру үшін қажет болады. Қазіргі балалар технологиялық тұрғыдан дамыған және олардың көпшілігі өз өмірін интернетсіз елестете алмайды. Сонымен қатар, киберкеңістіктің қайнар көзі және негізі болып табылатын Интернет үлкен мүмкіндіктермен бірге баланың санасына зиянды әсер ететін жағымсыз ақпарат түрінде көптеген қауіптерді жасырады, міне дәл осы жағдай бүкіл қоғам арасында ерекше дабыл қақтырып терең алаңдаушылық тудырып отыр.

Зерттеудің негізгі мақсаты балалар аудиториясына бағытталған Интернет желісіндегі теріс ақпараттың өсіп келе жатқан көлемі контекстінде Интернет желісіндегі баланың құқықтарын сақтау саласындағы мәселелерді зерттеу болып табылады. Бұл Интернет желісіндегі балалардың қорғалу деңгейін арттыру бойынша тиімді ұсынымдар әзірлеу арқылы баланың құқықтарын сақтау іс-шараларын құқықтық реттеуді жетілдіру және киберкеңістікте балалық шақты қорғау жөнінде ұсыныстар әзірлеу үшін қажет.

Қазіргі заң ғылымында Интернет желісіндегі баланың құқықтарын сақтау проблемалары жеткіліксіз зерттелген және оларды қамтамасыз ету мен қорғаудың заңды құралдары енді-енді пайда болуда, өйткені кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мен сақтаудың көптеген аспектілері киберкеңістіктің ерекшелігіне байланысты, бұл баланың құқықтарын сақтау шараларын әзірлеуді қиындатады. Баланың құқықтарын қамтамасыз етудің заманауи тәсілдері XX ғасырда қалыптасқан және қазіргі балаға әсер ететін қоғамдық қатынастардың барлық сыр-қырын толық көрсете алмайды, ал киберкеңістікте дамып келе жатқан қоғамдық қатынастарға заң ғылымы, және құқық қолдану практикасы тиісті назар аудармайды. Қазіргі уақытта көптеген заңгерлер мен саяси қайраткерлер Интернет желісін тек байланыс құралы ретінде қабылдайды, бірақ менің ойымша, Интернет виртуалды шындық бар орта болып табылады, онда әлеуметтік қатынастар да пайда болады, бірақ белгілі бір сипатқа ие, виртуалды шындықтың ерекшеліктеріне байланысты, сәйкесінше осы құбылыстың элементтерін құқықтық түрде анықтау тұрғысында түрлі қиындықтар туындайды.

Материалдар мен тәсілдер

Балалардың Интернетте уақыт өткізуі, тиімді контенттерден керек-жарақ материалдар ізденуі сияқты құқықтарын да мүліктік емес құқықтар қатарына жатқызуға болады. Балалардың жеке мүліктік емес құқықтары заманауи кезеңде ғылыми зерттеулердің маңызды теориялық және тәжіри-

[2] *2022 – Год детей в РК. [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://bala-ombudsman.kz/2022-god-god-detej-v-rk/, қарау күні: 25.07.2023;*

[3] *«Токаев: Молодые казахстанцы следуют за псевдогероями» [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі:https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-molodyie-kazahstantsyi-sleduyut-za-psevdogeroyami-523914/, қарау күні: 22.01.2024;*

белік тақырыптарының бірі болып табылады, оның маңыздылығы соңғы онжылдықта бүкіл әлемде айтарлықтай өсіп келеді [1, 169 б.]. Зерттеудің әдіснамалық негізі Интернет желісіндегі баланың құқықтарын сақтау мәселелерін, сондай-ақ осы мәселелерді жеңу перспективаларын зерттеуге ғылыми негізделген тәсіл болып табылады. Зерттеу жалпы, арнайы және жеке әдістер негізінде жүзеге асырылады. Құқықтық ұғымдарды талдау және жалпылау арқылы осы зерттеуде қойылған міндеттер аясында «балалық шақ», «бала», «адам құқықтары», «мүмкіндіктер мен заңды мүдделер», «қорғау», «сәйкестік» категорияларының өзара тәуелділігі ашылады. Зерттеуге диалектикалық көзқарас зерттелетін категорияларды үздіксіз дамып келе жатқан құбылыстар ретінде қарастыруды қамтиды. Тұрақты даму барлық құқықтық шындықты, оның ішінде зерттеуде қарастырылған оның үзіндісін – Интернет желісіндегі баланың құқықтарын сақтау саласын сипаттайды. Жұмыста танымның жүйелік және функционалды әдістері қолданылады. Жалпы ғылыми жүйелік әдісті қолдану бала құқықтарын қорғауды құқықтық реттеуді адам құқықтарын құқықтық қамтамасыз ету жүйесіндегі ерекше ішкі жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Функционалды әдіс арқылы киберкеңістікте баланың құқықтарын сақтау саласындағы негізгі элементтердің өзара байланысы ашылады. Функционалды әдіс құқықтық әрекеттердегі, соның ішінде құқықтық шындықтағы өзгерістерді қарастыру үшін қажет. Бұл құқықтық шындық салаларын өзгертуге, оның ішінде бала құқықтарын қорғау саласына реттеуші әсер ететін мемлекет органдары функцияларының ерекшеліктерін ашу. Индуктивті және дедуктивті әдістерді қолдану Интернет желісінде баланың құқықтарын тиімді сақтауды қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық және ұйымдастырушылық сипаттағы шаралардың қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік берді.

Зерттеуді жүзеге асыру кезінде жеке ғылыми әдістер қолданылды. Әлеуметтанулық әдіс құқық саласынан тыс, бірақ бала құқықтарының сақталуына, оның ішінде Интернет желісіне үлкен әсер ететін әлеуметтік факторлардың жиынтығын ескеруге мүмкіндік берді. Салыстырмалы әдісті қолдана отырып, ұқсастық пен жалпылаудың біртекті ғылыми әдістерімен бірге әр түрлі елдердің құқығында баланың құқықтарының сақталуын қорғау саласында жалпы және жеке анықтау жүзеге асырылды. Ресми-құқықтық әдіс құқық нормалары мен заң практикасын талдауда, терминдерді анықтауда, құқықтық құбылыстардың белгілерін анықтауда және оларды жіктеуді жүзеге асыруда қолданылды. Құқықтық герменевтика әдісі арқылы Интернет желісінде баланың құқықтарын сақтау саласында құқықтық терминологияны қалыптастырудың жаңа тәсілдері анықталды.

Талқылау

Интернеттегі ақпараттың таралуын зерттеу қажеттілігі XX ғасырдың 60-жылдарында, АҚШ-тағы Алдыңғы Қатарлы Ғылыми жобалар Агенттігі (бұдан әрі - АҚҒА), (ARPA) сыртқы саяси жағдайға байланысты қысқа мерзімде қажетті ақпаратты беру үшін компьютерлер арасындағы байланыс тәсілдерін дамытуға қызығушылық танытқан кезде пайда болды. АҚҒА-ның (ARPA) пікірінше, ақпараттық желіні құру АҚШ-қа соғыс жағдайында ақпаратты басқаруды қамтамасыз етуі керек еді [2, 126 б.].

Қазіргі қолданыстағы Интернет 1982 жылы британдық ғалым Тим Бернерс-Лидің Еуропалық ядролық зерттеулер орталығындағы (CERN) зерттеулері бүкіләлемдік ғаламторды құруға әкелген кезде пайда болды. Уақыт өте келе Интернет танымал бола бастады және мәдениетке, саудаға және технологияға түбегейлі әсер етті. Интернет желісінің көрнекі артықшылықтарына мыналар жатады: әлеуметтік медиаорталар, интернет-дүкендер, блогтар, жедел хабар алмасу және ақпарат алмасулар. Интернет желісінің кері тұсы-зиянды ақпараттың таралуы, оның ағынын бақылаудың күрделілігі, алаяқтықтың көбеюі, қылмыстың жаңа түрлерінің пайда болуы (мысалы: киберқылмыс, пайдаланушылардың деректерін ұрлау, кәмелетке толмағандарды азғындық пен заңсыз әрекеттерге итермелеу, есірткі және психотроптық зиянды заттарды сату және тарату) және басқа да бірқатар жағымсыз салдарлар [3, 1062 б.].

Ресей Федерациясы Президенті жанындағы (Брянск қаласы) Ресей Халық шаруашылығы және мемлекеттік қызмет академиясының қызметкері В.Н.Стрелканың зерттеулерінің нәтижесіне көз жүгіртсек, соңғы жылдары (2024 жылды қоса алғанда) балалардың Интернеттің қыр-сырларын игеру процесіндегі даму тенденциясы балалардың Интернетпен өзара әрекеттесу сипатына да айтарлықтай әсер етіп отыр, мәселен кәмелетке толмағандар өздерінің Интернеттегі іс-әрекет барысын ата-анала-

рынан жиі жасырады. Бұл үшін белгілі бір қосымша шаралар қабылдау арқылы желіде түрлі айла-амалдар мен құралдар ойлап табуда (ата-анасы болмаған кезде желіге кіру, белгілі бір құпиясөздер орнату, қосымша тіркелу жүйесін орнату, іздеу жолағындағы кіру тарихын жою және т.б.) [3, 1065 б.].

Бұл бақылау мен реттеуге қосымша кедергілер тудырады. Кәмелетке толмаған азаматтардың виртуалды кеңістіктегі қызметі, сондай-ақ интернеттен шығатын қауіпті уақтылы анықтауға және жоюға мүмкіндік бермейді.

Цифрлық әлемдегі бала құқықтарын зерттейтін көптеген зерттеулер осы саладағы негізгі құжат ретінде танылуға негізделген құжат – мемлекеттер қамтамасыз етуі тиіс бостандықтар мен қорғау шараларын анықтайтын «Бала құқықтары туралы Конвенция»[4]. Қазіргі уақытта Бала құқықтары жөніндегі комитет Конвенцияның сақталуын қадағалайды және цифрлық әлемде бала құқықтарының сақталу тәртібін айқындайды. Айта кету керек, БҰҰ-да №25 «Цифрлық ортадағы бала құқықтары туралы жалпы тәртіп ескертулері» деп аталатын құжаттың ережелерін ескере отырып, цифрлық кеңістіктегі балалар құқықтары бойынша нұсқаулық әзірленді, бұл бала құқықтары туралы Конвенцияға қосымша құжат болып табылады[5]. Бұл нұсқаулықта жеке сектор тарапынан Интернеттегі бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз етуді қоса алғанда, цифрлық әлемде балаларға қатысты реттеушілік қадағалауды жүзеге асыру үшін мемлекеттердің тікелей жауапкершілігі бекітіледі. Бұл ретте баланың құқықтары Интернет кеңістігін реттеу арқылы қорғалмайды деп мәлімдейтін жекелеген заңгерлердің пікіріне назар аудару керек, өйткені И.Лоскутовтың пікірінше, бала құқықтары туралы заңға түзетулер әзірлеу кезінде түсініксіз түсіндірмесі бар жаңа ұғымдар енгізіледі. Осы орайда айта кету керек, Қазақстандағы балалар пайдаланатын шетелдік әлеуметтік желілерге мемлекеттік бақылаудың нақты қазіргі таңдағы қадамдары пысықталуда[6]. Ақпараттық саладағы балалардың құқықтары мен мүдделеріне арналған заңнаманы реформалау мәселелеріне ақпараттық-телекоммуникациялық желілердегі кәмелетке толмағандардың психикасына теріс әсерге құқықтық қарсы іс-қимыл жүйесінің тиімділігін талдайтын В.М.Филипповтың, В.В.Насонкиннің, Ч.Папачараламбоустың бірқатар еңбектері арналған. Бұл авторлар заңнамада балалардың денсаулығына және/немесе дамуына зиян келтіретін ақпарат түрлерінің тізімі қоғамның қазіргі қажеттіліктеріне сәйкес келмейді және пысықтауды қажет етеді деген қорытындыға келеді [4, 362 б.]. Осы авторлар жүргізген зерттеулердің нәтижелері негізінде мен Интернет желісіндегі ақпараттың кейбір түрлеріне балаларға тыйым салу туралы нормативтік ережелерді нақтылауға және біріздендіруге бағытталған қазақстандық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірледім.

Қазақстан Республикасында кәмелетке толмағандарды зиянды ақпараттан қорғауға байланысты қатынастарды реттейтін негізгі көз «Балаларды денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» 2018 жылғы 2 шілдедегі Заң болып табылады. Заң ғылыми, ғылыми-техникалық, статистикалық және басқа да ақпаратты қамтитын ақпараттық өнімдер айналымы саласындағы қатынастар аясында қолданылады. Бұл заң бала мен ананы қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік шаралар жүйесін бекітетін конституциялық ережелерді егжей - тегжейлі баяндайды, сонымен бірге балаларға қамқорлық жасау, оларды тәрбиелеу ата-аналардың тең құқығы мен міндеті екенін атап өтеді. Осыған сүйене отырып, Интернет - кеңістікте баланың құқықтарын сақтау процесінде мемлекеттік органдар мен ата-аналардың үздіксіз өзара ұштасқан іс-қимылы көзделеді. Кәмелетке толмаған баланың ата-анасы мемлекет ұсынатын ата-ана бақылауының барлық мүмкіндіктерін пайдалана отырып, оның киберкеңістіктегі қызметін бақылауға міндетті. Осылайша, Интернет желісінде кәмелетке толмағандарды қорғауды қамтамасыз етуді бақылау ата-аналар мен мемлекетке жүктеледі. Қазіргі уақытта «Балаларды денсаулығына және дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабының 2-бөлігінде кәмелетке толмағандар арасында таратуға тыйым салынған ақпарат

[4] Конвенция о правах ребенка от 20 ноября 1989 года. Официальный сайт ООН [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml, қарау күні: 28.07.2023;

[5] В ООН разработали руководство по правам детей в цифровом пространстве. Новости ООН. Официальный сайт ООН [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://news.un.org/ru/story/2021/04/1400342, қарау күні: 07.08.2023;

[6] Медиа-юрист: права ребенка не защитить регулированием интернет пространства [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: // https://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/125810/., қарау күні: 15.08.2023;

түрлері айқындалған, оларға мына ақпарат түрлері жатқызылады:

1) балаларды өміріне және (немесе) денсаулығына қатер төндіретін іс-әрекеттер жасауға, оның ішінде суицидке итермелеу;

2) балаларды қоғамға қарсы және құқыққа қарсы әрекеттерге арандату;

3) арнайы жыныстық-эротикалық сипаты бар;

4) жыныстық зорлық-зомбылықтың сипаттамасы және (немесе) бейнесі бар;

5) балағат сөздерді қамтитын;

6) балалар арасында таратуға Қазақстан Республикасының өзге де заңдарымен тыйым салынған ақпараттар[7].

Зерттеу барысында тыйым салынатын кәмелетке толмағандар үшін ақпарат түрлерін толықтыру және нақтылау бойынша ұсыныстар жасалды. Кәмелетке толмағандар арасында Интернет желісінде мұндай ақпаратқа тыйым салу оның кәмелетке толмағанның психикасын бұзуға бағытталғандығына байланысты, сонымен қатар оны тікелей немесе жанама түрде заңсыз, қауіпті және әдепсіз әрекеттерге итермелейді. Бұндағы қиын мәселе-балаларға Интернетті пайдалануға тыйым салынбайды, ал олардың қызметін бақылау көбінесе жүзеге асырылмайды. Сонымен қатар, әлеуметтік желілерде кәмелетке толмаған пайдаланушылардың белсенділігі артып келеді. Кәмелетке толмаған адам өмірдегі қиындықтарға тап болып, виртуалды кеңістікке еніп, алынған ақпараттың зияны немесе жеке ақпаратты тарату, Интернет желісінің бейтаныс пайдаланушыларымен байланысу және т.б. қауіп туралы ескермейді, тіпті елемейді де. Нақты мысал ретінде бір уақыттарда бір ғана «ВКонтакте» әлеуметтік желісінде тарап кеткен «Синий кит», «Тихий дом», «Разбуди меня в 4:20», сондай-ақ өткен жылдың ақпан айындағы Петропавл қаласындағы скулшутинг оқиғасына түрткі болуы мүмкін деп пайымдалып жүрген «Лесоруб» ойындарын келтіруге болады[8]. Интернеттегі кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың бұл қаупі бүгінгі таңда жаһандық және қызу пікірталас мәселесі болып табылады. Көптеген елдер «цензура» сөзін қолданғанды құптамайды, сондықтан оны «ақпараттық сүзгілер» сөз тіркесімен ауыстырады. Мұндай ақпаратты сүзу АҚШ, Ұлыбритания, ҚХР, Сирия, Германия, Франция және Куба сияқты елдерде қарастырылған. Сонымен, Ұлыбританияда белгілі бір тыйым салынған мазмұндағы (контент) арнайы сайттарды құру әдісімен бұғатталады, ал оған кіргеннен кейін Ұлыбритания полициясы кілт сөздерді енгізген пайдаланушылардың жеке деректеріне қол жеткізе алады[9]. Америка Құрама Штаттарында Интернет желісіндегі кәмелетке толмағандарды қорғау 16 жасқа толмаған кәмелетке толмағандарға ата-аналарының (қамқоршыларының) келісімінсіз өздерінің интернет-мекен-жайын немесе жеке арнасын алуға тыйым салу арқылы жүзеге асырылады, сондай-ақ 2000 жылдың қазан айында АҚШ Конгресі балаларды Интернет желісінде орналастырылған қажетсіз материалдардан қорғайтын «Интернеттегі балаларды қорғау туралы» Заң қабылдады. Заң кітапханалар мен мектептерге зиянды мазмұндағы материалдарды қарауға кедергі келтіретін бағдарламалық сүзгілерді орнатуды бұйырады. Кітапханаларға ғылыми және басқа да заңды мақсаттар үшін ересек пайдаланушылардың өтініштері бойынша тек керекті сайттарға ғана кіруге рұқсат етіледі [5, 2 б.]. Осы заңды бұзу қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. Сонымен қатар, балалардың әлеуметтік желілері мен сайттары әкімшілігінің өкілеттіктеріне балаларды зиянды ақпараттан немесе күмәнді адамдардан қорғаудың әртүрлі әдістерін қолдану кіреді. Басқа сайттарға ауысқан кезде хабарландыру іске қосылады, зиянды ақпараттың болу ықтималдығы туралы кәмелетке толмаған аудиторияға ескертіледі және сілтемеге кірмес бұрын ата-аналармен кеңесу туралы ескертіледі. Кейбір балалар отыратын сайттарда сыртқы сілтемелерге көшу мүмкін емес. Сондай-ақ, ата-ана кәмелетке толмағанның Интернет желісіндегі қызметін бақылауға құқылы және әкімшіліктен баласының есептік жазбасын бұғаттауды сұрай алады. Бұл шаралар кәмелетке толмағандардың ақпараттық кеңістіктегі қызметін құқықтық реттеу қажеттілігін, сондай-ақ Интернетте адам құқықтарын құқықтық реттеу қажеттілігін, сондай-ақ Интернетте

[7] *"Балаларды денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы" Қазақстан Республикасының Заңы. 2 шілде 2018 жыл. № 169-VI // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000169., қарау күні: 21.08.2023;*

[8] *«Причиной кровавой резни в школе Петропавловска могла стать интернет-игра» [электрондық ресурс]. –Қол жеткізу режимі: https://rus.azattyq-ruhy.kz/society/46866-prichinoi-krovavoi-rezni-v-shkole-petropavlovska-mogla-stat-internet-igra;*

[9] *Закон «О защите детей» 1978 года // База данных статутного права Великобритании. «Protection of Children» UK // Statute Law Database. Act 1978 [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/37/section/1/1991-02-01?timeline=true., қарау күні: 22.08.2023;*

адам құқықтарын қорғаудың түбегейлі жаңа әдістерін әзірлеу және ақпараттық кеңістіктің ықтимал қауіптерін жою қажеттілігін көрсетеді.

Қазақстанда киберқауіпсіздік саласын дамыту мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. Мемлекеттік органдар, үкіметтік емес ұйымдар (ҮЕҰ) және бизнес бірлесіп жүргізген жұмыстың нәтижесі – бұл біздің еліміз жаһандық киберқауіпсіздік индексінде өз позициясын тез жақсартып келе жатқан соңғы жылдардағы үрдіс. Қазір Қазақстан (2022 жылғы көрсеткіш бойынша) 2018 жылдағы 82-ші орыннан 31-ші орынға көтерілген[10]. Осы жылдар ішінде елімізде киберқауіпсіздік саласын дамытудың негізгі тұжырымдамалық тәсілдері әзірленді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы қаулысымен бекітілген «Қазақстанның киберқалқаны» киберқауіпсіздік тұжырымдамасы әзірленді және іске асырылуда[11]. 2022 жылы «Қазақстанның Киберқалқаны» тұжырымдамасының жаңа редакциясы қабылданды. Сонымен қатар, бірқатар заңнамалық актілер мен көптеген салалық бұйрықтар күшіне енді. Бұдан басқа, зиянды құпияландыруларды зерттеу бойынша ақпараттық қауіпсіздік саласында сынақ зертханалары құрылды, ақпараттық қауіпсіздікті ұлттық үйлестіру орталығы іске қосылды. Ақпараттық қауіпсіздік саласындағы ахуалды одан әрі жақсарту үшін Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі Ақпараттық қауіпсіздік комитетіне дербес деректерді қорғау, дербес деректер өңделетін ақпараттық жүйелер иелеріне аудит және тексерулер жүргізу жөніндегі функцияларды беру туралы мәселеге бастамашылық жасады. Бұл ретте, менің ойымша, киберкеңістікте баланың құқықтарын сақтау мәселелері мен перспективаларына ерекше назар аудару қажет.

Нәтижелер

Ақпараттық қоғам дамуының қазіргі тенденциялары Интернеттің дамуы бір жағынан ақпараттың таралуын едәуір жеңілдететінін, ал екінші жағынан құқықтық реттеуді қажет ететін қатынастардың жаңа формаларына жағдай жасайтындығын көрсетеді. Сонымен, Интернет желісіндегі ақпараттың мазмұнына объективті көзқараспен жеке және отбасылық өмірді қорғау құқығы, ой, ар-ождан және дін бостандығы, пікір бостандығы және оларды еркін білдіру мүмкіндігі сияқты құқықтарды қозғайтын ақпаратты бүкіл ақпараттық ресурстан бөліп алу керек. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы өзінің алғашқы қарарларының бірінде «Ақпарат бостандығы-адамның негізгі құқығы» [6, 125 б.]. Ал интернет қазіргі уақытта ең ауқымды ақпарат көзі болып табылатындығын атап өтті. Осылайша, интернет желісіне қол жеткізу ақпаратты еркін тарату және адамның ақпаратқа қол жеткізу құқығын іске асыру шарттарының біріне айналды.

Көптеген заманауи балалар әлеуметтік желілерді әлеуметтенудің маңызды құралы ретінде қолдана отырып, Интернет желісінде көп уақыт өткізеді. Интернетке қол жетімділіктің артуы балаларға кез-келген интернет-мазмұнға (контентке) қол жеткізуге шексіз мүмкіндіктер беріп отыр, бұл олардың ақпарат алу және тарату құқығын жүзеге асырудың негізі болып табылады. Алайда, бұл мүмкіншіліктер балалар үшін күтпеген қауіптер алып келуі мүмкін, өйткені Интернет арқылы баланың құқықтарын бұзу мүмкіндігі артады. Орасан қауіптердің бірі балалардың жеке өміріне байланысты.

Жалпы логикалық тұрғыдан алып қарағанда кез келген адамда кәмелет жасқа толмағандарды не үшін мемлекет осылай басыңқы көңіл бөліп қорғаштау керек деген сұрақ туындауы мүмкін. Себебі, кәмелеттік жас дегеніміз, бұл - психофизикалық дамудың ерекшеліктерін қамтитын, білімнің шектеулі көлемімен (құқықтық, этикалық және т. б.) сипатталатын, жеке тұлғаны қалыптастыру барысындағы адамның жастық шақ кезеңінің ішінара ерекшеліктері болатын, бейімделу қиындықтары бар, ойлаудың бастапқы сыни емес түрі қолданылатын кезең. Сондай-ақ қарым-қатынастың мәтіндік тәсілі басым болатын, қашықтықтан қарым-қатынастың шектеусіздігі, қуатты "масқара-контент" арқылы "Интернет" ақпараттық-телекоммуникациялық желісінің ерекше әсерін алдын-ала анықтайтын, оның

[10] *«Ақпараттық қауіпсіздік». Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/activities/6?lang=ru, қарау күні: 23.08.2023;*

[11] *«Киберқауіпсіздік Тұжырымдамасы ("Қазақстанның киберқалқаны")». Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407., қарау күні: 23.08.2023;*

ішінде. террористік, экстремистік, порнографиялық, суицидтік бағыттағы, сондай-ақ кәмелетке толмағанның жеке қауіпсіздігіне қатер төндіретін және оның қылмыстық мінез-құлқын қалыптастыратын қауіпті мінез-құлықты, тыйым салынған заттарды тұтынуды насихаттау түрінде өткізілетін уақыт аралығы болып табылады [7, 105 б.].

Көптеген жасөспірімдер әлеуметтік медианы өздері туралы егжей-тегжейлі ақпаратты және ұзақ уақыт бойы желіде қалатын жеке сипаттағы бейнесуреттерді тарату үшін пайдаланады, бұл оларды әртүрлі тұлғаларға пайдалануға мүмкіндік береді. Мұндай ақпарат олардың өміріне зиян тигізуі мүмкін, өйткені оны болашақта, соның ішінде заңсыз мақсаттарда да қолдануға болады. Коммерциялық мақсатта балалардың Интернеттегі қызметіне қатысты ақпаратты профильдеу және деректерді сақтау олардың жеке өміріне қатысты алаңдаушылық туғызады, ал балалардың өздері мұны жете түсінбейді. Сондай-ақ, балалар интернетте жиі таралатын заңсыз немесе зиянды мазмұнмен, соның ішінде порнография, нацистік немесе нәсілшілдік материалдармен және зорлық-зомбылықпен, нашақорлыққа, суицидке және өзіне зиян келтірудің басқа түрлеріне шақыратын мазмұнмен байланысқа түсу қаупі бар. Балалардың өздері құқық бұзушы бола алады және Интернет көздері арқылы басқа балаларға зиян келтіруі мүмкін. Мұндай жағдайларға әлеуметтік медиадағы басқа балаларды қорлау, қорқыту жатады, бұл туралы балалар Интернет немесе басқа байланыс құралдары арқылы көбірек хабарлайды. Бұл фактілер қайғылы салдарларға әкелуі мүмкін, өйткені бұны күні кеше ғана орын алып отырған бірқатар жасөспірімдер қорқытқаннан кейін және әлеуметтік желіде өз өмірін қиюға шақырылғаннан кейін өз-өзіне қол жұмсаған жағдайлар дәлелдейді[12]. Кейбір балалар жыныстық сипаттағы немесе басқа балаларға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттері сияқты қорлайтын бейнелерді таратады, кейде оларды осындай материалды өздері түсіруге мәжбүр етеді. Интернетті «жүрексіз қылмыскерлер» басқалардың атымен балалармен қарым-қатынас жасау үшін, соның ішінде жыныстық құдалау мақсатында қолданады (бұны қылмыстық іс жүргізу тәжірибесінде «алдамшы баптап-күту» деп те атауға болады), тіпті оларды балалар саудасы мақсатында жалдау үшін де қолданады.

Балалардың физикалық және психикалық дамуының ерекшеліктерін талдау негізінде Интернет желісіндегі қызметті құқықтық реттеу қажеттілігі ақпараттық кеңістікте жасалған қылмыстар санының көбеюіне байланысты деген қорытынды жасауға болады. Жаңа әлеуметтік желілердің, сайттардың және басқа да ақпараттық ресурстардың пайда болуы Интернетті пайдаланудың ыңғайлылығы мен сапасын жақсартып қана қоймайды, сонымен қатар жаңа зиянды ақпараттың пайда болу қаупіне әкеледі, бұл оны анықтау мен жоюдың қиындауына мүмкіндік береді. Интернет желісінің барлық пайдаланушылары қауіпті аймақта, бірақ әсіресе балалар бұл ақпараттық кеңістікте қорғалмаған. Балалар психикасы-бұл баланың жалпы денсаулығының маңызды құрамдас бөлігі, ол (ересек адамның психикасымен салыстырғанда) сырттан келетін теріс әсерлерге тез бейімделеді. Интернет желісінде ақпараттық-психологиялық әсер етудің әртүрлі құралдарын құру тек жеке бір балаға ғана емес, сонымен бірге ел аумағында тұратын барлық балаларға теріс әсер етеді. Сондықтан, ең алдымен, кәмелетке толмаған азаматтар Интернет желісіндегі қызметті құқықтық реттеуге мұқтаж, олар өздеріне толық қамқорлық жасай алмайды және өздерін сырттан келетін зиянды әсерден қорғай алмайды. Басты себептердің бірі-кәмелетке толмағандардың белгілі бір ақпараттың зиянды әсерін тани алмауы және одан уақтылы бас тарта алмауы. Бұл баланың алынған ақпаратқа жан-жақты талдау жасай алмауы (пайдалы ақпаратты қабылдау және зиянды ақпаратты бұғаттау) оны виртуалды кеңістікте зиянды ақпаратты жасайтын және тарататын зиянкестер үшін тамаша құрбан етеді. Кәмелетке толмағандар қауіп-қатерге ұшырайды және Интернеттегі жала жабу мен қорлаудың, алаяқтықтың немесе одан да қауіпті, белгісіз адамдардың заңсыз, әдепсіз мінез-құлыққа итермелеуінің ықтимал құрбаны болуы мүмкін.

Ғылыми жарияланымдар мен құқықтық актілерді талдау негізінде жүргізілген зерттеудің нәтижесі ретінде заңнаманы жетілдіру жөнінде бірқатар ұсыныстар ұсынылады.

Менің ойымша, «Балаларды денсаулығы мен дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабының 2-бөлігін нақты-

[12] *«Защита прав детей в цифровом мире: постоянно растущий вызов. Комиссар по правам человека» [Электрондық ресурс]. — Қол жеткізу режимі: https://www.coe.int/ru/web/commissioner/-/protecting-children-s-rights-in-the-digital-world-an-ever-growing-challen-1., қарау күні: 24.08.2023;*

лау қажет, онда балаларға тыйым салынған ақпараттың

негізгі белгілерін айқындау қажет. Осы баптың 2 тармағына төмендегідей

сипаттардағы ақпараттарға тыйым салу қажет деп есептеймін:

1) порнографиялық сипаттағы, сондай-ақ балалармен жыныстық қатынасты насихаттайтын ақпараттар;

2) адамдарға немесе жануарларға зорлық-зомбылықтың немесе қатыгездіктің жол берілуін негіздейтін немесе ақтайтын ақпараттар;

3) балалардың есірткі, психотроптық және/немесе мас ететін заттарды, темекі өнімдерін, құрамында спирті бар заттарды, алкогольдік сусындарды қолдануға деген ұмтылысын оятуға шақыратын ақпараттар;

4) балаларды құмар ойындарға қатысуға, жезөкшелікпен, қаңғыбастықпен, қайыршылықпен айналысуға шақыратын ақпараттар;

5) баланың ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлауға бағытталған психологиялық әсерді, оның ішінде кибербуллингті пайдалану мүмкіндігін қамтитын ақпараттар;

6) отбасылық құндылықтарды жоққа шығаратын немесе оларға күмән келтіретін, сондай-ақ дәстүрлі емес жыныстық қатынастарды насихаттайтын ақпараттар;

7) Интернет желісінде тұрақты өзара іс-қимылға, ойынға тәуелділікке және Интернет желісінде мақсатсыз уақыт өткізуге шақыратын ақпараттар.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын қорытындылай келе, Интернет желісінің пайда болуы мен қарқынды дамуы ақпараттық кеңістікті құқықтық реттеу қажеттілігін тудырды деген қорытынды жасауға болады. Заңды тұрғыдан қолдауы жоқ бала Интернет желісінде ештеңеге қауқарсыз болып табылады, өйткені киберкеңістікте баланың психикасы мен өмірі мен денсаулығына нақты қауіптер бар. Балалардың салауатты да интелектуалды тұрғыдан дамуы көбіне қоғам мен мемлекеттің болашағын айқындайды, сондықтан қазақстандық қоғам кәмелетке толмағандардың киберкеңістіктегі белсенділігінің артуына аса алаңдаушылық танытып отыр.

Қорытынды

Интернет желісінің қарқынды дамуына байланысты бүгінгі таңда баланың құқықтарын сақтау және қорғау мәселесі өзектілігін арттыруда. Дүниежүзілік цифрландыру және жаһандану жағдайында әр адамға теңгерімді ақпарат беруді интернеттегі зиянды ақпарат пен қылмыстан қорғаумен үйлестіру өте маңызды. Егер интернетті пайдалану ережелері сақталмаса, сондай-ақ желілік қауіптерді жеңу әдістері туралы білмесе, киберкеңістік жиі қауіп төндіреді және Интернет желісіндегі баланың құқықтарының бұзылуына ықпал ететін құрал болып табылады. Бұл мәселені зерттеу Интернет желісінің барлық пайдаланушылары қауіп-қатер аймағында деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді, бірақ үлкен қауіп - зиянды ақпаратты балалар арасында тарату-интернет қолданушылары, олар өз жасына байланысты кіретін ақпаратты толық талдай алмайды, сонымен қатар өздерін зиянды ақпарат пен зиянкестерден толыққанды қорғай алмайды.

Интернет желісінде бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз ететін заңнаманы жетілдіру мақсатында «Балаларды денсаулығына және дамуына зиян келтіретін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабының 2-бөлігін қолданыстағы ережелерді толықтыратын тыйым салу нормаларымен толықтыру ұсынылады. Зорлық-зомбылықты немесе қатыгездікті, нашақорлықты, алкоголизмді, сондай-ақ балаларда девиантты немесе қылмыстық мінез-құлықты қалыптастыруға бағытталған ақпараттың басқа да қоғамға жат түрлерін насихаттайтын порнографиялық сипаттағы ақпаратқа тыйым салу маңызды және қажет болып табылады. Зерттеудің бұл нәтижесі қазіргі қазақстандық нормативтік құқықтық алаңда ықпалы жағынан әлсіздеу болып табылатын заңнаманы жетілдіруге бағытталған.

Ақпараттың белгілі бір түрлеріне тыйым салу құқығын нормативтік тұрғыдан бекітуден басқа, арнайы, құзыретті органдар заңнамада белгіленген тыйымдарды қамтамасыз ету бойынша қадағалау жүргізуі қажет. Сонымен қатар, балалар арасында ақпараттық қауіпсіздік және Интернет желісіндегі жағымсыз контенттің зиянды салдарын түсіндіру мәселелері бойынша профилактикалық жұмыс жүргізілу қажет. Мемлекеттік деңгейде балалар арасында ақпараттық мәдениет пен желілік этикетті қалыптастыруға бағытталған арнайы тұжырымдаманы қалыптастыру немесе қолданыстағы «Қазақстанның киберқалқаны» тұжырымдамасы шеңберінде балалардың киберқауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған бөлімді әзірлеу маңызды деп есептеймін.

Бұл зерттеудің нәтижелері заң шығару процесінде, ювеналды сот ісін жүргізу практикасында, ювеналды полицияның құқық

қолдану практикасында, сондай-ақ Интернет желісінде баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды, күзетуді және қамтамасыз етуді жүзеге асыратын өзге де мемлекеттік органдарда пайдаланылуы мүмкін. Бұл процесте баланың ата-аналары мен заңды өкілдері маңызды рөл атқарады, әлбетте олар баланы Интернет желісінде орналастырылған ақпараттың зиянды әсерінен қорғауға бірден бір жауапты тұлғалар болып табылады. Қызметі Интернет желісінде баланың құқықтарын сақтау үшін қажетті жағдайлар жасауға бағытталған азаматтық қоғам институттары да үлкен рөл атқаруы керек. Бұл зерттеудің нәтижелері өскелең ұрпақтың ақпараттық мәдениеті мен желілік этикетін қалыптастыруда қолданылуы мүмкін. Осылайша, заңнаманы жетілдірумен және құқықтық ықпал ету шараларын қолданумен қатар, Интернет желісінде бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз етуге жүйелі көзқарас қажет. Интернет желісінде баланың құқықтарын сақтауға, қорғауға және қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық, ұйымдастырушылық, материалдық шараларды қолдану оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Бұл ретте ең маңызды проблема мемлекеттік органдардың, ата-аналар мен балалардың ортақ ақпараттық және құқықтық мәдениетін қалыптастыру болып табылады, ол киберкеңістікте баланың құқықтарын тиімді сақтау үшін жағдай жасауға тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Акимжанова М.Т. Қазақстан Республикасының заңнамасы бойынша баланың жеке мүліктік емес құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері // Вестник Института законодательства РК. – 2018. – № 4 (53). – Б. 169–177.

2. Рутфилд С. История и развитие интернета от инструмента холодной войны до Fish-Cam1 // Компьютерные инструменты в образовании / С.Рутфилд. - 1998. - № 3-4 – С. 124-129.

3. Стрелка В.Н. Права человека в Интернете: защита прав несовершеннолетних в сети Интернет // Вопросы Российской юстиции / В.Н. Стрелка. – 2019. - №3. – С. 1058-1074.

4. Филиппов В.М. Права и интересы детей в информационной сфере: реформирование законодательства // Вестник Санкт Петербургского университета / В.М. Филиппов, В.В. Насонкин, Ч. Папачараламбоус. – 2019. - № 10 (2). - С. 362-370.

5. Иванов П. Интернет в законе: возрастные ограничения // Онлайн-проект для родителей letidor.ru Право / https://letidor.ru/pravo/internet-v-zakone-vozrastnye-ogranicheniya.htm?fu..- С.1-6.

6. Довгань Е. Ф. Права человека в эпоху информационных технологий // Вестник Университета имени О.Е.Кутафина / Е.Ф.Довгань. - 2018. - № 5 (45). - С. 109-125.

7. Макашева М.Н. Сеть Интернет и общая оценка ее влияния на личность несовершеннолетнего / М.Н. Макашева // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2021. – № 3 (91). – С. 102–109

REFERENCES

1. Akimjanova M.T. Qazaqstan Respublikasynyŋ zaŋnamasy boiynşa balanyŋ jeke mülıktık emes qūqyqtaryn qorğaudyŋ keibır mäseleleri / // Vestnik İnstituta zakonodatelstva RK. – 2018. – № 4 (53). – S. 169–177.

2. Rutfild S. Istorija i razvitie interneta ot instrumenta holodnoj vojny do Fish-Cam1 // Komp'juternye instrumenty v obrazovanii / S.Rutfild. - 1998. - № 3-4 – S.124-129.

3. Strelka V.N. Prava cheloveka v Internete: zashhita prav nesovershennoletnih v seti Internet // Voprosy Rossijskoj justicii / V.N. Strelka. – 2019. - №3. – S.1058-1074.

4. Filippov V.M. Prava i interesy detej v informacionnoj sfere: reformirovanie zakonodatel'stva / / Vestnik Sankt Peterburgskogo universiteta / V.M. Filippov, V.V. Nasonkin, Ch. Papacharalambous. – 2019. - № 10 (2). - S. 362 – 370.

5. Ivanov P. Internet v zakone: vozrastny`e ogranicheniya // Onlajn-proekt dlya roditelej letidor.ru Pravo / https://letidor.ru/pravo/internet-v-zakone-vozrastnye-ogranicheniya.htm?fu..- S.1-6.

6. Dovgan' E. F. Prava cheloveka v jepohu informacionnyh tehnologij // Vestnik Universiteta imeni O. E. Kutafina / E. F. Dovgan'. - 2018. - № 5 (45). - S. 109-125.

7. Makaşeva M.N. Set İnternet i obŋaya otsenka ee vliyaniya na lichnost nesoverşennoletnego / M.N.Makaşeva // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta MVD Rossii. – 2021. – № 3 (91). – S. 102–109.

УДК 341.2

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДВУСТОРОННИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША СО СТРАНАМИ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (С ОСОБЫМ УЧЕТОМ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)

Чахор Рафал Ришардович
Доктор политических наук, кандидат политических и юридических наук, профессор Краковской Академии им. А. Фрича Моджевского, заместитель декана Факультета права и администрации; Республика Польша, г. Краков, e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Аннотация. *На современном этапе договоры являются главным источником международного права и механизмом регулирования двусторонних и многосторонних отношений. Они дают возможность мирного и взаимовыгодного проведения внешней политики в области экономики, безопасности и других. Анализ количества и содержания двусторонних договоров способствует определению взаимной заинтересованности стран друг другом, выявлению главных областей сотрудничества.*

Настоящая публикация посвящена международно-правовой базе отношений Республики Польша со странами Центральной Азии с особым учетом Республики Казахстан. В первой части статьи установлено, что ратифицированные международно-правовые акты являются в Республике Польша источником общеобязывающего права. Среди них главную роль играют межгосударственные и межправительственные договоры и соглашения. В дальнейшей части статьи установлено, что самое большое количество двусторонних договоров Республика Польша заключила с Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан. Только с последней из них заключен договор о дружбе. Главную часть международно-правовой базы отношений Республики Польша со странами Центральной Азии составляют межправительственные соглашения, касающиеся, прежде всего, экономики и инвестиций, налогообложения и консульских вопросов. Отличительной чертой договорной базы Республики Польша и Республики Казахстан являются соглашения в области безопасности, оборонной промышленности, обмена секретными информациями, реадмиссии и сельского хозяйства.

В целом, учитывая прочное и многостороннее развитие отношений между Республикой Польша и Республикой Казахстан, обоснованным кажется заключение договора о дружбе и развитии сотрудничества. Он мог бы стать отправной точкой для четвертого десятилетия официальных отношений обеих стран.

Ключевые слова: *международное публичное право; международные договоры; международное право в системе источников права Республики Польша; правовые основы взаимоотношений Республики Польша со странами Центральной Азии.*

THE LEGAL BASIS OF BILATERAL RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF POLAND AND CENTRAL ASIAN STATES (WITH A FOCUS ON THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN)

Czachor Rafal Richardovich
Doctor of Political Sciences, Candidate of Political and Legal Sciences, Professor of the A. Frycz Modrzewski Krakow Academy, Deputy Dean of the Faculty of Law and Administration; Republic of Poland, Krakow, e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Abstract. *Today, international treaties are the main source of international law and constitute a mechanism of regulation of bilateral and multilateral relations. International agreements provide states with an opportunity to run peaceful and profitable foreign policy in economics,*

security, and others. The number and the scope of bilateral agreements indicate the mutual interest of countries and reveal the main fields of cooperation.

The following paper is devoted to the legal basis of bilateral relations between Poland and Central Asian republics with a particular focus on Kazakhstan. The first part of the paper argues, that ratified treaties belong in the Polish legal system to the sources of law. Among them, the crucial role play inter-state treaties and inter-government agreements. The next part of the paper reveals that the biggest number of treaties Poland has concluded with Kazakhstan and Uzbekistan. Only with the latter Poland has signed a treaty of friendship. The agreements concluded by Poland with Central Asian countries are mainly devoted to trade, investments, taxation, and consular matters. The unique feature of mutual Polish-Kazakh cooperation constitutes agreements in the fields of security, defence industry, secret information, and agriculture.

In general, taking into account the strong and comprehensive cooperation between Poland and Kazakhstan, the paper asserts the need for concluding a treaty of friendship and cooperation. It could serve as a good starting point for the fourth decade of bilateral official relations.

Keywords: *international public law; international treaties; international law in the system of the sources of law in the Republic of Poland; the legal basis of bilateral relations between the Republic of Poland and Central Asian states.*

ПОЛЬША РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІМЕН ЕКІЖАҚТЫ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ (ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫН ЕРЕКШЕ ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП)

Рафал Ришардович Чахор
Саясаттану ғылымдарының докторы, саяси және заң ғылымдарының кандидаты, А. Фрич Моджевский атындағы Краков Академиясының профессоры, құқық және әкімшілік факуль-теті деканының орынбасары; Польша Республикасы, Краков қ., e-mail: rczachor@afm.edu.pl

Аннотация. *Қазіргі кезеңде шарттар Халықаралық құқықтың негізгі көзі және екіжақты және көпжақты қатынастарды реттеу тетігі болып табылады. Олар экономика, қауіпсіздік және басқа салаларда бейбіт және өзара тиімді сыртқы саясат жүргізуге мүмкіндік береді. Екіжақты шарттардың саны мен мазмұнын талдау елдердің бір-бірімен өзара мүдделілігін анықтауға, ынтымақтастықтың негізгі бағыттарын анықтауға ықпал етеді.*

Осы бап Қазақстан Республикасын ерекше ескере отырып, Польша Республикасының Орталық Азия елдерімен қатынастарының халықаралық-құқықтық базасына арналған. Мақаланың бірінші бөлігінде ратификацияланған халықаралық-құқықтық актілер Польша Республикасында жалпыға міндетті құқықтың қайнар көзі болып табылатыны анықталды. Олардың ішінде мемлекетаралық және үкіметаралық шарттар мен келісімдер басты рөл атқарады. Мақаланың одан әрі бөлігінде Польша Республикасы Қазақстан Республикасымен және Өзбекстан Республикасымен екіжақты шарттардың ең көп санын жасағаны анықталды. Олардың соңғысымен ғана достық туралы келісім жасалды. Польша Республикасының Орталық Азия елдерімен қатынастарының халықаралық-құқықтық базасының негізгі бөлігін, ең алдымен, экономика мен инвестицияларға, салық салуға және консулдық мәселелерге қатысты үкіметаралық келісімдер құрайды. Польша Республикасы мен Қазақстан Республикасының шарттық базасының айрықша ерекшелігі қауіпсіздік, қорғаныс өнеркәсібі, құпия ақпарат алмасу, реадмиссия және ауыл шаруашылығы саласындағы келісімдер болып табылады.

Тұтастай алғанда, Польша Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасындағы қатынастардың берік және көпжақты дамуын ескере отырып, достық және ынтымақтастықты дамыту туралы шарт жасасу негізді болып көрінеді. Бұл екі елдің ресми қарым-қатынасының төртінші онжылдығының бастапқы нүктесі болуы мүмкін.

Түйін сөздер: *халықаралық жария құқық; халықаралық шарттар; Польша Республикасының құқық көздері жүйесіндегі халықаралық құқық; Польша Республикасының Орталық Азия елдерімен өзара қарым-қатынасының құқықтық негіздері.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_185

Введение

Среди главных черт государственного суверенитета находится право заключения международных договоров с другими субъектами международного права и, таким образом, самостоятельное формирование своей международной ситуации взаимовыгодным путем. О значении международных договоров, являющихся на данном этапе главным источником международного права, свидетельствует их растущеее число, особенно с середины XX века. Сегодня международные договоры – это главный механизм регулирования всех важных для государств вопросов двусторонних и многосторонних отношений. Они заключаются в сфере политики, экономики, безопасности, культуры и других, которые по ходу технического прогресса требуют международного сотрудничества, к примеру, кибербезопасности. Государства часто прибегают к международным договорам как к средству проведения внешней политики по нескольким причинам. Во-первых, в связи с всеобщим запретом применения силы и угрозы ее применения в международных отношениях, согласно ст. 2 Устава ООН[1], осуществление внешнеполитических целей может достигаться исключительно мирными средствами. Во-вторых, в связи с принципом суверенитета и равенства государств, международные договоры заключаются добровольно, вследствие переговоров, во время которых стороны могут определить выгодное для всех их содержание.

Предметом настоящего исследования является международно-правовая база двусторонних отношений Республики Польша (далее – РП) со странами Центральной Азии. Автором статьи учтены все действующие и денонсированные договоры, заключенные после 1991 г. с Республикой Казахстан (далее – РК), Кыргызской Республикой (далее – КР), Республикой Таджикистан (далее – РТ), Туркменистаном и Республикой Узбекистан (далее – РУ). Следует отметить, что отношения РП со странами Центральной Азии рассматриваются польской дипломатией в рамках так называемой восточной политики, охватывающей все постсоветское пространство. Среди них традиционно приоритет придается Российской Федерации, Республике Беларусь и Украине. Значительно меньше акцентируется внимание на других странах, в том числе среднеазиатских. Экономическое развитие, интеграция в мировые процессы сотрудничества как РП, так стран Центральной Азии, несомненно, приведет в будущем к интенсификации и расширению их международно-правовой базы их отношений.

Материалы и методы

Основным материалом данного исследования послужили двусторонние договоры, заключенные РП с РК, КР, РТ, РУ и Туркменистаном. Общедоступная в режиме он-лайн база международных договоров РП ведется Министерством иностранных дел РП[2]. В ходе настоящего исследования применялись основные для научной дисциплины права методы, в том числе формально-правовой и сравнительный. Их использование дает возможность раскрыть содержание и специфику правовых отношений РП со странами Центральной Азии, с особым учетом РК.

Основные положения, результаты и обсуждения

В польской доктрине права международный договор определяется как «совместное волеизъявление субъектов международного права, которое создает права и обязанности» [1, с. 71; 2, с. 186]. Он является «соглашением двух или большего количества субъектов международного права, в котором они определили свои права и обязанности (...). Задачей международного договора является создание определенных правовых результатов, его необходимым элементом является международно-правовая субъектность сторон и совместно определенное и изъявленное желание урегулирования неких вопросов» [3, с. 52; 4, с. 115]. Международным договором является любое соглашение между государствами, которое заключалось с определенной целью и в определенной форме. Это находит свое подтверждение в Венской конвенции о праве международных договоров от 1969 г., стороной которой с 1990 г. является РП[3].

[1] *Karta Narodów Zjednoczonych. — [Электронный ресурс]. — http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1945.html (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[2] *Internetowa baza traktatowa MSZ RP. — [Электронный ресурс]. —https://traktaty.msz.gov.pl/umowa-1 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[3] *Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1969 roku. — [Электронный ресурс]. — http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1969.html (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

Ст. 2 данного акта гласит, что «договор означает международное соглашение, заключенное между государствами в письменной форме и регулируемое международным правом, независимо от того, содержится ли такое соглашение в одном документе, в двух или нескольких связанных между собой документах, а также независимо от его конкретного наименования»[4]. Таким образом, независимо от названия (договор, соглашение, пакт, конкордат, хартия) такого рода документы являются для их сторон источником права. В случае польской дипломатической практики принято использование разных названий для обозначения международно-правовых актов, при этом «трактат» является особой формой международного договора, заключаемого в торжественной обстановке [5, с. 81]. Отличительной чертой трактата является то, что участие в его заключении принимают высшие государственные должностные лица, формирующие внешнюю политику, главным образом Президент РП. В свою очередь, соглашение представляет собой международно-правовой акт, заключаемый правительстом либо ведомствами. Подробное функционирование международных договоров в системе права РП установлено законом от 14 апреля 2000 г. «О международных договорах»[5].

Согласно базе международных договоров МИД РП, РП заключила двусторонние договоры со всеми странами Центральной Азии. По состоянию на 1 декабря 2023 г. в отношениях с РК действует 17 договоров, с КР – 10 договоров, с РТ – 5 договоров, с Туркменистаном – 1 договор, с РУ – 24 договора, однако часть из них является соглашениями, дополняющими и изменяющими положения предыдущих соглашений относительно кредита, выделенного правительстом РП правительству РУ. В итоге с данной страной действует 17 самостоятельных договоров. Среди них только один имеет ранг «трактата» – это Договор о дружбе и сотрудничстве с РУ, подписанный 11 января 1995 г.[6] Все остальные документы, за исключением двух межведомственных соглашений (Соглашение о сотрудничестве в области экономики между Министром развития и финансов РП и Министерством национальной экономики РК от 2017 г.[7] и Соглашение между Министром инфраструктуры РП и Почтой РУ о сотрудничестве в области почты и телекоммуникации от 2002 г.[8], являются межправительственными соглашениями. Согласно материальному критерию, наибольшее количество действующих договоров касается экономического сотрудничества и инвестиций: 3 договора – с РК, 2 договора – с РУ, по одному – с остальными странами региона. Другие вопросы регулируются в меньшем объеме.

Если идет речь о времени развития международно-правовой базы двусторонних отношений РП со странами Центральной Азии, то самым интенсивным периодом было последнее десятилетие XX века (было заключено 24 договора) и первое десятилетие XXI века (заключено 20 договоров). После 2011 г. число заключенных двухсторонних договоров значительно снизилось.

Думается, что особый исследовательский интерес у казахстанских правоведов может вызвать международно-правовая база двусторонних отношений РП и РК на фоне договоров, заключенных РП с другими странами Центральной Азии. При этом следует отметить, что только с РУ РП заключила ратифицированный межгосударственный договор – Договор («трактат») о дружбе и сотрудничестве между РП и РУ от 11 января 1995 г.[9]. В целом после 1990 г. РП было заключено всего 19 договоров, которые были зачислены МИД РП к «договорам о дружбе».

Переходя к анализу международно-правовой базы польско-казахстанских отноше-

[4] *Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z 23 maja 1969 roku. — [Электронный ресурс]. — http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1969.html (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[5] *Ustawa z dn. 14 kwietnia 2000 r. O umowach międzynarodowych, Dz.U. 2000 nr 39 poz. 443. — [Электронный ресурс]. — https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20000390443/U/D20000443Lj.pdf(дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[6] *Traktat o przyjaźni i współpracy między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Uzbekistanu sporządzony w Warszawie dn. 11 stycznia 1995 r. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=8067 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[7] *Porozumienie o współpracy w dziedzinie gospodarki między Ministrem Rozwoju i Finansów RP i Ministerstwem Gospodarki Narodowej Republiki Kazachstanu. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=23669 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[8] *Umowa między Ministrem Infrastruktury RP a Agencją Poczty i Telekomunikacji Uzbekistanu o współpracy w dziedzinie poczty i telekomunikacji. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=8628 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[9] *Traktat o przyjaźni i współpracy między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Uzbekistanu sporządzony w Warszawie dn. 11 stycznia 1995 r. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=8067 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

ний, следует отметить, что она развивается стабильно и охватывает практически все вопросы, которые регулируются договорами между РП и другими странами Центральной Азии. Среди вопросов, которые не регулируются соглашениями с РК, находится региональное сотрудничество и охрана могил и мемориальных мест, предусмотренное соглашением РП и КР. При этом среди стран Центральной Азии только с РК заключены соглашения об обороне, сельском хозяйстве и реадмиссии.

Важное значение для двусторонних отношений имеет упомянутая Декларация о развитии дружественных отношений и сотрудничества между РП и РК, подписанная в Варшаве 27 ноября 1997 г.[10] Президентами А. Квасьневским и Н. Назарбаевым. Она состоит из преамбулы и 12 статей. Стороны, стремясь к развитию дружественных отношений и сотрудничества, выражая волю укрепления взаимовыгодных, партнерских отношений, декларировали их развитие на основе взаимного уважения, доверия и партнерства. В декларации заявлена взаимная поддержка в деятельности, направленной на интеграцию с европейскими и трансатлантическими организациями. В ней говорится о развитии экономического сотрудничества в сфере транспорта, защиты окружающей среды, культуры, науки и техники, образования и здравохранения, а также о развитии туризма, поддержке обмена молодежи и студентов, об обеспечении взаимной защиты национальных меньшинств, о сотрудничестве в борьбе с организованной преступностью и проведении консультаций по двусторонним и международным вопросам. В отличие от договора, заключенного с РУ в 1995 г., декларация РП и РК не является документом, подлежащим ратификации, поэтому она не имеет юридической силы. Оно рассматривается исключительно как форма выражения намерений сторон.

Первые два соглашения между РП и РК были заключены 21 сентября 1994 г. Они касались поощрения и защиты инвестиций, избежания двойного налогообложения и предотвращения уклонения от уплаты налогов[11]. Следующие соглашения были заключены в 1997 г. – это консульская конвенция[12] и два соглашения о международном автомобильном транспорте и гражданском воздушном транспорте[13]. В 2002 г. были заключены два соглашения: соглашение о сотрудничестве в борьбе с организованной преступностью и другими видами преступности и соглашение о сотрудничестве в таможенных делах[14]. В 2005 г. было подписано соглашение об экономическом сотрудничестве[15], а в 2007 г. – соглашения об отмене виз для владельцев дипломатических паспортов, о сотрудничестве в сфере туризма и о сотрудничестве в оборонной промышленности[16]. В 2010 г. – соглашение о взаимной защите секретной информации[17], в 2012

[10] *Deklaracja o rozwoju przyjaznych stosunków i współpracy między Rzecząpospolitą Polską a Republiką Kazachstanu (документ неопубликованный, из архива МИД РП).*

[11] *Konwencja między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Kazachstanu w sprawie unikania podwójnego opodatkowania i zapobiegania uchylaniu się od opodatkowania w zakresie podatków od dochodu i majątku. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=24789 (дата обращения 1 декабря 2023 г.). Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Kazachstanu o popieraniu i wzajemnej ochronie inwestycji. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=6427 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[12] *Konwencja konsularna między RP a Republiką Kazachstanu. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=15284 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[13] *Umowa między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o międzynarodowych przewozach drogowych. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=7313 (дата обращения 1 декабря 2023 г.). Umowa między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o komunikacji lotniczej. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=14797 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[14] *Porozumienie między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o współpracy w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej i innych rodzajów przestępstw. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=7333 (дата обращения 1 декабря 2023 г.). Umowa między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach celnych. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=7338 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[15] *Umowa między Rządem RP a Rządem Rep. Kazachstanu o współpracy gospodarczej. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=10519 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[16] *Umowa między Rządem RP a Rządem Rep. Kazachstanu o zniesieniu obowiązku wizowego dla posiadaczy paszportów dyplomatycznych. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=15927 (дата обращения 1 декабря 2023 г.). Umowa między Rządem RP a Rządem Rep. Kazachstanu o współpracy w dziedzinie turystyki. — [Электронныйресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=14305 (дата обращения 1 декабря 2023 г.). Umowa między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o współpracy w przemyśle obronnym. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=13361 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[17] *Umowa między Rządem RP a Rządem Rep. Kazachstanu o wzajemnej ochronie informacji niejawnych. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=18905 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

г. – о сотрудничестве в сфере обороны[18], в 2014 г. – о сотрудничестве в сфере образования[19], в 2016 г. – соглашения о сотрудничестве в сфере сельского хозяйства и реадмиссии лиц[20]. Перечисленные соглашения, за исключением последнего в новейшей истории двустороннего акта, т.е. заключенного в 2017 г. между Министерством развития и финансов РП и Министерством национальной экономики РК соглашения в области экономики[21], имеют межправительственный характер.

Итак, следует указать на некоторые особенности соглашений между РП и РК. Соглашение об экономическом сотрудничестве от 2005 г. устанавливает, что стороны будут поддерживать развитие сотрудничества во всех областях и отраслях экономики, в том числе посредством проектирования, строительства, реконструкции или технологической модернизации объектов, реализации финансовых механизмов и страхования, а также предоставление гарантий экономическим проектам, сотрудничество в реализации проектов в нефтяной, горнодобывающей и электроэнергетической отраслях. Помимо этого, в соглашении указано о развитии консалтинговых, юридических, банковских и технических услуг и развитии сотрудничества в сфере туризма. Для реализации этой цели стороны создали Польско-казахстанскую межправительственную комиссию по экономическому сотрудничеству, которая должна проводить заседания не реже одного раза в год. Данное соглашение заключено на неопределенный срок. РП заключила аналогичное соглашение с РУ в 2007 г. Содержание этих соглашений схоже, хотя в соглашении с РУ сделан акцент на сотрудничестве в легкой и химической промышленности, автомобилестроении, электроэнергетике, нефтегазовом секторе, перерабатывающей и пищевой промышленности. В целях реализации соглашения также была создана Польско-узбекская межправительственная комиссия по экономическому сотрудничеству, а соглашение заключено также на неопределенный срок.

Соглашение 2014 г. между РП и РК о сотрудничестве в сфере образования охватывает широкий спектр вопросов, среди них вопросы проведения ежегодных студенческих обменов, поддержки сотрудничества между учебными заведениями всех уровней, реализации совместных научных проектов, в том числе конференций, симпозиумов и конкурсов. Соглашение также предусматривает совместные исследования в области культуры и языка. Соглашение заключено сроком на 3 года с автоматическим продлением на последующие трехлетние периоды. Это соглашение, по сути, выходит за рамки сферы школьного образования, поскольку регулирует элементы научного сотрудничества. В случае соглашений между РП и другими странами Центральной Азии, в том числе и РТ, сотрудничество в научной области регулируется отдельным межправительственным соглашением.

Соглашение 2007 г. между РП и РК о сотрудничестве в сфере туризма предусматривает, что стороны на основе принципа взаимности будут стремиться к упрощению визовых и таможенных процедур для посещения стран с туристической целью, способствовать инвестициям для развития туризма, поддерживать взаимный обмен туристической информацией и способствовать обмену образовательных программ, результатов исследований и опыта в области туризма. Соглашение заключено на неопределенный срок.

Аналогичное соглашение правительство РП заключило с правительством КР в 1998 г. Однако в данном случае стороны иначе определили его цели: создание совместных предприятий по обслуживанию туристов, совместные инвестиции в сфере туризма, обмен специалистами и организация выставок и ярмарок. Данное соглашение также заключено на неопределенный срок.

Двусторонние соглашения РП и РК об обороне и взаимной защите секретной информации уникальны. РП не заключала подобных соглашений с другими странами

[18] *Umowa między Rządem RP a Rządem Rep. Kazachstanu o współpracy w dziedzinie obronności. — [Электронный ресурс]. —https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=23976 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[19] *Porozumienie między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o współpracy w dziedzinie edukacji. — [Электронный ресурс]. —https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=22627 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[20] *Porozumienie między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o współpracy w dziedzinie rolnictwa. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=23146 (дата обращения 1 декабря 2023 г.). Umowa między Rządem RP a Rządem Republiki Kazachstanu o readmisji osób. — [Электронный ресурс]. —https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=23743 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

[21] *Porozumienie o współpracy w dziedzinie gospodarki między Ministrem Rozwoju i Finansów RP a Ministerstwem Gospodarki Narodowej Republiki Kazachstanu. — [Электронный ресурс]. — https://traktaty.msz.gov.pl/getFile.php?action=getfile;0&iddok=23669 (дата обращения 1 декабря 2023 г.).*

бывшего СССР. В соглашении о сотрудничестве в оборонной промышленности от 2007 г. указано, что стороны будут развивать сотрудничество в оборонной промышленности по следующим направлениям: производство, услуги, технологии и коммерческие поставки, реализация совместных научно-исследовательских проектов в производственных целях, обмен кадрами, оборудованием и информацией. Данное соглашение в частности предусматривает сотрудничество в сфере военного производства и закупок, логистического обеспечения, научно-исследовательского сотрудничества, обмена кадрами, технологиями и информацией. В целях реализации соглашения стороны создали Совместную комиссию по сотрудничеству в оборонной промышленности. Данное соглашение заключено на неопределенный срок.

В 2010 г. было заключено двустороннее соглашение о защите секретной информации. В 2012 г. – о сотрудничестве в сфере обороны. В преамбуле стороны сослались на соглашение между государствами-участниками Североатлантического договора и другими странами-участницами программы НАТО «Партнерство ради мира». Широкий спектр сотрудничества включает оборонную политику, подготовку военных кадров, миротворческие операции, военную науку, поддержку вооруженных сил обеих стран, военную медицину, правовые вопросы и организацию спортивных, культурных и развлекательных мероприятий для военнослужащих и гражданского персонала. Соглашение предусматривает официальные визиты и рабочие встречи, конференции, консультации и тренировки, совместные военные учения, обмен информацией и учебными материалами, а также другие спортивные, культурные и развлекательные мероприятия. Это соглашение заключено на неопределенный срок.

Интересным фактом, является то, что РП только с РК заключила соглашение о сотрудничестве в области сельского хозяйства. Согласно ему, сотрудничество должно включать растениеводство и животноводство, сортоиспытание, регистрацию и правовую охрану сортов растений, карантин и защиту растений, ветеринарию, механизацию сельского хозяйства, сельскохозяйственные науки и торговлю.

Следует отметить, что РП заключила с РК еще три соглашения, которые уже не действуют: в 1992 г. соглашение о сотрудничестве и торговле (денонсированное РП в связи со вступлением в Европейский Союз), в 1994 г. о предоставлении кредитов на приобретение польских товаров и в 1997 г. о культурном и научном сотрудничестве. Последний из вышеупомянутых актов был заключен сроком на 5 лет, автоматически продлен еще на 5 лет и перестал действовать в 2017 г. Его положения частично были повторены в соглашении о сотрудничестве в сфере образования от 2014 г. Это единственное соглашение такого рода между РП и страной Центральной Азии. Соглашение о культурном и научном сотрудничестве было подписано с КР в 1993 г., а соглашение о сотрудничестве в области культуры, образования и науки с РТ – в 2003 г. Например, соглашение с РТ предусматривает взаимное продвижение художественного творчества, установление контактов между художественными учреждениями, сотрудничество между библиотеками, музеями, архивами, перевод, издание и обмен литературными произведениями. Данное соглашение заключено сроком на 5 лет с автоматическим продлением на последующие пятилетние сроки.

Заключение

В свете вышеуказанного, можно заключить, что международно-правовая база двусторонних отношений РП со странами Центральной Азии соответствует характеру их политических и экономических контактов на данном этапе. Наиболее развито сотрудничество с РУ и РК. Среди особенных черт сотрудничества РП со странами Центральной Азии – заключение договора о дружбе с первой из этих стран, со второй – соглашений в области обороны, сельского хозяйства и реадмиссии.

В целом, учитывая роль РК в Центральной Азии, традиционно дружественные казахстанско-польские отношения и развитое сотрудничество в сфере экономики, науки, образования, совместного противодействия угрозам безопасности, представляется оправданным заключение договора о дружбе и сотрудничестве между РП и РК. Несомненно, обоснованным является также рассмотрение возможности заключения дополнительных соглашений, регулирующих в частности вопросы научного и культурного сотрудничества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Góralczyk W. Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie. - Warszawa: Wolters Kluwer, 2003. - 453 c.

2. Antonowicz L. Podręcznik prawa międzynarodowego. - Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1998. – 242 c.

3. Gelberg L. Zarys prawa międzynarodowego. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – 259 c.

4. Barcik J., Srogosz T. Prawo międzynarodowe publiczne. - Warszawa: C.H. Beck, 2017. – 726 c.

5. Bierzanek R., Symonides J., Prawo międzynarodowe publiczne. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – 439 c.

REFERENCES

1. Góralczyk W. Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie. - Warszawa: Wolters Kluwer, 2003. - 453 s.

2. Antonowicz L. Podręcznik prawa międzynarodowego. - Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN, 1998. - 242 s.

3. Gelberg L. Zarys prawa międzynarodowego. - Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. - 259 s.

4. Barcik J., Srogosz T. Prawo międzynarodowe publiczne. - Warszawa: C.H. Beck, 2017. - 726 s.

5. Bierzanek R., Symonides J., Prawo międzynarodowe publiczne. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. - 439 s.

ӘОЖ 342.7

ҚАЗАҚСТАНДА ЖӘНЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРДЕГІ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫ КРИМИНАЛИЗАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Маншук Токтарбековна Бейсенбаева
Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің, құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымдарының кандидаты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: manshuk.beysenbayeva@mail.ru

Лейла Муслимовна Сатанова[1]
Қайнар академиясының заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессоры; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Satanova1969@mail.ru

Эльмира Бахытжановна Курманалиева
Қонаев университетінің, азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының доценты, заң ғылымдарының кандидаты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: Yelmira_777@mail.ru

Аннотация. *Мақалада Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Дүниежүзілік Денсаулық Сақтау Ұйымы (ДДСҰ) қабылдаған құжаттар негізінде тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресудің халықаралық тәжірибесі зерттелді. Посткеңестік елдерінің, соның ішінде Литва, Молдова, Украина (2022 жылғы 21 ақпанға дейін), көршілес Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан елдерінің заңнамалық тәжірибесіне назар аударылды. Сондай-ақ, американдық ғалым Эван Старктың тұрмыстық зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінде орын алатын, бірақ құқық бұзушылықты тергеу кезінде әрдайым ескерілмейтін «мәжбүрлеп бақылау» теориясы туралы еңбегі зерттелді. Жұмыста Ұлыбританияның тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы тәжірибесіне ерекше назар аударылады, өйткені бұл ел аталған құқық бұзушылықты адам құқықтарын шектеудің кешенді әдісі ретінде қарастырады: оның ішінде физикалық, психологиялық, жыныстық және материалдық. Жұмыста халықаралық тәжірибе негізінде, Қазақстандағы қазіргі кезеңдегі аса өткір жағдай аясында, тұрмыстық қатынаста жасалатын құқыққа қайшы әрекеттерді криминализациялаудың орындылығы туралы мәселе қойылады. Жоғарыда аталған, алыс шетелдерде және Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдерінде құқық бұзушылықтармен күрестің құқықтық тәсілдері, ұлттық заңнаманы әзірлеу және жетілдіру барысында ескерілуі мүмкін. Ұсынылған жұмыста біздің еліміздегі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қазіргі жағдайы туралы зерттеулер және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өсу немесе төмендеу тенденцияларын және олардың себептерін көрсететін статистикалық мәліметтер келтірілген. Мақалада тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы жақын және алыс шетелдердің заңнамалық актілерін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Зерттеу қорытындылары, қойылған міндеттерге сәйкес бірқатар ережелерді ұсынады. Олар өсу қарқынын ескере отырып, тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін жауаптылықты күшейту қажеттілігіне назар аударады. Сондай-ақ, күнделікті өмірдегі зорлық-зомбылықтың барлық түрлеріне нақты анықтамалар беретін жаңа заңнамалық актіні қабылдау қажеттілігін белгілейді. Авторлар жаңа заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық сияқты қоғам үшін аса қауіпті құбылыстың деңгейін төмендету үшін үйде жасалған заңсыз әрекеттерді қылмыстық жауаптылыққа тартуды ұсынады.*

Түйінді сөздер: *әйелдер құқықтары, тұрмыстық зорлық-зомбылық, заңнамалық актілер, криминализация, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу.*

[1] *Хат-хабарларға арналған автор*

ПРОБЛЕМЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ БЫТОВОГО НАСИЛИЯ В КАЗАХСТАНЕ И В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Бейсенбаева Маншук Токтарбековна
Ассоциированный профессор, кандидат юридических наук кафедры право, Казахского национального аграрного исследовательского университета, г. Алматы, Республика Казахстан;
e-mail: manshuk.beysenbayeva@mail.ru

Сатанова Лейла Муслимовна
Ассоциированный профессор, кандидат юридических наук Академии Кайнар, г. Алматы, Республика Казахстан;
e-mail: Satanova1969@mail.ru

Курманалиева Эльмира Бахытжановна
Доцент, кандидат юридических наук кафедры гражданско-правовых дисциплин Кунаевского университета, г. Алматы, Республика Казахстан;
e-mail: Yelmira_777@mail.ru

Аннотация. *В статье исследуется международный опыт борьбы с бытовым насилием на основании документов, принятых Организацией Объединенных Наций (ООН), Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ). Изучена законодательная практика стран постсоветского пространства, в числе которых Литва, Молдова, Украина (до 21 февраля 2022 года), соседние Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан. Также исследован труд американского ученого Эвана Старка о теории «принудительного контроля», имеющий место практически во всех формах бытового насилия, но который не всегда учитывается в ходе расследования правонарушения. В работе уделяется особое внимание опыту Великобритании по борьбе с бытовым насилием, так как данная страна рассматривает обозначенное правонарушение как комплксный способ ограничения прав человека, в числе которых физическое, психологическое, сексуальное и материальное. В работе, на основе международного опыта, ставится вопрос о целесообразности в Казахстане криминализировать противоправные деяния, совершаемые в бытовых условиях в свете текущей, крайне острой ситуации. Правовые способы борьбы, с названными выше правонарушениями, в странах дальнего зарубежья и в Содружестве Независимых Государств (СНГ), могут быть учтены в ходе разработки и усовершенствования национального законодательства. В предлагаемой работе, представлены исследования о текущем состоянии бытового насилия в нашей стране и статистические данные, отражающие тенденции к увеличению или уменьшению количества насилия в условиях быта и их причины. В статье используется метод сравнительного анализа законодательных актов как ближнего, так дальнего зарубежья в сфере бытового насилия. В выводах исследования предлагается ряд положений, согласно поставленным задачам, которые заключаются в том, что есть необходимость, с учетом динамики в сторону увеличения, в ужесточении ответственности за совершения бытового насилия. Также предлагается принятие нового законодательного акта, в котором устанавливались бы чёткие определения для всех разновидностей насилия в быту. Авторы предлагают в новом законе криминализировать противоправные деяния, совершаемые в домашних условиях для снижения уровня такого опасного явления для общества как бытовое насилие.*

Ключевые слова: *права женщин, бытовое насилие, законодательные акты, криминализация, профилактика бытового насилия.*

PROBLEMS OF CRIMINALIZATION OF DOMESTIC VIOLENCE IN KAZAKHSTAN AND IN FOREIGN COUNTRIES

Beisenbayeva Manshuk Toktarbekovna
Associate Professor, Candidate of Law, Department of Law, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: manshuk.beysenbayeva@mail.ru

Satanova Leila Muslimovna
Associate Professor, Candidate of Law, Kainar Academy, Almaty, Republic of Kazakhstan;e-mail: Satanova1969@mail.ru

Kurmanalieva Elmira Bakhytzhanovna
Associate Professor, Candidate of Law, Department of Civil Law Disciplines, Kunaev University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: Yelmira_777@mail.ru

Abstract. *The article examines the international experience of combating domestic violence on the basis of documents adopted by the United Nations and WHO. The legislative practice of the post-Soviet countries, including Lithuania, Moldova, Ukraine (until February 21, 2022), neighboring Kyrgyzstan, Tajikistan, and Uzbekistan, has been studied. The work of American scientist Evan Stark on the theory of "coercive control", which occurs in almost all forms of domestic violence, but which is not always taken into account during the investigation of an offense, is also studied. The work pays special attention to the UK's experience in combating domestic violence, since this country considers the designated offense as a comprehensive way of restricting human rights, including physical, psychological, sexual and material. Based on international experience, the paper raises the question of the expediency in Kazakhstan to criminalize illegal acts committed in everyday conditions in the light of the current, extremely acute situation. Legal ways to combat the above-mentioned offenses in non-CIS countries and the CIS can be taken into account during the development and improvement of national legislation. The proposed work presents research on the current state of domestic violence in our country and statistical data reflecting trends towards an increase or decrease in the number of domestic violence and their causes. The article uses the method of comparative analysis of legislative acts of both near and far abroad in the field of domestic violence. In the conclusions of the study, a number of provisions are proposed, according to the tasks set, which consist in the fact that there is a need, taking into account the upward dynamics, to tighten responsibility for the commission of domestic violence. It is also proposed to adopt a new legislative act that would establish clear definitions for all types of domestic violence. The authors propose in the new law to criminalize illegal acts committed at home in order to reduce the level of such a dangerous phenomenon for society as domestic violence.*

Keywords: *women's rights, domestic violence, legislative acts, criminalization, prevention of domestic violence.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_193

Кіріспе

Біріккен Ұлттар Ұйымы жүйесінің әртүрлі бөлімшелері бірлесіп жариялаған 2018 жылғы «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың таралуын бағалау» есебіне сәйкес[2] , дүние жүзіндегі үш әйелдің бірі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болатынын мәлімдеді. «Тұрмыстық зорлық-зомбылық» немесе «жыныстық сериктестік тарапынан зорлық-зомбылық» деп те аталатын мұндай құқық бұзушылықты Біріккен Ұлттар Ұйымы «жыныстық сериктестің келісімінсіз оның үстінен билік пен бақылауды алу, сонымен қатар, сол биліктен

[2] *Дүние жүзіндегі тұрмыстық зорлық-зомбылықты зерттеу: әрекетсіздік бағасы — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: Https://www.un.org/fr/node/184542 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

айырылмауға бағытталған іс-әрекеті» ретінде анықтайды. Статистикаға сәйкес, тұрмыстық қылмыстардың ішінде күш қолдану, зорлық-зомбылыққа байланысты қылмыстар бірінші орынды алады. Екінші орында жыныстық және психологиялық сипаттағы қылмыстар. Үшінші - экономикалық зорлық-зомбылық [1].

«Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы Декларацияда» «тұрмыстық зорлыққа байланысты зерттеулер жүргізуге, мәліметтер мен статистикалық деректерді жинақтауға» нақты үндеу бар[3].

Отбасындағы зорлық-зомбылық әртүрлі нысандарда болуы мүмкін. Аталған құқық бұзушылық көбінесе депрессияны, жарақаттарды және басқада ауруларды тудыратын зорлықтың бірнеше түрін біріктіреді. Сонымен қатар, тұрмыстық зорлық-зомбылық еңбекке қабілеттілікпен өнімділікті жоғалтудан, әйелдердің мүмкіндіктерін шектеу және тіпті экономикалық өсуді бәсеңдетуден басқа, тұрмыстағы зорлыққа ұшыраған әйелдерді емдеу және қолдау қызметтері мен кінәлілерді жауапқа тарту шығындарын қоса алғанда, ауқымды әлеуметтік және экономикалық кері әсерін байқаймыз.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық белгілі бір елдің, саяси немесе экономикалық жүйенің шеңберімен шектелмейді. Мәселенің ауқымы жаһандық болып табылады: Біріккен Ұлттар Ұйымының мәліметтері бойынша, әрбір үшінші әйел өмір бойы тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шегеді[4] .

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша, әйелдерді өлтірудің бесеуінің үшеуін жыныстық серіктестері жасайды (жақында ғана болған Қуандық Бишимбаевтың әйелін өлтіру қылмысына күдікті болуымен байланысты резонансты жағдай)[5]. Жыныстық қарым-қатынастағы зорлық некемен ғана шектелмейді. Қазіргі уақытта қарым-қатынастағы жасөспірімдер арасындада зорлық-зомбылықтың өсуі байқалады. Осыған байланысты Ұлыбритания 2012 жылы 16-17 жас аралығындағы адамдарды тізімге қосу үшін, тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шегуі мүмкіндердің тізімін кеңейтті, өйткені тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты ресми сауалнамалар нәтижесі бойынша, аталған жастағы адамдар ең жоғары тәуекел тобында екенін анықтады[6]. АҚШ статистикасы көрсеткендей, 1976 жылдан бастап тұрмыстық зорлыққа қарсы шаралар күшейген кезде және осы уақытқа дейін некеден тыс қарым-қатынаста жыныстық серіктестің күш қолдану қаупі 12 есе артқан [2].

Ұсынылып отырған еңбек, әртүрлі деңгейдегі экономикалық дамуы, әртүрлі саяси және құқықтық жүйелері бар елдердегі зорлық-зомбылыққа қарсы тәжірибелерін талдау және жүйелеу әрекеттерін зерттеу болып табылады. Осы зерттеу жұмысы жалғастыруды талап етеді және тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы арнайы заңнаманы дамыту стратегиясын түсіну, оны Қазақстанда қолдану тәжірибесін қалыптастыру және өзінің табыстылығын растаған зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың пәрменді шаралары туралы қоғамдық талқылау процесінің барлық қатысушыларын хабардар ету үшін маңызды болып табылады. Қазақстанның осы тәжірибесін ескеріп, оны жәбірленушілердің құқықтарын қорғау үшін тиімді және нақты жұмыс істейтін арнайы заңнаманы қалыптастыру процесінде пайдалануға бірегей мүмкіндігі бар деп санаймыз.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеудің негізгі материалдары БҰҰ қабылдаған халықаралық құжаттар; шет елдердің нормативтік-құқықтық актілері; Қазақстан Республикасының заңдары болды. Ұсынылған жұмыста зерттелген жоғарыда аталған нормативтік құжаттардың барлық топтары біздің елде де, одан тыс жерлерде де тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қорғау әдістері мен тәсілдеріне тікелей немесе жанама әсер етеді.

Ұсынылған тақырыпты неғұрлым мұқият және жан-жақты зерттеу үшін белгіленген

---

[3] «Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты жою туралы декларацияда» 1993 жылғы 20 желтоқсандағы бас ассамблеяның 48/104 қарарымен қабылданды — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/O9300000006 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[4] United nations: the world's women 2015. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://unstats.un.org/unsd/gender/downloads/worldswomen2015_report.pdf (Жүгінген күні: 03.02.2024 ж.).

[5] World health organization, understanding and addressing violence against women, who/rhr/12.38, 2012. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.who.int/publications-detail-redirect/WHO-RHR-12.38 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[6] UK government: «New definition of domestic violence and abuse to include 16 and 17-year olds». 19 september 2012. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.gov.uk/government/news/new-definition-of-domestic-violence-and-abuse-to-include-16-and-17-year-olds--2 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

проблема саласындағы статистикалық деректерді талдау, әртүрлі елдердің заңнамалық актілерін салыстыру, тұрмыстық зорлық-зомбылықты криминализациялау және декриминализациялау барысында алынған тәжірибені салыстыру және т. б. сияқты жалпы ғылыми әдістер таңдалды.

Сондай-ақ, бұл зерттеуде американдық әлеуметтанушы профессор Эван Старктың ғылыми тұжырымдары келтірілген. Ол қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейінің төмендеуіне қатысты үш қате пікірді жоққа шығарады.

Талқылау. Нәтижелер

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы белгілі бір мемлекеттік шаралардың тиімділігі бірдей емес және факторлардың тұтас кешеніне байланысты. Осы жұмыстағы құқықтық тиімділік деген түсінікті келесі іс-шараларды: тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу; зардап шеккендердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету; агрессорларды қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылыққа тартудың сәтті тәжірибесін қолдануды білдіреді.

Зерттелетін барлық елдерде, соның ішінде посткеңестік Латвия, Өзбекстан, Қырғызстан, Молдова, Грузия және басқаларында тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы заңнама бар. Бұл тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы жекелеген арнайы заңдар немесе тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерді қорғайтын салалық заңнамадағы арнайы нормалар.

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы арнайы заңдар зерттелген елдерде, соның ішінде Молдова мен Қырғызстанда тиімді екендігі дәлелденді, онда мұндай заңдар қабылданғаннан кейін отбасылық зорлық жағдайлары үштен біріне азайған.

Украинада, Ресей Федерациясымен соғысқа дейін, отбасында жасалған қасақана кісі өлтіру мен ауыр қылмыстардың саны 20% азайған [3]. Дегенмен, сұхбаттар мен басқа зерттеулер тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесін шешу үшін бір заң жеткіліксіз екенін көрсетеді. Барлық шаралар кешені қажет.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтан және оның зардаптарынан қорғау ешқашан дерлік орындалмайды, тіпті ең озық заңдар немесе шаралар саяси ерік-жігерсіз тиімді болмайды. Сауалнамаға қатысқан көптеген ғалымдар мен практиктер көбінесе әртүрлі заңдарда қабылданған «Тұрмыстық зорлық-зомбылық» тұжырымдамасы оның әйелдер мен балалар өміріндегі шындыққа ұқсамайтынын айтқан. Шетелдегі тұрмыстық құқық бұзушылыққа қарсы кешенді шаралар туралы ең мұқият сынды АҚШ-тың әлеуметтанушы профессоры Эван Старк алға тартты. Ол қоғамдағы зорлық деңгейінің төмендеуіне кедергі келтіретін үш қате пікірді тұжырымдады.

1) отбасындағы зорлық кейде күш қолдану зорлықпен бірге жүретін мәжбүрлеу мен бақылаудың тұрақты және қайталанатын циклі түрінде емес, күш қолдану зорлығы жекелеген жағдайлары түрінде түсініледі;

2) отбасындағы зорлық-зомбылық «тұрмыстық» болып табылады және тек құқық бұзушы мен жәбірленуші бірге тұратын үйде болады; ал денсаулық сақтау мекемелері мен құқық қорғау органдарының мәліметтері көрсеткендей, көптеген жағдайларда жәбірленушілер көмек сұраған кезде серіктестерімен бірге тұрмайды және бұл тұжырым қауіпсіздікті қамтамасыз етпейді (біздің қоғамда үлкен резонанс тудырған 2022 жылы заңгер Айман Асановамен болған жағдайда, оны бұрынғы күйеуі аңдып жүріп, ұстап алып, 18 пышақ жарақатын салып өлтірген);

3) зорлық-зомбылықтың ең маңызды аспектісі күш қолдану зорлығы болып табылады, алайда күш қолдану зорлықпен қоса қылмыскер зорлық-зомбылықтың басқа түрлерімен - қорлау, мәжбүрлеу, бопсалау, балаларды және басқа отбасы мүшелерін айла-шарғы жасаумен қатар жиі қолданады [4].

Шетелдік тәжірибені зерделеу кезінде қолданыстағы заңдар мен механизмдер күш қолдану зорлығы әдеттегі шеңберінен шығатын зорлық жағдайларына тиімді жауап беруге шынымен бейімделмеуі мүмкін екендігі айқын болады. Бірақ заңнамалық деңгейдегі реформалар тек бірнеше мемлекеттерде, мысалы, Ұлыбританияда (2015 жылы) және Шотландияда (2019 жылы) қабылданды. Бұл елдерде Эван Старк әзірлеген «мәжбүрлеп бақылау» тұжырымдамасы осы елдердің қылмыстық құқығында бөлек бекітілді[7]. «Мәжбүрлеп бақылау» үшін 5 жылға дейін бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылған.

«Мәжбүрлеп бақылау», Старктың пікірінше, уақыт өте келе терроризм мен құдалауға ұқсайтын адамның мінез-құлқын қалыптас-

[7] *Section 76 of serious crime act 2015, «controlling or coercive behaviour in an intimate or family relationship» — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/contents/enacted (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

тырады. Тұжырымдама тек күш қолдану зорлыққа ғана басым назар аудармайды, сонымен қатар, зорлықтың барлық түрлеріне — экономикалық, психологиялық, сексуалдық және күш қолдану зорлықтарды бірге байланыстырады. Дегенмен, тіпті Ұлыбританияда да сәтті сот процестері әлі де аз, өйткені тұжырымдаманы түсіну қиын, зерттеуді қажет етеді және қалыптасқан мәдени нормаларда қарсылық табады. Дегенмен, «мәжбүрлеп бақылаудың» жалпы идеясы әртүрлі саяси-құқықтық контексттерде ескерілуі мүмкін: экономикалық, психологиялық және күш қолдану зорлық-зомбылықтың өзара байланысын түсіну құралы бола алады. Сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарысы әрекет етудің қолданыстағы әдістердің кемшіліктерін бағалауға мүмкіндік береді.

Тәжірибе көрсеткендей, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы арнайы заңның қабылдануы оны қылмыстық жауаптылыққа тартуға немесе қылмыстың мұндай құрамын, егер заңда көзделген болса, жекеше айыптаудан жариялы тәртіппен жүзеге асырылуына кепілдік бермейді. Зерттелген посткеңестік елдердің көпшілігінде тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жауаптылық орнатуға байланысты қиындықтар мен қарсылықтар орын алады. Молдова, Әзірбайжан, Қырғызстан, Өзбекстан, Грузия және Латвияда тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жауаптылықты орнату толық емес. Яғни, ауырлығына байланысты ол әкімшілік құқық бұзушылық немесе қылмыстық құқық бұзушылық ретінде қарастырылады. Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы арнайы заңнаманың болуына қарамастан жекеше, жекеше-жариялы айыптау тәртіппен жүзеге асырылады.

Мысалы, Молдовада Eremia and others V Moldova (№3564/11, 28 мамыр 2013 ж.) ісінде Адам құқықтарының еуропалық соты (АҚЕС) қаулысы шыққаннан кейін қылмыстық кодекске[8] және әкімшілік құқық бұзушылық кодексіне түзетулер енгізілген. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікті белгілейтін жаңа 78 (1) баппен толықтырылды[9].

Тиісінше, егер құқық бұзушының әрекеті қылмыс ретінде анықталмаса, ол әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылуы мүмкін. Молдованың «Әйелдер құқық қорғау орталығы» атты коммерциялық емес ұйымы, Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетіне берген баяндамасында бұл жаңалықты теріс бағалап, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы қозғалған қылмыстық істер санының күрт төмендеуіне және тұрмыстық зорлық-зомбылық бойынша әкімшілік құқық бұзушылықтардың өсуіне сілтеме жасады, бұл агрессорларды одан әрі зорлық жасауын жеткілікті түрде тежемейді деп мәлімдеді. Сонымен қатар, әкімшілік құқық бұзушылық пен қылмыстық құқық бұзушылық арасындағы айырмашылық келтірілген (әдетте күш қолдану) зиянның ауырлығымен анықталатындықтан, зорлық-зомбылықтың басқа түрлері — экономикалық, психологиялық ешқашан құдаланбайды. Дегенмен, теориялық тұрғыдан олар Молдовадағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы арнайы заң бойынша қылмыстық жазаға тартылған.

Литвада тұрмыстық зорлық-зомбылық соңғы уақытқа дейін жекеше айыптау тәртіппен жүзеге асырылды. Valiuliene V. Lithuania (26 наурыз 2013 ж.) АҚЕС қаулысынан кейін Литваның ҚК және ҚІЖК-не 2011 жылы қабылданған тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы заңмен өзара келістіру үшін түзетулер енгізілген. Түзетулер тұрмыстық зорлық-зомбылық белгілері анықталған барлық жағдайларда, тіпті зардап шеккендердің атынан шағым немесе олардың өкілінің атынан арыз болмаған жағдайда да міндетті түрде алдын ала тергеу жүргізу туралы ережелерді енгізуге қатысты болды[10].

Орта Азия мемлекеттерінде тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі құқық бұзушылықтарға қарсы әрекет ететін және осындай әрекеттер санын азайтуға бағытталған заңнамалық актілерді қабылдау арқылы шешіледі.

Қырғызстанда 2017 жылға дейін құқық қорғау органдары зардап шеккен тараптың арызы бойынша ғана шаралар қолданған. 2017 жылы «Отбасылық зорлық-зомбылықтан қорғау және күзету туралы» Заңның қабылдануымен құқық бұзушылыққа

---

[8] *Молдова Республикасының Қылмыстық кодексы 18 сәуір 2002 жылы қабылданған, 201 бап «Тұрмыстық зорлық-зомбылық» — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://lege.md/ru/ugolovnyiy_kodeks_respubliki_moldova/st-201-1 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

[9] *Молдова Республикасының 2008 жылғы 24 қазанда қабылданған № 218-XVI «Құқық бұзушылық туралы» Кодексі — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30395669 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

[10] *Council of europe commissioner for human rights, report following visit to lithuania from 5 to 9 december 2016. 19 april 2017. P. 4–5 — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://rm.coe.int/168070a746 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

қарсы іс-қимыл зорлықтың куәгері немесе медицина қызметкері мәлімдеген кезде жүзеге асырылады. Сондай-ақ, заңға сәйкес, зорлаушыға жәбірленушімен байланысуға тыйым салатын үш күндік (бір айға ұзарту мүмкіндігі бар) қауіпсіздік ордері жазылады. Жазадан басқа, аталған заң, зорлаушыларға арналған міндетті, мемлекет қаржыландыратын, түзету бағдарламасын да қарастырады[11].

2019 жылға дейін Өзбекстан заң түрінде тұрмыстық зорлықтың құрбандарын қорғамаған мемлекет болып қала берді. 2019 жылы «Әйелдер мен еркектер тең құқықтары мен мүмкіндіктеріне кепілдік беру туралы»[12] және «Әйелдерді қысым мен зорлық-зомбылықтан қорғау туралы»[13] екі заң қабылданды. Бірінші заң актісі әртүрлі қызмет салаларында жыныстық кемсітушілікке тыйым салады және гендерлік теңдікке қатысты бірқатар терминдерге анықтама береді. Екінші заңға сәйкес, тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендер құқық қорғау органдарынан, қолдау орталықтарында немесе ақысыз сенім телефоны арқылы ақысыз экономикалық, әлеуметтік, психологиялық, медициналық және құқықтық көмек ала алады. Бұдан басқа, олар қорғау ордерін беруді талап ете алады және ордердің бұзылуы туралы хабардар ете алады. Ордер ең көбі 30 күн мерзімге беріледі. Осы шаралардың арқасында мемлекеттік органдар, әйелдер мен балаларды зорлаушылардың әрекеттерінен қорғауға мүмкіндік алды. Ордерді бұзғаны үшін зорлаушыға немесе қудалаушыға айыппұл, немесе 15 тәулік әкімшілік қамаққа алу жазасы беріледі.

Тәжікстанда 2013 жылдан бастап «Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» заң өз күшіне енді[14]. Осы заңға сәйкес, зорлаушыға қарсы бірінші рет арыз берілген кезде оған 15 күнге дейін жәбірленушіге қатысты кез келген зорлық әрекеттеріне тыйым салатын қорғаныс ұйғарым беріледі. Зорлаушы әкімшілік тәртіп бойынша қайта құқықбұзушылық іс-әрекеттерге баратын жағдайда, 15 күнге ұсталады, ал талаптарды бұзғаны үшін ұйғарым бойынша айыппұл қарастырылған. Бірақ Өзбекстандағыдай, Тәжікстанның заңындада тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды.

Қазақстанға келетін болсақ, бұл жерде біздің еліміз әлі де тұрмыстық жағдайларда жасалатын құқық бұзушылықтар санын азайту мәселесі бойынша оңтайлы шешім іздеуде екенін атап өткен жөн.

2016 жылы Президенттің Жарлығымен Қазақстан Республикасында 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы бекітілді. Құжатта «зорлық-зомбылыққа қарсы күрес Қазақстан Республикасындағы басым мемлекеттік міндеттердің бірі ретінде айқындалды»[15].

1997 жылдан бастап отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық Қылмыстық кодекспен реттелген, онда 7 жылға дейін бас бостандығынан айырудан бастап айыппұлдар мен қоғамдық жұмыстарға дейін жазалар қарастырылған[16].

Қазақстан Республикасында 2009 жылы «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» заң қабылданды[17]. Нормативтік актінің қабылдануы біздің еліміз үшін маңызды, өйткені ол мемлекеттің тұрмыстық зорлық-зомбылықты бағалау мен оның алдын алудың қажетті ұйымдасты-

[11] «Отбасылық зорлық-зомбылықтан қорғау және сақтау туралы» Қырғыз Республикасының 2017 жылғы 27 сәуірде қабылданған № 63 Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111570 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[12] Өзбекстан Республикасының «Әйелдер мен ерлердің тең құқықтары мен мүмкіндіктерінің кепілдіктері туралы» Заңын заң шығарушы палата 2019 жылы 17 тамызда қабылдады, Сенат 2019 жылғы 23 тамызда мақұлдады — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://continent-online.com/Document/?doc_id=32664411 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[13] Өзбекстан Республикасының «Әйелдерді қысым мен зорлық зомбылықтан қорғау туралы» Заңын заң шығарушы палата 2019 жылдың 17 тамызында қабылдады, Сенат 2019 жылдың 23 тамызында мақұлдады — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33869791 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[14] Тәжікстан Республикасының 2013 жылғы 19 наурыздағы №954 «Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» Заңы. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31374104 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[15] «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығына өзгеріс енгізу туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 1 сәуірдегі № 853 Жарлығы — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000853 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[16] Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 1997 жыл 16 шілде № 167-1 — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970000167_ (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

[17] Қазақстан Республикасының Заңы «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» 2009 жыл 4 желтоқсан № 214-iv (01.07.2023 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_ (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

рушылық-құқықтық тетігін құру ниетінің дәлелі болды [6].

2017 жылы бірнеше реформалардан кейін тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жекелеген баптар қылмыстық жауаптылықтан босатылған және олар Қылмыстық кодекстен Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске ауыстырылды. Мысалы, Қылмыстық кодекстен екі бап (108 бап - денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру, 109 бап - ұрып-соғу) бірден декриминализацияға ұшырады, олар бойынша үйдегі агрессорларды қылмыстық жауаптылыққа тартуға мүмкіндік болған еді.

2020 жылы «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» заң жаңартылды. Онда тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың бірқатар шаралары келтірілген, ал айыппұлдар соттың ескертуімен ауыстырылды. Сонымен қатар, тараптарды татуластыру туралы бап қайтарылды (егер зорлаушы қылмыстық жауапкершілікке тартылған жағдайда, бұл бап қолданылмайды). Ішкі істер министрлігі (ІІМ) мен Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы бұл шаралар «құқық бұзушылармен профилактикалық жұмыстарды күшейтуге және құқық бұзушыны жауапқа тарту рәсімін жеңілдетуге» бағытталғанын мәлімдеді.

Қазақстанда тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жаза 2023 жылғы 19 мамырдан бастап өзгерді. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2022 жылы тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы 70 мыңнан астам өтініш тіркелген. Аталған заңға енгізілген түзетулерге байланысты жәбірленушілердің арыздарынсыз, куәгерлердің айғақтарына және бейнекамералардың жазбаларына сүйене отырып, зорлық жасау фактісі бойынша әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қозғауға мүмкіндік туды. Соңғы шешімді сот қабылдайды.

Сондай-ақ енгізілген түзетулер тараптардың қайта татуласу мүмкіндігін болдырмайды.

Түзетулердің қабылдануымен татуласу сотта бір рет қана мүмкін болды.

2023 жылдан бастап әкімшілік және қылмыстық жауаптылық күшейтілді. Егер бұрын соттар 1 тәуліктен 5 тәулікке дейін қамауға алумен шектелсе, түзетулер күшіне енген кезде отбасылық зорлық-зомбылық жасаушыға ескерту жасалады немесе 5 тәулікке қамауға алынады. Егер зорлық қайталанса, ол 10 тәулікке қамауға алынады. Ұрып-соғу үшін жаза бірден -10 тәулікке қамау қолданылады (бұрынғы 10 тәулікке дейінгінің орнына). Қайта ұрғаны үшін қамауға алу мерзімі 15 тәуліктен 20-ға дейін ұзартылды. Денсаулыққа жеңіл зиян келтіргені үшін 15 тәулікке қамауға алу түріндегі жаза қарастырылған, қайталап жасағаны үшін – бұрынғы 20 тәуліктің орнына 25 тәулік бекітілді.

Сондай-ақ, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы заңнан қорғаныс нұсқамасын бұзғаны үшін ескерту алынып тасталды. Ескертудің орнына 10 тәулікке қамауға алу қарастырылды[18].

Бұдан басқа, Қылмыстық кодекстің жекелеген баптарына, атап айтқанда ҚК-нің 106 және 107-баптарына ауыр зиян келтіру және денсаулыққа орташа ауырлықтағы зиян келтіру туралы «кінәліге материалдық немесе өзге де тәуелділіктегі адамға қатысты іс-әрекет жасау» ұғымы енгізілді, бұл қылмыскерді оқшаулау үшін қамауға алу түріндегі санкцияны қолдануға мүмкіндік береді, сондай-ақ Қылмыстық кодекстің 106-бап бойынша 10 жылға дейін және 107-бап бойынша 3 жылға дейін бас бостандығынан айыру жауапкершілігі енгізілді.

Қылмыстық кодекске өзгерістер 2023 жылдың 19 мамырында заңды күшіне енді. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте өзгерістер 2023 жылдың 1 шілдесінен бастап күшіне енді[19].

Тек қылмыстық санкциялар тұрмыстық зорлық-зомбылықты құрайтын мінез-құлық үлгілерінің күрделі кешенін өзгерте алмайды, қылмыстық қудалау рецидивизмнің өсуі мен болашақта зорлық-зомбылықты қолдану тұрғысынан айқын тежеуші әсерге ие.

Қорғау шарасы ретінде криминализация, біріншіден, мемлекеттің отбасылық салада жасалған қылмыстарды тергеу міндеттемесіне кепілдік береді және зорлық-зомбылыққа қарсы тұру жауапкершілігін зардап шеккендердің мойнына жүктемейді. Екіншіден, криминализация тергеудің тиімді жүруіне ықпал етеді, өйткені тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендер

[18] *Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жыл 3 шілде № 226-V (12.09.2023 жыл жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

[19] *Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. (12.09.2023 жыл жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен) — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

көбінесе тергеу жүргізіліп жатқан қылмыс бойынша дәлелдемелік базаны өздері жинай алмайды. Үшіншіден, зардап шеккендер бұдан былай айыптаудан бас тарта алмайды және тергеу барысында туыстары мен басқа адамдардың қысымымен және қорқытуымен шағымды қайтарып ала алмайды. Егер шағым беру және одан әрі қылмыстық қудалауды жалғастыру туралы шешім қабылдау жауапкершілігі зардап шеккендерге жүктелсе (мысалы, жекеше және жекеше-жариялы тәртіппен айыптау жүзеге асырылу сияқты), онда агрессордың қысымы мен қауіптілігі жойылып қана қоймай, керісінше күшейе түсуі мүмкін, өйткені зардап шеккендер арызданып барлығын өздері бастаған үшін кінәлі болып қалады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесіне тез арада мән беру, әділеттілік жүйесі үшін үлкен ауыртпалық екенін ескеру маңызды. Полицияға әкелінген барлық арыздардың жартысынан көбі тұрмыстық зорлыққа қатысты. Кейбір сарапшылардың бағалауы бойынша, зорлық-зомбылық жасаушылардың 60-80% 6-10 жыл аралығында қайталама қылмыстар жасайды (тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қайталануы). Сондықтан, әділеттілік жүйесінің маңызды ресурстары созылмалы немесе сериялық құқық бұзушылармен күресуге жұмсалады. Мысалы, Англия мен АҚШ-та кейбір отбасылық агрессорларда орташа есеппен 14 қылмыстық айып бар, олардың жартысы ұрып-соғу.

Қазақстандық құқық қорғаушылардың пікірінше, 2023 жылы бірқатар заңнамалық актілерде күшіне енген жаңа түзетулерде көзделген шаралар өз сипаты бойынша жартылай ғана, «косметикалық» шаралар болып табылады. 2009 жылы қабылданған «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» ҚР Заңы негізінен құқық бұзушылықты алдын алу сипатына ғана ие, бұл өз кезегінде үйде жасалатын зорлықтың санын азайту бойынша жағдайды жақсартпайды.

Себебі, ІІМ Қазақстанда жыл сайын отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы арыздардың саны артып келе жатқанын бірнеше рет мәлімдеді (тек 2022 жылы полицияға 125 мыңнан астам осындай арыз түскен), ал зорлаушылардың қолынан қаза тапқандар саны тұрақты өсуде[20]. Отандық құқық қорғаушылар қылмыскерлерге қатысты қатаң жаза түрлерін қолдану үшін тұрмыстық жағдайда жасалған құқық бұзушылықтарды криминализациялауды қолдайды.

Ресми инфографика әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың тіркелген жағдайларының саны бойынша жасалған құқық бұзушылықтар санының төмендеу үрдісін көрсетеді. Алайда, статистика тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайымен шынайы көріністі көрсетпейтінін атап өткен жөн, өйткені көп жағдайда жақын туыстарына қатысты жүйелі түрде жасалған құқық бұзушылықтар қоғам мен құқық қорғау органдарынан жасырын қалады. Құқық бұзушылықтың осы санатының ерекшелігі оның күнделікті және жүйелілігінде жатыр. «Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың негізгі себептері ретінде әлеуметтік-экономикалық жағдайды (материалдық қиындықтар, жұмыссыздық), сондай-ақ жаман әдеттердің болуын (маскүнемдік, нашақорлық, құмар ойындар) атауға болады» [7].

Тұрмыстық бұзақы мен зорлаушылар, бұл көбінесе зорлық құрбандарымен бір отбасының мүшелері және құқық қорғау органдарына қатты қысым болған жағдайларда ғана шағымданады. Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары көптеген сыртқы факторлардың әсерімен, мысалы, туыстарының қысымына, оқиғаны өз үйінен тыс жерге шығарғысы келмеуіне, қиянат жасаушыға қаржылық және басқа да тәуелділікке және басқада себебетерге байланысты, бастаған істерін аяқтамай қаяды.

Қорытынды және ұсыныстар

Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы арнайы заңдардың қабылдануы зерттелген мемлекеттерде, оның ішінде посткеңестік Молдова мен Қырғызстанда, яғни қазақстандық саяси және ең бастысы құқықтық жүйелерге жақын юрисдикцияларда, өзінің тиімділігін дәлелдеді. Мұндай заңдар зорлық-зомбылыққа қарсы негізгі шаралардың бірі ретінде қарастырылады. Шынында да, аталған елдердегі зорлық-зомбылық деңгейі 20% астамға төмендеген. Бірақ бұл мұндай заңдар қабылданғаннан кейін бірден емес, заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің барлық деңгейлерінде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы тұру бойынша теңдестірілген кешенді саясат пен бағдарламалардың нәти-

[20] *Министерством культуры и информации разрабатывается проект единой Концепции для центров поддержки семьи – А. Балаева — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://primeminister.kz/ru/news/ministerstvom-kultury-i-informatsii-razrabatyvaetsya-proekt-edinoy-kontseptsii-dlya-tsentrov-podderzhki-semi-a-balaeva-25961 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).*

жесінде болды. Тұрмыстық зорлықты азайту үшін, сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылықты жариялы тәртіппен жүзеге асыру мәселесін шешу үшін, бір заң жеткіліксіз

Өзара байланысты және бірін-бірі толықтыратын шаралардың тұтас кешені қажет. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтан және оның зардаптарынан қорғау биліктің барлық деңгейлерінде, яғни учаскелік бөлімнен бастап министрліктердегі шенеуніктер мен Парламент депутаттары дейінгілердің саяси ерік-жігерінсіз тиімді болмайтыны анық.

Азаматтарды тұрмыстық зорлық-зомбылықтан қорғаудың кез-келген саяси күн тәртібін әзірлеу кезінде құбылыстың негізгі себебі биліктің теңсіздігі мен теңгерімсіздігі екенін ескеру қажет. Тиімді болу үшін тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу, әрекет ету, қудалау және жазалау тәсілі мұндай зорлық-зомбылықты зардап шеккендер мен агрессорларды қамтитын үздіксіз динамикалық процесс ретінде тануы керек, тіпті егер жеке жасалған әрбір әрекет аз ғана теріс қылық болып көрінсе де. Осыған байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы соңғы заңдардың негізін қалаған жоғарыда аталған «мәжбүрлеп бақылау» тұжырымдамасын зерттеуді жалғастыру маңызды болып көрінеді.

Жоғарыда келтірілген зерттеулерге сүйене отырып, бірқатар жалпы ұсыныстар беріледі. Заңнама саласындағы қажетті шаралар, оны қолдану тәжірибесі әртүрлі елдердегі осындай іс-шаралардың тиімділігін бағалауды ескере отырып тұжырымдалған. Олардың тиімділігі неғұрлым отбасындағы зорлық-зомбылыққа қарсы біртұтас кешенді шаралар енгізілсе, соншалықты дурыс нәтиже болады деп күтуге болады,

Қазақстандық контексте төменде ұсынылған шаралар назарға алынуы мүмкін, бірақ олармен шектелмеуі тиіс.

Сонымен, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы арнайы заң қабылдануы керек.

- Тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы заң, 2009 жылы қабылданған «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» заңмен салыстырғанда, күш көрсету, психологиялық, сексуалдық және экономикалық зорлық-зомбылық түрлерінің егжей-тегжейлі және нақты анықтамаларын қамтуы керек.

- Арнайы заңның қабылдануы тұрмыстық зорлық-зомбылықты криминализациялаумен қатар жүруі керек, яғни жасалған қылмыстың ауырлығына сәйкес келетін және жәбірленушілердің құқықтары мен мүдделерін тиімді қорғауды қамтамасыз ететін қылмыстық жаза қолданылуы қажет. Осыған байланысты, 2017 жылы декриминализацияға ұшыраған ҚР ҚК 108, 109 баптарды бұрынғы қалпына қайта келтіру керек деп есептейміз. Яғни, денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіруді, ұрып-соғуды қылмыстық әрекеттер деп тану арқылы, баптарда көрсетілген жазалар қолданылуы тиіс.

- Тұрмыстық зорлық-зомбылық жариялы тәртіппен жүзеге асырылатын қудалау мен айыптау істеріне жатуы керек.

- Заңда тұрмыстық зорлық-зомбылық жеке зорлық актілерінің сериясы ретінде емес, процесс ретінде қарастырылуы керек.

- Заңның қабылдануынан кейін қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу, әкімшілік, отбасылық, азаматтық, азаматтық іс жүргізу және т. б. қоса алғанда, салалық заңнамаға тиісті және орынды өзгерістер енгізілуі тиіс.

- Салалық заңнамаға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар бір-біріне қайшы келмеуі тиіс, олардың негізгі бағыты зорлық-зомбылықтан зардап шеккендердің құқықтарын қорғауға бағытталуы аса маңызды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Абдукаримова З. Т., Абдраманова Н. К., Кайназарова М. Б. Криминологическая характеристика домашнего насилия в отношении женщин Казахстана // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2023 год, – №4 (75), – С. 150 - 157

2. Evan Stark, coercive control: how men entrap women in personal life. Oxford university press: 2007. Chapter 2, «woman battering» [kindle edition]. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://books.google.kz/books?id=rm8CPqTiDWMC&pg=PA55&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

3. Харламов В. Институт охранного ордера в зарубежном законодательстве как инструмент защиты личности от внутрисемейного насилия //криминология: вчера, сегодня, завтра. 2014. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://cyberleninka.ru/article/n/institut-ohrannogo-ordera-v-zarubezhnom-zakonodatelstve-kak-instrument-zaschity-lichnosti-ot-vnutrisemeynogo-nasiliya (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

4. Ruth Lewis, Russell P. Dobash, Rebecca Emerson Dobash and Kate Cavanagh. Protection, prevention, rehabilitation or justice? Women's use of the law to challenge domestic violence. International review of victimology 2000 7: 179. 181. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/026975800000700310 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

5. Amanda L. Robinson. Serial domestic abuse in wales: an exploratory study into its definition, prevalence, correlates, and management, victims & offenders, 2016. 12:5, 643—662, doi: 10.1080/15564886.2016.1187691. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15564886.2016.1187691 (Жүгінген күні 03.02.2024 ж.).

6. Рахимбердин К. Х., Гета М. Р. Теоретические и правовые аспекты противодействия бытовому насилию в законодательстве Республики Казахстан: проблемы и перспективы // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2021 год, – No3 (66), – С. 62-73

7. «Қазақстандық отбасылар – 2022» ұлттық баяндамасы / Ә.С. Кайдарова, Ж.С. Баталова, О.В. Николаева, Ғ.Қ. Байболатова, Б.Қ.Ермекбаева, Ә.А. Оразбаева, Т.А. Резвушкина, Қ.А. Жарова, А.Ж. Қойшығарин, Ш.Ә. Турез, Т.А. Липина, А.И. Досмұхамбетова. – Астана, 2022. – 300 б.

REFERENCES

1. Abdukarimova Z. T., Abdramanova N. K., Kajnazarova M. B. Kriminologicheskaja harakteristika domashnego nasilija v otnoshenii zhenshhin Kazahstana // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2023 god, – №4 (75), – S. 150 - 157

2. Evan Stark, coercive control: how men entrap women in personal life. Oxford university press: 2007. Chapter 2, «woman battering» [kindle edition]. — [Jelektrondyқ resurs]. — Қolzhetimdilik tərtibi: https://books.google.kz/books?id=rm8CPqTiDWMC&pg=PA55&hl=ru&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false (Zhygingen kyni 03.02.2024 zh.).

3. Harlamov V. Institut ohrannogo ordera v zarubezhnom zakonodatel'stve kak instrument zashhity lichnosti ot vnutrisemejnogo nasilija //kriminologija: vchera, segodnja, zavtra. 2014. — [Jelektrondyқ resurs]. — Қolzhetimdilik tərtibi: https://cyberleninka.ru/article/n/institut-ohrannogo-ordera-v-zarubezhnom-zakonodatelstve-kak-instrument-zaschity-lichnosti-ot-vnutrisemeynogo-nasiliya (Zhygingen kyni 03.02.2024 zh.).

4. Ruth Lewis, Russell P. Dobash, Rebecca Emerson Dobash and Kate Cavanagh. Protection, prevention, rehabilitation or justice? Women's use of the law to challenge domestic violence. International review of victimology 2000 7: 179. 181. — [Jelektrondyқ resurs]. — Қolzhetimdilik tərtibi: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/026975800000700310 (Zhygingen kyni 03.02.2024 zh.).

5. Amanda L. Robinson. Serial domestic abuse in wales: an exploratory study into its definition, prevalence, correlates, and management, victims & offenders, 2016. 12:5, 643—662, doi: 10.1080/15564886.2016.1187691. — [Jelektrondyқ resurs]. — Қolzhetimdilik tərtibi: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15564886.2016.1187691 (Zhygingen kyni 03.02.2024 zh.).

6. Rahimberdin K. H., Geta M. R. Teoreticheskie i pravovye aspekty protivodejstvija bytovomu nasiliju v zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan: problemy i perspektivy // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. – 2021 god, – No3 (66), – S. 62-73

7. «Қazaқstandyқ otbasylar – 2022» ұlttyқ bajandamasy / Ә.S. Kajdarova, Zh.S. Battalova, O.V. Nikolaeva, Ғ.Қ. Bajbolatova, B.Қ.Ermekbaeva, Ә.A. Orazbaeva, T.A. Rezvushkina, Қ.A. Zharova, A.Zh. Қojshyғarin, Sh.Ә. Turez, T.A. Lipina, A.I. Dosmұhambetova. – Astana, 2022. – 300 b.

УДК 347

ON THE ISSUE OF LEGAL REGULATION OF REALTOR ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kazbayeva Assel Gabidenovna[1]
Deputy Director at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, candidate of legal sciences; Astana, the Republic of Kazakhstan; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Klimkin Sergey Ivanovich
Principal Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, candidate of legal sciences, Professor; Almaty, the Republic of Kazakhstan; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Abstract. *The Department of Analysis of the effectiveness of legislation of the RSE with the REM "Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan" regularly considers issues related to the development of specific proposals in order to improve legislation, which should contribute to the implementation of the legal policy of the Republic of Kazakhstan as a whole.*

Currently, the Republic of Kazakhstan is working on the implementation of the addresses of the First President of the Republic of Kazakhstan - Elbasy N.A. Nazarbayev "Strategy 2050: new political course of an established state" [1] and "The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness", as well as addresses of the President of the Republic of Kazakhstan K-Zh. K. Tokayev "Kazakhstan in a new reality: time for action" dated September 1, 2020 [2]. As part of this work, the Government of the Republic of Kazakhstan is carrying out large-scale work on the development of legislation in various areas of legal regulation.

In order to provide legal support for the work of the Government of the Republic of Kazakhstan, as well as ensure the practical implementation of the instructions of the Head of State, it is necessary to work out the issue of scientific support for legislative activities in the Republic of Kazakhstan. Moreover, the Head of State embedded his intention to involve science in legislation, instructing in his next Address to the people of Kazakhstan "Unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the nation's prosperity" [3] to introduce direct financing of research institutes engaged in fundamental science.

This article is devoted to the analysis of the effectiveness of realtor activities in the Republic of Kazakhstan, as well as the question of the feasibility of introducing independent legal regulation. In particular, we examined the issues of the current legal regulation of real estate activities in the Republic of Kazakhstan. A brief comparative analysis of existing problems in the legal regulation of this activity in relation to regulatory legal acts of higher legal force has been carried out. Conclusions are drawn on the issue of compliance of the introduction of separate legal regulation for realtors with the strategic goals of the Republic of Kazakhstan. The opinions of individual Kazakhstani experts on this issue were used.

Keywords: *realtor, realtor activity, legal monitoring, real estate transactions, licensing of realtors, self-regulation, legal regulation.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ РИЭЛТОРЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСІНЕ

Әсел Ғабиденқызы Қазбаева
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты директордың орынбасары, заң ғылыми кандидаты; Астана қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

[1] *The author for correspondence*

Сергей Иванович Климкин
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты бас ғылыми қызметкері, «Нархоз университеті» КеАҚ профессоры, Каспий университетінің жеке құқық ҒЗИ-ның жетекші ғылыми қызметкері, заң ғылыми кандидаты; Алматы қ., Қазақстан Республикасы; e-mail: sergklimkin@mail.ru

Аннотация. *«Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК Заңнаманың тиімділігін талдау бөлімі заңнаманы жетілдіру мақсатында нақты ұсыныстар әзірлеу жөніндегі мәселелерді тұрақты негізде қарастырады, олар тұтастай алғанда Қазақстан Республикасының құқықтық саясатын іске асыруға ықпал етуі тиіс.*

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» [1] және «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауларын, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Президенті Қ-Ж.К. Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауын [2] орындау мақсатында жұмыс өткізілуде. Осы жұмыс шеңберінде Қазақстан Республикасының Үкіметі құқықтық реттеудің түрлі салаларында заңнаманы дамыту бойынша ауқымды жұмыс жүргізуде.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жұмысына құқықтық қолдау көрсету, сондай-ақ Мемлекет басшысының тапсырмаларын іс жүзінде іске асыруды қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасында заң жобалау қызметін ғылыми қамтамасыз ету мәселесін пысықтау қажет. Сонымен қатар, Мемлекет басшысы өзінің келесі «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» [3] атты Қазақстан халқына Жолдауында іргелі ғылыммен айналысатын ғылыми-зерттеу институттарын тікелей қаржыландыруды енгізуді тапсыра отырып, ғылымды норма шығармашылығына тарту жөніндегі ниетін бекітті.

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы риэлторлық қызметтің тиімділігін талдауға, сондай-ақ дербес құқықтық реттеуді енгізудің орындылығы туралы мәселеге арналған. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасындағы риэлторлық қызметті қолданыстағы құқықтық реттеу мәселелері қарастырылды. Осы қызметті құқықтық реттеудегі бар проблемаларға негұрлым жоғары құқықтық күштің нормативтік құқықтық актілеріне қатысты қысқаша салыстырмалы талдау жүргізілді. Риэлторлар бойынша жекелеген құқықтық реттеуді енгізудің Қазақстан Республикасының стратегиялық мақсаттарына сәйкестігі мәселесі бойынша қорытындылар жасалды. Бұл мәселенің жекелеген қазақстандық сарапшыларының пікірлері пайдаланылды.

Түйін сөздер: *риэлтор, риэлторлық қызмет, құқықтық мониторинг, жылжымайтын мүлік мәмілелері, риэлторларды лицензиялау, өзін-өзі реттеу, құқықтық реттеу.*

К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ РЕГУЛИРОВАНИИ РИЕЛТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Казбаева Асель Габиденовна
Заместитель директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук; г. Астана, Республика Казахстан; e-mail: kazbaeva.a@zqai.kz

Климкин Сергей Иванович
Главный научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, профессор НАО «Университет Нархоз», ведущий научный сотрудник НИИ частного права Каспийского университета, кандидат юридических наук, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: sergklimkin@mail.ru

Аннотация. *Отделом анализа эффективности законодательства РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» на регулярной основе рассматриваются вопросы по выработке конкретных предложений в целях совершенствования законодательства, которые должны способствовать реализации правовой политики Республики Казахстан в целом.*

В настоящее время в Республике Казахстан проводится работа по реализации посланий Первого Президента Республики Казахстан - Елбасы Н.А. Назарбаева «Стратегии-2050: новый политический курс состоявшегося государства» [1] и «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность», а также послания Президента Республики Казахстан К-Ж. К. Токаева «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года [2]. В рамках этой работы Правительством Республики Казахстан ведется масштабная работа над развитием законодательства в различных сферах правового регулирования.

В целях оказания правовой поддержки работы Правительства Республики Казахстан, а также обеспечения практической реализации поручений Главы Государства необходимо проработать вопрос научного обеспечения законопроектной деятельности в Республике Казахстан. Более того, Глава Государства закрепил свое намерение по привлечению науки в нормотворчество, поручив в следующем своем Послании народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» [3] внедрить прямое финансирование научно-исследовательских институтов, занимающихся фундаментальной наукой.

Данная статья посвящена анализу эффективности риэлтерской деятельности в Республике Казахстан, а также вопроса о целесообразности введения самостоятельного правового регулирования. В частности, нами рассмотрены вопросы действующего правового регулирования риэлтерской деятельности в Республике Казахстан. Проведен краткий сравнительный анализ существующих проблем в правовом регулировании этой деятельности в соотношении с нормативными правовыми актами более высокой юридической силы. Сделаны выводы по вопросу соответствия введения отдельного правового регулирования по риелторам стратегическим целям Республики Казахстан. Использованы мнения отдельных казахстанских экспертов этого вопроса.

Ключевые слова: *риелтор, риэлтерская деятельность, правовой мониторинг, сделки с недвижимостью, лицензирование риелторов, саморегулирование, правовое регулирование.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_204

Introduction

Nowadays, in the field of real estate services there is a problem of insufficient regulation of subjects of legal relations. Currently, given the growth of the real estate market, there is a need to create clear rights and responsibilities for participants in this area of legal relations.

As K.M. Ilyasova points out, “The social functions of real estate and its value have at all times determined the legislator’s special approach to regulating relations in the field of real estate. Over the years of Kazakhstan’s independence, significant changes have occurred in the legal regime of real estate, due to socioeconomic and other factors.” [4; p. 270].

Several laws apply to the topic of this article. In particular, the Civil Code (General Part) dated December 27, 1994, the Civil Code (Special Part) dated July 1, 1999, the Entrepreneur Code dated October 29, 2015, the Law “On Housing Relations” dated April 16, 1997, the Law “On equity participation in housing construction” dated April 7, 2016, the Law “On State Registration of Rights to Real Estate” dated July 26, 2007, as well as certain rules stem from the Laws of the Republic of Kazakhstan “On Permissions and Notifications” dated May 16, 2014 No. 202-V, “On standardization” dated October 5, 2018 No. 183-VI, “On Self-Regulation” dated November 12, 2015 No. 390-V. At the same time, in these legislative acts the terms “realtor”, “realtors activity”, as well as words derived from them, are not used.

Notably, clause 2 of Article 6 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan provides, among other things, that subjects and objects of property, the scope and limits of the rights of owners, and guarantees of their protection shall be determined by law.

In accordance with Article 14 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) dated December 27, 1994, a citizen may own property, including foreign currency, both within the Republic of Kazakhstan and abroad,

unless otherwise established by the Law of the Republic of Kazakhstan "On Combating Corruption"; inherit and bequeath property; freely move around the territory of the republic and choose a place of residence; freely leave the republic and return to its territory; engage in any activity not prohibited by legislative acts; create legal entities independently or with other citizens and legal entities; make any transactions not prohibited by legislative acts and participate in obligations; have the right of intellectual property to inventions, works of science, literature and art, other results of intellectual activity; demand compensation for material and moral damage; have other property and personal non-property rights.

According to the first part of the clause 1 of Article 188 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), the ownership shall be a recognized and protected by legislative acts the right of a person at his (her) discretion to own, use and dispose of the property which belongs to him (her).

Article 194 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) establishes that the specifics of the exercise of ownership and other property rights to housing are regulated by housing legislation.

In turn, by clause 3 of Article 11 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Housing Relations" dated April 16, 1997 No. 94-I, relations related to the acquisition or implementation of ownership of housing are also regulated by the civil legislation of the Republic of Kazakhstan.

According to sub clause 2) of Article 12 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Housing Relations", the right of ownership of a dwelling or part of it arises on the basis of transactions of purchase and sale, exchange, donation, alienation with the condition of lifelong maintenance and other civil law transactions that do not contradict the legislation of the Republic of Kazakhstan.

Clause 1 of Article 18 of this Law establishes that the owner of a dwelling, as well as an unfinished residential building, has the right to freely, at his discretion, sell it, determining the terms of sale, give, exchange, bequeath to other persons, pledge, dispose of in another way not prohibited by legislative acts of the Republic of Kazakhstan, taking into account the specifics provided for in this Article.

In the normative resolution of the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan "On checking the constitutionality of sub clause 8) of Article 107 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Housing Relations" on the proposal of the Alatau District Court of Almaty" dated January 21, 2020 No.1, it is noted that in a market economy, citizens of the Republic of Kazakhstan mostly independently exercise their right to housing (through construction at home, making transactions with an apartment and in other ways), and the state undertakes to create the necessary conditions for this. Citizens of the Republic may have any legally acquired property in private ownership, including by inheritance (clauses 1 and 2 of article 26 of the Constitution). Housing legislation does not limit the number and size of dwellings owned by one citizen or legal entity (clause 2 of Article 11 of the Law on Housing Relations).

The second part of the clause 1 of Article 117 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part) establishes that apartments and other residential premises, as well as non-residential premises located as part of a condominium property, are recognized as independent objects (types) of real estate if they are in individual (separate) ownership.

Thus, a home owned by a person (persons) in modern conditions is a full-fledged object of civil rights, and all the powers of the owner provided for by law apply to it, including the right of disposal, that is, a legally secured opportunity to determine the legal fate of the property (part four, clause 2, article 188 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part).

At the same time, objects of civil rights can be freely alienated or transferred from one person to another in the order of universal succession (inheritance, reorganization of a legal entity) or in another way, if they are not withdrawn from circulation or limited from circulation (clause 1 of Article 116 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part).

According to the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, 12.8 thousand apartments were put into operation in August. Over the month the growth was 19.6%, over the year – 21.7%. The described trend is observed against the backdrop of an increase in housing transactions in apartment buildings. In August, their total number increased by 12.7% (3.2 thousand units) compared to the previous month, to 28.7 thousand units [5].

It is worth noting that the rights and obligations of consumers of real estate services (clients) are regulated by the general rules established by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan on the obligations of paid

services, agency, commission and guarantee, as well as contracts concluded between clients and real estate firms.

Methods

The article uses formal logical and dialectical methods, comparative legal, empirical analysis, as well as quantitative, qualitative and special methods of scientific research.

Results and discussion

The current situation these days in the field of real estate services in Kazakhstan comes down to the following.

As follows from the website of the SLEIE "Self-Regulatory Association of Realtors of Kazakhstan", SARK was created on October 25, 2009 and has been on the market for 13 years 11 months[2].

Since SARK is a self-regulating organization, its activities are subject to the requirements of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Self-Regulation" dated November 12, 2015 No. 390-V, clause 1 of Article 20 of which establishes that a self-regulating organization develops and approves rules and standards that are mandatory for all its members (participants), aimed at ensuring the following objectives:

1) definition of requirements for members (participants);

2) improving the quality and safety of goods (works, services) produced by its members (participants);

3) prevention of actions misleading consumers about the quality of goods (works, services);

4) improving the competitiveness of manufactured products;

5) the use of methods to ensure property liability;

6) protection of the interests of members (participants).

From the announcements published by the organization it follows that it is active, including holding a "round table" on the topic "The work of a real estate agency in a falling market" (July 26, 2023, Almaty), certification of realtors (beginning of 19 September 2023), and other events is carried out.

Thus, the activities of SARK are based on self-regulation, which, in our opinion, is the optimal way to ensure the principle of reasonable government intervention in this area.

At the same time, membership in this kind of self-regulatory organizations should be voluntary, since in cases where the law establishes mandatory membership, appropriate levers of influence are also provided for, aimed at fulfilling such a requirement and stimulating it.

For example, clause 1 of Article 78 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On advocacy and legal assistance" dated July 5, 2018 No. 176-VI establishes that the chamber of legal consultants is recognized as a self-regulatory organization based on compulsory membership, created to regulate the provision of legal assistance and control over the activities of its members in terms of their compliance with the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan on advocacy and legal assistance, the rules and standards of the chamber of legal consultants, the Code of professional ethics, included in the register of chambers of legal consultants, uniting at least two hundred legal consultants under the terms of membership.

On the other hand, according to clause 1 of Article 58 of the Code of the Republic of Kazakhstan "Civil Procedural Code of the Republic of Kazakhstan" dated October 31, 2015 No. 377-V, the following persons can be representatives on behalf of the court:

"1) advocates;

2) employees of legal entities:

on the affairs of these legal entities, and state bodies - on the affairs of these state bodies and their territorial divisions;

in matters of other legal entities, if such legal entities are under the control (direct or indirect) of the same person;

3) authorized representatives of trade unions - in matters of workers, employees, as well as other persons whose rights and interests are protected by these trade unions;

4) authorized organizations, which are granted by law, charter or regulation the right to protect the rights and interests of members of these organizations, as well as the rights and interests of other persons;

4-1) Commissioner for Human Rights of the Republic of Kazakhstan;

5) one of the accomplices on behalf of other accomplices;

6) persons who are members of the chamber of legal consultants in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan "On advocacy and legal assistance".

This provision means that membership in the chamber of legal advisers is a prerequisite

[2] *statsnet.co – сайт по проверке информации о юридических лицах и индивидуальных предпринимателях, зарегистрированных в Республике Казахстан и других стран // https://statsnet.co/companies/kz/34811833 (дата обращения: 08.12.2023)*

for participating in civil proceedings as a representative.

However, in the case of realtors, there is no such leverage, since their activities, which comes down mainly to the provision of consulting and other services, do not involve their direct interaction with government (quasi-government) bodies and organizations.

Based on the foregoing, it is considered advisable in resolving this issue to be guided by Article 22 of the Entrepreneur Code, according to which the state creates conditions for the development of self-regulation in business and professional activities by reducing the scope of state regulation based on the minimum need for it, as well as other incentive measures determined by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

On the other hand, opinions are also expressed about the need to adopt a special regulatory legal act in Kazakhstan aimed at regulating these relations. So, for example, I.V. Zalimbaeva notes that, based on the analysis of real estate activities, one can come to the following conclusions: regulation of this area only through civil legislation is not enough. It is necessary to develop a clear, complete regulatory legal act, which will ensure a unified state policy in the field of regulation of real estate activities, protection of the rights and interests of subjects of real estate activities and consumers of real estate services when carrying out transactions with real estate. Taking this into account, it is important to note that the development and adoption of a regulatory legal act will not only protect the consumer of the real estate market, but will also increase the level of reputation of the real estate company [6].

As for the cases of unprofessionalism and dishonesty on the part of individual realtors, as well as distortions in the terms of contracts with customers (consumers) of realtor services in favor of the latter, we note that the presence of fraudulent and other "gray" and even "black" schemes is not something special, not the characteristic only of this type of activity.

As noted in the Russian press on February 12, 2012, a law abolishing licensing of real estate activities came into force. Now anyone can provide intermediary services in the real estate market. According to experts, intermediary services may become 2-3 times cheaper. But at the same time, real estate transactions will become more risky. So now anyone can become a single broker or open a real estate agency. Professional realtors believe that the risks of clients will now increase many times over, and finding a last resort in the event of a controversial situation will be much more difficult [7].

In this regard, we can only recommend Kazakhstani consumers of realtor services to be both extremely careful and prudent when choosing a specific contractor and when concluding a corresponding agreement with him.

Conclusion

Based on the studied and mentioned above individual issues related to the implementation and protection of the right of citizens to housing, these legislative acts contain:

1. A number of articles of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part), as well as the Law of the Republic of Kazakhstan "On Housing relations" are given above.

Needs to be added that since real estate services may include representation relations, in accordance with the first part of clause 1 of Article 163 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), a transaction, committed by one person (representative) on behalf of another person (represented) by virtue of the authority based on power of attorney, legislation, a resolution of the court or on an administrative act, shall directly create, alter or terminate the civil rights and obligations of the represented.

At the same time, according to clause 1 of Article 167 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General part), a power of attorney is a written authorization by one person (the grantor) for representation on his behalf, which is issued to another person (the trustee).

2. With regard to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part), it is notable that since real estate services, like real estate activities in general, imply the provision of various types of services, including consulting, as well as the performance of a number of factual and legal actions, contractual relations between the customer and the contractor (realtor) are subject to regulation by Chapter 25 "Purchase and Sale", Chapter 26 "Barter", Chapter 29 "Property rent (lease)", Chapter 30 "Rental Housing", Chapter 33 "Paid Provision of Services", Chapter 41 "Assignment", Chapter 42 "Commission" of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part) dated July 1, 1999.

3. The Entrepreneur Code of the Republic of Kazakhstan in sub clauses 4), 5), 6) of clause 2 of Article 80 established that the tasks of state regulation of entrepreneurship include encouraging fair, ethical business conduct based

on the business reputation of entrepreneurs, promoting the development of self-regulation and protecting consumer rights.

At the same time, the following regulatory instruments are the means of ensuring compliance with the requirements mandatory for business entities:

1) the permitting or notification procedure for business entities to carry out certain types of activities or actions (operations);

2) state control and supervision;

3) establishment by the laws of the Republic of Kazakhstan of the liability of business entities;

4) information tools;

5) self-regulation based on mandatory membership (participation) in a self-regulatory organization (clause 2 of Article 81 of the Entrepreneur Code of the Republic of Kazakhstan).

Clause 1, first part of clause 4 of Article 82 of the Entrepreneur Code of the Republic of Kazakhstan establishes that if government agencies plan to introduce a new regulatory instrument and (or) requirement to tighten regulation in relation to business entities, government agencies must first conduct a regulatory impact analysis procedure in the following manner: determined by the authorized body for entrepreneurship. Tightening regulation means establishing additional responsibilities or otherwise increasing the burden on business entities.

The introduction of a new regulatory instrument and (or) requirement, tightening of regulation in relation to business entities is carried out only after approval at a meeting of the interdepartmental commission on the regulation of business activities.

4. The Law of the Republic of Kazakhstan "On equity participation in housing construction" regulates public relations related to the activities of shared participation in housing construction of multi-apartment residential buildings by attracting money from individuals and (or) legal entities, and also establishes guarantees for the protection of the rights and legitimate interests of the parties to the agreement on shared participation in housing construction.

From the point of view of the subject of this study, only the provisions of the law related to the emergence of a shareholder's ownership right to a share in an apartment building are of interest.

5. The following provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On State Registration of Rights to Real Estate" seem important: real estate (real estate); state registration of rights to real estate; secondary real estate; title documents; applicant; authorized representative of the applicant; electronic. In addition, the procedure for state registration of rights to real estate, which is determined by Article 20 of the Law.

Here is notable that in accordance with first part of clause 1 of Article 155 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), transactions subject to mandatory state or other registration in accordance with legislative acts are considered completed from the moment of registration, unless otherwise provided by legislative acts.

6. In the Law of the Republic of Kazakhstan "On Permissions and Notifications" they are (or may be) related to the subject of this article, one of the basic principles of state regulation should be carefully considered and proven: the validity and effectiveness of the introduction of a permit or notification procedure (sub clause 2) of Art. 4 of the Law). In this case, the requirement to obtain permission or send a notification within the framework of one type of activity or action (operation) may be established depending on the level of danger associated with the upcoming activity or action (operation) of different private business entities (second part of clause 4 of Article 6 of the Law).

7. Moreover, the Law "On Standardization" has been adopted and is in force in the Republic of Kazakhstan, in sub clause 14) of Article 1 of which standardization is defined as an activity aimed at ensuring the safety and quality of standardization objects and achieving the optimal degree of streamlining of requirements for standardization objects by establishing provisions for universal, multiple use in relation to actual and potential problems.

The goals of standardization are, inter alia, improving the safety and quality of products, processes and services; prevention of actions that mislead consumers regarding the safety and quality of products, processes and services; creating conditions for improving the safety and quality of life of the population (sub clauses 4), 6), 8) of Art. 4 of the Law).

According to sub clause 1) of Article 5 of the Law, standardization in the Republic of Kazakhstan is based, inter alia, on the principle of voluntariness: choice for the purpose of applying standardization documents, unless otherwise established by the legislation of the Republic of Kazakhstan; participation in activities in the field of standardization of all interested parties; choosing from interrelated standards.

By Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2018 No. 885, the national standardization body determined the republican state enterprise with the right of economic management "Kazakhstan Institute of Standardization and Metrology" of the Technical Regulation and Metrology Committee of the Ministry of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan. Thus, this national body approved and put into effect the National standard of the Republic of Kazakhstan "Real estate services in the real estate market. General requirements" (hereinafter referred to as the - state standard)[3].

This state standard establishes the requirements for real estate services and the composition, as well as the proper quality of provision of real estate services in transactions with real estate and rights to them. Moreover, it introduces assessment requirements for the quality of services provided and consolidates the concept of real estate services; real estate activity; real estate specialist/realtor, as well as guarantees for realtors and consumers, which are detailed in the state standard.

Since a real estate service is defined as a paid service provided by the contractor to customers when carrying out transactions with real estate objects and rights to them, the legal relationship between the customer and the contractor is subject to regulation by Chapters 33 "Compensated rendering of services", 41 "Appointment", 42 "Commission" of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part).

According to clause 1 of Art. 683 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part), under a contract for compensated rendering of services, the contractor shall render services (to perform certain actions or carry out certain activity), while the customer shall pay for these services.

Clause 1 of Article 846 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part) stipulates that under an appointment agreement, one party (appointee) undertakes to perform certain legal actions on behalf and at the expense of the other party (appointor).

In accordance with clause 1 of Article 865 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part), under a commission agreement, one party (the Commission agent) undertakes, on behalf of the other party (the Committent), to make one or more transactions on its own behalf at the expense of the Committent for a fee.

Moreover, it is considered as possible to apply to such legal relations the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Protection of Consumer Rights" dated May 4, 2010 No. 274-IV.

This Law defines the legal, economic and social basis for the protection of consumer rights, as well as measures to provide consumers with safe and high-quality goods (work, services).

According to sub clauses 6), 8) of Art. 1 of the Law, a service is understood as an activity oriented to satisfaction of needs of consumers, the results of which are not expressed materially; a contractor is an individual or legal entity performing work or rendering a service under the contract.

Article 39 of the Law determines that the form and procedure for payment for performed work (rendered service) shall be determined under agreement between a consumer and executor, unless otherwise provided by the Laws of the Republic of Kazakhstan.

REFERENCES

1. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства». Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050 (дата обращения: 03.12.2023)

2. Токаев К-Ж.К. Послание народу Казахстана от 1 сентября 2020 г. «Казахстан в новой реалии: время действий» // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 03.12.2023)

3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «ЕДИНСТВО НАРОДА И СИСТЕМНЫЕ РЕФОРМЫ – ПРОЧНАЯ ОСНОВА ПРОЦВЕТАНИЯ СТРАНЫ» от 1 сентября 2021 года // https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-

[3] *Национальный стандарт Республики Казахстан СТ РК 3702–2020 «Услуги риэлтерские на рынке недвижимости. Общие требования, утвержден Приказом Председателя Комитета технического регулирования и метрологии Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан № 453-од от 21 декабря 2020 г. // https://uark.kz/ru/page/nacionalnyy-standart-respubliki-kazahstan_87 (дата обращения: 18.01.2024)*

kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (дата обращения: 01.12.2023)

4. Ильясова К.М. Сделки с недвижимостью в Республике Казахстан: некоторые актуальные вопросы / в кн.: Ильясова К.М. Избранные труды в двух томах. Том 1. Правовой режим недвижимого имущества. – Алматы, 2018. – 288 с.

5. «В Казахстане вводят все больше квартир» от 18 сентября 2023 г. // Источник: Телеграмм канал DataHub_FCBK, https://t.me/DataHub_FCBK/1942; Демидов Владимир «Где в Казахстане построили больше всего квартир в августе», от 19 сентября 2023 года // https://standard.kz/ru/post/gde-v-kazaxstane-postroili-bolse-vsego-kvartir-v-avguste (дата обращения: 08.01.2024).

6. Залимбаева И.В. Правовое регулирование риэлторской деятельности в Республике Казахстан // режим доступа: https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/877/zalimbaeva.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата обращения: 08.12.2023)

7. «У риэлторов отняли лицензию; Все риэлторы теперь без лицензий», от 02.12.2002г. // Агентство недвижимости «МИЭЛЬ» ohttps://miel.ru/press/u-rieltorov-otnyali-litsenziyu-vse-rieltory-teper-bez-litsenziy-5256/#:~:text=12%20%D1%84%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8F%20%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%B8%D0%BB%20%D0%B2%20%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%83,%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%8C%20%D0%B2%202%2D3%20%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B0 (дата обращения: 08.01.2024)

REFERENCES

1. «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyy politicheskiy kurs sostoyavshegosya gosudarstva». Poslaniye Prezidenta Respubliki Kazakhstan - Lidera natsii N.A. Nazarbayeva narodu Kazakhstana, g. Astana, 14 dekabrya 2012 goda // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050 (date of access: 03.12.2023)

2. ZH.K. Poslaniye narodu Kazakhstana ot 1 sentyabrya 2020 g. «Kazakhstan v novoy realii: vremya deystviy» // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (date of access: 03.12.2023)

3. Poslaniye Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokayeva narodu Kazakhstana «YEDINSTVO NARODA I SISTEMNYYe REFORMY – PROCHNAYA OSNOVA PROTSVETANIYA STRANY» ot 1 sentyabrya 2021 goda // https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048 (date of access: 01.12.2023)

4. Iliyasova K.M. Sdelki s nedvizhimost'yu v Respublike Kazakhstan: nekotoryye aktual'nyye voprosy / v kn.: Il'yasova K.M. Izbrannyye trudy v dvukh tomakh. Tom 1. Pravovoy rezhim nedvizhimogo imushchestva. – Almaty, 2018. – 288 s.

5. «V Kazakhstane vvodyat vse bol'she kvartir» ot 18 sentyabrya 2023 g. // Istochnik: Telegramm kanal DataHub_FCBK, https://t.me/DataHub_FCBK/1942; Demidov Vladimir «Gde v Kazakhstane postroili bol'she vsego kvartir v avguste», ot 19 sentyabrya 2023 goda // https://standard.kz/ru/post/gde-v-kazaxstane-postroili-bolse-vsego-kvartir-v-avguste (data obrashcheniya: 08.12.2023)

6. Zalimbayeva I.V. Pravovoye regulirovaniye rieltorskoy deyatel'nosti v Respublike Kazakhstan // rezhim dostupa: https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/877/zalimbaeva.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data obrashcheniya: 08.12.2023).

7. «U rieltorov otnyali litsenziyu; Vse rieltory teper' bez litsenziy», ot 02.12.2002g. // Agentstvo nedvizhimosti «MIEL'» ohttps://miel.ru/press/u-rieltorov-otnyali-litsenziyu-vse-rieltory-teper-bez-litsenziy-5256/#:~:text=12%20%D1%84%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8F%20%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%B8%D0%BB%20%D0%B2%20%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%83,%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%8C%20%D0%B2%202%2D3%20%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B0 (data obrashcheniya: 08.01.2024)

УДК 343.13

МОНИТОРИНГ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ УМЫШЛЕННОМ ПРИЧИНЕНИИ СЕБЕ КАКОГО-ЛИБО ПОВРЕЖДЕНИЯ (ЧЛЕНОВРЕДИТЕЛЬСТВЕ)

Калиакперова Елена Николаевна[1]
Профессор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, доктор юридических наук, доцент;
г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан;
e-mail: Elenamanina@mail.ru

Еркінқызы Зарина
Сениор-лектор кафедры юриспруденции Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, г.Усть-Каменогорск, Республика Казахстан; e-mail: ezarina86@mail.ru

Аннотация. *Авторами рассмотрен уголовно-правовой институт умышленного причинения себе вреда (членовредительства). Конституция Республики Казахстан распространяется на сферу, связанную с правовым статусом личности, распространяется в полной мере и на граждан государства, лишенных свободы и помещенных в пенитенциарные учреждения. Они ограничены в определенном объеме прав и свобод, но эти ограничения не должны противоречить Конституции Республики Казахстан.*

В исследовании изучен зарубежный опыт института умышленного причинения себе какого-либо повреждения (членовредительства), а также международные правовые акты признаваемые Республикой Казахстан и другими государствами современного мира.

Является ли акт членовредительства, совершенный осужденным одним из способов защиты своих прав на свободу слова и выражение своего мнения, формой выражения протеста против незаконных действий администрации учреждения либо уголовно наказуемым деянием? А также рассмотрена уголовная ответственность при участии в данной акте группы лиц

Проведен правовой анализ статьи 428 Уголовного кодекса Республики Казахстан и статьи 130 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан, которые свидетельствуют об отдельных недостатках изложения, создающих условия для неоднозначного понимания и применения.

Привлечь к уголовной ответственности за участие в групповом неповиновении, сопряженном с умышленным причинением себе какого-либо повреждения, можно, если цель членовредительства - игнорирование законных требований администрации учреждения и нарушение установленного порядка режима отбывания наказания.

Все эти вопросы авторами были рассмотрены в предлагаемой статье.

Ключевые слова: *умышленное причинением себе какого-либо повреждения, членовредительство, осужденный, пенитенциарная система, Уголовный кодекс, Уголовно-исполнительный кодекс, уголовная ответственность.*

ӨЗІНЕ ҚАСАҚАНА ҚАНДАЙ ДА БІР ЗИЯН КЕЛТІРУ ТУРАЛЫ ЗАҢНАМАНЫҢ МОНИТОРИНГІ (ӨЗІНЕ ЗИЯН КЕЛТІРУ)

Елена Николаевна Калиакперова
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Заңтану кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, доцент;
Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы;
e-mail: Elenamanina@mail.ru

[1] *Автор для корреспонденции*

Еркінқызы Зарина
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Заңтану кафедрасының сениор-лекторы; Өскемен қаласы, Қазақстан Республикасы; e-mail: ezarina86@mail.ru

Аннотация. *Авторлар өзіне қасақана зиян келтіру (өзін-өзі зақымдау) қылмыстық-құқықтық институтын қарастырды. Қазақстан Республикасының Конституциясы жеке тұлғаның құқықтық жағдайына қатысты салаға таралады және бас бостандығынан айырылған және қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріне орналастырылған мемлекеттің азаматтарына толық көлемде қолданылады. Олар белгілі бір мөлшерде құқықтар мен бостандықтармен шектеледі, бірақ бұл шектеулер Қазақстан Республикасының Конституциясына қайшы келмеуі керек.*

Зерттеу барысында өзіне қасақана кез келген зиян келтіру (өзін-өзі зақымдау) институтының шетелдік тәжірибесі, сондай-ақ Қазақстан Республикасы және қазіргі әлемнің басқа мемлекеттері мойындаған халықаралық-құқықтық актілер зерттелді.

Сотталған адамның өз-өзіне зиян келтіру әрекеті оның сөз және пікір бостандығы құқығын қорғау тәсілдерінің бірі, мекеме әкімшілігінің заңсыз әрекеттеріне наразылық білдіру немесе қылмыстық құқық бұзушылық болып табыла ма? Бұл әрекетке адамдар тобының қатысуымен қылмыстық жауаптылық та қарастырылған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 428-бабына және Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексінің 130-бабына құқықтық талдау жүргізілді, олар көрсетуде түсініксіз түсінуге және қолдануға жағдай туғызатын белгілі бір кемшіліктерді көрсетеді.

Өзіне қасақана зиян келтіруді көздейтін топтық бағынбауға қатысқаны үшін, егер өзіне зиян келтірудің мақсаты мекеме әкімшілігінің заңды талаптарын елемеу және қызмет көрсетудің белгіленген тәртібін бұзу болса, қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. сөйлем.

Осы мәселелердің барлығын осы мақалада авторлар қарастырған.

Түйінді сөздер: *қасақана өзіне қандай да бір зиян келтіру, өзіне зиян келтіру, сотталған адам, қылмыстық-атқару жүйесі, Қылмыстық кодекс, Қылмыстық-атқару кодексі, қылмыстық жауаптылық.*

MONITORING OF LEGISLATION ON INTENTIONAL SELF-HARM (SELF-MUTILATION)

Kaliakperova Elena Nikolaevna
Professor of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Doctor of Law, Associate Professor; Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: Elenamanina@mail.ru

Yerkinkyzy Zarina
Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Republic of Kazakhstan; e-mail: ezarina86@mail.ru

Abstract. *The authors examined the criminal law institution of intentional self-harm (self-mutilation). The Constitution of the Republic of Kazakhstan extends to the area related to the legal status of the individual, and applies in full to citizens of the state deprived of liberty and placed in penitentiary institutions. They are limited to a certain extent of rights and freedoms, but these restrictions should not contradict the Constitution of the Republic of Kazakhstan.*

The study examined foreign experience of the institution of deliberately causing any damage to oneself (self-mutilation), as well as international legal acts recognized by the Republic of Kazakhstan and other states of the modern world.

Is an act of self-harm committed by a convicted person one of the ways to protect his rights to freedom of speech and expression, a form of protest against the illegal actions of the administration of the institution, or a criminal offense? Criminal liability with the participation of a group of persons in this act is also considered.

A legal analysis of Article 428 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and Article 130 of the Criminal Executive Code of the Republic of Kazakhstan was carried out, which indicate certain shortcomings in the presentation that create conditions for ambiguous understanding and application.

It is possible to bring to criminal liability for participation in group disobedience, involving the deliberate infliction of any harm on oneself, if the purpose of self-harm is ignoring the legal requirements of the administration of the institution and violating the established procedure for serving a sentence.

All these issues were considered by the authors in this article.

Keywords: *intentional self-infliction of any harm, self-harm, convicted person, penitentiary system, Criminal Code, Criminal Executive Code, criminal liability.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_213

Введение

Правила Нельсона Манделы[2] являются одним из авторитетных международных правовых актов, которые уделяют внимание обеспечению правосубъектности лиц, находящихся в условиях изоляции от общества. В указанных Правилах закреплено право на обращение в судебные и иные государственные органы защиты прав и свобод человека.

Согласно статье 2 Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года[3] (далее – Конвенция 1950 года): «1. Право каждого лица на жизнь охраняется законом. Никто не может быть умышленно лишен жизни иначе как во исполнение смертного приговора, вынесенного судом за совершение преступления, в отношении которого законом предусмотрено такое наказание. 2. Лишение жизни не рассматривается как нарушение настоящей статьи, когда оно является результатом абсолютно необходимого применения силы:

a) для защиты любого лица от противоправного насилия;

b) для осуществления законного задержания или предотвращения побега лица, заключенного под стражу на законных основаниях;

c) для подавления, в соответствии с законом, бунта или мятежа».

В статье 6 Международного пакта о гражданских и политических правах признается и защищается право на жизнь всех людей. Это – высшее право, отступление от которого не допускается даже в ситуациях вооруженного конфликта и во время других ситуаций чрезвычайного положения в государстве, при которых жизнь нации находится под угрозой. Право на жизнь имеет решающее значение как для отдельных лиц, так и для общества в целом.

Справочно:

Из Обобщенной практики по вопросам защиты права лица на жизнь[4] (практика Европейского Суда по правам человека в отношении Российской Федерации):

В отношении задержанных и помещенных под стражу лиц, которые находятся в зависимом положении…, Суд принял позитивное обязательство о защите индивида, в том числе от него самого. Кроме того, даже когда доказательств недостаточно, чтобы Суд мог признать, что власти знали или должны были знать, что задержанное лицо подвергается риску совершения суицида, сотрудники правоохранительных органов должны были принять некоторые основные предосторожности, чтобы минимизировать даже потенциальный риск (пункт 129 постановления от 22 декабря 2015 года по делу «Лыкова против Российской Федерации»).

Администрация исправительного учреж-

[2] *Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы) https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005 Дата обращения: 10.12.2023г.*

[3] *Европейская конвенция по правам человека https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_RUS Дата обращения: 10.12.2023г.*

[4] *Обобщение практики и правовых позиций международных договорных и внедоговорных органов по вопросам защиты права лица не подвергаться пыткам, бесчеловечному или унижающему достоинство обращению или наказанию // Управление систематизации законодательства и анализа судебной практики Верховного Суда Российской Федерации. https://vsrf.ru/documents/international_practice/31960/?ysclid=lsle69u3b6113760182 Дата обращения: 10.12.2023г.*

дения должна исполнять свои обязанности способом, который совместим с правами и свободами конкретного заключенного. Существуют общие меры предосторожности, которые позволяют снизить возможность членовредительства без нарушения личной автономии. Необходимость более строгих мер в отношении заключенного зависит от обстоятельств дела (пункт 91 постановления от 14 февраля 2012 года по делу «Шумкова против Российской Федерации»).

Практика Европейского Суда по правам человека в отношении третьих государств:

В делах, в которых риск был связан не с уголовно наказуемыми деяниями третьего лица, а с возможностью причинения лишенным свободы лицом вреда самому себе, Европейский Суд признавал: позитивное обязательство возникало в том случае, когда власти знали или должны были знать о наличии реального и непосредственного риска самоубийства. Когда Европейский Суд приходил к выводу: власти знали или должны были знать о таком риске, он анализировал, сделали ли они все, что от них можно было разумно ожидать, чтобы предотвратить данный риск… Таким образом, Европейский Суд определяет, был ли с учетом всех обстоятельств дела риск реальным и непосредственным (пункт 110 постановления Большой Палаты Европейского Суда по правам человека от 31 января 2019 года по делу «Фернандеш де Оливейра (Fernandes de Oliveira) против Португалии»).

Что касается, в частности, риска самоубийства, то Европейский Суд ранее принимал во внимание различные факторы, когда лицо было лишено властями свободы (в основном содержалось под стражей) с целью установления – знали ли власти или должны ли были они знать, что жизнь конкретного лица подвергалась реальному и непосредственному риску, в результате чего у властей возникло обязательство по принятию превентивных мер. Данные факторы обычно включают:

i) историю проблем с психическим здоровьем ….;

ii) тяжесть психического состояния пациента….;

iii) предыдущие попытки совершения самоубийства или самотравмирования;

iv) суицидальные мысли или угрозы ….;

v) признаки физического или психического истощения (пункт 115 постановления Большой Палаты Европейского Суда по правам человека от 31 января 2019 года по делу «Фернандеш де Оливейра (Fernandes de Oliveira) против Португалии»).

В соответствии со статьей 6 Конвенции 1950 года, каждый имеет право на доступ справедливому, объективному судебному разбирательству в разумный срок. Доказательства, предоставляемые обвинением, сами по себе не имеют никакого приоритета перед доказательствами защиты. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод не является частью действующего права Республики Казахстан, однако положения статьи 6 Конвенции, выступающей авторитетным источником правового регулирования прав и свобод личности на Евразийском пространстве, созвучны основополагающим идеям и принципам законодательства Республики Казахстан.

В Республике Беларусь (далее – РБ) нередки случаи, когда осужденные, находясь в учреждениях уголовно-исполнительной системы, умышленно причиняют вред своему здоровью. Это может быть «членовредительство», умышленная «аггравация» заболеваний (усиление болезненных симптомов), намеренное самозаражение.

Методы

В статье использованы формально-логические и диалектические, качественные и специальные методы научного исследования, сравнительно-правовой, эмпирический анализ.

Результаты и обсуждение

Существует множество причин, способствующих подобному несуицидальному аутодеструктивному поведению осужденных [1, с. 17-24]: желание избежать выполнения режимных требований, трудовых обязанностей, наложения дисциплинарного взыскания; стремление подпасть под режим медицинского обслуживания для получения льгот, дополнительных прав; «смены обстановки», обеспечения доступа к болеутоляющим, иным лекарственным средствам; решения личных вопросов, связанных с необходимостью встречи с другими осужденными [2, с.39-43], демонстрация «протеста» либо досрочное освобождение от отбывания наказания по состоянию здоровья.

В некоторых случаях самоповреждения осужденный приобретает заболевания, которые могут служить основанием для его освобождения по основаниям, предусмотренным статьей 92 Уголовного кодекса (далее – УК) РБ.

Довольно часто членовредительство отождествляют с самоповреждением, и в этом случае, и под тем, и под другим термином подразумеваются преднамеренные действия лиц по нанесению себе различных видов увечий.

В то же время, аргументированной представляется точка зрения о том, что «самоповреждение» – это причинение повреждения (не членам человека, а областям тела и органам) самому себе и никем иным, что отличает самоповреждение от членовредительства.

Несмотря на то, что в Правилах внутреннего распорядка исправительных учреждений, утвержденных Постановлением Министерства внутренних дел РБ от 20 октября 2000 г. № 174[5], содержится запрет за занятие членовредительством осужденными (пп. 58. 22), в части решения вопроса об освобождении от наказания белорусский законодатель не придает юридического значения причинам возникновения заболевания у лиц, отбывающих наказание. Ни в Уголовном кодексе РБ, ни в Инструкции, утвержденной Постановлением МВД РБ и МЗ РБ № 54/15[6] (далее – Перечень), не указана необходимость учета умышленного причинения вреда своему здоровью лицом, отбывающим наказание.

Для адекватной оценки возможного широкого распространения самоповреждений среди осужденных, считаем необходимым привести результаты исследования Алфимовой О.А. Согласно ее выводам, каких-либо тяжелых соматических болезней, предусмотренных в российском Перечне заболеваний, в результате причинения осужденными вреда своему здоровью, выявлено не было.

В результате самоповреждения осужденными чаще всего причинялись повреждения в виде резаных, колотых и колото-резаных ран с различной локализацией (чаще всего в области предплечий, шеи, брюшной полости, грудной клетки, бедер) [3, с.215].

К подобному выводу о формах членовредительства приходят белорусские ученые Шабанов В.Б. и Кашинский М.Ю. Было выявлено, что в РБ спектр проявлений самоповреждений (членовредительства) в местах лишения свободы достаточно широк, однако преобладают наиболее «зрелищные» способы самоповреждений, обычно не требующие оказания специализированной медицинской помощи: нанесение поверхностных колото-резаных ран, ожоги I, II степени, вбивание в тело острых предметов и переломы конечностей, а также демонстративные попытки суицида.

Более того, несмотря на то, что норма о запрете в освобождении лиц, прибегших к членовредительству, действует на территории РФ, Скиба А.П. отмечает, что в ходе исследования при изучении судебных материалов, не было зафиксировано случаев, когда осужденному отказывали в освобождении по болезни в связи с членовредительством [4, с.459].

Следует отметить, что в средневековой Англии существовала ответственность за покушение на самоубийство, которое каралась смертной казнью. Членовредительство – это те же действия против самого себя и, хотя до самоубийства «не дотягивающее», но довольно близко к нему стоящее [5, с.20-21].

В целом, на наш взгляд, проблемы, связанные с членовредительством осужденных, кроются в подходах регулирования уголовно-исполнительной системы.

Так, управление пенитенциарными системами в различных странах осуществляется силами:

1) «военизированных» государственных органов и структур – министерствами внутренних дел (Испания, Ангола, Габон, Гамбия, Египет, Замбия, Кения, Малави, Намибия, Нигерия, Судан, Танзания, Руанда, Белиз, Боливия, Гватемала, Гондурас, Мексика, Никарагуа, Уругвай, Эквадор, Бангладеш, Вьетнам, Индия, Камбоджия, Лаос, Северная Корея, Сингапур, Израиль, Иордания, Йемен, Катар, Кувейт, Ливан, Саудовская Аравия, Сирия, Объединенные Арабские Эмираты, Оман);

2) государственных органов и структур «гражданской службы» – министерств юстиции; одновременно и министерства юстиции, и министерства внутренних дел (функции управления пенитенциарной системой разделены либо совмещены) (Австрия, Бельгия, Босния и Герцеговина, Венгрия, Германия, Греция, Дания, Исландия, Италия, Люксембург, Македония, Нидерланды, Португалия, Сербия, Словакия, Словения, Франция, Финляндия, Швеция,

[5] *Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь от 20 октября 2000 г. №174 «Об утверждении Правил внутреннего распорядка исправительных учреждений» etalonline.by*

[6] *Постановление Министерства внутренних дел Республики Беларусь и Министерства здравоохранения Республики Беларусь от 16 февраля 2011 г. № 54/15 «Об утверждении Инструкции о порядке медицинского освидетельствования осужденных и установлении перечня заболеваний, препятствующих дальнейшему отбыванию наказания» 000127_657938_N54-15_2011.pdf minzdrav.gov.by*

Аргентина, Бразилия, Колумбия, Коста-Рика, Перу, Чили, Афганистан, Пакистан, Тайвань, Таиланд, Турция, Шри-Ланка, Южная Корея, Япония, Бенин, Кот-д'Ивуар, Буркина-Фасо, Гвинея Биссау, Демократическая Республика Конго, Кабо-Верде, Камерун, Конго, Лесото, Либерия, Ливия, Мавритания, Мадагаскар, Мали, Мозамбик, Марокко, Нигер, Свазиленд, Сенегал, Того, Тунис, Центральная Африканская Республика, Чад, Экваториальная Гвинея, Китай, Андорра, Венесуэла, Мальта, Норвегия, Панама, Сальвадор, Суринам и Швейцария);

3) отдельного государственного органа, неподконтрольного ни министерству юстиции, ни министерству внутренних дел; региональных органов власти (единой системы управления пенитенциарной системой управления нет, управление децентрализовано) (ЮАР, США) [6, с.27-28].

Таким образом, анализ зарубежного опыта моделей организации пенитенциарной системы показал, что в разных странах используются различные методы управления (как при участии гражданских органов, так и правоохранительных) и менеджмента.

Отечественная система должна учитывать позитивный опыт зарубежных стран и стремиться к недопущению нарушений прав человека при управлении тюрьмами (нулевая терпимость), где плохой менеджмент может привести к печальным последствиям.

Возможным вариантом развития событий может быть, что осужденные будут массово использовать членовредительство и требовать соблюдения своих прав под видом жестокого обращения сотрудников уголовно-исполнительной системы.

Основным Законом Республики Казахстан установлены положения, в соответствии с которыми: человек, его права и свободы являются высшей ценностью государства; права и свободы признаются и гарантируются государством и в соответствии с Конституцией являются прирожденными, абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов; каждый имеет право на признание его правосубъектности; право на жизнь; на свободу слова и т.д.

По мнению Балтабаева К.Ж.: «…исходя из принципа непосредственного действия норм Конституции можно было бы предположить, что, если в норме Конституции не указаны их ограничения в строго определенных ситуациях, все права и свободы человека и гражданина распространяются на осужденного к лишению свободы без каких-либо существенных исключений» [7, с.25-26].

В.И. Селиверстов считает, что такой подход по причине наличия в Конституции общих, декларативных положений может просто лишить наказание в виде лишения свободы его характерной сущности, это, во-первых, во-вторых, такой подход, по его мнению, небезупречен и с точки зрения соблюдения международных норм и стандартов в области прав человека. Международные пакты и конвенции, гарантируя те или иные права человека, в тоже время предусматривают случаи установления ограничений, которые не могут быть истолкованы как нарушение международных договоренностей. В Конституции таких исключений не установлено и в случае признания прямого действия ее норм последние войдут в противоречие с международными актами. Второй подход, по мнению В. Селиверстова, с позиции уголовно-исполнительной науки является наиболее целесообразным, поскольку в этом случае все основные права и свободы проходят своеобразную юридическую «адаптацию» в нормах законодательства, определяющих порядок и условия отбывания наказания [8, с.11].

В юридической доктрине ограничение прав и свобод рассматривают как «всегда сокращение сферы свободы» [9, с.45]; уменьшение объема возможностей, свободы, а значит, и прав личности» [10, с.91]. «Любое ограничение прав человека, - пишет Н.В. Варламова, - должно преследовать легитимную цель» [11, с.131].

В свою очередь правоограничения осужденных к лишению свободы обусловлены порядком и условиями исполнения данного вида наказания (часть четвертая статьи 9 УИК). Это согласуется с положением статьи 5 Основных принципов обращения с заключенными, принятых резолюцией 45/III Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 14 декабря 1990 года, в соответствии с которой за исключением тех ограничений, необходимость которых явно обусловлена фактом заключения в тюрьму, все заключенные пользуются правами человека и фундаментальными свободами, изложенными во Всеобщей декларации прав человека и, в том случае если соответствующее государство является участником, в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, Международном пакте о гражданских и политических правах и Факультативном протоколе к нему, а также такими другими

правами, которые изложены в других пактах Организации Объединенных Наций.

Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены законами лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения (пункт 1 статьи 39 Конституции). При установлении уголовной ответственности законодатель обязан следовать установленным в Конституции пределам «допустимого ограничения прав и свобод человека и гражданина, не искажая существа конституционных прав и свобод и не вводя таких ограничений, которые не согласуются с конституционно определенными целями».

Касательно статьи 428 УК

Статьей 428 УК РК предусмотрена уголовная ответственность за неповиновение законным требованиям администрации уголовно-исполнительного учреждения.

Справочно:

Согласно статистическим данным в период с 2017 года по 6 месяцам 2023 года (более поздними статическими данными не располагаем) в отношений осужденных и следственно-арестованных было зарегистрировано 247 досудебных расследований по ст. 428 УК РК (2017г.-67, 2018г.-62, 2019г.-26, 2020г.-23, 2021г.-30, 2022г.-23, 6 мес. 2023г.-16), из которых 152 досудебных расследований (2017г.-32, 2018г.-43, 2019г.-23, 2020г.-16, 2021г.-21, 2022г.-17, 6 мес. 2023г.-9) прекращены на основании ст. 35 п.1, п.п.2 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (за отсутствием состава уголовного правонарушения), 81 уголовных дел поступили на рассмотрение судов (2017г.-35, 2018г.-19, 2019г.-3, 2020г.-7, 2021г.-9, 2022г.-6, 6 мес. 2023г.-2), в результате чего 95 осужденных привлечены к уголовной ответственности по ст. 428 УК РК (2017г.-35, 2018г.-19, 2019г.-3, 2020г.-13, 2021г.-17, 2022г.-6, 6 мес. 2023г.-2), 5 уголовных дел находятся на стадии досудебного расследования.

Под неповиновением понимается отказ осужденным, отбывающим наказание в местах лишения свободы, от исполнения законных требований представителя администрации, который в силу своего служебного положения имел право его предъявить, а осужденный был обязан выполнить данное требование, но умышленно этого не сделал.

Чтобы деяние признать преступным, неповиновение должно быть признано злостным, т.е. отказ от исполнения требований должен быть открытым, неоднократным или выражен в дерзкой форме, а также в случаях, когда несмотря на неоднократное повторение требований, осужденный их игнорирует.

Следует отличать неповиновение как пассивную форму поведения от сопротивления, т.е. активных действий по отношению к представителям администрации учреждения либо военнослужащих Национальной гвардии РК, носящих порой агрессивный характер, которые сопровождаются высказыванием угроз применения насилия в отношении сотрудников мест лишения свободы. Эти действия при наличии других признаков состава преступления подлежат квалификации по статье 429 УК *(Угроза применения насилия в отношении сотрудника учреждения, обеспечивающего изоляцию от общества, либо его близких, а также осужденного или посягательство на их здоровье или жизнь).*

В части третьей статьи 428 УК предусмотрена ответственность за организацию группового неповиновения законным требованиям администрации учреждения, обеспечивающего изоляцию от общества, а равно участие в групповом неповиновении, сопряженное с применением насилия или умышленным причинением себе какого-либо повреждения либо повлекшее иные тяжкие последствия, санкцией которого предусмотрено наказание в виде лишения лишением свободы на срок от пяти до десяти лет.

В вышеназванной статье указана цель - групповое неповиновение законным требованиям администрации учреждения, обеспечивающего изоляцию от общества.

При этом групповое неповиновение может быть совершено, как без умышленного причинения себе повреждения, так и с его причинением.

Касательно статьи 130 УИК

Необходимо отметить, что согласно статье 130 УИК неповиновение представителям администрации учреждения с целью нарушения режима отбывания относится к злостным нарушениям установленного порядка отбывания наказания.

Наличие или отсутствие признаков неповиновения определяется применительно к части второй статьи 130 УИК, где перечисляются злостные нарушения установленного порядка отбывания наказания осужденными к лишению свободы, в том числе и подпункта 2) части второй статьи 130 УИК, т.е. угроза представителям администрации

учреждения, их оскорбление, неповиновение им, в том числе сопряженное с умышленным причинением себе какого-либо повреждения, с целью нарушения режима отбывания наказания.

Основные требования наложения дисциплинарных взысканий осужденным к лишению свободы предусмотрены статьями 130, 131, 132 и 133 УИК.

Взыскание налагается мотивированным постановлением начальника учреждения или лица, исполняющего его обязанности, а также заместителями начальника учреждения не позднее десяти суток со дня обнаружения проступка, а если проводилась проверка – со дня ее окончания, но не позднее трех месяцев со дня совершения проступка.

Основными причинами самоповреждений являются отказ осужденных соблюдать установленный порядок отбывания наказания и невыполнением ими законных требований администрации учреждения (противодействие выполнению возложенных на сотрудников учреждений обязанностей по обеспечению порядка отбывания наказания, неисполнение осужденными основных обязанностей, изъятие запрещенных предметов, не желание либо отказ от этапирования, несогласие с дисциплинарными взысканиями, отказ от работ по благоустройству учреждения и улучшению условий проживания и т.д.).

Справочно:

Законом от 10 декабря 2009 года №228-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшего совершенствования системы исполнения уголовных наказаний и уголовно-исполнительной системы» статья 361 УК была изложена в новой редакции, которая исключила указанные признаки состава преступления, противоречащие Конституции.

Этим же Законом статья 360 УК была дополнена новой частью 3, которая установила ответственность за участие в групповом неповиновении, сопряженное с применением насилия или умышленным причинением себе какого-либо повреждения либо повлекшее иные тяжкие последствия.

В то же время, если сравнить диспозицию статьей 361 УК в редакции от 26 марта 2007 года «Дезорганизация нормальной деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества» и действующую редакцию статьи 428 УК «Неповиновение законным требованиям администрации уголовно-исполнительного учреждения», то редакция последней нормы претерпела значительные изменения, направленные на реализацию вышеназванной рекомендации Конституционного Совета.

Действующая редакция статьи 428 УК не содержит таких понятий как «акт членовредительства», «дестабилизация нормальной деятельности учреждений», которые действительно могут толковаться в процессе правоприменения недопустимо широко.

Согласно статистическим данным в период с 2017 года по 6 месяцам 2023 года в отношений осужденных и следственно-арестованных было зарегистрировано **247** досудебных расследований по ст. 428 УК РК *(2017г.-67, 2018г.-62, 2019г.-26, 2020г.-23, 2021г.-30, 2022г.-23, 6 мес. 2023г.-16),* из которых **152** досудебных расследований *(2017г.-32, 2018г.-43, 2019г.-23, 2020г.-16, 2021г.-21, 2022г.-17, 6 мес. 2023г.-9)* прекращены на основании ст. 35 п.1, п.п.2 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан *(за отсутствием состава уголовного правонарушения),* **81** уголовных дел поступили на рассмотрение судов *(2017г.-35, 2018г.-19, 2019г.-3, 2020г.-7, 2021г.-9, 2022г.-6, 6 мес. 2023г.-2),* в результате чего **95** осужденных привлечены к уголовной ответственности по ст. 428 УК РК *(2017г.-35, 2018г.-19, 2019г.-3, 2020г.-13, 2021г.-17, 2022г.-6, 6 мес. 2023г.-2),* **5** уголовных дел находятся на стадии досудебного расследования.

Аналогично по подпункту 2) части второй статьи 130 УИК основополагающим условием действия указанной нормы является **угроза представителям администрации учреждения, их оскорбление,** неповиновение им, в том числе сопряженное с умышленным причинением себе какого-либо повреждения, **с целью нарушения режима отбывания наказания,** т.е. противоправной действие может быть совершено, как без умышленного причинения себе повреждения, так и с его причинением.

При этом совершение умышленного членовредительства выступает в роли дополнительно квалифицирующего признака.

Вместо заключения

Право на свободное выражение мнения является основополагающим принципом международных прав человека (Всеобщая декларация прав человека Организации Объединенных Наций, принятая резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от

10 декабря 1948 года, - статья 19, Международный пакт о гражданских и политических правах, принятый Генеральной Ассамблеей ООН в 1966 году, - статья 19, Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, принятая в 1950 году Советом Европы, - статье 10). Оно обеспечивает каждому человеку возможность свободно высказывать свои мысли, идеи и мнения. Это право является неотъемлемым элементом демократического общества и позволяет гражданам активно участвовать в публичном диалоге, обмене информацией и формировании общественного мнения. Однако при этом важно учитывать, что свобода выражения мнения не является безусловной и должна соблюдать определенные ограничения в интересах защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения. Эти ограничения должны быть законными, необходимыми и соответствовать международным стандартам прав человека.

Ограничения на свободное выражение мнения должны быть:

1) Установлены и применяться на основе закона. Это означает, что ограничения должны быть ясно определены в законодательстве.

2) Необходимыми для достижения законных целей, таких как защита конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения. Это означает, что ограничения должны быть пропорциональными и не превышать того, что необходимо для достижения указанных целей. Государство должно обосновать, почему ограничения являются необходимыми в конкретных обстоятельствах.

3) Согласованы с международными стандартами прав человека, включая положения Всеобщей декларации прав человека, Международного пакта о гражданских и политических правах и других международных документов. В национальном законодательстве должны быть отражены принципы свободы выражения мнения, предусмотренные этими документами.

Эти критерии обеспечивают баланс между правом на свободное выражение и защитой других важных интересов общества. Соблюдение этих принципов при установлении ограничений свободы слова способствует предотвращению нарушений прав человека.

Неповиновение администрации подразумевает собой отказ осужденного выполнять законные ее требования, отказ от сотрудничества или сопротивление при выполнении обязанностей. Причинение себе какого-либо повреждения осужденным в контексте неповиновения администрации может рассматриваться в тех случаях, когда такое поведение является выражением протеста против условий содержания или определенного обращения со стороны администрации. В таких случаях, причинение осужденным повреждений самому себе может рассматриваться как форма выражения недовольства или протеста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шабанов В.Б. Организационно-правовые проблемы противодействия суицидальным и несуицидальным аутодеструктивным проявлениям осужденных в местах лишения свободы / В.Б. Шабанов, М.Ю. Кашинский // Вестник Воронежского института МВД России. – 2012. – № 3. – С. 17-24.

2. Фильченко А.П. Отношение осужденного к своему здоровью как критерий исправления: за или против? / А.П. Фильченко // Адвокат. – 2013. – № 9. – С. 39-43.

3. Алфимова О.А. Освобождение от наказания в связи с болезнью: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. / О.А. Алфимова. – Красноярск, 2006. – 215 с.

4. Скиба А.П. Исполнение уголовных наказаний в отношении больных осужденных: теоретико-прикладное исследование: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. / А.П. Скиба. – Рязань, 2013. – 459 с.

5. Рахимбердин К.Х. Уголовно-исполнительное регулирование противодействия пыткам и жестокому обращению в Республике Казахстан // Экспертное заключение. Астана, 2017. https://bureau.kz/files/bureau/Docs/ Дата обращения: 15.12.2023г.

6. Ламашарипов Д.М. Повышение эффективности современной пенитенциарной системы в Республике Казахстан. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD), Астана, 2018. – 142 с.

7. Балтабаев К.Ж. Проблемы соотношения международно-правовых норм законода-

тельства Республики Казахстан в сфере исполнения наказаний и мер пресечения, связанных с изоляцией от общества: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д.ю.н. Всерос. науч.-исслед. ин-т МВД России. - М., 2000. - 55 с.

8. Селиверстов В.И. Проблемы правового положения лиц, отбывающих лишение свободы, в свете Конституции РФ // Применение нового законодательства в области борьбы с преступностью: Сборник статей. –Домодедово: РИПК МВД РФ, 1994. - С. 11 – 20.

9. Лазарев В.В. Ограничение прав и свобод как теоретическая и практическая проблема // Журнал российского права. - 2009. - № 9. - С. 45-54.

10. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. - 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2003. – 248 с.

11. Конституция в XXI веке: сравнительно-правовое исследование: монография / отв. ред. В.Е. Чиркин. — М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. – 655 с.

REFERENCE

1. Shabanov V.B. Organizacionno-pravovye problemy protivodejstviya suicidalnym i nesuicidalnym autodestruktivnym proyavleniyam osuzhdennyh v mestah lisheniya svobody / V.B. Shabanov, M.Yu. Kashinskij // Vestnik Voronezhskogo instituta MVD Rossii. – 2012. – № 3. – S. 17-24.

2. Filchenko A.P. Otnoshenie osuzhdennogo k svoemu zdorovyu kak kriterij ispravleniya: za ili protiv? / A.P. Filchenko // Advokat. – 2013. – № 9. – S. 39-43.

3. Alfimova O.A. Osvobozhdenie ot nakazaniya v svyazi s boleznyu: ugolovno-pravovoj i ugolovno-ispolnitelnyj aspekty: dis. kand. yurid. nauk: 12.00.08. / O.A. Alfimova. – Krasnoyarsk, 2006. – 215 s.

4. Skiba A.P. Ispolnenie ugolovnyh nakazanij v otnoshenii bolnyh osuzhdennyh: teoretiko-prikladnoe issledovanie: dis. ... doktora yurid. nauk: 12.00.08. / A.P. Skiba. – Ryazan, 2013. – 459 s.

5. Rahimberdin K.H. Ugolovno-ispolnitelnoe regulirovanie protivodejstviya pytkam i zhestokomu obrasheniyu v Respublike Kazahstan // Ekspertnoe zaklyuchenie. Astana, 2017. https://bureau.kz/files/bureau/Docs/ Data obrasheniya: 15.12.2023g.

6. Lamasharipov D.M. Povyshenie effektivnosti sovremennoj penitenciarnoj sistemy vRespublikeKazahstan.Dissertaciyanasoiskaniestepenidoktorafilosofii(PhD),Astana,2018.–142s.

7. Baltabaev K.Zh. Problemy sootnosheniya mezhdunarodno-pravovyh norm zakonodatelstva Respubliki Kazahstan v sfere ispolneniya nakazanij i mer presecheniya, svyazannyh s izolyaciej ot obshestva: Avtoref. dis. na soisk. uchen. step. d.yu.n. Vseros. nauch.-issled. in-t MVD Rossii. - M., 2000. - 55 s.

8. Seliverstov V.I. Problemy pravovogo polozheniya lic, otbyvayushih lishenie svobody, v svete Konstitucii RF // Primenenie novogo zakonodatelstva v oblasti borby s prestupnostyu: Sbornik statej. –Domodedovo: RIPK MVD RF, 1994. - S. 11 – 20.

9. Lazarev V.V. Ogranichenie prav i svobod kak teoreticheskaya i prakticheskaya problema // Zhurnal rossijskogo prava. - 2009. - № 9. - S. 45-54.

10. Malko A.V. Stimuly i ogranicheniya v prave. - 2-e izd., pererab. i dop. —-M.: Yurist, 2003. – 248 s.

11. Konstituciya v XXI veke: sravnitelno-pravovoe issledovanie: monografiya / otv. red. V.E. Chirkin. — M.: Norma: INFRA-M, 2011. – 655 s.

УДК 342.51

ПРЕЗИДЕНТ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Тебаев Дидар Болатович
Научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, кандидат юридических наук, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: tebdidar@gmail.com

Аннотация. *Автор в своем исследовании отмечает, что с 1993 по 1995 годы была сформирования новая системы местного управления, были выделены местные исполнительные и представительные органы. В отношении формирования и деятельности местных исполнительных органов глава государства играл ключевую роль, система строилась на основе вертикальной подчиненности. Одновременно с этим, местные представительные органы получили определенную самостоятельность.*

В статье автор рассматривает историю формирования и развития институт местных органов управления, развитие отношений между главой государства и территориальными органами. Предметом исследования являются правовые акты Республики Казахстан, сформулированные в них правовые нормы и практика их реализации, программные документы. Целями работы являются выявление проблем в системе отношений между Президентом и местными органами.

В ходе исследования автор рассматривает процессы централизации и децентрализации. Так, в рамках конституционной реформы развития местного управления и самоуправления введение прямых выборов руководства административно-территориальных единиц некоторых видов сохраняется система вертикали власти и подчинения. Более того, в статье показана некоторая непоследовательность проводимых реформ местного управления, нивелирование повышения статуса местных органов за счет других норм и правил. В работе показано, что после конституционной реформы 2022 года Президент Республики Казахстан сохраняет за собой всю полноту власти в отношении местных органов управления (с учетом наличие некоторых элементов самостоятельности территориальных органов управления). В статье и в заключение дана оценка некоторым положениям правовых актов Казахстана.

Ключевые слова: *Конституция, закон, Президент, глава государства, полномочия.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕЗИДЕНТІ ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ОРГАНДАР: ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТ

Дидар Болатович Тебаев
Қазақстан Республикасы Заңнама құқықтық және ақпарат институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару ғылыми қызметкер, заң ғылымдарының кандидаты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: tebdidar@gmail.com

Аннотация. *Автор өз зерттеуінде 1993-1995 жылдар аралығында жергілікті басқарудың жаңа жүйесі құрылғанын, жергілікті атқарушы және өкілді органдар бөлінгенін атап өтті. Жергілікті атқарушы органдардың қалыптасуы мен қызметіне қатысты Мемлекет басшысы шешуші рөл атқарды, жүйе тік бағыныштылық негізінде құрылды. Сонымен қатар, жергілікті өкілді органдар белгілі бір дербестікке ие болды.*

Мақалада автор жергілікті басқару органдары институтының қалыптасу және даму тарихын, Мемлекет басшысы мен аумақтық органдар арасындағы қатынастардың да-

муын қарастырады. Зерттеу пәні Қазақстан Республикасының құқықтық актілері, оларда тұжырымдалған құқықтық нормалар мен оларды іске асыру практикасы, бағдарламалық құжаттар болып табылады. Жұмыстың мақсаты Президент пен жергілікті органдар арасындағы қатынастар жүйесіндегі проблемаларды анықтау болып табылады.

Зерттеу барысында автор орталықтандыру және орталықсыздандыру процестерін қарастырады. Мәселен, жергілікті басқару мен өзін-өзі басқаруды дамытудың конституциялық реформасы шеңберінде кейбір түрлердің әкімшілік-аумақтық бірліктері басшылығының тікелей сайлауын енгізу билік пен бағыныштылықтың вертикаль жүйесі сақталып отыр. Сонымен қатар, мақалада жергілікті басқару реформаларының кейбір сәйкессіздігі, басқа нормалар мен ережелер арқылы жергілікті органдардың мәртебесін көтеруді теңестіру көрсетілген. Жұмыста 2022 жылғы конституциялық реформадан кейін Қазақстан Республикасының Президенті жергілікті басқару органдарына қатысты биліктің толықтығын (аумақтық басқару органдары дербестігінің кейбір элементтерінің болуын ескере отырып) сақтайтыны көрсетілген. Мақалада және қорытындыда Қазақстанның құқықтық актілерінің кейбір ережелеріне баға берілді.

Түйінді сөздер: *Конституция, заң, Президент, мемлекет басшысы, өкілеттіктер.*

THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND LOCAL AUTHORITIES: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT

Tebayev Didar Bolatovich
Researcher of Department of constitutional, administrative legislation and public administration, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy in Law, Republic of Kazakhstan, Astana, e-mail: tebdidar@gmail.com

Abstract. *The author notes in his research that from 1993 to 1995 a new system of local government was formed, local executive and representative bodies were allocated. With regard to the formation and activities of local executive bodies, the head of state played a key role, the system was based on vertical subordination. At the same time, local representative bodies have gained some independence.*

In the article, the author examines the history of the formation and development of the institution of local authorities, the development of relations between the head of state and territorial authorities. The subject of the study is the legal acts of the Republic of Kazakhstan, the legal norms formulated in them and the practice of their implementation, program documents. The objectives of the work are to identify problems in the system of relations between the President and local authorities.

In the course of the study, the author examines the processes of centralization and decentralization. Thus, within the framework of the constitutional reform of the development of local authorities and self-government, the introduction of direct elections of the leadership of administrative-territorial units of some types, the system of vertical power and subordination is maintained. Moreover, the article shows some inconsistency in the ongoing reforms of local government, leveling the increase in the status of local authorities at the expense of other norms and rules. The paper shows that after the constitutional reform of 2022, the President of the Republic of Kazakhstan retains full authority over local governments (taking into account the presence of some elements of independence of territorial governments). The article and in conclusion assesses some provisions of the legal acts of Kazakhstan.

Keywords: *Constitution, law, President, head of state, powers.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_223

Введение

На 2023 год членами Организации Объединённых Наций[1] (далее - ООН) являются 193 государства. Члены-государства ООН имеют разную форму территориального устройства. По опыту многих государств его территориальное устройства оказывает существенное влияние на характер отношений между главой государства и местными органами управления.

Согласно Конституции, Казахстан является унитарным государствам (с делением только на административно-территориальные единицы). На текущий момент в Республике Казахстан количество крупных административно-территориальных единиц составляет 20 (17 областей и 3 города республиканского значения, в том числе столица Республики[2]).

Материалы и методы

Материалами для данной работы стали результаты исследования ученых по вопросам деятельности территориальных органов, полномочий главы государств в отношении этих органов, нормы конституций и законов Республики Казахстан и зарубежных стран, регулирующие указанные вопросы. В ходе исследования использован комплекс общенаучных методов и специальные методы юридической науки (формально-догматический, сравнительно-правовой методы, метод толкования).

Результаты и обсуждение

До 1993 года на территории Казахстана функционировала советская система местного управления. В соответствии со статьями 78 и 125 Конституции Казахской ССР и другими правовыми актами органами государственной власти в соответствующих территориальных образованиях («в областях, районах, городах, районах в городах, поселках, селах, аулах») являлись Советы народных депутатов[3], и они входили в единую систему органов государственной власти. Местными исполнительными органами являлись исполнительные комитеты местных Советов народных депутатов. При этом указанные местные исполнительные органы имели двойную подотчетность – Совету, который их избрал из числа депутатов, и вышестоящему исполнительному комитету. Введение в Конституцию Казахской ССР положения о высшем должностном лице явилось одним из факторов начала реформирования местного управления (например, все Советы народных депутатов теперь составили «единую систему представительных органов государственной власти Республики. «Работу областных, городских, районных в городах Советов» организовывали «их президиумы, возглавляемые председателями Советов»[4]).

После введения должности Президента, повышения его роли в системе органов государственной власти, а также утверждения принципа разделения государственной власти сформировались все условия по кардинальному реформированию местных органов управления. В 1993 году после принятия первой Конституции независимого Казахстана была введена новая система местного управления, в которой одну из ключевых ролей играл глава государства. В частности, согласно Конституции 1993 года назначение и освобождение от должности главы местного исполнительного органа, который осуществлял функции государственного управления в соответствующей административно-территориальной единице, входило в компетенцию главы государства или главы вышестоящего местного исполнительного органа[5].

В конце 1993 года был принят специальный закон Республики о местном управлении[6], который определил порядок организации и деятельности местных пред-

[1] См.: Члены Организации Объединенных Наций // сайт. URL: https://www.un.org/ru/about-us/member-states (дата обращения: 17.03.2023).

[2] См.: Официальный сайт Президента Республики Казахстан // сайт. URL: https://www.akorda.kz/ru/republic_of_kazakhstan/kazakhstan (дата обращения: 09.03.2023).

[3] См.: Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 13 ноября 1990 года «О статусе народных депутатов в Казахской ССР» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z900006000_ (дата обращения 18.03.2023).

[4] См.: Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. 1989. № 4141-XI. Ст. 336.

[5] См.: Конституция Республики Казахстар от 28 января 1993 года // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000_ (дата обращения 19.03.2023).

[6] См.: Закон Республики Казахстан от 10 декабря 1993 года «О местных представительных и исполнительных органах Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930004100_ (дата обращения 19.03.2023).

ставительных и исполнительных органов. В законе было указано, что глава администрации является исполнительным органов соответствующей территории. Хотя в Конституции 1993 года упоминалось о главе местного исполнительного органа.

По Конституции 1993 года в соответствующей административно-территориальной единице Республики (кроме города районного подчинения и района в городе, поселка, аула (села), аульного (сельского) округа) местным представительным органом являлся Маслихат – Собрание депутатов. В отличие от местных администраций, которые входят в единую систему государственной исполнительной власти Республики (а главой исполнительной власти по Конституции 1993 года являлся Президент) и в отличие от существовавших ранее местных Советов народных депутатов [1, с. 405] Маслихаты стали осуществлять свою компетенцию самостоятельно и была прекращена система подчинения вышестоящего представительного органа нижестоящему (однако в определенных случаях полномочия местного представительного органа могли быть прекращены Верховным Советом Республики).

С момента принятия второй и ныне действующей Конституции система органов государственной власти существенно изменилась, включая уровень местного управления. Однако в отличие от первого периода для приятия нового специализированного закона о местном управлении потребовалось пять лет.

Согласно закону о местном управлении в административно-территориальных единицах Республики, за исключением села, поселка, сельского округа, района в городе[7] и в городе районного значения[8], существуют два основных органа управления – местный исполнительный орган (акимат) (по Конституции 1993 года администрация существовала в каждом территориальной единице), возглавляемый акимом, и местный представительный орган (маслихат).

Согласно законодательству о местном управлении, территориальные органы в лице маслихатов и акиматов в своей деятельности не должны допускать принятия решений, которые не соответствуют основным направлениям внутренней и внешней политики, которые в свою очередь определяет высшее должностное лицо государства. Президент непосредственно взаимодействует с акимами и маслихатами областей и/или городов республиканского значения, в том числе столицы Республики.

Исходя из нормативного определения акима[9], ясен характер взаимоотношений, который сводился и отчасти сводится к системе «власти и подчинения». Полномочия главы государства в отношении акимов породили два проблемы: во-первых, вызывает вопрос определение акима как представителя Президента и Правительства, во-вторых, полномочие главы государства по освобождению акима от должности [2, с. 213]. По первому вопросу автор отмечает возникновение «конкурирующей подчиненности» перед Президентом и Правительством. Контроль со стороны Президента осуществляет его Администрация в лице государственных инспекторов. Г.С. Сапарагалиев подчеркивает, что подобная система отношений не имеет положительного эффекта. Он рекомендует систему отношений, при которой акимы «должны представлять Правительство», а оно должно отвечать перед главой государства за деятельность акимов [2, с. 214]. По второму вопросу автор ставит под сомнение формировку «вправе по своему усмотрению освобождать от должностей акимов». Автор отмечает неудачность словосочетания «по своему усмотрению», так как фактически глава государства освобождает акима по

---

[7] См.: Закон Республики Казахстан от 8 декабря 1993 года № 2572-XII «Об административно-территориальном устройстве Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930004200_ (дата обращения 13.03.2023).

[8] Районные в городе республиканского значения (столице), городские районного значения, поселковые, сельские, сельские окружные акиматы не образуются (Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения 17.03.2023)).

[9] Аким – представитель Президента и Правительства Республики Казахстан, возглавляющий местный исполнительный орган (в случае его создания) и обеспечивающий проведение государственной политики на соответствующей территории, согласованное функционирование всех территориальных подразделений центральных государственных органов Республики Казахстан, руководство исполнительными органами, финансируемыми из соответствующего бюджета, наделенный полномочиями местного государственного управления и функциями самоуправления в соответствии с законодательством Республики, ответственный за состояние социально-экономического развития соответствующей территории (Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения 15.03.2023)).

конкретным причинам. Указанное словосочетание несет в себе определенные угрозы употребления данного полномочия в личных целях.

В первоначальной редакции Конституционного закона о Президенте Республики глава государства назначал акимов областей, городов республиканского значения и столицы Республики без согласования с маслихатами [3, с. 33]. Однако в ходе реформирования роль местных представительных органов в этой процедуре возросла.

Согласно изменениям и дополнениям, внесенным в 2007 году[10] в Конституционный закон о Президенте, для назначения названных должностных лиц требуется согласие маслихата соответствующей административно-территориальной единицы. Помимо этого, с 2022 года[11] для назначения акимов административно-территориальных единиц указанных видов Президент должен предлагать не менее двух кандидатов на каждую должность. Кандидат на должность акима, который получил большее число голосов депутатов маслихата, принявших участие в голосовании, считается лицом, получившим согласие. Для освобождения от должности акима указанных административно-территориальных единиц не требуется согласие маслихата. Президент принимает это решение по своему усмотрению или в случае повторного выражения вотума недоверия акиму маслихатом.

В 2022 году в рамках конституционной реформы для повышения роли местных органов управления было исключено положение о полномочии Президента отменять или приостановливать полностью или в части действие актов акимов областей, городов республиканского значения и столицы. Однако это нивелируется тремя обстоятельствами. Во-первых, все правовые акты как акима, так и акимата издаются на основе и во исполнение в том числе актов Президента[12]. Во-вторых, глава государства дает поручение напрямую акимам указанных территориальных единиц. В-третьих, согласно правовым актам Республики, местные исполнительные органы входят в единую системы исполнительных органов Республики[13]. Вхождение всех местных исполнительных органов в единую систему подразумевает прямое и опосредованное подчинение высшему должностному лицу государства. Кроме того, работники местных государственных органов являются государственными служащими, ключевое влияние на деятельность которых оказывает Президент[14].

Одновременно с этим, идет процесс децентрализации местных исполнительных (введение выборности акимов административно-территориальных единиц определенных видов). До принятия закона о местном управлении постепенно вводились некоторые элементы избирательной системы [4] в отношении акимов соответствующих административно-территориальных единиц[15]. После принятия закона о местном управлении соответственно была подготовлена нормативная правовая база: 23 июня 2001 года Указом Президента были утверждены Правила проведения выборов акимов аульных (сельских) округов, аулов (сел), поселков,

---

[10] См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 19 июня 2007 года № 265 «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан "О Президенте Республики Казахстан"» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000265_ (дата обращения: 13.03.2023).

[11] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 8 июня 2022 года № 912 «Об утверждении Правил дачи согласия депутатами маслихатов, расположенных на территории области, или маслихатов городов республиканского значения и столицы на назначение на должность акима области, города республиканского значения и столицы» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000912 (дата обращения: 13.03.2023).

[12] См.: Постановление Правительства Республики Казахстан от 1 сентября 2021 года № 590 «О некоторых вопросах организации деятельности государственных органов и их структурных подразделений» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000590#z104 (дата обращения 13.03.2023).

[13] См.: Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения 14.03.2023).

[14] См.: Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V ЗРК «О государственной службе Республики Казахстан // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416 (дата обращения 13.03.2023); Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2015 года № 150 «Об утверждении Реестра должностей политических и административных государственных служащих» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1500000150 (дата обращения 13.03.2023).

[15] 23 апреля 1999 года Центризбирком принял постановление № 8/187 «Об эксперименте по организации и проведению выборов акима Чемолганского сельского округа Карасайского района Алматинской области» (Информационный сборник о выборах и республиканских референдумах, состоявшихся в Республике Казахстан в период с 25 марта 1990 года по 16 января 2012 года. I том // Сайт. URL: https://www.election.gov.kz/upload/docs/inform_sbornik_rus.pdf (дата обращения 20.03.2023)).

которыми были предусмотрены косвенные выборы[16] (через выборщиков).

В 2004 году были утверждены новые правила, согласно которым выборы акимов должны были в определенных случаях проводиться на основе прямого или косвенного избирательного права[17]. Однако указом Президента выборы запланировано было провести после введение в действие законов «по вопросам дальнейшей децентрализации государственного управления и введения местного самоуправления»[18].

В 2006 году был утверждены Правила проведения выборов акимов районов, городов областного значения Республики[19], согласно которым были проведены косвенные выборы в 49 районах и 10 городах (54 избранных акимов принадлежали к политической партии «Отан», главой которой являлся первый Президент Республики).

В 2007 году указом Президента была вновь возвращена процедура назначения акимов районов областей и городов областного значения, а также районов в городах Астане и Алматы (однако теперь – с согласия маслихата)[20], с 2011 года назначаются акимы всех административно-территориальных единиц Республики Казахстан[21].

После утверждения Концепции развития местного самоуправления Республики[22] указом Президента в 2013 году вновь была возвращения процедура косвенного избрания акимов городов районного значения, сельских округов, поселков и сел Республики, не входящих в состав сельского округа[23]. В 2017 году после проведения очередной конституционной реформы назначение или избрание, освобождение вышеуказанных акимов от должности теперь происходит в порядке, определяемым не Президентом, а законом[24].

В 2020 году Президент в своем Послании народу Казахстана анонсировал проведение прямых выборов «сельских акимов»[25]. После был утвержден план по реализации названного Послания[26] и Концепция по развитию местного самоуправления до 2030 года[27].

В отличие от местных исполнительных органов отношения главы государства с местными представительными органами выстроены иным образом. Маслихат является выборным органом, который выражает

---

[16] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 23 июня 2001 года № 633 «О выборах акимов аульных (сельских) округов, аулов (сел), поселков» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U010000633_/23.06.2001 (дата обращения 20.03.2023).

[17] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2004 года № 1484 «О проведении выборов акимов аульных (сельских) округов, аулов (сел), поселков Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U040001484_ (дата обращения 20.03.2023).

[18] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 8 июля 2005 года № 1613 «О внесении изменения в Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2004 года N 1484» ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U050001613_ (дата обращения 23.03.2023).

[19] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 6 июня 2006 года № 130 «О проведении выборов акимов районов, городов областного значения Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U060000130_ (дата обращения 23.03.2023).

[20] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 4 июня 2007 года № 339 «О порядке назначения акимов районов, городов областного значения, районов в городах» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U070000339_ (дата обращения 23.03.2023).

[21] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 19 мая 2011 года № 86 «О порядке назначения на должность, прекращения полномочий и освобождения от должности акимов городов областного, районного значения и районов областей, районов в городах областного значения, районов в городе республиканского значения и столицы, поселков, аулов (сел), аульных (сельских) округов» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U1100000086/19.05.2011 (дата обращения 23.03.2023).

[22] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 28 ноября 2012 года № 438 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1200000438 (дата обращения 23.03.2023).

[23] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 24 апреля 2013 года № 555 «О некоторых вопросах проведения выборов акимов городов районного значения, сельских округов, поселков и сел Республики Казахстан, не входящих в состав сельского округа» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/U1300000555/24.04.2013 (дата обращения 23.03.2023).

[24] См.: Закон Республики Казахстан от 10 марта 2017 года № 51-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000051#z24 (дата обращения 23.03.2023).

[25] См.: Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020#z0 (дата обращения 23.03.2023).

[26] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 14 сентября 2020 года № 413 «О мерах по реализации Послания Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года "Казахстан в новой реальности: время действий"» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2000000413#z14 (дата обращения 23.03.2023).

[27] См.: Указ Президента Республики Казахстан от 18 августа 2021 года № 639 «Об утверждении Концепции развития местного самоуправления в Республике Казахстан до 2025 года» ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000639 (дата обращения 23.03.2023).

волю населения определенной территории и определяет меры для ее реализации[28]. Однако по результатам конституционной реформы 2007 г.[29] Президент может досрочно прекратить полномочия маслихата после соблюдения определенных процедур (до 2007 г. это полномочие входило в компетенцию Сената Парламента Республики). В настоящее время для досрочного прекращения полномочий маслихата главой государства требуется консультации с Премьер-Министром Правительства и председателями Палат Парламента Республики. Это положение закреплено в Конституции[30] и других нормативных правовых актах[31] с 2017 г.

По мнению многих казахстанских ученых исходя из практического опыта маслихаты в своей деятельности находятся в состоянии зависимости от местных исполнительных органов[32]. Указанная тенденция сохраняется и по сей день. Возможно, это связана с занятием доминирующей позиции на всех уровнях представительных органов ведущей политической партии, руководителем которой являлся первый Президент Республики.

Заключение

Таким образом, несмотря на повышение самостоятельности местных органов, Президент Республики Казахстан сохраняет за собой ключевые кадровые и организационные полномочия в отношении них. Большинство инициатив по реформированию местных исполнительных органов исходили и исходят от Президента Республики (указанные процессы имеют сходства с опытом Российской Федерации [5]), отношения между главой государства и местными исполнительными органами выстроены в вертикальную систему «власти и подчинения» с некоторыми элементами самостоятельности в рамках правовых компетенций. При этом местные исполнительные органы имеют определенную самостоятельность, обусловленную организационной обособленностью, наличием местного бюджета и нормативно закрепленной компетенции.

Взаимодействие главы государства с маслихатом не является столь же тесным, как с местными исполнительными органами. Однако глава государства все же обладает контрольными функциями в отношении местных представительных органов. Кроме того, нормативное ограничение поля деятельности и ее производность от направлений политики, определяемых Президентом, ставят местные представительные органы в прогнозируемые рамки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Проблемы согласованного функционирования органов государственной власти Республики Казахстан и системы сдержек и противовесов: Монография / Под общей ред. Г. Сапаргалиева. - Алматы: КазГЮУ, 2006. - 468 с.

2. Сапаргалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан: Академический курс. - Алматы: Жеті Жарғы, 2002. - 528 с.

3. Жанузакова Л.Т., Сагиндыкова А.Н. Компетенция местных представительных орга-

[28] См.: Закон Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000148_ (дата обращения 14.03.2023); Указ Президента Республики Казахстан от 3 декабря 2013 года № 704 «Об утверждении Типового регламента маслихата» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000704 (дата обращения 14.03.2023).

[29] См.: Закон Республики Казахстан от 21 мая 2007 года № 254 «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000254_#z0 (дата обращения 14.03.2023).

[30] См.: Закон Республики Казахстан от 10 марта 2017 года № 51-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000051#z23 (дата обращения 14.03.2023).

[31] См.: Конституционный закон Республики Казахстан от 15 июня 2017 года № 75-VI ЗРК «О внесении изменений и дополнений в некоторые конституционные законы Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000075#z352 (дата обращения 14.03.2023); Конституционный закон Республики Казахстан от 19 июня 2007 года № 268 «О внесении изменений и дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан "О выборах в Республике Казахстан"» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000268_#z0 (дата обращения 14.03.2023); Закон Республики Казахстан от 11 июля 2017 года № 91-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам их приведения в соответствие с нормами Конституции Республики Казахстан» // ИПС «Әділет»: сайт. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000075#z352 (дата обращения 14.03.2023).

[32] См.: Проблемы согласованного функционирования органов государственной власти Республики Казахстан и системы сдержек и противовесов: Монография / Под общей ред. Г. Сапаргалиева. Алматы: КазГЮУ, 2006. С. 418-419.

нов Республики Казахстан и проблемы ее совершенствования // Известия высших учебных заведений. Правоведение. - 2005. - № 4 (261). - С. 13-35.

4. Жанузакова Л.Т. Выборы акимов – реальный шаг к формированию системы местного самоуправления в Республике Казахстан // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. - 2013. - № 3 (31). - С. 14-18.

5. Авакьян С. А. Глава российского государства и региональные структуры власти: опыт и проблемы взаимодействия // Конституционное и муниципальное право. - 2017. - № 11.- С. 40-47.

REFERENCES

1. Problemy soglasovannogo funkcionirovanija organov gosudarstvennoj vlasti Respubliki Kazahstan i sistemy sderzhek i protivovesov: Monografija / Pod obshhej red. G. Sapargalieva. Almaty: KazGJuU, 2006. 468 s.

2. Sapargaliev G.S. Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan: Akademicheskij kurs. Almaty: Zheti Zharғy, 2002. 528 s.

3. Zhanuzakova L.T., Sagindykova A.N. Kompetencija mestnyh predstavitel'nyh organov Respubliki Kazahstan i problemy ee sovershenstvovanija // Izvestija vysshih uchebnyh zavedenij. Pravovedenie. 2005. № 4 (261). S. 13-35.

4. Zhanuzakova L.T. Vybory akimov – real'nyj shag k formirovaniju sistemy mestnogo samoupravlenija v Respublike Kazahstan // Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan. 2013. № 3 (31). S. 14-18.

5. Avak'jan S. A. Glava rossijskogo gosudarstva i regional'nye struktury vlasti: opyt i problemy vzaimodejstvija // Konstitucionnoe i municipal'noe pravo. 2017. № 11. S. 40-47.

УДК 342.565

THE COURT OF ASTANA INTERNATIONAL FINANCIAL CENTER AND PUBLIC-LEGAL REGULATION MATTERS

Bazarbayev Adilkhan Almasovich
Doctoral student at the Higher School of Law, M.S. Narikbayev KAZGYU University;
Master of Law, JSC "NMC "Tau-Ken Samruk", senior lawyer, Astana,
the Republic of Kazakhstan, e-mail: adilkhan.bazarbayev@gmail.com

Abstract. *To attract foreign investors, around 50 agreements on the promotion and mutual protection of investments has been concluded by the Republic of Kazakhstan, where the parties undertake to create favorable conditions on their territory. By the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of May 19, 2015, the «Astana» International Financial Center was established in the city of Astana, which has been operating since 2016. One of the main tasks of the «Astana» International Financial Center is to attract investment in the sphere of financial services of our country. In addition, with the involvement of excellent judges, and recognized lawyers the «Astana» International Financial Center Court and the International Arbitration Center were established. However, the «Astana» International Financial Center Court does not conduct administrative or criminal proceedings. At the same time, this court has exclusive competence to interpret the acts of the «Astana» International Financial Center. In this connection the question arises about the expediency of consideration of disputes with the state bodies within the framework of the Code of the Republic of Kazakhstan «Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan», where the sources of the law of the «Astana» International Financial Center include principles, norms, and precedents of the English law. Are local administrative courts sufficiently qualified to adjudicate disputes under the common law? This article will examine the structure of the «Astana» International Financial Center Court, its jurisdiction, and public-law relations under the current law of the «Astana» International Financial Center, the legislation of the Republic of Kazakhstan.*

Keywords: *The «Astana» International Financial Centre, AIFC, AIFC Court, International Arbitration Center (IAC), public law, foreign investor, foreign investment.*

СУД МЕЖДУНАРОДНОГО ФИНАНСОВОГО ЦЕНТРА "АСТАНА" И ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Базарбаев Адилхан Алмасович
Докторант Высшей школы права Университета КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева;
магистр права, АО «НГК «Тау-Кен Самрук», старший юрист, Астана,
Республика Казахстан, e-mail: adilkhan.bazarbayev@gmail.com

Аннотация. *Для привлечения иностранных инвесторов Казахстан заключил около 50 соглашений о поощрении и взаимной защите инвестиций, где стороны обязуются создать благоприятные условия на своей территории. Указом Президента Республики Казахстан от 19 мая 2015 года в городе Астана был создан Международный финансовый центр «Астана», который функционирует с 2016 года. Одной из основных задач Международного финансового центра «Астана» является привлечение инвестиций в сферу финансовых услуг нашей страны. Кроме того, с привлечением судей международного уровня и признанных юристов были созданы Суд Международного финансового центра «Астана» и Международный арбитражный центр. Однако суд Международного финансового центра «Астана» не ведет административные и уголовные дела. В то же время данный суд обладает исключительной компетенцией по толкованию актов Международного финансового центра «Астана». В связи с этим возникает вопрос о целесообразности рассмотрения споров с государственными органами в рамках Кодекса Республики Казахстан «Административно-процессуальный- кодекс Республики Казахстан», где к источникам права Международного финансового центра «Астана» относятся принципы, нормы,*

прецеденты английского права. Обладают ли местные административные суды достаточной квалификацией для рассмотрения споров по общему праву? В данной статье будет рассмотрена структура суда Международного финансового центра «Астана», его юрисдикция, а также публично-правовые отношения по действующему законодательству Международного финансового центра "Астана", Республики Казахстан.

Ключевые слова: *Международный финансовый центр «Астана», МФЦА, Суд МФЦА, Международный арбитражный центр (МАЦ), публичное право, иностранный инвестор, иностранные инвестиций.*

«АСТАНА» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАРЖЫ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ СОТЫ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әділхан Алмасұлы Базарбаев
М.С. Нарикбаев атындағы, «KAZGUU Университеті» АҚ Жоғары құқық мектебінің докторанты, Астана қ., Қазақстан Республикасы,
«Тау-Кен Самұрық» ҰТК» АҚ аға заңгері, Астана қаласы,
Қазақстан Республикасы, e-mail: adilkhan.bazarbayev@gmail.com

Аннотация. *Шетелдік инвесторларды тарту мақсатында Қазақстан Инвестицияларды көтермелеу және өзара қорғау туралы 50-ге жуық келісім жасасты, онда тараптар өз аумағында қолайлы жағдайлар жасауға міндеттенеді. Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 19 мамырдағы Жарлығымен Астана қаласында 2016 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан "Астана" халықаралық қаржы орталығы құрылды. "Астана" халықаралық қаржы орталығының негізгі міндеттерінің бірі еліміздің қаржы қызметтері саласына инвестициялар тарту болып табылады. Бұдан басқа, халықаралық деңгейдегі судьялар мен танылған заңгерлерді тарта отырып, "Астана" халықаралық қаржы орталығының соты мен Халықаралық төрелік орталығы құрылды. Алайда "Астана" халықаралық қаржы орталығының соты әкімшілік немесе қылмыстық істерді жүргізбейді. Сонымен қатар, бұл сот "Астана" халықаралық қаржы орталығының актілерін түсіндіру бойынша айрықша құзыретке ие. Осыған байланысты "Қазақстан Республикасының Әкімшілік-іс жүргізу кодексі" Қазақстан Республикасы кодексінің шеңберінде мемлекеттік органдармен дауларды қараудың орындылығы туралы мәселе туындайды, мұнда "Астана" халықаралық қаржы орталығының құқық көздеріне ағылшын құқығының қағидаттары, нормалары, прецеденттері жатады. Жергілікті әкімшілік соттар жалпы заң бойынша дауларды қарау үшін жеткілікті біліктілікке ие ме? Осы мақалада "Астана" халықаралық қаржы орталығы сотының құрылымы, оның құзіреті, сондай-ақ "Астана" халықаралық қаржы орталығы, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы бойынша жария-құқықтық қатынастар қаралатын болады.*

Түйін сөздер: *"Астана" халықаралық қаржы орталығы, АХҚО, АХҚО соты, Халықаралық төрелік орталығы (ХТО), жария құқық, шетелдік инвестор, шетелдік инвестициялар.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_231

Introduction

The Republic of Kazakhstan being a party to bilateral agreements on the promotion and mutual protection of investments by its national legislation has created favorable conditions for foreign investors by creating the "Astana" International Financial Center (AIFC). The AIFC territory defined within the city of Astana and area is 1632 hectares[1].

The bodies of the AIFC are the Management Council, the Manager, the Administration, the Financial Services Regulatory Committee, the AIFC Court (hereafter - Court), and the International Arbitration Center[2].

English is the formal language of the AIFC acts, record keeping, and proceedings.

[1] *УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О Международном финансовом центре «Астана» от 19 мая 2015 года, № 24 [Electronic resource] https://clck.ru/32bems (date of access: 16.10.2023).*

[2] *КОНСТИТУЦИОННЫЙ ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О Международном финансовом центре «Астана» от 7 декабря 2015 года, № 438-V [Electronic resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390&pos=327;-50#pos=327;-50 (date of access: 16.10.2023).*

For foreign investors in Kazakhstan, AIFC provides opportunities for legal entities, to be represented in the forms of General partnerships, Limited partnerships, foundations, Limited Liability partnerships Investment companies, Special Purpose companies, Public companies, Private companies, and Non-profit Incorporated organizations[3].

Foreign entities may be represented at AIFC as a Recognized Company, a Recognized Limited Partnership, a Recognized General Partnership, or a Recognized Limited Liability Partnership[4].

In addition, foreign entities permitted by law to be redomiciled, may be relocated from one jurisdiction to the rule of the AIFC.

The AIFC is the special territorial unity that creates opportunities for foreign investors to act based on their experiences from leading financial centers such as Singapore, Dubai, London, Hong Kong, and New York[5].

The structure of AIFC consists of the Astana International Exchange (AIX), The AIFC Green Finance Centre (GFC), The AIFC Tech Hub, The Astana Financial Services Authority (AFSA), the International Arbitration Center, the AIFC Court, etc[6].

The scope of the study of this article covers the AIFC Court.

The Court of the AIFC is not part of the judicial system, but complements the judicial system of the Republic of Kazakhstan, is independent and impartial in its work, the judges are appointed by the President of the Republic of Kazakhstan on the recommendation of the Manager of the AIFC, for a period of 5 years, where the term of stay cannot exceed the attainment of 80 years by the judges[7].

The mission of the Court and International Arbitration Center according to the Chief Justice of the Court is to become the center of commercial dispute resolution in the region, which can also stimulate to attract foreign capital to the Republic of Kazakhstan [1, p. 8].

As follows from the Rules of Procedure of the Court - the Government of the Republic of Kazakhstan, the Administration of the AIFC, and any other person or organization have no right to interfere with the exercise of judicial functions or judgments of the Chief Justice of the Court or the judges of the Court[8].

The Court consists of a trial court and an appellate court; the trial court also includes the Small Claims Court ("SCC")[9].

Judges may be persons at least 40 years of age, in good standing, with considerable knowledge of common law and experience as a judge, qualified as a lawyer in the common law system, and fluent in English[10].

Judges of the SCC may be persons at least 30 years of age, in good standing, with substantial experience as a judge and understanding of the common law, a qualified common law jurist, and a perfect command of the English language[11] .

The purpose of this article is to consider the structure of the AIFC, which identifies possible issues that may face by residents of the center, to avoid potential negative experiences in disputes with the state authorities of the Republic of Kazakhstan.

Materials and methods

Since AIFC has been operating, there is virtually no question raised by the author about the interaction of AIFC residents with the state authorities of the Republic of Kazakhstan based on local courts.

At the same time the analysis of the legal framework regulating the activities of the AIFC, literature, websites of legal advisors on the activities of the AIFC, and statements of officials of the Republic of Kazakhstan, according to the author, indicate the potential risks for the AIFC residents/foreign investors carrying out their activities on the principles of common law.

The President of the Republic of Kazakhstan has stated that prospective foreign investors will meet standards, practices, procedures, identical to other major financial centers around the world. Experienced foreign judges known for their impartiality and integrity are also a guarantee for the property of potential international capital[12] .

[3] *Что нужно знать перед открытием бизнеса [Electronic resource] https://clck.ru/32hVTy (date of access:16.10.2023).*
[4] *Ibid.*
[5] *About AIFC [Electronic resource] https://aifc.kz/en/about-us (date of access: 16.10.2023)*
[6] *Ibid.*
[7] *AIFC COURT REGULATIONS, RESOLUTION OF THE AIFC MANAGEMENT COUNCIL [Electronic resource] https://aifc.kz/files/legals/68/file/3.-legislation-aifc-court-regulations-2017.pdf (date of access: 16.10.2023).*
[8] *Ibid.*
[9] *Ibid.*
[10] *Ibid.*
[11] *Ibid.*
[12] *МФЦА ДОЛЖЕН СТАТЬ СИНОНИМОМ НАДЕЖНОЙ ФИНАНСОВОЙ ПЛАТФОРМЫ – ПРЕЗИДЕНТ [Electronic*

The normative basis of the study is the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the International Financial Center "Astana", the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan "On the International Financial Center "Astana", the Presidential Decree "On determining the boundaries of the International Financial Center "Astana", “AIFC Court Rules”, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the Administrative Procedural Code, the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan "On Approval of the Investment Concept of the Republic of Kazakhstan till 2026”.

The methodology of the research is an empirical method, special literature, and legal acts of Kazakhstan studied, during which the method of deduction was used, where the possible connection of investment attractiveness of AIFC/Republic of Kazakhstan with the negative practice of AIFC residents in local courts on disputes with state bodies is seen.

Results. Discussion

AIFC Court Judge Sir Jack Beatson emphasized in an April 24, 2018 lecture that common law judges selected after acquiring a large amount of practical legal experience, this experience equips them with knowledge and comprehension of the challenges faced by businesses and the necessity of reflecting those demands in commercial and financial legislation. Their knowledge of acceptable and undesirable work behaviors aided by experience. Additionally, practical experience has a significant role in how well English common law adapts to the fast-evolving practical and commercial realities[13].

The SCC hears and resolves claims where the amount does not exceed $150,000, where the parties have agreed in writing to refer the dispute to the SCC the amount does not exceed $300,000, where the claim involves an employment relationship where the parties have agreed in writing to refer the dispute to the SCC, other claims as determined by the Chief Justice of the Court[14].

The Court guided in its judgements by AIFC rules, Court decisions that have entered into force in similar disputes, and may consider decisions of common law courts[15].

At the same time enforcement of the judgements of the Court, the appeal Court are binding for all and executed in the same manner as the judgements of the courts of the Republic of Kazakhstan[16].

Sir Jack Beatson in his lecture also mentioned on the priority of precedent, where common law judges' decisions serve as binding precedents, enabling parties and counsel to predict disputes' outcomes[17].

At the same time, author would like to note that Kazakhstan courts resolve cases within the limits of the plaintiff's claims[18], which worsens the position of defendants, who required representing their interests in the courts without predicting the result of a dispute, where courts guided by inner conviction, conscience, in addition to the law. In its activity, the AIFC Court guided by the Rules of the Court, which are based on the principles and norms of the common law, as well as on the standards of the world known financial centers[19] .

In this connection, Sir Jack Beatson has stressed, «Section 13(5) of the Constitutional Act provides that the law in force must be based on the principles and rules of English common law and the standards of the world's leading financial centers. Paragraph 29 (3) of the AIFC Court Act provides that the Court will be guided by its own decisions on relevant issues and final decisions in other common law jurisdictions. Thus, the Court has similarities with other institutions that can be characterized as an

resource] - https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/akorda_other_events/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-ceremonii-prinyatiya-prisyagi-predsedatelem-suda-mezhdunarodnogo-finansovogo-centra-astana (date of access: 25.04.2023).

[13] Лекция в Верховном суде Республики Казахстан от 24 апреля 2018 года, Сэр Джек Битсон, судья Суда МФЦА «Суд МФЦА и методика общего права по разрешению коммерческих споров и проблем, возникающих из регулятивных решений» [Electronic resource] https://clck.ru/32h3NR (date of access:16.10.2023).

[14] AIFC Court Rules 2018 [Electronic resource] https://aifc.kz/legal-framework/aifc-court/ (date of access: 16.10.2023).

[15] КОНСТИТУЦИОННЫЙ ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О Международном финансовом центре «Астана» от 7 декабря 2015 года, № 438-V [Electronic resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390&pos=327;-50#pos=327;-50 (date of access: 16.10.2023).

[16] Ibid.

[17] Лекция в Верховном суде Республики Казахстан от 24 апреля 2018 года, Сэр Джек Битсон, судья Суда МФЦА «Суд МФЦА и методика общего права по разрешению коммерческих споров и проблем, возникающих из регулятивных решений» [Electronic resource] https://clck.ru/32h3NR (date of access:16.10.2023).

[18] Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» [Electronic resource] - https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377#z225 (date of access: 16.10.2023).

[19] КОНСТИТУЦИОННЫЙ ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О Международном финансовом центре «Астана» от 7 декабря 2015 года, № 438-V [Electronic resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390&pos=327;-50#pos=327;-50 (date of access: 16.10.2023).

established transnational dispute resolution system, such as the Dubai International Financial Centre Court and the Singapore International Commercial Court. Such courts are also part of a complementary collaboration between litigation-based dispute resolution and arbitration-based dispute resolution»[20].

Therefore, the advantages of English law in dispute resolution are axiomatic, given that developed international financial centers use the principles of common law familiar to foreign investors.

Lord Woolf also mentioned advantages of Court for foreign investors «Having an English-speaking common law court as well as the existing civil law jurisdiction of the Republic of Kazakhstan domestic courts will build confidence in investors. This will appeal to capital markets. Investors will be provided with the legal certainty and a judicial system with which they are familiar» [1, p. 8].

This conclusion was also confirmed in the lecture on April 24, 2018, where it was noted that «the attractiveness of English common law and its judges among the international business community for the past 100 years is also confirmed by the number of companies and individuals who in particular have no or little connection with England, nevertheless decide to litigate or arbitrate in London.

Thus, in 2015, seventy percent of the work of the London Commercial Court had nothing to do with England, except for the terms of the applicable choice of law and choice of jurisdiction agreements. For the year ended July 2017, 71% of the claims in the London Admiralty and Commercial Courts were international claims»[21] .

Another feature of English disputes is strong, incorruptible, and impartial courts that provide a fair and predictable dispute resolution process that builds business confidence, supports international trade and is an incentive to attract international investment[22] .

However, the Court have exclusive jurisdiction over the consideration and resolution of disputes arising between participants in the Center, the Center's bodies, and/or their foreign employee, the consideration and resolution of disputes relating to any operation carried out in the Center and under the right of the Center, and the consideration and resolution of disputes submitted to the Court of the Center by agreement[23] .

The Court has exclusive jurisdiction to interpret the acts of the AIFC, in a cases and shall not engage in criminal or administrative proceedings[24] .

In this regard, the question arises, how a foreign investor, implement its activities at AIFC and will carry out a dispute with the state authorities?

Author Richard A. Posner in his book, the Problems of Jurisprudence mentioned, «there seem to be profound difference between common law and statue law, the fundamental difference being precisely that between a conceptual systems on the one hand and a textual system on the other». [2, p. 247]

By the norms of the Code of the Republic of Kazakhstan "Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan" (APC), the code regulates relations related to administrative procedures of state bodies, the procedure of administrative proceedings, where the participants are state bodies, administrative bodies, officials, individuals, and legal entities[25].

Also in administrative proceedings, the norms of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (CPC) are applied, where succession is carried out according to the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (CC)[26] .

In addition, representation in administrative proceedings carried out under the CPC, which differs significantly from the requirements for legal representatives within the jurisdiction of the AIFC[27].

From the above, it follows that a foreign investor carrying out its activities within the jurisdiction of AIFC, under the acts of AIFC, the

[20] *Лекция в Верховном суде Республики Казахстан от 24 апреля 2018 года, Сэр Джек Битсон, судья Суда МФЦА «Суд МФЦА и методика общего права по разрешению коммерческих споров и проблем, возникающих из регулятивных решений» [Electronic resource] https://clck.ru/32h3NR (date of access:16.10.2023).*

[21] *Ibid.*

[22] *Ibid.*

[23] *КОНСТИТУЦИОННЫЙ ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О Международном финансовом центре «Астана» от 7 декабря 2015 года, № 438-V [Electronic resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390&pos=327;-50#pos=327;-50(date of access: 16.10.2023).*

[24] *Ibid.*

[25] *КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН от 29 июня 2020 года № 350-VI «АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН» [Electronic resource] https://clck.ru/32hYjo (date of access:16.10.2023)*

[26] *Ibid.*

[27] *Ibid.*

working language of which is English, disputes with the state bodies will be carried out, guided by the APC, CPC, CC, internal documents of state bodies.

The above-stated in the author's opinion opposite to the Concept of an investment policy of the Republic of Kazakhstan until 2026, approved by the Government Decree of July 15, 2022, where investment policy aims to create favorable conditions for foreign and internal investors, focusing on modernization, structural transformations, and steady economic growth, while promoting high quality of life. This involves considering raw material potential, competencies, and economic efficiency[28].

In addition, under such circumstances, there are contradictions with the principles of bilateral agreements on the promotion and mutual protection of investments, where one of the main goals is to create favorable conditions for foreign investors.

For example, AIFC residents are exempt from paying corporate income tax, an individual tax on income defined by the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Constitutional Law on the AIFC, the preferential tax regime of which is valid until January 1, 2066[29] .

According to the joint order of the AIFC No. 48 of December 22, 2017, and the State Revenue Committee of the Ministry of Finance No. 596 of December 29, 2017, the rules of tax administration and interaction between state revenue authorities and AIFC participants on taxation issues were approved, which provided for the features of appealing the results of a tax audit[30].

In such a case, certain inconveniences arise for a foreign investor when conducting cases on the AIFC platform, since in addition to judicial proceedings in commercial disputes, the investor needs clear, expected ways of protection based on common law, especially with the state bodies of the Republic of Kazakhstan.

In contrary Dubai International Financial Centre Court (DIFC) «deal exclusively with all cases and claims arising out of the DIFC and its operations and any civil or commercial claims or actions where the parties agree in writing to file such claim or action with it whether before or after the dispute arises, provided that such agreement is made pursuant to specific, clear and express provisions»[31]. The only limit for DIFC it cannot consider criminal cases.

In this regard, taking into account the special legal regime of the AIFC, the author considers it advisable, by analogy with the Singapore International Commercial Court at the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, to create a division to resolve disputes of AIFC residents with the state bodies of the Republic of Kazakhstan. At the same time, it is necessary to attract candidates with good character, considerable knowledge of common law and experience as a judge, a qualified lawyer in the system of common law, with a perfect command of English, who will be able to carry out their activities under the rules of "Ad hoc" to the court of the special court[32].

In addition, when a dispute is referred to a specialized court, state authorities will also be able to initiate claims against AIFC residents for violations of AIFC acts.

This requirement was also stipulated by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, where the Government was instructed to submit a draft law to the Majilis of Parliament before January 1, 2015, which provides for the creation of a financial court in the AIFC with the involvement of foreign judges when considering disputes, including the right to consider investment disputes[33] .

At the same time, only the Specialized Interdistrict Administrative Court of the capital considers the claims of investors, appeals against administrative acts, and administrative

[28] *Постановление Правительства Республики Казахстан от 15 июля 2022 года № 482 «Об утверждении Концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года» [Electronic resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34889573&pos=5;-109#pos=5;-109 (date of access:16.10.2023).*

[29] *КОНСТИТУЦИОННЫЙ ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН «О Международном финансовом центре «Астана» от 7 декабря 2015 года, № 438-V [Electronic resource] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390&pos=327;-50#pos=327;-50 (date of access:16.10.2023).*

[30] *СОВМЕСТНЫЙ ПРИКАЗ «Об утверждении Правил налогового администрирования и взаимодействия органов государственных доходов с органами и участниками Международного финансового центра «Астана» по вопросам налогообложения» [Electronic resource] https://aifc.kz/files/legals/119/file3/028-0-0-3-2-3-0420-8o-8-2708459ab28o.pdf (date of access:16.10.2023).*

[31] *Dubai International Financial Centre Court [Electronic resource] https://www.difccourts.ae/opt (date of access:16.10.2023)*

[32] *Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2015 года № 161 «Об определении границ территории Международного финансового центра "Астана" [Electronic resource] https://bestprofi.com/document/671390950?2&isScroll=true (date of access: 16.10.2023).*

[33] *Ibid*

actions (inaction) of administrative bodies, and officials[34].

In addition, the author of the article believes that litigation in administrative courts with AIFC residents will lead to the fact that the judges will be overloaded with lawsuits on grounds far from the local legal system, based on the acts in English, which may lead to decisions not consistent with the expectations of foreign investors.

Given the above, the author concludes that disputes between state bodies of the Republic of Kazakhstan and residents of the AIFC should be considered in a specialized court under the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, with the principles of common law and the acts of the AIFC.

Conclusion

Creation of favorable conditions, encouragement and protection of investments, mechanisms of compensation for damages and losses during nationalization, and expropriation are important tools to attract foreign investors stipulated by the model agreements on the promotion and mutual protection of investments.

When establishing the «Astana» International Financial Center a lot of financial and human resources were invested, including attracting foreign investment.

Tools for the establishment of legal entities clear to foreign investors were adapted to the needs of investors, and branches of foreign legal entities were represented with the possibility of smooth transfer from one jurisdiction to the jurisdiction of the AIFC.

Since the establishment of the AIFC bodies, the competent state bodies of the Republic of Kazakhstan have been working systematically to attract foreign capital, which has resulted in more than 1,600 registered companies in the AIFC jurisdiction[35] .

Chairman of the AIFC Legal Advisory Council mentioned that «AIFC's unique legal regime, which includes relevant and up to date English common law principles and precedents as well as the best practice of leading global financial centers, and its structure and advantageous position in the region» [3, p. 165].

Thus in author's opinion, Kazakhstan should take into the account the experience of Dubai International Financial Centre, which played significant «role in upgrading the regional standards of financial institutions and operations» [4, p. 175] that positively effects for inflow of foreign direct investments and Dubai becomes one of the leading center for investment opportunities.

However, despite the influx of foreign investors and the special legal regime of the AIFC, there are risks associated with disputes with state authorities in the courts of the Republic of Kazakhstan, where legal entities in the common law jurisdiction will have to conduct disputes within the Romano-Germanic legal system.

In this regard, with the negative experience of foreign investors with the state courts, there is a high probability of the outflow of foreign capital using the instrument of re-domiciliation from the jurisdiction of AIFC to other common law jurisdictions.

To avoid issues with AIFC residents, it is necessary to establish a specialized court with judges of relevant qualification, who will be able to consider disputes taking into account the special legal status of AIFC residents, and under such circumstances, this court will have exclusive competence to resolve such disputes.

For the above-mentioned purposes, it is also necessary to stipulate in the legislation of the Republic of Kazakhstan the obligation of the state bodies to address disputes related to the residents of the AIFC only to the specialized court, including disputes over actions of the above-mentioned legal entities.

REFERENCES

1. Lord Woolf CH, A Vision of the AIFC Court / Edited by Christopher Campbell-Holt. – Nur-Sultan: AIFC Court, 2019. – 266 p.

2. Richard A. Posner, The Problems of Jurisprudence/Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993. - 469 p.

3. Michael Blair QC, The law of the AIFC. – Nur-Sultan: AIFC Authority, 2020. – 224 p.

4. Mohammed bin Rashid Al Maktoum, My Vision Challenges in the Race for Excellence/ Emirates Printing Press, Dubai, 2012. – 214 p.

[34] *КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН от 29 июня 2020 года № 350-VI «АДМИНИСТРАТИВНЫЙ ПРОЦЕДУРНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН» [Electronic resource] https://clck.ru/32hYjo (date of access:16.10.2023)*

[35] *Публичный реестр компаний, зарегистрированных в МФЦА Publichnyy reyestr kompanii, zaregistrirovannoy v MFTSA [Electronic resource] https://publicreg.myafsa.com/ (date of access: 16.10.2023)*

УДК 343.8

О РЕАЛИЗАЦИИ ИНСТИТУТАУСЛОВНОГО ОСУЖДЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ТЕНДЕНЦИИ И ВОПРОСЫ ПРАВОПРИМЕНЕНИЯ

Алимпиев Алексей Александрович
Начальник отделения Научно-исследовательского центра Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева; магистр юриспруденции; г. Костанай, Республика Казахстан; e-mail:lehaimovich@mail.ru

Аннотация. *В данной статье освещаются отдельные вопросы, касающиеся реализации института условного осуждения в Республике Казахстан.*

В статье приведена собранная за период 2019-2022 годов статистика о снятых с учета условно осужденных в связи:

-с досрочным освобождением;

-с направлением в учреждение;

- с совершением преступления.

Для иллюстрации проблем применения материальных норм Уголовного кодекса об условном осуждении в деятельности казахстанской службы пробации, автор приводит примеры из материалов правоприменительной практики.

Приводится эмпирический опыт взаимодействия отделов службы пробации с районными судами при направлении представлений с просьбой о решении вопроса об отмене условного осуждения в отношении отдельных граждан.

Анализ решений суда раскрывает проблемы уголовного законодательства, влияющие на правоприменительную практику казахстанской службы пробации при направлении ее сотрудниками представлений об отмене условного осуждения.

Для поиска путей решения имеющихся правоприменительных проблем и совершенствования института условного осуждения, автор приходит к выводу о целесообразности проведения социального опросасотрудников сотрудников службы пробации.

Автор на основе проиллюстрированных судебных решений и материалов практики казахстанской службы пробации представляет свое видение перспектив совершенствования института условного осуждения в Республике Казахстан.

Выдвигается гипотеза о том, что выявление общей позиции экспертного сообщества сотрудников службы пробации, повлечет внесение соответствующих законодательных инициатив с подготовкой пакета поправок и последующие предварительные слушания с заинтересованными государственными органами по вопросам совершенствования института условного осуждения в Республике Казахстан.

Ключевые слова: *условное осуждение, служба пробации, пробационный контроль, мера уголовно-правового воздействия.*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ШАРТТЫ СОТТАУ ИНСТИТУТЫН ІСКЕ АСЫРУ ТУРАЛЫ: ҚҰҚЫҚ ҚОЛДАНУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Алексей Александрович Алимпиев
Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы ғылыми-зерттеу орталығы бөлімшесінің бастығы; заңтану магистрі; Қостанай қ., Қазақстан Республикасы; e-mail:lehaimovich@mail.ru

Аннотация. *Бұл мақалада Қазақстан Республикасында шартты соттау институтын іске асыруға қатысты жекелеген мәселелер баяндалады.*

Мақалада 2019-2022 жылдар кезеңінде жиналған шартты түрде сотталғандар туралы статистика келтірілген:

- мерзімінен бұрын босатумен;

- мекемеге Жолдаумен;

- қылмыс жасаумен.

Қазақстандық пробация қызметінің қызметінде шартты түрде соттау туралы қылмыстық кодекстің материалдық нормаларын қолдану проблемаларын суреттеу үшін автор құқық қолдану практикасы материалдарынан мысалдар келтіреді.

Пробация қызметі бөлімдерінің жекелеген азаматтарға қатысты шартты соттаудың күшін жою туралы мәселені шешу туралы өтініш жіберген кезде аудандық соттармен өзара іс-қимылдың эмпирикалық тәжірибесі келтіріледі.

Сот шешімдерін талдау қазақстандық пробация қызметінің қызметкерлері шартты соттаудың күшін жою туралы ұсыныстарды жіберген кезде оның құқық қолдану практикасына әсер ететін қылмыстық заңнаманың белгілі бір проблемалығына жарық түсіреді.

Қолданыстағы құқық қолдану проблемаларын шешу жолдарын іздеу және шартты түрде соттау институтын жетілдіру үшін автор пробация қызметі қызметкерлерінің аталған кәсіби қоғамдастығы бойынша сарапшы ретінде сауалнама жүргізудің орындылығы туралы қорытындыға келеді, оған бірқатар тұжырымдалған өзекті мәселелер қойылуы керек:

Автор суреттелген сот шешімдері мен қазақстандық пробация қызметі практикасының материалдары негізінде Қазақстан Республикасындағы шартты соттау институтын жетілдіру перспективаларына өзінің көзқарасын ұсынады.

Пробация қызметі қызметкерлерінің сараптамалық қоғамдастығының жалпы ұстанымын анықтау Қазақстан Республикасындағы шартты соттау институтын жетілдіру мәселелері бойынша мүдделі мемлекеттік органдармен түзетулер пакетін дайындап және алдын ала тыңдаулар ұйымдастыра отырып, тиісті заңнамалық бастамаларды енгізуге әкеп соғады деген гипотеза алға тартылады.

Түйін сөздер:*шартты түрде соттау, пробация қызметі, пробациялық бақылау, қылмыстық-құқықтық ықпал ету шарасы.*

ON CERTAIN ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTION OF PROBATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE SEARCH FOR WAYS TO IMPROVE IT

Alimpiev Alexey Alexandrovich

Head of the Department of the Research Center of the Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev;Master of Jurisprudence; Kostanay, Republic of Kazakhstan; e-mail:lehaimovich@mail.ru

Abstract. *This article highlights some issues related to the implementation of the institution of probation in the Republic of Kazakhstan.*

The article presents statistics collected for the period 2019-2022 on suspended prisoners removed from the register in connection with:

- with early release;

- with a referral to an institution;

- with the commission of a crime.

To illustrate the problems of applying the material norms of the Criminal Code on probation in the activities of the Kazakh probation service, the author gives examples from the materials of law enforcement practice.

The empirical experience of the departments of the probation service of interaction with district courts when sending submissions with a request to resolve the issue of the cancellation of conditional sentences against individual citizens is given.

The analysis of court decisions sheds light on a certain problem of criminal legislation affecting the law enforcement practice of the Kazakh probation service when its employees send representations about the cancellation of a suspended sentence.

In order to find ways to solve the existing law enforcement problems and improve the institution of probation, the author comes to the conclusion that it is expedient to conduct a survey as experts on the specified professional community of probation service employees, which should be faced with a number of topical questions formulated by him:

Based on the illustrated court decisions and materials of the practice of the Kazakhstan probation service, the author presents his vision of the prospects for improving the norms of criminal legislation regulating the implementation of conditional sentences in the Republic of Kazakhstan.

The hypothesis is put forward that the identification of the common position of the expert community of probation officers will entail the introduction of appropriate legislative initiatives with the preparation of a package of amendments and the organization of preliminary hearings with interested state bodies on improving the institution of probation in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: *probation, probation service, probation control, measure of criminal legal impact.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_238

Введение

Существование такого института, как условное осуждение, оправдано с точки зрения нецелесообразности широкого применения карательного воздействия в виде изоляции общества по отношению к лицам, не представляющим высокой степени общественной опасности.

В этой связи, не случайно, в теории советского, а затем и казахстанского уголовного права правовой природе данного института уделялось значительное внимание [1, с.128].

Рассматривая данный институт сквозь призму достижимости исправительного эффекта, наиболее уместным и выверенным относительно обоснованности его применения, на наш взгляд следует считать мнение Ю.М. Ткачевского о том, что условно осуждаемое лицо может быть исправлено без фактического исполнения наказания и заслуживает доверия [2; с.40].

Применение института условного осуждения можно справедливо отнести к одному из действенных инструментов гуманистического подхода в реализации уголовной политики Республики Казахстан, так как основополагающая идея общеправового принципа гуманизма, исключает при применении наказания возможность унижения человеческого достоинства и причинения моральных страданий личности, вовлеченной в орбиту уголовного судопроизводства.

Необходимость соблюдения баланса карательных, восстановительных и превентивных средств уголовно-правового регулирования, подчеркнутая в Указе Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года №674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», в современных казахстанских условиях продолжает сохранять актуальность в рамках рассматриваемого нами института[1].

Вместе с тем, совершенствование процесса реализации условного осуждения, требует выявления основных тенденций его применения, которые неизбежно обнаруживают проблемы, как в деятельности служб пробации, так и при принятии соответствующих судебных решений.

Материалы и методы

При рассмотрении вопроса тенденциозности применения условного осуждения в РК, были использованы логический и общенаучный методы.

Применение логического метода позволило раскрыть объект и предмет освещаемых в работе проблемных аспектов.

Общенаучный метод выступил универсальным средством описания проблем реализации института условного осуждения в Республике Казахстан.

Использованные методы выступили подспорьем для формулирования выводов научной статьи.

Широкое отражение нашло использование эмпирического метода исследования, где в качестве объекта изучения выступили материалы судебных решений об условном осуждении и пробационного контроля.

Тенденции реализации условного осуждения выявлены посредством статистического метода.

Основные положения

В ходе написания работы были выделены следующие положения:

[1] *Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года»*

1. В среднем каждый десятый подучетный состоящий под пробационным контролем из числа тех, к кому применены меры уголовно-правового воздействия, не связанные с изоляцией от общества, является условно осужденным.

2. По показателю наличия в структуре условно осужденных, наблюдается достаточно низкий процент преобладания в ней ранее судимых лиц.

3. Более чем ¾ из условно осужденных совершили тяжкое преступление, представляя тем самым высокую степень общественной опасности, что обуславливает вопрос о спорности принимаемых судебных решений относительно условного осуждения, так как по сравнению с лицами, осуждаемыми за тяжкое преступление, под него реже подпадают лица совершившие преступления средней тяжести и еще реже, лица совершившие преступления небольшой тяжести.

4. 25,8 % от общего числа условно осужденных в Республике Казахстан проходит всю дистанцию, отведенную на испытание в пределах назначенного судом приговора.

Это означает, что четверть условно осужденных своим законопослушным поведением и соблюдением условий пробационного контроля, доказывает тем самым целесообразность примененного к ним условного осуждения.

5. Выдвинута гипотеза о наличии причинной связи между снижением количества совершаемых повторных уголовных правонарушений условно осужденными, с должным уровнем и качеством поставленной казахстанской службой пробации профилактической работы с подучетным контингентом.

6. Проблемы и трудности широкого применения судами института условного осуждения, обуславливают потребность обращения к исследованию правоприменительной практики, связанной как с назначением условного осуждения судом, так и с последующим пробационным контролем в отношении подучетного лица.

7. В уголовном законодательстве назрела необходимость внесения изменений в части возможности продления срока пробационного контроля по отношению к лицам, совершившим умышленное преступление небольшой и средней тяжести освобожденным от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям.

8. В целях оптимизации уголовного и уголовно-исполнительного законодательства, регламентирующего применение института условного осуждения в Республике Казахстан,предлагается инициировать предложение о внесении в Уголовный и Уголовно-исполнительный кодексы положений о возможности возложения на условно-осужденных обязанности по обязательному трудо устройству, в ходе реализации пробационного контроля.

9. Закрепить возложение на условно осужденного бремени доказательства своего исправления, путем внесения дополнения в абзац 1 ч.3 ст.63 УК РК, что по нашей логике должно дисциплинировать подучетного на начальной стадии испытательного срока, указывая вектор и линию его должного поведения.

10. Статью 63 УК РК предлагается дополнить частью седьмой,

в которой необходимо прописать механизм возложения на условно осужденных дополнительных обязанностей либо их полной или частичной отмены в ходе реализации пробационного контроля.

Обсуждение

Достижение цели полноты описания тенденций реализации условного осуждения, предполагает освещение практики прохождения категорией условно осужденных испытательного срока в период пробационного контроля.

Отдельными представителями уголовно-правовой науки под испытательным сроком понимается «контрольный период времени, в течение которого осужденный своим поведением должен доказать свое исправление» [3, с.486].

По мнению Д.А. Павлова, испытательный срок это установленный законодателем и определенный судом период времени, в течение которого осуществляется испытание условно осужденного и проверяется его исправление [4, с.11].

Другие авторы считают, что испытательный срок, это срок, в течение которого реализуется уголовная ответственность, в связи, с чем и имеется судимость.

Р.В. Смаева отождествляет испытательный срок с периодом реализации уголовной ответственности» [5, с.32].

По нашему мнению, наиболее соответствующим природе испытания в период условного осуждения, является сформулированное И.А. Бурлаковой понятие испытательного срока, согласно которому он представляет собой временной период в течение, которого реализуется исправление виновно-

го и проверка обоснованности применения условного осуждения [6, с.90].

Вместе с тем, нельзя не согласиться с констатацией **Б.С. Маликовым** того, что наличествующая в практике примитивность средств контроля и исправительного воздействия при реализации данной меры уголовно-правового воздействия, фактически не способствуют возложению на условно осужденных обязанности доказать свое исправление [7, с.16].

Юридическая же обязанность, как элемент правового положения подучетного лица, которую **О.В. Полосухина** справедливо отождествляет со стимулами формирования правового и нравственного сознания осужденных [8, с.446], в рамках применения рассматриваемой меры воздействия нередко носит формальный характер, либо не возлагается, несмотря на ее практическую целесообразность.

М.В. Лифановой, при рассмотрении института условного осуждения также обращалось внимание на ограниченный объем обязанностей, возлагаемых российскими судами на условно осужденных [9, с.74].

Схожее обстоятельство нами было обнаружено и в казахстанской судебной практике.

Приведенные ниже официальные статистические данные наряду с обнаруженными тенденциями реализации условного осуждения и эмпирическими материалами будут служить практическим подтверждением озвученных выше тезисов.

Согласно проведенному анализу сведений о численности и движении осужденных к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества, а также данных об их розыске и количестве совершенных ими уголовных правонарушений в период с 2019 по 2022 годы выяснилось следующее.

Картина о поставленных на учет в казахстанской службе пробации условно осужденных лиц за указанный период времени выглядит следующим образом:

- в 2019 году из31989 всего поставленных на учет в службе пробации, условно осужденных составило 2834 чел.(8,8 % от общего числа осужденных);

- в 2020 году из 32024всего поставленных на учет в службе пробации, условно осужденных составило 2587 чел.(8% от общего числа осужденных);

- в 2021 году из 33979всего поставленных на учет в службе пробации, словно осужденных составило 2714 чел.(8,8% от общего числа осужденных);

- в 2022 году из 34543всего поставленных на учет в службе пробации, условно осужденных составило 3068 чел.(8,8% от общего числа осужденных).

Приведенные данные иллюстрируют наметившуюся тенденцию к увеличению в Республике Казахстан динамики постановки на пробационный контроль категории условно осужденных.

При чем, на протяжении четырех последних лет, рост числа условно осужденных, поставленных на учет, фиксируется неуклонно, и вырос с отметки2834 лиц, отмеченных в 2019, до 3068 в 2022 (рост +234; на 7,6%).

Характерной статистической особенностью изучаемого контингента, является то, что процентное соотношение условно осужденных в общем объеме лиц, поставленных на учет в службах пробации, с 2019 по 2022 годы стабильно колеблется от 8 до 8,8 %, и в итоге составляет 8,4 %.

В разрезе показателя, всего прошедших по учетам в качестве условно осужденных с 2019 по 2022 годы, выяснилось, что удельный вес таковых в структуре общего массива осужденных к наказаниям, не связанным с лишением свободы, составил 11,5%.

Из этого вытекает вывод, согласно которому в среднем каждый десятый подучетный, состоящий под пробационным контролем из числа тех, к кому применены меры уголовно-правового воздействия, не связанные с изоляцией от общества, является условно осужденным.

Данные о половой принадлежности рассматриваемого контингента говорят о невысоком преобладании в его структуре лиц женского пола (11,1%). 89.1% условно осужденных в указанный временной период составляют мужчины.

Возрастную составляющую контингента условно осужденных, характеризует мизерный процент преобладания в нем лиц несовершеннолетнего возраста (1%).

По показателю наличия в структуре условно осужденных, наблюдается достаточно низкий процент преобладания в ней ранее судимых лиц. Таковых за рассмотренный период оказалось всего лишь 2,2%, что дает основание для вывода, согласно которому под категорию условно осужденных в РК подпадают лица, не имеющие судимости и осуждаемые впервые (97,8%)

Особый интерес вызывает соотношение условно осужденных лиц за преступления различной степени тяжести.

Так, нами обнаружено сравнительно небольшое процентное соотношение в общем массиве, условно осужденных за особо тяжкие преступления (0,02%), большее соотношение лиц, осужденных условно за совершение преступлений небольшой тяжести (8,3%), 15,4% условно осужденных за преступления средней тяжести.

Выяснилось, что наибольшее количество в рассматриваемом разрезе, составляет группа условно осужденных лиц за тяжкие преступления (76%).

Это говорит о том, что более чем ¾ из условно осужденных совершили тяжкое преступление, представляя тем самым высокую степень общественной опасности.

Указанные показатели, одновременно отсылают к вопросу о спорности принимаемых судебных решений относительно условного осуждения, так как по сравнению с лицами, осуждаемыми за тяжкое преступление, под него реже подпадают лица совершившие преступления средней тяжести и еще реже, лица совершившие преступления небольшой тяжести.

Определенный интерес представляет статистика о снятии с учета условно осужденных по отбытию наказания.

Анализ четырехлетнего периода в данном разрезе показал, что ¼26 % из рассматриваемого контингента проходит полный испытательный срок пробационного контроля с момента принятия судебного решения об условном осуждении до снятия с учета по отбытию наказания. Иными словами, четверть условно осужденных в Республике Казахстан проходит всю дистанцию, отведенную на испытание в пределах назначенного судом приговора.

Почти аналогичное соотношение зафиксированопо показателю снятых с учета условно осужденных в связи с досрочным освобождением.

Таковых, в изученный нами период обнаружено 25,8% от общей доли всей совокупности условно осужденных.

Это означает, что четверть (25,8%) своим законопослушным поведением и соблюдением условий пробационного контроля, доказывает тем самым целесообразность примененного к ним условного осуждения.

Выявлен относительно низкий показатель **(4,2%)** направления условно осужденных в учреждения для отбывания наказания лишения свободы **30%** от общей массы направленных условно осужденных в учреждения для отбывания наказания в виде лишения свободы, составляют лица, совершившие в период пробационного контроля новое преступление; **70%** снятых с учета направляются в учреждения для дальнейшего отбывания наказания по причинам нарушения ими условий пробационного контроля в порядке замены условного осуждения на лишение свободы.

Изучение статистических сведений показало, что условно-осужденные редко попадают под акты амнистии.Их соотношение в общей массе всех лиц в отношении которых применялись меры уголовно-правового воздействия, не связанные с изоляцией от общества, за проанализированный промежуток времени составило всего лишь **3,3%.**

Анализ сведений обнаружил встречающиеся в практике реализации рассматриваемого института, факты снятия с учета условно осужденных в связи с их смертью.

При этом, несмотря на всего лишь **1,2 %** наличия таких фактов, нельзя говорить, что это единичные случаи, встречающиеся в порядке исключения, так, как в 2019 их насчитывало 44, в 2020 -35, в 21 – 55 и в 2022 – 26.

Отмеченное обстоятельство также заслуживает внимания и дальнейшего отдельного изучения.

По числу осужденных, объявленных в розыск показано их низкое **(0,3%)** соотношение в структуре всех условно осужденных в 2019-2022 годах.

Невысоким оказался и удельный вес условно осужденных, которым были вынесены 2 предупреждения (1,8%), что свидетельствует об определенном уровне дисциплинированности подучетного элемента. Во многом соотносится этот показатель и с данными о числе условно осужденных, которым был продлен срок пробационного контроля. Таковых за исследуемый отрезок, оказалось всего лишь 854(2,7%)

Небольшим соотношением, характеризуется количество фактов совершения новых уголовных правонарушений условно осужденными (по процессуальным решениям). При этом надо отметить поступательное снижение их количества с 2019 по 2022 годы. Если в 2019 году зафиксировано 79 таких фактов,в 2020 50, то в 2021 и 2022 их количество снизилось до 38 и 30 соответственно.

Таким образом, с 2019 по 2022 годы можно констатировать снижение динамики совершения повторных уголовных правонарушений условно осужденными на **16%.**

В данном случае можно вывести предположение (гипотезу) о наличии причинной

связи между снижением количества совершаемых повторных уголовных правонарушений условно осужденными, с должным уровнем и качеством поставленной казахстанской службой пробации профилактической работы с подучетным контингентом.

Обнаружено, что в очень редких исключительных случаях встречаются факты совершенных новых уголовных правонарушений условно осужденными после примирения сторон 0,01%.

В ходе анализа обнаружено, что в отношении **3,1% лиц,** из числа, проходивших по учетам службы пробации, в суд направлялись материалы для отмены условного осуждения.

Из 960 поступивших с 2019 по 2022 годы направленных в суд материалов, удовлетворено 392, что составило **40%,** отказано в удовлетворении 451 (47%). При этом, в указанный временной отрезок 29 **(3%)** условно осужденных совершили новые уголовные правонарушения после отказа в удовлетворении судами.

По результатам проведенного анализа отмечается небольшое количество вынесенных на судебные постановления прокурорами протестов за отказ в удовлетворении представлений службы пробации.

С 2019 по 2022 годы, их количество составило всего лишь 12, из них удовлетворено 5 **(41%)**, отказано в удовлетворении **(59%)**[2].

Отмеченные обстоятельства, во-первых, могут свидетельствовать о невысокой активности прокуроров в вынесении протестов, которая возможно связана с полнотой обоснованности доводов, приводимых судьями, во вторых о неоднозначной позиции судов в этом вопросе, так как практически в равном процентном соотношении между собой оказались данные по числу отказов и удовлетворений представлений направленных службами пробации, что говорит об объективном и беспристрастном подходе представителей судейского корпуса при принятии решений об отказе.

Между тем, проблемы и трудности широкого применения судами института условного осуждения, обуславливают потребность обращения к исследованию правоприменительной практики, связанной как с назначением условного осуждения судом, так и с последующим пробационным контролем в отношении подучетного лица.

Эмпирическим подтверждением проблем применения материальных норм Уголовного кодекса об условном осуждении в деятельности казахстанской службы пробации являются следующие материалы судебной практики и документальные источники пробационного контроля.

В первую очередь обращает на себя внимание то, что при вынесении решения об условном осуждении судами может не приниматься во внимание, антиобщественная направленность личности, сигнализирующая об отсутствии малейших признаков будущего исправления лица в условиях свободы.

Приговор Суда №2 города Костанай Костанайской области от 29 марта 2022 года дело №1-53 г. Костанай является яркой иллюстрацией выдвинутого нами тезиса.

В его описательной части отражено, что 08 декабря 2021 года подсудимый «К»., действуя с прямым умыслом, из корыстных побуждений, с целью хищения имущества применил насилие, нанеся один удар ладонью правой руки по лицу потерпевшего «Х» и открыто похитил сотовой телефон потерпевшего модели «Xiaomi Redm iNote» стоимостью 70000 тенге, чем причинил потерпевшему значительный материальный ущерб на эту сумму.

В ходе досудебного производства ущерб потерпевшему был возмещен путемвозврата похищенного имущества.

19 января 2022 года «из корыстных побуждений, угрожая физической расправой потерпевшему «Х» открыто похитил сотовый телефон модели «Huawei P9», стоимостью 50000 тенге, чем причинил потерпевшему значительный материальный ущерб.

В тот же день подсудимый «К» путем обмана под предлогом позвонить, изъял у свидетеля Ц., сотовый телефон, принадлежащий потерпевшему «А» модели «MeizuC9» стоимостью 60000 тенге, которым распорядился по собственному усмотрению, чем причинил потерпевшему значительный материальный ущерб на эту сумму.

Действия подсудимого суд квалифицировал по ст.190 ч.1 УК РК, как мошенничество и по ст.191 ч.3 п.2 УК РК, как открытое хищение чужого имущества (грабеж).

При этом в описательной части приговора, отражено, что суд с учетом характера и степени общественной опасности совершенного преступления, личности виновно-

[2] *Сведения Комитета Уголовно-исполнительной системы МВД РКо численности и движенииосужденных к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества, а также данныхоб ихрозыске иколичествесовершенных имиуголовных правонарушений в период с 2019 по 2022 годы*

го, наличия смягчающих обстоятельств и отсутствия, по его мнению отягчающих обстоятельств» пришел к выводу о возможности исправления подсудимого без отбывания наказания[3].

По всей видимости, суд не усмотрел повышенной степени опасности в отнесении деяния, квалифицируемого по п.2 ч.3 ст.191 УК РК категории тяжкого преступления, а также не учел, что в действиях подсудимого наличествовало такое обстоятельство отягчающее уголовную ответственность и наказание, как неоднократность.

В материалах приговора не прослеживалось никаких сведений, которые могли бы положительно охарактеризовать подсудимого за исключением фактического отсутствия у него судимости, притом, что, к тому моменту он не состоял в браке и был неработающим.

Смягчающее обстоятельство суд связал с возвратом похищенных средств, в ходе досудебного производства.

В резолютивной части, было зафиксировано назначение наказания по ст.190 ч.1 в виде ограничения свободы с установлением пробационного контроля на один год, и по ст.191 ч.3 п.2 УК РК виде 5 лет лишения свободы.

Однако с учетом обстоятельств, изложенных в резолютивной части, суд, руководствуясь ст.63 УК РК, посчитал назначенное наказание условным, установив пробационный контроль, включивший следующие обязанности:

- не менять постоянного места жительства, работы без письменного уведомления уполномоченного государственного органа, осуществляющего контроль за поведением осужденного;

- не посещать развлекательно-увеселительные заведения (рестораны, кафе, бары, ночные клубы), специализированные магазины по реализации спиртных напитков, в том числе на разлив;

- в ночное свободное от работы время не покидать место жительства;

- не выезжать в другие местности без соответствующего уведомления службы пробации.

Остается открытым вопрос, чем руководствовался суд, устанавливая обязанность «не менять места работы» и в свободное от «работы» время не покидать места жительства», для лица, которое не было трудоустроено.

Обращаем внимание и на то, что материальные нормы ст.63 УК об условном осуждении, не содержат прямого предписания о привлечении подсудимого к принудительному труду. Часть 3 ст.63 УК РК содержит положение, согласно которому при назначении условного осуждения, пробационный контроль устанавливается судом по правилам части второй статьи 44 УК РК по аналогии с ограничением свободы.

При этом если, ч.1 ст.44 УК для лица, приговоренного к ограничению свободы предусматривает при установлении пробационного контроля привлечениелица к принудительному труду по сто часов ежегодно в течение всего срока отбывания наказания, то ч.2 данной статьи для условно-осужденного аналогичного положения прямо не прописывает, ограничиваясь отсылкой к «другим обязанностям», которые способствуют исправлению осужденного и предупреждению совершения им новых уголовных правонарушений.

В нашем случае, подсудимый в силу факта условного осуждения не подпал под ограничение свободы, вследствие чего положения ч.1 ст.44 УК РК о принудительном труде оказались неприменимыми.

Как итог, подобный пробел создает проблемы в практической деятельности сотрудников службы пробации, нагружая их излишней контрольной функцией в отношении тех, кому применение условного осуждения изначально было нецелесообразной мерой.

Каким образом осужденный воспользовался таким кредитом доверия и доказал возможность своего исправления без отбывания наказания проиллюстрируют материалы, составленные в рамках пробационного контроля, установленного в отношении него на период условного осуждения.

Из содержания представления направленного сотрудником службы пробации г. Костанай об отмене условного осуждения и исполнения назначенного в отношении условно-осужденного «К», выяснилось что в период с августа по октябрь 2022 года, со стороны подучетного было зафиксировано 4 нарушения условий пробационного контроля, за которые он предупреждался о возможности отменыусловного осуждения.

Первое нарушение заключалось в смене места жительства без соответвующего уведомления, второе в уклонении от возложенных судом обязанностей, третье – в отсутствии по месту проживания в мо-

[3] *Приговор Суда №2 города Костанай Костанайской области от 29 марта 2022 года по делу №1-53 г. Костанай*

мент проверки, четвертое – в неявке на регистрацию.

Причем объясняя причины третьего нарушения, условно осужденный «К» в оправдание отсутствия сказал, что находился на «заработках», хотя официально трудоустроенным не был.

Сотрудник службы пробации указал, что ранее в отношении «К» напаравлялось представление в прокуратуру г. Костанай для решения вопроса о замене условного осуждения более строгим видом уголовно-правового воздействия[4].

Представители надзирающего органа основания указанные сотруднкиами службы пробации для решения вопроса о замене условного осуждения,посчитали недостаточными, после чего «К» совершил четвертое нарушение.

Иллюстративен другой пример из практической деятельности сотрудников службы пробации.

Так, условно осужденная «А» в период с октября 2021 года по январь 2023 года допустила ряд нарушений условий пробационного контроля, из них 2 совершенных административных правонарушений посягающих на общественный порядок и нравственность[5].

Условно осужденная «А», не являлась на регистрацию, «путая» дни явки, увольнялась с места работы, не уведомив об этом уполномоченный орган, уходила из дома после ссоры с сожителем,будучи в состоянии алкогольного опьянения допустила два факта выражения нецензурной бранью в общестенных местах,за что привлекалась к административной ответственности по ч.1 ст.434 КоАП РК, ивсякий раз «признавая вину, впредь подобных нарушений обязывалась не нарушать».

Однако все это лишь явилось основанием для направления службой пробациисуду представления о продлении условного осуждения на один год[6].

Еще один пример причинной связи излишне проявляемого доверия представителей судебной системы к категории условно осужденных лиц, доказывающим скорее изначальную нецелесообразность примененного воздействия к ним, чем достижение исправительного эффекта, являют следующиеэмпирические данные.

В сентября 2022 года от имени начальника отдела службы пробации Житикаринского района Департамента УИС по Костанайской области на имя председателя Житикаринского районного суда было направлено представление с просьбой о решении вопроса об отмене условного осуждения в отношении гражданина «Н»[7].

В ходе изучения материаловвыяснилось, что условно осужденый «Н» за совершение преступлений, квалифицируемых ст.188 ч. 2 пп.1,3 УК РК (кража) и ст.191 ч.3 (грабеж), в отношении которого за неисполнение установленных условий пробационного контроля, ранее направлялось представление о продлении сроком на 6 месяцев,в чем судом было отказано, 20 декабря 2021 года совершил тайное хищение чужого имущества.

24 мая 2022 года Житикаринский районный суд Костанайской области постановилгражданина «Н» освободить от уголовной ответственности в связи с примирением с потерпевшим[8].

В данном случае мы не ставим под сомнение правомерность принятого судом решения о прекращении дела в связи с примирением, так как это не противоречит национальному законодательству РК.

Постановление суда вместе с тем пролилосвет на неотрегулированность уголовного законодательстваправоприменительной практики, так как служба пробации в сентябре 2022 года на факт совершенного преступления отреагировала направлением представления об отмене условного осуждения.

Изучение хронологии пробационного контроля в отношении гражданина «Н» с момента первичной регистрации до совершения повторного преступления, обнаружило, что поскольку срок условного осуждения составлял пять лет лишения

---

[4] Представление отдела службы пробации г. Костанай председателю суда №2 г. Костанай от 12.12.2022 года об отмене условного осуждения и исполнении назначенного наказания

[5] Постановление Житикаринского районного суда по делу об административном правонарушении № 3944-22-00-3/238 от 07.02.2022 года; Постановление Житикаринского районного суда по делу об административном правонарушении № 3944-22-00-3/1457 от 13.09.2022 года; Постановление Житикаринского районного суда по делу об административном правонарушении № 3944-22-00-3/1483 от 15.09.2022 года;

[6] Представление отдела службы Житикаринского района Костанайской областисудье суда г. Житикара от 14.02.2023 года о продлении условного осуждения

[7] Представление отдела службы Житикаринского района Костанайской области председателю Житикаринского районного судаот 03.09.2022 года об отмене условного осуждения

[8] Постановление Житикаринского районного суда Костанайской области №3944-22-00-1/29 от 24 мая 2022 года

свободы и гипотетически должен был окончиться в 2024 году, сотрудники службы пробации в связи с систематичексими нарушениями, резонно направили представление о его продлении.

Представителями судейского корпуса однако это обстоятельство во внимание принято не было, и следовательно по их логике условно осужденный «Н»через два года мог благополучно для себя ожидать прекращения условного осуждения с погашением судимости.

Подучетныймог вполне избежать негативных последствий, если бы не совершил повторное преступление за два года до окончания пробационного контроля, а при вероятном совершениинового деяния уже с погашенной судимостью, с учетом того, что это влечет аннулирование всех уголовно-правовых последствий, обратный процесс пробационной работь с ним возобновится с «чистого листа».

Применительно к рассматриваемому казусу, возникает определенный научный интерес, а вместе с ним и вопрос практического характера, связанный с пробелом регулирования продления либо отмены условного осуждения для лиц, совершивших умышленное преступление и освобождаемых от уголовной ответственности по не реабилитирующим основаниям.

Наиболее часто встречающимся в практике нереабилитирующим основанием освобождения от уголовной ответственности, в соответствии со ст. 68 УК РК, является «примирение сторон», которое применимо к преступлениям небольшой и средней тяжести, но не применимо к более тяжким деяниям[9].

Отнесение совершенного «Н» деяния квалифицируемого по ч.1 ст.188 УК РК к категории преступлений средней тяжести, позволило примириться с потерпевшей стороной, избежать уголовной ответственности и создало тем самым условия для неприменения положенияч.5 ст.64 УК РК согласно которому суд должен отменить условное осуждение и назначить наказание по совокупности приговоров.

По этой причине доводы, изложенные в направленном службой пробации представлении, не могут быть приняты судом в качестве основания для отмены условного осуждения.

Заключение

В целом, описанные нами фактические данные, говорят о том, что сложившееся положение дел, может приводить к ситуации повторного совершения деяния условно осужденным, с констатациейвины при осутствии каких-либо негативных для него последствий и обременений, что говорит о профанации идеи снижения тюремного населения,экономии мер уголовной репрессии, минимизации влияния тюремной субкультуры в обществе, потому что тлетворное влияние на окружающих со стороны лиц не вставших на путь исправления сохраняется.

На наш взгляд, в уголовном законодательстве назрела необходимость внесения изменений в части возможности продления срока пробационного контроля по отношению к лицам, совершившим умышленное преступление небольшой и средней тяжести, освобожденным от уголовной ответственности по нереабилитрующим основаниям.

Приводимыми примерами мы лишний раз хотим подчеркнуть, что следование по инерции курсу«гуманизации» судопроизводства без учета негативных индивидуальных особенностей личности отдельных подсудимых, обретающих в последующем статус условно осужденных, во-первых не способствует восстановлению социальной справедливости, во-вторых не несет для лица исправительно-воспитательного эффекта, в-третьих не ограждает подучетныхот повторногосовершения преступленияи, в-четвертых создает угрозу для общества при несвоевремнной их изоляции.

Сотрудники же службы пробации в своей профессиональной деятельности вынуждены встречаться со следствием подобной неурегулированности, тщетно пытаясь влиять на минимизацию причинного комплекса повторных правонарушений, путем направления представлений об отмене условного осуждения и формального продления срока пробационного контроля.

В качестве схожей по содержанию, но отличающейся по форме, альтернативной меры, предлагаем учесть сформулированное В.В. Макаровой положение, согласно которому судимость, с учетом негативно характеризующих материалов условно осужденных предлагается погашать лишь по окончании одного года после испытательного срока[10, с.13].

[9] *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года.(Доступ с сайта https://online.zakon.kz/lawyerdata обращения: 06.09.2023 г.)*

Техническая реализация обозначенных предложений станет предметом наших дальнейших исследований.

В целях оптимизации уголовного и уголовно-исполнительногозаконодательства, регламентирующего применение института условного осуждения в Республике Казахстан на современном этапе, предлагаем:

1. В части 3 ст. 63 УК РК предусмотреть возложение на условно

осужденного бремени доказательства своего исправления, что по нашей логике должно дисциплинировать его уже на начальной стадии испытательного срока, указывая вектор и линию должного поведения.

Абзац 1 ч.3 ст.63 УК РК изложить в следующей редакции:

- 3. При назначении условного осуждения суд устанавливает по правилам части второй статьи 44 настоящего Кодекса пробационный контроль на весь назначенный срок лишения свободы, а несовершеннолетним на срок от шести месяцев до одного года, в течение которого условно осужденный должен доказать свое исправление.

Статью 63 УК РК дополнить частью седьмой, изложив ее в следующей редакции:

7. В течение испытательного срока условного осуждения суд по представлению органа, осуществляющего пробационный контроль, может отменить полностью или частично ранее установленные для условно осужденного обязанности, либо дополнить их.

2.Инициировать предложение о внесении в Уголовный и Уголовно-исполнтительный кодексы положений о возможности возложения на условно осужденных обязанности по обязательному трудоустройству, в ходе реализации пробационного контроля.

Нововведение должно предусмотретьмеханизм, по которому сотрудник службы пробации, будучи проинформированным об отсутствии трудовой занятости либо об увольнении подучетного лица спосленего места работы, ссылаясь на нормы УК и УИК, выносит предупреждениео необходимости обязательного трудоустройства в течение (3 или 6 месяцев), с одновременным направлением суду представления о возложении на него данной обязанности.

Суд на основании поступившего представления, по нашему замыслу, будет возлагать на условно осужденногообязанность по трудоустройству в установленный срок. При неисполнении обязанности, сотрудник службы пробации направляет представление об отмене условного осуждения.

Поскольку пробационный контроль в отношении условно осужденных применяется по правилам ч.2 ст.44 УК РК, нововведение предлагаем предусмотреть в данной норме, изложив ее в следующей редакции:

- ч. 2. Пробационный контроль осуществляется уполномоченным государственным органом и по решению суда включает исполнение осужденным обязанностей: не менять постоянного места жительства, работы, учебы без уведомления уполномоченного государственного органа, осуществляющего контроль за поведением осужденного; трудоустроиться самостоятельно или обратиться в уполномоченный орган в сфере занятости населения для регистрации в качестве безработного с обязательным последующим трудоустройством на предложенную должность (работу); не посещать определенные места; пройти курс лечения от психических, поведенческих расстройств (заболеваний), связанных с употреблением психоактивных веществ, заболеваний, передающихся половым путем; осуществлять материальную поддержку семьи; другие обязанности, которые способствуют исправлению осужденного и предупреждению совершения им новых уголовных правонарушений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тарасов, А. Н. Условное осуждение как вид уголовного наказания /А. Н. Тарасов // Вестник Волжского университета им. В. Н.Татищева. -2003. - Вып. 34. - С. 126-136.

2.Уткин В.А. Проблемы теории уголовных наказаний: курс лекций. – Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2018.– 240 с.

3. Уголовное право России: учебник для ВУЗов Т1 Общая часть/ под редакцией А.Н. Игнатьева, Ю.А. Красикова. - М., 2000. – 639 с.

4. Павлов Д.А. Условное осуждение несовершеннолетних в России и государствах-участниках СНГ, сравнительно-правовое исследование:автореф. дис.канд.юрид. наук. - Казань 2007. – 32 с.

5. Смаева Р.В. Институт условного осуждения в российской уголовном праве, законодательстве и практике его применения: диссертация.канд. юрид. наук. – Ижевск, 2002. –150 с.

6. Бурлакова И.А. Условное осуждение: теоретико-правовые и практические проблемы: дисс.канд. юрид. наук. – М., 2003. – 153 с.

7. Маликов Б.С. Условное осуждение – форма условного наказания / Б.С. Маликов // Маликов Б.З. Условное осуждение – форма условного наказания / Б.С. Маликов // Вестник института: преступление, наказание, исправление. 2012. № 2 (18). С. 14-18.

8. Полосухина О. В. Понятие, значение и особенности правового положения осужденных / О. В. Полосухина // Уголовно-исполнительное право. - 2021. - Т. 16(1-4), № 4. С. 442-448.

9. Лифанова М.В., Байбурин Р.И. Правовая природа условного осуждения/М.В. Лифанова., Р.И. Байбурин //Символ науки.-2019, №11. С.73-75.

10. Макарова В.В. Преступления, совершаемые условно осужденными современное состояние и основные направления профилактики: автореф. дис.канд.юрид. наук. - Рязань 2019. – 24 с.

REFERENCES

1. Tarasov, A. N. Uslovnoe osuzhdenie kak vid ugolovnogo nakazanija /A. N. Tarasov //Vestnik Volzhskogo universiteta im. V. N.Tatishheva. -2003. - Vyp. 34. - S. 126-136.

2. Utkin V.A. Problemy teorii ugolovnyh nakazanij: kurs lekcij. – Tomsk: Izdatel'skij Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2018. – 240 s.

3. Ugolovnoe pravo Rossii: uchebnik dlja VUZov T1 Obshhaja chast'/ pod redakciej A.N. Ignat'eva, Ju.A. Krasikova. - M., 2000. – 639 s.

4. Pavlov D.A. Uslovnoe osuzhdenie nesovershennoletnih v Rossii i gosudarstvah-uchastnikah SNG, sravnitel'no-pravovoe issledovanie:avtoref. dis.kand.jurid. nauk. - Kazan' 2007. – 32 s.

5. Smaeva R.V. Institut uslovnogo osuzhdenija v rossijskoj ugolovnom prave, zakonodatel'stve i praktike ego primenenija: dissertacija.kand. jurid. nauk. – Izhevsk,2002. – 150 s.

6. Burlakova I.A. Uslovnoe osuzhdenie: teoretiko-pravovye i prakticheskie problemy: dissertacija kand. jurid. nauk. – M., 2003. – 153 s.

7. Malikov B.Z. Uslovnoe osuzhdenie – forma uslovnogo nakazaniya [Conditional sentence is a form of conditional punishment] / B.Z. Malikov // Vestnik instituta: prestuplenie, nakazanie, ispravlenie [Bulletin of the Institute: crime, punishment, correction]. 2012. № 2 (18). P. 14-18.

8. Polosuhina O. V. Ponyatie, znachenie i osobennosti pravovogo polozheniya osuzhdennyh / O. V. Polosuhina // Ugolovno-ispolnitel'noe pravo. - 2021. - T. 16(1-4), № 4. S. 442-448.

9. Lifanova M.V., Bajburin R.I. Pravovaya priroda uslovnogo osuzhdeniya/M.V. Lifanova., R.I. Bajburin //Simvol nauki.-2019, №11. S.73-75.

10. Makarova V.V. Prestupleniya, sovershaemye uslovno osuzhdennymi sovremennoe sostoyanie i osnovnye napravleniya profilaktiki: avtoref. dis.kand.yurid. nauk. - Ryazan' 2019. – 24 s.

ӘОЖ 349.2

ВАХТАЛЫҚ ӘДІСПЕН ЖҰМЫС ЖАСАЙТЫН ЖҰМЫСКЕРЛЕРДІҢ ЕҢБЕГІН РЕТТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түстікбаев Ілияс Нұрболұлы
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
3 курс докторанты, Астана, Қазақстан Республикасы;
e-mail: iliyas01kz@mail.ru

Аннотация. *Еңбекті ұйымдастырудың вахталық тәсілі ұлттық және әлемдік тәжірибеде кеңінен таралуда. Қызмет географиясының кеңеюімен байланысты экономиканың жаһандануы, сондай-ақ корпорациялар бәсекелестігінің күшеюі объективті түрде «вахталық жұмыс» түсінігінің маңыздылығын жоғарылатып, осы еңбек қатынастарынан туындайтын мәселелерді зерттеуге назар аударады.*

Қазіргі уақытта вахталық жұмысты ұйымдастырудың қолданыстағы стандарттарының жетілдірілмегендігіне байланысты жұмыс берушілердің вахталық жұмыскерлермен әлеуметтік өзара әрекеттестігі қиындықтарға толы. Бұл вахталық жұмысты пайдаланудың жаңа механизмдерін қалыптастыруды талап етеді. Мақалада вахталық жұмыстың элементтері қарастырылады, Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің шалғай елді мекендерде ғана емес, қазіргі жағдайда да кең таралған қызметті ұйымдастырудағы вахталық тәсілді реттейтін нормалары талқыланады.

Мақаланың мақсаты – осы жұмыс түрінің ерекшеліктерін анықтау және осы салада туындайтын мәселелерді шешу бойынша белгілі бір қорытындылар жасау. Жұмыс берушілер мен жұмыскерлер арасындағы еңбек қатынастарын құқықтық реттеудің жаңа механизмі, әсіресе, вахталық жұмыс саласында қажет. Вахтааралық демалыс кезеңінде жеке құрамның әлеуметтік-тұрмыстық жағдайын қалыптастыру жұмыскерлердің әлеуетін қалпына келтіруге көмектеседі, сондықтан олардың әлеуметтік бейімделуін ынталандыру жолдарын қарастыру қажет.

Қызметтің бұл түрі өте икемді болғандықтан, заңнамада белгіленген концептуалды бағытты сақтай отырып, вахталық жұмыскерлердің еңбегін құқықтық реттеу ережелерін жетілдіру бойынша белгілі бір қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: *еңбек құқығы, вахталық жұмыс, еңбек шарты, жұмыс беруші, жұмыскер, ауысым, ерекше еңбек жағдайлары.*

ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДА РАБОЧИХ, РАБОТАЮЩИХ ВАХТОВЫМ МЕТОДОМ

Тустикбаев Ильяс Нурболович
Докторант 3 курса Евразийского национального университет
имени Л.Н.Гумилева, Астана, Республика Казахстан;
e-mail: iliyas01kz@mail.ru

Аннотация. *Вахтовый подход к организации труда широко используется в отечественной и международной практике. Глобализация экономики в связи с расширением географии услуг, а также усиление конкуренции корпораций объективно повышает значимость понятия «удаленное рабочее место» и акцентирует внимание на изучении вопросов, вытекающих из этих трудовых отношений.*

В настоящее время социальное взаимодействие работодателей с вахтовыми работниками сопряжено с трудностями из-за несовершенства существующих норм организации вахтового метода. Это требует формирования новых механизмов использования сменной работы. В статье рассматриваются элементы вахтовой работы, обсуждены положения Трудового кодекса Республики Казахстан, регламентирующие вахтовый подход к организации деятельности, широко распространенный не только в отдаленных местностях, но и в текущей ситуации.

Цель статьи - выявить особенности данного вида работ и сделать определенные выводы по разрешению проблем, возникающих в этой сфере. Необходим новый механизм правового регулирования трудовых отношений между работодателями и работниками именно в сфере вахтовой работы. Формирование социально-бытовых условий персонала в период межсменного отдыха способствует восстановлению потенциала работников, поэтому необходимо рассмотреть пути мотивации их социальной адаптации.

В связи с тем, что данный вид деятельности является очень гибким, при сохранении концептуальной направленности, установленной законодательством сделаны определенные выводы по совершенствованию положений по правовому регулирования труда вахтовых работников.

Ключевые слова: *трудовое право, вахтовая работа, трудовой договор, работодатель, работник, смена, особые условия труда.*

FEATURES OF REGULATION OF LABOR OF WORKERS WORKING BY THE SHIFT METHOD

Tustikbayev Iliyas Nurboluly
Ph.D. student, L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, The Republic of Kazakhstan; e-mail: iliyas01kz@mail.ru

Abstract. *The rotational approach to labor organization is widely used in domestic and international practice. The globalization of the economy due to the expansion of the geography of services, as well as increased competition among corporations, objectively increases the significance of the concept of "remote workplace" and focuses attention on the study of issues arising from these labor relations.*

Currently, the social interaction of employers with rotational workers is fraught with difficulties due to the imperfection of existing standards for organizing rotational work. This requires the formation of new mechanisms for using shift work. The article examines the elements of shift work, discusses the provisions of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan regulating the rotation approach to organizing activities, which is widespread not only in remote areas, but also in the current situation.

The purpose of the article is to identify the features of this type of work and draw certain conclusions on resolving problems arising in this area. A new mechanism for legal regulation of labor relations between employers and employees is needed specifically in the field of rotational work. The formation of social and living conditions for personnel during the inter-shift rest period helps to restore the potential of workers, so it is necessary to consider ways to motivate their social adaptation.

Due to the fact that this type of activity is very flexible, while maintaining the conceptual focus established by law, certain conclusions have been drawn to improve the provisions for the legal regulation of the labor of shift workers.

Key words: *labor law, shift work, employment contract, employer, employee, shift, special working conditions.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_250

Кіріспе

Вахталық әдіс әлемдік тәжірибеде жаңа өнеркәсіптік аумақтарды игеру кезінде кеңінен қолданылады. Вахталық жұмыс тәжірибесі бүкіл әлемде кең тараған (көбінесе бұл әдіс Канадада, АҚШ-та, Ресейде, Норвегияда, Австралияда және Швецияда қолданылады), әсіресе жұмыс орындарының географиялық қашықтығына және табиғи ресурстарды игеру циклділікке байланысты тау-кен және энергетика салаларында. Бұл жерде жұмыскерлер саны өте өзгермелі болуы мүмкін. Шалғай жерлерде жұмыс істеуге байланысты ұзақ қашықтық жұмыскерлердің ауысым аяқталғаннан кейін үйге орала алмайтынын білдіреді және сондықтан үйге барар алдында бірнеше күн жұмыс орнында қалуға мәжбүр болады.

Вахталық әдіс деп жұмыскерлердің тұрғылықты жерінен шалғайдағы күнделікті жұмыс сапарлары іс жүзінде болмайтын учаскелерге еңбек бригадаларының тұрақты баруымен жылжымалы бөлімшелердің жұмысты орындауы түсініледі. Жұмыс ке-

зеңінде вахталық персонал арнайы құрылған вахталық ауылдарда тұрады, олардың функциялары оларда отбасысыз тұратын жұмыскерлердің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырумен шектеледі, ал ауысым аралық демалыс кезеңінде жұмыскерлер тұрақты жұмыс орнына қайтады. Сондықтан ауысым топтық қоныстандыру жүйесі деп аталатын арнайы қоныстандыру жүйесімен сипатталады, онда базалық қала негізгі тіршілікті қамтамасыз ету функцияларын алады, ал вахталық ауылдар функцияларының тізімі жағдай жасаумен шектеледі.

Вахталық әдістің бір артықшылығы – жұмыс күшін кеңінен қамтуға мүмкіндік беріп, білікті жұмыскерлерді жұмысқа тартады. Жұмыскерлер үшін бұл әдіс жоғары табыс алуға мүмкіндік береді. Заңнамалық деңгейде жұмысты ұйымдастырудың вахталық әдісі толық реттелмеген, сондықтан, жұмыс беруші вахталы жұмысты ұйымдастыруға қатысты барлық қажетті мәселелерді көрсететін жергілікті нормативтік актіні әзірлеуге жауапты. Бұл жағдайда жұмыс беруші үшін бұл жұмыскерлердің құқықтарын бұзбау болып табылады.

Сондай-ақ, жұмыс берушінің вахталық ауыл құру туралы қолданыстағы заңнамалық талабын ескере отырып, стандарттарға қойылатын талаптар жоқ екенін атап өткен жөн. Бұл жосықсыз жұмыс берушіге жұмыскерді санитарлық-гигиеналық жағдайлары жоқ нашар жабдықталған үй-жайларға орналастыруға мүмкіндік береді (бос уақытты және мәдени қолдауды айтпағанда). Вахталық ауылдың инфрақұрылымын құрайтын медициналық мекемелер мен басқа да нысандар үшін стандарттар жоқ. Қазіргі уақытта вахталық әдіспен жұмыс істеуге медициналық қарсы көрсетілімдердің жалпы тізімі де жоқ.

Материалдар мен тәсілдер

Ғылыми зерттеу процесінде жалпы ғылыми теориялық әдістер қолданылды. Негізгі әдіс ғылыми-теориялық материалды тану әдісі болды. Қазақстандағы вахталық жұмысты құқықтық реттеу жүйесін қарастыру және талдау кезінде әдебиеттер мен еңбек заңнамасын талдау әдісі қолданылды; статистикалық мәліметтерді қарастыру кезіндегі салыстырмалы әдіс; аналитикалық әдіс – өзекті мәселелерді талдау кезінде қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Соңғы жылдарда вахталық ұжымдардағы қанағаттанбаушылық пен оған байланысты жанжалдардың негізгі себебі, - жұмыскерлердің пікірінше, жеткіліксіз жалақы, оларды кешіктіріп төлеудің, соның салдарынан жұмыстың ауысымы аяқталғанда үйлеріне қайта алмаумен байланысты. Көптеген вахталық жұмыскерлердің жұмыстан шығуының себептері қатарында қанағаттанарлықсыз жалақы, денсаулық жағдайы мен отбасылық жағдайлар да көрсетіледі.

Мәселен, 2022 жылдың аяғында Қазақстанда вахталық жұмыста 126 мыңға жуық жұмыскер тартылған, оның 57% пайызы ауылдан келген жұмыскерлер, 43% пайызы қала тұрғындары болды. Сонымен қатар, барлық вахтадағы жұмыскерлердің 88%-ы ерлер болса, әйелдер 12%-ды ғана құрады. Бұл негізінен өңдеу, мұнай-газ, құрылыс және сәулет секторлары. Сондай-ақ, көптеген қазақстандықтар Ресейде, Қиыр Солтүстіктегі өндірістік нысандарда вахталық әдіспен жұмыс істейді[1].

Салалық факторлар стратегияның сипатын анықтауда кем дегенде екі аспектіде маңызды. Біріншіден, вахталық әдіс негізінен өндіруші салаларда және құрылыстың олармен байланысты түрлерінде, жалпы алғанда жаңа қуаттарды енгізу аумақтарды игеру үдерісімен байланысты салаларда қолданылады. Өңдеу салаларында және жалпы құрылыста вахталық әдіс әдетте сирек қолданылады.

Екіншіден, вахталық әдісті қолдану мәселесі мамандықтары мен біліктіліктері ұқсас жұмыскерлердің қажетті санын табу қиынға соғатын салаларға білікті жұмыскерлерді тарту қажет болған жағдайда пайда болады. Тиісінше, вахталық жұмыскерлерді пайдалану өндіріс күрделірек, біліктілік талаптары қатаңырақ, кәсіпорынның мамандануы жоғары салаларда қажет. Бұл фактор мұнай-газ өнеркәсібіне, өнеркәсіп секторларына, сондай-ақ мамандардың біліктілігіне қойылатын талаптардың жоғары дәрежесі бар құрылысқа қатысты. Демек, объект неғұрлым күрделі болса, соғұрлым вахталық әдісінің үлесі көп болады (дәстүрлі әдістердің мүмкіндіктері аз) [1].

Және соңғы, бірақ кем дегенде, фактор өмір сүру құнының (жалақы мен «тұтыну себетінің» құнының арақатынасында) және

[1] *Расчеты Ranking.kz на основе данных Бюро национальной статистики АСПиР РК: Трудовая миграция в РК (2022) [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: https://ranking.kz/reviews/socium/v-kazahstane-rastyot-chislennost-vahtovikov-chasche-eto-selchane-kotoryh-privlekaet-vysokiy-uroven-zarplat.html?ysclid=lo5vju75r482948058. (Жүгіну күні: 25.10.2023ж.)*

жұмыспен қамту деңгейіндегі аймақтық айырмашылық болып табылады. Бұл фактор негізінен экономикалық тұрғыдан тиімсіз және жергілікті жұмыс күшімен өмір сүруге болатын өнірлер мен салаларда вахталық жұмыскерлерді пайдалануды анықтады және анықтауды жалғастыруда. Бұл фактордың әсері жиі кереғар жағдайларға әкеледі – ұзақ уақыт бойы Астанадағы нысандарды салу үшін вахталық әдіспен Қазақстанның барлық аймақтарынан бригадалар мен құрылыс ұйымдары тартылған болған.

Жұмыстың вахталық әдісі еңбек және материалдық ресурстарды аумақтық қайта бөлу нысаны ретінде жұмыскерлердің тұрақты тұруы үшін әлеуметтік инфрақұрылымды құру мүмкін емес, жету қиын және игерілмеген аудандарда жұмыс көлемін орналастыруды жеделдетуге мүмкіндік береді. Жұмыскерлерді вахталық әдіспен жұмысқа тарту бірқатар факторларды қажет етеді. Вахталық алаңның жанында орналасқан және тұрғын үй және дамыған инфрақұрылымы бар заманауи кешендерді көрсететін вахталық қалашықтарды құру міндетті шарт болып табылады.

Вахталық әдіс аз қоныстанған елді мекендерді еңбек ресурстарымен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Оның үстіне бұл белгілі бір мамандықтарды қысқа мерзімде білікті мамандармен толықтырудың жолы болып табылады. Бүгінгі таңда вахталық жұмыс әдісін құрудағы негізгі бағдар тек Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің (бұдан әрі – ҚР ЕК)[2] 135-бабы болып табылады.

Ж.А. Хамзина атап өткендей, вахталық әдіспен жұмыс істейтін адамдардың еңбегін пайдалану ерекшеліктерін реттейтін заманауи заңнама жетілдірілмеген. Вахталық жұмысты құқықтық реттеу бойынша ҚР ЕК сапасын одан әрі арттыру заңдағы бар олқылықтар мен қайшылықтарды еңсеріп қана қоймай, сондай-ақ осындай қиын еңбек режимінде жұмыс істейтін адамдарды әлеуметтік қорғау деңгейін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді [2].

Вахталық жүйенің негізгі элементтерінің бірі персоналды вахталық тасымалдауды ұйымдастыру болып табылады. Вахталық әдісін қолданудың классикалық схемасында вахталық барып-қайтуды ұйымдастыру жұмыс берушінің функциясы болып табылады. Қазіргі уақытта жұмыскерлер жұмысқа өз бетінше барып-қайта алады, бірақ жол шығынын жұмыс беруші көтереді. Қоныс аударудың топтық жүйесін құру, вахталық барып-қайтуды ұйымдастыру және вахталық схеманы жүзеге асыру кезінде ерекше режимді қолданумен қатар, аумақтық бөлінген өндірісті басқарудың ұйымдық-экономикалық құрылымдарын құру, вахталық жұмыскерлердің еңбегін ынталандыру және шешуді, салалық және аумақтық басқаруды үйлестірудің біршама күрделі мәселелерді шешу қажет.

Әрбір жұмыскер өз кестесін, әсіресе жұмыс орнындағы ұзақ ауысымдарда жоспарлауы керек. Шаршау мен тәуекелдерді басқару стандарттарын ескере отырып, 12 сағат немесе одан да көп ауысымдар сирек емес. Сағаттар факторларға, соның ішінде жергілікті ыңғайлылыққа байланысты өзгереді. Қазақстанда әдеттегі вахталық ауысым 15 жұмыс күні және 15 күн демалыс болып табылады, сонымен қатар заң оны 30 күнге дейін ұзартуға мүмкіндік береді. Айналмалы позицияны бастау әдетте жұмыскердің нақты тұрғылықты жерінен жоба алаңына дейін ұзақ қашықтыққа баруды қамтиды. Шалғай аудандарда вахталық жұмыс жағдайында жұмыскерлер компания төлейтін чартерлік рейстермен ұша алады, ал басқа жағдайларда жұмыскерлер учаскедегі вахталық ауылына немесе жақын маңдағы тұрғын қалаға жету үшін автобусқа немесе автокөлікке отырар алдында жоспарлы рейстерді пайдаланады.

Персоналдың вахталық жұмыс бойынша қарқынды жұмыс істеу және жеткілікті ұзақ мерзімге демалу үшін тұрақты тұрғылықты жеріне оралу мүмкіндігіне ие болу үшін жұмыс уақытының жиынтық есебіне негізделген арнайы еңбек және демалыс режимдері қолданылады. Вахталық жұмыс кестелері ауысым аралық демалыс кезеңінде үстеме жұмыс уақытын өтей отырып, ауысым бойынша жұмыс күні мен жұмыс аптасын ұзартуды көздейді. Вахталық циклі жұмыс кезеңін (ауысымдарды) және вахтааралық демалыс кезеңін, ал егер вахталық барып-қайту бір күннен астам уақытты алса, сонымен қатар жол жүру кезеңін қамтиды. Вахталық әдісін қолдану тәжірибесі жыл бойына бірдей вахталық циклдерін қолданумен сипатталады, өйткені бұл вахталық көлікті өндіру және ұйымдастыру үшін ыңғайлы, бірақ бұл айқын заңдылық айналуды ұйымдастырудың міндетті принципі дегенді білдірмейді.

[2] *Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі (2023.03.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929#activate_doc=2. (Жүгіну күні: 25.10.2023ж.).*

ҚР ЕК 135-баптың 2-тармағына сәйкес жұмыс беруші жұмыскерлерді, вахталық жұмыскерлерді өндіріс орнында болған кезде қажетті тұрғын үймен қамтамасыз етуге және олардың тамақтануын, жиналатын орнынан жұмысқа және кері тасымалдануын ұйымдастыруға міндетті. Сонымен қатар, жұмыс беруші ауысым арасындағы жұмысты орындауға және демалуға жағдай жасауы керек.

Жұмыс беруші сондай-ақ вахталық жұмысты қолдану тәртібін айқындайды, еңбек, ұжымдық шарттарға және вахталық әдіс туралы ережеге сәйкес жұмыскердің жұмыс орнында және тұру үшін арнайы жабдықталған орындарда (вахталық қалашықтарда) болуы үшін қажетті жағдайларды қамтамасыз етеді. Кейбір жағдайларда қоғамдық тамақтандыру орындарында тамақтанатын вахталық жұмыскерлердің материалдық шығындарын өтеуді жұмыскерлерді тамақтандыруды ұйымдастыру деп санауға бола ма деген сұрақ туындайды.

ҚР ЕК жұмыс берушінің жұмыскерлерді тамақтандыруды өз бетінше ұйымдастыруы туралы талап белгіленбегенін, сондықтан жұмыскерлерді тамақтандыруды ұйымдастыруды жұмыс беруші немесе үшінші тұлғалар дербес ұйым деп тануы мүмкін екенін атап өткен жөн. Вахталық әдіспен жұмыс ерекше режимдегі және қолжетімділігі шектеулі аумақтарда жүзеге асырылатын жағдайлар бар, ал мұндай аумақтарда тамақтандыруды ұйымдастыру мүмкін емес, сондықтан жұмыс беруші ауысым кезінде өз жұмыскерлеріне тамақты әрқашан дербес ұйымдастыра алмайды. Мұндай жағдайларда жұмыс берушілер өз жұмыскерлеріне азық-түлік шығындарын өтей алуы үшін белгіленген нормалар шегінде қолма-қол ақша төлеуге тырысады, бұл түбегейлі қате.

Бұл ретте Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрі Т. Дүйсенованың толықтай жауабы бар. Осылайша, ол жұмыс берушінің ауысымдағы жұмыскерлерді тамақтандыруды ұйымдастыру міндеті тамақ дайындайтын және қызмет көрсететін жұмыскерлер штатын (аспаздар, асхана жұмыскерлері және т.б.). Бұл ретте ол әрі қарай бұл бөлімше жұмыс берушінің өзінің құрылымдық бөлімшесі немесе қызмет көрсету шарты бойынша жұмыскерлерге тамақтандыру қызметін көрсететін ұйым болуы мүмкін екенін атап өтеді. Осыған байланысты тамақтанатын жұмыскерлерге, оның ішінде қоғамдық тамақтандыру орындарында материалдық шығындарды өтеу ҚР ЕК 135-бабының 2-тармағына сәйкес келмейді және жұмыскерлерді тамақтандыру болып табылмайды[3].

Вахталық әдіспен жұмысқа жіберілген жұмыскерлер алдын ала медициналық тексеруден өтетініне қарамастан, бұл жұмыстарға тартылуы мүмкін тұлғалардың санаттарын да анықтау қажет. Осылайша, ҚР ЕК 135-бабының 3-тармағына сәйкес, он сегіз жасқа толмаған жұмыскерлер, он екі және одан да көп апталық жүктілігі туралы анықтама берген жүкті әйелдер, бірінші топтағы мүгедектер. Вахталық әдіспен орындалатын жұмысқа, егер мұндай жұмыс медициналық қорытындылар бойынша олар үшін қарсы көрсетілмесе, басқа жұмыскерлер тартылуы мүмкін. Вахталық әдіспен жұмыстарды орындауға қарсы көрсетілімдері бар адамдарды тартуға тыйым салуды енгізу арқылы ҚР ЕК жұмыс берушінің осы жұмыстарға тартылған жұмыскерлерді алдын ала медициналық тексеруден өткізу міндеті белгіленбеген.

Вахталық әдіспен жұмыс істейтін адамдардың негізгі қиындықтары, ең алдымен, жұмыс уақытының жиынтық есебін қолдануды және вахталық ауылдарда барлық ауысым кезеңінде мәжбүрлі тұруды көздейтін жұмыстың сипатына байланысты.

Вахталық әдісі белгілі бір ұйымның барлық жұмыскерлері үшін де, жеке бөлімшелер немесе олардың топтары үшін де қолданылады (бригадалар, цехтар, колонналар, партиялар, тек негізгі немесе өндірістік персоналдың бөлімшелері және т.б.). Тағы бір ерекшелігі, вахталық жүйедегі жұмыс орны жұмыс берушінің орналасқан жері емес, тікелей еңбек қызметі жүзеге асырылатын және кейде жұмыс беруші орналасқан жерден мыңдаған шақырым қашықтықта болуы мүмкін объектілер (учаскелер) болып табылады. Вахталық әдіспен жұмыстың тағы бір ерекшелігі – ол жұмыс объектілерін (учаскелерін) кезеңді түрде ауыстыру, мысалы, жаңа объектінің құрылысына көшу, келесі ұңғыманы бұрғылау. Бұл ерекшелік ҚР ЕК 46-бабына қайшы келмейді, өйткені ол басқа жұмысқа уақытша ауыстыру болып табылмайды. Осыған байланысты жұмыскердің келісімі талап етілмейді.

[3] *Организация питания работников при вахтовом методе работы. Блог Министра труда и социальной защиты населения РК Дуйсеновой Т.Б. (№ 747275 от 12.07.2022г.). [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: // https://mybiz24.kz/official-clarification/organizatsiia-pitaniia-rabotnikov-pri-vakhtovom-metode-raboty?ysclid=lo7hs10uq5219031514. (Жүгіну күні: 25.10.2023ж.)*

Вахталық негізде жұмыс тұрақты тұрғылықты жерінен тыс тұрақты жүріп-тұруды қамтыса да, бұл іссапар емес. Сондықтан бұл жерде іссапарлар үшін заңмен белгіленген ережелер қолданылмайды. Атап айтқанда, вахталық әдіспен жұмыс істейтін адамдардың еңбегін реттеу ерекшеліктері туралы ҚР ЕК 127-бабының нормалары қолданылмайды, бірақ ҚР ЕК 135-бабының нормалары қолданылады.

Вахталық әдіс өндірісті және еңбекті ұйымдастырудың әдеттегі әдістерін қолдана отырып жұмысты орындаудың мақсатсыздығына байланысты қолданылуы мүмкін. Яғни, дәстүрлі әдістермен салыстырғанда вахталық әдісінің тиімділігі жоғары болғандықтан. Техникалық-экономикалық есептеулерге негізделген вахталық әдісті қолданудың орындылығын жұмыс беруші анықтайды. Вахталық әдісін енгізу жұмыскерлердің мүдделеріне айтарлықтай әсер ететіндіктен, жұмыс беруші ротация әдісін қолданудың белгілі бір тәртібін сақтауы керек.

Қазіргі уақытта ҚР Еңбек министрлігі ауысымдық және вахталық жұмыста жұмыс істейтін жұмыскерлерге орташа жалақысын есептеу тәртібін белгілеу мәселелеріне қатысты Орташа жалақыны есептеудің бірыңғай қағидаларына[4] түзетулер жобасын дайындады. Жобаның түсіндірме жазбасында: «Қолданыстағы Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі ауысымдық және вахталық режимде жұмыс істейтін жұмыскерлерге олардың ауысымаралық, вахтааралық демалысы кезінде еңбек демалысын беруге тыйым салмайды. Осыған байланысты әртүрлі жұмыс режиміндегі жұмыскерлер үшін еңбек демалысының кезеңдік жұмыс уақытына келетін жұмыс уақытын есептеудегі теңгерімсіздікті болдырмау үшін жоба бес күндік немесе алты күндік жұмыс уақытының балансына негізделген жұмыс уақытының орташа күндік санын пайдалануды ұсынады.

Түзетулерге сәйкес, жұмыскердің орташа жалақысы орташа күндік (сағаттық) жалақыны бес немесе алты күндік жұмыс уақытының балансы негізінде оқиға кезеңінде түсетін жұмыс күндерінің (жұмыс уақыты) санына көбейту жолымен есептелетін болады. Жалпы жұмыс уақытын есепке алу кезінде жұмыскердің орташа жалақысы еңбекке уақытша жарамсыздық парақтарын төлеуден басқа орташа сағаттық жалақыны жұмыс уақытының орташа күндік санына көбейту арқылы есептеледі.

Жоғарыда атап өтілгендей, вахталық әдіске көшу кезінде еңбек шартының маңызды талаптары өзгереді, сондықтан жұмыс беруші ҚР ЕК 38-бабында көзделген ережелерді сақтауға міндетті. Егер жұмыскер вахталық әдіске көшуге байланысты еңбек шартының маңызды талаптарының өзгеруіне байланысты жұмысты жалғастырудан бас тартса, ҚР ЕК 58-бабының 2-тармағына сәйкес (еңбек шартының талаптарының өзгеруіне байланысты жұмыскердің жұмысты жалғастырудан бас тартуына байланысты еңбек шартын бұзу) жұмыстан босату ықтимал нұсқа болуы мүмкін. Кейде тәжірибеде вахталық жүйеге көшу ұйымның басқа жеріне көшумен бірге жүреді. Бұл ретте ҚР ЕК 46-бабында айқындалған жұмыскердің келісімімен ғана жол берілетін ауыстыру жүзеге асырылады. Жұмыс берушінің басқа жерге қоныс аударуына байланысты жұмыскер ауыстырудан бас тартқан жағдайда, жұмыстан шығару ҚР ЕК 58-бабының 2-тармағына сәйкес жүзеге асырылады.

Вахталық әдіс бойынша еңбек жағдайлары өндіріс пен еңбекті ұйымдастырудың әдеттегі әдістерінен айтарлықтай ерекшеленетінін есте ұстаған жөн. Сондықтан бұл еңбек шартында көрсетілуі керек. Тәжірибеде бұл сипаттамалар көбінесе жалпылама түрде – жұмыскердің вахталық әдіспен жұмысты орындауға қабылданғанын көрсету арқылы көрсетіледі.

Жұмысты ұйымдастырудың ауысымдық әдісін талдау көрсеткендей, қазақстандық заң шығарушы бұл әдісті еңбек процесін жүзеге асыру формасы ретінде анықтайды. Сонымен бірге ол іс жүзінде жұмыскерлердің тұрақты тұратын жерінен тыс еңбек процесін ұйымдастыру мәселелерінен басқа, еңбек процесінің өзіне тікелей қатысы жоқ, бірақ онымен тығыз байланысты: мысалы, жұмыскерлерді әлеуметтік қамсыздандыру мәселелері және сондай басқа да сұрақтарды реттейді. Жұмысты ұйымдастырудың вахталық әдісі түсінігінің мазмұны еңбек процесін жүзеге асыру нысаны түсінігінен шығады. Вахталық әдісті кең мағынада еңбекті ұйымдастырудың бір түрі ретінде қарастыру керек, мұнда еңбекті ұйымдастыру

[4] *«Орташа жалақыны есептеудің бірыңғай қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 30 қарашадағы № 908 бұйрығы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012533. (Жүгіну күні: 25.10.2023ж.).*

адамдарды еңбек процесінде өндіріс құралдарымен және бір-бірімен байланыстыру тәсілі ретінде түсініледі.

Осылайша, жұмысты ұйымдастырудың вахталық әдісі түсінігінің мазмұны еңбек заңнамасында бекітілген анықтамадан гөрі кеңірек. Оған мыналар кіреді:

- жұмыскерлердің тұрақты тұрғылықты жерінен тыс еңбек процесін ұйымдастыру;
- жұмыскерлерді іріктеу және вахталық қосындарды дайындауға байланысты оның алдындағы ұйымдастырушылық іс-шаралар;
- жұмыскерлерді әлеуметтік-тұрмыстық қамтамасыз етуге, оларға жеңілдіктер мен өтемақыларды белгілеуге бағытталған ұйымдастырушылық іс-шараларды ілеспе және т.б.

Қорытынды

Вахталық әдіс әдеттегіден қиынырақ еңбек және тұрмыс жағдайларымен сипатталады, осыған байланысты заң шығарушы оны жекелеген санаттағы тұлғаларға қатысты қолдануға шектеулер енгізеді. Дегенмен, жұмыскердің вахталық әдіспен жұмысты орындауға жарамдылығын анықтау тәртібі нақтырақ құқықты реттеуді қажет етеді.

ҚР ЕК вахталық әдіспен жұмысқа тартылған жұмыскердің жұмыс берушіге бұл жұмысты орындауға қарсы көрсетілімдері жоқтығын растайтын медициналық анықтаманы ұсыну міндетін белгілеуді ұсынамыз. Осы мақсатта біз ҚР ЕК 135 баптын 3-тармақтың бірінші бөлігінен кейін мынадай мазмұндағы: толықтыруды ұсынамыз: «Вахталық әдіспен жұмысқа тартылған жұмыскерлер жұмыс берушіге жұмысты орындауға қарсы көрсетілімдердің жоқтығын растайтын медициналық қорытындыны беруге міндетті. Медициналық қорытынды Қазақстан Республикасының заңдарында және өзге де нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген тәртіппен ресімделеді».

ӘДЕБИЕТ

1. Сергеева И.В. Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. – 2019. – №1. – С. 75-83.

2. Хамзина А.Ж. Правовое регулирование вахтового метода организации труда. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34549145&pos=63;5#pos=63;5. (Жүгіну күні: 25.10.2023ж.).

REFERENCES

1. Sergeeva I.V. Vestnik Nauchno-issledovatel'skogo centra korporativnogo prava, upravleniya i venchurnogo investirovaniya Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2019. – №1. – S. 75-83.

2. Hamzina A.ZH. Pravovoe regulirovanie vahtovogo metoda organizacii truda. [Elektrondyқ resurs]. – Қol zhetkizu rezhimi: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34549145&pos=63;5#pos=63;5. (ZHүginu kүni: 25.10.2023zh.).

УДК 347.9

К ВОПРОСУ О НЕОБХОДИМОСТИ РАСШИРЕНИЯ ПЕРЕЧНЯ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ДОКУМЕНТОВ (ПРИ ВНЕСУДЕБНОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ СПОРОВ)

Нұртан Азамат Ерланұлы
Старший преподаватель Школы права и государственного управления «Университета NARXOZ»; Докторант PhD MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY («Университет КАЗГЮУ имени М.С.Нарикбаева»); г. Алматы, Республика Казахстан; e-mail: assanov_01@mail.ru

Аннотация. *Настоящая статья посвящена вопросам совершенствования действующего законодательства Республики Казахстан в области исполнительного производства в части расширения перечня исполнительных документов. Как известно, исполнительный документ в силу своих качеств, которыми он наделен законом, представляет собой основу начала исполнительного производства. В настоящее время проблема заключается в том, что Закон РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», закрепляя закрытый перечень исполнительных документов, не предусматривает включение в этот перечень иных видов документов, которые на современном этапе развития законодательства могли бы быть рассмотрены в качестве исполнительных, имеющих силу принудительного исполнения и которые могли бы упростить гражданский оборот и процедуру восстановления субъективных прав лиц. Таким образом, целью настоящей статьи является рассмотрение вопроса о необходимости и возможности расширения круга исполнительных документов.*

В статье анализируются нормы законодательства Республики Казахстан, а также международных соглашений, регулирующие исполнительные документы. Автором в результате проведенного исследования с применением метода анализа, формально-юридического метода, методов систематизации и моделирования, формируется вывод о необходимости совершенствования законодательства Республики Казахстан в сфере исполнительного производства в части норм, регулирующих исполнительные документы путем включения в перечень исполнительных документов медиативного соглашения, нотариально удостоверенного соглашения об урегулировании спора в результате переговоров, соглашения об уплате алиментов, решения согласительной комиссии и трудового арбитража, а также решения Евразийской экономической комиссии.

Ключевые слова: *исполнительный документ, внесудебное урегулирование споров, медиативное соглашение, нотариально удостоверенное соглашение об урегулировании спора в результате переговоров, соглашение об уплате алиментов, решение согласительной комиссии, решение трудового арбитража, решения Евразийской экономической комиссии, расширение перечня исполнительных документов.*

АТҚАРУ ҚҰЖАТТАРЫНЫҢ ТІЗІМІН КЕҢЕЙТУ ҚАЖЕТТІЛІГІ ТУРАЛЫ (ДАУЛАРДЫ СОТТАН ТЫС РЕТТЕУ ЖАҒДАЙЫНДА)

Нұртан Азамат Ерланұлы
«NARXOZ Университеті» Құқық және мемлекеттік басқару мектебінің аға оқытушысы; MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY («М.С. Нәрікбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті») PhD докторанты; Алматы қ-сы, Қазақстан Республикасы; e-mail: assanov_01@mail.ru

Аннотация. *Бұл мақала атқарушылық құжаттардың тізімін кеңейту бөлігінде Қазақстан Республикасының атқарушылық іс жүргізу саласындағы қолданыстағы заңна-*

масын жетілдіру мәселелеріне арналған. Белгілі болғандай, атқарушылық құжат өзінің заңмен берілген қасиеттеріне қарай атқарушылық іс жүргізуді бастауға негіз болып табылады. Қазіргі уақытта мәселе «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында атқарушылық құжаттардың жабық тізбесін белгілей отырып, осы тізбеге басқа да құжаттардың түрін, яғни заңнаманың дамуының қазіргі кезеңінде атқарушылық күші бар және азаматтық айналымды және тұлғалардың субъективті құқықтарын қалпына келтіру тәртібін жеңілдететін атқарушылық құжаттарды енгізу көзделмегендігінде болып отыр. Осылайша, бұл мақаланың мақсаты атқару құжаттарының шеңберін кеңейту қажеттілігі мен мүмкіндігін қарастыру болып табылады.

Мақалада Қазақстан Республикасы заңнамасының нормалары, сондай-ақ атқарушылық құжаттарды реттейтін халықаралық шарттар талданады. Автор талдау әдісін, формальды-құқықтық әдісті, жүйелеу және үлгілеу әдістерін пайдалана отырып жүргізген зерттеулерінің нәтижесінде Қазақстан Республикасының атқарушылық іс жүргізу саласындағы заңнамасын медиативті келісімді, нотариус куәландырған келіссөздер нәтижесінде дауды реттеу туралы келісімді, алимент төлеу туралы келісімді, бітімгершілік комиссия мен еңбек арбитражының шешімдерін, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдерін атқарушылық құжаттардың тізіміне енгізу жолымен заңнамалық тұрғыда жетілдіру қажеттілігі туралы қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: *атқару құжаты, дауларды соттан тыс реттеу, медиативті келісім, нотариус куәландырған келіссөздер нәтижесінде дауды реттеу туралы келісім, алимент төлеу туралы келісім, бітімгершілік комиссияның шешімі, еңбек арбитражының шешімі, Еуразиялық экономикалық комиссияның шешімдері, атқару құжаттарының тізімін кеңейту.*

ON THE QUESTION OF THE NECESSITY TO EXPAND THE LIST OF EXECUTIVE DOCUMENTS (IN CASE OF OUT-OF-COURT SETTLEMENT OF DISPUTES)

Nurtan Azamat Yerlanuly
Senior lecturer of the School of Law and Public Policy of NARXOZ University;
MAQSUT NARIKBAYEV UNIVERSITY's (M. Narikbayev KAZGUU University)
PhD student; Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: assanov_01@mail.ru

Abstract. *This article is devoted to the issues of improving the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of enforcement proceedings in terms of expanding the list of enforcement documents. As is known, the executive document, due to its qualities endowed by law, represents the basis for the commencement of enforcement proceedings. Currently, the problem is that the Law of the Republic of Kazakhstan "On Enforcement Proceedings and the Status of Bailiffs", while establishing a closed list of enforcement documents, does not provide for the inclusion in this list of other types of documents that at the present stage of development of legislation could be considered as enforcement documents, having the force of enforcement and which could simplify civil circulation and the procedure for restoring the subjective rights of individuals. Thus, the purpose of this article is to consider the need and possibility of expanding the range of executive documents.*

The article analyzes the norms of legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as international agreements governing executive documents. The author, using the method of analysis, the formal legal method, methods of systematization and modeling makes a conclusion as a result of the research, about the need to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of enforcement proceedings in terms of the rules governing executive documents by including a mediation agreement, notarized agreement about resolving a dispute by negotiations, agreements on the payment of alimony, decisions of the conciliation commission and labor arbitration, as well as decisions of the Eurasian Economic Commission into the list of executive documents.

Keywords: *executive document, out-of-court settlement of disputes, mediation agreement, notarized agreement about resolving a dispute by negotiations, agreements on the payment of alimony, decision of the conciliation commission, decision of labor arbitration, decisions of the Eurasian Economic Commission, expansion of the list of executive documents.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_257

Введение

Пункт 1 ст. 76 Конституции Республики Казахстан гласит, что судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики, а согласно п. 3 этой же статьи, решения и иные постановления судов имеют обязательную силу на всей территории Республики[1]. При этом, следует подчеркнуть, что обязательную силу решениям суда обеспечивает исполнительный документ в силу своей правовой природы. Последствия принятия судебного акта в виде восстановления субъективных прав лиц достигаются именно посредством исполнительного документа.

Вопросы исполнения исполнительных документов (такие, как: порядок, сроки, основания исполнения) регулируются положениями Закона Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» (далее – Закон). В ст.9 Закона закреплен закрытый перечень исполнительных документов, которые судебные исполнители берут за основу при осуществлении исполнительного производства. При этом, согласно п.1 ст.37 Закона, судебный исполнитель возбуждает исполнительное производство на основании исполнительного документа, а пп.4) п.1 ст. 38 Закона гласит, что судебный исполнитель в течение трех рабочих дней со дня поступления к нему исполнительного документа выносит постановление об отказе в возбуждении исполнительного производства, если документ не является исполнительным либо не соответствует требованиям, предъявляемым к исполнительным документам[2].

Исполнительные документы представляют собой основу для начала исполнительного производства и судебные исполнители, которые являются основными ключевыми субъектами процедуры по исполнению исполнительных документов, руководствуются в своей деятельности вышеуказанными нормами Закона, регулирующими исполнительные документы. Таким образом, если документ не является исполнительным в силу Закона, то он не подлежит исполнению.

Отличием исполнительных документов от других видов документов является то, что им присущи такие признаки, как обязательность и исполняемость, которые в совокупности означают наличие у исполнительного документа силы принудительного исполнения.

Материалы и методология

При проведении настоящего исследования автором преимущественно использовались методы: анализа, систематизации, моделирования, а также специальный формально-юридический метод.

Метод анализа применялся автором при исследовании понятия исполнительного документа, путем разбора признаков и свойств данного понятия. Формально-юридический метод использовался посредством анализа норм права, содержащихся в Законе РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» и других нормативных актов и международных соглашений, в целях обоснования выводов автора. Метод систематизации применялся в силу того, что для данной статьи необходимо было рассматривать систему исполнительных документов как целостное явление. А метод моделирования помог в рассмотрении в этой целостной системе «новых» исполнительных документов.

Результаты и их обсуждение

Исполнительные документы в исполнительном производстве являются одним из оснований возбуждения данной процедуры [1]. Принудительное исполнительное производство возможно только на основании исполнительного документа и не зависит ни от субъекта, выдавшего этот документ, ни от его вида [2], т.е. сила исполнительного документа связана с сущностью самого документа как такового. Значение исполнительного документа заключается в том, что он как бы аккумулирует в себе всю предшествующую юрисдикционную правоприменительную деятельность, закрепляя в своем содержании приказ и модель определенного юриди-

[1] *Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029&pos=1072;-51#pos=1072;-51. Дата обращения: 15.01.2024.*

[2] *Закон Республики Казахстан от 2 апреля 2010 года № 261-IV «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30617206&pos=337;-60#pos=337;-60. Дата обращения: 15.01.2024.*

ческого поведения [3, с.84]. Исполнительный документ – письменный акт, который составляется в порядке, предусмотренном законом и содержит предписание о совершении определенного действия, которое должно быть исполнено в принудительном и обязательном порядке.

Перечень исполнительных документов, действующих на территории Республики Казахстан, как выше было отмечено, содержится в статье 9 Закона. При анализе данного перечня мы видим, что исполнительный лист выписывается судом, а остальные документы, по своей сути, носят характер исполнительного, т.е. нет необходимости в придании им силы со стороны суда. Данный перечень, как отмечалось выше, является исчерпывающим. Однако, следует отметить, что на сегодняшний день существуют и другие документы, которые можно было бы наделить такой же силой исходя из природы этих документов, а также логики существования того или иного документа.

Так, предлагаем данную норму Закона об исполнительных документах дополнить соглашением об урегулировании спора (конфликта), достигнутым сторонами медиации при проведении медиации до рассмотрения дела в суде. Согласно п.3 ст.27 Закона Республики Казахстан «О медиации», соглашение об урегулировании спора (конфликта) подлежит исполнению сторонами медиации добровольно в порядке и сроки, предусмотренные этим соглашением. При этом, в соответствии с п.4 этой же статьи, соглашение об урегулировании спора (конфликта), заключенное до рассмотрения дела в суде, представляет собой сделку, направленную на установление, изменение или прекращение прав и обязанностей сторон. В случае неисполнения или ненадлежащего исполнения такого соглашения сторона медиации, нарушившая соглашение, несет ответственность в порядке, установленном законами Республики Казахстан[3], т.е. согласно данной норме, нарушившая обязательство сторона будет привлекаться к ответственности через суд по предмету данного соглашения. Позволим себе выразить несогласие с мнением, о том, что медиативное соглашение – акт частного права, гражданско-правовая сделка, оно не может быть приведено в исполнение в принудительном порядке [4, с.85]. На наш взгляд, достигнутое сторонами во внесудебном порядке медиативное соглашение должно иметь силу исполнительного документа, поскольку на его основании уже возникает обязательство по результатам урегулирования возникшего спора, которое порождает правовые последствия и накладывает на стороны соглашения бремя по его исполнению. Существующая (приведенная выше) норма о последствиях неисполнения или нарушения соглашения создает основания для нестабильности возникшего обязательства, когда у сторон вполне резонно может сложиться неверное понимание этого соглашения как не имеющего обязательную силу, так как будет понимание, что в случае нарушения есть еще последняя инстанция – суд. И в этом случае, на наш взгляд, внесудебное медиативное соглашение теряет свой смысл как документа, содержащего обязательства, подлежащего исполнению сторонами, которые сами же его создали. Во избежание такого понимания следует наделить такое медиативное соглашение силой исполнительного документа, на основании которого без необходимости рассмотрения спора по существу в суде, будет начато исполнительное производство.

Следующий документ, подлежащий включению в перечень ст.9 Закона, по той же логике, что и соглашение об урегулировании спора в порядке медиации, это соглашение об урегулировании спора, нотариальное удостоверение которого осуществляется на основании пп.15-2) п.1 ст.34 Закона Республики Казахстан «О нотариате»[4]. Речь идет о случаях, когда стороны спора пришли к его урегулированию и нотариус удостоверяет условия такого урегулирования, закрепленные в соглашении. В ходе совершения нотариального действия по удостоверению соглашения, нотариус проверяет его законность и подтверждает действительность и юридическую силу. Опять же, на наш взгляд, при неисполнении этого соглашения нет надобности обращаться в суд, поскольку уже существует обязательство сторон по исполнению данного соглашения. Достаточно иметь на руках подобное соглашение, удостоверенное нотариально, и на его основе начать исполнительное производство. Следует, конечно, отметить, что существует проблема регулирования процедуры удосто-

[3] *Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376&pos=404;-36#pos=404;-36. Дата обращения: 15.01.2024.*

[4] *Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года № 155-I «О нотариате» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008028&pos=1191;-58#pos=1191;-58. Дата обращения: 15.01.2024.*

верения подобного рода соглашения, так как Закон Республики Казахстан «О нотариате» упоминает о нем только в приведенной выше статье, не раскрывая по тексту процедурные особенности, а в Правилах совершения нотариальных действий нотариусами[5] данное соглашение и вовсе не упоминается. На наш взгляд, следует включить специальные правовые нормы, регулирующие процедуру нотариальных действий в части удостоверения соглашений об урегулировании спора в порядке переговоров и практически их применять по аналогии с исполнительной надписью.

Следующий документ, который следует рассматривать как исполнительный – это соглашение об уплате алиментов. Согласно ст.157 Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье», соглашение об уплате алиментов заключается между лицом, обязанным уплачивать алименты, и их получателем, а при недееспособности лица, обязанного уплачивать алименты, и (или) получателя алиментов – между законными представителями этих лиц. А ст.158 указанного кодекса закрепляет, что соглашение об уплате алиментов, заключенное во внесудебном порядке, составляется в письменном виде в форме: 1) соглашения об уплате алиментов – нотариусом; 2) соглашения об урегулировании спора (конфликта) – медиатором; 3) соглашения об урегулировании спора об уплате алиментов в порядке партисипативной процедуры – адвокатами, лицами, являющимися членами палаты юридических консультантов[6]. Как отмечается, содержанием рассматриваемого договора является установление имущественной обязанности одного члена семьи по выплате алиментов другому члену семьи, обладающей конкретными обязательными характеристиками (размер, способ, форма и порядок уплаты алиментов), что соответствует «исполнительским» свойствам соглашения об уплате алиментов, и полностью отвечает правовой цели заключения соглашения об уплате алиментов – предоставлению содержания нуждающемуся в этом члену семьи [5, с.57]. Подобное соглашение также заключается сторонами уже возникшей спорной ситуации вне суда и создает обязательство, связанное с выплатой алиментов, т.е. это соглашение уже представляет собой урегулирование спора по существу и должно быть направлено на исполнение.

Таким образом, соглашение об урегулировании спора, достигнутое сторонами в порядке медиации, соглашение об урегулировании спора в порядке переговоров, удостоверенное нотариусом, а также соглашение об уплате алиментов должны иметь силу исполнительного документа в силу своей природы. При достижении этих соглашений нет надобности отдельно обращаться в суд в случае их неисполнения или ненадлежащего исполнения, т.е. сами данные соглашения по своей сути представляют собой обязательство сторон, которым стороны обязывают себя к его исполнению. Однако, данное обязательство следует отличать и разграничивать от обязательств, которые возникают из гражданско-правового договора. Так, если гражданско-правовой договор нарушен, то возникший спор подлежит разрешению или в судебном порядке или посредством альтернативных (внесудебных) способов разрешения споров, включая медиацию, партисипативные процедуры, переговоры и арбитраж. В результате урегулирования такого спора в порядке медиации, партисипативных процедур или же в результате переговоров, стороны составляют соглашение, содержащее обязательство по конкретному варианту урегулирования спора. В данном случае можно провести параллель с понятием «компромисса», которое означало взаимное соглашение между сторонами, по которому они брали на себя обязанность исполнить обязательство под страхом выплаты штрафов [6]. При этом, на наш взгляд, следует из ст.135 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан[7] исключить пункты 3), 19), 21), поскольку эти соглашения и есть результат урегулирования спора сторонами и эти способы урегулирования споров являются самостоятельными и самодостаточными. А когда существует норма о том, что в случае неисполнения этих соглашений, стороны могут обращаться в суд, создается ситуация дублирования эффекта, достигаемого при урегулировании в рамках указан-

[5] *Правила совершения нотариальных действий нотариусами, утвержденные Приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 31 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007447. Дата обращения: 15.01.2024.*

[6] *Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102748&pos=1988;10#pos=1988;10. Дата обращения: 15.01.2024.*

[7] *Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053&pos=2272;-55#pos=2272;-55. Дата обращения: 13.02.2024.*

ных процедур и разрешении спора в суде, и возникает вопрос, а действительно ли эти способы самодостаточные? На наш взгляд, если в перечень исполнительных документов будут включены и предлагаемые нами документы, можно достичь законодательного признания этих процедур как действительно самостоятельных способов разрешения споров, когда нет необходимости заново обращаться в суд. Более того, посредством этого мы бы, с одной стороны, повысили уровень добросовестности и ответственности сторон обязательств, с другой стороны, наделили бы институты внесудебного урегулирования споров реальной силой, усилив при этом законодательно закрепленную ответственность медиаторов, адвокатов, лиц, являющихся членами палаты юридических консультантов, в случаях, если стороны приходят в результате внесудебного урегулирования спора к соглашениям, не соответствующим действующему законодательству Республики Казахстан.

Отдельно также следует отметить статус решений согласительной комиссии по трудовым спорам и трудового арбитража. Согласно п.1 ст.159 Трудового кодекса Республики Казахстан, индивидуальные трудовые споры рассматриваются согласительными комиссиями (за исключением отдельных случаев, предусмотренных данным кодексом), а по неурегулированным вопросам либо неисполнению решения согласительной комиссии – судами. Пункт 7 этой же статьи устанавливает, что в случае неисполнения решения согласительной комиссии в установленный ею срок либо неурегулирования вопросов работник или лицо, ранее состоявшее в трудовых отношениях, либо работодатель вправе обратиться в суд[8]. Последовательность разрешения коллективного трудового спора определена п.1 ст.164 Трудового кодекса в следующем порядке: споры рассматриваются работодателем (объединением (ассоциацией, союзом) работодателей) при невозможности разрешения – в примирительной комиссии, при недостижении соглашения в ней – трудовым арбитражем, по вопросам, неурегулированным им, – судами. При этом п.9 ст. 166 Трудового кодекса устанавливает положение, согласно которому в случае неисполнения решения трудового арбитража в установленный срок стороны имеют право осуществить разрешение спора в судебном порядке[9]. В связи с формулировками данных норм возникает вопрос, какова роль, суть, значение и смысловая нагрузка согласительной комиссии и трудового арбитража, если предполагается возможность неисполнения их решений? На наш взгляд, опять же, если решение данными органами вынесено, оно должно быть обязательным для исполнения, для чего оно должно быть наделено силой исполнительного документа. Здесь следует уточнить, что, если одна из сторон спора не согласна, например, с решением согласительной комиссии о восстановлении на работе, она не может обратиться в суд в рамках гражданского судопроизводства с иском об оспаривании вышеуказанного решения согласительной комиссии. Более того, существует п.8 ст.166 Трудового кодекса, который гласит, что решение трудового арбитража является обязательным для исполнения сторонами коллективного трудового спора[10]. Это означает, что суд, как способ рассмотрения спора, должен фигурировать только в случае, если в рамках этих органов сторонам не удается разрешить спор вообще и в приведенных выше нормах следует исключить любую буквально-выраженную отсылку на возможность неисполнения решений согласительной комиссии и трудового арбитража. В противном случае теряется смысл существования данных органов по разрешению трудовых споров и возникает очень большой вопрос об их компетенции. Как итог, получается ситуация, когда в согласительную комиссию обращаются формально только для подтверждения факта досудебного урегулирования спора, поскольку существует соответствующее законодательно закрепленное требование в п. 1 ст.159 Трудового кодекса[11], а также пп.6) и 6-1) п.2 ст.148 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан[12].

Во всех вышеперечисленных случаях расширения существующего перечня исполнительных документов, мы достигли бы, помимо добросовестности и ответственно-

[8] *Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832&pos=2896;-52#pos=2896;-52. Дата обращения: 15.01.2024.*

[9] *Там же. Дата обращения: 15.01.2024.*

[10] *Там же. Дата обращения: 15.01.2024.*

[11] *Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832&pos=2896;-52#pos=2896;-52. Дата обращения: 15.01.2024.*

[12] *Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053&pos=2272;-55#pos=2272;-55. Дата обращения: 15.01.2024.*

сти сторон спора и повышения репутации и востребованности внесудебных способов разрешения споров, также двух ключевых последствий – в виде исключения дублирования судебных и внесудебных процедур по разрешению и урегулированию спора, а также не менее важного последствия в виде разгрузки судебной системы. Актуальность сказанного подтверждается также и программными документами Республики Казахстан. Так, в Концепции правовой политики отмечается, что «развитие альтернативных способов урегулирования споров является важным вектором развития правовой системы Казахстана, поскольку данный институт способствует снижению уровня конфликтности в обществе и повышает качество отправления правосудия путем снижения нагрузки на суды»[13], а в Послании Президента Республики Казахстан К.Токаева было озвучено, что «нужно развивать и альтернативные способы разрешения споров, что позволит находить компромиссы без участия государства»[14]. Таким образом, если указанные выше документы включить в перечень исполнительных, то мы разгрузим суд, и освободим его от обязанности, по сути, рассматривать по существу спор, который уже сторонами был ранее урегулирован в порядке медиации, партисипативных процедур или в результате переговоров, или который был решен согласительной комиссией и трудовым арбитражем.

И напоследок, хотелось бы также затронуть вопрос о решениях Евразийской экономической комиссии, которые не включены в перечень исполнительных документов в статье 9 Закона.

Согласно Положению о Евразийской экономической комиссии[15] (далее – Положение и Комиссия, соответственно), Комиссия является постоянно действующим регулирующим органом ЕЭС, основными задачами которой являются обеспечение условий функционирования и развития ЕЭС, а также выработка предложений в сфере экономической интеграции в рамках ЕЭС. Согласно п.13 Положения Комиссия в пределах своих полномочий принимает решения, имеющие нормативно-правовой характер и обязательные для государств-членов, распоряжения, имеющие организационно-распорядительный характер, и рекомендации, не имеющие обязательного характера. Решения Комиссии входят в право ЕЭС и подлежат непосредственному применению на территориях государств-членов, что также закреплено и в ст.6 Договора о ЕЭС[16].

Протоколом об общих принципах и правилах конкуренции[17] закреплено, что Комиссия осуществляет деятельность по пресечению нарушений хозяйствующими субъектами (субъектами рынка) государств-членов, а также физическими лицами и некоммерческими организациями государств-членов, не являющимися хозяйствующими субъектами (субъектами рынка), общих правил конкуренции, если такие нарушения оказывают или могут оказать негативное влияние на конкуренцию на трансграничных рынках, за исключением нарушений, оказывающих негативное влияние на конкуренцию на трансграничных финансовых рынках, пресечение которых осуществляется в соответствии с законодательством государств-членов. Так, например, одним из полномочий Комиссии в этом ключе является принятие решения о наложении штрафа за непредставление информации в связи с запросом Комиссии по рассмотрению дела о нарушении правил конкуренции, содержащихся в Методиках расчета и наложения штрафов[18], в которых изложен и порядок приведения в исполнение подобных решений на территории ЕЭС.

Кроме того, об исполнении решений Комиссии говорится и в п.14 Протокола об

---

[13] Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39401807. Дата обращения: 15.01.2024.

[14] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. Казахстан в новой реальности: время действий // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g. Дата обращения: 15.01.2024.

[15] Приложение №1 к Договору о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247&pos=4;-108#pos=4;-108. Дата обращения: 15.01.2024.

[16] Договор о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247&pos=4;-108#pos=4;-108. Дата обращения: 15.01.2024.

[17] Приложение №19 Договору о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247&pos=4;-108#pos=4;-108. Дата обращения: 15.01.2024.

[18] Методика расчета и порядок наложения штрафов за нарушение общих правил конкуренции на трансграничных рынках, утвержденных Решением Совета Евразийской экономической комиссии от 17 декабря 2012 г. № 118 // https://eec.eaeunion.org/comission/department/cpol/konkurentpol/. Дата обращения: 15.01.2024.

общих принципах и правилах конкуренции[19], согласно которому решения Комиссии о наложении штрафа, решения Комиссии, обязывающие нарушителя совершать определенные действия, являются исполнительными документами и подлежат исполнению органами принудительного исполнения судебных актов, актов других органов и должностных лиц государства-члена, на территории которого зарегистрированы совершившие правонарушение хозяйствующий субъект (субъект рынка), некоммерческая организация, не являющаяся хозяйствующим субъектом (субъектом рынка), или на территории которого постоянно или временно проживает совершившее правонарушение физическое лицо. Кроме того, п.22 данного Протокола закрепляет порядок взаимодействия уполномоченных органов государств-членов в рамках правоприменительной деятельности путем направления уведомлений, запросов о предоставлении информации, запросов и поручений о проведении отдельных процессуальных действий, и т.д.

Соответственно, несмотря на то, что в ст.9 Закона «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» закреплен закрытый перечень исполнительных документов, в котором решения Комиссии ЕЭС не обозначены, а пп.4) п.1 ст. 38 данного Закона дает полные основания судебному исполнителю для отказа в возбуждении исполнительного производства, должны применяться нормы Договора о Евразийском экономическом союзе, который в Протоколе об общих принципах и правилах конкуренции[20] прямо закрепляет, что решения Комиссии являются исполнительными документами и подлежат непосредственному применению на территориях государств-членов ЕЭС.

Вместе с тем, если рассматривать данный вопрос с чисто практической стороны, нельзя не отметить, что наличие соответствующего пункта в Законе РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» значительно прояснило бы ситуацию с перечнем исполнительных документов, поскольку судебный исполнитель, осуществляющий деятельность на территории Республики Казахстан, будет руководствоваться нормами национального законодательства.

Заключение

Подводя итог проведенному исследованию, считаем, что перечень исполнительных документов следует расширить и внедрить такие виды исполнительных документов, как:

1) соглашение об урегулировании спора (конфликта), достигнутое сторонами медиации при проведении медиации до рассмотрения дела в суде;

2) нотариально удостоверенное соглашение об урегулировании спора в результате переговоров;

3) соглашение об уплате алиментов;

4) решение согласительной комиссии и трудового арбитража;

5) решения Евразийской экономической комиссии.

В части документов, указанных в вышеприведенных пунктах 1-4 считаем, что суд не должен рассматривать по существу споры, которые уже урегулированы сторонами и оформлены в виде соглашения или решения, соответственно. В части решений Евразийской экономической комиссии их включение в перечень обусловлено тем, что судебные исполнители, действующие на территории Республики Казахстан, руководствуются нормами Закона Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей».

В имеющейся же сейчас ситуации возникает основной вопрос о том, для каких целей существуют внесудебные способы урегулирования споров, если на сегодняшний день они не порождают правовых последствий в виде обязательности для сторон и закон дает сторонам спора возможность не исполнять указанные в пунктах 1-4 соглашения или решения, впоследствии обращаясь в суд, что является тратой времени, дублированием функций и процедур в рамках урегулирования и разрешения спора.

[19] *Приложение №19 Договору о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247&pos=4;-108#pos=4;-108. Дата обращения: 15.01.2024.*

[20] *Приложение №19 Договору о Евразийском экономическом союзе (г. Астана, 29 мая 2014 года) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247&pos=4;-108#pos=4;-108. Дата обращения: 15.01.2024.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Дементьева И.В., Каменева П.В., Косовская И.И. Исполнительное производство: учебное пособие.–Таганрог: Изд-во ЧОУ ВО ТИУиЭ, 2019.–156 с. // https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=108080. Дата обращения: 15.01.2024.

2. Мамыкин А. С. Исполнительное производство: Учебник. — М.: РГУП, 2017, стр.70// https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=74259. Дата обращения: 15.01.2024.

3. Ярков В.В. Исполнительные документы // Пособие по исполнительному производству для судебных приставов-исполнителей: учебное пособие / отв.ред. И.В. Решетникова. М.: Статут, 2000, 297 стр.

4. Михайлова Е.В. Досудебный порядок урегулирования спора в системе защиты гражданских прав // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2022. Т.15. №1. С.80-95 // https://cyberleninka.ru/article/n/dosudebnyy-poryadok-uregulirovaniya-spora-v-sisteme-zaschity-grazhdanskih-prav/viewer. Дата обращения: 13.02.2024.

5. Чашкова С.Ю. Конкуренция семейно-правовых договоров и медиативных соглашений, направленных на урегулирование семейно-правовых споров // https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentsiya-semeyno-pravovyh-dogovorov-i-mediativnyh-soglasheniy-napravlennyh-na-regulirovanie-semeyno-pravovyh-sporov/viewer. Дата обращения: 13.02.2024.

6. Парфенов А.В. Эволюция термина «компромисс». Вестник Нижегородской академии МВД России, 2019, № 1 (45) // https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-termina-kompromiss/viewer. Дата обращения: 15.01.2024.

REFERENCES

1. Dement'eva I.V., Kameneva P.V., Kosovskaja I.I. Ispolnitel'noe proizvodstvo: uchebnoe posobie.–Taganrog: Izd-vo ChOU VO TIUiJe, 2019.–156 s. // https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=108080. Data obrashhenija: 15.01.2024.

2. Mamykin A. S. Ispolnitel'noe proizvodstvo: Uchebnik. — M.: RGUP, 2017, str.70// https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=74259. Data obrashhenija: 15.01.2024.

3. Jarkov V.V. Ispolnitel'nye dokumenty // Posobie po ispolnitel'nomu proizvodstvu dlja sudebnyh pristavov-ispolnitelej: uchebnoe posobie / otv.red. I.V. Reshetnikova. M.: Statut, 2000, 297 str.

4. Mihajlova E.V. Dosudebnyj porjadok uregulirovanija spora v sisteme zashhity grazhdanskih prav // Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. 2022. T.15. №1. S.80-95 // https://cyberleninka.ru/article/n/dosudebnyy-poryadok-uregulirovaniya-spora-v-sisteme-zaschity-grazhdanskih-prav/viewer. Data obrashhenija: 13.02.2024.

5. Chashkova S.Ju. Konkurencija semejno-pravovyh dogovorov i mediativnyh soglashenij, napravlennyh na uregulirovanie semejno-pravovyh sporov // https://cyberleninka.ru/article/n/konkurentsiya-semeyno-pravovyh-dogovorov-i-mediativnyh-soglasheniy-napravlennyh-na-regulirovanie-semeyno-pravovyh-sporov/viewer Data obrashhenija: 13.02.2024.

6. Parfenov A.V. Jevoljucija termina «kompromiss». Vestnik Nizhegorodskoj akademii MVD Rossii, 2019, № 1 (45) // https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-termina-kompromiss/viewer. Data obrashhenija: 15.01.2024.

УДК 341.1/8

ПРАВО НА СЕМЕЙНУЮ ЖИЗНЬ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ МИГРАЦИИ

Рамазан Асель Ерланкызы
Магистрантка Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Республика Казахстан, e-mail: asselerlankyzy@gmail.com

Аннотация. *В современном мире миграция становится все более актуальной и важной темой, влияющей на различные сферы общественной жизни. Перемещение людей через границы государств имеет глобальные последствия, включая экономические, социальные, и культурные аспекты. Семьи, пересекающие границы в поисках лучшей жизни или в результате действий государственных структур, часто сталкиваются с различными правовыми и практическими вызовами, включая вопросы воссоединения, защиты прав детей и сохранения семейного единства.*

Статья исследует право на семейную жизнь в контексте международной миграции с учетом международного права. Целью статьи является выявление значимости международного опыта для формирования миграционной политики Казахстана. В статье проводится анализ решений Европейского Суда по правам человека (ЕСПЧ) и Комитета ООН по правам человека. Рассматриваются случаи, когда иммигранты обращались за защитой своих прав на семейную жизнь и воссоединение семьи перед указанными органами, а также вопросы о важности семейных отношений для иммигрантов и их правах на воссоединение семьи при пересечении границ. Кроме этого, анализируется терминология, связанную с семьей, такую как «семейные отношения», «воссоединение семьи» и «единство семьи». Анализируются международные стандарты и рекомендации. Исследование предлагает полный обзор ключевых аспектов, связанных с правом на семейную жизнь в условиях международной миграции. В заключении подчеркивается важность учета международного опыта и нормативных актов при разработке законодательства и практических мер по вопросам миграции и семейных отношений в стране.

Ключевые слова: *миграция, права человека, миграционная политика, право на семейную жизнь, воссоединение семьи, государство, ООН.*

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОН ЖАҒДАЙЫНДА ОТБАСЫЛЫҚ ӨМІРГЕ ҚҰҚЫҚ

Асель Ерланкызы Рамазан
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің магистранты, Астана қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: asselerlankyzy@gmail.com

Аңдатпа. *Қазіргі әлемде көші-қон қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларына әсер ететін өзекті және маңызды тақырыпқа айналуда. Адамдардың мемлекеттер шекаралары арқылы көшуі жаһандық салдарға ие, соның ішінде экономикалық, әлеуметтік, және мәдени аспектілер. Жақсы өмір іздеп немесе мемлекеттік құрылымдардың іс-әрекеттері нәтижесінде шекарадан өткен отбасылар әртүрлі құқықтық және практикалық қиындықтарға, соның ішінде қайта қосылу, балалардың құқықтарын қорғау және отбасылық бірлікті сақтау мәселелеріне жиі тап болады.*

Мақала халықаралық құқықты ескере отырып, халықаралық көші-қон контекстінде отбасылық өмір құқығын зерттейді. Мақаланың мақсаты Қазақстанның көші-қон саясатын қалыптастыру үшін халықаралық тәжірибенің маңыздылығын анықтау болып табылады. Мақалада адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың және БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі комитетінің шешімдеріне талдау жасалады. Иммигранттар аталған органдардың алдында өздерінің отбасылық өміріне және отбасын біріктіруге құқықтарын қорғауға жүгінген жағдайлар, сондай-ақ иммигранттар үшін отбасылық қатынастардың маңыздылығы және олардың шекарадан өту кезінде отбасын біріктіру құқықтары туралы

сұрақтар қарастырылады. Сонымен қатар, «отбасылық қатынастар», «отбасын біріктіру» және «отбасы бірлігі» сияқты отбасымен байланысты терминология талданады. Халықаралық стандарттар мен ұсыныстар талданады. Зерттеу халықаралық көші-қон жағдайында отбасылық өмір сүру құқығына қатысты негізгі аспектілерге толық шолу жасайды. Қорытындыда елдегі көші-қон және отбасылық қатынастар мәселелері бойынша заңнамалар мен практикалық шараларды әзірлеу кезінде халықаралық тәжірибе мен нормативтік актілерді есепке алудың маңыздылығы атап өтіледі.

Түйін сөздер: *көші-қон, адам құқықтары, көші-қон саясаты, отбасылық өмірге құқық, отбасын біріктіру, мемлекет, БҰҰ.*

THE RIGHT TO FAMILY LIFE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL MIGRATION

Assel Ramazan
Master's student of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, e-mail: asselerlankyzy@gmail.com

Abstract. *In the modern world, migration is becoming an increasingly relevant and important topic affecting various spheres of social life. The movement of people across borders of states has global implications, including economic, social, and cultural aspects. Families crossing borders in search of a better life or as a result of actions of state structures often face various legal and practical challenges, including issues of reunification, protection of children's rights and preservation of family unity.*

The article explores the right to family life in the context of international migration, considering international law. The aim of the article is to identify the significance of international experience for the formation of Kazakhstan's migration policy. The article analyzes the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) and the UN Human Rights Committee. The cases when immigrants appealed for protection of their rights to family life and family reunification before the mentioned bodies are considered, as well as the issues of importance of family relations for immigrants and their rights to family reunification when crossing borders. In addition, family-related terminology such as "family relations", "family reunification" and "family unity" is analyzed. International standards and recommendations are analyzed. The study offers a comprehensive overview of key aspects related to the right to family life in the context of international migration. The conclusion emphasizes the importance of taking into account international experiences and normative instruments when developing legislation and practices on migration and family relations in the country.

Keywords: *migration, human rights, migration policy, right to family life, family reunification, state, UN.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_266

Введение

Современный мир переживает период значительных изменений в глобальной миграционной динамике, вызванный широким спектром факторов, включая вооруженные конфликты, экономические трудности, климатические катаклизмы и стремление к лучшей жизни. Право на семейную жизнь и неприкосновенность частной жизни семьи являются ключевыми факторами любой миграционной политики. В связи с чем растет и потребность в защите прав мигрантов на сохранение семейных связей и соблюдение их права на семейную жизнь в условиях международной миграции. Право на семейную жизнь становится ключевым элементом гарантирования гуманного и уважительного обращения с мигрантами и их семьями в новых странах пребывания. Однако, соблюдение этого права в условиях пересечения границ и изменения места жительства сталкивается с рядом юридических, политических и практических вызовов.

Теоретически цель воссоединения состоит в том, чтобы защитить неотъемлемое право каждого человека на семейную жизнь и сделать его, кроме того, основным инструментом для достижения интеграции иностранца

в принимающей стране, способствуя созданию ее социально-культурной стабильности.

Миграция как предмет международно-правового регулирования представляет собой перемещение людей из места постоянного проживания на время или навсегда, как правило, с пересечением границ государств [1]. В этом контексте, вопросы сохранения и воссоединения семейных связей мигрантов приобретают особую актуальность. Разрыв семейных уз в результате миграции может привести к серьезным социальным и эмоциональным последствиям как для самих мигрантов, так и для их близких. Поэтому вопросы права на семейную жизнь и воссоединения семей становятся предметом все более глубокого анализа и обсуждения в международном сообществе.

В этой статье рассматривается значение семьи, как нуклеарной, так и расширенной, в рамках международного права. Особое внимание уделяется вопросам единства и воссоединения семьи, особенно в отношении беженцев и лиц, ищущих убежище, а также правовым проблемам, возникающим, когда власти отказывают во въезде или предлагают депортировать членов семьи.

Настоящее исследование направлено на разбор основных нормативных документов, принципов и механизмов, регулирующих вопросы семейной жизни в контексте международной миграции. Анализ будет включать в себя рассмотрение актуальных правовых документов, судебной практики и решений международных органов по защите прав человека.

Проведение анализа данных вопросов позволит выявить возможные пути улучшения правовых механизмов и международных стандартов, обеспечивающих защиту прав на семейную жизнь мигрантов. Также будут рассмотрены практические аспекты реализации этих норм в контексте различных региональных и культурных особенностей.

Материалы и методы

Для проведения исследования был использован комплексный методологический подход, включающий анализ нормативных документов, изучение судебной практики и обзор академической литературы.

Был проведен углубленный анализ соответствующих правовых документов на национальном и международном уровнях для оценки правовой базы и политики, касающихся прав мигрантов. Кроме того, использовались такие общие методы исследования, как индукция, дедукция, синтез и логические рассуждения.

Обсуждение и результаты

В международном праве уважение и защита семейной жизни закреплено в нескольких документах по правам человека. Согласно Международному пакту о гражданских и политических правах (МПГПП) семья определяется как «естественная и основная ячейка общества и имеет право на защиту со стороны общества и государства»[1]. Положения Конвенции ООН о правах ребенка (КПР) обязывает государства уважать права детей, связанные с семейными связями, а также защищает право на семейную жизнь от произвольного или незаконного вмешательства[2]. Эти нормы создают основу для защиты семейных отношений и обеспечивают основные принципы, на которых строится семейная жизнь в международном праве.

Вышеуказанные документы гарантируют защиту семей, в том числе и будущие семьи путем обеспечения права на вступление в брак и создание семьи. В то же время эти положения не предусматривают право на воссоединение семьи как таковое. Скорее, в целях сохранения единства семьи международное право прав человека принимает меры по поиску родных и близких.

Международное гуманитарное право, один из отраслей международного публичного права, так же защищает семейную жизнь посредством общепринятых норм и соглашений в этой области. Более того, оно обязывает государства содействовать воссоединению семей, разъединенных в результате вооруженных конфликтов[3].

---

[1] *Международный пакт о гражданских и политических правах, Принят резолюцией 2200 A (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года, Часть III, статья 23 https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (дата обращения: 16.02.2024 года)*

[2] *Конвенция ООН о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года, статья 8 и 16. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата обращения: 16.02.2024 года)*

[3] *Женевская конвенция от 12 августа 1949 года о защите гражданского населения во время войны. Принята 12 августа 1949 года Дипломатической конференцией для составления международных конвенций о защите жертв войны, ст. 26. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/geneva_civilian.shtml (дата обращения: 16.02.2024 года); Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 года, касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I). Женева, 8 июня 1977 года, ст. 74. https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm (дата обращения: 16.02.2024 года)*

В сфере миграции, особенно в отношении беженцев и тех, кто просит убежище, право на семейную жизнь часто сталкивается с полномочиями государств по вопросам депортации или отказа во въезде членам их семей. Это происходит потому, что беженцы не могут вернуться в свою страну происхождения для поддержания семейных отношений. В связи с чем возникают вопросы «единства семьи», а право государств отказывать во въезде членам семьи для воссоединения с другими членами семьи поднимает вопросы воссоединения семьи. Как упомянуто ранее, «единство семьи» и «воссоединение семьи» защищаются как международным правом прав человека, так и международным гуманитарным правом. Тем не менее, стоит отметить, что, несмотря на важность признания семейных ценностей, наличие статуса мигранта или просителя убежища меняет подход большинства государств к ним [2].

Положения Конвенции о беженцах 1951 года не включают право на семейную жизнь. Тем не менее, в Заключительном акте Конференции ООН по делам беженцев и апатридов был единогласно одобрен принцип единства семьи как «важнейшее право беженца». Этот акт рекомендовал правительствам предпринимать необходимые меры для защиты семей беженцев, особенно в целях обеспечения сохранения единства семьи беженца и защиты несовершеннолетних беженцев.

В течение многих лет Управление Верховного комиссара ООН по делам беженцев (УВКБ ООН) активно способствовал воссоединению разделенных семей беженцев через различные документы «мягкого права». Эти документы, в частности Заключение Исполнительного комитета №9 (XXVIII) о воссоединении семьи 1977 года, Заключение Исполнительного комитета №24 (XXXII) 1981 года, подтверждают принцип единства семьи и призывают страны происхождения и убежища обеспечить воссоединение семей, предоставляя необходимые разрешения и применяя либеральные критерии для принятия членов семьи. Также подтверждает необходимость отказа от строгого требования предоставления документального подтверждения брака или отцовства детей, обеспечения членам семьи те же права, что и главе семьи-беженцу. Вопросы, связанные с детьми-беженцами, должны рассматриваться с учетом принципа обеспечению наилучших интересов ребенка, определенного в КПР 1989 года. Заключение Исполкома № 88 (L) о защите семьи беженца (1999) подтверждает право на единство семьи для беженцев, что укоренено в международном праве и требует мер по воссоединению разлученных семей и защиты особых потребностей несопровождаемых детей.

В последние годы УВКБ ООН активно признает важность единства и воссоединения семей для успешной интеграции беженцев, рекомендуется учитывать связи беженца со страной убежища, включая семейные, социальные и культурные связи. Это подтверждает существование субъективного права на семейную жизнь в соответствии с международным правом прав человека. Однако статус такого права в международном праве остается неопределенным из-за фрагментарного определения понятия «семья». Несмотря на признание семейной жизни как права человека, различные международно-правовые документы не дают четкого определения терминов, связанных с воссоединением семьи, что создает неопределенность и позволяет государствам избегать обязанностей по воссоединению семей. Произведем теперь детальное рассмотрение указанных терминов, представляющих собой объект нашего анализа.

Некоторые исследователи рассматривают «семью» и «семейную жизнь» как взаимозаменяемые понятия, считая их юридическими аналогами, в то время как «единство семьи» представляет собой лишь часть широкого определения «семейной жизни». Тем не менее, многие подчеркивают, что следует различать «единство семьи» от «семейной жизни» и «воссоединения семьи», «единство семьи» охватывает вопросы приема, пребывания и высылки, включая случаи, когда государство стремится разделить неразрушимую семью.

Возникает вопрос о том, как именно определяется «семья» в рамках международного права прав человека, которое рассматривает ее как «естественную и основную ячейку общества». Комитет ООН по правам человека (КПЧ) указывает, что МПГПП требует широкого толкования термина «семья», чтобы охватывать всех, кто составляет семью в соответствующем обществе государства-участника[4]. Согласно КПЧ, культурные традиции или ценности также должны учитываться при определении понятия «семья» в конкретной ситуации.

[4] *Комитет ООН по правам человека, Замечания общего порядка № 16: Право личную жизнь (ст. 17), 8 апреля 1988 г.*

Комитет по правам человека (КПЧ) рассмотрел дело Хопу и Бессер против Франции, в котором заявители утверждали, что связи их предков играли важную роль в их семейной жизни и идентичности, даже несмотря на отсутствие прямых доказательств родственных связей. КПЧ признал, что эти связи представляют собой семейную жизнь, учитывая древность захоронений. Однако четыре члена Комитета не согласились с этим, утверждая, что понятие «семья» имеет специфическое значение и не обязательно включает все члены этнической или культурной группы, а также всех предков с незапамятных времен. По их мнению, защита «культурных ценностей», на которые ссылается КПЧ, может быть обоснована статьей 27 МПГПП, но не статьей 17, касающейся семьи и частной жизни. Следовательно, связь между обществом и культурными ценностями или традициями становится ключевым элементом при рассмотрении дела КПЧ.

УВКБ ООН выделяет два основных типа общества: в первом широко распространено «традиционное определение семьи», во втором - более узкое «нуклеарное понимание». В узком понимании семья включает отношения между родителями и несовершеннолетними детьми, а также между супругами или сожителями. К широкому пониманию добавляются отношения с другими членами семьи, такими как братья, сестры, дяди, тети, бабушки и дедушки. Однако, отсутствие четкого определения «семьи» в международном праве делает нереальным право мигрантов на семейную жизнь, а защиту семейных отношений подверженной постоянному судебному рассмотрению.

В контексте Европы, Европейский суд по правам человека (Страсбургский суд) выступает как важный орган судебного вмешательства. После дела «Маркс против Бельгии» Страсбургский суд разработал ясное понимание понятий «семья» и «семейная жизнь» в рамках статьи 8 Европейской конвенции о правах человека (ЕКПЧ). Суд признал, что ст. 8 применяется к «семейной жизни» «незаконной» семьи так же, как и к «законной» семье, а также, что понятие «семейная жизнь» в контексте статьи 8 включает в себя связи между близкими родственниками, такими как бабушки, дедушки и внуки, так как они играют важную роль в жизни семьи. «Уважение» к семейной жизни подразумевает, что государство должно действовать таким образом, чтобы эти связи могли нормально развиваться[5]. Суд придает большое значение связям между членами семьи, считая, что для признания семейной жизни необходимы сильные или тесные личные отношения. В деле Джонстон и другие против Ирландии суд признал семейную жизнь между неженатыми партнерами, живущими вместе с детьми[6]. Для суда важны такие факторы, как планирование рождения ребенка, признание отцом своего ребенка, вклад в уход и воспитание ребенка, а также регулярность контактов. Семейная жизнь также может существовать без кровных уз. Страсбургский суд также признает семейные связи между расширенными членами семьи, такими как бабушки, дедушки, братья, сестры, племянники и дяди.

Другие типы отношений также могут подпадать под защиту Европейского суда по правам человека в рамках «частной жизни», такие как отношения между взрослыми братьями и сестрами, а также между родителями и взрослыми детьми. В делах, связанных с иммиграцией, Суд постановил, что не будет никакой семейной жизни между родителями и взрослыми детьми, если они не смогут продемонстрировать дополнительные элементы зависимости[7]. В деле Юнер против Нидерландов суд пришел к выводу, что независимо от наличия или отсутствия «семейной жизни», высылка оседлого мигранта представляет собой посягательство на его право на уважение частной жизни[8] .

Согласно Страсбургскому суду, право на уважение семейной жизни, как описано в статье 8(1) Европейской конвенции о правах человека, подразумевает ограничение государственного вмешательства в это право, кроме как в соответствии со строгими условиями, предусмотренными в пункте 2, и предполага-

tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=ru&TreatyID=8&DocTypeID=11 (дата обращения: 16.02.2024 года)

[5] Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ), дело «Маркс против Бельгии» (Решение) (1979 г.), заявление № 00006833/74. https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-57534 (дата обращения: 16.02.2024 года)

[6] Европейский суд по правам человека, дело «Джонстон и другие против Ирландии» (Решение) (1986 г.) заявление № 9697/82. https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-57508 (дата обращения: 16.02.2024 года)

[7] Европейский суд по правам человека, А.В. Хан против Соединенного Королевства (Решение) (2010 г.) заявление №47486/06, п. 32. https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-96587 (дата обращения: 16.02.2024 года)

[8] Европейский суд по правам человека, Юнер против Нидерландов (Решение) (2006) заявление №46410/99, п. 59 https://hudoc.echr.coe.int/tkp197/view.asp?i=001-77542 (дата обращения: 16.02.2024 года)

ет наличие позитивных обязательств, направленных на обеспечение ведения нормальной семейной жизни. Эти позитивные обязательства, вытекающие из статьи 8, основаны на концепции соразмерности и требуют соблюдения справедливого баланса между общими и индивидуальными интересами. Однако применение критерия соразмерности дает государствам широкую свободу действий. Суд более защищает семейные права в случае высылки, чем в случае отказа во въезде. При этом, хотя Суд готов учитывать семейные связи и отсутствие серьезных преступлений, некоторые решения критикуются за слишком формальный подход. В результате лишь немногие случаи воссоединения семей увенчиваются успехом.

Судебная практика и решения Европейского суда по правам человека (ЕСПЧ) свидетельствуют о постепенном изменении подхода к правам мигрантов. Суд признает, что важно учитывать не только интересы родителей, но и наилучшие интересы детей, особенно в контексте их благополучия и реинтеграции. Этот подход проявился в решениях по делам, касающимся отказа в предоставлении видов на жительство и воссоединения семьи, где Суд руководствовался не только формальными критериями, но и гуманными соображениями, включая право детей на защиту и благополучие. Это новое толкование принципов ЕКПЧ свидетельствует о постоянном развитии правовой защиты мигрантов и о важности учета их особенностей и потребностей в рамках международного права.

Подобно Европе, в Америке и Африке также было подтверждено и развито право на воссоединение семьи благодаря решениям судов. Межамериканская система, аналогично европейской, защищает право на семейную жизнь и налагает на государства как положительные, так и негативные обязательства по обеспечению соблюдения этих прав. Это включает активное содействие в вопросах воссоединения семей, поиск пропавших членов семьи и тщательное расследование их исчезновения. Африканская правовая система также признает семью как основу общества и требует от государств защищать ее единство. В деле против Ливии Комитет по правам человека истолковал обязанность государства содействовать воссоединению семей (согласно статьям 17 и 23 МПГПП) как включающую право граждан покидать свою страну для воссоединения семьи (в соответствии со статьей 12 этого Пакта).

В Казахстане, как и во многих других странах, вопросы, связанные с правами и социальным положением мигрантов, требуют постоянного внимания и развития [3]. Иммиграционное законодательство Республики Казахстан регламентирует разнообразные виды иммиграции, включая воссоединение семей. Право подавать ходатайства о воссоединении семьи предоставляется гражданам Республики Казахстан, этническим казахам, бывшим соотечественникам, иммигрантам и бизнес-иммигрантам. Воссоединение может касаться супругов, детей младше восемнадцати лет, нетрудоспособных родителей и других иждивенцев приглашающего лица. Это показывает широкое толкование понятия «семья», которое охватывает различные категории родственных отношений и иждивенчества. Условия выдачи разрешения на временное проживание зависят от статуса приглашающего лица. Однако некоторым категориям иммигрантов, таким как студенты, сезонные работники и иммигранты по гуманитарным соображениям, доступ к воссоединению семей ограничен.

Кроме того, в Законе РК «О миграции населения» отсутствует явное указание на то, что лицам, приехавшим для воссоединения семьи, предоставляются все права, доступные как гражданам, так и другим мигрантам. Хотя законодательство признает право детей, прибывших для воссоединения семьи, на получение образования в соответствии с местным законодательством, другие аспекты их прав и обязанностей не являются ясно определенными.

Это создает неопределенность и может привести к неравенству в доступе к основным правам и услугам для лиц, прибывших для воссоединения семьи. Они могут столкнуться с ограничениями в доступе к занятости, медицинскому обслуживанию, социальной защите и другим аспектам жизни, которые могут оказать негативное влияние на их интеграцию и благополучие в стране приема.

Несмотря на наличие некоторых законодательных положений, обеспечивающих возможность воссоединения семьи для определенных категорий мигрантов, в целом правовая база в этой области остается недостаточной и несовершенной.

Заключение

В данной статье было рассмотрено существование права на семью (семейную жизнь) и обязанность государств содейство-

вать воссоединению семей в международном праве. Международный опыт придерживается мнения, что лишение людей права на воссоединение семьи приравнивается к вмешательству в семейную жизнь. Однако отсутствие единого определения семьи и четкого обязательства гарантировать воссоединение семьи является ключевой проблемой. Семейная жизнь, как и воссоединение семьи, рассматривается в контексте группового права, требующего уважения как единого целого. Обязательство государства уважать право на воссоединение семьи сопоставимо с правом на семейную жизнь и имеет равное значение как позитивное, так и негативное обязательство. Важно учитывать индивидуальные обстоятельства и статус члена семьи, а также соображения о наилучших интересах ребенка.

Международный опыт представляет собой ценный ресурс для Казахстана в улучшении положения мигрантов и соответствия международным стандартам. Эффективное использование этого опыта требует согласованных усилий со стороны государства, общественных организаций и международных партнеров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Права человека и вызовы XXI века: учебное пособие / под ред. А.Х. Абашидзе. – Москва: РУДН, 2016. – 336 с.: ISBN 978-5-209-07431-1

2. K. Jastram, Family Unity: The New Geography of Family Life // Migration Policy Institute, Migration Information Source, May 2003 URL: https://www.migrationpolicy.org/article/family-unity-new-geography-family-life (дата обращения: 16.02.2024 г.)

3. Джансараева Р.Е. Анализ современной миграционной ситуации в Республике Казахстан // Вестник Казахского национального университета им. аль-Фараби, Серия Юридическая, 2015. - №3(75). – С. 285-288.

REFERENCES

1. Prava cheloveka i vyzovy XXI veka: uchebnoe posobie / pod red. A. H. Abashidze. – Moskva: RUDN, 2016. – 336 s.: ISBN 978-5-209-07431-1

2. K. Jastram, Family Unity: The New Geography of Family Life // Migration Policy Institute, Migration Information Source, May 2003 URL: https://www.migrationpolicy.org/article/family-unity-new-geography-family-life (data obrashhenija: 16.02.2024 g.)

3. Dzhansaraeva R.E. Analiz sovremennoj migracionnoj situacii v Respublike Kazahstan // Vestnik Kazahskogo nacional'nogo universiteta im. Al'-Farabi, Serija Juridicheskaja, 2015, - №3(75). – S. 285-288.

УДК 340.1

ВОЗВРАЩАЯСЬ К НАУЧНОЙ ПУБЛИКАЦИИ К.Ю.Н., ПРОФЕССОРА Ж. ТЛЕМБАЕВОЙ «О НЕКОТОРЫХ ПОДХОДАХ К ПРАВОВОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА»

Костяная Юлия Сергеевна
Старший научный сотрудник отдела гражданского, гражданского процессуального законодательства и исполнительного производства Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, г. Астана, Республика Казахстан;
e-mail: kostyanaya.yu@zqai.kz

Аннотация. *В данной статье анализируется статья кандидата юридических наук, профессора Ж. Тлембаевой «О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта», которая была опубликована в научно-правовом журнале «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» №2 (65)-2021.*

В современном обществе вопросы правового регулирования искусственного интеллекта становятся неотъемлемой частью дискуссии о развитии технологий. Эта тема представляет собой актуальный и сложный вызов, требующий глубокого анализа различных подходов к формированию правовых норм и стандартов в области искусственного интеллекта.

В статье проводится анализ к определению понятия «искусственный интеллект», дефиниция понятия «искусственный робот», установленная в Законе Республики Казахстан «Об информатизации». Автором сделан вывод о том, что при выработке дефиниции этого понятия следует учитывать разновидности систем искусственного интеллекта, особенности применения технологий искусственного интеллекта в каждой конкретной сфере, а также разный уровень применения технологий и особенности правовой системы государства.

В работе обсуждаются примеры разных стран и организаций, международных актов по вопросам, связанным с регулированием искусственного интеллекта. Автором статьи отмечается, что в настоящее время применение искусственного интеллекта практически не обеспечено должной международной основой.

Ж. Тлембаева указывает на важность постепенного и адаптивного подхода к правовому регулированию искусственного интеллекта с обеспечением баланса между стимулированием инноваций и защитой интересов общества, а также гибкость законов для адаптации к быстрому развитию технологий в этой области.

Работа является ценным исследованием для профессионалов в области права, технологий и общественной политики, занимающихся вопросами внедрения искусственного интеллекта.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, интеллектуальный робот, информационные технологии, законодательное регулирование искусственного интеллекта, международное регулирование искусственного интеллекта.*

З.Ғ.К., ПРОФЕССОР Ж. ТІЛЕМБАЕВАНЫҢ «ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР ТӘСІЛДЕРІ ТУРАЛЫ» ҒЫЛЫМИ ЖАРИЯЛАНЫМЫНА ОРАЛҒАНДА

Юлия Сергеевна Костяная
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының азаматтық, азаматтық процестік заңнама және атқарушылық іс жүргізу бөлімінің аға ғылыми қызметкері, Астана қ., Қазақстан Республикасы;
e-mail: kostyanaya.yu@zqai.kz

Аннотация. *Бұл мақалада заң ғылымдарының кандидаты, профессор Ж.Тілембаеваның «Жасанды интеллектті құқықтық реттеудің кейбір тәсілдері туралы» №2 (65)-2021 «Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы» ғылыми-құқықтық журналында жарияланған мақаласы талданады.*

Қазіргі қоғамда жасанды интеллектті құқықтық реттеу мәселелері технологияларды дамыту туралы пікірталастың ажырамас бөлігіне айналуда. Бұл тақырып жасанды интеллект саласындағы құқықтық нормалар мен стандарттарды қалыптастырудың әртүрлі тәсілдерін терең талдауды талап ететін өзекті және күрделі сынақ болып табылады.

Мақалада «жасанды интеллект» ұғымын анықтауға талдау, «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленген «жасанды робот» ұғымына анықтама жүргізіледі. Автор бұл тұжырымдаманың анықтамасын әзірлеу кезінде жасанды интеллект жүйелерінің түрлерін, әр нақты салада жасанды интеллект технологияларын қолдану ерекшеліктерін, сондай-ақ технологияларды қолданудың әртүрлі деңгейлерін және мемлекеттің құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін ескеру керек деген қорытындыға келді.

Жұмыста әртүрлі елдер мен ұйымдардың мысалдары, жасанды интеллектті реттеуге байланысты мәселелер бойынша халықаралық актілер талқыланады. Мақала авторы қазіргі уақытта жасанды интеллектті қолдану іс жүзінде тиісті халықаралық негізбен қамтамасыз етілмегенін атап өтті.

Ж. Тілембаева инновацияларды ынталандыру мен қоғамның мүдделерін қорғау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ете отырып, жасанды интеллектті құқықтық реттеуге біртіндеп және бейімделгіш көзқарастың маңыздылығын, сондай-ақ осы саладағы технологиялардың жылдам дамуына бейімделу үшін заңдардың икемділігін атап өтті.

Бұл жұмыс жасанды интеллектті енгізу мәселелерімен айналысатын заң, технология және қоғамдық саясат мамандары үшін құнды зерттеу болып табылады.

Түйінді сөздер: *жасанды интеллект, интеллектуалды робот, ақпараттық технологиялар, жасанды интеллектті заңнамалық реттеу, жасанды интеллектті халықаралық реттеу.*

RETURNING TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION OF THE CANDIDATE OF LEGAL SCIENCES, PROFESSOR ZH. TLEMBAYEVA «SOME APPROACHES TO THE LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE»

Yuliya S. Kostyanaya
Senior Researcher of the Department of Civil, Civil Procedural Legislation and Enforcement Proceedings, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan;
e-mail: kostyanaya.yu@zqai.kz

Abstract. *This article analyzes the article by Candidate of Legal Sciences, Professor Zh. Tlembayeva «Some approaches to the legal regulation of artificial intelligence», which was published in the scientific and legal journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan» No. 2 (65)-2021.*

In modern society, issues of legal regulation of artificial intelligence are becoming an integral part of the discussion on technology development. This topic represents a current and complex challenge that requires an in-depth analysis of various approaches to the formation of legal norms and standards in the field of artificial intelligence.

The article analyzes the definition of the concept of «artificial intelligence», the definition of the concept of «artificial robot» established in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization». The author concluded that when developing a definition of this concept, one should take into account the types of artificial intelligence systems, the peculiarities of the use of artificial intelligence technologies in each specific area, as well as the different levels of application of technologies and the characteristics of the legal system of the state.

The article discusses examples from different countries and organizations, international acts on issues related to the regulation of artificial intelligence. The author of the article notes that currently the use of artificial intelligence is practically not provided with a proper international basis.

Zh. Tlembayeva points out the importance of a gradual and adaptive approach to the legal regulation of artificial intelligence, ensuring a balance between stimulating innovation and protecting the interests of society, as well as the flexibility of laws to adapt to the rapid development of technologies in this area.

The article provides valuable research for legal, technology, and public policy professionals concerned with the implementation of artificial intelligence.

Keywords: *artificial intelligence, intelligent robot, information technology, legislative regulation of artificial intelligence, international regulation of artificial intelligence.*

DOI: 10.52026/27885291_2024_76_1_273

Введение

Поднятые вопросы в статье кандидата юридических наук, профессора Ж. Тлембаевой «О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта» в научно-правовом журнале «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» №2 (65)-2021, являются весьма актуальными. Автор отмечает, что в настоящее время наблюдается рост практического применения технологий искусственного интеллекта в самых разнообразных сферах: транспорта, здравоохранения, образования, трудоустройства, безопасности, сферы услуг. Так, например, в отношении транспорта сегодня широко применяются самоуправляемые автомобили, что может улучшить безопасность и эффективность дорожного движения. Или же, в некоторых странах, таких как Китай, вводятся в повседневную жизнь системы управления трафиком, где искусственный интеллект помогает оптимизировать потоки движения, предотвращать пробки и обеспечивать более эффективное управление транспортной инфраструктурой. В области здравоохранения искусственный интеллект используется для диагностики заболеваний и лечения, ускоряет процессы поиска новых лекарств и оптимизации клинических испытаний. Искусственный интеллект используется для поддержания безопасности в обществе, например, он способен обнаруживать аномалии в поведении людей на видео, что полезно для обеспечения безопасности в общественных местах. Надо отметить, что постепенно искусственный интеллект внедряется повсеместно в обычную жизнь каждого из нас, он используется для создания автоматизированных систем обслуживания клиентов, ответов на запросы и выполнения рутинных задач. В различных сферах услуг, от онлайн-торговли до стриминговых платформ, искусственный интеллект предоставляет персонализированные рекомендации и предложения. Или же к примеру, на сегодняшний день, актуален вопрос использования искусственного интеллекта в судебной системе. ИИ в судебной деятельности может использоваться в двух направлениях: использование ИИ в качестве помощника судьи в организационных делах и непосредственно при осуществлении правосудия [1]. На данный момент первое направление активно развивается в Республике Казахстан. Как отмечается на сайте Верховного суда Республики Казахстан «в Казахстане элементы искусственного интеллекта внедрены с 2022 года в сервис «Цифровая аналитика судебной практики»»[1]. Суть программы заключается в том, чтобы понимать суть судебных решений, проводить их сравнительный анализ, выявлять какие-либо ошибки и недочеты и приводить возможный исход гражданского дела. Эти примеры демонстрируют, как технологии искусственного интеллекта трансформируют различные отрасли, принося инновации и улучшения в повседневную жизнь людей. В связи с этим, можно отметить, что вопросы, рассматриваемые в статье Ж. Тлембаевой являются актуальными сегодня, ведь использование искусственного интеллекта является одним из глобальных трендов цифровизации.

В тоже время, Ж. Тлембаева отмечает, что существует много вопросов, связанных с использованием искусственного интеллекта: Какова правовая природа искусственного интеллекта? Каким должен быть объем и пределы правового регулирования отношений, связанных с использованием искусственного интеллекта? Можно ли приравнять системы искусственного интеллекта в своих правах человеку? Кто должен нести ответственность за причиненный ими вред? Каково

[1] *«Судьям Казахстана помогает искусственный интеллект», «Право.ru», 23.02.2023 г. [Электронный ресурс]. URL: https://sud.gov.kz/rus/massmedia/sudyam-kazahstana-pomogaet-iskusstvennyy-intellekt-pravoru-23022023-g (дата обращения: 10.11.2023)*

влияние этой технологии на права человека? Какие риски могут возникнуть при ее применении? В этой связи возникает настоятельная потребность в исследовании этих и других вопросов, которые основываются на анализе мнений учёных и экспертов, законодательства Республики Казахстан и опыта зарубежных стран.

Методы исследования

В 2021 году автором были проведен анализ некоторых теоретических подходов к определению понятия «искусственный интеллект», дефиниции понятия «искусственный робот», установленной в Законе Республики Казахстан «Об информатизации», на основе которого сделан вывод, что при разработке такой дефиниции следует брать во внимание все разновидности искусственного интеллекта, его применение в конкретной сфере, а также особенности правовой системы государства. Кроме того, автором проанализированы законодательства разных стран, деятельность международных организаций, международные акты по вопросам, связанным с регулированием искусственного интеллекта. Ж. Тлембаевой было отмечено, что в настоящее время применение искусственного интеллекта практически не обеспечено должной международной основой.

Обсуждение

В статье отмечается, что первостепенная задача, с которой сталкивается законодатель при разработке понятийного аппарата в рассматриваемой сфере - правовое определение понятия «искусственный интеллект». В настоящее время существует множество научных разработок, отражающих различные подходы к определению этого термина. Однако, универсального и широко признаваемого определения понятия «искусственный интеллект» до сих пор не существует. Одной из сложностей в разработке такого определения является быстрый темп развития технологий и появление новых подходов к созданию и применению искусственного интеллекта. Также важным аспектом является многозначность самого термина, ведь искусственный интеллект может включать в себя разнообразные технологии и методологии. Определение «искусственного интеллекта» в законодательстве должно быть широким и включать в себя основные аспекты этой технологии, чтобы охватить разнообразие его применений. Законодатели должны учитывать различные аспекты искусственного интеллекта, такие как машинное обучение, нейронные сети, автоматизированные системы принятия решений и другие. Однако оно также должно быть достаточно точным, чтобы предостеречь от неоднозначных толкований [1].

Сам термин «искусственный интеллект» был предложен на семинаре с аналогичным названием, который проходил в Дартсмутском колледже (США) летом 1956 года. [2, 58 стр.]. Термин «искусственный интеллект» был введен для обозначения исследований, направленных на создание программ и устройств, способных имитировать человеческое мышление.

Ж. Тлембаева отмечает, что одни авторы (Эндрю А, Шилейко А.В) интерпретируют понятие искусственного интеллекта через понятие вычислительных машин, выполняющих функции, которые требуют интеллектуальных способностей при их реализации человеком, другие (Джон Маккарти, Болотова Л.С) - через понятие интеллектуальных компьютерных программ, третьи (Мохат П.М, Понкин А.В, Редькина А.И, Кутейников Д. Л, Ижаев О.А, Зенин С.С, Лебедев В.А) - через понятия полностью или частично автономной самоорганизующейся кибернетической компьютерно-программно-аппаратной системы или киберфизическую систему.

В законодательстве Республики Казахстан содержится понятие «интеллектуальный робот», о чем отмечается в статье. Согласно подпункту 43-1) статьи 1 Закона Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК «Об информатизации»: «интеллектуальный робот – автоматизированное устройство, совершающее определенное действие или бездействующее с учетом воспринятой и распознанной внешней среды»[2]. По мнению Ж. Тлембаевой, понятие «искусственный робот» достаточно широко применяется в законодательстве зарубежных стран, в международных стандартах. Отсутствие же в законодательстве Республики Казахстана понятия «искусственный интеллект», объясняется определенным сходством и слиянием дефиниций «искусственный интеллект» и «искусственный (или интеллектуальный) робот».

Кроме того, как справедливо подмечает Ж. Тлембаева, на сегодняшний день применение искусственного интеллекта практиче-

[2] *Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V ЗРК «Об информатизации»// https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418 (дата обращения: 10.11.2023)*

ски не обеспечено должной международной основой. Многие многосторонние конвенции, принятые на уровне Организации Объединенных Наций (ООН), которые закрепляли бы общие положения для этой области, пока не существуют. Вместо этого есть ряд руководящих принципов и норм, принятых различными международными организациями, но ни один из этих документов не является глобальным или всеобъемлющим.

Так, определенная работа ведется в рамках Европейского союза, Совета Европы, ЮНЕСКО, Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Необходимость создания глобальных стандартов становится все более очевидной, поскольку применение искусственного интеллекта расширяется и охватывает различные аспекты жизни. Однако разработка таких стандартов представляет собой сложную задачу из-за разнообразия технологий, подходов и потенциальных применений искусственного интеллекта.

Результаты

Многие страны принимают национальные стратегии развития в области искусственного интеллекта. Как подметил Касым-Жомарт Токаев в своем выступлении на международном форуме Digital Bridge 2023 года существует необходимость обеспечения нормативного регулирования искусственного интеллекта, «предстоит принять стратегический документ, определяющий сферу применения, задачи и инструменты развития ИИ. Большое значение также имеет широкое использование возможностей искусственного интеллекта при оказании государственных услуг». По его данным, на сегодняшний день более 120 стран уже приняли различные законодательные акты для решения этой задачи[3].

В статье также отмечено, что развитие технологий искусственного интеллекта повлекло за собой изменения в законодательстве многих государств. В настоящее время сделаны первые шаги в этом направлении. Так, закреплены обязанности государства по содействию развитию и контролю за разработкой, производством и использованием технологий. В некоторых странах (Канада, Китай, Корея, США, Великобритания, Франция, Дания, Россия, ОАЭ, КНР, Франция, Швеция, Мексика, Сингапур, Япония, Германия и другие) приняты национальные стратегии.

Однако, по мнению автора, использование технологий искусственного интеллекта может потенциально способствовать созданию спорных ситуаций и проблем во многих областях. Именно поэтому необходимо четко урегулировать на законодательном уровне данную сферу.

В своей работе Ж. Тлембаева приходит к выводу, что анализ мировой практики показывает, что вопрос о необходимости регулирования искусственного интеллекта в каждой стране решается по-разному, с учетом особенностей правовой системы. Так, в ряде стран разрабатываются государственные программы и стратегические планы, в которых закрепляются основы развития искусственного интеллекта, разработки в этой области и пути по поддержанию конкурентоспособности (Китай, США). Другие же страны нацелены на нормативно-правовое регулирование искусственного интеллекта.

Однако, как отмечается в рассматриваемой статье, комплексных нормативных актов, регламентирующих порядок разработки и использования искусственного интеллекта в мире пока нет. Создание нормативной правовой базы в сфере искусственного интеллекта требует тщательного и постепенного подхода, который учитывает множество факторов и обеспечивает устойчивость регулирования в динамичной области технологий. При формировании такой нормативной правовой базы следует учесть возможность установления четких принципов и подходов к регулированию искусственного интеллекта, включая этические стандарты, прозрачность и безопасность, уникальные характеристики применения искусственного интеллекта в различных отраслях, таких как здравоохранение, транспорт, финансы и другие. Кроме того, очень важно проводить своевременный анализ и управление потенциальными рисками, связанными с применением искусственного интеллекта, включая вопросы безопасности, приватности данных, и воздействия на рабочие места. При разработке нормативной правовой базы придавать приоритет интересам человека, общества и государства.

Заключение

С уверенностью можно констатировать, что проблемные вопросы, поднятые в статье, актуальны по сей день и, с учетом быстрого темпа развития информационных технологий, найдут свое решение в ближайшем будущем.

[3] *Официальный сайт Президента Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. URL: https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-mezhdunarodnom-forume-digital-bridge-2023-1294242 (дата обращения: 10.11.2023)*

ЛИТЕРАТУРА

1. Костяная Ю.С. Искусственный интеллект в судебной деятельности Республики Казахстан: перспективы развития Проблемы современного международного и казахстанского права в их соотношении и взаимодействии: Сборник материалов II Международных научных чтений. 15 декабря 2023 года, Астана/Под ред. Ш.В. Тлепиной, А.Е. Елеген – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2023. – С. 37-44.

2. Бондарев В.Н. Искусственный интеллект: Учеб. пособие для вузов/ В.Н. Бондарев, Ф.Г. Аде. - Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2002. – 615с.

REFERENCES

1. Kostjanaja Ju.S. Iskusstvennyj intellekt v sudebnoj dejatel'nosti Respubliki Kazahstan: perspektivy razvitija Problemy sovremennogo mezhdunarodnogo i kazahstanskogo prava v ih sootnoshenii i vzaimodejstvii: Sbornik materialov II Mezhdunarodnyh nauchnyh chtenij. 15 dekabrja 2023 goda, Astana/Pod red. Sh.V. Tlepinoj, A.E. Elegen – Astana: ENU im. L.N. Gumileva, 2023. – s. 37-44

2. Bondarev V.N. Iskusstvennyj intellekt: Ucheb. posobie dlja vuzov/ V.N. Bondarev, F.G. Ade. - Sevastopol': Izd-vo SevNTU, 2002. – 615s.

ZQAI

ЗҚАИ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Ағымдағы жылдың бірінші тоқсаны ҚР ЗҚАИ-де келесі іс-шаралармен есте қалды.

Ең алдымен Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне 3 томдық жаңа Түсініктеменің жарыққа шығуын атап өткіміз келді. Ғылыми еңбекті Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты А.Н. Есқараевтың, С.М. Рахметовтың, Р.К. Сәрпековтың жалпы редакциясымен дайындады.

Түсініктеме авторлары мемлекеттік, қоғамдық, оқытушылық және академиялық жұмыстардың бай тәжірибесі бар көрнекті ғалымдар болды, олардың ішінде: заң ғылымдарының докторлары Борчашвили И.Ш., Балтабаев К.Ж., Молдабаев С.С., Вербова О.В., Мұхамеджанов Э.Б., Нұртаев Р.Т., Рогов И.И., заң ғылымдарының кандидаттары Каржаубаев С.С., Алибекова А.М., Қанатов А.К., Нұрмұханов Б.М. және басқалар.

Бұл жұмысты басып шығару қажеттілігі ҚР ҚК-не енгізілген көптеген өзгерістер мен толықтыруларды кәсіби түсіндіру қажеттілігінен туындады.

ҚР ҚК-не түсініктеме қылмыстық заңнама мәселелеріне қызығушылық танытқан оқырмандарға ғана емес, сот жүйесінің, құқық қолдану органдарының және кең ғылыми жұртшылықтың өкілдеріне де пайдалы болады.

2024 жылдың 1 наурызында 2010-2012 жылдар кезеңінде «ҚР Заңнама институты» ММ басқарған Жұбайы Жұмабек Дүйсешұлы Бусурмановпен, Роза Бапанқызы Мұхамеджановамен кездесу өтті.

ЗҚАИ директоры, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері, заң ғылымдарының кандидаты Р.Қ. Сәрпеков Ж.Д. Бусурмановтың Президент аппаратында, ҚР Министрлер Кабинетінде, ҚР Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссияда, ҚР Конституциялық Кеңесінде, еліміздің жетекші заң университеттерінде жұмыс тәжірибесі оған біздің ғылыми мекеменің сапалы, дәйекті қызметін ұйымдастыруға мүмкіндік бергенін атап өтті. Ж.Д. Бусурмановтың тұсында Лингвистика орталығы құрылды.

Жұмабек Дүйсешұлы - нағыз ғалым және педагог, мемлекеттік ойлауы бар адам, құқықтық тақырыптар бойынша бірнеше кітаптардың, монографиялар мен ғылыми мақалалардың авторы, сондай-ақ адам құқықтарының еуразиялық тұжырымдамасын әзірлеуші.

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтын дамытуға және заң жобалау қызметін ғылыми қамтамасыз етуге қосқан елеулі үлесі үшін ЗҚАИ Ғылыми кеңесінің 2023 жылғы 29 шілдедегі шешімімен оған құрметті профессор атағы берілді. Құрметті профессор Дипломы Роза Бапановнаға берілді.

Біздің жадымызда Жұмабек Дүйсешұлы мәңгі мейірімді, позитивті, әдепті, адал, зиялы адам болып қала береді.

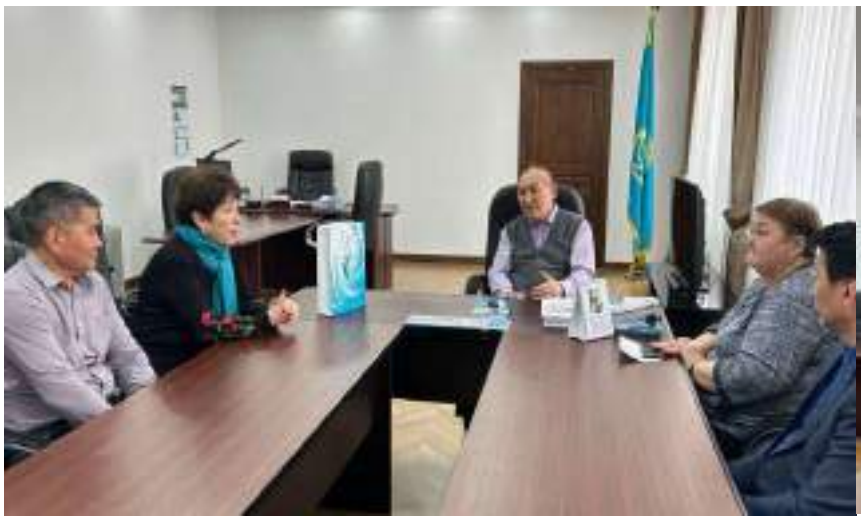

Сонымен қатар, бізді заң ғылымдарының докторы, профессор Саттар Мұқанұлы Рахметовтың 75 жылдық мерейтойы жарқын да айтулы оқиғасы күтіп тұр. Сіздерге, құрметті оқырмандар, С.М. Рахметовтың мерейтойына арналған заң ғылымдарының докторы Н.Н. Турецкийдің «Ғылымдағы 75 жылдық меже» мақаласын ұсынамыз.

ИНФОРМАЦИЯ О НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗПИ

Первый квартал текущего года в ИЗПИ РК запомнился следующими мероприятиями.

Прежде всего хотелось отметить выход в свет нового Комментария к Уголовному кодексу Республики Казахстан в 3-х томах. Научный труд подготовлен Институтом законодательства и правовой информации Республики Казахстан под общей редакцией Ескараева А.Н., Рахметова С.М., Сарпекова Р.К.

Авторами Комментария выступили видные ученые с богатым опытом государственной, общественной, преподавательской и академической работы, в числе которых: доктора юридических наук Борчашвили И.Ш., Балтабаев К.Ж., Молдабаев С.С., Вербовая О.В., Мухамеджанов Э.Б., Нуртаев Р.Т., Рогов И.И., кандидаты юридических наук Каржаубаев С.С., Алибекова А.М., Канатов А.К., Нурмуханов Б.М. и другие.

Необходимость издания данной работы продиктована потребностью в профессиональном разъяснении многочисленных изменений и дополнений, внесенных в УК РК.

Комментарий к УК РК будет востребован не только читателями, интересующимися вопросами уголовного законодательства, но и будет полезен представителям судебной системы, правоприменительных органов и широкой научной общественности.

1 марта 2024 года состоялась встреча с супругой Бусурманова Жумабека Дюсешевича, возглавлявшего ГУ «Институт законодательства РК» в период 2010-2012 годов, Розой Бапановной Мухамеджановой.

Директор ИЗПИ, Заслуженный деятель Казахстана, кандидат юридических наук Сарпеков Р.К. отметил, что опыт работы Бусурманова Ж.Д. в Аппарате Президента, Кабинете Министров РК, Комиссии по правам человека при Президенте РК, Конституционном Совете РК, в ведущих юридических вузах страны позволил ему организовать качественную, последовательную деятельность нашего научного учреждения. При Ж.Д. Бусурманове был создан Центр лингвистики.

Жумабек Дюсешевич - настоящий ученый и педагог, человек с государственным мышлением, автор нескольких книг, монографий и научных статей по правовым темам, а также разработчик евразийской концепции прав человека.

За существенный вклад в развитие Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан и научного обеспечения законопроектной деятельности решением Ученого совета ИЗПИ от 29 июля 2023 года ему было присвоено звание Почетного профессора. Диплом Почетного профессора был вручен Розе Бапановне.

В нашей памяти Жумабек Дюсешевич навсегда останется добрым, позитивным, порядочным, честным, интеллигентным человеком.

Наряду с этим, нас ожидает яркое, знаменательное событие – 75-летний юбилей доктора юридических наук, профессора Саттара Мукановича Рахметова. Представляем вам, уважаемые читатели, статью доктора юридических наук Н.Н. Турецкого «75-летний рубеж в науке», посвященную юбилею С.М. Рахметова.

Саттар Муканович Рахметов
Главный научный сотрудник
Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан

75-ЛЕТНИЙ РУБЕЖ В НАУКЕ

(К юбилею д.ю.н., профессора С.М. Рахметова)

Профессор Саттар Муканович Рахметов последние годы работает главным научным сотрудником Института законодательства и правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан. Является автором более трехсот научных работ, в числе которых монографии, учебники, комментарии, учебные, научно-практические пособия, научные статьи; редактором учебников по Общей и Особенной частям уголовного права. Несколько раз под редакцией С.М.Рахметова переиздавался комментарии к Уголовному кодексу Республики Казахстан, пользующиеся огромным спросов как в научной среде, так и в правоохранительных органах.

Только человек, достигший вершин жизненного опыта, знаний, прошедший длинный нелегкий путь становления личности, профессионала, понимает, какой большой труд, упорство, воля, целеустремленность нужны для достижения цели. Именно эти качества характеризуют выдающегося ученого-юриста, педагога, наставника Саттара Мукановича Рахметова.

Остановимся на отдельных этапах становления личности.

1. Детство. Саттар Муканович родился 14 апреля 1949 года в г. Караганде, в семье шахтера. Отец – Рахметов Мукан, более 24 года проработал на шахте № 17 г. Караганды рабочим, бригадиром, почетный шахтер. Мама – Мастура, была домохозяйкой. В семье росло 8 детей. Родители дали им лучшее из того, что можно дать детям – хорошее образование.

Еще будучи учеником средних классов, Саттар Муканович мечтал поступить в медицинский институт, быть хирургом. Но внезапная гибель в ДТП старшего и единственного брата Мухтара, которому было всего 37 лет и у которого осталось шестеро несовершеннолетних детей, заставила подростка пересмотреть свои жизненные планы. Обстоятельства ДТП вызывали подозрение, что это было тщательно спланированное убийство, однако суд был на стороне преступника. Несправедливое расследование, нарушение законности повлияли на решение юноши стать юристом, честным следователем, беспристрастным прокурором или судьей. Закончив одну из сильнейших школ города Караганды, в 1967 году Саттар Муканович поехал в Алма-Ату поступать на юридический факультет КазГУ им. С.М.Кирова. В то время это было единственное в Казахстане учебное заведение, где готовили юристов.

2. Обучение в университете. Однако на дневное отделение Саттар Муканович не прошел по конкурсу, так как не имел преимущественного права на зачисление – стажа работы не менее 2 лет. И все же он поступил в КазГУ, только на вечернее отделение, устроившись ради этого на работу милиционером кавалерийского дивизиона УВД г. Алма-Аты.

Позже, опять же ради возможности учиться, ему пришлось перевестись на другую работу – лаборантом Института философии и права АН Казахской ССР, где работали такие корифеи юридической науки Казахстана, как С.З.Зиманов,

Г.С.Сапаргалиев, М.Т.Баймаханов, В.А.Ким, У.С.Жекебаев, Е.И.Каиржанов. Многие из них преподавали в КазГУ, читали студентам-вечерникам лекции.

Именно этот этап биографии стал определяющим в жизни Саттара Мукановича. Общение с ведущими учеными-юристами Казахстана, блестящие выступления которых он внимательно слушал и восхищался их талантом, зародило в глубине души желание заняться научной деятельностью. По признанию Саттара Мукановича, эта мечта стала для него путеводной звездой.

3. Профессиональная деятельность. После окончания Казахского национального университета им. аль-Фараби он в течение пяти лет проработал в органах прокуратуры Карагандинской области, где в то время работали такие выдающиеся практические работники, как Я.З. Богуславский – первый заместитель прокурора области, Г.П. Куур – председатель Карагандинского областного суда. Они отличались высоким уровнем квалификации, были абсолютно честными, преданными своему делу людьми.

Саттар Муканович занимался расследованием сложных, многоэпизодных уголовных дел по хозяйственным, коррупционным преступлениям, а также по убийствам и другим преступлениям против личности. Несмотря на это работа в органах прокуратуры ему очень нравилась, особенно следственная. За короткое время вырос с должности стажера прокуратуры Ульяновского района Карагандинской области (ныне – Бухар-Жырауского района) до прокурора уголовно-судебного отдела прокуратуры Карагандинской области, находился в резерве на выдвижение.

Когда в Карагандинском государственном университете открылся юридический факультет, который нуждался в преподавательских кадрах, декан факультета, видный ученый, доктор юридических наук, профессор Имашев Мажит Таирович, пригласил Саттара Мукановича на должность старшего преподавателя. Поработав там непродолжительное время, он поступил в аспирантуру Казахского государственного университета. Позже по распределению попал на работу в Карагандинскую высшую школу МВД СССР. Затем предложили должность инструктора государственно-правового отдела в Карагандинском обкоме компартии Казахстана.

В 1990 году Саттар Муканович был назначен на должность консультанта Верховного Совета Казахской ССР (позже – Парламента Республики Казахстан). Поработав там 2 года, перешел на работу в Алматинскую высшую школу МВД РК (ныне Алматинская академия МВД РК им. Макана Есбулатова). По линии органов внутренних дел присвоено звание полковника полиции.

Саттар Муканович около 10 лет являлся членом научно-консультативного совета Верховного Суда РК, был членом Межведомственной комиссии при Министерстве юстиции РК по вопросам совершенствования действующего законодательства в части противодействия коррупции, является заместителем диссертационного совета по защите диссертаций Ph.D Алматинской академии МВД РК.

Учитывая профессионализм и высокий авторитет в сфере законотворческого процесса, профессора С.М.Рахметова включают в состав рабочей группы по подготовке проекта УК РК 1997 года, а также в состав межведомственной рабочей группы по подготовке проекта УК РК 2014 года.

4. Научно-педагогическая деятельность. Особого внимания и уважения заслуживает педагогическая деятельность профессора С.М. Рахметова. Он является обладателем гранта Министерства образования и науки РК «Лучший преподаватель вуза» за 2008 год. Под его руководством 14 аспирантов и соискателей защитили диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, 3 – на соискание ученой степени доктора Ph.D.

В числе защитивших кандидатские диссертации под руководством профессора С.М. Рахметова Т.А. Бапанов – до недавнего времени был зам. начальника Алматинской академии МВД РК; Н.Ш. Жемпиисов – руководитель кафедры Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, Е. Саламатова, А.Ш. Аккулева, которые работали на руководящих должностях Комитета уголовно-исполнительной системы МВД РК.

При знакомстве, Саттар Муканович предложил и мне подумать над темой кандидатской диссертации, человеку далекому от научной или педагогической деятельности. А затем неформально являлся научным руководителем по диссертации по

вопросам необходимой обороны. Откровенно говоря, работа шла медленно и даже были попытки бросить исследование. Благодаря настойчивости и педагогическому таланту Саттар Муканович убеждал и настаивал продолжить работу по диссертации. По-настоящему подталкивал, говорил простые и понятные слова:

- «Потом пожалеешь, что бросил исследование».

По теме диссертации давал дополнительную научную литературу, которой у меня не было. И даже после защиты диссертации настаивал продолжить научные исследования и помог найти научного консультанта по докторской диссертации, так как сам еще не имел право быль научным консультантом. Саттар Муканович является для меня «отцом в науке», за что огромное спасибо, и тысячу благодарностей!

По инициативе Саттара Мукановича был создан неформальный клуб, в который входили ученые и практики в сфере уголовного права и криминологии. На встречах обсуждались наиболее важные проблемы правоприменительной практики и вопросы по дальнейшему совершенствованию законодательства, а также новые требования по подготовке и защите диссертаций.

2023 году профессор С.М.Рахметов объединил группу ученых для подготовки и изданию нового комментария к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Комментарий издан Институтом законодательства и правовой информации Министерства юстиции Республики Казахстан.

За свою безупречную и плодотворную научно-педагогическую деятельность профессор С.М. Рахметов награжден нагрудным знаком «Почетный сотрудник Государственного следственного комитета», нагрудным знаком Министерства образования и науки РК «За заслуги в развитии науки Республики Казахстан», а также юбилейными медалями «Қазақстан конституциясына 10 жыл», «Қазақстан Республикасының қаржы полициясына 15 жыл», «Қазақстан тәуелсіздігіне 20 жыл», нагрудным знаком «Әділет органдары жүйесінің құрметті қызметкері».

Юридическая общественность Казахстана, ученики и коллеги поздравляют Саттара Мукановича с 75-летием, желают творческого вдохновения, новых научных исследований в области уголовного права, уголовно-исполнительного права и криминологии. Крепкого здоровья! Вам и Вашим близким пусть во всем сопутствует успех и благополучие!

Ваш ученик, д.ю.н., Н.Турецкий

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген

Журналдың шығу мерзімділігі - үш айда бір рет
Мақалаларды журналға орналастыру бойынша
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтына хабарласуға болады
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жариялымдағы фактілер мен
мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций Республики Казахстан

Периодичность выпуска журнала - не реже одного раза в три месяца
По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
тел.: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.
Редакция не возвращает рукописи.
Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.
Ссылка на журнал обязательна.

Journal is registered in the Committee of Information of the Ministry of Information and Communications of the Republic of Kazakhstan

Journal issue periodicity - at least once in three months
For publication of articles in the journal contact
to the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan
E-mail: institutzakonodatelstva@gmail.com
Tel .: 8 (7172) 26-61-22; 26-61-29

Published materials may not reflect the views of the editorial board.
Authors are responsible for the accuracy of the facts and information contained in publications,
Editors don't return the manuscript.
Reprinting of materials is possible only with permission of the editorial board.
Link to the journal is compulsory.

Вестник Института законодательства и правовой информации
Республики Казахстан, №1 (76)-2024 г.

Научно-правовой журнал

Издается в авторской редакции

Подписано в печать 11.03.2024 Дата выхода тиража 29.03.2024
Формат А4 Бумага офсетная Печать цифровая
Объем усл. печ. л. 49,7 Заказ № 4

Сверстано и отпечатано в Институте законодательства
и правовой информации Республики Казахстан
г. Астана, пр. Жеңіс, 15А
8 7172 26 61 29, www.zqai.kz/ru